SOUDOBÉ DĚJINY

ARCHIV ÚSTAVU PRO SOUDOBÉ DĚJINY AV ČR
KNIHOVNA

2-3/98

ÚSD

Předplatné na ročník V (1998), tj. 4 čísla:

180,– Kč (včetně poštovného) pro jednotlivce,
210,– Kč (včetně poštovného) pro instituce.
Pro vysokoškolské studenty v České a Slovenské republice při odběru prostřednictvím fakultního ústavu, semináře nebo katedry činí celoroční předplatné 100,– Kč (včetně poštovného) s podmínkou minimálního odběru 5 výtisků od každého čísla ročníku V (1998).

Předplatné pro zahraničí:
45 US dolarů (včetně poštovného) pro jednotlivce,
60 US dolarů (včetně poštovného) pro instituce.
Letecký příplatek činí celoročně 26 US dolarů.

Cena 48,– Kč za jedno číslo.
Objednávky přijímá Ústav pro soudobé dějiny AV ČR,
Vlašská 9, Praha 1 – Malá Strana, PSČ 118 40, tel.: (02) 573 20 301.

Soudobé dějiny (ISSN 1210–7050)

Vydává Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR
v nakladatelství Doplněk jednou za čtvrt roku.
Obálka Alena Nievaldová.
Resumé přeložil Derek Paton.
Vycházejí za podpory Grantové agentury ČR a Nadace Konráda Adenauera.
Časopis Soudobé dějiny byl registrován Ministerstvem kultury ČR
dne 16. 4. 1993 pod číslem MK ČR 6475.
© Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR 1999

SOUDOBÉ DĚJINY

V / 2 – 3

ÚSTAV PRO SOUDOBÉ DĚJINY AV ČR

Z POVĚŘENÍ ÚSTAVU PRO SOUDOBÉ DĚJINY
SPOLU S REDAKČNÍM KRUHEM ŘÍDÍ

Vilém Prečan

REDAKČNÍ KRUH:

Milan Drápala, Jan Měchýř, Derek Paton, Jindřich Pecka,
Vilém Prečan, František Svátek, Oldřich Tůma

REDAKČNÍ RADA:

Karel Bartošek, Paříž
Marie-Elizabeth Ducreux, Paříž
Ladislav Hejdánek, Praha
Peter Heumos, Mnichov
Jozef Jablonický, Bratislava
Jan Janák, Brno
Karel Kaplan, Praha
Ivan Kamenec, Bratislava
Zdeněk Kárník, Praha
Jan Křen, Praha
Václav Kural, Praha
Robert Kvaček, Praha
Jaroslav Marek, Brno
Antoine Marès, Paříž
Jan Měchýř, Praha
Vojtěch Mencl, Praha
Alena Nosková, Praha
Milan Otáhal, Praha
Jacques Rupnik, Paříž
Oldřich Sládek, Praha
Zdeněk Sládek, Praha
Jan Stříbrný, Praha
Zdeněk L. Suda, Pittsburgh
Jiří Vančura, Praha
Zdeněk Vašíček, Paříž
Václav Vaško, Praha
Zbyněk A. Zeman, Oxford
Jozef Žatkuliak, Bratislava

REDAKCE:

Ela Nauschová

Autoři čísla

Blanka Císařovská (1927)
pracovala v Historickém a později v Encyklopedickém ústavu ČSAV, od roku 1990 působí v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, kde se věnuje nezávislým občanským iniciativám v 70. a 80.letech.

Timothy Garton Ash (1955)
historik, přednáší na St. Antony's College Oxfordské univerzity. Zabývá se soudobými dějinami a jeho stěžejním dílem je *In Europe's Name*: Germany and the Divided Continent (1993). Česky vyšla kniha *Rok zázraků '89*.

Leonid J. Gibianskij (1936)
vedoucí výzkumný pracovník Institutu slovanských a balkánských studií Ruské akademie věd v Moskvě. Předmětem jeho zájmu jsou soudobé dějiny a dějiny mezinárodních vztahů ve střední a jihovýchodní Evropě.

Edita Ivaničková (1948)
vědecká pracovnice Historického ústavu SAV v Bratislavě. Zabývá se dějinami mezinárodních vztahů ve čtyřicátých letech 20. století, v současné době hlavně politikou Velké Británie vůči Československu a střední Evropě.

Karel Kaplan (1928)
vědecký pracovník Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Autor řady studií a publikací z historie poválečného Československa, například *Největší politický proces* a *Pět kapitol o únoru*.

Jiří Kocian (1956)
vědecký pracovník Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Zabývá se poválečnými dějinami s orientací na vývoj politického a společenského systému.

Jaroslav Krejčí (1916)
historik a sociolog, emeritní profesor Univerzity v Lancasteru, člen České učené společnosti. V roce 1954 byl odsouzen v inscenovaném politickém procesu, od roku 1968 žije v zahraničí. Publikoval mimo jiné *Great Revolution Compared*: The Search for a Theory (1983) a *Czechoslovakia 1918–92*: A Laboratory for Social Change (1996, s P. Machoninem).

Vojtěch Mastný (1936)
profesor v oboru mezinárodních vztahů, ředitel bolońského střediska Univerzity Johnse Hopkinse. Nyní působí ve *Woodrow Wilson International Center of Scholars* ve Washingtonu. Mastného nejznámější dílo *Russia's Road to the Cold War* (1979) dostalo pokračování v knize *The Cold War and Soviet Insecurity*: The Stalin Years (1996).

Jan Měchýř (1930)
docent Ústavu hospodářských a sociálních dějin FFUK. Zaměřuje se na dějiny Československa od konce druhé světové války do současnosti.

Galina P. Murašková (1932)
vědecká pracovnice Ústavu slavistiky a balkanistiky Ruské akademie věd v Moskvě. Zabývá se výzkumem dějin Československa a dalších zemí bývalého sovětského bloku po druhé světové válce.

Jan Pešek (1949)
vědecký pracovník Historického ústavu SAV v Bratislavě, zaměřuje se na problematiku slovenských dějin po druhé světové válce. Autor práce *Odvrátená tvár totality*: Politické perzekúcie na Slovensku v rokoch 1948–1953 (1998) a dalších publikací.

Vilém Prečan (1933)
docent Karlovy univerzity, zakladatel Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Zabývá se československými dějinami v evropském kontextu od Mnichova 1938 do současnosti.

Ronald W. Pruessen (1944)
profesor historie na Univerzitě v Torontu, ředitel SERAP – projektu archivního výzkumu období stalinismu. Hlavním předmětem jeho zájmu je období studené války, kterému věnoval mimo jiné monografii *John Foster Dulles*: The Road to Power (1982).

Matthias Roeser (1968)
absolvent historie a ekonomie na Univerzitě v Kolíně nad Rýnem, stipendista na FFUK. Nyní působí v Ústavu Hannah Arendtové v Drážďanech.

Jerzy Tomaszewski (1930)
profesor Varšavské univerzity, ředitel Střediska pro výzkum dějin Židů. Od studia hospodářských dějin a mezinárodních vztahů přešel ke komplexnímu studiu dějin menšin v Polsku, zvláště Židů. Tématu věnoval knihu *Preludium zagłady*: Wygnanie Żydów polskich z Niemiec w 1938 r. (1998).

Oldřich Tůma (1950)
ředitel Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Od devadesátých let se zabývá moderními českými dějinami, zvláště obdobím 1969–1989.

Jaroslav Vaculík (1947)
docent Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Přednáší světové dějiny 17.–20. století. Vědecky se zabývá historií českých minorit v zahraničí.

Jaroslav Valenta (1930)
profesor, vědecký pracovník Historického ústavu AV ČR, zabývá se středoevropskými, československými a polskými dějinami 19. a 20. století. Nejnověji publikoval obsáhlou studii Odsun Němců z Polska (*Sborník ÚMV*, 1998).

Zbyněk A. B. Zeman (1928)
emeritní profesor evropské historie Oxfordské univerzity. Zabývá se historií střední a východní Evropy a rozpadem Rakousko-Uherska. V češtině již vyšla autorova práce *Vznik a pád komunistické Evropy*, a připravuje se *Mecenáš revoluce* a *Život Edvarda Beneše*.

Obsah

Jaroslav Krejčí	Tři diagnózy jednoho uchopení moci komunisty. *Státní převrat, vývoz revoluce, střet civilizací*	203
Jerzy Tomaszewski	Cesta komunistických stran k moci ve střední Evropě. *Srovnávací pohled*	208
Ronald W. Pruessen	Od symbolu ke katalyzátoru a znovu k symbolu. *Vývoj amerického chápání Československa a východní Evropy v letech 1943–1948*	238
Vojtěch Mastný	Pražský puč v únoru 1948 a počátky Severoatlantického paktu	247
Zbyněk Zeman	Československý uran a únor 1948	257
Jan Pešek	Februárový prevrat 1948 na Slovensku	266
Edita Ivaničková	Slovensko-český vzťah v mocenskom zápase v ČSR 1945–1948 z pohľadu britskej diplomacie	275

Horizont

Timothy Garton Ash	Směr evropské historie	281

Recenze

Oldřich Tůma	Americká politika a konec komunismu ve východní Evropě	295
Jaroslav Vaculík	O polsko-ukrajinské spolupráci	298
Oldřich Tůma	Téma, které by nás mělo stále více zajímat	302
Blanka Císařovská	Zamyšlení nad stoletím české politiky	305

Diskuse

Zorinova pražská mise v únoru 1948. *Nad novými dokumenty* 312

Vilém Prečan — Tajemství se sedmi pečetěmi? 312

Galina P. Murašková — Únorová krize roku 1948 v Československu a sovětské politické vedení. *Podle materiálů ruských archivů* 314

Leonid J. Gibianskij — Otevřené otázky zůstavají 318

Karel Kaplan — Dosavadní a nové poznatky. *Předběžné závěry* 319

Jan Měchýř — Pramen vody živé, poněkud zkalené 321

Jaroslav Valenta — Kauza Oskara Schindlera v dvojím pohledu 328

Kronika

Jiří Kocian — Mezinárodní historická konference. *Československý „únor" 1948 – předpoklady a důsledky doma a ve světě* 344

Matthias Roeser — Zpráva ze zasedání 356

Anotace 358

Bibliografie k soudobým dějinám

České knihy, sborníky, články a recenze vydané v letech 1996–1998 373

Resumé 448

Tři diagnózy jednoho uchopení moci komunisty

Státní převrat, vývoz revoluce, střet civilizací

Jaroslav Krejčí

Tři diagnózy, o nichž zde mluvím, se liší časoprostorovým horizontem svého dohledu. Jestliže analýzu zaměříme na události oněch několika únorových dní na území československého státu, události, které měly své těžiště v Praze, pak nechybíme, když celý příběh nazveme státním převratem. Byl to ovšem převrat poněkud zvláštní, silnější složka v mocenské struktuře Československé republiky zasadila v něm poslední ránu své slabší, mocensky značně okleštěné partnerce.

Už tato okolnost nabádá k rozšíření našeho pohledu. Obě proti sobě stojící politická seskupení se opírala – nerovným způsobem a s nerovnou intenzitou – o síly zahraniční. Tento zahraniční či mezinárodní faktor střetnutí však nepředstavoval prosté vojenské zájmy států. On reprezentoval něco mnohem podstatnějšího; dvě protichůdné koncepce uspořádání společnosti. Tímto se nejen náš horizont ještě více rozšiřuje, ale analýza v jeho rámci provedená dostává hlubší sociálně-kulturní dimenzi.

Obě střetající se koncepce byly plody politické filozofie moderní Evropy. Jak už bylo řečeno, týkaly se společenského uspořádání. Nešlo přitom jen o odlišnost politického režimu a ekonomické soustavy, ale také – a to bylo podstatné – o odlišné postavení člověka ve společnosti, odlišné paradigma lidského údělu. Proti právu člověka jakožto individua stálo právo etablované moci určovat základní parametry života svých poddaných. Jinými slovy, proti právním řádem regulované souhře a potýkání občanských seskupení stálo sociální inženýrství, prováděné interprety doktríny pokládané za neomylnou. Byl to kontrast civilizací *par excellence*.

Jak je však možné, že takový kontrast mohl vyplynout z evropského myšlení, jak se odvíjelo od epochy osvícenství? Po mém soudu to bylo proto, že duch času charakterizovaný osvícenstvím se setkal v různých částech Evropy s odlišným *geniem loci* a tam si plody nového myšlení přizpůsobili podle svých potřeb.

Obě koncepce byly ve společenském životě prosazeny revoluční cestou. Jedna ve Francii, druhá v Rusku. Francouzská revoluce deklarovala práva člověka (občana) a rovnost před zákonem, ruská (bolševická) revoluce deklarovala emancipaci dělnické třídy. V tomto bodě byla u ruské revoluce spatřována návaznost na revoluci francouzskou,

návaznost doložená pařížskou Komunou, považovanou za první krok od revoluce měšťanské k revoluci proletářské.

Přesun těžiště dalších kroků z Francie právě na Rus byl sice pravověrnými stoupenci teorie revoluční posloupnosti brán v potaz, ale pragmatičtější marxisté si vypomohli tím, že Rusko se svým teprve začínajícím kapitalismem je už zapojeno do interakcí kapitalistického světa a jako nejslabší článek tohoto světa, navíc otřesený válkou, je vhodnou zemí pro další revoluci ve směru pokroku lidské společnosti.

To byla však ideologie. Pro vývoj té které revoluce byly rozhodující stav a struktura společnosti, v níž k revoluci došlo. Francouzská revoluce vypukla v zemi, která v oné době byla všeobecně pokládána za nejkulturnější v Evropě. Revoluce probíhala ve stavu vypjatého národního sebevědomí, které snadno vzbudilo představu, že by měla dát příklad i jiným národům.

V Rusku si vůdcové revoluce velmi dobře uvědomovali zaostalost lidu své země. Nemohlo jim jít tolik o emancipaci dělnické třídy jako o technickou modernizaci a vytvoření jiného typu člověka. Lenin první krok institucionalizace bolševické revoluce vystihl lapidárním heslem: Elektrifikace a sověty.

Tak zatímco francouzská revoluce mohla v optimismu svého sebevědomí razit heslo práv člověka, ruská revoluce musela položit větší důraz na přeměnu člověka. To nemohly provádět volené dělnické sověty, a proto si to vzalo za úkol novou ideologii a technikou utužené samoděržaví.

Obě revoluce měly v sobě mesiášskou nálož; revolucionáři si nechtěli její plody nechat „sobecky" pro sebe. (Ostatně i naši husité se kdysi o něco podobného pokusili.) Jenže export revoluce v jejím ještě počátečním rozběhu se ani ve francouzském, ani v ruském případě nepovedl. Teprve ve svém institucionalizovaném imperiálním balení se mohl export dařit. A tady to byl zas *genius loci*, který určoval povahu exportu.

Napoleon sice svedl ideál francouzské revoluce na scestí a jeho impérium se pod tíhou vlastního rozmachu zhroutilo, ale další průběh revoluční transformace Francie inspiroval evropské sousedy k napodobení. Koncepce národního státu a parlamentní demokracie s rovností občanských práv byla přijata jako základní princip moderního státu. Právní regulaci ekonomické sféry byla sice touto koncepcí ponechána značná volnost, ale trh a vlastnická práva byly pokládány za pilíře ekonomiky. Tuto koncepční kombinaci přijala i naše první Československá republika.

Naši stoupenci této formy společenského zřízení, které v sobě implikovalo pojetí lidského údělu v hlubším slova smyslu, byli však vystaveni těžkým ranám ze svého sousedství, které právě celou tuto hlubší koncepci postavení člověka ve společnosti zavrhovalo. Pokus o import bolševické revoluce v jejím syrovém stavu jsme poměrně lehce odvrátili, ale její sémě v podobě oddaných sympatizantů v zemi zůstalo.

Horší to bylo s naší realizací myšlenky národního státu. Přestože jsme svědomitě respektovali práva národnostních menšin stanovená mírovými smlouvami, nemohli jsme čelit touze té největší menšiny po spojení s jejím národním státem v bezprostředním sousedství, zvláště když tento stát vystoupil z mezinárodních struktur civilizovaného světa a dal se na cestu imperiální expanze ve jménu vyšší rasy, genocidou očišťované od nežádoucího lidu.

Šestiletou okupaci tímto třetím činitelem na civilizační mapě Evropy jsme sice přežili s menšími ztrátami než naši sousedé, ale její účinky zanechaly hlubokou stopu v našich

postojích k dalšímu vývoji. Mnichovská kapitulace a trauma okupace oslabily naši věrnost společenskému uspořádání, které nás pojilo s Evropou, jejíž vývoj byl usměrněn odkazem francouzské revoluce. Náš *genius loci* byl tak uzpůsoben k přijetí exportu odjinud.

V této souvislosti je třeba upozornit na to, jakou klíčovou roli pro nás sehrál Hitler. On náš stát nejen rozbil, ale vytvořil i předpoklady pro jeho obnovení právě v té podobě, jaká ho předurčila k únorovému převratu. Tím, že pohrdl více než blahovolnou neutralitou, kterou mu začal poskytovat Stalin, a Sovětský svaz napadl, Hitler dal podnět k vytvoření aliance států nejen s protichůdnými koncepcemi společenského uspořádání, ale s protichůdným pojetím lidského údělu vůbec. Vítězství této nepřirozené aliance států pak vedlo k pokusu promítnout podobnou alianci do vnitřního uspořádání některých států osvobozených od německé okupace.

Aliance států postavených na protichůdných koncepcích lidského údělu je však něco jiného než nějaké skloubení těchže koncepcí v rámci jednoho státu. Něco takového mohlo být jen předstíraným kompromisem, a to jen na dobu, dokud velmoci, které k němu daly podnět, nenahlédnou, že v nějaké souhře nadále nelze pokračovat.

A pak tu ještě bylo ono zmíněné již uzpůsobení k importu odjinud. Mesiášský patos bolševické revoluce ještě zcela nevyprchal. Bylo tomu tak zvláště tam, kde lidé nevěděli, jak „výdobytky" této revoluce skutečně vypadají, anebo věřili slibům místních komunistů, že u nás se to bude dělat jinak. Živá paměť velké hospodářské krize třicátých let tomu přispívala.

Dalším významným faktorem bylo sblížení komunismu s českým, respektive slovenským nacionalismem. Etnický dualismus československého národního státu se přímo nabízel k preferenci toho nebo onoho národa podle větší či menší vstřícnosti vůči importu výsledků bolševické revoluce v její imperiální epoše.

Sňoubení komunismu s nacionalismem nebylo věci zcela novou. Už Marx podle náchylnosti k revoluci rozlišoval národy pokrokové a zpátečnické. Jenže v jeho době byli Češi a Slováci na té špatné straně. Hitlerovské Německo však situaci zcela obrátilo. Došlo to tak daleko, že pod záštitou internacionálního komunismu reprezentovaného vojenskou mocí institucionalizované bolševické revoluce byly provedeny nejrozsáhlejší etnické čistky moderní doby. Tyto čistky se z větší části týkaly lidu na územích, která k národnímu státu provádějícímu čistky už po století nepatřila.

Vazba komunismu s nacionalismem národů potlačovaných nacistickým režimem se nejvíce projevila v národě českém. Nikde jinde nezaznamenali komunisté při svobodných volbách takový vzestup jako v českých zemích – z deseti procent za první republiky na čtyřicet procent za republiky třetí. V roce 1946 se český volič ukázal vstřícnější než v roce 1943 jeho prezident. Jenže český volič si z velké části neuvědomoval, k čemu tím uhlazuje cestu. Že to nebude nějaký socialismus domácího, víceméně demokratického ražení, ale dovoz nebo snad přesněji transplantace cizího vzoru.

Slováci se ukázali méně vstřícní, naštěstí pro komunisty jich bylo méně, takže bylo možné proti nim využít jednak české početní převahy, jednak toho, že i mnozí čeští nekomunisté byli ochotni podpořit komunistickou politiku, pokud vypadala jako starost o zachování jednoty československého státu.

Československo bylo jednou ze zemí příslušejících do sféry sovětského vlivu. Jestliže z něho, na rozdíl od sousedních zemí, sovětská vojska odešla, bylo to hlavně díky síle místní komunistické strany, která kromě toho byla už od konce dvacátých let Stalinovi

věrně oddána. Rozdělení Evropy na mocenské zájmové sféry implikovalo oživení už skoro zapomenutého principu *cuius regio, eius religio*; v novém smyslu, že kdo je vrchním pánem, toho společenské uspořádání budiž v zemi legitimní. Bylo jen otázkou času, kdy českoslovenští komunisté tento princip zrealizují do puntíku.

Pokus o skloubení jejich autoritářského populismu s fasádou parlamentní demokracie vytvořil „systémový" hybrid. Přeloženo do řeči sportu, bylo to, jako když proti sobě hrají dva týmy, z nichž s jedním a týmž míčem na společném hřišti jeden hraje házenou a druhý ragby. Pochopitelně jednoho dne ragbysté museli házenkáře vyřadit ze hry. Byla to, jak říkali římští právníci, *dies certa at incertum quando*.

Komunisté postupovali plánovitě a ukázněně. Pod fasádou parlamentní demokracie ovládli, nebo aspoň neutralizovali všechny ozbrojené síly. Policie a dělnické milice byly úplně v jejich rukou stejně jako nejaktivnější nátlakové organizace, odbory a rolnické komise. Kromě toho počáteční úmluvou demokratů s komunisty byly všechny povolené (!) nekomunistické strany s komunisty sdruženy v takzvané Národní frontě, která měla dohodou řešit všechny sporné body.

Protivníci komunistů však nebyli jednotní a kázeň také nebyla jejich ctností. Nicméně rozdíl mezi liberály a katolíky ztrácel na významu a sociální demokracie se začala vymaňovat z nahlodání komunistickými špičkami. Všichni poznávali, že od slovenských demokratů republice žádné nebezpečí nehrozí. Ale dny jejich objevného poznávání už byly sečteny.

Představitelé velmocí už přestali předstírat, že protikladnou podstatu civilizací evropsko-amerického Západu na straně jedné a evropsko-asijského Východu na straně druhé už nevidí, a začali se podle toho chovat. Sovětskému establishmentu bylo jasné, že jeho hra na schovávanou už skončila a že přišla vhodná chvíle, kdy nejen může, ale ve svém mocenském zájmu, jehož součástí byl export institucionalizovaných výsledků bolševické revoluce, musí všechny hybridní režimy ve svém zájmovém pásmu přeměnit na režimy svého typu.

V Československu si někteří vedoucí komunisté představovali, že by snad při příštích volbách, určených na jaro 1948, mohli dostat absolutní většinu hlasů. Na to se však nedalo vsadit. Byly zde spíš náznaky odklonu od komunistické linie. Výsledky výzkumu veřejného mínění sebrané příslušným ústavem podléhajícím komunistickému ministru informací nesměly být proto zveřejněny. Sovětské vedení začalo být netrpělivé a projevilo ochotu zakročit vojensky. Tady se ale vedení KSČ vyznamenalo svou samostatností. Znalo tak dobře situaci své strany i svých protivníků, že o nabízenou sovětskou pomoc nepožádalo.

Jejich protivníci se však nadále pokoušeli hrát parlamentní hru. Na této půdě se domáhali vysvětlení, proč ministr vnitra vyhodil poslední jejich reprezentanty z policejní služby, ale ten se už neobtěžoval k nějakému výkladu v poslanecké sněmovně přijít. Po více než tři roky narůstající frustrace přeplnila jejich kalich hořkostí. Demokratičtí ministři podali demisi. Sociální demokraté však zaváhali a snažili se o zprostředkování (!). Komunistům ale přišla demise jejich odpůrců vhod jako dar z nebes. Rozvinuli napino své již rozehrané populistické akce – další vlna znárodnění, pokračování pozemkové reformy a zastrašování jednotlivců z protilehlého tábora.

Ministři, kteří podali demisi, doufali, že ji prezident nepřijme a vypíše nové volby. Jenže tu se ukázalo, že svého prezidenta znají méně než jejich odpůrci. Jak píše Karel Kaplan ve své *Nekrvavé revoluci* (měl jsem ji k dispozici v kanadském vydání roku 1985),

Gottwald několikrát řekl svým nejbližším, že Beneš má „jednu dobrou vlastnost. Když narazí na sílu, tak uhne."

A tak se taky stalo. Stačil jen slovní nátlak a prezident demisi přijal a nové volby nevyhlásil. Gottwald mohl sestavit novou vládu z očištěné Národní fronty, tj. z komunistů a jejich souputníků v ostatních stranách. Parlament, v němž demokraté mohli získat většinu, kdyby se k nim připojilo jen pět ze čtyřiceti dvou sociálnědemokratických poslanců, už svolán nebyl. Kdoví, zda by v dané atmosféře všichni přišli nebo hlasovali pro ty, kteří se odhodlali k otevřenému utkání. Ulice duněly kroky vítězných dělnických milic, demonstrantů za další rozhodné kroky k socialismu; významní odpůrci komunistů byli „vyakčňováni" (tj. vylučováni takzvanými Akčními výbory) ze svých pozic, nebo dokonce zatýkáni.

Se vší úctou k vynikající analýze Karla Kaplana, únorové události samy o sobě nebyly po mém soudu revolucí. Byl to obratně provedený státní převrat, jehož časoprostorový scénář byl však připraven okolnostmi, jež přesahovaly technický rámec takového převratu. Z širšího pohledu tady přece jen revoluce nechyběla. Bylo to shora, tj. státní autoritou, prováděné přejímání sovětského společenského zřízení – institucionalizovaných „výdobytků" bolševické revoluce. Pro Československo to byla transformace vpravdě revoluční. Na čtyřicet let jsme se stali předmostím pracně budované evropsko-asijské civilizace. „Od Aše až k Čínskému moři," znělo příslušné heslo.

Cesta komunistických stran k moci ve střední Evropě

Srovnávací pohled

Jerzy Tomaszewski

Pohled na střední Evropu ukazuje, že státy ležící v této oblasti se již několik staletí vyznačovaly určitými společnými rysy. Utvářely se stejně v oblasti ekonomických vztahů, v politickém životě i ve společenských, profesních a etnických strukturách, a do jisté míry i v tradicích. Přitom se jako střední Evropa nejednou označují země ležící „mezi Německem a Ruskem". Umístění je vhodné rozumět především v politickém smyslu, nikoli doslovně geograficky: jde o země, pro které Německo a Rusko měly – a mají – zvláštní význam v mezinárodní politice, neboť je ovlivňují v různých oblastech hospodářského i politického života. V nepříliš dávné minulosti měla expanze obou velmocí pro střední Evropu podstatné důsledky. V dřívější historii se tato oblast musela vypořádat také s expanzí Turecka, jejíž důsledky lze dodnes pozorovat na jih od Dunaje.[1]

Takové vymezení střední Evropy je pochopitelně jen přibližné. Kromě toho měl každý ze států, které zde leží, četné specifické znaky a problémy. Dokonce i základní prvek definice, vztah k Německu a k Rusku, míval různý význam. Některé státy (například Polsko) se nacházejí doslova mezi uvedenými velmocemi, jejichž politika měla v 19. a 20. století rozhodující vliv na osudy celé oblasti. Pro jiné naopak základní význam měly – a mají – vztahy s jedním z nich (v takové situaci je například Rakousko ve vztahu k Německu či Estonsko ve vztahu k Rusku). Ještě o jiných zemích (například o Řecku) by se dalo říci, že leží na periferii oblasti, která nás zajímá, ačkoli se i ony za různých okolností ocitly pod vlivem Německa a Ruska.

---

1 Srv. HAVRÁNKOVÁ, Růžena – SLÁDEK, Zdeněk – VALENTA, Jaroslav: O možnosti integračního pojetí studia dějin „východní Evropy" ve 20. století. In: *Slovanské historické studie*, 7 (1968); LANDAU, Zbigniew – TOMASZEWSKI, Jerzy: Społeczno-ekonomiczne problemy państw Europy środkowej i południowo-wschodniej w latach międzywojennych. In: *Człowiek i Światopogląd*, č. 8 (1973); TOMASZEWSKI, Jerzy: Europa środkowa i południowo-wschodnia: Cechy charakterystyczne i granice regionu. In: *Ekonomia*, č. 36 (1976).

Po druhé světové válce se v letech 1944–1948 většina států střední Evropy dostala pod dominanci SSSR (některé byly do této mocnosti začleněny), s komunistickými stranami (někdy pod názvem dělnické strany) jako řídicí a vládnoucí silou. Je zajímavé, že tento proces probíhal relativně stejně. Tato skutečnost, jakož i historická podobnost států střední Evropy, nutí pozastavit se nad analogiemi a specifickými rysy, které provázely vytváření systémů ovládaných komunistickými a dělnickými stranami.

Střední Evropa z pohledu velmocí

Začněme od mezinárodních podmínek, za nichž se sovětská nadvláda vytvářela. Dost často se, zvláště v publicistice posledních let, setkáváme s názory, podle nichž mohly systémy vytvořené podle vzoru SSSR vzniknout pouze tak, že jim tento stát vnutil svou kontrolu navzdory postoji podmaněných států, politiků, kteří je představovali, i navzdory tomu, že v opačném smyslu působily západní velmoci, vnímané jako ztělesnění demokracie. Někteří publicisté, ba i historici si všímají nanejvýš zrady (demokratických ideálů, eventuálně malých spojenců), jíž se západní velmoci dopustily v Jaltě, případně za jiných okolností. Problém však byl daleko složitější a nemyslím, že by bylo namístě svádět změny ve střední Evropě na vnucení cizího modelu nebo používat slova „zrada", neboť to má nesmírně daleko ke skutečným historickým procesům.[2]

Politická geografie střední Evropy, jak ji známe z meziválečných let, se vytvářela v důsledku revoluce (tento pojem neomezuji na události v Rusku v roce 1917 ani na převrat společensko-ekonomického charakteru), jejíž zdroje spočívaly v místních poměrech. Naopak, vítězné velmoci neměly příliš velkou chuť uznat nároky středoevropských národů včetně polského, českého a slovenského. Rusko bylo příliš cenným spojencem proti Němcům a prvkem středoevropské rovnováhy, než aby je bylo možné odepsat na konto ztrát, zatímco existence habsburské říše příznivě působila na stabilitu v srdci kontinentu. Až ruská revoluce, a zejména bolševický převrat vytvořily úplně novou situaci a neúspěch jednání o separátní mír s Vídní rozhodl o podpoře separatistických hnutí v monarchii. Ke vzniku nezávislých států, nepříliš správně nazývaných národními, došlo v důsledku působení vnitřních společenských sil střední Evropy; strany Dohody pouze uznaly to, co se už stalo, a následně se snažily – bez podstatnějšího úspěchu – novou strukturu vztahů uspořádat a stabilizovat. Nebyl to lehký úkol, vezmeme-li v úvahu protikladné územní nároky, jež v minulosti vznikly z konfliktů, a vzájemné nevstřícné a občas přímo nepřátelské stereotypy, jež rozdělovaly národy, státy i politiky.

Pohled na události meziválečných let vede k závěru, že od skončení první světové války přijímaly navzájem si konkurující velmoci v klíčových záležitostech kontinentu rozhodnutí, při nichž ne vždy braly v potaz názory nebo zájmy menších a slabších partnerů. Je třeba přiznat, že takový postup býval nejednou nevyhnutelný, protože bylo potřeba vyřešit konflikty, které hrozily válečným požárem, jako například spor o slezské Těšínsko. Vznik malých a středně velkých států stavěl na pořad dne otázku, jak zajistit stabilitu této oblasti a vyhnout se lokálním konfliktům, které mohly snadno přerůst v evropskou válku; zkušenost ze Sarajeva v roce 1914 byla nadmíru poučná. Každé vyřešení sporné záleži-

2 Srv. Týž: Kilka słów o zdradzie i niektórych innych sprawach. In: *Krytyka*, č. 44–45 (1994).

tosti, zvlášť když se nepodařilo dosáhnout skutečného kompromisu, narušovalo zájmy nebo kolidovalo s úsilím jedné ze stran, někdy dokonce neuspokojovalo žádnou. Bylo by naivní soudit, že velmoci byly povinny nezávisle na vlastních zájmech podporovat protikladné a nejednou nadsazené požadavky každého z malých států střední Evropy nebo se starat o udržení jejich jednoty navzdory případným věcným argumentům. Naopak – v zájmu velmocí a také dalších států byla spolupráce za účelem stabilizace politických a hospodářských vztahů, tak aby bylo možné se vyhnout ozbrojenému konfliktu.

Smlouvy z Locarna byly pro státy ležící východně a jižně od Německa vážným varováním, že západní velmoci počítají především s vlastními okamžitými zájmy a nehodlají se ve středoevropských problémech angažovat. Je pravda, že ministři zahraničních věcí Československa a Polska tehdy vyjádřili důvěru v účinnost spojenectví s Francií v případě potřeby; měli však nějaké jiné východisko? Publicisté mohli právem poukazovat na záporné stránky dohod a zdůrazňovat možná ohrožení, ale odpovědným činitelům nezbývalo nic jiného než ujišťování, že jejich státy přece jen dodržely bezpečnostní záruky.

Koncepce čtyřstranného paktu (Británie, Francie, Německo, Itálie) obsahovala bezprostřední ohrožení, proto také vedla k pokusům – bohužel nekoordinovaným – Československa a Polska něco proti ní dělat.[3] I když k uzavření paktu formálně vzato nedošlo, jeho myšlenka se přece jen odrážela v diplomatické praxi. Na podzim 1937 navrhoval lord Halifax v rozhovoru s Adolfem Hitlerem možnost uznání teritoriálních snů třetí říše pod podmínkou, že budou realizovány v dohodě s Velkou Británií a mírovou cestou. O rok později na direktoriát „velké čtyřky" došlo na mnichovské konferenci.

Ve skutečnosti se střední Evropa nacházela na okraji zájmů Velké Británie, a tím spíš Spojených států, i když postoj Francie se zdál jiný. Všimněme si však, že i pro ni hodnota svazků se střední Evropou spočívala v tom, že nahrazovaly spolupráci s Ruskem pro případ ohrožení ze strany Německa, ale samostatný význam neměly. Ze zorného úhlu vlád v Londýně, v Paříži a ještě víc ve Washingtonu bylo lhostejné, komu patří Vilnius, Brno nebo Gdaňsk, Kišiněv, Balčik anebo Skopje, i když už ne Soluň. Diplomaté, kteří v těch třech hlavních metropolích rozhodovali o zahraniční politice, mohli přijmout takřka jakékoli řešení – pod podmínkou, že nenaruší rozložení sil v jejich neprospěch a nebude hrozit válkou.

Druhá světová válka nepropukla na podzim 1938, protože si politikové v Londýně a Paříži namlouvali, že dokáží na úkor ořezání Československa zajistit mír a stabilitu v Evropě a zbrzdit německou expanzi. O rok později se Velká Británie a Francie nechopily zbraní proto, aby se postavily na obranu Polska (jakkoli to byl důvod opodstatněný věcně, právně i morálně), nýbrž proto, že rychle rostoucí mohutnost třetí říše bezprostředně ohrožovala jejich zájmy.

Kritický badatel samozřejmě postřehne, že Francie v září 1938 porušila vlastní závazky. Ještě významnější však byla skutečnost, že tehdejší přijetí požadavků třetí říše hrozbu války nesnížilo, nýbrž zvýšilo. Na tomto místě by tedy bylo vhodné opakovat historická slova francouzského politika: „To bylo horší než zločin! To byla chyba."

---

3 Srv. TOMASZEWSKI, Jerzy – VALENTA, Jaroslav: Polska wobec Czechosłowacji w 1933 roku. In: *Przegląd Historyczny*, č. 4 (1979).

Ve skutečnosti se pouze Rusko a Německo bezprostředně zabývaly strukturou vztahů ve střední Evropě, tedy v oblasti ležící mezi těmito dvěma velmocemi. Menší a slabší státy, které se tu nacházely, mohly oběma sloužit jako nárazníková zóna, oslabující ohrožení ze strany případného útočníka, anebo také jako předpolí, usnadňující vlastní expanzi.

Západním státům lze těžko vytýkat, že se chtěly raději vyhnout angažovanosti v komplikovaných středoevropských problémech a na první místo stavěly snahu o stabilizaci této oblasti a také o stabilizaci celého kontinentu, přestože způsob realizace těchto záměrů nemohl vyhovovat zájmům nebo tužbám občanů malých a středně velkých států. Na druhé straně je správné kriticky zhodnotit, že se řídily iluzemi, zejména pokud šlo o politiku třetí říše, což nakonec vedlo nejen k destabilizaci Evropy a světa, nýbrž také k druhé světové válce a v konečných důsledcích k pádu dosavadní pozice všech evropských velmocí ve prospěch Spojených států a SSSR. Ve středoevropských státech pak postup Velké Británie a Francie připravil příznivý základ pro sovětskou nadvládu, protože podryl důvěru k formálním závazkům obou velmocí vůči jejich spojencům. Rozhodnutí mnichovské konference byla zvlášť drastickým, byť ne jediným příkladem. Tento postup umožnil realizaci určitého rozdělení vlivů mezi Velkou Británii (a USA) a SSSR po roce 1944, přičemž mimo předpokládanou sféru SSSR zůstalo Řecko a Finsko a částečně i Rakousko, které leží na periferii střední Evropy.

Politikové, kteří rozhodovali o postupu západních velmocí, necítili nad sovětskou nadvládou ve střední Evropě žádné zvláštní uspokojení. Spatřovali v ní však menší zlo než v eventuálních důsledcích toho, kdyby se otevřeně postavili na odpor nedávnému spojenci. Pravděpodobně si při této příležitosti zajistili jeho mlčenlivý souhlas s uplatněním svých vlastních zájmů v jiných oblastech Evropy i světa. To se zdá dokazovat průběh občanské války v Řecku. Pochybuji, že by volba jiného postupu, hrozícího „válkou mezi spojenci", byla tím nejrozumnějším řešením. Kritické hodnocení postupu západních velmocí se však v tomto referátu bude týkat jiných problémů.

Vnitřní předpoklady komunizace

Navzdory názorům, jež mají v posledních letech mezi publicisty značnou popularitu, byly podmínky příznivé pro vítězství komunistů přítomny také ve vnitřních poměrech středoevropských států. Není vhodné svádět tento úspěch pouze na použití násilí, a zejména na sovětské zasahování nebo na nějaké komunistické spiknutí nevelké skupiny lidí. Situace v každém z těchto států vypadala ovšem jinak, ale společenské a politické konflikty, které zde vznikly v meziválečných letech v důsledku bídy různých společenských vrstev a postupu státního aparátu, vedly k radikalizaci nálad. Do jisté míry to příznivě působilo na růst popularity seskupení analogických italským fašistům nebo německé NSDAP, druhým pólem bylo posílení vlivu komunistů.

Nejvýhodnější pro ně byly podmínky v Bulharsku, kde byl Sovětský svaz všeobecně pokládán za duchovního a politického dědice Ruska, slovanské velmoci, jejíž vojska přinesla v nikoli tak dávné minulosti Bulharům národní osvobození od nadvlády muslimského Turecka. Komunistická strana byla sice v Bulharsku od roku 1923 ve skutečnosti nelegální, ale mnoho chudých rolníků a obyvatel měst v ní vidělo jediné seskupení, které se rozhodně a trvale vyjadřuje pro bulharsko-ruský svazek. K jejich přesvědčení přispívala také sociální hesla komunistů, přičemž chudé rolníky nemohly znechutit ani zvěsti

o kolchozech vytvářených v SSSR. První kolektivní rolnické hospodářství (náboženského charakteru) vzniklo totiž v této zemi kolem roku 1900 a v meziválečných letech se zakládala další. Do podzimu 1944 vydrželo přes všechny opačné snahy policie a státního aparátu 29 výrobních družstev.[4] Pro bulharské podmínky bylo charakteristické, že spolupráci se Sovětským svazem požadovali nejen komunisté, ale i politikové reprezentující vlivné proudy lidového hnutí a aktivisté skupiny Zveno, spjaté s vrstvou vojáků z povolání, která sympatizovala se sociální politikou italských fašistů.

Argument o „slovanské vzájemnosti" měl jistý význam také v české a slovenské společnosti, ačkoli pro mnohé Slováky víc znamenaly obavy z „bezbožného komunismu". Komunistická strana vyrostla z levice české sociální demokracie a ve dvacátých letech získala podstatný vliv mezi dělníky právě tak jako mezi intelektuály. Dočasně jej značně zpochybnila stalinizace strany po únoru 1929, absurdní sektářství propagandy, která republiku prohlašovala za imperialistický stát usilující o válku se SSSR a politiky obklopující prezidenta T. G. Masaryka obviňovala, že od nich hrozí fašistický převrat. Rozhodné vyjádření komunistů ve prospěch boje proti ohrožení ze strany třetí říše a obrany země, propagandistické využití sovětských nabídek pomoci v případě odporu a posléze podíl komunistů v podzemním hnutí však vliv strany znovu posílily. Tyto skutečnosti dokonce umožnily zapomenout na problematické období od září 1939 do července 1941 i na propagandu proti londýnským exulantům, které tehdy komunisté nazývali „agenty anglofrancouzského imperialismu".

Okolnosti podstatně méně příznivé pro komunisty existovaly v Polsku, Rumunsku a Maďarsku. Společnosti v těchto státech měly neblahé vlastní zkušenosti s mocí sovětů v rukou komunistické strany (v Maďarsku), s válkou proti Rudé armádě (v Polsku), a navíc i s územními tužbami Sovětského svazu – formálními (Rumunsko) i neformálními (Polsko) –, které se naplnily po propuknutí druhé světové války. Polsko bylo bezpochyby státem, v němž měla komunistická strana v mnoha ohledech obzvlášť málo příznivé podmínky k činnosti. V mnoha společenských vrstvách přetrvávala vzpomínka na polsko-sovětskou válku, kterou před rokem 1939 povzbuzovaly každoroční oslavy výročí, různé publikace a část tisku. Také v Polsku byl SSSR dost všeobecně ztotožňován s tradicemi Ruska, ale na rozdíl od Bulharska a Československa to v polském prostředí byla spíš překážka než výhoda. Panslavistické argumenty nemohly budit sympatie ani v Rumunech či Maďarech. Smlouva o neútočení mezi SSSR a třetí říší, její následky a konečně osud polských důstojníků v SSSR, jehož symbolem byly katynské hroby, ještě víc zatížily polsko-sovětské vztahy, a tudíž i důvěru ke komunistické straně. Vyjadřoval to výklad zkratky PPR – nikoli jako Polská dělnická strana (*Polska partia robotnicza*), nýbrž jako Placení sluhové Ruska (*Płatne pachołki Rosji*).

Není však na místě přehánět. Německá propaganda zaměřená za okupace proti SSSR přinášela často výsledky, jež byly opačné než záměry jejích tvůrců. Obyvatelé Generálního gouvernementu i zemí připojených k říši měli zkušenosti s okupačním terorem a zpravidla předpokládali, že zprávy, které okupanti poskytují, mají daleko k pravdě, takže bylo snadné dojít také k závěru, že za katynský zločin jsou odpovědní Němci. Sovětská armáda

4 Srv. MATEEW, B. P.: Dviženieto za kooperativno zemedelie v Bylgaria pro usiovijata na kapitalizma. Sofie 1967, s. 63, 66–68, 77, 179–182.

byla očekávána v naději na vysvobození z německé okupace a značná část společnosti se zajisté nezamýšlela nad tím, co bude dál.

Ve všech státech existovaly ostré společenské konflikty, které se při různých příležitostech projevovaly. Navzdory stereotypům, s nimiž se setkáváme v soudobé publicistice, nevládlo v Polsku v letech 1919–1920 všeobecné nadšení pro boj proti Rudé armádě. Z věrohodných publikací a archivů známe dokumenty a zprávy, které dokazují, že oddíly ohrožující Polsko nejednou nacházely podporu nebo sympatie u polských dělníků, a zejména u zemědělských dělníků, protože povzbuzovaly jejich naděje na získání statkářské půdy. Vážným problémem byla dezerce (té mělo zabránit usnesení Sejmu slibující zemědělskou reformu, při níž měli být zvýhodněni frontoví vojáci a naopak dezertéři měli být vyloučeni). Jednání některých důstojníků způsobilo, že polské oddíly vyvolávaly strach v běloruských a ukrajinských vesnicích, a zejména v židovských městečkách.

Vznik dělnických rad v některých oblastech Polska a živelná rolnická hnutí (někdy v podobě pogromů na Židy) výmluvně svědčily o revolučních náladách dělníků a rolníků v letech 1918–1920, které sice byly utlumeny, ale jejichž příčiny odstraněny nebyly.

Podobné jevy a nálady se bezprostředně po první světové válce vyskytovaly i v dalších státech. Maďarská revoluce a sověty byly výsledkem reálných společenských rozporů, ať už je hodnotíme jakkoli. Vojenská vzpoura a takzvaná radomirská republika v Bulharsku, slovenské revoluční bouře, stávky v Čechách – to vše svědčilo o skutečných problémech, jež vyžadovaly řešení. Meziválečná léta takové řešení nepřinesla a reformy, které v poválečném revolučním období všechny tyto státy přijímaly (mimo jiné zemědělské reformy), byly zase záhy omezeny. Třicátá léta ve všech státech přinesla zostření konfliktů, stávky dělníků a rolníků a někdy přímo rolnické vzpoury. Krajním případem bylo v roce 1936 povstání v Besarábii, směřující proti zavedení gregoriánského kalendáře.

Je pravda, že nelegální komunistická strana měla v Polsku málo členů nebo sympatizantů ochotných ke spolupráci. Vyostřenost sociálních problémů však nahrávala seskupením, která předkládala programy radikálních a neodkladných reforem. Šovinistický postoj vlivných polských politických seskupení, který po smrti Józefa Piłsudského převzal vládnoucí tábor v Polsku, budil v letech okupace obavy – a to nejen v národnostních menšinách –, že poválečná Polská republika bude pokračováním osudné minulosti, nedojde-li v ní k zásadním a hlubokým reformám nebo nebudou-li od moci odsunuti staří politikové.

Analogické problémy, byť v různé míře, existovaly ve všech státech střední Evropy a události druhé světové války způsobily, že společnosti na jejich vyřešení čekaly ještě netrpělivěji. Nemalý význam měla také obratná taktika a propaganda komunistů během války a po jejím skončení. Jerzy Kochanowski napsal o Maďarsku:

„Silou Maďarské komunistické strany byla její disciplína a schopnost využít nálad ve společnosti: hrálo se na populistickou strunu, antisemitská vyjádření nebyla vyloučena. (...) Slibovala se zemědělská reforma a znárodnění velkého průmyslu při zachování zdravých základů svobodného tržního hospodářství."[5]

Velmi zkratkovitě lze říci, že existence agrárních, dělnických i národnostních problémů ve všech středoevropských zemích byla – byť v různém stupni a v různé podobě – příznivá

5 KOCHANOWSKI, Jerzy: *Węgry*: Od ugody do ugody 1867–1990. Warszawa 1997, s. 117.

pro to, aby získali vliv komunisté, eventuálně jiné skupiny s radikálním společenským programem. Politikové to všeobecně vnímali, proto také i lidé umírněných postojů navrhovali společenské a ekonomické reformy různého charakteru.

Navíc ještě na radikalizaci postojů mnohých vrstev působily zkušenosti z druhé světové války. Bylo zapotřebí vypořádat se s kolaboranty, zrádci a eventuálně i s Němci. Požadavek vysídlit německé obyvatelstvo snadno nabyl popularity, hlavně u lidí, kteří z rukou okupantů sami zakusili osud vyhnanců. Očekávalo se vytvoření systému, který nepřipustí privilegia pro nevelkou vrstvičku boháčů na úkor bídy většiny. Meziválečné roky přispívaly k přesvědčení, že reformy je potřeba uskutečnit ihned a radikálně, protože každé prodlení vede k jejich opuštění či znetvoření. Bylo zapotřebí odstranit příčiny i následky národnostní i veškeré jiné diskriminace, aby nedošlo k novému vyhlazení. Zdeněk Mlynář napsal:

„Moje generace byla generací předčasně zpolitizovanou bouřlivým vývojem tehdejší doby, a zároveň byla generací bez politických zkušeností. Jedinou zkušeností, a to ještě zpola dětskou, byla léta války a nacistické okupace Československa. Tato zkušenost plodila především černobílé vidění světa: na jedné straně nepřítel, na druhé straně jeho protivník. Zvítězit může buď jeden, nebo druhý – třetí možnost neexistuje. Jediná zkušenost proto vštěpovala představu, že vítězství správné koncepce je prostě likvidací, zničením koncepce jiné. (...) Hlavní politickou ctností při našem černobílém vidění byla samozřejmě důslednost a radikálnost. (...) Na otázku, proti komu a za co bojovat, nabízela doba také snadnou odpověď: na straně toho, kdo je nejdůsledněji a radikálně proti minulosti, kdo není opatrnický, nedělá s minulostí kompromisy, ale revolučně ji likviduje a překonává. Sovětský svaz se zdál být takovou silou a J. V. Stalin takovou politickou osobností. Dnes to zní absurdně, ale první poválečná léta vypadala jinak."[6]

Je jasné, že v každé zemi byly specifické problémy, které vyžadovaly řešení, vyvolávaly netrpělivost nebo přispívaly k radikálním postojům určité části společnosti, zejména mládeže. S touto výhradou lze zmíněný názor použít pro celou střední Evropu, a dokonce i pro další evropské země. Válka a okupace podryly nebo zničily dosavadní podobu společenského života, nejednou vyostřily různé konflikty a mnozí lidé – mladší i starší – toužili zároveň s osvobozením dospět i k vytvoření nové a lepší země, řádu i společnosti. A to i za vysokou cenu a s osobními oběťmi, s bezohledným zničením protivníků. To byl základ, z něhož komunisté získávali stoupence.

Koaliční taktika komunistických stran

Připomeňme, že se komunistické hnutí už od třicátých let – byť s mnoha nedůslednostmi, zarážejícími taktickými obraty a s bezohledným bojem proti skutečným či domnělým protivníkům a konkurentům – snažilo získat spojence, kteří by mohli být užiteční při usilování o moc. Prvním pokusem byla koncepce „lidové fronty" proti fašistickým diktaturám, uplatněná hlavně ve Francii a ve Španělsku; ve druhém z těchto států skončila občanskou válkou a ukrutenstvím na obou stranách konfliktu. Přepadení SSSR Německem rozhodlo o rozšíření formulace označující tento svazek na „národní frontu". Komu-

6 MLYNÁŘ, Zdeněk: *Mráz přichází z Kremlu*. Kolín n/R., Index 1979, s. 5–6.

nistické strany vystupovaly s politickými programy, které obsahovaly požadavky přijatelné jak pro levici, tak pro centristická seskupení. Nejdůležitějším úkolem byl boj o vysvobození zpod nadvlády (eventuálně okupace) států Osy a vytvoření demokratických politických systémů s omezeným rozsahem společenských reforem (především zemědělské reformy). V některých případech komunisté dokonce upustili od názvu „komunistická strana" a vystupovali jako „dělnická strana" ve snaze neodstrašit potenciální spojence a zároveň získat stoupence, kteří se neuměli zvlášť orientovat ve spletitých záležitostech politiky a ideologie, ale obávali se slova „komunismus". Všimněme si, že rozhodujícím propagandistickým argumentem byla ve většině zemí teze, že se po válce nelze vrátit k dřívějšímu politickému systému: diktaturu jednotlivce nebo skupiny či autoritářskou monarchii je třeba zbavit moci, nebo dokonce povolat k odpovědnosti politiky, kteří zemi přivedli do katastrofy. V tomto ohledu bylo výjimkou Československo, které bylo dosti obecně pokládáno za jedinou skutečnou demokracii v této části Evropy. Navíc jedině čeští a slovenští exiloví politikové společně s předválečným prezidentem dospěli k dohodě s komunisty.

V každé zemi, byť v různém rozsahu, se projevovaly vnitřní spory stranických aktivistů ohledně obsahu, a dokonce přípustnosti taktiky „národní fronty", protože někteří starší funkcionáři ji pokládali za ústup od budování socialismu a za opuštění revolučních hesel ve prospěch oportunismu. Pro oddané členy strany však byla konečnou instancí rozhodnutí Výkonného výboru Komunistické internacionály, který sídlil v Moskvě a byl fakticky podřízen Stalinově vůli. Internacionála byla sice za války rozpuštěna, ale Moskva dál zůstávala všeobecně uznávaným, i když neformálním centrem komunistického hnutí.

Politické koalice, které se v různé míře v jednotlivých zemích vytvářely již za války, představovaly jakýsi odraz velkých Spojenců – koalice Sovětského svazu s ostatními velmocemi bojujícími proti třetí říši, Itálii, Japonsku a jejich spojencům. Stranou těchto dohod zůstala ta demokratická seskupení, která soustavně odmítala spolupráci s komunisty. Reálný význam a vliv těchto koalic ve společnosti nabýval v jednotlivých zemích rozmanité podoby. Největšího reálného vlivu dosáhly nepochybně v září 1944 v Bulharsku a v roce 1945 v Československu. Nejmenší vliv měly dozajista v Polsku a v Maďarsku, ale ani o těchto dvou státech se nedá tvrdit, že by tam komunisté a jejich spojenci neměli žádnou společenskou podporu. Jiná věc je, že mnoho, možná většina osob, které se v prvních poválečných volbách a při dalších příležitostech vyslovily pro koalice vedené komunisty a pro komunistické a dělnické strany, nemohla vědět, co všechno bude důsledkem jejich vítězství v boji o moc.

SSSR neměl úplnou svobodu jednání, protože se snažil zachovat spolupráci s ostatními velmocemi nejen během války, nýbrž i po jejím skončení, což jej nutilo k – přinejmenším formálnímu – respektování suverenity států pokládaných za jeho sféru vlivu. Ve všech těchto státech vznikly vlády více (především v Československu) či méně (hlavně v Jugoslávii) koaličního charakteru, v nichž komunisté získali některá nebo všechna nejdůležitější křesla, i když nebyli vždy ve většině. Pomineme-li Jugoslávii, která se v nejednom ohledu vymaňovala ze strategických i taktických koncepcí formulovaných v Moskvě, můžeme si v ostatních zemích všimnout jistých společných znaků, které charakterizují jejich dějiny v letech 1944–1948.

Pouze ve dvou případech, v Jugoslávii a v Polsku, došlo k vytvoření formálně koaličních vládních kabinetů pod přímým tlakem velmocí. Zvláštností jugoslávských poměrů

bylo, že tuto koalici od začátku zcela ovládli komunisté, kteří původně nehodlali k účasti ve vládě připustit ani jednoho politika, který byl v exilu ve Velké Británii. Ve skutečnosti ustoupili sovětskému nátlaku (SSSR chtěl zachovat alespoň formální spolupráci se západními velmocemi), ale jen naoko; tři nekomunističtí ministři, kteří do vlády nastoupili na jaře 1945, nesehráli žádnou podstatnější roli a po několika měsících odstoupili.

V Polsku byla struktura vztahů opačná. Dočasná vláda, kterou vytvořili komunisté a jejich spojenci, se setkala s nedůvěrou velké části společnosti, západní velmoci ji formálně neuznaly a vláda ani nedokázala vytvořit skutečnou koalici, zahrnující různá demokratická seskupení, která se podílela na hnutí odporu. Polští nekomunističtí politikové, kteří byli za války v Londýně, i jejich stoupenci ve vlasti odmítali spolupracovat s lidmi, o nichž se soudilo, že podléhají sovětským zájmům. Až teprve pod tlakem představitelů velmocí, zejména Velké Británie, došlo v létě 1945 k rekonstrukci kabinetu s účastí bývalého premiéra exilové vlády Stanisława Mikołajczyka (ve funkci vicepremiéra) a několika dalších nekomunistických politiků. Byli však i jiní, kteří kompromis nadále odmítali, a polská exilová vláda se nehodlala rozpustit, ačkoli ztratila diplomatické uznání dosavadních spojenců.

Koaliční kabinety v Bulharsku, Československu, Rumunsku a v Maďarsku vznikly několik měsíců před ukončením vojenských operací, přičemž komunisté získali menšinu ministerských křesel. Zdůrazněme, že kromě Jugoslávie nezískali post premiéra. V Československu se předsedou vlády stal sice v červenci 1946 Klement Gottwald, ale došlo k tomu až po parlametních volbách, ve kterých Komunistická strana Československa zvítězila. Boj o úplné podřízení státního aparátu a o převzetí moci probíhal na několika úrovních a s mnoha protivníky zároveň.

Zúčtování s (údajnými) kolaboranty a zrádci

Souvislost s účastí ve válce na straně Německa nebo fakt okupace ve všech těchto zemích vedly k tomu, že byli – shodně se společným stanoviskem spojeneckých velmocí – pohnáni k odpovědnosti lidé obvinění z kolaborace a z toho, že způsobili porážku zemí, v nichž se podíleli na vládě, anebo z válečných zločinů. Byla zakázána činnost některých politických stran, uznaných za vinné zmíněnými skutky. Zákaz se týkal především seskupení pravicových, protože jejich představitelé stáli před propuknutím války v čele vlád jednotlivých zemí. Některé z těchto stran nesly přímou odpovědnost za spojenectví s Němci (v Bulharsku, Rumunsku, na Slovensku a v Maďarsku), jiným se vyčítalo, že jejich vůdcové spolupracovali s okupanty (v Čechách) anebo se dopustili jiných činů neslučitelných s demokratickými zásadami. V Polsku se čtyři strany, které v létě 1944 převzaly moc, dohodly, že nepřipustí vznik jiných seskupení, a dvě další politické strany byly zaregistrovány až po vytvoření nového koaličního kabinetu v létě 1945. Analogickou dohodu uzavřely strany, které se podílely na hnutí odporu v Československu.

I kdyby některé strany nebo politiky, kteří je řídili, skutečně zatěžovala spoluodpovědnost za porážku nebo za spolupráci s třetí říší, stal se fakt, že jim bylo znemožněno obnovit činnost bez řádného soudního řízení, jen na základě rozhodnutí tehdejších vlád jednotlivých zemí, vážným precedentem, jenž v následujících letech usnadnil vyloučení seskupení nebo politiků, kteří komunistům politicky konkurovali.

Zákaz činnosti některých politických stran se odůvodňoval tím, že část jejich funkcionářů byla povolána k osobní odpovědnosti. Ve všech zemích byly vydány zvláštní právní normy (příkladem byla ustanovení mezinárodního tribunálu v Norimberku) určující zásady trestání válečných zločinů, zároveň se ale používaly předpisy trestních kodexů platných již dlouho. Pravidlem bylo sestavování zvláštních tribunálů zkoumajících některé druhy trestných činů spjatých s válkou a okupací. Povinnost potrestat válečné zločince byla součástí smluv o příměří, které podepsalo Bulharsko, Rumunsko a Maďarsko, takže vznikl právní základ, podle nějž spojenecké komise (prakticky jejich předsedové) kontrolovaly postup těchto tří států, a dokonce zasahovaly do způsobu a rozsahu souzení obviněných osob.

Vojenské okupační orgány v Bulharsku už v prvních dnech po vstupu do země zatýkaly a uvězňovaly osoby z řad významných představitelů poražené vlády. Více než deset osob bylo deportováno do Moskvy a zároveň s nimi byly vyvezeny i důležité státní dokumenty.[7] Výslechy vězňů i dokumenty týkající se zahraniční politiky samozřejmě měly podstatný význam pro lepší orientaci v zákulisí balkánských vztahů a poskytovaly také informace o vztazích západních zemí s malými spojenci třetí říše. Zároveň Sovětský svaz získal možnost zadržovat uvězněné až do chvíle, kdy už bylo nepochybné, že stanou před bulharským soudem. Uvězňovala i bulharská tajná služba. Podle informací z konce října 1944 bylo ve vězení šest královských poradců, čtyři vyšší duchovní, tři regenti, všichni ministři, kteří zasedali ve čtyřech kabinetech (31 lidí), členové Nejvyšší vojenské rady a 109 poslanců parlamentu. Záhy nato došlo k dalšímu zatýkání a 20. prosince 1944 začaly procesy. Do 30. dubna 1945 stanulo před ústředním a provinciálními senáty lidových soudů v celém Bulharsku 11 122 osob; 2 730 jich bylo odsouzeno k smrti (mezi nimi tři regenti, 21 ministrů, 8 královských poradců a 67 poslanců parlamentu), na doživotí bylo odsouzeno 1035 osob a 1516 bylo zproštěno obžaloby. Připomeňme, že za těchto okolností měl Sovětský svaz příležitost vyřídit si vlastní účty. Do vězení byli odsouzeni takřka všichni bulharští členové komise zkoumající v roce 1943 z německé iniciativy okolnosti povraždění polských důstojníků v Katyni a masových poprav Ukrajinců ve Vinici, kteří podepsali závěry nepříznivé pro sovětské orgány.[8]

Použití represí a odstavování politických protivníků od moci usnadňovala v Bulharsku „střediska výchovné práce", zakládaná od začátku roku 1945, jakož i reorganizovaná vězení. Dne 26. ledna 1945 přijala rada ministrů dekret o ochraně lidové vlády, který vytvořil nezbytný právní rámec. Do pracovních táborů bylo umístěno i mnoho drobnějších politiků odsouzených lidovými soudy.[9]

Tábory nucených prací nebo internační tábory vznikly také v jiných státech. V Polsku do nich byla umístěna část Němců a Ukrajinců, kteří byli pokládáni za politicky nebezpečné, a zanedlouho také lidé odsouzení v administrativním řízení za spekulaci. V Československu byli internováni Němci a lidé odsouzení za kolaboraci a válečné zločiny.[10] Během několika let se nucená práce stala nejednou osudem politických protivníků komunistů nebo osob v různých ohledech podezřelých, mimo jiné „třídně cizích".

---

7 JACKOWICZ, Jerzy: *Partie opozycyjne w Bułgarii 1944–1948*. Varšava 1997, s. 21.

8 *Tamtéž*, s. 26–27.

9 *Tamtéž*, s. 28.

10 Rozsáhleji viz STANĚK, Tomáš: *Tábory v českých zemích 1945–1948*. Opava 1996.

V Bulharsku se obvinění týkala mnoha funkcionářů stran odmítajících spolupráci s komunisty a tvrdé rozsudky dopadly na četné politiky nekomunistické opozice z dob monarchie, kteří byli vyřazeni z politického života. „Lidová spravedlnost" však neměla pásku na očích. Soudu totiž unikli někteří lidé důvodně obvinění z válečných zločinů na území okupované Makedonie a také účastníci dřívějších státních převratů, spoluodpovědní za nastolení diktatury, pokud prokázali služby komunistům nebo celé koalici, která se chopila moci 9. září 1944.

Komunisté ve všech zemích požadovali důsledné a tvrdé potrestání osob, které spáchaly skutky předjímané zákonem. Válečné podmínky, a zejména rozmanité formy podřízení jednotlivých zemí třetí říši často vyžadovaly udržování kontaktů s Němci, a dokonce uzavírání různých kompromisů. Tento jev byl příznačný zvláště pro Protektorát Čechy a Morava, ve kterém okupanti udržovali českou státní správu, v jejímž čele stála protektorátní vláda, podřízená německým dozorčím orgánům. Funkcionáři této správy sloužili německým zájmům, ale zároveň – a pravděpodobně většinou – se různě snažili působit proti okupační politice. Je známo, že mnozí spolupracovali s podzemím. Postupoval tak druhý premiér protektorátní vlády generál Alois Eliáš, který za to zaplatil životem. Často bylo obtížné posoudit všechny aspekty jednání lidí, kteří se dostali do rozporu mezi povinností vyplývající z loajality k republice a požadavky okupantů, jejichž podceňování hrozilo vážnými následky včetně smrti.

Procesy měly určité politické souvislosti a vyvolávaly ve společnosti živý zájem především tehdy, když před soudem stáli známí politikové reprezentující tradiční seskupení. Mezi takové viníky se v Československu dostali mimo jiné Emil Hácha či Jozef Tiso. Tisův proces ve skutečnosti znamenal obžalobu krátkodobého slovenského státu, vytvořeného pod nátlakem – a z milosti – třetí říše, jakož i kompromitaci Hlinkovy slovenské ľudové strany (a zákaz jejího obnovení); není tedy divu, že se o jeho průběh zajímal i Edvard Beneš.[11]

Procesy konané v drobnějších záležitostech a končící nízkými rozsudky vyvolávaly jen místní zájem, ač jejich důsledky pro stát by se v úhrnu neměly zlehčovat. Odsouzeným byl mimo jiné konfiskován majetek, a tudíž procesy urychlily přechod podniků do státních rukou nebo parcelaci statků. Zároveň vyřazovaly z politického života mnoho místních aktivistů pravicových a centristických stran. Celkem v Československu soudy projednaly do konce roku 1947 158 tisíc případů, v jejichž důsledku bylo odsouzeno 46 400 osob (778 k trestu smrti).[12] Komunisté však usoudili, že soudy byly mnohdy příliš mírné, takže po roce 1948 byly některé procesy obnoveny.

V Polsku se před soud dostali nejen váleční zločinci nebo kolaboranti, ale také četní účastníci protiněmeckého konspiračního hnutí, které uznávalo autoritu exilové vlády v Londýně. Někteří byli obviněni z účasti v nezávislých podzemních organizacích bojujících proti nové vládě, což se obvykle zakládalo na faktech. V jiných procesech se obžaloba týkala falešného nařčení ze spolupráce s okupanty – a při těchto líčeních padaly i rozsudky smrti. Při vyšetřování se nejednou používalo bití a mučení. Muselo uplynout mnoho let, než byli někteří odsouzenci rehabilitováni, a až po roce 1989 nastaly podmínky, za nichž bylo možné povolat k odpovědnosti těch několik málo ještě žijících funkcionářů

11 Srv. KAPLAN, Karel: *Dva retribuční procesy*: Komentované dokumenty (1946–1947). Praha 1992.
12 Týž: *Die politischen Prozesse in der Tschechoslowakei 1948–1954*. Mnichov 1986, s. 15.

bezpečnostního aparátu, kteří používali brutální metody výslechu a falšovali důkazy, či právníků, kteří podle těchto podkladů vynášeli rozsudky, ovšem přezkoumání se dočkalo jen nemnoho případů.

Těžko lze popírat nezbytnost soudního vypořádání s tím, jak za války jednalo mnoho lidí – více či méně známých nebo úplně neznámých. Vytvoření speciální soudní struktury působící na základě právních norem vydávaných *ad hoc* však připravilo podmínky, jež komunistům ulehčily vyřazení protivníků.

Otevřená zůstává na druhé straně otázka, zda – a eventuálně jak často – byly tajně zbaveny obvinění osoby, které byly na oplátku za odpuštění svých skutečných provinění ochotny začít spolupracovat s komunisty.

Podřizování bezpečnosti a justice

Všechna tato činnost vyžadovala, aby policejní aparát a výkon spravedlnosti ovládli oddaní členové komunistické strany. Bylo to možné proto, že dosavadní policejní aparát byl ve všech zemích více nebo méně kompromitován jako aparát, který sloužil svrženým diktátorským systémům nebo okupantům. Místo dosavadních policejních útvarů vznikaly nové orgány se změněnými názvy (například milice nebo Sbor národní bezpečnosti), rekrutované hlavně ze členů bývalých partyzánských oddílů, které vytvořili komunisté. V některých případech (v Bulharsku) organizovali partyzánské hnutí pouze komunisté (což neznamená, že do oddílů vstupovali výlučně jejich stoupenci).

Budování nového bezpečnostního aparátu v Československu pod vedením komunisty Václava Noska začalo už na začátku dubna 1945 a Nosek o tom 14. dubna informoval velvyslance SSSR Valeriana Zorina.[13] Zanedlouho tento aparát dosáhl smutné proslulosti, přinejmenším v některých kruzích. Vzpomínal na to poslanec za národněsocialistickou stranu Ota Hora:

„Do SNB a pohotovostních, později pohraničních pluků byly přijímány tisíce nových osob, vesměs komunistů nekvalifikovaných, nevycvičených, často mravně vadných. O jejich přečinech a zločinech jsem se dozvídal ... teprve po měsících, ba i po letech, když už někteří postižení občané setřásli ze sebe strach a dostali odvahu podat nám o těchto zločinech ne-li písemnou, tož aspoň ústní zprávu."[14]

Všimněme si však, že v Československu ke svévoli bezpečnostních orgánů a ke zneužití práva v boji s politickými protivníky docházelo zpravidla v záležitostech lokálního významu, a zejména v místech ležících daleko do obou hlavních měst, od Prahy i Bratislavy, odkud bylo obtížnější dovolávat se spravedlnosti u ústředních orgánů. Odlišné to bylo v ostatních státech, ve kterých krom toho sovětské vojenské či bezpečnostní orgány nejednou do případů zasahovaly.

V Bulharsku převzal ministerstvo vnitra 9. září 1944 komunista Anton Tanev Jugov, který z části partyzánských oddílů vytvořil lidové milice. Vstoupili do nich také pracovníci

---

13 *Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivov 1944–1953 gg.* Sv. 1, 1944–1948. Sestavili T. V. Volokitina, T. M. Islamov, G. P. Muraško (red.), A. F. Noskova, L. A. Rogovaja. Moskva – Novosibirsk 1997, s. 203.

14 HORA, Ota: *Svědectví o puči*: Z bojů proti komunizaci Československa. Sv. 2. Praha, Melantrich 1991, s. 18–19.

rozpuštěné královské policie, kteří předtím spolupracovali s konspiračním hnutím, hlavně ti, kteří se podíleli na provedení převratu. Nový útvar se skládal do značné míry z mládeže plné pochopitelného revolučního nadšení, ale zároveň se sklonem ke svévoli a prahnoucí po bezohledném přemožení protivníků a neprodleném uskutečnění zásad společenské spravedlnosti, chápané spíš v duchu Jánošíka než Karla Marxe. Tak se vyjádřil švýcarský velvyslanec v rozhovoru s britským diplomatem Williamem E. Houston-Boswallem.[15]

V Polsku se vedení ministerstva veřejné bezpečnosti chopil funkcionář Polské dělnické strany Stanisław Radkiewicz. V Rumunsku obdržel komunista křeslo ministra vnitra až po změně kabinetu, kterou si v únoru 1945 vynutil SSSR. V prozatímním maďarském kabinetu toto místo obsadil tajný sympatizant komunistů, ale od podzimu 1945 byli ministry vnitra významní komunističtí politikové. Takové vedení bezpečnostních orgánů ve spojení s účastí komunistů zajišťovalo komunistickému vedení, že mohlo při vytváření lokálních a často prozatímních orgánů účinně působit v celostátním rozsahu.

Podřídit si soudnictví bylo obtížnější. Okamžitým potřebám mohly sloužit rozmanité zvláštní soudy, ustavené k projednání obvinění z činů, jež spadaly pod mimořádné zákonodárství. Kromě toho se soudní kádry doplňovaly novými lidmi. V Polsku mnoho pracovníků soudního aparátu zahynulo za okupace. Pro zaplnění mezer se pořádalo urychlené vzdělávání pracovníků, přičemž kandidáti se rekrutovali z osob příslušného společenského původu a dostatečná předchozí průprava nebyla nezbytná. V jiných zemích proběhly prověrky zaměstnanců státního aparátu (nejen právníků), aby byli odstraněni lidé, kteří se v minulosti podíleli na represích proti opozici vůči autoritativním vládám anebo spolupracovali s Němci. To poskytovalo předpoklady pro nástup osob v souladu s představami komunistů.

Armáda

Proces podřizování armády komunistům probíhal v jednotlivých zemích rozličně. Převážně však byl provázen odstraňováním zkušených velitelů, kteří se těšili autoritě a důvěře podřízených, nebo jejich přemisťováním na jiná, podřadná místa. Polsko bylo v tomto ohledu výjimkou. Vojenské útvary podřízené Zemské národní radě a poté prozatímní vládě vznikaly již v SSSR pod velením komunistů, kteří zaujímali hlavně politickovýchovné důstojnické funkce. Ve vlasti pak byla do armády přivtělena část partyzánských útvarů Lidové armády (jiná jejich část se stala základem milice). Obsazování velitelských postů tedy záleželo od začátku na komunistech a jejich spojencích, přičemž do polské armády, jíž se nedostávalo kádrů, nastoupilo mnoho sovětských důstojníků, hlavně těch, kteří pocházeli z Polska. Až od roku 1945 začala repatriace polských vojenských oddílů ze západní Evropy a návrat zajatců z německého otroctví. Mnoho zkušených důstojníků však zvolilo emigraci a ti, kteří se vrátili do vlasti, byli obklopeni nedůvěrou. O několik let později byly proti nim zahájeny procesy, založené na zfalšovaných obviněních a končící trestem smrti nebo vězením.

V Bulharsku, Rumunsku a v Maďarsku ovládnutí armády usnadnila skutečnost, že tyto státy donedávna spolupracovaly s třetí říší, takže i důstojnický sbor musel podléhat její

15 *Public Record Office*, Londýn (dále *PRO*), FO 371/43581/37.

kontrole a mnozí velitelé byli obviněni z válečných zločinů. Mírové smlouvy ukládaly redukci armád, což mimo jiné umožnilo poslat politicky nežádoucí důstojníky na odpočinek. Ukázalo se však, že zásadní překážkou byla semknutost a solidarita důstojnického sboru.

V Bulharsku se převratu z 9. září 1944 účastnila část důstojníků (do spiknutí byl zasvěcen dokonce tehdejší ministr války generál Ivan Kristev Marinov, který mu poskytl pomoc a díky tomu se později nezodpovídal z válečných zločinů), to však neznamenalo, že podporovali komunisty. Nová vláda převzala moc s poměrně malými oběťmi, i když místy došlo ke krátkodobým bojům a samosoudům.[16] Post ministra války zaujal generál Damian Damianov Velčev, důstojník osvědčený v mnoha spiknutích, který měl v důstojnickém sboru autoritu. Nová vláda přes odpor ministra zavedla funkce zástupců velitele pro výchovu a zároveň iniciovala uvěznění některých důstojníků obviněných ze zločinů. Partyzánské oddíly (vytvořené komunisty) byly sloučeny s pravidelnou armádou. To však byl teprve začátek dalekosáhlých změn, zatím armáda zůstala pod velením někdejších důstojníků, kteří měli ke komunismu daleko, zato však byli zvyklí hrát v zemi důležitou politickou roli. Ministr obrany ve skutečnosti s komunisty spolupracoval, byl stoupencem spojenectví se SSSR, ale nehodlal se stát loutkou. K otevřenému konfliktu došlo ve chvíli, kdy usnesení rady ministrů přijaté v nepřítomnosti komunistů na návrh ministra války umožnilo (za jistých podmínek) zprostit viny i trestu ty důstojníky, poddůstojníky a vojáky, kteří byli obviněni z trestných činů podléhajících lidovým soudům. Tehdy učinilo ministerstvo vnitra kroky proti propuštění důstojníků, kterým velelo, a zatýkalo dál. Skupina důstojníků ze sofijské posádky odpověděla tím, že namířila na velitelství milice dělo a kulomety. Hrozbu vzpoury se však podařilo zažehnat.[17]

Až začátkem července 1946 schválil parlament zákon, který značně omezil postavení ministra války a umožnil provedení čistek v důstojnickém sboru (bylo propuštěno 1 940 osob). Generál Damian Velčev záhy nato odstoupil, stal se velvyslancem ve Švýcarsku a poté se odmítl vrátit do vlasti.[18]

Mnohem komplikovanější byla situace v Československu, kde ozbrojené síly znovu se rodícího státu vznikaly z několika prvků: především z útvarů vzniklých v SSSR, kde se tvořily pod vlivem komunistů, jakož i z oddílů, jež bojovaly po boku západních spojenců, kde bylo možné najít významné velitele vyškolené v meziválečných letech, ale i pocházející z legií vzniklých v Rusku za první světové války, a ti měli daleko k sympatiím vůči komunismu. Navzdory stanovisku Edvarda Beneše a některých dalších ministrů se komunisté postarali už začátkem dubna 1945 o nominaci generála Ludvíka Svobody na místo ministra národní obrany (místo generála Sergeje Ingra) a o odstranění šéfa rozvědky Františka Moravce, kterého nahradil komunista Bedřich Reicin.[19] Důležitá velitelská místa sice dál zastávali důstojníci, kteří sympatizovali s nekomunistickými stranami, ale komunisté dokázali do důstojnického sboru vpravit své stoupence a převzít velení některých útvarů, takže svým politickým protivníkům znemožnili využít armádu při eventuálním vnitřním konfliktu.

---

16 TOMASZEWSKI, J.: *Bułgaria 1944–1971*: Trudna droga do socjalizmu. Varšava 1989, s. 27–28.
17 *Tamtéž*, s. 74.
18 *Tamtéž*, s. 41.
19 *Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivov 1944–1953 gg.*, sv. 1, s. 202.

Ovládnutí státní správy

Dalším důležitým úkolem bylo ovládnutí místních orgánů státní správy. Základy nových úřadů a institucí vznikaly ještě za války. V Polsku za okupace připravovala tři politická centra tři na sobě nezávislé, a dokonce vzájemně nepřátelské administrativní systémy. Konspirační správu, výkon spravedlnosti a další mocenské orgány budovala především Zemská vládní delegatura, což byl orgán zřízený polskou vládou ve vyhnanství, sídlící v Londýně. Vlastní administrativu v podobě národních rad tvořila Zemská národní rada, kterou ovládali komunisté. Třetí systém vznikal ve spojení s Národními ozbrojenými silami, útvarem nacionalistické pravice, jejíž část neuznávala autoritu delegatury. Úřady podřízené delegatuře vycházely v některých oblastech z podzemí zároveň s osvobozováním polského území od německé okupace. Okolnost, že na osvobozovaná území přicházela sovětská vojska a polské vojenské útvary, které s ní spolupracovaly, vedla k tomu, že se tyto úřady nedokázaly chopit moci, ale naopak ji převzaly orgány podřízené Zemské národní radě, a ještě spíš nově vytvořený Polský výbor národního osvobození, který od konce července do 31. prosince 1944 zastával roli prozatímní vlády.

Taková vícekolejnost administrativy a soudnictví se v ostatních státech nevyskytovala, tam státní moc od počátku přebíraly kabinety sestavené s účastí komunistů. Jejich představitelé nejčastěji získávali ministerstva vnitra (a tudíž byli nadřízenými lokální administrativy) a také spravedlnosti. Dokonce i když byl ministrem představitel jiné strany, zaujímal komunista post jeho náměstka, kde účinně omezoval skutečné kompetence představitele spojenecké strany.

Ještě větší význam mnohdy mělo ovládnutí rozličných lokálních nebo územních administrativních orgánů vládní koalicí. V Bulharsku od začátku září 1944 (někdy dokonce ještě před svržením sofijské vlády) přebíraly moc výbory Vlastenecké fronty (*Otečestven front*), v nichž hráli komunisté rozhodující roli, poněvadž pouze oni si za války zachovali organizační síť (činnost všech stran byla zakázána).[20] Činnost výborů řídila zkušená komunistická aktivistka Cola Dragojčeva. Této role výborů si všimli a zhodnotili ji britští diplomaté. Šestého ledna 1945 poslal William E. Houston-Boswall do Londýna depeši: „Byl jsem spolehlivě informován, že komunisté již dovršili proces sestavování výborů Národní fronty v zemi s tím výsledkem, že členové ostatních tří vládních stran nemohou ovlivnit jejich rozhodnutí; tyto výbory jsou nyní přesným protějškem ruských 'sovětů' na počátku dvacátých let."[21]

Ve skutečnosti výbory Vlastenecké fronty záhy své administrativní funkce ztratily ve prospěch normální státní správy, nadále však existovaly jako místní reprezentace vládní koalice a střediska vyvíjející vliv na postup státních úřadů a organizující rozmanité propagandistické kampaně (například během přípravy voleb).

V Polsku se mnozí nekomunističtí aktivisté, patrně většina, zdrželi účasti v administrativním aparátu budovaném pod záštitou nové státní moci. Zůstali totiž loajální k polské

---

20 Svědčí o tom hlášení oblastních výborů Vlastenecké fronty z prvních měsíců jejich činnosti. *Cetralen državen archiv*, Sofie, fond 28, op. 1, arch. ed. 73, 83, 90 a další.

21 „It is reliably reported to me that Communists have now completed process of 'packing' Patriotic Front committees throughout the country with result that members on them of the other three government parties are unable to influence their decisions; and that committees are now the exact counterpart of Russian 'Soviets' of early nineteen twenties." *PRO*, FO 371/48121/27.

vládě v Londýně, kterou západní velmoci uznávaly do léta 1945. To způsobilo, že se místní administrativa zpočátku skládala z lidí, kteří postrádali patřičnou odbornost a nejednou se tam dostali náhodně, ale patřili převážně k Polské dělnické straně, menším dílem do seskupení, která s ní spolupracovala, anebo byli připraveni k takové spolupráci a k vykonávání pokynů. Dosavadní administrativní aparát v okresech a vojvodstvích, který byl podřízen ministerstvu vnitra, nahradily národní rady utvářené ještě za okupace. Ty měly být – podle vzoru SSSR – reprezentací obyvatel dané administrativní jednotky a zároveň státním úřadem. V tomto dvojím charakteru záleželo složení národních rad na místních politických stranách a poskytovalo jim určitou nezávislost na centrální moci. V létě 1945 sice vzniklo ministerstvo veřejné správy, které mělo teoreticky řídit územní administrativní orgány, a ministrem se stal známý lidovecký funkcionář, spolupracovník Stanisława Mikołajczyka a odpůrce komunistů Władysław Kiernik, ale ukázalo se, že kompetence tohoto úřadu jsou jen omezené. Nezahrnovaly bezpečnostní služby (ty spadaly pod zvláštní ministerstvo) ani administrativu na západním a severním území (ministerstvo, které pro tato území vzniklo, řídil Władysław Gomułka).

Analýzu fungování územního administrativního aparátu v Polsku provedl Franciszek Ziemski, který uvedl: „Hlavní silou vytvářející systém okresních, obecních a městských národních rad byla Polská dělnická strana. Bylo tomu tak za války, v prvním období po osvobození i později. Zbývající politické strany, ať už spojenecké nebo i Polská lidová strana či Strana práce, se v celém popisovaném období snažily 'vybojovat si' co největší vliv jak v radách, tak i v jejich řídicích a výkonných orgánech."[22]

Ve skutečnosti měla opoziční Polská lidová strana větší reálný vliv než Polská dělnická strana, ale obratné využívání spolupráce s dalšími stranami vládního bloku a mocenských nástrojů komunistům umožnilo ovládnout okresní a vojvodskou administrativu. Franciszek Ziemski napsal: „V důsledku akcí uskutečňovaných UB (Úřady bezpečnosti) a prokuraturami se Polské dělnické straně podařilo do konce roku 1946 ovládnout situaci a většinou vyřadit ze složení národních rad lidovecké radní, ale také starosty městeček a vesnic."[23]

Ve všech státech podobně jako v Bulharsku vznikaly lokální výbory, které formálně zosobňovaly vládní koalici na nejnižší místní úrovni. Neměly sice autoritu státní moci, ale sloužily jako základna pro domluvu spojeneckých politických stran a ke koordinaci jejich postojů k lokálním záležitostem. V praxi uplatňovaly vliv na administrativu a komunisté se mohli při uskutečňování svých záměrů skrýt za jejich autoritu.

Socialistické reformy

Zásadní význam měly společenské a ekonomické reformy, které prováděly koaliční kabinety. Komunisté perspektivně prahli po radikálním vyvlastnění majetných vrstev, ale přizpůsobovali řešení podmínkám jednotlivých zemí a do jisté míry brali ohled na koncepce spojeneckých stran, jejichž naplnění pokládali za první kroky ke skutečnému cíli. Tímto cílem měl sice být socialismus, jenže se všichni vyhýbali upřesnění, oč má v této perspektivě jít. Pokud se vůbec vůdcové komunistických a dělnických stran k tomuto tématu vyjadřovali (což se stávalo jen výjimečně), považovali socialismus za vzdálenou

22 ZIEMSKI, Franciszek: *Rady narodowe w Polsce w latach 1944–1950*. Glivice 1985, s. 105.
23 *Tamtéž, s. 108.*

budoucnost a mnohdy zdůrazňovali odlišnost vývojové cesty střední Evropy od Sovětského svazu.

Průběh poválečných reforem byl nejednou předmětem analýzy, takže se k tomuto úkolu nebudu vracet. Sluší se jen poznamenat, že v Bulharsku, Rumunsku a Maďarsku začalo být znárodnění možné až po podpisu mírových smluv; předtím se tam prováděly jen zemědělské reformy a docházelo k takovým zásahům do vlastnických vztahů, jaké byly možné na základě smluv o příměří (převzetí německého a italského majetku) nebo trestního zákona (mimo jiné konfiskace jmění válečných zločinců). Polsko provádělo příslušné reformy dřív. Polská dělnická strana měla totiž dostatečně velkou podporu spojeneckých stran a ani opoziční Polská lidová strana nezpochybňovala zestátnění velkého průmyslu, natož pak zemědělskou reformu – požadovala jen odlišný rozsah a způsob jejich uskutečnění.

Rozsah společensko-hospodářských reforem v Československu byl zpočátku poměrně skromný, protože komunisté brali do jisté míry v potaz postoje stran podílejících se na koalici. Znárodnění na základě prezidentských dekretů z října 1945 bylo sice širší, než si spojenci přáli, ale i tak představovalo kompromis. Program, který zacházel mnohem dál, realizovali komunisté až v roce 1948.

Subverze komunistů v koaličních stranách

Vyjadřoval však pojem „spojenecké strany" ve všech případech skutečné vztahy mezi těmito stranami a komunisty? Odpověď vyžaduje alespoň letmý pohled na jejich koncepce a některé personální záležitosti.

Především poznamenejme, že komunistické strany se od ostatních lišily značným stupněm centralizace a disciplinovanosti svých členů, hlavně funkcionářů. Je pravda, že se v každé z nich dají snadno najít jisté odchylky a jak koncepční, tak i osobní rivality a antipatie,[24] pravidlem však bylo, že v praktických krocích zaujímaly ústřední stranické orgány jednotné stanovisko a snažily se dosáhnout plné jednoty postupu všech složek. Ne vždy se to podařilo a nejčastěji se přitom manifestovaly radikálnější postoje (označované jako „sektářské"), které byly tolerovány mnohem ochotněji než takzvaný revizionismus. Tato akční jednota vyplývala stále ze zásad, které na úsvitu hnutí vymezil Vladimir I. Lenin a které všechny strany sdružené ve třetí internacionále přijaly.

Existovala však výjimka, a tou byla Komunistická strana Slovenska, která byla součástí Komunistické strany Československa. Ta si zachovala jistý rozsah autonomie, což bylo zdrojem nespokojenosti Klementa Gottwalda, kterou vyjadřoval mimo jiné při rozhovorech se sovětskými politiky.[25]

V žádné z ostatních stran, které s komunisty sdílely koalici, podobná semknutost postojů a jednání neexistovala; vznikaly v nich frakce, které měly na rozmanité problémy různé pohledy. Mimo jiné také na vztah ke komunistům. Tyto frakce lze s jistým zjednodušením označit jako pravici, střed a levici. Levicové frakce, zvlášť v sociálněde-

---

24 Charakteristickým příkladem byly dopisy Bolesława Bieruta Georgi Dimitrovovi do Moskvy, v nichž Bierut obviňoval Gomułku, že rozbíjí jednotu Polské dělnické strany. Srv. *Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivov 1944–1953 gg.*, sv. 1, s. 45–47.

25 *Tamtéž*, s. 203–204.

mokratických stranách a do určité míry také ve stranách rolnických, uznávaly nezbytnost těsného svazku s komunisty. Někteří aktivisté vyjadřovali dokonce ještě radikálnější názory, než jaké tvořily oficiální linii komunistických a dělnických stran – požadovaly urychlení reforem, a dokonce formulovaly program budování socialistického systému. Sociální demokraté však pod tímto systémem rozuměli něco jiného než komunisté.

Bude důležité podívat se na životopisy některých politických činitelů. Místopředsedou Polské lidové strany (která spolupracovala s Polskou dělnickou stranou – PDS) se v roce 1944 stal Władysław Kowalski. V meziválečných letech byl členem Komunistické strany Polska, za okupace náležel do PDS, ale do konspirativní Zemské národní rady vstoupil jako představitel radikálního proudu lidoveckého hnutí.[26] Spoluorganizátorem a generálním tajemníkem Demokratické strany byl Leon Chajn, který byl mezi válkami členem Svazu komunistické mládeže v Polsku (později Komunistický svaz polské mládeže).[27] Také v Jugoslávii se někteří komunisté stali funkcionáři nekomunistických rolnických stran a byli za ně v listopadu 1945 zvoleni do parlamentu. To podporovalo oprávněnost názoru sovětského diplomata: „Parlament lze vzhledem k jeho politickému složení nazvat komunistickým."[28]

I v Rumunsku byli mezi funkcionáři některých nekomunistických stran komunisté, takže velvyslanec SSSR napsal z Bukurešti po volbách v listopadu 1946: „Nejsilnější stranou v parlamentě je kompartia (sic!), protože má ve skutečnosti absolutní většinu hlasů (204 z 379)... Vysvětluje se to tím, že komunisté byli zvoleni na kandidátkách Frontul Plugarilor, národně-lidové strany, strany národně-caranistické (Alexandrescu) a také sociálních demokratů, přičemž formálně do těchto stran patřili. To kompartii zajišťuje možnost sehrát v parlamentě rozhodující úlohu dokonce i navzdory hlasování poslanců jiných stran..."[29]

Analogické dění probíhalo v Maďarsku, kde byl jeden z významných funkcionářů národní rolnické strany Ferenc Erdei stoupencem komunistů, ale přesvědčili ho, aby neměnil stranickou příslušnost.[30] Mělo to závažné důsledky, protože se v prozatímní maďarské vládě stal ministrem vnitra. Lze se domýšlet, že komunisté měli tajného spojence i v opoziční straně drobných zemědělců, poněvadž z dokumentů vyplývá, že sovětští diplomaté věděli o obsahu diskuse ve vedení této strany.[31]

V Československu se v únoru 1948 ukázalo, že ve všech nekomunistických stranách byli lidé ochotní spolupracovat s komunisty a provádět zásadní čistky, aby se tak zbavili funkcionářů vyslovujících se pro opozici. Je možné, že někteří z nich plnili úlohu trojských koní ve svých seskupeních i předtím.

Proniknutí skrytých komunistických stoupenců do řídicích grémií stran vládních koalic posilovalo autenticky levicové proudy v těchto koalicích, v kritickém momentě umožňovalo ovlivnit poměr sil, a také komunistům zajišťovalo informace o momentální situaci

---

26 *Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*. Sv. 3, K. Varšava 1993, s. 376–377.

27 *Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*. Sv. 1, A–D. Varšava 1978, s. 390–391.

28 VOLOKITINA, T. V. – MURAŠKO, G. P. – NOSKOVA, A. F.: *Narodnaja demokratija: mif ili realnost'?*. Obščestvenno-političeskije processy v vostočnoj Jevrope 1944–1948 gg. Moskva 1993, s. 103.

29 *Tamtéž*, s. 175.

30 GATI, Ch.: The Democratic Interlude in Post-War Hungary. In: *Survey*, č. 2 (1984), s. 118.

31 VOLOKITINA, T. V. – MURAŠKO, G. P. – NOSKOVA, A. F.: *Narodnaja demokratija: mif ili realnost'?*, s. 194–195.

v těchto stranách. V krajních případech takové strany přestávaly být spojenci komunistů a stávaly se jejich podřízenými organizacemi.

Naskýtá se odůvodněná otázka, zda se analogický jev „delegování" komunistických aktivistů do jiných stran, eventuálně získávání tajných spolupracovníků, projevoval ve všech státech. Dokonce i když se to nepodařilo uskutečnit, vytvořila se v každé ze spojeneckých stran levice, která se nezávisle na záměrech svých stoupenců stávala nástrojem komunistických vlivů. Ve snad nejvypjatější podobě se to objevilo v Polsku, kde vznikla kvazistrana – *Stowarzyszenie Pax*, akceptující totalitární systém, ačkoli zdůrazňovala svůj katolický charakter. Otevřená zůstává také otázka, zda komunisté mohli využít kompromitující fakta z minulosti některých politiků, aby – prostřednictvím bezpečnostních orgánů – ovlivňovali jejich jednání. Na druhé straně mnohé poukazuje na to, že dokázali do dalších stran vnášet spory a neshody, přičemž využívali osobních ambicí nebo animozit jejích vůdců.

Stalo se tak v Bulharsku, kde se na podzim 1944 obnovil Bulharský lidový rolnický svaz jako jednotná politická organizace, řízená Georgi M. Dimitrovem, ale došlo k tomu za cenu odstranění z politického života těch funkcionářů, kteří v minulosti s komunisty odmítali spolupracovat. Posléze se pod tlakem komunistů a s využitím bezpečnostních orgánů a nátlaku představitelů SSSR podařilo tohoto funkcionáře odsunout, jakmile směřoval k získání převahy lidové strany nad komunisty ve Vlastenecké frontě. Jeho nástupcem se v lednu 1945 stal Nikola Petkov, který byl pokládán za člověka ochotnějšího ke kompromisu. Když se však ukázalo, že se ani tento politik nehodlá podřídit záměrům komunistů, podporovali proti němu Alexandra Obbova, což nakonec vedlo k rozbití lidového hnutí na dvě strany v létě 1945. Svaz řízený Alexandrem Obbovem setrval u koaliční spolupráce s komunistickou stranou, zatímco svaz Nikoly Petkova se stal největší opoziční silou. Když pak Alexandr Obbov nechtěl koncem roku 1947 přistoupit na to, aby program svazu obsahoval kritické hodnocení tradic lidového hnutí a požadavek budování socialismu, zaujal jeho místo Georgi Trajkov.[32]

Analogicky probíhaly spory také uvnitř sociálnědemokratické strany, která se v létě 1945 rozdělila na dvě strany – opoziční a spolupracující s komunisty. Diferenciace postojů uvnitř lidového svazu Zveno sice nevedla ke vzniku dvou stran, vytvořily se však dvě frakce. Důsledkem bylo, že komunisté, kteří využívali rivality obou seskupení, odlišnosti postojů svých partnerů a konečně i tlaku SSSR a možnosti zbavit se protivníků prostřednictvím bezpečnostních služeb, dokázali v létě 1946 svou dominanci v zemi potvrdit.

Vývoj vztahů v Rumunsku nebo v Maďarsku probíhal podobně a dospěl k týmž výsledkům. Aby dosáhli rozbití a oslabení opozice, využívali komunisté svých skrytých spojenců, vnitřních neshod v opozičních seskupeních, zásahů bezpečnostních orgánů a nátlaku sovětských diplomatů.

Sovětské vměšování

Zvláštní význam měly rozmanité podoby působení, a hlavně nátlaku ze strany Sovětského svazu. Komunistické a dělnické strany jednotlivých zemí dostávaly z Moskvy rady a do-

32 Srv. JACKOWICZ, J.: *Partie opozycyjne w Bułgarii 1944–1948*, s. 32–35, 54–55; TOMASZEWSKI, J.: *Bułgaria 1944–1971*, s. 43–47, 76–77, 87–88.

poručení, nejednou přímo v podobě rozhodných příkazů. Je však třeba si povšimnout, že určující zásady strategie a taktiky, jaké v letech druhé světové války používalo komunistické hnutí v evropských zemích, se vytvářely již ve druhé polovině třicátých let, přičemž podstatný význam měly zkušenosti ze španělské občanské války. Právě tehdy dokázali komunisté, jejichž strana měla ve společnosti poměrně malý vliv, sehrát důležitou roli v politickém životě a v boji proti vzbouřencům, a to v koalici stran, které měly nesmírně odlišné politické koncepce a snahy. Tyto zkušenosti nepochybně umožnily, aby komunističtí funkcionáři navzájem nezávisle přijímali analogické koncepce, jež se v obecných rysech shodovaly se záměry řídicího centra třetí internacionály v Moskvě a po rozpuštění této organizace se záměry Sovětského svazu.

Pravidelné spojení mezi Moskvou a vedeními jednotlivých komunistických a dělnických stran bylo možné navázat až v posledním období války. Od té doby udržovali komunističtí funkcionáři jednotlivých zemí systematické kontakty se svými sovětskými soudruhy, ačkoli charakter těchto styků byl rozličný.

Bulharské dokumenty svědčí o tom, že po nastolení sovětské okupace byly navázány plynulé kontakty s Moskvou, kde tehdy dlel Georgi Dimitrov. Dokumenty citované Jerzym Jackowiczem dokazují, že Dimitrov posílal doporučení a instrukce týkající se četných běžných problémů, a zasahoval dokonce i do problémů speciálních, jako například do obžalovacích řečí v procesech proti významným monarchistickým politikům a do podrobností rozsudků.[33] Výjimečná pozice a autorita Georgi Dimitrova v bulharském komunistickém hnutí jistě způsobily, že všechny památky po něm, včetně i těch nejdrobnějších dokumentů, byly obklopeny starostlivou péčí. Dimitrov strávil mnoho času v Moskvě a byl tam v bezprostředním kontaktu se sovětskými politiky, a tak prostřednictvím jeho depeší a dopisů docházely do Sofie instrukce, které tehdy Sověti odsouhlasili. Ty jsou nyní historikům dostupné.

Kontakty funkcionářů komunistických a dělnických stran jiných zemí s jejich sovětskými soudruhy tak časté pravděpodobně nebyly – rozhodně se nezachovala dostatečná dokumentace týkající se tohoto tématu. Některé dokumenty byly uveřejněny v Rusku. Již zmíněná publikace dokumentů z období 1944–1948 dosvědčuje, že vůdcové sovětské komunistické strany dostávali od českých soudruhů podrobné informace o tehdejších politických úkolech, a dokonce charakteristiky jiných československých politiků.[34]

Na průběh událostí měla vliv také přítomnost sovětských vojsk ve většině popisovaných států. Převážná část území střední Evropy byla osvobozena od německé okupace nebo závislosti na třetí říši sovětskou armádou, a to eventuálně za spolupráce místních partyzánských sil a útvarů vytvořených na teritoriu SSSR (Československo, Polsko) nebo pravidelných armád těch států, které opustily své spojence (Rumunsko, Bulharsko, Maďarsko). V Bulharsku a v Rumunsku zůstala sovětská vojska jako okupační armáda až do ratifikace mírových smluv. Setrvávání sovětských útvarů v Polsku a v Maďarsku se odůvodňovalo potřebou ochrany spojovacích cest mezi SSSR a sovětskými okupačními pásmy v Německu a Rakousku. Nejdříve byly sovětské oddíly staženy z Československa – zároveň s odsunem amerického vojska ze západní části tohoto státu.

---

33 Srv. JACKOWICZ, J.: *Partie opozycyjne w Bułgarii 1944–1948*, s. 22–24.

34 *Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivov 1944–1953 gg.*, sv. 1, s. 159–160.

Přítomnost sovětských vojsk a bezpečnostních služeb zaručovala, že protivníci komunistů neuskuteční státní převrat. Tato eventualita se nedala vyloučit především v Bulharsku, kde se ministrem války stal zkušený konspirátor a účastník všech státních převratů v této zemi po roce 1918 generál Damian Velčev. V Polsku sovětské bezpečnostní orgány usnadnily v prvních měsících po odsunu Němců zahájení represí proti stoupencům polské vlády v Londýně i rozbití Zemské delegatury a organizačních struktur, které jí podléhaly. Sovětská vojenská přítomnost však neznamenala vyřešení politických problémů, které před komunistickými stranami stály.

Významné byly různé formy politického působení, mezi něž patřily instrukce udílené řídicím orgánům komunistických stran a vyvíjení nátlaku, často hrubého, na jiná seskupení či politiky. V Bulharsku, Rumunsku a Maďarsku usnadňoval vyvíjení tlaku na vlády okupační stav, který v těchto zemích panoval do doby ratifikace mírových smluv. Sovětská diplomacie využila například principu stanoveného při zahájení okupace Itálie, kde měli ve spojenecké kontrolní komisi rozhodující hlas představitelé západních velmocí, aby analogicky dosáhla úpravy působnosti komise pro zmíněné tři země. Výsledkem bylo, že představitelé západních velmocí byli prakticky zbaveni vlivu na činnost komise, zatímco představitelé SSSR nejednou sehráli v průběhu událostí klíčovou roli.

K prvnímu zásahu v Bulharsku došlo už začátkem prosince 1944, kdy se předseda spojenecké komise postavil proti usnesení rady ministrů (přijatému díky nepřítomnosti několika komunistů), které zprošťovalo trestu důstojníky, jimž hrozilo, že se budou zodpovídat za válečné zločiny. Čistka v armádě a jmenování důstojníků pro politickou a výchovnou práci (zpravidla spjatých s komunisty) oslabily pozici generála Damiana Velčeva. V létě a na podzim 1945 komise (v osobě představitele SSSR) intervenovala v záležitosti parlamentních voleb a v prosinci téhož roku se ministři zahraničí velmocí usnesli „poradit" Bulharsku a Rumunsku, aby tyto země zařadily do kabinetů po dvou představitelích opozičních seskupení. Rumunská vláda a opozice dospěly k dohodě, ale noví ministři na státní politiku neměli prakticky žádný vliv. Bulharská opozice přijala „radu" a stanovila vlastní podmínky, za nichž by se podílela na vládě, které měly znemožnit, aby byla zemi vnucena komunistická moc. Intervence ministra Andreje Vyšinského kompromis znemožnila a výsledkem bylo, že představitelé opozice odmítli zaujmout ministerská křesla, aby se nedostali do situace bezmocných pozorovatelů, nucených přijmout všechny úmysly komunistů.

Andrej Vyšinskij koncem února 1945 intervenoval také v Rumunsku, kde přesvědčoval krále Michala, aby jmenoval premiérem předsedu *Frontul Plugarilor* Petra Grozu. Král se sice pokoušel dosáhnout toho, aby se do kabinetu dostali také představitelé takzvaných historických stran, ale bezvýsledně. Den před konečným rozhodnutím hlásil představitel sovětských bezpečnostních orgánů z Bukurešti: „Vedení krajanů [*zemlakov*, tj. komunistů] se v případě králova nesouhlasu chystá vytvořit navrhovaný kabinet Petra Grozy a hodlá to udělat veřejně, obrátit se s výzvou k lidu. Přijímáme příslušná organizační opatření. (...) Během 4.–5. března se očekává příchod tří našich divizí do blízkosti Bukurešti."[35] K přímé vojenské intervenci nedošlo, protože král ustoupil a jmenoval vládu ve složení, které mu bylo nařízeno.

35 *Tamtéž*, s. 168.

Neméně rozhodný byl sovětský zásah v Maďarsku, kde po volebním vítězství strany drobných zemědělců v listopadu 1945 hrozilo, že komunisté nebudou mít mocenský monopol. V únoru 1947 oznámilo ministerstvo vnitra (řízené komunistou), že odhalilo spiknutí, kterého se účastnili funkcionáři této strany. Když většina parlamentu odmítla zbavit imunity generálního tajemníka této strany, který byl poslancem, uvěznily ho sovětské orgány s obviněním, že organizoval antisovětské spiklenecké skupiny. Protest představitelů západních velmocí byl neúčinný.[36] Krize, která tím vznikla, umožnila rozbít opozici a v čele strany drobných zemědělců stanuli její levicoví funkcionáři.

Ve vztazích s Československem sovětští politikové takových metod neužívali, zpravidla se uchylovali ke zprostředkovanému působení, především prostřednictvím komunistických politiků. Zásadní význam měla skutečnost, že komunisté vyšli z voleb jako nejsilnější strana v celé republice, a tudíž měli nejpočetnější reprezentaci v parlamentu a drželi vedení vlády, nejdůležitější ministerská křesla nebo posty náměstků v jiných ministerských rezortech. Ministrem zahraničních věcí se sice stal Jan Masaryk, který měl k sympatiím vůči komunismu daleko, ale podobně jako Edvard Beneš uznával nezbytnost úzké spolupráce se Sovětským svazem. Za těchto okolností Československo bez ohledu na osobní sympatie Jana Masaryka k Velké Británii podřídilo svou zahraniční politiku úmyslům SSSR. Ministr si dovolil pouze v důvěrném přátelském kroužku kousavé poznámky o sovětských politicích, a pokud šlo o budoucnost země, dával najevo pesimismus.[37]

Postupná rezignace Západu

Nemyslím, že by se dalo tvrdit, že politikové v Londýně, v Paříži a ve Washingtonu neměli dostačující informace, aby pochopili, jakým směrem se události ve střední Evropě ubírají. Během moskevských rozhovorů v říjnu 1944 navrhoval Winston Churchill, jak sám uvádí, rozdělení střední Evropy mezi SSSR a západní velmoci, přičemž sovětský vliv popsal jako 10% v Řecku, 50% v Jugoslávii a Maďarsku, 75% v Bulharsku a 90% v Rumunsku.[38] Popis této často připomínané slavné scény, zakončené údajně podpisem Josifa Stalina na kartičce, kterou mu předložil britský premiér, však v soudobém dokumentu vypadá jinak. V depeši z 23. ledna 1945 britskému představiteli v Sofii (poslané také na ambasády v Moskvě a ve Washingtonu), kterou jistě autorizoval Winston Churchill nebo Anthony Eden (podpis na kopii chybí), čteme: „Pro vaši osobní a přísně tajnou informaci: sovětští vůdcové pro sebe napřed požadovali devadesátiprocentní podíl [v Bulharsku], na základě toho, že Bulharsko je (tak jako Rumunsko) černomořská země. (...) Trval jsem na tom, že to nestačí. (...) M. Molotov si věc znovu promyslel a řekl, že sovětská vláda přistoupí pro Bulharsko na poměr 80:20 (stejně jako pro Maďarsko)."[39]

---

36 *A Decade of American Foreign Policy*: Basic Documents, 1941–49. Washington 1950, s. 1190.

37 Srv. FISCHL, Viktor: *Hovory s Janem Masarykem. Pfäffikon 1982, s. 49, 63, 75, 130.*

38 CHURCHILL, Winston S.: *The Second World War*. Sv. VI. Triumph and Tragedy. Harmondsworth 1985, s. 198.

39 „For your own personal and strictly secret information the Soviet leaders first claimed a 90 per cent interest [in Bulgaria] for themselves and only left 10 per cent for ourselves, on the ground that Bulgaria was (as Roumania) a Black Sea country. (...) I insisted that it was not enough. (...) After thinking the matter over, M. Molotov said that the Soviet Government accepted a ratio of 80:20 for Bulgaria (the same as for Hungary)." *PRO*, FO 371/48121/40.

Jinými slovy – v Londýně si právě tak jako ve Washingtonu už na podzim 1944 uvědomovali, jaké byly požadavky SSSR v této oblasti, a v moskevské pracovně neproběhla mlčenlivá výměna poznámek mezi politiky, nýbrž odbylo se tam smlouvání, jaké přísluší hokyním. Obě strany věděly, o co smlouvají. Britský „podíl" stanovený na deset či dvacet procent se přece musel stát pouhou fikcí a Winston Churchill byl příliš zkušený státník, než aby si o tom dělal iluze.

Četba hlášení a depeší, které britští diplomaté posílali ze Sofie do Londýna od podzimu 1944, odhaluje, že *Foreign Office* dostávalo systematické informace jak o podrobnostech postupu představitelů SSSR v této zemi, tak o činnosti a záměrech komunistů. Na jejich základě byly formulovány obecné závěry, které vývoj událostí záhy potvrdil. Raporty byly čteny, o tom svědčí poznámky na okrajích. Jedním z mnoha příkladů byla depeše Williama E. Houston-Boswalla z 25. prosince 1944, který mimo jiné psal: „Každá maličkost, která se k nám dostane, naznačuje existenci promyšleného plánu na vytvoření komunistické vlády pod sovětskou kontrolou. Prvními kroky bude dosažení kontroly nad armádou a postupné vykleštění agrární strany rozdrobením na nemohoucí frakce (což možná bude obtížné). Sociální demokraté (hlavně průmysloví dělníci a intelektuálové) jsou zanedbatelní, zatímco stoupenci svazu Zveno mají většinou v oblibě města, kde mohou být snadno kontrolováni akcemi milice. Říká se, že je znovu nasazena tajná policie a všechny nekomunistické osoby (Bulhaři i cizinci) jsou bedlivě sledovány a jejich telefony odposlouchávány."[40]

Pozornost zasluhuje i okolnost, že funkcionáři nekomunistických seskupení se mnohokrát obraceli na představitele západních velmocí, informovali je o tom, jak milice porušuje zákony, o uvěznění protivníků, o mučení, k němuž docházelo při vyšetřování, a navrhovali intervenci na obranu demokratických forem politického života. Tak například 28. května 1945 jeden ze zaměstnanců britského zastupitelství informoval Londýn o rozmluvě s profesorem Petko Stojanovem (ministrem financí), který prosil, aby byly jeho názory na situaci v Bulharsku předány na vědomí britským politikům: „Tvrdí, že O. F. nebude svržen a nedojde ani k povstání nebo krveprolití. Na druhé straně je si docela jist, že před Bulharskem leží velmi tíživé časy a velké problémy. Tyto problémy mohou a měly by být překonány, ale věc demokracie v Bulharsku zoufale potřebuje pomoc Velké Británie. Role pozorovatele, kterou Velká Británie až dosud zaujímala, by mohla být pro Bulharsko osudná, kdybychom v ní setrvali déle. Naléhal na nás, abychom byli v politice vůči Bulharsku aktivnější, s dodatkem 'jako to dělají Američané'."[41]

---

40 „All straws we perceived here suggest the existence of a deliberate plan to establish a Communist Government under Soviet control. First steps will be to gain control of the army and gradually to emasculate Agrarian party by breaking it up into impotent factions (which might not be difficult to achieve). Social democrats (chief industrialists and intellectuals) are negligible while Zweno adherents are mostly to be found in towns where they can easily be controlled by Militia action. Secret police are said to be operating efficiently again and all non-communist personalities (Bulgarian and foreign) are carefully watched, their telephones being tapped." *PRO*, FO 371/43584/146.

41 „The O. F. would not be overthrown he declared, nor would there be riots or bloodshed. On the other hand he was quite certain that Bulgaria was in for a very trying time and great difficulties lay ahead. These difficulties could, and would be overcome, but above all the cause of democracy in Bulgaria desperately needed the assistance of Great Britain. The role of Observer, which Great Britain had adopted so far would be fatal to Bulgarian democracy if we carried it on any longer. He urged us to

Není pochyb, že analogické informace přicházely z Polska, Rumunska i z Maďarska, kde se seskupení opoziční vůči komunistům nacházela pod silným tlakem bezpečnostního aparátu, administrativy a Sovětského svazu. Zdá se však, že politikové západních velmocí nebyli rozhodnuti, co dělat, a pokud se zamýšleli nad eventualitou nějak proti komunistům působit, nerozhodli se k ničemu víc než k omezeným diplomatickým jednáním, protestům a tiskové nebo rozhlasové propagandě. Přispívala k tomu nejistota, zda rozhodné vystoupení za účelem zadržení sovětského vlivu ve střední Evropě je vůbec v jejich zájmu. Winston Churchill psal 8. března 1945 Franklinu Delano Rooseveltovi: „Jsem si jist, že budete posledními událostmi v Rumunsku stejně nepříjemně překvapen jako já. Rusům se úspěšně podařilo silou a překrucováním skutečnosti nastolit vládu komunistické menšiny. Naše protesty proti takovému vývoji brzdila skutečnost, že nám šlo o volnost k záchraně Řecka. Eden a já jsme v říjnu v Moskvě pochopili, že Rusko chce mít převažující hlas v Rumunsku a v Bulharsku, zatímco my se chopíme vedení v Řecku. Stalin velmi striktně trval na dodržení této úmluvy..." A rozvíjí myšlenku dál: „Zase si velmi dobře uvědomuji skutečnost, že máme na krku mnohem důležitější problém Polska, a nechci tudíž, pokud jde o Rumunsko, dělat nic, co by nepříznivě ovlivnilo naše vyhlídky na dosažení polských pozic. (...) Zprávy, které o Polsku přicházejí z Moskvy, vedou také k největšímu zklamání. Musím vás upozornit, že vládní většina tady nemá nic společného s názory, které silně převažují mezi všemi stranami a vrstvami..."[42]

O několik měsíců později došlo ve věci Polska k dohodě a vznikl kabinet s účastí Stanisława Mikołajczyka, ve kterém však byli nekomunističtí politikové od začátku v menšině a měli jen omezenou možnost ovlivnit průběh událostí v zemi. Tato dohoda však nepochybně uklidnila britské svědomí a polský problém se dostal na druhé místo, zatímco reálné zájmy směřovaly k Balkánu.

Pozornost zasluhuje poznámka z 8. prosince 1945, která se vztahuje k návrhům Marca Etheridgea, emisara prezidenta Harryho Trumana, podepsaná jedním ze spolutvůrců britské zahraniční politiky sirem Orme Sargentem, kde mimo jiné čteme: „Jsem si jist, že pan Etheridge má naprostou pravdu, když ve druhém odstavci uvádí, že Polsko a Bulharsko jsou dvě klíčové země v sovětském organismu. Z čistě britského hlediska je Bulharsko z těchto dvou strategicky důležitější, a mám znepokojivý pocit, že mu nevěnujeme dost velkou pozornost, abychom uvolnili ruské škrticí sevření Bulharska tím, že by ruská armáda tuto zemi co nejdřív opustila. (...) Při pohledu na mapu je jasné, že sovětská vláda

---

be more active in our policy towards Bulgaria, adding 'as the American have now become'." *PRO*, FO 371/48127/37–38.

42 „I feel sure you will be as distressed as I am by recent events in Roumania. The Russian have succeeded in establishing the rule of a Communist minority by force and misrepresentation. We have been hampered in our protests against these developments by the fact that, in order to have the freedom to save Greece, Eden and I at Moscow in October recognised that Russia should have a largely preponderant voice in Roumania and Bulgaria while we took the lead in Greece. Stalin adhered very strictly to this understanding... (...) Again I am very conscious of the fact that we have on our hands the much more important issue of Poland, and I do not therefore want to do anything as regards Roumania which might prejudice our prospects of reaching a Polish settlement. (...) The news from Moscow about Poland are also most disappointing. I must let you know that the government majorities here bear no relation to the strong under current of opinion among all parties and classes..." *Churchill & Roosevelt*: The Complete Correspondence, 3. Alliance Declining. February 1944 – April 1945. Uspořádal a komentoval W. F. Kimball. New Jersey, Princeton 1987, s. 547–548.

tíhne k použití Jugoslávie, Bulharska a Persie jako základen, ze kterých by uskutečňovala svou politiku infiltrace do území a moří, která jsou pro britskou bezpečnost životně důležitá... (...) Ve všech těchto zemích tedy musí naší strategií být změna dominantní ruské pozice. Naše taktika v každé z nich bude nepochybně odlišná, ale záměr musí být v každé stejný, a to vytvořit z nich ze všech nezávislé nárazníkové státy."[43]

Tento pohled vnukal dojem, že britský diplomat propadl definitivní rezignaci na ovlivňování událostí v Polsku a možná také v Československu, Rumunsku i Maďarsku, a toužil jedině po tom, aby byl zbrzděn růst komunistického vlivu a SSSR v Bulharsku a v Jugoslávii. Lze si však odnést dojem, že britští politikové se klonili spíš k názoru, že nevyhnutelná je rezignace na vliv v Bulharsku, a naději působit na poměry v Jugoslávii ztratili už úplně. Bedlivý pozorovatel bulharské scény William E. Houston-Boswall ve svém rozsáhlém hlášení z 30. ledna 1945 viděl jen dvě možnosti: buď úplně ustoupit tlaku SSSR, anebo uznávat sovětské zájmy, ale bojovat o zachování jistého vlivu v této části kontinentu, přičemž se vyslovil pro druhou eventualitu.[44]

Britské dokumenty dokazují, že diplomaté západních velmocí často hovořili s politiky demokratické opozice a povzbuzovali je k odporu, někdy jim i radili, jak postupovat. Podle Barbary Jelavichové přitom udělili záruky, kterým nemohli dostát. „Například Iuliu Maniu žádal, aby ho západní státy informovaly, zda mají Spojené státy v úmyslu bránit sovětské nadvládě v Rumunsku; pokud nikoli, udělala by jeho strana nejvýhodnější možnou dohodu s okupační mocí. Odpověď zněla, že Spojené státy jsou rozhodnuty zajistit udržení reprezentativní vlády; odpověď nebrala ohled na skutečnost, že Washington ve skutečnosti neměl žádný plán, jak by bylo možné tento cíl zajistit proti sovětským obstrukcím."[45]

Záhy se ukázalo, že to není reálné. Posledním pokusem podpořit opozici bylo usnesení konference ministrů zahraničí čtyř velmocí v prosinci 1945, která vybízela k rekonstrukci kabinetů v Bulharsku a v Rumunsku a k tomu, aby do nich nastoupily dvojice představitelů opozičních seskupení. Očekávané výsledky to však nepřineslo a západní velmoci neměly dost síly ani chuti vynutit si skutečné naplnění dohody. Intervenovaly sice v Moskvě a v hlavních městech středoevropských států ve snaze zajistit správný průběh

---

43 „Mr. Etheridge is I am sure quite right when in paragraph 2 he says Poland and Bulgaria are the two key countries in the Soviet organ. From the purely British point of view Bulgaria is strategically the more important of the two and I have an uneasy feeling that we have not devoted as much attention as we ought to loosening the Russia stranglehold of Bulgaria by getting the Russian army out of that country as soon as possible. (...) Looking at the map, it is clear that the Soviet Government intend to use Yugoslavia, Bulgaria and Persia as bases from which to practice their policy of infiltration into territories and seas which are of viral interest to British security... (...) In all these countries therefore it must be our policy to challenge the dominant position of Russia. In each one of them our tactics will no doubt vary but our object must be in each the same namely to establish all of these as independent buffer States." *PRO*, FO 371/48132/174.

44 *PRO*, FO 371/58513, nečíslováno.

45 „Iuliu Maniu, for instance, asked that the Western states inform him if the United States intended to resist Soviet domination in Romania; if not, his party should make the best agreement possible with the occupying power. The reply was that the United States was determined to assure that representative government was maintained, an answer given despite the fact that Washington had in fact no plans on how this objective could be secured against Soviet obstruction." JELAVICH, Barbara: *History of the Balkans*: Twentieth Century. Sv. 2. Cambridge 1984, s. 303–304.

voleb nebo ochránit některé ohrožené opoziční politiky, ale jediná reálná zbraň, které použily, bylo odmítnutí diplomatického uznání bulharské vlády (naopak vláda Rumunska uznána byla) a hrozba, že odmítnou podepsat mírovou smlouvu. Jenže k odchodu okupačního vojska, na němž západním spojencům záleželo, mělo dojít, teprve až tyto smlouvy vejdou v platnost, takže taková hrozba měla pochybnou hodnotu.

Navíc britští politikové, jak poznamenal Winston Churchill v citovaném dopise z března 1945, měli ruce svázané událostmi v Řecku, kde Velká Británie ozbrojenou silou zakročila a poskytla královskému dvoru pomoc. Chtěla se tedy vyhnout možnosti, že bude-li požadovat dohled na postup vlád závislých na SSSR, namítnou sovětští diplomaté, že požadují totéž i opačně, čili že budou chtít právo kontroly v Řecku. O tom, že v Londýně už podporu opozice proti komunistům vzdali, svědčí depeše z *Foreign Office* na zastupitelství v Sofii vyslaná 9. července 1946, která jednoznačně potvrdila, že neexistuje možnost, jak zajistit bezpečnost bulharských zaměstnanců britského zastupitelství, ba dokonce že „neexistuje žádná možnost, jak by příslušníci opozice, kteří z Bulharska uprchnou jako političtí uprchlíci, dosáhli přijetí na britské území, a nejsou ani žádné fondy, z kterých by je bylo možné vydržovat kdekoli jinde".[46]

V červenci 1946 začala v Paříži mírová konference, která vedla k vypracování mírových smluv s někdejšími spojenci třetí říše (Bulharsko, Finsko, Rumunsko, Maďarsko, Itálie). V té době už dokonce i William E. Houston-Boswall uznával nutnost rezignovat na vliv na bulharské události a 25. července v depeši do Londýna uvedl: „Možná jsem vám dost jasně nevysvětlil, že si nepřeji budit dojem, jako by vládě Jejího Veličenstva mohl z Bulharska plynout nějaký 'trvalý prospěch'. To, oč mi jde, je nějaká stálá převaha někde v obecné sféře anglo-sovětských vztahů."[47] Jinými slovy, byl to návrh „prodat" Bulharsko výměnou za kořist od SSSR v některém jiném regionu či oblasti.

Mírové smlouvy byly podepsány 10. února 1947 a posléze ratifikovány; to znamenalo rozhodnutí o osudu Bulharska, Rumunska a Maďarska a souhlas západních velmocí s jejich podřízením SSSR. Brzy nato deklarace prezidenta Spojených států severoamerických zvaná Trumanova doktrína a následný návrh Marshallova plánu (který odmítl Sovětský svaz i státy, které s ním byly spjaty) zpečetily rozdělení Evropy na dva tábory.

Antikomunistická propaganda namísto reálné pomoci

Postup západních velmocí vůči státům střední Evropy byl nepochybně diktován touhou zadržet komunistický vliv, ale účinné vzdorování Sovětskému svazu by bylo vyžadovalo obětovat zájmy v jiných oblastech mezinárodních vztahů. Diplomatické intervence, vyjednávání se sovětskými politiky i rozmluvy s představiteli opozice povzbuzovaly tuto opozici, aby komunismu vzdorovala, ale chyběla možnost vyrovnat účinky přímého

46 „There is no possibility that members of the opposition escaping from Bulgaria as political refugees will be allowed to come to British territory, nor are there any funds from which they could be maintained elsewhere." *PRO*, FO 371/58520, nečíslováno.

47 „I may not have made it clear to you that I do not (repeat not) wish to suggest that any 'lasting profit' could possibly accrue to His Majesty's Government in Bulgaria. What I have in mind is some permanent advantage elsewhere or in the general sphere of Anglo-Soviet relations." *PRO*, FO 371/58522, nečíslováno.

zasahování SSSR do vnitřních záležitostí států, které byly v rozhovorech hlav tří velmocí a jejich zahraničních ministrů označeny za sovětskou sféru vlivu.

Osud politiků, kteří ve středoevropských státech vystupovali na obranu demokratických zásad, se dostal na okraj zájmu diplomatů. Tito politikové zpravidla očekávali účinnou podporu spojenců, zejména v situaci, kdy jim lidé, s nimiž rozmlouvali, udíleli rady a povzbuzovali je k pokračování v opoziční činnosti. Ukázalo se však, že této pomoci se jim dostalo jen ve výjimečných případech. Zvláště Velká Británie se stavěla neochotně k možnosti, že bude muset přijmout nové – byť nečetné – politické uprchlíky. Varovným příkladem byl osud Georgi M. Dimitrova. *Foreign Office* zakázalo přispět mu na pomoc ve chvíli, kdy mu hrozilo zatčení a on hledal ochranu. Nakonec se zachránil v domě amerického diplomata a po několika měsících vycestoval do USA.

Na druhé straně sloužilo pronásledování, které se týkalo významných představitelů opozice, jako propagandistický argument proti komunistům a Sovětskému svazu. Výmluvný příklad poskytoval osud Nikoly Petkova, který byl v létě 1947 zbaven poslanecké imunity, uvězněn, postaven před soud a odsouzen k smrti. Rozsudek vyvolal četné mezinárodní protesty a diplomatické intervence a v západoevropských zemích ho propagandisticky využili. Přes intervence však byl rozsudek vykonán. V této souvislosti psal 26. srpna 1947 britský diplomat z Moskvy *Foreign Office*: „Je-li naším hlavním záměrem skutečně zachránit Petkovův život, pak musím přiznat, že jsem trochu nešťastný ze způsobu, jakým jsme věc pojali. Jednáním plnoprávné reprezentace tady i v Sofii a jeho zveřejněním jsme tuto otázku v očích sovětské vlády jasně vyzdvihli a pro ni teď bude obtížné ustoupit, zvlášť když nyní má chuť ukázat svou moc ve východní Evropě a poučit nás, že naše intervence je nejen nežádoucí, ale že má pro ty, v jejichž prospěch byla uskutečněna, katastrofální následky. Nemohu se tedy ubránit pocitu, že by bylo mnohem účinnější, kdybychom byli za scénou jednali s Georgi Dimitrovem a přiměli ho nahlédnout přednosti mírnějšího postupu, jaký by mohl zvolit, aniž by ztratil tvář nebo do věci zatáhl sovětskou vládu. Samozřejmě si uvědomuji, že tento argument do jisté míry ztrácí platnost, nejde-li nám pouze o záchranu Petkovova života, ale chceme-li také před světovým veřejným míněním předvést síly, proti kterým se stavíme ve východní Evropě. (...) Příští obětí se může stát Mikołajczyk."[48]

Komentář, který obsahuje poslední věta, zasluhuje pozornost, protože mnohé naznačuje, že politiky západních velmocí zajímalo víc propagandistické využití informací

48 „I must confess to being a little unhappy about the way in which we handled the matter if our main object is indeed to save Petkov's life. By making full-dress representations here and in Sofia and publicising them, we have clearly raised a question of face for the Soviet Government, and it will be difficult for them to climb down, more particularly as they are at present in the mood to show their power in Eastern Europe and teach us that our intervention is not only uncalled-for but disastrous to those on whose behalf it is exercised. I therefore cannot help feeling that it might have been more effective had we proceeded behind the scenes with Georgi Dimitrov, having it to him to exercise the prerogatives of clemency which he could have done without losing face himself or involving the Soviet Government. I realise, of course, that this argument to some extent breaks down if we are concerned not only with saving Petkov's life but also with demonstrating to world public opinion the forces we are up against in Eastern Europe. (...) Mikolajczyk may well be the next victim." *PRO*, FO 371/66920/19–20.

o pronásledování opozice ve státech, které ovládl komunismus, než osud obětí.[49] Zprávy přicházející ze střední Evropy totiž sloužily jako varování pro společnosti v západní Evropě (především ve Francii a v Itálii), aby nepodporovaly komunistické strany. V Rumunsku byl uvězněn Iuliu Maniu, byl odsouzen do vězení a zemřel dříve, než se mohl dostat na svobodu. Maďarský premiér Ferenc Nagy se zachránil pravděpodobně jen proto, že byl v době, kdy mu bezprostředně hrozilo uvěznění, za hranicemi a odmítl se vrátit. Na druhé straně Stanisławu Mikołajczykovi se v Polsku dostalo pomoci diplomatů Spojených států a podařilo se mu nelegálně opustit zemi.

Nedá se vyloučit, že politikové západních velmocí nedocenili rozhodnost a důslednost Sovětského svazu a jím inspirovaných komunistických stran v boji o moc ve středoevropských zemích. Analýza událostí v mezinárodních vztazích a politiky velmocí, zejména Velké Británie, od versailleské konference se však zdá nasvědčovat, že naše část kontinentu byla trvale pokládána za oblast, jež měla z hlediska poměru sil ve světě marginální význam. Nelze se tedy divit, že se politikové západních velmocí v roce 1945 rozhodli uznat sovětskou dominanci v této oblasti. Je pravda, že v letech 1944–1948 častokrát podporovali demokratická seskupení a povzbuzovali jejich vůdce, aby se stavěli proti záměrům komunistů. Toto jednání však mělo omezený rozsah, tak aby nevedlo k otevřenému konfliktu, ale aby přivodilo sovětským politikům co nejvíc problémů, aniž by se bral ohled na postavení a osud politiků, kteří se komunistům v sovětské sféře vlivu stavěli na odpor. Na druhé straně seskupení nekomunistické opozice brala v úvahu možnou podporu západních velmocí a v jistém období ji dokonce využívala. Neformální nabídky pomoci šly, jak se zdá, v některých případech dosti daleko (Rumunsko, Bulharsko), ale ukázaly se klamné.

To vede k závěru, že představitelé západních velmocí podle vzoru Josifa Stalina a Winstona Churchilla ctili dohodu o rozdělení sfér vlivu. Je pravda, že tisk a rozhlas v západoevropských státech a v USA popisovaly události ve střední Evropě a využívaly mimo jiné pronásledování odpůrců komunismu, diplomatické zásahy na jejich obranu a postup SSSR jako důležité argumenty proti komunismu. Praktický význam této činnosti se však omezoval na politické spory a boje o vliv v západní Evropě, přičemž šlo zejména o vzdorování komunistům ve Francii a v Itálii. Státy a společnosti střední Evropy byly tedy pojímány ryze instrumentálně, i když v diplomatických dokumentech, které se dochovaly v archivech, leckdy narazíme na vyjádření soucitu k obětem pronásledování.

Výjimkou bylo otevřené varování českým politikům, aby od Spojených států neočekávali reálnou podporu v případě, že by se komunisté chopili moci.[50] Jan Masaryk si ostatně nedělal iluze, že by západní velmoci hodlaly zabránit úplné závislosti Československa na SSSR.[51]

---

49 Jerzy Jackowicz hodnotí okolnosti a důsledky intervence na obranu Nikoly Petkova jinak. Srv. JACKOWICZ, J.: *Partie opozycyjne w Bułgarii 1944–1948*, s. 162–166, 172–180.

50 HORA, O.: *Svědectví o puči*, s. 376, 399.

51 Srv. FISCHL, V.: *Hovory s Janem Masarykem*, s. 168.

Závěrem

Přehled událostí vede pozorovatele k závěru, že boj komunistů v jednotlivých státech střední Evropy o celkové převzetí moci a vyřazení koaličních partnerů nebo jejich zatlačení do dekorativní role skončil úspěchem nejpozději v roce 1947; výjimkou ještě zůstávalo Československo. Probíhalo to v podmínkách, kdy západní velmoci tuto oblast jednoznačně odepsaly už v roce 1945, zatímco předtím ji pokládaly za oblast marginálního významu, která může sloužit jako licitační karta. Trumanova doktrína a Marshallův plán v roce 1947 byly jen vnějším vyjádřením tohoto postoje.

Podpis mírových smluv s dřívějšími spojenci třetí říše na začátku roku 1947 umožnil komunistům v Bulharsku, Rumunsku a v Maďarsku definitivně zúčtovat s opozicí a přistoupit k celkové přestavbě hospodářské a politické struktury těchto zemí. Deklarace, s níž 12. března téhož roku vystoupil v Kongresu Spojených států prezident Harry Truman, oznamovala, že pokusy rozšířit komunistickou moc na další státy narazí na rozhodný odpor. Nahrazení pomoci, která byla státům poškozeným válkou poskytována prostřednictvím UNRRA, koncepcí Marshallova plánu, čili bezprostřední podporou obnovy z prostředků Spojených států, vyjadřovala, byť byla nabídnuta také Sovětskému svazu a státům, které mu podléhaly, nástup ofenzivy proti komunistickému vlivu. Komunisté naopak koncem roku 1947 odpověděli konsolidací svého politického tábora: vytvořili Informační byro komunistických a dělnických stran. Účast francouzské a italské strany v tomto útvaru byla výmluvná. Události roku 1947 zpečetily rozdělení Evropy – a světa – na dva protilehlé tábory. Za této situace se definitivní řešení politického soupeření v Československu stalo otázkou krátké doby a k dokončení rozhodného zápasu byla zapotřebí pouze příhodná záminka. Tu poskytla demise ministrů v únoru 1948, ale stejně dobře se jí mohla stát i jiná událost.

O osudu Československa – a zároveň o nejbližší budoucnosti dalších středoevropských států – rozhodlo stanovisko, které zaujaly západní velmoci už v roce 1945, a možná dokonce ještě o několik let dříve. Otevřená zůstávala pouze otázka, jak a kdy dojde k podřízení jeho vlády komunistům. Analogie postupů komunistických a dělnických stran v jednotlivých státech nabízí otázku, do jaké míry byly principy společné taktiky vypracovány ještě ve válečných letech, nebo případně dokonce ještě dřív. Mnohé naznačuje, že byly využity zkušenosti získané již v meziválečných letech.

Komunisté dokázali dosáhnout vlivu ve společnostech všech států popisované oblasti, přestože nikde nemohli získat většinu. Zdroje jejich vlivu tkvěly v dlouhodobých společenských konfliktech, v kritickém vztahu ke stranám a politikům, kteří byli u moci předtím, a v přesvědčení o nezbytnosti radikálních a rychlých reforem. Přispěla k tomu obratná taktika komunistických stran i okolnost, že Sovětský svaz sehrál důležitou úlohu při porážce třetí říše. V některých státech působily současně i podstatné faktory, které byly popularitě komunistického programu na škodu, dokonce i v jeho modifikované, okolnostem přizpůsobené podobě.

Specifičnost Československa spočívala především v tom, že komunisté v důsledku zkušeností české a slovenské společnosti z předchozích let získali a dokázali si udržet značný vliv, a zároveň také v tom, že se koalice komunistické strany s dalšími seskupeními ukázala poměrně trvalá. Je sice pravda, že za fasádou spolupráce všech politických stran trval konkurenční boj a komunisté využili (byť spíše diskrétně) některých metod

použitých v ostatních zemích. Konkurence mezi [illegible] jedné koalice však není výjimečný jev. Účastníci dohody měli sice odlišné [illegible], to však nebylo na překážku běžné spolupráci.

Ukázalo se, že nejdůležitějším prvkem je zahraniční politika. Koaliční strany sice deklarovaly spolupráci se všemi třemi velmocemi, jenže pro komunisty byl nejdůležitější Sovětský svaz, zatímco jejich partneři sympatizovali se západními velmocemi. Koalice tudíž mohla vydržet tak dlouho, jak dlouho velmoci udržovaly alespoň zdání spolupráce. Konkurence – jakož i spolupráce – politických seskupení v Československu byla odrazem panujících vztahů v mezinárodním měřítku. Osud Československé republiky podobně jako osud ostatních států této části kontinentu se rozhodoval mimo její hranice a místní politici mohli ovlivnit pouze to, jak bude uskutečněn.

Z polštiny přeložila Petruška Šustrová.

Od symbolu ke katalyzátoru a znovu k symbolu

Vývoj amerického chápání Československa a východní Evropy v letech 1943–1948[1]

Ronald W. Pruessen

V roce 1937 jistý americký velvyslanec popsal východní Evropu jako „možná nejméně důležitou ze všech oblastí na světě, jimiž se Spojené státy musí zabývat".[2] O osm let později na zasedání v Bílém domě, jež se konalo před německou kapitulací, která ukončila druhou světovou válku v Evropě, americký ministr válečného námořnictva James Forrestal vyjádřil své zklamání z fungování Velké trojky, které mělo brzy přinést vítězství: „...Rusové se po nějaký čas domnívali, že nebudeme nic namítat, když převezmou celou východní Evropu pod svou kontrolu," řekl a vyslovil hluboké přesvědčení, že „pokud Rusové budou na svém postoji trvat, měli bychom s nimi raději změřit síly..."[3]

Jak vysvětlit takovou změnu názorů? Proč začaly Spojené státy po tak malém předchozím zájmu přistupovat k východní Evropě jako k první aréně studené války – alespoň pro některé dost důležité na to, aby to ospravedlnilo konfrontaci s Moskvou? Ačkoli se na tyto otázky kdysi poskytovaly jednoduché odpovědi, tok času a stále více příležitostí k výzkumu archivů si postupně vynutily přehodnocení. Tak jako tolik stránek mezinárodního vývoje v počátcích studené války i americká politika vůči východní Evropě dnes odkrývá řadu dříve nedoceněných aspektů. Zkoumáme-li úvahy a kroky Washingtonu podrobně, jeví se čtyřicátá léta jako hustá spleť komplikovaných postupů: představy či nálady se neustále proměňovaly a vyvolávaly řadu odlišných reakcí a iniciativ.

---

1 Zde publikovaný text svého referátu, z nějž přednesl na konferenci stručný výtah, označil autor jako „předběžný koncept".

2 „... perhaps the least important of all the areas in the world with which the United States has to deal." Cit. MARK, Eduard: American Policy Toward Eastern Europe and the Origins of the Cold War, 1941–1946: An Alternative Interpretation. In: *Journal of American History*, 68 (září 1981), s. 332.

3 „...for some time the Russians had considered that we would not object if they took over all of eastern Europe into their power ... if the Russians were to be rigid in their attitude we had better have a showdown..." Cit. MILLIS, Walter ed.: *The Forrestal Diaries*. New York, Viking Press 1951, s. 50.

I

První komentátoři – a účastníci – by historii americké politiky vůči východní Evropě často podávali jako melodrama. V zásadě by připomínala tomuto bájný příběh, v němž surový expanzionismus Sovětského svazu zklame a zesměšní vznešené americké naděje. Tyto naděje byly výsledkem idealistického wilsonovského zápalu, s nímž Američané bojovali ve druhé světové válce. Zejména osud Polska či Československa – jako obětí nacistické agrese – se stal důležitým měřítkem oddanosti Velké trojky motivujícím pojetím svobody a demokracie. Jak napsal George Kennan ve svém deníku v roce 1944, zvládnutí situace, jakou byla „polská otázka", bude „prubířským kamenem" schopnosti vítězů vytvořit „v Evropě slušnou, lidskou politiku založenou na spolupráci".[4]

Jak však byl Kennan přesvědčen už tehdy, když psal tato slova, ukázalo se, že tento prubířský kámen má kaz – neodstranitelný kaz – a to z toho důvodu, že Moskva je vůči demokratickým ideálům zcela lhostejná. „Žárlivé a nesnášenlivé oko Kremlu je schopno rozlišovat jen vazaly a nepřátele," vysvětloval později, „a pokud sousedé Ruska nechtějí být tím prvním, musí se smířit s tím, že budou tím druhým."[5] Jiní Američané brzy dospěli ke stejnému závěru. Americký velvyslanec v SSSR Averell Harriman popsal situaci novému prezidentovi Harrymu Trumanovi během jeho prvních dnů v Bílém domě takto: „V podstatě čelíme 'invazi barbarů do Evropy'. Sovětská kontrola cizí země neznamená pouze vliv na její zahraniční vztahy, ale rozšíření sovětského systému s tajnou policií, zánik svobody slova atd., a také to, že my se musíme rozhodnout, jak budeme na tyto nepříjemné skutečnosti reagovat."[6]

Pokud jde o poválečný vývoj, první sumarizace amerických pohledů na východní Evropu odrážely pouze narůstající beznaděj. Kennanovy nebo Harrimanovy názory začaly být v letech 1945 až 1947 běžně sdíleny, když se „nepříjemné skutečnosti" měnily ve stále znepokojivější události. Jak byl manipulován politický život v Polsku a jinde a jak Spojenecká kontrolní komise ovládaná Sověty zasahovala do záležitostí bývalých válčících stran – Maďarska, Rumunska a Bulharska –, vznešené závazky jaltské Deklarace o osvobozené Evropě se jevily čím dál tím prázdnější. A jak v letech 1947 a 1948 sílilo tažení Kremlu s cílem vybudovat pevnou satelitní strukturu, zklamání a znechucení se měnilo v planoucí hněv. Prvním znamením toho, že se situace mění od špatného k horšímu, byla hrubost, s níž Moskva znemožnila nedočkavým „vazalům" účast na jednání o Marshallově plánu. Slovy, s nimiž by washingtonští političtí činitelé smutně souhlasili, Jan Masaryk shrnul svou tehdejší trpkou schůzku v Kremlu se Stalinem jako „nový Mnichov". „Odjížděl jsem do Moskvy jako ministr zahraničních věcí suverénního státu. Vracím se jako Stalinův

4 „...a decent humane, and cooperative policy in Europe." KENNAN, George F.: *Memoirs*: 1925–1950. Boston, Little, Brown and Co. 1967, s. 204.

5 „The jealous and intolerant eye of the Kremlin can distinguish, in the end, only vassals and enemies and the neighbors of Russia, if they do not wish to be the one, must reconcile themselves to being the other." *Tamtéž*, s. 209.

6 „In effect what we were faced with was a 'barbarian invasion of Europe', that Soviet control over any foreign country did not mean merely influence on their foreign relations but the extension of the Soviet system with secret police, extinction of freedom of speech, etc. and that we had to decide what should be our attitude in the face these unpleasant facts." *Foreign Relations of the United States*: 1945, sv. 5, s. 232.

pohůnek," prohlásil.[7] Třebaže k definitivnímu prosazení sovětské moci došlo v celé východní Evropě v měsících následujících po Marshallově plánu, za šokující vrchol bylo všeobecně považováno brutální potlačení byť jen trochu nezávislých politických sil v Praze v únoru a březnu 1948. Konec snů z doby války až příliš trefně symbolizovala sebevražda – nebo poprava – sklíčeného Jana Masaryka.

II

Vývoj historického bádání odhalil, že první přehledy amerického přístupu k východní Evropě byly značně zjednodušené. Ságy, v nichž dobro vytrvale bojovalo proti zlu, vystřídaly jiné: drama i tragédie zůstaly zachovány, samotný příběh byl však obohacen o nuance a peripetie, které se na počátku studené války braly v potaz jen zřídka.

Dnes je například zjevné, že se toto drama ve skutečnosti skládalo ze sledu odlišných „dějství". Jen v polovině čtyřicátých let se americké chápání východoevropských událostí a možností výrazně změnilo alespoň třikrát. V souvislosti s tím prošla nálada politiků a povaha jejich iniciativ jasně identifikovatelnými etapami. Další komplikace vyplývá ze skutečnosti, že žádné z těchto „dějství" americké politiky zcela neovládala jediná nálada nebo program. V letech 1943 až 1948 prozrazovaly washingtonské úvahy o východní Evropě neustálé diskuse, nerozhodnost a rozpolcenost – natolik, že jak současníkům, tak pozdějším historikům je třeba prominout jistý zmatek ohledně hlavních tendencí tehdejší politiky.

Období od počátku roku 1943 do dubna 1945 lze považovat za dějství první. V měsících intenzivního plánování „poválečného světa" bylo zřejmé, že se Amerika zajímá o budoucnost východní Evropy; avšak zřejmá byla i tendence omezit aktivní vliv nebo intenzitu tohoto zájmu. Slovy Washington projevoval účastnou podporu demokracii a sebeurčení. Zčásti to byl výsledek válečného idealismu – idealismu toho druhu, který vedl Harryho Hopkinse k tomu, aby prohlásil, že „bychom se neměli bát ohlásit světu, že chceme, aby všechny národy měly právo na opravdovou občanskou svobodu. Věříme, že naše dynamická demokracie je nejlepší na světě."[8] Zčásti mělo toto prohlášení i hlubší příčinu: přesvědčení, že by zastaralé a nebezpečné „sféry vlivu" měly ustoupit otevřenějšímu a podle všeho mírovějšímu mezinárodnímu systému. Ministr zahraničí Cordell Hull byl jedním z velkých hlasatelů této „univerzalistické" filozofie a byl připraven ji aplikovat na zvláštnosti východoevropské situace. V projevu před Kongresem v roce 1943 nadšeně předestřel svou vizi budoucnosti, v níž „už nebudou zapotřebí sféry vlivu, spojenectví, rovnováha sil ani jiná zvláštní uspořádání, pomocí nichž si národy v neslavné minulosti snažily zajistit bezpečí nebo prosadit své zájmy".[9]

---

7 „...a new Munich. I left for Moscow as Minister of Foreign Affairs of a sovereign state. I am returning as Stalin's stooge." Cit. KOVRIG, Bennett: *Of Walls and Bridges*: The United States and Eastern Europe. New York, New York University Press 1991, s. 29.

8 „We should not be timid about blazoning to the world our desire for the right of all peoples to have genuine civil liberty. We believe our dynamic democracy is the best in the world." Cit. REYNOLDS, David: The „Big Three" and the Division of Europe, 1945–1948: An Overview. In: *Diplomacy & Statecraft*, 1–2 (1990), s. 127 n.

9 „...there will no longer be need for spheres of influence, for alliances, for balance of power, or any other of the special arrangements through which, in the unhappy past, the nations strove to safeguard their security or to promote their interests." HULL, Cordell: *The Memoirs of Cordell Hull*. New York 1948, sv. 2, s. 1314 n.

Pokud tu však žily nějaké naděje, jejich skuteč[illegible] na americkou politiku vůči východní Evropě byl omezený. Zvláště za Frankli[illegible] Roosevelta dostalo přednost udržování fungujícího a kooperativního vztahu s Mo[illegible] třebaže to znamenalo uznat vytváření sovětské sféry vlivu. Na jedné straně, tvrdil by prezident, Stalin byl příliš významný pro vítězství nad Německem (a Japonskem), než aby bylo možné riskovat odcizení v zájmu menších států, tak vzdálených od Severní Ameriky. Na druhé straně Roosevelt uznával význam skutečnosti, že tyto menší státy nebyly příliš vzdáleny od samotného Sovětského svazu. Velmoci, uzaviral, nevyhnutelně uplatňují jistou míru kontroly nad sousedními územími: je jen realistické předpokládat, že se Sověti budou chovat za svými humny tak, jako se Spojené státy chovají na svých. Například zástupcům naléhajících londýnských Poláků bylo řečeno, že „hlavním zájmem Washingtonu" je „vyhnout se tomu, aby tato debata přerostla v problém, který by ohrozil nově vytvořené přátelské svazky mezi Velkou Británií, Spojenými státy a Sovětským svazem".[10] A v lednu 1945 řekl prezident hlavním představitelům Senátu, „že Rusové mají východní Evropu pod kontrolou, že je zcela nemožné se s nimi rozejít a že tudíž jedinou reálnou možností je využít veškerého vlivu, který máme, ke zlepšení situace".[11]

Diskutuje se o tom, s jakým „zlepšením" američtí politikové počítali. Přinejmenším před koncem války nebyl Roosevelt osobně ochoten naléhat na Stalina kvůli Polsku nebo v jiných východoevropských záležitostech. Ani širší obrysy americké politiky v tomto období nenaznačují, že by po skončení války automaticky přeřadil na vyšší rychlost. Rooseveltův zájem na zvláštní úloze „čtyř policistů" v nové mezinárodní organizaci například naznačuje, že měl zálibu v logice „velmocenské" politiky. Svědčí o tom i jiné události: italský model pro vyrovnání se s okupační odpovědností (a příležitostí) v osvobozených či poražených zemích – nebo Rooseveltova ochota vyhnout se vytváření jakéhokoli druhu nátlakového mechanismu v zájmu abstraktní Deklarace o osvobozené Evropě, která vzešla z konference v Jaltě.[12] Avšak jiní političtí činitelé včetně těch, kteří zůstali u moci po Rooseveltově smrti, vkládali do vlivu amerických tužeb na osud východní Evropy větší naděje. Historik Eduard Mark přesvědčivě dokázal, že se někteří Američané těšili, že Moskva přijme to, co lze označit za „otevřenou" sféru vlivu. Převedeno do latinskoamerického modelu by to znamenalo, že slabší státy „přijmou jistou míru sovětského dohledu nad zahraničními věcmi", a zároveň se budou nadále těšit možnosti „uspořádat si své domácí záležitosti bez vměšování".[13]

---

10 „...to avoid having this dispute enlarge into an issue which would imperil the newly formed association between Great Britain, the United States, and the Soviet Union". Cit. MARK, R.: American Policy Toward Eastern Europe, s. 214.

11 „... that the Russians had the power in Eastern Europe, that it was obviously impossible to have a break with them and that, therefore, the only practicable course was to use what influence we had to ameliorate the situation". CAMPBELL, Thomas M. – HERRING, George C., ed.: *The diaries of Edward R. Stettinius, Jr.*: 1943–1946. New York, New Viewpoints 1975, s. 214.

12 Viz DALLEK, Robert: *Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy*. New York, Oxford University Press 1979; KIMBALL, Warren F.: *The Juggler*: Franklin D. Roosevelt as Wartime Statesman. Princeton, Princeton University Press 1991.

13 „Accept some degree of Soviet supervision in foreign affairs"; „to conduct their domestic affairs without interference" – viz MARK, R.: American Policy Toward Eastern Europe, passim a s. 319; REYNOLDS, D.: The „Big Three" and the Division of Europe, passim a s. 116 n.

Smíšené signály se vyskytovaly i v dějství druhém americko-východoevropského dramatu, které trvalo přibližně od dubna 1945 do března 1947. Nálada i jejich základní poloha se však měnily. Relativně uvolněnou kombinaci znepokojení a realismu vystřídalo spojení hněvu a bezmocné rezignace.

Hněv je běžnou součástí prakticky každého líčení prvních poválečných let. Dlouho před hořkým „dlouhým telegramem" Georgea Kennana z Moskvy se američtí politikové stále méně snažili skrývat svou nelibost nad vystupováním Sovětského svazu. Podrobné seznamy stížností obsahovaly kritiku kremelských manévrů v Německu, Íránu, Turecku a Číně a kladly také značný důraz na Polsko, Maďarsko, Československo, Bulharsko a Rumunsko. Podle slavné epizody z prvních poválečných let sotva byl Harry Truman uveden do úřadu, už se pustil do sovětského ministra zahraničí. Při projednávání událostí v Polsku, vzpomínal prezident, „jsem mu to nandal rovnou na čelist": Washington nebude tolerovat „jednosměrný" přístup k americko-sovětské spolupráci a uzavřené dohody o východní Evropě bude třeba respektovat.[14] Trumanovi poradci se k jeho slovům a náladě pravidelně vraceli. Například když v květnu 1946 ministr zahraničí James Byrnes odjížděl na jednání o mírových dohodách s Maďarskem, Bulharskem a Rumunskem, řekl v rádiu celému národu: „Musíme přejít do ofenzivy v míru, stejně tak jako jsme přešli do ofenzivy za války. (...) Neexistuje železná opona, kterou by společný postoj lidstva nedokázal prolomit."[15]

Byrnesova slova však byla daleko odvážnější než americké činy. Americká politika obecně nabírala v druhém roce Trumanova prezidentství na neoblomnosti. Logika a odhodlání „zadržování" (*containment*) se například odrazila v rázné odpovědi na íránskou „krizi" a v dramatickém, otevřeném jazyce Trumanovy doktríny. Ovšem když přišlo na to vzepřít se sovětským krokům ve východní Evropě, Washington důsledně doprovázel hněvivé protesty ústupnými činy. Přes všechen zápal, který sálal například z komuniké do Moskvy v otázce voleb a složení politických koalic ve Varšavě, Spojené státy uznaly polskou vládu po minimálních ústupcích Sovětů. Byrnesovy snahy spojit takt s tvrdostí při projednávání dohod pro Maďarsko, Rumunsko a Bulharsko se nakonec obrátily stejným směrem: ačkoli bylo Molotovovi v jednom okamžiku řečeno, že „není naděje na domluvu", Byrnes a jeho prudší spolupracovníci – jako například senátor Arthur H. Vandenberg – nakonec dohody podepsali.[16] V Trumanových slovech, která pronesl před Senátem, se odrazil prvek rezignace, který byl v té době v úvahách o východní Evropě běžný: „...nepovažuji dohody za zcela uspokojivé," řekl, ale „ať už mají jakékoli vady ... jsem přesvědčen, že jsou tím nejlepším, co jsme mohli od dohody mezi hlavními válečnými spojenci očekávat. Další diskuse a odklady by na mnoho let těžce ohrozily politickou stabilitu v zemích, jichž se týkají."[17]

---

14 „I gave it to him straight one-two to the jaw." TRUMAN, Harry S.: *1945*: Year of Decisions. New York, Signet Books 1955, s. 99; viz též GADDIS, John Lewis: *The United States and the Origins of the Cold War*: 1941–1947. New York, Columbia University Press 1972, s. 205.

15 „We must take the offensive for peace as we took the offensive for war ...there is no iron curtain that the aggregate sentiments of mankind cannot penetrate." BYRNES, James F.: *Speaking Frankly*. New York, Harper & Brothers 1947, s. 130 n.

16 *Tamtéž*, s. 152 n.

17 „...not regard the treaties as completely satisfactory. Whatever their defects ... I am convinced that they are as good as we can hope to obtain by agreement among the principal wartime Allies. Further

Ve třetím dějství (březen 1947 – březen 1948) [illegible] beztak komplikovaný postoj Spojených států k vývoji ve východní Evropě ještě [illegible]omplikoval: hněv a rezignace zůstávaly, ale nespokojenost pramenící z tohoto spojen[illegible]ěla za následek stále častější úvahy o tom, jak by se sovětská nadvláda nad jeho sousedy dala omezit. Tento rok Trumanova prezidentství se téměř vždy líčí v pestrých barvách díky dramatickým iniciativám, jakými byla Trumanova doktrína, Marshallův plán a NATO. Třebaže většina těchto významných počinů byla cílena na problémy mimo východní Evropu, přispěly nakonec i ke změnám v americkém přístupu k této oblasti.

Podstatu tohoto vlivu lze pravděpodobně nejsnáze sledovat na tom, jak se vyvíjel Marshallův plán. Přestože byl určen především na obnovu západoevropských a středoevropských ekonomik, na druhou polovinu kontinentu nikdy nezapomínal. Pro některé představovaly pobídku v tomto směru hospodářské dějiny – uznání tradičních vazeb mezi oblastmi a možné obtíže při obnově průmyslu na Západě bez přístupu k potravinám a palivu na Východě. Pro jiné tyto úvahy nabíraly přitažlivého opačného významu. Mohla by se americká pomoc stát mocnou silou ve Varšavě, Budapešti a Praze? Mohl by hlad po řešení hlubokých hospodářských obtíží přemoci strach z toho, že se to Moskvě nebude líbit? A zvrátila by obnova historických obchodních modelů tendenci k sovětské nadvládě na východě? To byl politický manévr, který George Kennan v té době označil za *squeeze play* na Moskvu – manévr, který Ernest Bevin a první náměstek amerického ministra zahraničí Will Clayton projednávali už v červnu 1947.[18]

Squeeze play samozřejmě nezabrala. Přestože se i Moskva zprvu zajímala o účast v americkém programu pomoci, podstata plánu, tak jak byl připraven v pařížských jednáních, byla pro ni nepřijatelná. A co Moskva učinila v červenci 1947, udělaly i vlády ve východní Evropě: ať byly porady v jednotlivých hlavních městech jakkoli složité, konečným výsledkem byl rychlý ústup od prvních průzkumů možných jednání se Západem. Někteří američtí politikové byli tímto vývojem pobouřeni: Walter Bedell Smith, americký velvyslanec v Moskvě, ostře kritizoval to, co popsal jako „nic menšího než vyhlášení války ze strany Sovětského svazu kvůli naléhavé otázce kontroly Evropy".[19] Jiní, například Kennan, nebyli vůbec překvapeni. Kennan očekával, že Moskva po Marshallových iniciativách „vycení tesáky" a že „smetení demokratických institucí" ve východní Evropě – jak tehdy napsal – bude téměř nevyhnutelným vedlejším produktem.[20]

Ať už to americké politiky rozhořčilo nebo ne, sovětským omezením ve východní Evropě se přizpůsobili, a to tak, že začali stupňovat náznaky úvah o „osvobození" a „zatlačení nepřítele zpět". Někteří to považovali za jeden z hlavních půvabů Marshallova plánu.

---

dispute and delay would gravely jeopardize political stability in the countries concerned for many years." Cit. KOVRIG, B.: *Of Walls and Bridges*, s. 25; LUNDESTAD, Geir: *The American Non-Policy Towards Eastern Europe*: 1943–1947. Tromsö, Universitetsforlaget 1978 – přináší standardní podrobnější přehled toho, jak se Spojené státy nakonec přizpůsobily událostem ve východní Evropě v tomto období.

18 Cit. LEFFLER, Melvyn P.: *A Preponderance of Power*: National Security, the Truman Administration, and the Cold War. Stanford, Stanford University Press 1992, s. 183, 190.

19 „...nothing less than a declaration of war by the Soviet Union on the immediate issue of the control of Europe." *Foreign Relations of the United States*: 1947, sv. 3, s. 327.

20 „Baring of the fangs"; „sweeping away of democratic institutions" – KENNAN, G. F.: *Memoirs*, s. 378, 402.

Kennan uvažoval o tom, jak podpořit napětí nutně existující v surově vybudované říši Moskvy. Jak napsal ve svém slavném článku ve *Foreign Affairs* podepsaném „Mr. X", „Spojené státy mají moc nesmírně zvýšit napětí, v němž musí sovětská politika operovat, vnutit Kremlu daleko větší umírněnost, než musel zachovávat v posledních letech, a tak podpořit tendence, které musí nakonec vyústit buď ve zhroucení, nebo v postupné změkčování sovětské moci".[21] Jiní washingtonští činitelé si pospíšili s návrhem zvláštních metod pro uspíšení tohoto procesu. Na počátku roku 1948 takové politické směrnice jako direktiva č. 7 Rady národní bezpečnosti (*National Security Council* – NSC) začaly nastiňovat celou řadu možností pro „tajné" operace, které budou figurovat v americkém přístupu k východní Evropě přinejmenším v následujícím desetiletí.[22]

III

Proč politika Spojených států vůči východní Evropě procházela v letech 1943 až 1948 tolika etapami a proč s sebou každá změna nesla smíšené signály? Odkud pramenily protichůdné americké podněty? Zdá se, že jeden zdroj byl obzvlášť významný, ačkoli v souladu s postoji a činy, které pomáhal vytvářet, to byl zdroj sám o sobě značně komplikovaný. Na jedné straně americká rozpolcenost vůči východní Evropě vděčila za mnohé reálněpolitickému srdci, které tepalo v samém středu americké zahraniční politiky. Na druhé straně však toto srdce mohlo docela pravidelně bušit díky dávkám adrenalinu, který vytvářel idealismus – nebo chuť.

Hlavním impulzem byla zcela jistě reálná politika. Spojené státy měly ve čtyřicátých letech naprosto celosvětové zájmy – a u amerických vedoucích činitelů se objevovalo vášnivé přesvědčení, když přišlo na to tyto zájmy naplňovat. Ale globalizovaná agenda neznamenala, že všechny kouty světa byly stejně důležité. Nikdo nepochyboval o tom, že východní Evropa stojí relativně nízko na washingtonském seznamu priorit. Ačkoli například Franklin Roosevelt radostně uvažoval o tom, jakým způsobem budou Spojené státy jedním ze „čtyř policistů", kteří budou sledovat světové události po porážce mocností Osy, jeho plán ve skutečnosti přenesl hlavní odpovědnost za některé oblasti na jiné.[23] V roce 1947 náměstek ministra zahraničí Will Clayton mohl přemítat o tom, jak „otěže světového vedení rychle unikají z britských kompetentních rukou", a o nutnosti, aby Spojené státy vyplnily vzniklou mezeru.[24] Když však nastal čas převést úvahy v činy, Clayton a jeho washingtonští spolupracovníci zúžili oblast svého zájmu: například přelomový Marshallův plán byl připravován s ohledem na hospodářské a politické problémy západní a střed-

21 „The United States has it in its power to increase enormously the strains under which Soviet policy must operate, to force upon the Kremlin a far greater degree of moderation than it has had to observe in recent years, and in this way to promote tendencies which must eventually find their outlet in either the break-up or the gradual mellowing of Soviet power." *Tamtéž*, s. 357 n.

22 NSC 7: The Position of the United States with Respect to Soviet Directed World Communism (březen 1948); NSC 20/1: U.S. Objectives with Respect to Russia (srpen 1948). In: GADDIS, John Lewis – ETZOLD, Thomas ed.: *Containment*: Documents on American Policy and Strategy, 1945–1950. New York, Columbia University Press 1978.

23 *Foreign Relations of the United States*: The Conferences at Cairo and Tehran, 1943. Washington, D.C., United States Government Printing Office 1961, s. 594 n.

24 „...the reins of world leadership are fast slipping from Britain's competent hands". Cit. LEFFLER, M. P.: *A Preponderance of Power*, s. 143.

ní Evropy, na rozdíl od marginálních snah, které byly zaměřeny na východní část kontinentu.

Americká rozpolcenost vůči východní Evropě vyrostla do značné míry z této připravenosti stanovovat priority: byl tu *hněv* a úzkost z toho, co se dělo v této oblasti, ale *rezignace* plynoucí z poznání omezenosti amerických schopností a zdrojů. Je příznačné, že se rozpolcenost stala trvalým rysem amerického chování. Nebyla jen krátce omezená na období přizpůsobení, které nutně následovalo po významném konfliktu. *Realpolitik* opravdu *omezovala* americké kroky ve východní Evropě od prvního dějství po třetí dějství uvedeného období, ale odhodlání pracovat na podkopání sovětského vlivu bylo ve skutečnosti znatelnější v roce 1948 než v roce 1943. Možnost využít pomoci Marshallova plánu k zviklání Varšavy nebo Prahy, příprava „tajných operací", které by mohly nakonec přinést „osvobození" nebo „zatlačení nepřítele zpět": tyto složky amerického postoje naznačují, že zmíněná oblast byla stále na seznamu zahraničněpolitických zájmů, třebaže relativně nízko.

Vytrvalost amerických nadějných vyhlídek pro východní Evropu je významným příkladem složitosti obsažené v americké politice poloviny čtyřicátých let. Má též velký význam pro následný vývoj. Například u Dwighta Eisenhowera a Johna Fostera Dullese lze jistě vysledovat stejnou směsici chladné vypočítavosti a horkokrevnějších chutí. Z tohoto důvodu i oni přispěli ambivalentními a problematickými činy k nestálosti, která charakterizovala východní Evropu v dramatických okamžicích let 1953 a 1956.[25] Dlouhodobá důslednost amerického postoje vůči východní Evropě pomáhá při objasňování důležitých celkových rysů americké zahraniční politiky v době studené války; stejně tak studium obtíží, s nimiž byli washingtonští politikové konfrontováni, když ustupovali nebo rezignovali na své cíle, jakkoli byl takový postup vzhledem k okolnostem nebo jiným prioritám zcela pochopitelný.[26]

Závěr

Porozumění složitosti americké politiky – a složitosti jejích zdrojů – může přispět k pochopení celkové dynamiky vývoje ve východní Evropě v polovině čtyřicátých let. Vykreslení nuancí a komplikací například podtrhuje zásadní význam *dynamiky dění* a osvětluje i některé prvky, které figurovaly ve *specifických* procesech té doby.

Nikdy neškodí, když nám vývoj připomene sklon dějin k neuspořádanosti nebo tendenci vyhýbat se rovným a upraveným cestičkám. Zkušenosti každého momentu téměř nevyhnutelně tvoří jen další článek vrstevnatého postupu – postupu, při němž každá vrstva do jisté míry ovlivňuje tu, která bude následovat. Relativně odlišná „dějství" americké politiky v letech 1943 až 1948 tento model podporují. Kdyby například nebylo raného idealismu v amerických úvahách o východní Evropě, objevil by se po květnu 1945

25 Viz např. PRUESSEN, R. W.: Beyond the Cold War – Again: 1955 and the 1990s. In: *Political Science Quarterly*, jaro 1993.

26 Viz. např. moje úvaha o „intelektuální hře s ohněm" ve studii John Foster Dulles and the Predicaments of Power. In: IMMERMAN, Richard ed.: *John Foster Dulles and the Diplomacy of the Cold War*. Princeton, Princeton University Press, 1989.

sílící hněv? Kdyby tu však také nebyla historie střízlivějšího „realismu", byl by onen hněv natolik ovládaný jako v oněch krizových měsících let 1947 a 1948?

Pokud má být americká politika typickým příkladem dlouhodobějších historických procesů, je také užitečná pro to, co nám říká o specifické dynamice událostí poloviny čtyřicátých let. Zvláště na komplexní reakce amerických vedoucích činitelů je třeba nahlížet jako na faktor, který ovlivnil směr, jakým se východní Evropa v tomto období vyvíjela. Jak se američtí vůdci například snažili nalézt rovnováhu mezi svou reálněpolitickou analýzou a „velmocenskými" ambicemi, vysílali „smíšené signály", které ovlivnily všechny další aktéry tohoto dramatu. Moskva se jistě pokoušela povahu a dosah amerických kroků rozluštit – stejně jako východoevropské vlády a obyvatelstvo.

Ani v jednom případě samozřejmě nemáme tolik informací o zvláštnostech tohoto procesu vzájemného působení, kolik bychom si přáli. Možnosti studia archivů jsou stále omezené a dovolují jen předběžně načrtnout, jak si Kreml vykládal americké kroky – nebo naznačit relativní důležitost těchto kroků při utváření sovětské politiky.[27] Přestože výzkum ve východoevropských archivech byl podrobnější a častější, je třeba prostudovat ještě mnoho aspektů týkajících se amerických akcí v této oblasti: významným příkladem je vnímání amerických „tajných" operací – a možností pro americké „tajné" operace – na místní úrovni a jejich význam v polovině čtyřicátých let i v letech následujících. Poukazovat na nedostatečné informace však neznamená snižovat důležitost těchto otázek: má jen podtrhnout potřebu dalšího výzkumu.

Z angličtiny přeložila Kateřina Hronová.

27 Viz např. PECHATNOV, Vladimir O.: The Big Three After World War II: New Documents on Soviet Thinking About Post War Relations with the United States and Great Britain. *Cold War International History Project Working Paper No. 13.* Washington, Woodrow Wilson Center 1995; NARINSKY, Mikhail – PARRISH, Scott D.: New Evidence on the Soviet Rejection of the Marshall Plan, 1947: Two Reports. *Cold War International History Project Working Paper No. 9.* Washington, Woodrow Wilson Center 1994.

Pražský puč v únoru 1948 a počátky Severoatlantického paktu

Vojtěch Mastný

Převzetí moci komunisty v Praze v únoru 1948 se často uvádí jako klíčová událost z celé řady hrozeb pro západní bezpečnost, jež o rok později vyústily ve vytvoření NATO a vtiskly tak studené válce vojenskou dimenzi, která jí dosud chyběla. Ve svém příspěvku se snažím přesáhnout tuto zažitou představu. Pokouším se přesně stanovit rozsah a důsledky vlivu pražského puče na proces, který již probíhal a byl poháněn také jinými podněty. Představovaly události v Československu něco zásadně nového, měnícího průběh dění, nebo vedly pouze k menším korekcím něčeho, co by se tak jako tak odehrálo?

Idea západoevropské vojenské aliance s účastí USA se vynořila poté, co v prosinci 1947 skončila londýnská schůzka ministrů zahraničních věcí velmocí fiaskem, protože v otázce uspořádání Německa byli Sověti neústupní. Dva představitelé amerického ministerstva zahraničí, později úzce spojení se vznikem NATO, a sice ředitel Úřadu pro evropské záležitosti John D. Hickerson a vedoucí západoevropské sekce Theodore A. Achilles, se nad silvestrovskými drinky ve washingtonském Metropolitním klubu shodli, že „musíme dojednat vojenské spojenectví se západní Evropou v míru a musíme to udělat rychle".[1] Toto jejich přesvědčení bylo tehdy spíše osobním názorem, menšinovým dokonce i v ministerstvu zahraničí, o Kongresu ani nemluvě. Přesvědčení o nezbytnosti takového spojenectví se mezitím šířilo v západní Evropě, zvláště v kruzích britské vlády, jež může být považována za skutečného duchovního otce NATO.

Britové pod vedením bytostně antikomunistického ministra zahraničí Ernesta Bevina, bývalého odborářského předáka, jehož „selský rozum" z něj činil obávaného protivníka sovětských předáků, se stali hlavní hnací silou organizování západní Evropy, aby tak lépe odolávala sovětskému tlaku. Bevin 13. ledna 1948 předběžně informoval Washington

1 KAPLAN, Lawrence: Die Westunion und die militärische Integration Europas 1948–1950: Eine Darstellung aus amerikanischer Sicht. In: *Die westliche Sicherheitsgemeinschaft 1948–1950*: Gemeinsame Probleme und gegensätzliche Nationalinteressen in der Gründungsphase der Nordatlantischen Allianz. Ed. Norbert Wiggershaus a Roland G. Foerster. Boppard am Rhein, Boldt 1988, s. 37–56.

o svém úmyslu navrhnout ve svém projevu v Dolní sněmovně utvoření západní unie a setkal se u Američanů s příznivou, i když nezávaznou odezvou.

Tvůrce americké politiky „zadržování komunismu" a šéf sekce politického plánování ministerstva zahraničí George F. Kennan doporučil ministru zahraničních věcí Georgeovi C. Marshallovi, že USA by měly Bevinův návrh přivítat „právě tak vřele, jako pan Bevin přivítal Vaši řeč na Harvardu"[2], uvádějící na jaře 1947 Marshallův plán. Současně však Kennan varoval před chápáním navrhované Západoevropské unie jako přípravné struktury vojenské aliance, „jež by měla vyplynout z politické, hospodářské a duchovní jednoty – a ne obráceně". Kennan věřil, že až Evropané prokáží svou schopnost spolupracovat na nevojenském poli, mohou Spojené státy bez potíží zajistit jejich bezpečnost, aniž by s nimi nutně museli uzavírat spojenectví. V každém případě byla tehdy pro Washington prioritou a současně nezbytnou podmínkou jakékoli americké pomoci Evropě svépomoc jejích obyvatel v rámci politické integrace povzbuzené Marshallovým plánem.

Kennan stejně jako většina ostatních západních činitelů nevěřil, že sovětská hrozba silou a komunistickým vlivem má vojenskou povahu. Obávali se spíše komunistické infiltrace, usnadněné existencí sovětské vojenské síly, než použití této síly jako takové. Přes rostoucí napětí mezi Západem a Východem se neobávali, že by byla válka na dohled. Americký sbor náčelníků štábů v prosinci 1947 vyjádřil obecně sdílené mínění, že sovětský útok je v nejbližších pěti až desíti letech nepravděpodobný.

Britové, kteří byli Moskvě a střediskům komunistické moci v západní Evropě blíže než Američané, pociťovali potřebu vojenského zajištění pochopitelně silněji. Proto Bevin po konzultaci se svým francouzským kolegou Georgesem Bidaultem navrhl ve svém projevu z 22. ledna 1948 nejen spojenectví na bázi obecně sdílených hodnot, po němž volal Kennan, ale také trojstranné obranné spojenectví s Francií a Nizozemím, jež by mohlo alespoň částečně poskytnout potřebné zajištění.[3] Britové a Francouzi měli na mysli sérii bilaterálních smluv podle vzoru dohody, kterou mezi sebou uzavřeli v roce 1947 v Dunkerque a jež byla naoko zaměřena proti případné německé agresi.

Zatímco takový útok se stával čím dál méně pravděpodobný, sovětská moc vzrůstala, a tak ještě před Bevinovým projevem převzala iniciativu belgická vláda. Navrhla uzavřít formální smlouvu mezi západoevropskými státy, jež by čelila nikoli hypotetické německé hrozbě, ale mnohem aktuálnější hrozbě sovětské.[4] Na rozdíl od britsko-francouzských úvah preferoval belgický premiér Paul-Henri Spaak mnohostrannou smlouvu, jež by byla zaměřena nejen na vojenskou, ale i na nevojenskou, zvláště hospodářskou spolupráci. Vzhledem k neschopnosti západní Evropy poskytnout takové smlouvě dostatečný vojenský základ se ovšem Francouzi obávali, že její uzavření může vyvolat právě takovou agresivní akci Moskvy, které měla smlouva předcházet, a že současně může spíše odradit

2 Kennanovo memorandum z 20. ledna 1948. In: *Foreign Relations of the United States* (dále *FRUS*), 1948, sv. 3, s. 7–8.

3 KENT, John – YOUNG, John W.: The „Western Union" Concept and British Defence Policy, 1947–48. In: *British Intelligence Strategy and the Cold War, 1945–51*. Ed. Richard J. Aldrich. Londýn, Routledge 1992, s. 166–192.

4 FOLLY, Martin H.: Breaking the Vicious Circle: Britain, the United States and the Genesis of the North Atlantic Treaty. In: *Diplomatic History*, č. 12 (1988), s. 59–77.

než podpořit americké odhodlání bránit Evropu, jak bylo podle Francouzů nanejvýš potřebné.[5]

V době, kdy byla v Londýně 22. února 1948 zahájena konference západních velmocí o Německu s vyhlídkou na další zhoršení již beztak špatných vztahů se Sovětským svazem, dostala se snaha Západoevropanů o vojenské spojenectví, ať již s americkou účastí nebo bez ní, do slepé uličky. Francouzi a Britové se rozcházeli se svými menšími partnery v zásadní otázce, zda má být budoucí uspořádání vytvořené řadou bilaterálních smluv, či pevnější mnohostrannou smlouvou. Britové byli podrážděni tím, co se v jejich očích podobalo kvadratuře kruhu: západní Evropa se jim jevila jako neschopná dospět v bezpečnostních otázkách k bližší spolupráci bez chvástavých amerických záruk, ale tyto záruky nemohly přijít, dokud Evropané v tomto směru dostatečně nepokročí. Když v únoru Bevin vyslal svého důvěrníka Gladwyna Jebba do Washingtonu, aby vysondoval, zda Američané podpoří západoevropský obranný pakt, vzápětí ho chtěl odvolat ještě předtím, než vůbec mohl s americkými představiteli mluvit, protože se očekávalo, že jejich odpověď bude odrazující.[6] Spaak však věřil, že stačí, aby Evropané sami osvědčili schopnost pokročit vpřed, a Američané odpovědí příznivé.

Belgický premiér měl pravdu, avšak potřeboval, aby jeho pravdu stvrdili českoslovenští komunisté a jejich sovětští ochránci. Učinili tak, když využili slabosti svých odpůrců v pražské vládě a převzali moc bez ohledu na západní demokratické zvyklosti, i když to udělali bez krveprolévání a bez pomoci Moskvy, která odmítla jejich žádost o demonstraci vojenské síly v sousední sovětské okupační zóně Německa.[7] Ačkoli načasování akce bylo náhodné, chování československých komunistů budilo dojem, že ji pečlivě naplánovali a koordinovali s Moskvou jako součást Stalinových dlouhodobých záměrů. A třebaže zelená, kterou dal Stalin československým komunistům k uchopení moci, byla spíše posledním dějstvím v sovětizaci sféry vlivu, kterou získal ve východní Evropě jako důsledek druhé světové války, než prvním krokem jeho úsilí o rozšíření této sféry do západní Evropy, Moskva neudělala nic, aby zvrátila v západní Evropě převládající mínění, že jí jde právě o to.

Vlády západních zemí, lépe informované o vývoji v Československu než obyčejní smrtelníci, nebyly tím, co se zde stalo, nijak překvapeny. Nenechaly se zmást demokratickou fasádou poválečného Československa, protože toho věděly dost o jeho vnitřní situaci a o orientaci jeho zahraniční politiky. Uvědomovaly si, že demokratické odhodlání československého obyvatelstva nebylo pevné a že podřízenost jeho vlády Moskvě v zahraniční politice byla spíše dobrovolná než vynucená. Kennan již na podzim 1947 očekával, že Československo bude další na seznamu zemí v sovětské sféře, které se stanou komunistickými.[8] A právě tehdy, když se tak stalo, 24. února 1948, Marshall přesně pochopil, že uchopení moci komunisty „materiálně nezmění ... situaci, která existuje již

---

5 De VOS, Luc: Ein kleines Land in der großen Politik: Belgiens behutsamer Beitrag zum Entstehen einer militärischen Integration Europas. In: *Die westliche Sicherheitsgemeinschaft 1948–1950*, s. 71–88.

6 REID, Escott: *Time of Fear and Hope*: The Making of the Atlantic Treaty, 1947–1949. Toronto, McClelland & Stewart 1977.

7 MURAŠKO, Galina P.: Fevral'skij krizis 1948g. v Čechoslovakiji i sovetskoje rukovodstvo: Po novym materialam rossijskich archivov. In: *Novaja i novejšaja istorija*, č. 3 (1998), s. 50–63.

8 KENNAN, George F.: Resumé of World Situation, 6.11.1947. In: *FRUS*, 1947, sv. 1, s. 770–777.

poslední tři roky".[9] Odlišoval však relativní kontinuitu vývoje v Československu od potenciálně podvratné reakce na pražské události v západní Evropě, zvláště v zemích jako Itálie a Řecko, kde byli komunisté silní.

Komunisté mohli svůj převrat v Praze uskutečnit tak snadno, protože jejich političtí protivníci byli demoralizováni a obyvatelstvo bylo indiferentní. Proto také veřejně vyjádřené rozhořčení západních vlád nemohlo být tak důrazné, jako byla například Trumanovou doktrínou udělená podpora řecké vládě v jejím zápase s komunistickými povstalci o rok dříve. Trojstranná deklarace západních mocností, založená na návrhu opatrných Francouzů, odsuzovala komunistickou akci obecně, za porušení demokratických principů, za zavedení diktatury jedné strany, maskované jako vláda národní jednoty, a předpovídala důsledky, jež „pro československý lid nemohou být jiné než katastrofální".[10] Deklarace se však pečlivě vyhýbala přilévání oleje do ohně konfliktu s Moskvou. Nijak nenaznačovala její spoluúčast ani nealarmovala již tak vystrašenou západní veřejnost poukazováním na vzrůstající sovětskou hrozbu či na nepříznivé důsledky za československými hranicemi.

Právě tyto důsledky budily na Západě největší obavy. Americký velvyslanec v Praze Laurence S. Steinhardt varoval Washington, že v Československu komunisté uplatnili metody podobné těm, které jejich soudruzi (stejně jako dřív nacisté) již použili v jiných zemích, a že je mohou použít znova, zatímco Sovětský svaz zatím dává přednost tomu, že se drží v pozadí.[11] Pro Bevina pražské události představovaly doklad toho, jak rychle mohou komunisté uchopit moc poté, co ve svůj prospěch dokázali využít podporu nekomunistů.[12] Britského ministra zahraničí to jen utvrdilo v přesvědčení, že komunistická infiltrace ohrožuje Západ více než sovětský vojenský úder. Pod čerstvým dojmem z pražského puče se Bevin podělil s americkým velvyslancem Lewisem Douglasem o své neblahé tušení, že v důsledku této infiltrace „se Rusové během tří měsíců mohou usadit v Pyrenejích, jestliže ihned nepřijmeme účinná opatření". Řekl, že „nemá obavy z budoucnosti, podaří-li se nám překonat nejbližších 6–8 týdnů", za nezbytnou podmínku však považoval jasnou americkou odpovědnost za obranu Evropy. Vyzval západní velmoci ke schůzce o tom, jak čelit „rozrůstání diktatur".[13]

Přes rozhořčení americké veřejnosti nad chováním komunistů v Československu jejich puč bezprostředně nezměnil rezervovaný americký postoj k budování společného západního obranného systému. Místo toho Washington zvažoval požádat OSN, aby přezkoumala otázku nepřímé agrese. Cílem mělo být vypracování prostředků proti takové agresi, Washington však tento beznadějný podnik brzy vzdal.[14] Nejdůležitější politická změna inspirovaná událostmi v Praze se neodehrála ve Washingtonu ani v Londýně, ale v Paříži, hlavním městě země, kde síla komunistů a jejich souputníků, o živých vzpomínkách na defétismus z roku 1940 ani nemluvě, byla až neskutečně podobná situaci v Československu.

---

9 Marshall americkému velvyslanectví ve Francii, 24.2.1948. In: *FRUS*, 1948, sv. 4, s. 736.

10 Deklarace z 26. února 1948. In: *Tamtéž*, s. 738.

11 Steinhardt ministru zahraničních věcí USA 26.2.1948. In: *Tamtéž*, s. 738–741.

12 Douglas ministru zahraničních věcí USA 26.2.1948. In: *FRUS*, 1948, sv. 3, s. 32–33.

13 PETERSEN, Nikolaj: Who Pulled Whom and How Much? Britain, the United States and the Making of the North Atlantic Treaty. In: *Millenium*, č. 11, (1982–83), s. 93–114.

14 *FRUS*, 1948, sv. 4, s. 746–747.

Počátkem března Bidault pokročil v tom, co sám označil za „novou orientaci".[15] Ve své emocionální zprávě Marshallovi ze 4. března načrtl ponurý obraz mezinárodní situace a naléhal na to, aby tři západní vlády jednaly o obraně Evropy s cílem dosáhnout amerických záruk evropské bezpečnosti. „Nastal čas uvažit na politickém, a jakmile to bude možné, také na vojenském poli spolupráci mezi Novým a Starým světem, jež spojuje odpovědnost za osud jediné civilizace, která za to stojí," naléhal francouzský ministr zahraničí.[16]

Odhlédneme-li od nadsázky, vyjádřil Bidault stejně alarmující myšlenky jako Bevin ve svém memorandu předloženém parlamentu o den dříve. Neslo příznačný název Ohrožení západní civilizace, který byl převzat z Jebbovy studie. Britský ministr zahraničí předvídal, že Sovětský svaz „se aktivně připravuje k rozšíření svého sevření na zbývající část kontinentální Evropy a následně na Střední východ a bezpochyby také na Balkán a Dálný východ. Jinými slovy, cílem politbyra není nic menšího než fyzické ovládnutí evroasijské pevniny a případně celého světa. Nezměrná velikost tohoto cíle by nás neměla svést k přesvědčení o jeho nedosažitelnosti."[17]

Cestou z říše vizí k realitě opustili Francouzi a Britové jejich plán obranného uskupení vytvořený po dunkerské dohodě a místo něj převzali myšlenku mnohostranného paktu, prosazovanou Belgií, Nizozemskem a Lucemburskem. Francouzi, znepokojeni pražskými událostmi, nyní snadno změnili názor, neboť Spojené státy, jejichž podporu Francouzi považovali za nezbytnou, stále dávaly najevo, že preferují mnohostranný pakt. Jako příklad hodný následování přitom uváděly pakt na obranu západní polokoule uzavřený v roce 1946 v Rio de Janeiru. Francouzi se stále obávali sovětské reakce, pokud by požadovaná americká podpora nepřišla dost rychle.[18]

Přes veškerá varování vlád propukla v březnu opravdová válečná psychóza. Odhadem jednasedmdesát procent obyvatel Nizozemí očekávalo třetí světovou válku,[19] v jiných zemích západní Evropy, a dokonce ani ve Spojených státech se očekávání příliš nelišilo. „Až do katastrofy Československa," napsal list *The Washington Post* 4. března, „převládal zde ve Washingtonu bezstarostný pocit, že nebezpečí války je něčím ve skutečnosti vzdáleným, že je záležitostí pěti až sedmi let. (...) Bezstarostný pocit jistoty se rozplynul. Ne proto, že by si Sovětský svaz válku přál. Postoj vládců Kremlu však nyní zřetelně učinil možnost, ba dokonce pravděpodobnost války mnohem bezprostřednější."[20]

V amerických oficiálních kruzích byl tento znepokojující názor posílen později často citovanou zprávou amerického vojenského guvernéra v Německu generála Lucia Claye, zaslanou do Washingtonu 5. března. Ve svém telegramu dal Clay průchod svým neblahým předtuchám, jakkoli vágním, že v důsledku proměn v chování Sovětů, jež zaznamenal

15 De VOS, L.: Ein kleines Land in der großen Politik, s. 79.
16 PETERSEN, N.: Who Pulled Whom and How Much?, s. 98.
17 DILKS, David: The British View of Security: Europe and the Wider World, 1945–1948. In: *Western Security*: The Formative Years. Ed. Olav Riste. Oslo, Universitetsforlaget 1985, s. 25–59.
18 GUILLEN, Pierre: Frankreich und die Frage der Verteidigung Westeuropas: Vom Brüsseler Vertrag (März 1948) zum Pleven-Plan (Oktober 1950). In: *Die westliche Sicherheitsgemeinschaft 1948–1950*, s. 103–123.
19 SCHULTEN, Jan: Die militärische Integration aus der Sicht der Niederlande. In: *Die westliche Sicherheitsgemeinschaft 1948–1950*, s. 89–101.
20 CHILD, Marquis: The Shooting War Comes Closer. In: *Washington Post*, (4.3.1948).

v průběhu několika minulých týdnů, „válka může nastat dramaticky náhle".[21] Ve svém tušení nebyl osamocen, v Ottawě řekl premiér Mackenzie King předákům kanadských politických stran, že „zanedlouho spatříme celý svět v ohni".[22]

V politickém ohledu zůstala i nadále jediným hmatatelným důsledkem událostí v Československu změna pojetí evropského obranného paktu v průběhu jednání započatých 4. března, jež o dva týdny později vyústila v uzavření Bruselského paktu, předchůdce NATO.[23] Ještě než se tak stalo, přidružil se k šoku z pražských událostí šok méně známý, ale o to závažnější. Byl vyvolán zprávami, že příští zemí na sovětském seznamu může být Norsko. Osmého března se rozšířila zpráva, že Moskva hodlá požádat vládu v Oslo, aby podepsala smlouvu podobnou tém, které poutaly k Sovětskému svazu již podrobené země východní Evropy.[24]

Ačkoli se tato zpráva poté ukázala jako nepodložená, znělo to vše pravděpodobně díky tomu, že Moskva skutečně několik dní před komunistickým převratem v Praze navrhla smlouvu tohoto druhu Finsku a očekávala odpověď. Představitelka finských komunistů Hertta Kuusinenová veřejně komentovala události v Praze slovy „Československo ukázalo cestu", což zajisté neuklidnilo ani Nory, ani vládu v Helsinkách, jež se zoufale snažila odložit podpis smlouvy.[25] V každém případě, dokud se sovětské požadavky vůči Norsku jevily jako bezprostřední hrozba, pomohlo to změnit politiku Západu, což se v případě komunistického převratu v Praze nestalo.

Norský ministr zahraničí Halvard Lange se 8. března obrátil na britskou a americkou vládu s dotazem, jakou podporu může jeho země očekávat, bude-li napadena Sovětským svazem. Tak se otázka vojenského spojenectví proti Moskvě dostala do středu pozornosti. Norsko na rozdíl od Československa nepochybně náleželo k Západu, díky své poloze bylo jak pro Velkou Británii, tak pro Spojené státy strategicky velmi důležité, a norská vláda nejenom nepodlehla sovětským svodům, ale naopak požádala o pomoc, aby jim odolala. Tím však není řečeno, že západní mocnosti si byly jisté, že Norové se budou držet. Bevin se obával jejich „zběhnutí", pokud se tlak Moskvy ukáže jako příliš silný. Jeho noční můrou byla „ruská přítomnost v Atlantiku a kolaps celého skandinávského systému".[26]

Bevinova reakce si zaslouží být popsána jako „geniální tah".[27] Byla obsažena v tajném návrhu Severoatlantického obranného systému z 11. března, který by spojil severské země se západní Evropou a pokud možno také se Středozemím. Tak se zrodil koncept NATO. Bevinovým cílem bylo vtáhnout Spojené státy a Kanadu jako garanty evropské bezpečnosti; proto navrhl, aby se zástupci těchto států a Velké Británie sešli ve Washingtonu a jako vysoce urgentní záležitost posoudili vytvoření regionálního obranného

---

21 Clay Chamberlinovi, 5.3.1948. In: *The Papers of General Lucius D. Clay*: Germany, 1945–1949. Sv. 2. Ed. Jean Edward Smith. Bloomington, Indiana University Press 1974, s. 568–569.

22 PICKERSGILL, J. W. – FOSTER, D. F.: *The Mackenzie King Record*. Sv. 4, 1947–1948. Toronto 1970, s. 169.

23 VARSORI, Antonio: *Il patto di Bruxelles (1948)*: Tra integrazione europea e alleanza atlantica. Řím, Bonacci 1988, s. 62–106.

24 PETERSEN, N.: Who Pulled Whom and How Much?, s. 98.

25 UPON, A. F.: *Communism in Scandinavia and Finland*: Politics of Opportunity. Garden City, New York, Doubleday 1973, s. 290.

26 Britské aide-mémoire Ministerstvu zahraničí USA. In: *FRUS*, 1948, sv. 3, s. 46–48.

27 FOLLY, M. H.: Breaking the Vicious Circle, s. 66–67.

seskupení v severoatlantické oblasti ve shodě s [illegible]SN. Podezřelá smrt československého nekomunistického ministra zahraničí [illegible]aryka den předtím vzbudila rozruch v již tak napjaté atmosféře a zdůraznila [illegible]dnat, pokud ji přímo nevyvolala.

Čelný americký zastánce západního spojenectví Hickerson vyjádřil ve stejné době jako Bevin spřízněné názory. Vedoucí evropského oddělení ministerstva zahraničí ve svém memorandu z 8. března poukázal na kritickou souvislost mezi potřebou čelit vnitřní podvratné činnosti a uzavřením spojenectví, jež by mělo zabránit podpoře této podvratné činnosti ze zahraničí. Zvláště Itálii, ale také Rakousku a Francii podle něho hrozilo, že podlehnou tomu, co Hickerson nazval pražskou „módní vlnou". Neobával se otevřené agrese, ale „vnitřní páté kolony, podporované hrozbou vnější síly podle českého příkladu". Hickerson dále pokračoval: „Klíčovým prvkem v zápase s ní je přesvědčit nekomunistické živly, že mají na své straně přátelskou vnější sílu srovnatelnou se silou, jež je ohrožuje." Hickerson za hlavní nebezpečí označil „mylné přesvědčení sovětské vlády, že může klidně podniknout jisté akce, jež ve skutečnosti naše země nemůže strpět", a žádal, aby se Spojené státy podílely na severoatlantickém společenství plánovaném Bevinem.[28]

Ačkoli byl Bevinův návrh ve Washingtonu přijat příznivě a hlavní odpůrce aliance Kennan byl v té době shodou okolností na prodloužené zahraniční cestě, bezprostřední americká reakce spočívala spíše v posilování vlastní obranyschopnosti než v horečném budování spojenectví s Evropany. Prezident Harry S. Truman ve svém projevu v Kongresu 17. března požadoval znovuzavedení branné povinnosti ve formě výběrového systému vojenské služby a zavedení všeobecného vojenského výcviku. Téhož dne zahájil branný výbor Senátu jednání o zvýšení početního stavu ozbrojených sil. Již o tři dny dříve schválil Senát program hospodářské pomoci v rámci Marshallova plánu, s nímž Washington spojoval svou hlavní naději na posílení evropského odporu proti komunismu. Sněmovna reprezentantů se připojila 24. března.

Jakkoli celý tento vývoj probíhal již od roku 1947 a téměř jistě by i bez pražského puče vedl ke stejným výsledkům, rychlé pokračování tohoto procesu po únoru 1948 vytvářelo dojem, že zvýšená aktivita je reakcí na události v Praze. Příčinná souvislost však neexistovala, jen dojem horečné aktivity byl oprávněný. Shodou okolností pronesl Truman svůj projev v den, kdy byla v Bruselu podepsána dohoda Velké Británie, Francie a Nizozemí. Prezident její uzavření přivítal a opatrně, ale jednoznačně prohlásil, že Spojené státy hodlají „rozšířit podporu svobodným národům tak, jak to vyžaduje situace". Pakt o vzájemné obraně proti blíže neurčenému nepříteli za daných okolností již neznamenal pakt proti Německu, ale proti Sovětskému svazu.

Protože Sovětský svaz ve skutečnosti na útok nepomýšlel, byl budováním západního spojenectví, které jednoznačně vyprovokovaly jeho akce a činy jeho satelitů, pochopitelně zaskočen. Pokusil se neúspěšně zvrátit vývoj tím, že počátkem roku 1948 revidoval smlouvy se svými východoevropskými spojenci tak, aby se daly vykládat spíše jako nadále zaměřené proti Německu než proti jakémukoli jinému protivníkovi, zvláště USA.[29] Moskva okázale zdůrazňovala tento rozdíl a stěžovala si na vzkříšení Svaté aliance z roku 1815 a na úsilí izolovat Sovětský svaz jako ve třicátých letech. Odsoudila Bruselský pakt

---

28 Hickersonovo memorandum z 8.3.1948. In: *FRUS*, 1948, sv. 3, s. 40–42.

29 ZELLENTIN, Gerda: *Die Kommunisten und die Einigung Europas*. Frankfurt/M., Athenäum 1964, s. 46.

jako „západní válečnickou alianci" zosnovanou spíše Spojenými státy než státy evropskými.[30] Moskva si však nepočínala nijak urgentně, protože bylo nad slunce jasné, že obranná, a tím spíše útočná způsobilost západní Evropy byla bez americké pomoci zanedbatelná. Až po vzniku NATO se projevila důležitost Bruselské aliance jako předchůdce NATO a Sovětský svaz obě organizace zpětně obzvlášť vehementně odsoudil.[31]

Bruselský pakt, který tak zásadním způsobem předurčil NATO, vznikl pod přímým vlivem pražského puče. Bez něj by se americká účast na obraně západní Evropy mohla snadno omezit na příležitostné kroky a nebyla by institucionalizována. Bruselská smlouva nejenom umožnila vznik institucionální infrastruktury, jež byla později převzata NATO. Zachránila situaci v kritické chvíli, navozené Bevinovým návrhem z 8. března, a přivedla tři severoatlantické mocnosti k systematickým rozhovorům o uzavření širšího spojenectví.[32]

Když měly být v Pentagonu 22. března zahájeny v největší tajnosti rozhovory, jež měly vyústit ve vytvoření NATO, kanadský ministr zahraničních věcí Lester Pearson osvědčil smysl pro jejich naléhavost tím, že vyjádřil naději, že toužebně očekávaný pakt by mohl být uzavřen před italskými volbami 22. dubna, v nichž se očekávalo vítězství komunistů.[33] NATO se však stalo skutečností až o rok později, mimo jiné kvůli vnitřním překážkám, které musela překonat americká vláda. V amerických očích si italské volby, už vzhledem k předcházejícímu puči v Československu, udržovaly vyšší naléhavost než uzavření vojenského spojenectví.

Dokonce ještě předtím, než se komunisté v Praze chopili moci, označila americká Rada národní bezpečnosti Itálii za zásadní pro bezpečnost USA a doporučila použít všech dostupných prostředků, aby se zabránilo jejímu zkomunizování. Nezamýšlel se tím ovšem převrat před volbami.[34] Předejít vítězství komunistů v italských volbách se proto stalo imperativem a odiózní chování jejich soudruhů v Československu poskytlo americké propagandě neocenitelný materiál k dosažení tohoto cíle. Dokonce i s miliony dolarů, které Američané investovali v italských volbách, aby strhli vítězství na stranu křesťanských demokratů, byl výsledek nejistý. Pro závažnost situace bylo příznačné, že dokonce i sám Kennan, jenž věřil v porážku komunismu v politické soutěži, naléhal, aby byla italská komunistická strana postavena mimo zákon, a to i za cenu vyprovokování občanské války.[35] Prezident Truman pro všechny případy povolil tajné lodní dodávky zbraní do Itálie, přestože tím porušil americké zákony.[36]

---

30 LANGE, Peer: Konfrontation mit dem westlichen Bündnis in Europa. In: *Sowjetunion*: Außenpolitik. 1917–1955. Ed. Dietrich Geyer. Kolín n/R., Böhlau 1972, s. 510–557.

31 FISCHER, Alexander: Sowjetische Reaktionen auf die Gründung der NATO. In: *Das Nordatlantische Bündnis, 1949–1956*. Ed. Klaus A. Maier a Norbert Wiggershaus. Mnichov, Oldenbourg 1993, s. 55–68.

32 WIEBES, Cees – ZEEMAN, Bert: The Pentagon Negotiations March 1948: The Launching of the North Atlantic Treaty. In: *International Affairs*, č. 59 (1983), s. 351–363.

33 REID, E.: *Time of Fear and Hope*, s. 50.

34 Zpráva Rady národní bezpečnostní USA, 10.2.1948. In: *FRUS*, 1948, sv. 3, s. 765–769.

35 Kennan ministru zahraničních věcí USA, 15.3.1948. In: *Tamtéž*, s. 848–849.

36 MILLER, James E.: Taking off the Gloves: The United States and the Italian Elections of 1948. In: *Diplomatic History*, č. 7 (1983), s. 35–55.

Jakkoli porážka italských komunistů ve volbách 22. dubna zvrátila politický trend v západní Evropě, jinak nezměnila směr přípravy západního vojenského spojenectví. Ze sovětského hlediska ovšem byly oba směry vývoje katastrofální. Ačkoli žádný z nich nebyl přímým důsledkem komunistického převratu v Československu, náhlý vzestup antisovětských nálad na Západě, který po puči v Československu následoval, přinutil Moskvu zaplatit za snadné vítězství vysokou cenu. I když bezděčný příspěvek československých komunistů ke vzniku západní aliance byl omezený, mohl mít rozhodující vliv na zachování neutrality a nezávislosti Finska. Moskva se mohla dozvědět od své špionážní hvězdy Donalda McLeana, který se zúčastnil přípravných jednání o NATO ve Washingtonu, o tajném návrhu náměstka předsedy kanadské vlády Escotta Reida zahrnout Finsko do budoucího vojenského seskupení.[37] Mezitím dostával Sovětský svaz od svých informátorů z Helsink tajné finské vládní dokumenty, které nepřipouštěly pochybnost, že smlouva o přátelství ve Stalinem navržené podobě bude finskou vládou odmítnuta. Napětí v sovětsko-finských vztazích tak v nepříhodném čase rostlo.[38] V každém případě, když finští představitelé, kteří už vyčerpali všechny prostředky zdržování, dorazili začátkem dubna plni obav do Moskvy, s úlevou shledali, že se Stalin spokojil s mírnějším návrhem smlouvy, než byl původní. Dohoda, kterou Finové 6. dubna podepsali, je zavazovala pouze ke konzultacím s Moskvou v případě vnějšího ohrožení jejich státu a k obraně jeho integrity – tedy k něčemu, co rádi slíbili, aby si zajistili neutralitu.[39]

Přízrak pražského puče se nakrátko objevil znovu koncem roku 1948, kdy se pařížská vláda obávala pokusu o jeho napodobení francouzskými komunisty. Válečná psychóza, jež se šířila jako následek událostí v Československu, však v závěru roku opadla. Stalo se tak bez ohledu na hlavní krizi, kterou Stalin vyprovokoval zavedením blokády Berlína, protože západní spojenci rychle získali nejen převahu, ale i Němce na svou stranu. Úspěšné zvládnutí berlínské krize jim v nemalé míře ulehčila skutečnost, že bez větších problémů již probíhalo formování jejich aliance. Po rezoluci senátora Vandenberga z 11. června již nebylo pochyb, že Spojené státy přijmou oficiální závazek bránit Evropu v rámci spojenectví, jaké si přáli Západoevropané.

V běhu událostí, jež nakonec vedly k tomuto výsledku, měl pražský puč z února 1948 omezený, ale potenciálně kritický význam. Urychlil proměnu Bruselského paktu takovým způsobem, že učinil tohoto institucionálního předchůdce NATO přijatelnějším pro Spojené státy americké a uvolnil cestu k plné a nikoli pouze příležitostné účasti v organizační struktuře budované na obranu Evropy.

Důležitější než tento vývoj, který by se z celé řady jiných důvodů odehrál tak jako tak, byl dopad československých událostí na choulostivou politickou situaci v Itálii. Jejich zastrašující účinek na italské voliče se stal zřejmý ovšem až poté, co se Spojeným státům podařilo využít komunistického vítězství v jedné zemi k porážce komunistů v jiné zemi.

---

37 NEVAKIVI, Jukka: American Reactions to the Finnish-Soviet Friendship Treaty of 1948. In: *Scandinavian Journal of History*, č. 13 (1988), s. 279–291.

38 KOROBOCHKIN, Maxim L.: USSR and the Treaty of Friendship, Cooperation and Mutual Assistance with Finland. In: *Finnish-Soviet Relations, 1944–1948*. Ed. Jukka Nevakivi. Helsinky, University of Helsinki, Department of Political History 1994, s. 169–189.

39 Treaty of friendship, co-operation and mutual assistance between the USSR and Finland, April 6, 1948. In: *Documents on International Affairs, 1947–1948*, s. 315–317.

Bez této porážky by se Itálie stěží připojila k NATO jako jeden z jeho zakládajících členů a sotva by se stala jedním z jeho nejspolehlivějších článků.

Ironií osudu pražský puč a jeho důsledky pravděpodobně ovlivnily více politiku Moskvy než politiku jejích západních protivníků. Šokovaly Západoevropany natolik, že se velmi ochotně připojili k americké „říši na pozvání", a zařadily se tak k rostoucímu počtu Stalinových chybných kalkulací v roce 1948. Mohlo ho to přimět k obratu a pokusu uklidnit západní Evropu a zabránit tak jejímu hrozivému vojenskému spojenectví s nejmocnějším národem světa. Ačkoli sovětský diktátor nebyl zcela lhostejný k ceně, kterou by musel zaplatit, což ukázal jeho obrat v případě Finska, k jakékoli radikálnější změně kurzu z iniciativy nevypočitatelného tyrana by bylo mohlo dojít pouze tehdy, kdyby to nebyl právě Stalin.

Symbolický význam pražského puče je z dlouhodobějšího hlediska mnohem závažnější než jeho vojenský či politický dopad. Západní veřejné mínění si jej ve své paměti navěky uchovalo jako obraz komunistické perfidnosti a sovětské rozpínavosti, a ten zůstal účinným tmelem NATO po celou dobu trvání studené války. Jakkoli je přehnaná představa o skvělé československé demokracii, která podlehla úkladným záměrům komunistů zosnovaným v Moskvě, podržela si tato představa svou povrchní přitažlivost dokonce i padesát let po vzniku NATO. Pomohla nástupnickému státu Československa, České republice, stát se protěžovaným kandidátem na členství v NATO, i když se ukázalo, že její způsobilost byla také hodně přeceněna.

Z angličtiny přeložil Lubor Václavů.

Československý uran a únor 1948[1]

Zbyněk Zeman

Uranová horečka, která v letech 1944–1948 panovala ve světě, se podstatně lišila od obdobných historických honeb za vzácnými kovy. Nález uranu neznamenal bohatství pro úspěšné jednotlivce nebo obchodní společnosti, měl však přinést neomezenou moc státu. Hledání uranové rudy bylo na rozdíl od slavných zlatokopeckých tahů přísně utajováno. Pro Churchilla se vývoj jaderné zbraně děl v „pozadí, v temném stínu".[2] V té době byly známy pouze tři bohaté zdroje uranové rudy, které se nacházely v Kanadě, belgickém Kongu a v Československu. Země, které měly uranová ložiska, se dostávaly do nových politických vazeb; například vztahy mezi Belgií a Kongem se změnily a zintenzivněly.

V případě Československa byl politický dopad vlastnictví rudy pravděpodobně mnohem závažnější. V západních vládních kruzích se všeobecně předpokládalo, že jeho bohaté uranové doly byly jedním z důvodů, proč Sovětský svaz byl odhodlán připoutat Československo pevně k východnímu bloku. V české historiografii února 1948 je právě tento uranový faktor, kromě několika letmých zmínek v memoárové literatuře, poněkud zanedbáván.[3] Vlastnictví uranových ložisek a tajná československo-sovětská smlouva z 23. listopadu 1945 připravily cestu k únoru tím, že pomohly vytvořit atmosféru strachu a nervozity, vydaly nejprogresivnější hospodářský sektor pod sovětskou kontrolu a umožnily Moskvě zorientovat se v problematice československé domácí i zahraniční politiky.

---

1 Článek vznikl v rámci projektu Sovětský nukleární program 1945–1953, sponzorovaného britským nadačním fondem *Leverhulme Trust*.

2 GILBERT, Martin: *Road to Victory*: Winston S. Churchill 1941–1945. Londýn, Heinemann 1986, s. 1302.

3 V knize *The Break-up of Czech Democracy*, Londýn 1950, se Otto Friedman zmiňuje v poznámce na s. 133 o tajné smlouvě z října 1945 – smlouva byla podepsána teprve 23. listopadu –, která poskytla Sovětům právo dolovat uranovou rudu v Jáchymově. Podle poněkud nepřesných zpráv ani vláda, ani parlament se nepodílely na rozhodnutí o smlouvě a nebyly o smlouvě informovány; pouze Fierlinger, Masaryk, Ripka a tři místopředsedové vlády o ní věděli. Československo krylo celou investici, Sověti nezaplatili nic. Sovětské vedení pracovalo s vlastními zajatci; českým vládním úředníkům podle Friedmana nebyl dovolen přístup do dolů. Karel Kaplan, který s Vladimírem Paclem napsal průkopnickou práci *Tajný prostor Jáchymov* (1993), se v *Pěti kapitolách o únoru* (1997) ani ve *Zprávě o zavraždění generálního tajemníka* (1992) o uranovém faktoru nezmiňuje.

Již od počátku roku 1946 se stal osud uranového průmyslu pro západní velmoci hlavním signálem o směru československé zahraniční politiky.

Zde se české dějiny protínají se světovými dějinami. Po zkoušce pokusné bomby v Novém Mexiku a po použití atomových bomb nad Hirošimou a Nagasaki v létě 1945 nebylo v Londýně pochyb o dojmu, jaký tyto výbuchy udělaly v Moskvě. Sověti se obávali, že by jejich vítězství v druhé světové válce mohlo být anulováno, jak sdělil do Londýna britský diplomat z Moskvy; v memorandu připraveném pro ministra zahraničí Bevina 11. září 1945 byly vyjádřeny obavy o budoucnost. Britové a Američané a také maršál Stalin si byli vědomi možnosti rozkolu mezi velkou trojkou, který by způsobil vývoj atomové zbraně: „...je jisté, že Rusko udělá vše, aby získalo tuto zbraň, a do té doby bude více podezíravé a podrážděné vůči tlaku, který my a Američani budeme muset vyvinout v mnoha jiných ohledech. Bude také více pochybovat o věrnosti svých satelitních států..." A dále: „Není to otázkou pouze toho, že anglicky mluvící spojenci mají výhradní vlastnictví výrobní techniky. Otázka surovin přidává dosud neznámé komplikace. Kroky, které jsme podnikli, abychom zajistili výlučné dodávky a kontrolu těchto surovin, ve skutečnosti přivedly země, s kterými jsme vyjednávali dohody, do anglicky mluvícího okruhu. Když se o těchto dohodách dozví sovětská vláda, prohloubí se její podezřívavost; její pravděpodobná snaha dosáhnout podobných dohod například s Československem zdůrazní posun k těm nepřátelským sférám vlivu, kterému se pokoušíme zamezit."[4]

Britská diplomacie dokázala vystihnout pravděpodobný dopad amerického monopolu atomové bomby na sovětskou politiku. „Absolutní zbraň" v amerických rukou donutila Stalina, aby přehodnotil nejen zahraniční, ale i vnitřní politiku Sovětského svazu. Stalin byl perfektně informován zpravodajskými službami o západním jaderném projektu a věděl, že Roosevelt a Churchill tento projekt před ním úzkostlivě zatajují. Stalin byl nedůvěřivý muž, měl však zájem o využití vědy a technologie pro vojenské účely. Od roku 1943 sovětský atomový projekt jakž takž přežíval pod patronátem Molotova; v létě 1945, již po zkušebním výbuchu atomové bomby v Novém Mexiku, byl projekt předán pod Berijův dozor. Sovětská společnost po krutých válečných ztrátách byla donucena uskutečnit obrovský skok v technologii. Musely být vydolovány statisíce tun uranové rudy, vystavěny laboratoře a továrny, investovány biliony rublů. Byl to počátek výstavby vojensko-průmyslového komplexu v Sovětském svazu a závodů ve zbrojení s Amerikou.[5] Ve Stalinově přehodnocení sovětské politiky našlo své místo také Československo.

Za necelé tři měsíce po vyjádření obav v Londýně, že sovětská vláda se pokusí vyjednat dohodu s Československem, československá vláda podepsala 23. listopadu 1945 tajnou smlouvu o dodávkách uranové rudy do Sovětského svazu.[6] Stojí za zmínku, že v hlavních bodech se československo-sovětská smlouva podobala smlouvě belgicko-anglicko-ame-

---

4 *Documents on British Foreign Policy*. Londýn 1985, série I, sv. II, dokument 193, Foreign Office memorandum, 11.9.1945.

5 ZUBOK, Vladislav – PLESHAKOV, Constantine: *Inside the Kremlin's Cold War*. Cambridge (Mass.) – Londýn, Harvard University Press 1996, s. 44.

6 V seriálu o československé zahraniční politice, který vycházel v *Mezinárodní politice* v roce 1991, se Jaroslav Šedivý zmiňuje v kapitole 3 – Jak se velký bratr vybarvoval – o tom, že v šedesátých letech hledal tuto smlouvu v archivu smluv na Ministerstvu zahraničních věcí, kde chyběla. Teprve po dvou letech se našla na velvyslanectví v Káhiře; zavezl ji tam patrně velvyslanec, který v roce 1948 emigroval, a asi ji tam ve spěchu zapomněl.

rické. Byla dlouhodobá a Sovětský svaz byl hlavním [illegible]níkem; i cena uranové rudy měla být „rozumná": měla totiž obsahovat „svestopeční [illegible]robní] náklady s připočtením normálního procenta zisku", přesně tak jako smlouva [illegible]eriky a Británie s Belgií. Zda tuto smlouvu použila sovětská strana jako vzor pro [illegible]louvu s Československem, může zatím zůstat předmětem dohadů, je však jisté, že Stalin a Berija byli svými zpravodajci o manhattanském projektu výborně informováni.

Během jednání o smlouvě se Fierlinger pečlivě zaštítil autoritou prezidenta Beneše, se kterým se radil o sovětském návrhu 7. října. Den předtím se sovětský obchodní atašé v Praze Bakulin obrátil na Fierlingra s naléhavými dotazy: zda bude zabezpečena vedoucí úloha sovětských zástupců při dobývání rud, zda budou stanoveny plány a podobně; zda bude zaručeno, že sovětští specialisté i dělníci v nutných případech budou pozváni, a zda Sovětský svaz obdrží všechnu dolovanou rudu. Beneš měl určité pochybnosti o posledním požadavku, Fierlinger ho však ujistil, že Sovětský svaz bude považovat dodávky uranu za „otázku důvěry a spojenecké spolupráce", a dodal, že co se týče mezinárodní situace, Moskva může být Československu nápomocná v otázkách úpravy hranic.[7] Brzy se ukázalo, že hranice Československa nebyly změněny v jeho prospěch jako odměna za povolnost vlády v záležitosti uranu, ale naopak. Štoly v Johanngeorgenstadtu v sovětské okupační zóně na česko-německé hranici byly vykopány daleko pod československé území.

Sověti vysvětlili svým českým partnerům, že jejich uran potřebují pro vojenské účely. Na schůzi 26. září řekl plukovník S. P. Alexandrov, Berijův zaměstnanec, že to nebyl „Sovětský svaz, který vyhlásil atomovou bombu za zbraň budoucnosti". Další porady na předsednictvu vlády se nedotkly vojenského využití uranové rudy nebo mezinárodního dopadu smlouvy; soustředily se čistě na místní problematiku. Na schůzi předsednictva vlády 17. listopadu, krátce před podepsáním smlouvy, Zdeněk Fierlinger prohlásil, že jednání o „velice aktuální otázce těžby uranové rudy v Jáchymově" byla vedena již od srpna a že Sověti „zkoumají zejména možnosti hospodářského využití atomové energie". Msgre Šrámek projevil o předmět debaty živý zájem a zdůraznil, že stát by měl dostat přiměřenou cenu za vzácnou rudu. Před válkou byl Šrámek ministrem zdravotnictví a nyní sdělil svým kolegům, že doktoři ho tenkrát ujistili, že léčba radiem „není ničím jiným než hrubá empirie". Při jednání o odstavci smlouvy týkajícím se technické pomoci Sovětů ministr Ďuriš byl přesvědčen, že bude velkolepá, kdežto Šrámek namítl, že by mohla jít příliš daleko. Stránský měl za to, že pro Československo může z obchodu se Sověty vzniknout velký hospodářský užitek, že však smlouva se musí dělat tak, „abychom podnik nedali z ruky".[8]

Již během vyjednávání uranové smlouvy a v prvních měsících činnosti Národního podniku Jáchymov (NPJ) bylo zřejmé, že sovětské zájmy se kříží s československými v kritických bodech. V době, kdy vláda znárodňovala průmysl a finanční instituce, Sověti navrhli zřízení smíšené akciové společnosti na zužitkování uranových rud. Když byly Bakulinovi vysvětleny úmysly československé vlády na znárodnění, zůstala otázka, jak si Moskva má pro sebe zajistit významný podíl v rozhodování o novém průmyslu, otevřena. Nakonec byla vyřešena ve smlouvě čtvrtým odstavcem o zřízení stálé československo-sovětské komise, do které každá vláda dosadila dva reprezentanty; a šestým odstavcem, kterým se Sověti zavázali dosadit do Jáchymova technického ředitele a další experty.

---

7 *Státní ústřední archiv*, Praha (dále *SÚA*), ÚV KSČ, f. 100/24 (Klement Gottwald), sv. 82, a. j. 1031.
8 *Tamtéž*.

V době, kdy Němci opouštěli české pohraničí, se Sověti obávali, že hromadný odsun Němců znemožní provoz uranových dolů. Začali proto krátce po válce posílat do Jáchymova německé válečné zajatce (v roce 1948 jich tam bylo zaměstnáno 3563 z celkového počtu 7966 zaměstnanců). Okresní správní komise dostala za úkol převzít správu jáchymovského okresu a urychleně zařídit odsun Němců; ke konci roku 1945 bylo na Jáchymovsku 3000 českých obyvatel. Ve volbách do národních výborů 28. května 1946 obdržela KSČ v okresu 1122 hlasů, sociální demokraté 473, národní socialisté 593 a lidovci 159. Ačkoli bezpečnostní komise okresního národního výboru po volbách věnovala své práci zvýšenou péči, nemohla vytvořit v okrese podmínky, které by mohly uspokojit horlivé členy KSČ. Vedení Národního podniku Jáchymov se dostalo do středu zájmu nejenom proto, že NPJ vyráběl strategicky důležitou surovinu, ale hlavně proto, že bylo politicky různorodé. Prvním ředitelem NPJ byl ing. Hegner, člen lidové strany, kdežto jeho náměstkem byl ing. Čmelák, pokvětnový komunista, a druhým náměstkem ing. Žalud, člen sociálnědemokratické strany. Tato politická rozmanitost byla později využita vedením KSČ k vysvětlení, proč výkonnost jáchymovského podniku byla na počátku jeho působení tak nízká.

Zajímavý je případ přednosty poštovního úřadu v Jáchymově, člena lidové strany, který se v dopise ze 4. února 1946 pražskému vedení strany ohradil proti úřednímu sdělení, že v Jáchymově se jednotky Rudé armády již nenacházejí. Poštmistr věděl o nějaké smlouvě se Sověty, ačkoli si nebyl jist, zda ji Fierlinger nepodepsal bez vědomí vlády. V dopise datovaném 13. února oznámil (pravděpodobně ministru pošt msgre Hálovi), že Jáchymov navštívili dva sovětští plukovníci doprovázení ing. Kolářem, generálním ředitelem báňským, a ing. Radou, členem stálé československo-sovětské komise, a že v nejbližších dnech do dolů přijede 100 německých válečných zajatců a 40 členů závodní milice. Jejich zástupci prý jednali s „ředitelem dolu tak, že tento prý zde nemůže zůstati. Jejich vystupování je arogantní... Tato milice je výhradně komunistická; může se státi, že já a všichni příslušníci lidové strany buď musíme odtud, nebo nás zavřou!"[9] Chudák poštmistr nevěděl, že jeho dopisy se dostávaly do rukou komunistů, až skončily v osobním archivu Klementa Gottwalda.

Právě v té době, na počátku roku 1946, se události v Jáchymově dostaly do středu světového zájmu. Mezinárodní kontrola jaderné energie se stala jedním z nejdůležitějších bodů světové diplomatické agendy. Ačkoli američtí a britští politikové se domnívali, že drží jaderné zbraně a jejich výrobu v „posvátné správě" (*sacred trust*), prezident Truman byl přesvědčen, že kontrola jaderné energie – a nejdříve kontrola zdrojů uranové rudy – se stane hlavní zodpovědností nové mezinárodní Organizace spojených národů. V lednu 1946 Jan Masaryk vedl delegaci, která sestávala z reprezentantů politických stran, na první schůzi pléna OSN v Londýně. Požádal členy delegace, aby mu dali své náměty, které se potom pokusil vkloubit do své řeči; přiznal se svému sekretáři, že žádná jiná mu nedala tolik práce.[10]

V klíčové části projevu v *Central Hall* ve Westminsteru dne 17. ledna Masaryk prohlásil, že války by měly být znemožněny kontrolou všech válečných prostředků: fyzických,

---

9 *Tamtéž.*

10 SOUKUP, Lumír: *Chvíle s Janem Masarykem*: Z pamětí Lumíra Soukupa. Praha, Univerzita Karlova 1994, s. 76 nn.

chemických, biologických i sociologických. Věda by měla být v rámci OSN chráněna proti zneužití a zbrojní průmysl včetně nejnovějších vynálezů by měl být pod kontrolou OSN. „Mluvím s určitou znalostí tohoto předmětu, protože naše doly na radium v Jáchymově byly mezi prvními, které sloužily lidstvu dodávkami radia pro lékařské účely, předtím než byly objeveny nové doly. A mohu zde v naprosté pokoře, ale s hlubokým přesvědčením vyslovit naději, kterou vím, že vy všichni sdílíte, že ani jedna částice uranu vyrobená v Československu nebude nikdy použita pro hromadné ničení a zkázu. (Potlesk.) My v Československu chceme, aby náš uran byl použit zcela opačným způsobem – aby stavěl, chránil a učinil naše životy bezpečnější a výkonnější. K tomuto účelu chceme věnovat naše doly na radium. Prosím, abyste nám pomohli."[11] Masarykovo sdělení plénu OSN bylo zdůrazněno zprávou Reuterovy tiskové agentury o jeho návrhu na mezinárodní inspekci uranových dolů. Nejen Fierlinger a Gottwald, ale i Stránský a Šrámek byli Masarykovým projevem zděšeni. Ihned po schůzi předsednictva vlády 18. ledna telegrafoval Fierlinger do Londýna: „Prosím, byste nám o tom všem podrobně okamžitě referoval. Obáváme se velmi nepříjemných politických důsledků, neboť je nepřípustné, bychom se nechali zavléci do podobných diskusí, v nichž musíme si ukládat co největší rezervu, a to již s ohledem na naše smluvní závazky vůči SSSR, které mají zůstat tajnými."[12]

Masarykův sekretář předal telegram svému šéfovi; když ho Masaryk přečetl, řekl svým kolegům, že musí odejít. Na krátké cestě autem z Westminsteru do svého bytu byl Masaryk viditelně rozrušen. Napsal tam rozhořčenou odpověď do Prahy. Namítl, že právě sovětská delegace „ostentativně tleskala" té části jeho projevu, kdy řekl, že „naše uranium bude použito pro mírové účely", a že po řeči přišli k němu Rusové, aby si s ním pohovořili o funkci generálního tajemníka OSN. Prohlásil, že jeho řeč nijak neprejudikovala „naši smlouvu se Sověty, která ovšem zůstává tajná". Masaryk nabídl svoji rezignaci jako vedoucí delegace i jako ministr zahraničí. Druhý den dopoledne, 19. ledna, Masaryk přišel na velvyslanectví s druhou verzí své odpovědi; jeho sekretář mu sdělil, že první byla již odeslána do Prahy. Masaryk rozhodl, aby byla odeslána i druhá verze: „Aspoň je budou pořádně číst a srovnávat a něco z toho v těch palicích..." Masaryk větu nedokončil. Bylo mu špatně, třásly se mu ruce a řekl, že předal vedení delegace Ripkovi.

V první odpovědi do Prahy Masaryk napsal, že „obzvlášť passus o uraniu jsem nenavrhl já". Profesor Jan Bělehrádek byl jediný vědec v delegaci, a zároveň reprezentant sociálnědemokratické strany; ten poskytl Masarykovi návrh obsahující šest bodů, které se týkaly otázek kulturních, vědeckých a také zneužití vědy ke zbrojení. Masaryk použil velkou část Bělehrádkových nápadů ve své řeči; Bělehrádek vysvětlil Fierlingrovi v dopise datovaném 21. ledna, že „nám zde bylo několikrát naznačeno při různých příležitostech, že jsme vlastně v područí Sovětského svazu proti svému přesvědčení a že jsme se vzdali proti své chuti své mezinárodní politické svobody. Myslím proto, že Masarykova řeč právě tím, i kdyby snad byla vypadala demonstračně proti velmocem, by posílila dojem, že jsme si zachovali velkou část neodvislosti malého národa." Bělehrádek dodal, že bylo v Londýně

11 *Archiv Ministerstva zahraničních věcí (AMZV)*, Praha, kabinet GS, k. 77. Autorův překlad z anglické verze.

12 *SÚA*, Archiv Lumíra Soukupa, depeše došlé, čís. 34/Pr/28; SOUKUP, L.: *Chvíle s Janem Masarykem*, s. 77.

jasně znát, že malé národy budou mít právo a povinnost zasahovat do diskuse o světové politice „i proti chuti některých velmocí, jejichž moc tím nebude přece nijak dotčena".[13]

Bělehrádek ovšem nevěděl o existenci tajné smlouvy mezi Československem a Sovětským svazem, a také si neuvědomoval politický dosah honu za uranem. Byl potěšen zájmem delegací menších států o formulaci pravidel, která by mohla znemožnit zneužívání vědy pro válečné účely. Byl to vědec a politické myšlení mu bylo cizí. Masaryk ovšem o smlouvě věděl, ale nedomyslel si její následky. Nesnažil se o vytvoření spojenectví mezi malými státy proti velmocem na půdě OSN ani o vytvoření pravidel – byl to jeden z amerických zájmů – pro mezinárodní inspekci uranových dolů. Byl překvapen ostrou reakcí z Prahy a snažil se zpochybnit svoji zodpovědnost za řeč v plénu OSN a za Reuterovu zprávu. „Vzkázal jsem Reuterovi, že se moc zlobím. Dostavil se Reuterův zástupce a velmi zkroušeně prosil za prominutí, že mi udělal nepříjemnost. Přiznal, že z náhodné poznámky o tom, že Jáchymov je v našich rukou a ne ruských a že se lze o tom přesvědčit, vykonstruoval ten zcela nepřesný telegram. Ptal se, chci-li dementi, odmítl jsem, aby se věc znovu nerozvířila. Doufám, že tímto je věc definitivně vyřízena," oznámil Masaryk vládě.[14]

Československá diplomacie tak promarnila příležitost rozhodně se postavit za návrh na mezinárodní kontrolu uranových zdrojů. Není ani jisté, zda Masaryk věděl o akci svého vlastního ministerstva v době podepsání tajné smlouvy se Sověty. Československé ministerstvo zahraničí totiž samo projevilo zájem o uranovou rudu. Několik dní po podepsání tajné smlouvy se Sovětským svazem, dne 26. listopadu 1945, totiž požádalo britské úřady o navrácení 9,223 kg rudy, která byla 26. února 1945 odvezena z Jáchymova do Treibachu v Rakousku.[15] Protože nóta z Prahy požadovala nepřesně „uran ore", avšak v tak přesné váze, domnívali se Britové, že se nemůže jednat o nezpracovanou surovinu. Byl to další důkaz toho, že Češi – a ovšem také jejich sovětský spojenec – se nezajímali tolik o radium pro lékařské účely, ale o uranový koncentrát pro vojenské účely. Britský odborník totiž vysvětlil diplomatům, že devět kilo koncentrátu obsahuje pouze kolem jednoho miligramu radia.[16]

Již před londýnskou konferencí americká, britská, francouzská a švédská vláda, ale i různí dobrodruhové a špioni, amatéři a profesionálové, se začali zajímat o jáchymovský okres. Britský konzul v Karlových Varech O. Bamborough sdělil velvyslanectví v Praze 4. ledna 1946, že tentýž den navštívil Jáchymov, kde „doly jsou v ruských rukou a údajný počet posádky je kolem čtyřiceti mužů". Dodal, že po návratu z Jáchymova se setkal s Mauricem Déjeanem, francouzským velvyslancem, který se právě chystal tam odjet.[17] Jeho zpráva byla poslána do Londýna 6. února s komentářem, že den před konzulovou návštěvou ČTK oznámila, že po odchodu Rudé armády československé autority převzaly plnou kontrolu nad jáchymovskými doly; že dolování uranu bylo obnoveno a že radium připravené z rudy bude používáno jako předtím pro lékařské a vědecké účely. Diplomat ve své zprávě dodal, že pan Higgs, ředitel společnosti Continental Mines, přijede do Prahy

13 *SÚA*, Archiv L. Soukupa, Bělehrádkův dopis Fierlingrovi, 21.1.1946.

14 *Tamtéž*, Masarykův rukopis s chybami, převzatý na velvyslanectví v Londýně 26. ledna.

15 *Public Record Office*, Londýn (dále *PRO*), FO 371/57106 obsahuje britskou odpověď z 16.5.1946 na původní československou žádost.

16 *Tamtéž*, FO, 371/57098, Acabrit to War Office, Top Secret Cipher Telegram, 18.3.1946.

17 *Tamtéž*, FO 371/57094.

za několik dní a že se asi dozví o něco více. V Londýně potom napsal 11. února jeden mladý diplomat vysoce tajné memorandum o tom svému dobrému příteli Robert Luc, tajemník francouzského velvyslanectví, mu důvěrně sdělil, že Stalin nedávno požádal Fierlingra, aby celá produkce jáchymovských dolů byla vydána Sovětskému svazu.[18]

Britské velvyslanectví pozorně sledovalo události v Jáchymově. V polovině března přijel do Prahy Charles Hambro, aby zde zařídil obchodní záležitosti své banky;[19] byl požádán, aby během návštěvy zjistil situaci v Jáchymově. Hambro se přeptal na příslušných československých úřadech, zda by bylo možné vyvážet uran z Jáchymova. Dozvěděl se, že Češi se o export nezajímají, protože objem uranové rudy by byl náročný na dopravní prostředky, kterých je nedostatek. Rozhodli se proto, že budou upravovat rudu na místě, aby získali radium. Hambro se domníval, že to byla výmluva. Na otázku, zda se Rusové zajímali o český uran, dostal stejnou odpověď, že se zajisté zajímají, že se však ruda nikam nevyváží.[20]

Pro Washington mezinárodní kontrola zdrojů uranu zůstala jedním ze stěžejních požadavků během vyjednávání kontroly jaderné energie v OSN; ačkoli Američané měli dostatek uranové rudy, neztratili zájem o její zdroje v jiných zemích. Již na konci ledna 1946 americké noviny vedle připomínky obsahu Masarykovy řeči v Londýně zveřejnily zprávu, že Rusové kontrolují jediný zdroj uranu v Evropě.[21] O rok později Washington věděl jak o československo-sovětské uranové smlouvě, tak o detailech bezpečnostních zařízení v jáchymovském okresu i o způsobu těžby uranové rudy.[22]

Během let 1946 a 1947 se v Londýně a ve Washingtonu shromáždil dostatek důkazů pro to, že důlní činnost v Jáchymově a jeho okolí se rychle zvyšuje a že československá vláda odevzdává celou produkci uranové rudy do Sovětského svazu. Československé vládní kruhy si neuvědomovaly šíři poválečné atomové problematiky a nedokázaly odhadnout dopad svého rozhodování. Prezident Beneš se pouze ohradil proti délce platnosti smlouvy a proti vývozu veškeré produkce uranu do Sovětského svazu. Zásadní námitky proti smlouvě neměl a nechal se Fierlingrem přesvědčit o důležitosti podpory Moskvy v otázce územních sporů se sousedy Československa. Debaty vlády týkající se uranového problému byly přinejmenším povrchní.[23]

Československo-sovětská dohoda o „rozšíření těžby rud a koncentrátů v Československu obsahujících radium a jiné radioaktivní prvky" se ani jednou nezmínila o uranové rudě, která byla jejím hlavním předmětem; teprve její protokol stanovil, že dohoda je „přísně důvěrná". Smlouva se stala neuralgickým bodem československé diplomacie a politiky. V osobním dopise Benešovi si 20. února 1946 stěžoval velvyslanec Jiří Horák z Moskvy, že je špatně informován z Prahy; že se „nám nedostalo nijakých informací

18 *Tamtéž*, FO 371/57094.

19 Sir Charles Hambro, člen rodiny, která založila Hambro Bank v londýnské City, vedl za války SOE (Special Operations Executive) a krátce po válce dohlížel na odvoz uranu z okupovaného Německa do Ameriky.

20 *PRO*, FO 371/57098, J. No 18908, poznámka od D. E. H. Piersona, 27.3.1946.

21 *Overseas News Agency*, Carlsbad, 26.1.1946.

22 *US National Archives*, Navy Department, Office of the Chief of Naval Operations, zpráva pro State Department z 3.2.1947.

23 V dokumentech ÚV KSČ existuje odkaz pouze k jediné expertize, krátkému dvoustránkovému pojednání o uranové rudě v Jáchymově od ing. V. Hromádky ze Škody Plzeň. *SÚA*, f. 100/24, sv. 82, a. j. 1031; s. 45 a 46 s plným zněním expertizy ve svazku chyběly.

o dohodě týkající se těžby uranových rud v Jáchymově, ačkoliv jsem v té věci intervenoval u V. M. Molotova". V případě projevu Jana Masaryka se Horák domníval, že „překotné jednání [vlády] s pražským velvyslancem SSSR rozhodně poškodilo prestiž naší vlády před zdejšími úřady, jimž imponuje klidná důstojnost [spíš] než přílišná úzkostlivost, kterou lze pokládati za svědectví slabosti".[24]

Ojedinělý článek v týdeníku *Obzory* v létě 1946 nazvaný Atomická energie a Jáchymov také způsobil vzrušení ve vládních kruzích. Jeho autor Jan Kolár napsal, že „nikoliv s pocitem zadostiučinění a uspokojení, ale s pocitem samozřejmosti přijali jsme před několika měsíci prohlášení ministra Jana Masaryka, že z naší jáchymovské uranové rudy se nikdy nebude vyrábět nic podobného atomové pumě", a dodal: „Při této příležitosti je nutno jen se podivovat faktu, že v jáchymovských dolech je zaměstnáno stále značné množství Němců, takže si požadavek bezpečnosti vynutil silnou vojenskou ochranu dolů nejen naší, ale i Rudou armádou. Bude tudíž záhodno umístit v době co nejkratší v jáchymovských dolech jenom české horníky – stejně tak jako bude nutno rozřešit problém jáchymovských lázní proslulých po celém světě, neboť jejich těsná blízkost u vojensky důležitých dolů na uranovou rudu způsobuje, že je nutno z bezpečnostních důvodů odříkat návštěvy hostů z cizích zemí – tak jako se to několika stům zámořských pacientů stalo letos."[25] Spolupracovník *Obzorů* byl vyslýchán a výpis z článku putoval po vládních úřadech. „Podle názoru hlavního štábu ministerstva národní obrany článek prozrazuje přítomnost ruských pracovníků v Jáchymově a může býti znovu příčinou nepříjemného [nečitelné slovo] západního tisku."[26]

Bylo těžké udržet klidnou důstojnost v situaci, kdy se střetly zájmy Sovětského svazu přímo se záměry KSČ. Ve své pozdější zprávě Gottwaldovi Svatopluk Rada, náměstek ministra průmyslu a jeden ze dvou původních českých členů stálé komise, si stěžoval, že v jáchymovských dolech „strana prostě neexistovala. Straničtí sekretáři i funkcionáři se velmi často střídali, a dokonce jeden ze stranických sekretářů se při soudním výslechu zastřelil, neboť mu byl dokázán styk se Západem. Tím chci říct, jak hluboko zasahovalo a ještě dnes zasahuje nasazování špionážních buněk do tohoto národního podniku."[27] Dvacátého září 1947 soudruh Svoboda z krajského sekretariátu KSČ v Karlových Varech sdělil generálnímu tajemníkovi strany Slánskému: „Dne 18. t. m. jsem měl poradu s vedoucími soudruhy na jáchymovských dolech. Bylo konstatováno, že za poslední měsíc plán těžby byl splněn jen na 60 %." Příčiny neúspěchu Svoboda vysvětlil tím, že soudruzi na vedoucích místech nevyvinuli dostatečnou iniciativu, co se týkalo výroby uranu. Ing. Hegner, generální ředitel dolů, byl lidovec, který společně s části technické správy dolů se postavil proti podnětům komunistů. Krajská organizace KSČ v Karlových Varech a okresní v Jáchymově, tedy i Národní podnik Jáchymov, se staly terčem Slánského úsilí upevnit zde kontrolu strany. Je možné, že Slánského zájem o Jáchymov se mu stal osudným. (Po únoru 1948, kdy Hegner byl propuštěn na podnět akčního výboru, Slánského zájem o Jáchymov pokračoval. Slánský usiloval o očistu strany po přílivu

24 *Archiv Ústavu T. G. Masaryka*, f. EB-kor-76.
25 *Obzory*, č. 30 (1946), s. 470.
26 *SÚA*, Ministerstvo průmyslu, odbor hornictví, čís. V-31 tajné, 26.7.1946, a ústní informace od Pavla Tigrida.
27 *Tamtéž*, ÚV KSČ, 100/24, 82, 1031, z 5.12.1949.

nových členů během roku 1948. Na počátku roku [illegible] nická komise vyslaná z Prahy uvědomila Slánského, že „jáchymovské doly jso[illegible]em celého okresu. Na dolech byl zřízen revírní sekretariát, tajemníkem je soudruh [illegible]k, který podléhá přímo krajskému výboru. Okres nemá právo zasahovat do nicem[illegible] se týká dolů. Problémy, které soudruzi nanášejí v okrese, nemůže okres sám řešit – a tak zůstávají nevyřešeny."[28] Dušek se také zmínil o „tureckém hospodářství", které vládlo v NPJ. Ke konci roku Slánský požádal Svatopluka Radu, českého člena stálé komise, aby ho pravidelně informoval o situaci v jáchymovských dolech, rovněž o plnění plánu těžby uranové rudy. Byla to osudná žádost pro oba dva. Čtyři dny po zatčení Slánského, 28. listopadu 1951, Rada, pravděpodobně po telefonickém dotazu, sdělil Gottwaldovi, které zprávy od něho Slánský dostával. Svatopluk Rada spáchal sebevraždu 16. dubna 1952, několik dní předtím, než měl být zatčen.)

Moskevští soudruzi nechovali ke KSČ obdiv, naopak podezřívali její vedení z nedostatku revolučního nadšení. Z hlediska Moskvy byli však čeští komunisté spolehlivější než ostatní strany Národní fronty, které by třeba neváhaly svolit k obchodu s uranovou rudou na mezinárodním trhu a jejichž členové s čistým svědomím předávali zprávy o přísně utajované těžbě uranu západním agenturám. Rusové také věděli, že situace v NPJ byla dva roky po jeho založení více než neutěšená. Na počátku roku 1947 přijelo do Jáchymova se souhlasem československé vlády 107 sovětských odborníků. O nich Rada ve zprávě pro Gottwalda napsal, že zaprvé „mají tu výhodu, že jsou úzce specializovaní, a zadruhé politicky daleko spolehlivější nežli řada našich odborníků". Ačkoli Rusové i Češi měli společný úkol – zvýšit co možná nejrychleji těžbu uranové rudy – byli zvyklí na zcela jiné pracovní metody. Administrativa NPJ nedokázala zvládnout bouřlivý růst dolu. Když se sovětští soudruzi pokusili vypomoci svým českým kolegům, vznikly dva administrativní systémy, které se pokoušely vést správu podniku. Tak došlo k tomu, že se v roce 1948 správě dolu nepodařilo vůbec sestavit vyúčtování a oddělit provozní náklady od investičních. Rada se domníval, že v prvních dvou až třech letech existence NPJ „zde prohospodařili jsme důvěru sovětských soudruhů".[29]

V kritickém momentu po druhé světové válce Jáchymov připoutal Stalinovu pozornost k Československu, a tím přispěl k jeho rozhodnutí o pevnějším připojení Československa – i jeho komunistické strany – k Sovětskému svazu. Sovětští odborníci a bezpečnostní složky, které je doprovázely, měli v Jáchymově dostatek příležitostí nahlédnout nejenom do provozu NPJ, ale seznámit se se stavem české společnosti v letech 1946 a 1947. Různorodost politických stran, která se projevila i v Národním podniku Jáchymov, a rozpolcenost názorů české společnosti na zahraniční orientaci Československa naprosto nevyhovovaly Stalinovým záměrům.

Ačkoli se již v roce 1947 rýsovala možnost, že německá část Krušnohoří v sovětské okupační zóně se stane daleko větším a spolehlivějším zdrojem uranu, v prvních poválečných letech bylo Československo jediným důležitým nalezištěm vzácné rudy v dosahu Sovětů. Je nutné dodat, že v létě 1945 Stalinův zájem o strategicky významné Krušnohoří výrazně vzrostl. Bez sovětské kontroly Krušných hor na jedné straně a Erzgebirge na straně druhé by se závody ve zbrojení vyvinuly později a patrně jinak.

---

28 *Tamtéž*, f. 100/1 (Rudolf Slánský), 107, 697.

29 *Tamtéž*, ÚV KSČ, f. 100/24, 82, 1031. Zpráva pro prezidenta republiky ze dne 22.11.1949.

Februárový prevrat 1948 na Slovensku

Jan Pešek

Februárové stretnutie roku 1948 v Československu a uchopenie moci komunistami bolo ako záležitosť celoštátneho charakteru iniciované v Prahe a tam, respektíve v českých krajinách, sa zvádzal rozhodujúci zápas a určoval jeho konečný výsledok. Vývoj situácie na Slovensku bol od toho odvodený a tvoril súčasť celoštátneho riešenia. Februáru 1948 tu predchádzalo „odhalenie protištátneho sprisahania" a jesenná politická kríza roku 1947. Nesplnila síce pôvodné očakávanie slovenských komunistov a neprerástla do uchopenia moci („zostali na pol ceste"), pripravila však pôdu na rozhodujúce riešenie. Demokratická strana – DS ako *de facto* jediný protivník Komunistickej strany Slovenska – KSS (v českých krajinách mali komunisti protivníkov viac) bola otrasená, jej pôsobenie kriminalizované a mnohí funkcionári a členovia zastrašení. Naopak komunisti boli odhodlaní už „nezaváhať", ich vedenie bolo radikálne (pripadali si ako „kôň držaný na uzde") a chcelo realizovať mocenské stretnutie so všetkými dôsledkami. Slovenská spoločnosť bola pritom v určitom zmysle viac rozvrstvená ako spoločnosť česká. Tá sa vo vzťahu k alternatíve demokracie a totality členila na dve základné vrstvy, prodemokratickú a prokomunistickú, kým na Slovensku existovala okrem týchto dvoch vrstiev aj ďalšia, stotožnená s režimom Slovenskej republiky v rokoch 1939–1945.

Násilný prevrat

Vládna kríza, ktorá prepukla podaním demisie ministrov troch politických strán 20. februára 1948, bola prenesená na Slovensko umelo a politicky účelovo, nevyplynula z tamojšej situácie. Hoci poverenící za Demokratickú stranu v Zbore poverenikov demisiu nepodali, Gottwaldovo oznámenie vedeniu KSS o demisii ministrov z 20. februára 1948 obsahovalo pokyn „urobiť to isté na Slovensku".[1] Predsedníctvo ÚV KSS ráno 21. februára 1948 za účasti Viliama Širokého, ktorého Klement Gottwald poslal už 20. februára do Bratislavy, požadovalo okrem iného aj demisiu poverenikov za Demokratickú stranu. Večer 21. februára Gustáv Husák ako predseda Zboru poverenikov listom oznámil týmto

1 KAPLAN, Karel: *Pět kapitol o únoru*. Brno, Doplněk a ÚSD AV ČR 1997, s. 379.

povereníkom (M. Polákovi, J. Stykovi, M. Joskovi, M. Kvetkovi, J. Lukačovičovi a I. Štefánikovi), že demisiu členov vlády za Demokratickú stranu treba považovať i za demisiu zástupcov Demokratickej strany v Zbore povereníkov a zbavil ich funkcií. Neskôr, s odstupom viac ako 40 rokov, hodnotil svoj postup ako celkom adekvátny: „Považoval som za nelogické, aby zástupcovia Demokratickej strany sedeli v slovenskom vládnom orgáne, keď ich ministri v pražskej vláde podali demisiu. Rozhodol som sa odvolať ich z funkcií. Zavolal som Gottwaldovi, informoval som ho o mojom zámere a on mi povedal: 'Tak prečo ich tam držíš?'"[2]

Vedenie Demokratickej strany i poverenci, ktorí sa o odvolaní z funkcií dozvedeli v sobotu 21.2.1948 z večerného rozhlasového prenosu z bratislavskej Reduty, pochopiteľne protestovali. Poukazovali na protiprávnosť tohto rozhodnutia a odmietli ho akceptovať. Predsedníctvo Slovenskej národnej rady (len za účasti zástupcov DS) konštatovalo, že „Zbor povereníkov legálne trvá v takom zložení, ako ho po predchádzajúcom súhlase vlády republiky menovalo Predsedníctvo SNR 19. novembra 1947. Každý zásah do tejto zákonnej právomoci treba pokladať za úkladný počin proti platnému ústavnému a právnemu poriadku ČSR."[3] Husák si uvedomoval (tým skôr, že povolaním bol právnik), že právo odvolávať a menovať povereníkov skutočne prislúcha len Predsedníctvu SNR po predchádzajúcom súhlase vlády; neskôr svoj postup charakterizoval slovami: „Zákony a ústavu som v tomto prípade nemohol aplikovať, volil som teda politické riešenie."[4]

Praktické prevzatie povereníctiev spravovaných Demokratickou stranou sa uskutočnilo v pondelok 23. februára 1948. Prebehlo tak, že na príslušné poverenictvá prišli v sprievode pracovníkov bezpečnosti poverenci za KSS, respektíve osoby z malých politických strán, spolupracujúce už v tom čase s komunistami, a oznámili, že preberajú poverenictva. „Nespoľahlivých" vedúcich úradníkov zbavili funkcií a na ich miesta dosadili komunistov. Niektorí poverenci za Demokratickú stranu odporovali viac, iní menej, nakoniec ich však donútili úrad opustiť a poverenictva prevzali. Umelo vnesená obdoba vládnej krízy na Slovensku sa tak realizovala ešte skôr ako pôvodná vládna kríza v Prahe, ktorá, ako je známe, skončila až 25. februára 1948. Najpodstatnejším rozdielom však bola skutočnosť, že kým v Prahe sa vládna kríza z formálnej stránky riešila viac-menej parlamentným spôsobom, na Slovensku išlo celkom zjavne o násilný akt. Nežiadúcich povereníkov jednoducho z úradu vyhodili bez ohľadu na ústavu a zákony. 23. februára 1948 Husák oznámil listom Gottwaldovi, že funkcie povereníkov za Demokratickú stranu prevzali iní členovia Zboru povereníkov. Gottwald mu obratom oznámil, že správu berie na vedomie, a len čo bude čs. vláda doplnená, predloží jej správu o týchto opatreniach na dodatočné schválenie.[5]

Pražské centrum a Slovensko

Situáciu na Slovensku na začiatku krízy hodnotilo pražské vedenie KSČ pozitívne a nevyjadrovalo nijaké kritické výhrady voči postupu vedenia KSS. Zmena nastala až

2 PLEVZA, Viliam: *Vzostupy a pády*: Gustáv Husák prehovoril. Bratislava, Tatrapress 1991, s. 58.
3 *Slovenský národný archív* (ďalej len *SNA*) Bratislava, f. ÚP SNR, kart. 7.
4 PLEVZA, V.: *Vzostupy a pády*, s. 58–59.
5 ŠKURLO, I.: *Február a ľudové milície*. Bratislava 1968, s. 88–89.

22. februára 1948 a evidentne sa o ňu zaslúžil Július Ďuriš. Ako radikál si nevedel predstaviť uchopenie moci bez veľkých konfliktov a k tým podľa jeho názoru v tom čase na Slovensku nedochádzalo. Vo vedení KSČ presadil názor o zaostávaní Slovenska, a dokonca o nepriaznivej situácii na Slovensku. Predsedníctvo ÚV KSČ 22. februára rozhodlo poslať Ďuriša na Slovensko, aby tam situáciu napravil. Podľa jeho záznamu mu Gottwald 22. februára večer oznámil, že má plnú moc, a pokiaľ ide o riadenie ďalšieho postupu, podliehajú mu všetci na Slovensku. Z rozhovoru s Gottwaldom si Ďuriš poznamenal celkom 34 bodov, predstavujúcich program celkového prevzatia moci alebo rozhodujúcich krokov k nej. Išlo predovšetkým o prevzatie poverenníctiev z rúk Demokratickej strany, ozbrojenie robotníkov a partizánov, vytvorenie milícií, uskutočnenie generálneho štrajku, zatknutie nespoľahlivých osôb vo velení bezpečnosti a armády a dosadenie spoľahlivých atď.[6]

Ďuriš odišiel na Slovensko ešte v noci z 22. na 23. februára 1948. Telefonicky oznámil Širokému a Husákovi, aby ho čakali v Břeclavi pri vlaku a po zvyšok cesty do Bratislavy prerokovali ďalší postup. Vedenie KSS tým nebolo nadšené a prítomnosť Ďuriša nepovažovalo za potrebnú, skôr by sa dalo povedať, že nedôvera z Prahy sa ich dotýkala a urážala ich. Ďuriš namiesto čakajúceho Širokého a Husáka dostal vo vlaku správu: „Pán minister Ďuriš má ísť s R 10 bezpodmienečne až do Bratislavy na príkaz pána námestníka predsedu vlády Širokého a Husáka."[7] Ďuriša to urazilo, tým skôr, že najmä voči Husákovi pociťoval silnú osobnú averziu. Dotklo sa ho, že mu v Bratislave nevenovali takú pozornosť, ako očakával, a domnieval sa, že nie sú príliš ochotní akceptovať jeho radikálne názory. Priam ho iritoval spôsob obsadzovania poverenníctiev, ktorý bol podľa jeho názoru nie revolúciou, ale „operetou".[8] Bol o tom pevne presvedčený a trval na tom aj o 15 rokov neskôr, keď sa prerokúvala otázka rehabilitácií takzvaných slovenských buržoáznych nacionalistov a konkrétne i Husáka.

Na postup slovenských komunistov však prítomnosť Ďuriša v Bratislave predsa len mala nezanedbateľný vplyv. Prišiel s predstavou ostrého silového riešenia krízy a prezentoval

---

6 J. Ďuriš si zo stretnutia s K. Gottwaldom 22.2.1948 poznamenal všetkých 34 bodov (hovoril o nich s členmi barnabitskej komisie 16.10.1963), napr. 1. Zvolať zbor alebo zvyšok a rozdeliť rezorty Demokratickej strany medzi tri strany. 2. Husák oznámi Gottwaldovi, že vykonal, a Gottwald potvrdí. 3. Ferjenčík – minister – priateľsky. 9. Čistku na všetkých poverenníctvach – hlavy – u ZNB do hĺbky. 11. Bezpečnostní referenti všade KSS. 16. Zatýkať – nie ministrov, SNR, ale ľudí z okolia Lettricha a iných. 17. Zajtra bude trestné oznámenie na Ursínyho, dať do tlače. 18. Široký a Husák do Břeclavi. 24. Armáda? – neskôr, ľud – robotníkov do ulíc, milície – dať zbrane, povolať partizánov, pomoc ZNB, pohotovosť v závodoch a uliciach apod. *Státní ústřední archiv* Praha, Archiv ÚV KSČ (ďalej len *SÚA*, A ÚV KSČ), f. 03/10, zv. 1, a. j. 9.

7 *Tamže*.

8 J. Ďuriš spomínal pred barnabitskou komisiou roku 1963 na zdôvodnenie svojho vyjadrenia o „februárovej operete na Slovensku", bol to údajne familiárny postup pri preberaní poverenníctiev spravovaných zástupcami Demokratickej strany. Ako príklad uviedol situáciu na poverenníctve informácií, ktoré preberal komunista L. Novomeský od člena DS J. Lukačoviča. Lukačovič ho vraj uvítal slovami „Lacko, vieš čo, vypime si!" a prevzatie úradu prebehlo bez problémov. Prípad Novomeského a Lukačoviča však nebol charakteristický a v mnohých prípadoch sa „išlo na ostrie noža". Husák v svojom liste ÚV KSČ na jar 1963 spomínal na priebeh preberania poverenníctva poľnohospodárstva a pozemkovej reformy (povereníkom za DS bol J. Styk), ktoré malo veľmi tvrdý priebeh s množstvom hrozieb, aj keď nakoniec obaja tiež skončili pri poháriku.

to ako názor vedenia KSČ. Postoje centra slovenskí komunisti nemohli a zrejme ani nemali záujem neakceptovať, skôr im to dalo odpoveď na otázku, ako postupovať ďalej. Situácia v Prahe bola nejasná, rýchlo sa menila a Ďuriš s informáciami priamo z centra im urobil v tomto zmysle jasno. Ráno 23. februára 1948 bola vytvorená takzvaná akčná trojka v zložení Viliam Široký, Július Ďuriš a Gustáv Husák, ktorá riadila zmeny v Zbore poverenikov a predovšetkým určila spôsob, ako sa nežiadúcich poverenikov zbaviť (fyzicky ich vyhodiť z úradu). Vplyv Ďuriša je zjavný, hoci celkom určite nešlo len o jeho predstavy, aj pri radikálnom nástupe uskutočňovania personálnych zmien na Hlavnom veliteľstve Zboru Národnej bezpečnosti (ZNB) v Bratislave. Mnoho vysokých dôstojníkov pozatýkali a ďalším znemožnili výkon funkcie tým, že ich poslali na dovolenku.[9] Aj obsadenie budovy ústredného sekretariátu Demokratickej strany 23. februára večer zapadalo do Ďurišovho scenára a jeho „rukopis" bolo možné sledovať aj v ďalších prípadoch.

Demokrati a komunisti

Demokratická strana ako rozhodujúci a *de facto* jediný protivník komunistov na Slovensku sa v priebehu februárovej krízy rozpadla ešte rýchlejšie ako české nekomunistické strany. Bola silno otrasená už v čase jesennej politickej krízy roku 1947; musela sa zriecť „aprílovej dohody", uskutočniť personálne zmeny v rezortoch a jej funkcionársky aktív bol policajnými akciami a „očistou" zdecimovaný. Pri jej heterogénnosti ju pohromade držalo len úsilie čeliť tlaku KSS. Vedenie však nebolo jednotné v tom, ako postupovať ďalej, čo sa prejavilo aj pri príprave 2. zjazdu DS (konal sa 24.–25.1.1948). Výhrady voči politike vedenia vychádzali aj z vlastných radov; objavili sa napríklad v januári 1948 v týždenníku *Ohlas*, tlačovom orgáne Zväzu vojakov Slovenského národného povstania (SNP), ktorého predsedom bol Milan Polák. Februárový úder Demokratická strana nevydržala a v priebehu niekoľkých dní prestala prakticky existovať. Jej vedenie zostávalo, podobne ako vedenia českých politických strán, v ponímaní krízy len ako krízy vládnej, a keď tá prerástla do zápasu o uchopenie moci, nebolo schopné tlaku komunistov čeliť. Nezvládalo situáciu v strane, prišlo o budovu ústredného sekretariátu, stratilo tlačové možnosti i prístup do rozhlasu. Z vedenia ostala len skupina bezmocných osôb bez možnosti oprieť sa o pasívne a zastrašené členstvo, prebiehajúci vývoj už išiel celkom mimo nich a proti nim.

Rýchly rozklad Demokratickej strany výrazne ovplyvňovala skutočnosť, že časť jej funkcionárov kolísala a ponechávala si otvorené zadné dvierka pre prípad porážky a niektorí už priamo spolupracovali s komunistami.[10] Vstupovali do nimi vytváraných

9 Hlavným veliteľom ZNB na Slovensku bol formálne až do marca 1948 plk. A. M. Júny, v čase februárovej krízy ho však ako „chorého" zastupoval jeho zástupca pplk. L. Rajth. 23.2.1948 ho minister vnútra V. Nosek ako „nespoľahlivého" odvolal a jeho zastupovaním poveril exponenta KSS mjr. J. Vraždu. Porov. PEŠEK, J.: *Štátna bezpečnosť na Slovensku 1948–1953*. Bratislava, Veda 1996, s. 10.

10 Vo februárových dňoch roku 1948 pôsobili v Demokratickej strane až tri opozičné skupiny, z ktorých každá sa sformovala samostatne. Prvá skupina bola personifikovaná Jánom Ševčíkom, podpredsedom Ústavodárneho národného zhromaždenia, ktorý už 20.2.1948 oznámil vedeniu KSČ svoj opozičný postoj voči vedeniu DS. Druhú skupinu tvoril Milan Polák, Jozef Lukačovič a Jozef Mjartan, ktorí mali počas vládnej krízy výhrady k politike DS a 25.2.1948 vytvorili akčný výbor demokratickej strany. Na

akčných výborov a podieľali sa na rozbiehajúcich sa čistkách. Len v Bratislave bolo do 1.3.1948 v rámci ústredných orgánov 334 osôb postihnutých zbavením funkcie, prepustením zo zamestnania alebo núteným odoslaním na dovolenku. Do začiatku apríla 1948 postihlo v rámci ústredných orgánov „očistné opatrenie" viac ako tisíc osôb.[11] Národné výbory, v ktorých mala Demokratická strana na základe volieb roku 1946 väčšinu, nahrádzali správne komisie pod vplyvom KSS; okolo 25 tisíc zástupcov nekomunistických strán, najmä Demokratickej strany, tak bolo zbavených členstva v národných výboroch, čo viedlo k zdecimovaniu odporcov komunistov na miestnej a regionálnej úrovni.[12]

Komunisti na Slovensku postupovali v rozhodujúcich otázkach na ceste k uchopeniu moci jednotne s komunistami v českých krajinách. V úsilí o jednotný postup poslal Gottwald ihneď, keď vypukla vládna kríza, tj. 20.2.1948, Širokého ako predsedu KSS na Slovensko. Keď pražské vedenie nadobudlo pocit, že postup predsa len nie je dostatočne jednotný a razantný, poslalo 22.2. do Bratislavy Ďuriša ako „zmocnenca s plnou mocou". Vedenie KSS pritom v skutočnosti bolo radikálne viac ako dosť, išlo len o to, akou formou tento radikalizmus realizovať. Naopak, rýchlejšie „vyriešenie" vládnej krízy na Slovensku, teda ovládnutie Zboru povereníkov, bolo posilou celoštátnych pozícií KSČ. Súčasne to bola generálka akéhosi ostrého silového variantu riešenia krízy, s ktorým vedenie KSČ kalkulovalo, a tiež nie je možné vylúčiť aj určité varovanie smerom k politickým protivníkom v českých krajinách, že je možný aj takýto postup. Totálny rozklad Demokratickej strany oslabil pozície českých nekomunistických strán, čeliacich tlaku komunistov.

Ozbrojení partizáni

Ozbrojení partizáni pod dominantným vplyvom KSS boli v čase februárovej krízy 1948 špecifickým slovenským fenoménom. Predstavovali veľmi radikálny faktor dlho pred rozhodujúcim stretnutím. Už v polovici roka 1947 požadovali „ostré zákroky proti nepriateľským živlom"; generálny tajomník Zväzu slovenských partizánov Samuel Falťan sa v júni 1947 v liste povereníkovi vnútra Mikuláši Ferjenčíkovi vyhrážal, že „...v opačnom prípade budú partizáni nutení sami urobiť v Bratislave v tomto smere poriadok".[13] Na jeseň 1947 sa medzi nimi zrodila myšlienka pochodu do Bratislavy a potom do Prahy, kde by si vynútili riešenie mocenskopolitických otázok v prospech komunistov.[14] Viacerí bývalí partizáni boli príslušníkmi bezpečnosti a vyvíjali vlastnú zakonšpirovanú iniciatívu. Zhromažďovali zbrane, strelivo a dopravné prostriedky, stretávali sa a pripravovali vlastné plány. Teraz prišiel ich čas a boli odhodlaní túto šancu využiť, aj keď nie celkom tak, ako si pôvodne predstavovali.

čele tretej skupiny bol Jozef Kyselý, ktorý si zachovával ambície stať sa vodcom katolíckej strany. Neskôr sa na podnet z vedenia KSS spojili a vytvorili satelitnú Stranu slovenskej obrody. Porov. BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci*: Mocenskopolitické zápasy na Slovensku v rokoch 1945–1948. Bratislava, Archa 1993, s. 242–244.

11 *SNA*, f. PV, Sekretariát, kart. 189; f. PV, Bezpečnostný odbor, kart. 503.

12 BARNOVSKÝ, M.: Preberanie moci a pofebruárová očista 1948. In.: *Od diktatúry k diktatúre*: Slovensko v rokoch 1945–1953. Ed. M. Barnovský. Bratislava, Veda 1995, s. 94.

13 *SNA*, f. PV, Sekretariát, kart. 2.

14 Vedenie KSČ a KSS takejto akcii nakoniec zabránilo a situáciu riešilo vo februári 1948 podľa vlastných predstáv. Porov. KAPLAN, K.: *Nekrvavá revoluce*. Toronto, Sixty-Eight Publishers 1985, s. 138–139.

Pri ústrednom sekretariáte Zväzu slovenských partizánov bol 20.2.1948 ustanovený hlavný štáb partizánov (na čele s generálnym tajomníkom ZSP S. Falťanom) a v jednotlivých krajoch vznikli krajské štáby. Hlavný štáb riadil činnosť partizánov na celom Slovensku pod priamym vplyvom vedenia KSS; S. Falťan bol členom organizačnej komisie na čele s Karolom Šmidkem, ktorú vytvorilo vedení KSS na riadenie ozbrojených zložiek. Uskutočnila sa mobilizácia partizánov, najrýchlejšie prebiehala v Bratislave; do Bratislavy sa presunuli aj ozbrojení partizáni z Prievidze, Bařovian a ďalších miest. 23.2.1948 sa partizáni výrazne angažovali pri obsadzovaní budovy ústredného sekretariátu Demokratickej strany. Z rozhodnutia organizačnej komisie to uskutočnila asi čtyridsaťčlenná partizánská jednotka pod velením Juraja Špitzera. Budovu po obsadení a zhabaní „kompromitujúcich materiálov" formálne odovzdali zástupcom Revolučného odborového hnutia, ktoré si na ňu robilo nárok.[15]

Partizáni spolupracovali so zložkami bezpečnosti ovládanými komunistami a pomáhali organizovať vznikajúce milície (používal sa názov robotnícke milície, závodné milície, ozbrojené robotnícke skupiny a podobne). Hlavný štáb Zväzu slovenských partizánov pridelil vedeniu ROH zkúsených a „spoľahlivých" partizánskych veliteľov, ktorých poslali do veľkých bratislavských závodov. Organizovali ich obsadenie a vytvárali tu milície a akčné výbory. Zatiaľ čo vznikajúce milície takmer neboli ozbrojené, respektíve zbrane dostali až v samom závere krízy, partizáni boli väčšinou ozbrojení od samého začiatku. Koncom krízy bolo na Slovensku v pohotovosti asi 3700 ozbrojených partizánov. Zohrávali tu, najmä v Bratislave, podstatne väčšiu úlohu ako milície.[16]

Bezpečnostné zložky

Bezpečnostné zložky celkom ovládli komunisti, hoci poverenícom vnútra bol v tom čase nestraník gen. Mikuláš Ferjenčík. Jeho postoje vo februári 1948 determinovala skutočnosť, že už v čase jesennej politickej krízy roku 1947 sa *de facto* ztotožnil s komunistickou interpretáciou vtedajších udalostí. Ako stúpenec prezidenta Edvarda Beneša nebol pochopiteľne stúpencom zneužívania bezpečnostných zložiek pre ciele jednej politickej strany, najmä nie komunistickej, mal však obavy z novoľudáctva a spojenia niektorých politických síl na Slovensku s ľudáckou emigráciou. Na jeseň 1947 odmietol odhalenia o tom, že orgány VII. odboru Povereníctva vnútra (Štátna bezpečnosť a politické spravodajstvo) používajú v operatívnej činnosti agentov-provokatérov a pri vyšetrovaní fyzické násilie, čo okrem iného chápal ako súčasť útokov na svoju osobu. Súhlasil s podaním trestného obvinenia na člena SNR a bezpečnostného referenta Demokratickej strany škpt. ZNB Júliusa Kukliša, obvineného z ohovárania pracovníkov VII. odboru Povereníctva vnútra.[17] Protestoval proti kritike ŠtB, ktorú predniesol predseda Demokratickej strany a súčasne predseda SNR Jozef Lettrich na verejnej manifestácii v Bratislave v novembri

15 *Archív komisie vlády Slovenskej republiky pre analýzu historických udalostí z rokov 1967–1970*, Politologický kabinet Bratislava, Spomienky S. Falťana na február 1948 a Zväz slovenských partizánov.

16 ŠKURLO, I.: *Február a ľudové milície*, s. 101–106.

17 *SNA*, f. ÚP SNR, kart. 26.

1947, a trval na tom, že „odhalenia" ŠtB zodpovedajú skutočnosti.[18] Viedlo to k ďalšiemu ochladeniu vzťahov medzi ním a Lettrichom, čo sa zjavne prejavilo aj v priebehu februárovej krízy.

Vo februári 1948 sa Ferjenčík snažil zabrániť excesom niektorých komunistických príslušníkov bezpečnosti, napríklad pri zatýkaní vysokých dôstojníkov ZNB a armády. Celkovo však bol bezmocný, navyše ho kríza zastihla na dovolenke (do Bratislavy sa vrátil až 23. februára 1948). Zostal nerozhodný a kolísal; o mnohých veciach nevedel, o niektorých však áno, a neurobil nič alebo takmer nič. Zrejme si neuvedomoval podstatu toho, čo sa odohrávalo, a keď to pochopil, bolo už neskoro. Komunisti si jeho nerozhodnosti boli vedomí a ťažili z nej. Až takmer do konca krízy kalkulovali s tým, že sa predsa len pridá na ich stranu, a keď nakoniec povedal „nie", komunisti ho už ani nepotrebovali (formálne podal demisiu 26.2.1948). Krátko po dokonanom prevrate Ferjenčík emigroval na Západ.

Bezpečnosť ovládaná komunistami, a predovšetkým pracovníci VII. odboru poverenictva vnútra sa výrazne podielali na uskutočnení prevratu. Bola to obdoba situácie v českých krajinách a prakticky sa preukázalo, že predchádzajúca kritika z Prahy na údajne slabé pozície KSS v bezpečnosti bola neopodstatnená. Prakticky realizovali politické rozhodnutie, ktorým Husák ako predseda Zboru poverenikov odvolal poverenikov za Demokratickú stranu z ich funkcií. Príslušníci ŠtB zastavili sadzbu denníka Demokratickej strany Čas, robili prehliadky a obsadzovali budovy rôznych inštitúcií vrátane ústredného sekretariátu Demokratickej strany (spolu s partizánmi). Zatýkali „nespoľahlivé" osoby; len za obdobie od 22.2.1948 do 1.3.1948 príslušníci bezpečnosti zatkli 173 osôb, známych i celkom neznámych. Väčšinou išlo o funkcionárov Demokratickej strany, „ktorí provokovali a stavali sa terajšiemu stavu vecí na odpor".[19] Príslušníci ŠtB obsadili poštu a odpočúvali telefonické rozhovory funkcionárov Demokratickej strany, respektíve neskôr im telefóny vypli (jediným priamym spojením s Prahou tak zostal telefón v pracovni predsedu Zboru poverenikov G. Husáka). Svojím pôsobením prispeli k ochromeniu činnosti tých, ktorí sa snažili zabrániť prevratu a vyriešeniu „februárovej krízy" podľa scenára vedenia KSČ a KSS, ale aj zastrašeniu ľudí nerozhodných a podliehajúcich oportunistickej predstave „pripojiť sa k víťazom".[20]

Príslušníci ŠtB sa riadili pokynmi vedenia KSS a odmietli plniť rozkazy poverenika vnútra Ferjenčíka. Pokyny vedenia KSS sa k príslušníkom ŠtB dostávali prostredníctvom rozhodovania predsedu Zboru poverenikov Husáka. Ten sa z titulu svojej funkcie priamo stretával s pracovníkmi ŠtB a vedome obchádzal poverenika Ferjenčíka. Aj keď ten vydal rozkaz, aby bezpečnosť zostala neutrálna, realita bola celkom opačná. Zložke Štátnej bezpečnosti prakticky velil zástupca prednostu VII. odboru PV pplk. Viktor Sedmík

18 *SNA*, f. PV, Sekretariát, kart. 85.

19 *SNA*, f. PV, Sekretariát, kart. 189.

20 Postup príslušníkov ŠtB vo februárových dňoch 1948 ilustrujú formulácie osobného životopisu jedného z vedúcich funkcionárov VII. odboru PV T. Baláža: „Naši súdruhovia bez bázne a odhodlane zatýkali aj vyšších dôstojníkov a zakročovali všade tam, kde toho bolo treba. Deň pred februárovými udalosťami, kedy sme na príkaz strany obsadili poštu a cenzurovali telefónne hovory vedúcich DS, som mal veľmi ostrý výstup s poverenikom Ferjenčíkom, ktorého príkaz som odmietol vykonať a trval som na svojom tak dlho, až on svoj príkaz zrušil. Jeho príkaz bol v tom zmysle, aby sme ihneď odvolali svojich ľudí z pošty." *Archiv Ministerstva vnitra ČR* Praha, Personálny spis T. Baláža, a. j. 631.

(prednosta odboru komunista R. Viktorin bol v tom čase hospitalizovaný v nemocnici) a inštrukcie dostával priamo od Husáka.[21] Sedmík postupoval vyslovene proti rozkazom Ferjenčíka, vyradil niektorých vysokých dôstojníkov uniformovanej zložky Národnej bezpečnosti, na ktorých sa Ferjenčík spoliehal, a uniformovanú bezpečnosť podriadil Štátnej bezpečnosti.[22]

Ďalšou cestou, ktorou sa pokyny vedenia KSS dostávali ku komunistickým pracovníkom bezpečnosti, boli rozhodnutia takzvanej akčnej trojky (Viliam Široký, Július Ďuriš, Gustáv Husák). Ich realizáciou bol poverený pplk. Teodor Baláž, jeden z vedúcich pracovníkov VII. odboru PV a súčasne aj predseda základnej organizácie KSS na tomto odbore. Bol členom organizačnej komisie na čele s Karolom Šmidkem (ďalšími členmi boli S. Falťan za partizánov, F. Lipka za uniformovanú zložku Národnej bezpečnosti a A. Rašla za armádu), vytvorenej 23. februára 1948. Vtedy vznikla aj politická komisia, zložená z vedúcich funkcionárov KSS (Viliam Široký, Gustáv Husák, Štefan Bašťovanský, Karol Šmidke a František Zupka), organizačná komisia však v tomto čase zohrávala rozhodujúcu úlohu, lebo mala v svojej kompetencii činnosť ozbrojených zložiek a použitie represívnych opatrení.

Určitá dvojkolajnosť pri prenose a realizácii pokynov vedenia KSS k pracovníkom bezpečnosti-komunistom prehlbovala rozpory, ktoré v rámci štátnobezpečnostnej zložky už dlhší čas existovali. Vzťahy v jej vnútri boli veľmi napäté, a to aj (a niekedy predovšetkým) medzi komunistami navzájom. Prejavom toho bola skutočnosť, že bezprostredne po uchopení moci, ešte koncom februára 1948 dostali takú podobu, že ich muselo riešiť vedenie KSS a osobne Viliam Široký.[23] Spor bol najmä o to, kto si pripíše najväčšie

---

21 V. Sedmík pred barnabitskou komisiou roku 1963 priamo vyhlásil, že „...vo februári 1948 dostával náčelník ŠtB i ZNB na Slovensku pokyny výhradne od Gustáva Husáka". PLEVZA, V.: *Vzostupy a pády*, s. 57. Takéto vyjadrenie je síce možné brať s určitou rezervou, ke že Sedmík ako človek blízky Husákovi sa ho pred komisiou snažil obhájiť, potvrdzujú ho však ďalšie skutočnosti i to, že Baláž išiel skôr cestou neoficiálnou (nie prostredníctvom vedúcich pracovníkov), cez svoje „paralelné štruktúry", ktoré si na VII. odbore PV vybudoval.

22 D. Okáli, ktorý bol vo februári 1948 členom bezpečnostnej komisie ÚV KSS, napísal v máji 1963 list, v ktorom uvádzal, že práve V. Sedmík „...viedol v týchto rozhodujúcich dňoch celú bezpečnosť na Slovensku proti príkazom Ferjenčíka a proti vtedajšiemu vedeniu uniformovanej zložky ZNB, kde skupina vysokých dôstojníkov pod vplyvom mjr. Kuklišu, poslanca DS, sa snažila orientovať ZNB proti Štátnej bezpečnosti... Gen. Ferjenčík tesne pred Februárom vydal písomný rozkaz, v ktorom prikazoval členom ZNB, že v politických bojoch majú zachovávať neutralitu. Takouto 'neutralizáciou' chcel ZNB odtrhnúť od pracujúceho ľudu. Tieto Kuklišove zámery a piatich vysokých reakčných dôstojníkov v ZNB, ktorí sa dovolávali príkazov Ferjenčíka a s ktorými tento v rozhodujúcich chvíľach rátal, boli vďaka Štátnej bezpečnosti vedenej s. Sedmíkom včas odhalené, zmarené, celá bezpečnosť podriadená dočasne veleniu Štátnej bezpečnosti, ktorá sčasti vyzbrojila robotnícke milície a takto po boku robotníckej triedy čestným podielom prispela k víťazstvu." *SÚA*, A ÚV KSČ, f. O3/10, zv. 36, a. j. 908.

23 Po vytvorení Akčného výboru SNF na VII. odbore PV 29.2.1948 prepukol ostrý konflikt v súvislosti s T. Balážom a jeho tajomníčkou (súčasne milenkou), ktorú sa AV rozhodol prepustiť. Pozície Baláža sa zdali byť otrasené, očakávali sa personálne presuny a viacerí pracovníci odboru ašpirovali na miesto vedúceho odboru, resp. jednotlivých referátov. Na riešenie celej situácie sa vytvorila politická komisia, v ktorej boli okrem funkcionárov poverenictva vnútra aj vedúci funkcionári KSS. Osobne sa angažoval Široký, ktorý podporil Baláža a obhajoval ho proti ostrej kritike. Konflikt sa dočasne utlmil pri nasledujúcom „upevňovaní februárového víťazstva", opäť sa však rozprúdil v súvislosti s hľadaním „nepriateľov vnútri strany".

zásluhy a podiel na uskutočnení prevratu. Vyhrotený spor bol personifikovaný V. Sedmíkom na jednej strane (v čase prevratu sa riadil pokynmi G. Husáka) a T. Balážom ako človekom V. Širokého na druhej strane, hoci podobných „trecích plôch" bolo medzi rôznymi osobami a skupinami v rámci VII. odboru PV podstatne viac. Takéto spory pokračovali aj v nasledujúcom období a mali častokrát doslov a likvidačnú podobu.[24]

* * *

Komunistický prevrat na Slovensku vo februári 1948 mal okrem mnohých spoločných čŕt aj niektoré špecifiká. Prejavovali sa najmä v tom, že určité aspekty preberania moci sa darilo realizovať rýchlejšie ako v českých krajinách a naopak iné pomalšie. Do hry vstupovali na Slovensku sily, ktoré nemali v českých krajinách obdobu, najmä ozbrojení partizáni. Slovenská spoločnosť sa od českej líšila okrem iného aj tým, že tu bol silne zastúpený prúd spojený s vojnovou Slovenskou republikou, čo bol fenomén, ktorý v českých krajinách neexistoval; komunisti tak mohli v zápase o uchopenie moci argumentovať aj bojom proti ľudáckej emigrácii a domácim silám s ňou spojených. *De facto* jediným protivníkom komunistov bola Demokratická strana a perzekučné útoky smerovali jednoznačne proti nej. Zjavne sa to prejavilo nielen vo vzťahu k vedeniu Demokratickej strany, ale napríklad aj voči celej štruktúre národných výborov, ktoré nahradili komunistami ovládané správne komisie; zo 79 okresov zostali ONV len v 6 okresoch a z 3348 obcí na Slovensku naďalej pôsobili MNV len v 1136 obciach.[25] Celý prevrat vo februári 1948 však prebiehal podľa jednotného scenára a podobné, hoci nie celkom totožné boli aj dôsledky, ktoré uchopenie moci komunistami prinieslo v nasledujúcom období.

24 Ostré osobné spory medzi V. Sedmíkom a T. Balážom, ktoré mali korene ešte dávno pred februárom 1948, vyvrcholili na jar 1950 odstavením Sedmíka a presadením Baláža do čele odboru BA (ŠtB) povereníctva vnútra, ako aj tým, že nakoniec boli obaja „zaradení" do skupiny „nepriateľov v bezpečnosti" a roku 1953 odsúdení k vysokým trestom. Porov. PEŠEK, J.: *Štátna bezpečnosť na Slovensku 1948–1953*, s. 28–30, 44–45, 98–100, 145–151.

25 *SNA*, f. PV, Sekretariát, kart. 131.

Slovensko-český vzťah v mocenskom zápase v ČSR 1945–1948 z pohľadu britskej diplomacie

Edita Ivaničková

Stanovisko Veľkej Británie k Československu v čase od skončenia vojny po február 1948 charakterizovali dve základné premisy: po prvé, Londýn mal záujem na tom, aby sa ČSR – aj keď už patrila do sovietskej sféry vplyvu – nedostala „úplne na obežnú dráhu Ruska".[1] S týmto prianím súvisela druhá predstava Britov, a to, že obnovená republika bude vnútorne silným, jednotným a demokratickým štátom. Z uvedených postulátov sa odvíjal aj britský pohľad na vzťah Čechov a Slovákov. Kým však v čase vojny dominoval v britských úvahách tento vzťah ako jeden zo základných predpokladov fungovania povojnovej republiky, od jari 1945 (najmä od prijatia prvého československého vládneho programu v apríli v Košiciach) sa presunul do úzadia a britský záujem sa sústredil na zápas o moc v obnovenom štáte medzi komunistami a širokým spektrom demokratických síl.

Foreign Office v úlohe pozorovateľa česko-slovenských vzťahov

Spočiatku – až do volieb v máji 1946 – Briti neuvažovali o slovenskej otázke ako o neoddeliteľnej súčasti mocensko-politického zápasu demokratov a komunistov a obi-

1 „...that she not fall completely within the Russian orbit." Britskú politiku voči ČSR, ktorá ostala nezmenená prakticky až do začiatku roku 1948, sumarizoval roku 1945 pred odchodom do Prahy britský veľvyslanec pri československej vláde Philip Nichols. V liste adresovanom 14. marca Foreign Office uviedol, že je potrebné: 1. zabrániť tomu, aby sa ČSR dostala úplne do podružia Ruska; 2. snažiť sa, aby si udržala svoje väzby aj so západnými veľmocami a nielen so Sovietskym zväzom; 3. dosiahnuť, aby sa v otázkach obnovy a bezpečnostnej politiky riadila zásadami OSN; 4. obnoviť predvojnovú úroveň britsko-československých obchodných vzťahov; 5. dosiahnuť v rámci západných mocností dominantný britský kultúrny vplyv v ČSR. *Public Record Office* (dále *PRO*), Londýn, Foreign Office (FO) 371 (General Correspondence), (číslo zložky) 47107, (číslo dokumentu) N 2839. K problematike pozri aj Prečan, Vilém: Vztah Britů k Československu v letech 1944–45. In: *V kradeném čase*: Výběr ze studií, článků a úvah z let 1973–1993. Praha – Brno, ÚSD AV ČR a Doplněk 1994, s. 38–59.

dva problémy sledovali skôr osobitne a paralelne. Slovenskú otázku chápali ako snahu slovenských orgánov udržať si autonómne postavenie v republike, ktoré si vydobyli najmä v dôsledku povstania v roku 1944. Či sa im to ale podarí, to podľa britských diplomatov záviselo predovšetkým od prezidenta Edvarda Beneša, ktorý nielenže mal v rukách finančné možnosti na pacifikovanie pre neho neprijateľných slovenských požiadaviek, ale navyše bol ako dlhoročný štátnik a vyjednávač vo výhode voči mladým a nepríliš skúseným slovenským politikom.[2] Tento zúžený pohľad Britov prinútili korigovať nové informácie o vývoji česko-slovenského vzťahu v druhej polovici roku 1945. V správach britského veľvyslanectva v Prahe sa už nehovorilo len o Benešovi ako oponentovi Slovákov, ale aj o vzrastajúcej neochote Čechov (ich politickej reprezentácie) tolerovať pretrvávanie asymetrického modelu usporiadania štátu.[3] Posun zaznamenali tiež britské názory na spôsob riešenia česko-slovenského konfliktu: pre toto riešenie mali rozhodujúci predpoklad vytvoriť prvé slobodné a demokratické voľby. Čo sa ale nezmenilo, bola skutočnosť, že sympatie Britov v tomto spore boli skôr na českej strane, respektíve na strane pražského centra, pretože nástojenie Slovákov na štátoprávnom usporiadaní republiky naznačenom v Košickom vládnom programe znamenalo v ich očiach možnosť oslabenia vnútorne silnej a jednotnej ČSR.

Druhý problém – to znamená začínajúci sa zápas komunistov a demokratických síl – sledovala na Slovensku britská diplomacia prostredníctvom vzťahu dvoch najsilnejších politických reprezentácií – Komunistickej strany Slovenska a Demokratickej strany. Ich pozorovania od konca vojny do volieb v roku 1946 možno zhrnúť do dvoch záverov: z jednej strany konštatovali, že slovenskí komunisti napriek silným pozíciám v mocenských orgánoch postupne strácajú sympatie medzi konzervatívne a prevažne katolícky orientovaným slovenským obyvateľstvom, ktoré navyše utrpelo ruskou okupáciou viac ako ľudia v českých krajinách;[4] druhým poznatkom bolo, že síce napätie medzi demokratmi a komunistami neustále narastá, avšak ich spolupráca v rámci slovenských národných orgánov napriek tomu pretrváva.[5]

Po voľbách v máji 1946 sa britské hodnotenie politického vývoja na Slovensku jednak rozšírilo a jednak posunulo. Objektívne bol na príčine masívny útok komunistov na víťaza slovenských volieb a ich bývalého spojenca pri presadzovaní slovenských záujmov – na Demokratickú stranu. K ďalším dôvodom však možno prirátať aj to, že novootvorený britský konzulát v Bratislave bol schopný podať omnoho početnejšie, bezprostredné a zasvätenejšie informácie o peripetiách rozširujúceho sa mocenského zápasu na Slovensku a o jeho celorepublikových väzbách.[6]

---

2 Správa veľvyslanca P. Nicholsa pre Foreign Office po jeho prvej návšteve Bratislavy z 30. júla 1945. *PRO*, FO 371, 47081, N 9885.

3 Napr. správa o vývoji v ČSR za uplynulého pol roka zaslaná veľvyslancom P. Nicholsom do Foreign Office 28. novembra 1945. *PRO*, FO 371, 47096, N 16797.

4 Napr. správa veľvyslanca P. Nicholsa pre Foreign Office z 26. októbra 1945. *PRO*, FO 371, 47081, N 14857.

5 Správa veľvyslanca P. Nicholsa o žilinskej konferencii KSS z 18. augusta 1945. *Tamže*, N 11487. Správa P. Nicholsa pre Foreign Office z 21. septembra 1945. *Tamže*, N 12896.

6 Britský konzulát v Bratislave pod vedením J. A. Granta neoficiálne fungoval od začiatku apríla 1946 a pre verejnosť bol otvorený 11. júna. O niekoľko dní na to – 20. júna – začal v Bratislave pôsobiť aj Britský inštitút.

Uvedené udalosti mali za následok, že britská diplomacia začala postupne intenzívnejšie vnímať aj prepojenie slovensko-českého štátoprávneho sporu s mocenským zápasom medzi demokratickými silami a komunistami. Napríklad v júni 1947 to v jednej zo svojich zhrnujúcich správ pre *Foreign Office* naznačil veľvyslanec Philip Nichols: „Som presvedčený, že útok (Čechov – pozn. E.I.) na slovenských demokratov je súčasťou celkovej kampane zameranej na zredukovanie súčasného stupňa autonómie, akú má Slovensko."[7] Nichols súčasne explicitne zaznamenal, že tieto útoky boli výsledkom nielen spojených síl slovenských a českých komunistov, pričom v tejto súvislosti slovenskí komunisti prešli na centralistické pozície Prahy. Ako ďalší fakt konštatoval skutočnosť, že proti slovenským demokratom sa spojili aj všetky nekomunistické české strany, čo podľa neho malo viesť k tomu, že pri konkrétnych rokovaniach o štátoprávnych otázkach sa ich riešenie bude uberať smerom výhodným pre Čechov. Pritom takýto vývoj – to znamená obmedzenie právomocí slovenských orgánov – opäť nebol Britom z hľadiska celkovej situácie v republike proti mysli. Na druhej strane si ale uvedomovali, že ak by malo byť uvedené riešenie česko-slovenského vzťahu prínosom k zmierneniu vyhrocujúceho sa politického napätia v ČSR, musela by s ním súhlasiť väčšina slovenských obyvateľov. To ale podľa názoru britských diplomatov ani rok po voľbách nebolo pravdepodobné a aj preto predpokladali, že slovenská otázka a jej zakomponovanie do pripravovanej ústavy bude predmetom sporu, ba dokonca možnou príčinou politických kríz v republike až do nasledujúcich volieb.[8] Kríza, o ktorej uvažovali skôr vo všeobecnej polohe, však vypukla včaše, ako očakávali.

Úvahy o aktivizovaní britskej politiky v ČSR

V jeseni 1947 komunistami vykonštruované protištátne sprisahanie, ktoré malo zdiskreditovať Demokratickú stranu, výrazne zvýšilo záujem britskej politiky o vývoj na Slovensku. Tentoraz to však neboli už len britskí diplomati v Prahe a v Bratislave, ktorí analyzovali a hodnotili udalosti odohrávajúce sa tu od septembra do konca roku. Slovenská otázka, ako súčasť boja komunistov o moc v Československu, sa stala predmetom diskusií aj v londýnskej centrále. Priebeh a výsledok slovenskej krízy pritom presvedčil väčšinu diplomatov *Foreign Office*, že situácia v ČSR – čo sa týka jej ďalšieho odolávania komunistickej a tým sovietskej dominancii – je vážna. A preto aj z toho dôvodu začali intenzívnejšie uvažovať o modifikácii svojho základného postoja voči Československu.

Slovenská kríza a jej spätosť s priebehom politického zápasu v českých krajinách, respektíve na celorepublikovej úrovni, naznačili, že prostriedky, ktorými sa Briti od roku 1945 snažili, aby sa ČSR nedostala „úplne na obežnú dráhu Ruska", sú prinajmenšom nedostačujúce. Kroky, ktoré Veľká Británia podnikala v prospech upevnenia Československa v ekonomickej oblasti či na medzinárodnej úrovni, neboli totiž doplnené aktívnou

---

7 „Their attacks on the Slovak Democrats are, I believe, part of a general campaign aimed at reducing the present degree of autonomy enjoyed by Slovakia." Správa veľvyslanca P. Nicholsa z 25. júna 1947. *PRO*, FO 371, 65785, N 7316.

8 *Tamže*. Podobne aj Výročná správa o Československu za rok 1946, odoslaná britským veľvyslanectvom v Prahe do Foreign Office 25. júna 1946, N 7317.

britskou podporou demokratických síl v republike, podporou, ktorá by mohla vyvážiť očividné a intenzívne prepojenie českých a slovenských komunistov s Moskvou.[9]

Všeobecná britská zásada nezasahovať priamo do vnútropolitických zápasov v Československu platila aj pre oblasť slovensko-českého vzťahu. S jednou výnimkou, a tou bol prípad odsúdenia bývalého prezidenta vojnovej Slovenskej republiky Jozefa Tisu, ktorý tak bratislavský konzul John Adrian Grant ako aj pražský veľvyslanec Philip Nichols sledovali od začiatku s mimoriadnou pozornosťou. Obaja a spolu s nimi aj ďalší britskí diplomati pôsobiaci v ČSR boli totiž presvedčení, že „vynesenie rozsudku smrti nad ex-prezidentom bude mať vážny dopad na postoj Slovákov k režimu a tým aj k Čechom".[10] Nichols sa pritom neobmedzil na posielanie častých a pomerne obsiahlych správ o procese s Tisom a jeho výsledku do londýnskej centrály. Podnikol aj sondáž u vedúcich českých politikov – vrátane prezidenta Edvarda Beneša – v súvislosti s možnosťou udelenia milosti na smrť odsúdenému Tisovi. Tieto rozhovory boli síce súkromné, no Nichols v nich dal najavo, že jeho „vláda má záujem o silné a jednotné Československo" a podľa jeho názoru poprava Tisu „by mohla túto jednotu ohroziť".[11] O svojom kroku informoval Nichols Londýn až dodatočne. Avšak kým sa na pôde *Foreign Office* viedli v apríli diskusie na tému, či odobriť Nicholsovu súkromnú iniciatívu a prípadne aj oficiálne vyjadriť britské stanovisko pražskej vláde, celá záležitosť sa stala bezpredmetnou – Jozef Tiso bol povesený.

Čo sa týka britského aktívneho zasahovania do česko-slovenských záležitostí, situácia sa začala meniť v októbri a novembri 1947 a po skončení slovenskej politickej krízy. Súviselo to celkovo s úvahami viacerých britských diplomatov o tom, že by bolo potrebné podporiť československé nekomunistické strany proti ich komunistickým protivníkom. Síce sa konkrétne uvažovalo len o nadviazaní stykov britskej vládnej *Labour Party* s niektorými českými stranami (sociálnymi demokratmi a národnými socialistami), avšak tento precedens mohol vytvoriť podmienky pre britskú podporu celého protikomunistického politického spektra v Československu.[12]

Jedným z iniciátorov a zástancov takéhoto postupu bol britský veľvyslanec v Prahe Philip Nichols. V jeho názoroch ho podporil aj bratislavský konzul John A. Grant, ktorý pritom konštatoval, že „prišiel čas, aby navrhované povzbudenie bolo rozšírené aj na slovenskú Demokratickú stranu".[13] Ako znalec slovenského prostredia a komplikovaného

---

9 Bližšie o britskej politike pozri Kamiński, M. K.: *Polska i Czechosłowacja w polityce Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii 1945–1948*. Varšava 1991. O prevažne ekonomickom aspekte vzájomných vzťahov viď Prokš, P.: Londýn a Praha na počátku míru. In: *Český časopis historický*, roč. 93, č. 2 (1995), s. 263–277 a týž: Londýn a Praha na počátku studené války. In: *Slovanský přehled*, č. 1 (1995), s. 13–20.

10 „...that the imposition of the death sentence on the ex-President would have a serious effect on the attitude of the Slovaks towards the régime and therefore towards the Czechs." Veľvyslanec P. Nichols v liste pre Foreign Office z 21. marca 1947. *PRO*, FO 371, 65807, N 3587.

11 „...that my Government favoured a strong and united Czechoslovakia..." a poprava Tisu „was likely to impair that unity". Správa veľvyslanca P. Nicholsa z 21. marca 1947. *Tamže*, N 3721.

12 KAMIŃSKI, M. K.: *Polska i Czechosłowacja w polityce Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii 1945–1948*, s. 289 n.

13 „...the time ... have come to extend the encouragement therein suggested to the Slovák Democratic party also." Správa konzula J. A. Granta o stretnutí so slovenskými politikmi adresovaná britskému veľvyslanectvu v Prahe 4. novembra 1947. *PRO*, FO 371, 65809, N 12752.

vývoja česko-slovenského pomeru si totiž uvedomoval, že výlučná podpora českých strán by znamenala ďalší úder pre slovenských demokratov, ktorých vzťahy s českými umiernenými stranami navyše neboli ešte stále dobré.[14] Názory Granta, Nicholsa, ale aj ďalších britských diplomatov však na pôde *Foreign Office* narážali na komplikácie. Diskutovalo sa o nich – popri ďalších aspektoch britsko-československého vzťahu – celé štyri mesiace (od októbra 1947 do januára 1948), kým padlo rozhodnutie o modifikácii britskej politiky voči ČSR. Medzitým sa britskí diplomati v Československu pokúšali aspoň neoficiálne povzbudiť a morálne podporiť nekomunistických politikov. Podobne postupoval aj konzul Grant na Slovensku.

John A. Grant sa od svojho príchodu na jar 1946 snažil nadviazať a udržiavať kontakty so zástupcami všetkých hlavných politických síl na Slovensku. Kým však slovenskí komunisti sa v obave pred kompromitovaním vyhýbali akýmkoľvek iným ako oficiálnym stykom s britskými predstaviteľmi,[15] s politikmi Demokratickej strany udržiaval Grant aj neoficiálne vzťahy. Tie ale musel v dôsledku slovenskej krízy obmedziť, pretože komunisti jeho demokratických partnerov aj v súvislosti s kontaktmi s Angloameričanmi obviňovali zo špionáže.[16] Aký bol obsah rozhovorov Granta so slovenskými demokratickými politikmi a či sa v tejto súvislosti pertraktoval aj slovensko-český vzťah, to ešte bude musieť byť predmetom podrobnejšieho archívneho výskumu. Mnohé však už naznačuje výročná správa bratislavského konzulátu z prvej polovice januára 1948. V nej Grant okrem iného uviedol, že posledné mesiace sa snažil v záujme vytvorenia spojenectva slovenských a českých nekomunistických strán presvedčiť demokratických politikov na Slovensku, aby boli viac ústupčiví voči svojim českým partnerom.[17] Ich odmietnutie pritom pokladal za ďalší znak napätej situácie na Slovensku, ktorá podľa neho hrozila výbuchom. Avšak tak Grant, ako aj členovia pražského veľvyslanectva predpokladali, že ku kríze dôjde až o niekoľko mesiacov, v súvislosti s májovými voľbami. Celkovú situáciu v ČSR a na Slovensku považovali až do polovice februára 1948 za relatívne pokojnú a stabilizovanú a v tomto zmysle informovali aj londýnske ústredie.

Oneskorený pokus o modifikáciu britského prístupu k ČSR

Predstava, že rozhodnutie mocenského sporu v Československu sa odkladá až o niekoľko mesiacov, bola pravdepodobne jednou z príčin, prečo sa na britskom ministerstve zahraničných vecí neponáhľali s prípravou konkrétnych krokov, ktorými by mohol Londýn podporiť v tomto zápase demokratické sily. K formulácii aspoň určitých zásad ich však prinútil odchod nového britského veľvyslanca v ČSR P. Dixona, ktorý pred cestou do Prahy požadoval od ministra zahraničných vecí inštrukcie. Dňa 16. januára 1948 sa preto konala vo *Foreign Office* porada jeho diplomatov, ktorá sformulovala hlavné body britskej

14 *Tamže.*

15 Správa o Slovensku za rok 1946, ktorú konzul J. A. Grant poslal veľvyslanectvu v Prahe 24. januára 1947. *PRO*, FO 371, 65807, N 1167.

16 Správa konzula J. A. Granta o stretnutí so slovenskými politikmi adresovaná britskému veľvyslanectvu v Prahe 4. novembra 1947. *PRO*, FO 371, 65809, N 12752.

17 Správa konzula J. A. Granta o Slovensku za rok 1947, ktorú pražské veľvyslanectvo poslalo do Foreign Office 15. januára 1948. *PRO*, FO 371, 71283, N 619.

politiky voči Československu. A hoci účastníci porady vychádzali z nového medzinárodného pomeru síl, politika, ktorú načrtli, sa v zásade príliš nelíšila od inštrukcií, ktoré dostal v marci 1945 predchádzajúci veľvyslanec Philip Nichols. Na prvom mieste figurovala predstava, že britská vláda by mala „zabrániť, aby Československo neskĺzlo ešte viac na Východ".[18] Dosiahnuť sa to malo upresnením ekonomickej a kultúrnej politiky voči ČSR a zintenzívnením vzájomných kontaktov politikov oboch krajín. Predovšetkým sa ale Briti konečne oficiálne rozhodli podporiť demokratické sily v ich zápase s komunistami, i keď – ako to z uvedeného materiálu vyplýva – skôr morálne a presvedčaním ich o výhodách spojenectva so Západom. O Slovensku sa v tejto súvislosti osobitne nehovorilo. Padla však o ňom zmienka pri rozlúčkovej návšteve Piersona Dixona u premiéra Clementa Attleeho, ktorý na margo zložitého vývoja v ČSR poznamenal, že „Slováci sú menej náchylní podľahnúť komunistickému vplyvu ako Česi".[19]

Nádeje, ktoré britskí politici vkladali do demokratických síl v ČSR, sa ale už mesiac po príchode Piersona Dixona do Prahy zrútili.[20] Nový veľvyslanec mohol len podrobne informovať Londýn o priebehu komunistického *coup d État* a v podobnej situácii sa ocitol aj konzul John A. Grant v Bratislave. Je pritom charakteristické, že sa z ich správ vytratil špecifický slovenský aspekt, i keď Grant neskôr poznamenal, že vďaka osobe Gustáva Husáka „sa prevrat na Slovensku uskutočnil ešte s väčšou precíznosťou a rýchlosťou ako v českých krajinách".[21]

Tento trend pokračoval aj po februári a Slovensko sa pre Britov stalo len ničím sa príliš neodlišujúcou súčasťou komunistami ovládaného centralizovaného štátu. A opäť to bol konzul John A. Grant, ktorý priliehavo vystihol nielen pozíciu a budúcnosť Slovenska v novom režime, ale aj britský prístup k nemu. V správe veľvyslancovi Piersonovi Dixonovi z 24. mája 1948 napísal: „Pred komunistickým *coup d État* vo februári boli politické udalosti odohrávajúce sa tu zaujímavé kvôli poloautonómnemu postaveniu Slovenska v rámci Československej republiky... Obávam sa, že zmenou politických podmienok na Slovensku budú v budúcnosti správy z tohto postu (konzulátu v Bratislave – pozn. E.I.) omnoho skromnejšie a nebudú popisovať podmienky odlišné od tých v českých krajinách. A to nielen preto, že hodnotné kontakty a pramene informácií boli takmer úplne eliminované, ale myslím si, že asimilovanie slovenskej otázky do záležitostí republiky je len otázkou času."[22]

---

18 „...to prevent Czechoslovakia slipping any further towards the East." *PRO*, FO 371, 71302, N 732.

19 „...the Slovaks ... were less disposed to give into Communist influence than the Czechs." P. Dixon navštívil premiéra C. Attleeho 12. januára 1948. *Tamže*.

20 Veľvyslanec P. Dixon odovzdal svoje poverovacie listiny prezidentovi E. Benešovi 24. januára 1948.

21 „...the coup was carried through in Slovakia with even greater precision and despatch than in the Czech lands." Správa konzula J. A. Granta veľvyslanectvu v Prahe z 24. mája 1948. *PRO*, FO 371, 71291, N 6704.

22 „Before the communist *coup d'État* last February political events here were of interest because of the semi-autonomous position of Slovakia within the Czechoslovak Republic... With the change in political conditions in Slovakia I fear that reports from this post can in future only be much scantier than before, and are less likely to describe conditions different from those in the Czech lands. Not only have contacts and sources of information of any value been almost wholly eliminated, but I believe that the assimilation of Slovák affairs as such into those of the Republic is only a matter of time." *Tamže*. (Pozn. red.: Preklad anglických pasáží v textu je dielom autorky.)

Horizont

Směr evropské historie[1]

Timothy Garton Ash

Je pro mě velkým potěšením přednést první Tannerovu přednášku za bývalou železnou oponou zde v Praze, v historické budově Karlovy univerzity. To, co se zde dnes chystám říci, mohou někteří strážci evropské politické korektní mluvy považovat za poněkud kacířské, uklidňuje mě však vědomí, že od doby Jana Husa a Johna Wyclifa jsou Karlova univerzita a moje domovská univerzita v Oxfordu starými společníky hereze.

Bylo by obzvláštním potěšením přednést tuto řeč – jak bylo původně plánováno – za přítomnosti prezidenta Václava Havla, člověka, jenž tak výrazně přispěl k formování směru nedávných evropských dějin. Věřím, že tu zanedlouho opět bude s námi. Prozatím se velmi těším na zítřejší příspěvky senátora Petra Pitharta, profesora Pierra Hassnera a profesora Arnulfa Baringa, tří kolegů a přátel, jejichž práce si hluboce vážím a z níž se učím po mnoho let.

Jak se Česká republika snaží v blízké budoucnosti dosáhnout toho, čemu jsme v roce 1989 začali říkat „návrat do Evropy", zdá se vhodné zamyslet se nad tím, co to vlastně „Evropa" je a co můžeme říci o směru, kterým se její vývoj ubírá. Ovšem můžeme vůbec říci něco smysluplného? Neukázaly snad opět události roku 1989, jak pošetilé jsou pokusy předpovídat budoucnost? Který z nesčetných politologických modelů a teorií nebo teorií z oblasti akademického pojetí mezinárodních vztahů předpověděl, že svět sovětského komunismu skončí tak, jak skončil? Jak jeden americký učenec smutně poznamenal, „nikdo tyto události nepředpovídal, ale všichni dokáží vysvětlit, proč k nim muselo dojít".

---

1 Přednáška Timothy Gartona Ashe *The Direction of the European History* byla přednesena ve velké aule pražského Karolina 27. listopadu 1997 v rámci cyklu Tannerových přednášek o lidských hodnotách. Karlova univerzita byla zvolena pro výroční Tannerovu přednášku v roce 1997 vzhledem k zahájení 650. výročí jejího vzniku „jako jedna z nejstarších univerzit v Evropě a ve světě, a proto vhodná k tomu, aby zde o budoucnosti Evropy pojednal vědec, který rozumí minulosti a má vizi budoucnosti". – Instituce *Tanner Lectures on Human Values* vznikla v červenci 1978 na půdě koleje Clare Hall univerzity v Cambridge. Byla založena americkým vědcem, průmyslníkem a filantropem Oberrem Clarkem Tannerem a podílí se na ní devět předních britských a amerických univerzitních středisek. – V závěru přednášky udělil rektor Karlovy Univerzity Gartonu Ashovi pamětní medaili jako výraz ocenění jeho zásluh o rozvoj svobodného myšlení v postkomunistické Evropě.

Historikové, včetně těch z nás, kdo se snaží psát dějiny současnosti, by měli být obzvlášť opatrní. Rok 1989 byl, mimo jiné, i další ukázkou nedostatků historismu, tak jak ho chápe Karl Popper. Totiž historismu jako tvrzení, že lze odhalit vědecké zákonitosti historického vývoje. Nebylo by snad rozumnější spokojit se s názorem R. G. Collingwooda, že úkolem historiků je pouze ukázat, jak se zrodila současnost? Historie, říká Collingwood bez obalu, končí se současností.

Rozhodl jsem se nicméně na tuto starou moudrost nedbat. Domnívám se, že ponoří-li se člověk hluboko do nedávné historie, získá nakonec silný dojem, jistý napůl intuitivní cit pro to, jak se asi věci budou dál vyvíjet. A tento druh dějepiseckého hadačství – jelikož o nic jiného nejde – může být pro evropskou politiku v tomto neobvykle otevřeném období evropských dějin do jisté míry užitečný. V současnosti se tomuto období často zkratkovitě říká „období transformace". Období transformace je správně definováno jako období mezi dvěma přechody. Pravdou ale zůstává, že moderní evropské dějiny osciluji mezi kratšími údobími otevřenosti a zmatků a delšími údobími ustáleného řádu: řádu Vestfálska, Vídně, Versailles, Jalty a dalších. Na základě zkušeností z minulosti se zdá nepravděpodobné, že tato otevřenost bude trvat desetiletí. Proto velmi záleží na tom, k čemu směřujeme a k čemu bychom se měli doopravdy snažit směřovat.

Navzdory zřejmému neúspěchu velké teorie předpovědět, co se stane v roce 1989, od tohoto podivuhodného roku jsou intelektuální kruhy plné roztodivných velkých teorií o tom, kterým směrem se budou ubírat nejen evropské, ale i světové dějiny. Objevil se „konec dějin" (*End of History*) Francise Fukuyamy. Objevila se neorealistická vize Johna Mearsheimera, vize Evropy směřující „zpátky do budoucnosti" – s návratem k bezuzdné a hrubé soutěživosti mezi národními státy. Existuje teorie „nového středověku", kterou nejprve opatrně nastínil Pierre Hassner a poté plně rozvinul Alain Minc. Známe také „střet civilizací" Samuela Huntingtona, který naznačuje, že se Evropa pravděpodobně rozdělí podél historické hranice mezi západním a východním křesťanstvím a na jihu bude čelit světu islámu.

Ve svých dnešních poznámkách se povětšinou omezím na vnitřní uspořádání evropského kontinentu, i když i to nutně zahrnuje jisté úvahy o vztazích Evropy a okolního světa. Nebudu se zabývat filozofií dějin, ale budu se držet více při zemi, tam kde se střetávají politická teorie a politická realita.

Existuje totiž Evropa a „Evropa". Je to místo, světadíl, politická a ekonomická realita. Pak máme ovšem také Evropu jako myšlenku, ideál, sen, jako projekt, proces a postup směrem k určité *finalité européenne*. Tyto idealistické a teleologické vize Evropy současně pronikají a legitimují a jsou samy prodchnuty a činěny legitimními politickým vývojem čehosi, čemu dnes říkáme Evropská unie. Samotný název „Evropská unie" je výsledkem tohoto přístupu. Protože unie je to, co má být, nikoli to, co je.

Ve své nejzávratnější podobě se jeví jako dialektický idealismus německého evropanství. Jedna německá studie mapující nedávný vývoj v Evropě nese název *Europa der Gegensätze auf dem Wege zu sich selbst* – Evropa protikladů na cestě k sobě samé. V angličtině to dává asi tolik smyslu jako „Londýn dopravních zácp na cestě k sobě samému". Avšak i v Británii jsme přivykli tomu, čemu já říkám whigovské pojetí nedávných evropských dějin. Evropské dějiny od roku 1945 se vykládají jako příběh postupu k větší svobodě, větší demokracii, větší prosperitě, větší integraci a konečně – nebo nakonec – k jednotě.

Tento pohled je oproti jiným kontinentům pro Evropu typický. Lze například hovořit o „asijských hodnotách" nebo o pokusech nalézt panafrickou identitu. Ovšem bylo by obtížné tvrdit, že analýzy a plány politických elit Asie nebo Afriky jsou prodchnuty teleologickým nebo ideologickým pojetím jejich kontinentu jako kontinentu, jenž se „stává sám sebou". Totéž podle všeho platí i pro Severní a Jižní Ameriku. Takže nám zbývá jen Austrálie.

Klasickým příkladem této evropské interpretace sebe sama je práce Jean-Baptista Durosella *Europe: A History of its Peoples*, která vyšla současně v několika evropských jazycích v roce 1990. Autor se v ní zabývá několika různými způsoby chápání poválečných dějin Evropy a píše: „Nakonec můžeme tuto dějinnou epochu vidět v evropském světle" – což implikuje, že ostatní „světla" jsou neevropská – „a všimnout si, kolik objektivních faktorů se spojilo s tvořivými projevy vůle, aby mohl být uskutečněn první krok ke sjednocené Evropě." V závěru se zamýšlí nad „úpadkem Evropy, výsledkem dvou světových válek po staletích násilí", a tvrdí: „Jediným lékem je vybudovat Evropu, která bude zpočátku konfederální a později federální, a zároveň udržovat svobodu a demokracii. Tento projekt," pokračuje, „je přirozený, reálný a legitimní, jelikož evropské společenství existovalo a existuje už dlouho, zprvu v zárodečné podobě, ale postupem doby roste a sílí, a to navzdory staletím válek a konfliktů, krve a slz." Všimněme si zejména slova „přirozený".

Tento idealisticko-teleologický diskurz posouvá do samého středu diskuse jediný pojem: sjednocování. Evropské dějiny po roce 1945 se vykládají jako příběh sjednocování, které je obtížné, zpožděné, plné zvratů, ale které přesto pokračuje. To je výklad, který dostávají miliony evropských školáků a na nějž přistupují východoevropští politici, když hovoří o opětovném připojení svých zemí ke „sjednocující se Evropě". Je to příběh, jehož další kapitolu už teď píše čelný německý historik, dr. Helmut Kohl. K vyvrcholení tohoto tisíciletí má dojít 1. ledna 1999 vytvořením měnové unie, která – podle všeho – spolu nezvratně spojí některé přední národy a státy Evropy. Tato skupina států by se naopak měla stát „magnetickým jádrem" dalšího sjednocování.

Nicméně na evropské sjednocování se nenahlíží jen jako na výsledek politické vůle jasnovidných vůdců od Monneta a Schumana po Mitterranda a Kohla. Považuje se rovněž za nutnou, a dokonce nevyhnutelnou reakci na určité hlubší tlaky. Těmto tlakům se dnes populárně říká „globalizace". Národní státy se už nedokáží dál samy ochránit a prosazovat své ekonomické a politické zájmy. Nejsou rovnocennými partnery pro nadnárodní činitele, jako jsou spekulanti se světovou měnou, nadnárodní společnosti nebo mezinárodní zločinecké gangy typu mafie. Tvrdí se, že moc a identita se pohybují po ose směrem nahoru a dolů od národního státu: nahoru směrem k nadnárodní úrovni, dolů k úrovni regionální. V globalizovaném světě velkých obchodních bloků bude Evropa schopna prosadit svou jen jako větší politicko-ekonomická jednotka.

Všichni jsme teď slyšeli argumenty pro sjednocení Evropy. Bylo by absurdní tvrdit, že nemají žádnou váhu. Přesto musím trvat na tom, že když se spojí do jediného velkolepého výkladu, do idealisticko-teleologického pojednání o evropském sjednocování, vedou k mylnému obrazu skutečného základu, na němž musí evropští státníci konce dvacátého století stavět. V následující části se zběžně zmíním o době před rokem 1945, poněkud více o dnes již završeném období rozdělené Evropy „od dob Jalty", tedy období mezi lety 1945 a 1989, a poté se zaměřím na vývoj od roku 1989.

I

Jedno z mých oblíbených rejstříkových hesel je „Evropa" ve *Study of History* Arnolda Toynbeeho. Jeho první odkaz zní: „Evropa jako bojiště"; následuje vymezení: „jako nesrozumitelná oblast historického zkoumání"; poslední odkaz zní: „sjednocení, neúspěch pokusů o sjednocení".

Nejdůležitější je samozřejmě to druhé: „nesrozumitelná oblast historického zkoumání". Toynbee si skvěle rýpne do H. A. L. Fishera, který ve své knize *A History of Europe* provedl slavné odhalení, že v historii „neexistují žádné vzorce". Ve skutečnosti, říká Toynbee, už tím, že svou knihu nazval *A History of Europe*, přijímá jeden z nejstarších vzorců vůbec, „protože slovo 'Evropa' je samo o sobě celé *corpus juris naturae*". Toynbee považuje tvrzení, že helénská historie – středomořská historie starověkého Řecka a Říma – a historie Západu jsou na sebe navazujícími akty v jediném evropském dramatu, za „kulturní zneužití námořního termínu".

S větší důvěrou pohlíží na periodizaci polského historika Oskara Haleckého, podle něhož středomořskou epochu vystřídala epocha evropská, která začíná zhruba v roce 950 našeho letopočtu a končí rokem 1950, kdy na ni podle Haleckého navazuje epocha atlantická (dnes ji můžeme jednoduše říkat globální epocha). Ale i v době evropské zůstávala východní část kontinentu velmi špatně definována: Určovalo ji Labe? Nebo hranice mezi západním a východním křesťanstvím? Nebo snad Ural? Pro evropské politické dějiny je příznačná nesmírná rozmanitost národů, států a říší a nikdy nekončící a často násilné soupeření mezi nimi.

Stručně řečeno, žádný jiný kontinent není tak špatně vymezený vnějškově, vnitřně natolik rozdělený a historicky tak neuspořádaný. A přesto žádný jiný kontinent nevyprodukoval více návrhů na své vlastní spořádané sjednocení. Takže naši teleologicko-idealističtí nebo whigovští vykladači mohou uvádět úctyhodný počet svých intelektuálních a politických předků, od českého krále Jiřího z Poděbrad přes vévodu de Sully a Williama Penna (píšícího v Americe) po Aristida Brianda a napůl rakouského a napůl japonského proroka Panevropy Richarda Coudenhove-Kalergiho.

Problém je v tom, že ty plány na sjednocení Evropy, které měly mírovou podobu, nebyly nikdy uskutečněny, zatímco ty, které uskutečněny byly, nebyly mírové. Buď se jednalo o dočasnou solidaritu jako odpověď na útok zvenčí, nebo o pokus jednoho evropského státu získat vojenským násilím nadvládu nad celým kontinentem, ať už šlo o Napoleona nebo o Hitlera. I tyto pokusy však selhaly, jak suše poznamenává Toynbee.

II

Pokus o sjednocení Evropy po roce 1945 se tedy od všech předchozích pokusů liší tím, že je mírový a že se opravdu uskutečňuje – a zatím úspěšně, přinejmenším v tom smyslu, že trvá déle, aniž by se vývoj vracel zpět. Idealistická interpretace této dějinné abnormality zní, že jsme se my, Evropané, konečně poučili z historie. „Evropská občanská válka" let 1914 až 1945, tato druhá a ještě krvavější třicetiletá válka, nás nakonec přivedla k rozumu.

To ovšem vyžaduje detailnější analýzu. Zaprvé, slovo „mírový" lze chápat jen ve smyslu „absence horké války", a i to platí pouze pro část Evropy ležící na západ od železné opony. Asi vám nemusím připomínat sovětskou invazi do Maďarska v roce 1956, do Československa v roce 1968 nebo výjimečný stav v Polsku v letech 1981 až 1982. Navíc celý

kontinent byl formován zkušeností studené války [illegible] žně se dnes poukazuje na to, že teprve teď, po skončení studené války zjišťujeme, [illegible] k jí evropská integrace vděčí. Minervina sova opět vylétá za soumraku.

Jednak tu byl Sovětský svaz jako negativní vnější sjednotitel. Západoevropané se dávali dohromady proti společnému nepříteli, tak jako kdysi proti Turkům či Mongolům. Pak tu byly Spojené státy jako pozitivní vnější sjednotitel. Zejména v prvních letech Spojené státy západoevropskou integraci velmi prosazovaly a téměř z ní učinily podmínku pro pokračování Marshallova plánu. (V pozdějších desetiletích se Spojené státy na budování potenciálního obchodního rivala občas tvářily neurčitě, ale v širších, geopolitických souvislostech západoevropskou integraci podporovaly po celé období studené války.)

Zatřetí, studená válka integraci napomohla, byť poměrně drasticky, tím, že odřízla velkou část střední a východní Evropy a ponechala ji za železnou oponou. To znamenalo, že evropská integrace mohla začít u relativně malého počtu národních států, buržoazních demokracií na srovnatelné hospodářské úrovni s významnými staršími prvky společných dějin. Jak se často poukazuje, hranice původního Evropského hospodářského společenství šestky se zhruba kryla s hranicemi Svaté říše římské Karla Velikého. I její střed tvořilo to, čemu historičtí zeměpisci pěkně říkají „zlatý banán" pokročilého evropského hospodářského vývoje, který se táhne od Manchesteru po Milán přes Nizozemsko, východní Francii a západní Německo.

Navíc v této části kontinentu probíhalo důležité sbližování či korespondence mezi politickými a ekonomickými zájmy zúčastněných národů. Alan Milward tvrdí, že to, co se událo v politické ekonomii poválečných let, neznamenalo konec národního státu, nýbrž, slovy překvapivého titulu jeho práce *The European Rescue of the Nation-State*, evropskou záchranu národního státu. Ke klíčové korespondenci docházelo samozřejmě mezi Francií a Německem. Řečeno v širších souvislostech: mezi francouzským železem a německým uhlím, což dalo vzniknout Evropskému společenství uhlí a oceli; mezi výraznou ochranou francouzského zemědělství v rámci společné zemědělské politiky a snazším přístupem německého průmyslu na evropský trh v Evropském hospodářském společenství; a – zvláště po uzavření elysejské smlouvy v roce 1963 – mezi francouzským zájmem na udržení své pozice evropské velmoci prostřednictvím uplatňování vedoucího politického postavení v „Evropě" a německým zájmem na mezinárodní rehabilitaci po údobí nacismu prostřednictvím vývozu na evropský trh a získání západní podpory pro svou „Ostpolitik".

Nic z toho nepopírá existenci skutečného evropského idealismu mezi tehdejšími vládními a politickými elitami. Ale čím více se toho dozvídáme o tomto období, zejména díky archivům, které se dnes otevírají po třicetileté zákonné lhůtě, tím více vyniká nesentimentálnost hlavních aktérů a jejich snaha hájit vlastní zájmy svého národa. Winston Churchill, jenž je tak často v zahraničí označován za britského Mojžíše evropského sjednocování, se domníval, že Francie a Německo, nikoli však Británie, by se měly spojit v klasickém britském zájmu zachování mocenské rovnováhy na kontinentě. Konrad Adenauer se podle posledních životopisů jeví jako prozíravý nacionální realista. O strůjci západoněmeckého hospodářského zázraku jednou poznamenal: *Ludwig Erhard, wissen Sie, das ist ein Idealist*. (Ludwig Erhard, víte, to je idealista.) To nebyl kompliment. Jistě, Adenauer nebyl přesvědčeným federalistou. Jednou řekl: „Existují Antievropané, Evropané a Superevropané. Já jsem Evropan." A samozřejmě je tu Charles de Gaulle, společně

s Adenauerem tvůrce francouzsko-německých zvláštních vztahů, který, když se ho Henry Kissinger tázal, jak bude Francie čelit německé převaze, překvapivě odpověděl: *Par la guerre*.

V rozporu s převládajícím názorem věřím, že více idealistů nalezneme v příští a přespříští generaci. Spíše v generaci Helmuta Kohla než Konrada Adenauera. Není možné pochybovat o opravdovém nadšení, s jakým Helmut Kohl popisuje – což činí při sebemenším pobídnutí – nezapomenutelný zážitek z odstraňování prvních hraničních bariér mezi Francií a Německem jen pár let po skončení války.

Národní zájmy hrály jistě stále velkou roli v sedmdesátých a osmdesátých letech. Snad nejvýraznější to bylo u Británie, která se připojila k tehdejšímu Evropskému hospodářskému společenství v naději na oživení vlastního skomírajícího hospodářství a posílení svého slábnoucího vlivu ve světě. V knize z roku 1988 s poučným názvem *La France par l'Europe* sám Jacques Delors napsal, že „vytváření Evropy je cestou k opětovnému získání manévrovacího prostoru nezbytného pro uskutečnění 'jisté ideje Francie'". Spojení „jistá idea Francie" bylo samozřejmě de Gaullovo. V knize *In Europe's name* jsem ukázal, jak bylo německé nadšení pro evropskou integraci neustále přikrmováno touhou a potřebou získat širší evropskou a americkou podporu pro životně důležitý německý zájem zlepšit vztahy s komunistickým Východem a časem i pro znovusjednocení Německa. Evropské sjednocování příčinou sjednocení národního!

Vedle této směsi ryze idealistických a národně-instrumentalistických motivů tu však bezpochyby narůstalo vědomí skutečných společných zájmů. Ve světě ovládaném v politické oblasti supervelmocemi a v hospodářské oblasti většími jednotkami a obchodními seskupeními byly evropské země mnohem méně schopné realizovat své národní zájmy na vlastní pěst.

Společné působení těchto tří druhů motivů a už zmíněných tří příznivých vnějších okolností vedlo k tomu, že jsme byli v sedmdesátých a osmdesátých letech svědky impozantního sledu kroků směřujících k užší politické spolupráci a hospodářské a právní integraci: počínaje haagským summitem v prosinci 1969 (který se ne náhodou kryl se zahájením „ostpolitiky" Williho Brandta) přes přímé volby do Evropského parlamentu a založení evropského měnového systému až k Aktu o jednotné Evropě a grandióznímu projektu završení vnitřního trhu v „magickém" roce 1992.

Tento dynamický proces, na pozadí obnoveného ekonomického růstu a rozšíření demokracie do jižní Evropy, má přímý podíl na ukončení studené války. Použijme, jen na okamžik, jazyka systémové teorie: pokud Evropské společenství začalo existovat jako subsystém studené války, tento subsystém později mocně zpětně působil na onen větší systém. Pokusím se vyjádřit to konkrétněji: existují četné důkazy o tom, že jednou z pohnutek pro „nové myšlení" Michaila Gorbačova v zahraniční politice byla obava Sovětů z budoucího, stále hlubšího zaostávání za „Evropou" a vyloučení z ní; z „Evropy", která byla pokládána za technicky pokročilou, ekonomicky dynamickou a integrující se za vysokými ochrannými zdmi.

O co více to platilo pro národy střední a východní Evropy, které stejně samy sebe považovaly za kulturní a historickou součást Evropy, pociťujíce to s vášní vyloučených, a pro něž prosperující západní Evropa, s níž se setkávali na cestách, jasně představovala onu lepší alternativu ke zdiskreditovanému a stagnujícímu „reálnému socialismu". George Orwell jednou řekl: „Viděno zvnitřku, vše vypadá horší." Evropské společenství

bezpochyby vypadalo lépe zvnějšku. Když jsem v osmdesátých letech cestoval sem a tam přes železnou oponu, došel jsem k názoru, že skutečný evropský předěl byl mezi těmi na Západě, kteří Evropu měli, a těmi na Východě, kteří v ni věřili. Proto jedno z velkých hesel, která vzešla ze sametových revolucí roku 1989 ve střední Evropě, znělo „návrat do Evropy". V tomto smyslu bychom mohli tvrdit, proti historické logice, že rok 1992 v západní Evropě byl jednou z příčin roku 1989 ve východní Evropě.

Whigovská interpretace nedávné evropské historie, všeobecně přijímaná a vyučovaná v osmdesátých letech, možná nevydrží střet s historickými fakty. Avšak už samotná rozšířenost a všeobecná oblíbenost této interpretace se staly důležitou historickou skutečností. Rok 1989 se zdál být konečným potvrzením její správnosti.

III

Čeho jsme tedy od roku 1989 svědky? Posledních osm let lze interpretovat – a přední německý historik, kterého jsem zmínil na začátku, by tak nepochybně učinil – jako pouhou další, byť rozhodující, kapitolu na cestě k evropskému sjednocení. Společenství bylo přejmenováno na Unii. Vedoucí státy západní Evropy vynaložily mimořádné úsilí na přípravu k bezprecedentnímu kroku sjednocení svých měn. Současně probíhají přípravy k rozšíření Unie. Jednání s pěti novými postkomunistickými demokraciemi mají začít příští rok. Jistěže se setkáváme s obtížemi. Ale Evropa v celé své historii ještě nikdy nebyla tak blízko mírovému sjednocení.

Proti tomuto optimistickému, řekl bych až nadmíru optimistickému pohledu však musíme vznést řadu vážných námitek. První námitkou je, že v tomtéž období se na evropský kontinent vrátila válka; válka a – zejména v bývalé Jugoslávii – zvěrstva, ohavnosti a ukrutnosti, s nimiž jsme se v Evropě nesetkali od roku 1945. Jeden z hlavních argumentů pro evropskou integraci je, že učiní válku v Evropě nemyslitelnou. Co však z tohoto argumentu zbývá dnes? Ve chvílích, kdy rozpor mezi západoevropskou rétorikou a východoevropskou skutečností je natolik groteskní. „Válka v Evropě se stala nemyslitelnou," říkali politikové ve Štrasburku nebo v Bruselu. A na Sarajevo padaly dělostřelecké granáty. Otevřenou otázkou zůstává, zda mír v Evropě do roku 1989 udržovala západoevropská integrace, nebo spíše hrůzná realita nukleárního zastrašování mezi dvěma bloky supervelmocí během studené války. Možná vypuknutí horké války nezabraňovalo ES, ale NATO – anebo ještě ostřeji řečeno, nikoli jednota Evropy, nýbrž její rozdělení?

Zadruhé, i v klíčových státech Evropského společenství jsme byli svědky odporu veřejnosti proti technokratickému a elitářskému modelu „budování Evropy shora", reprezentovanému neproniknutelnou detailností Maastrichtské smlouvy. Francouzské referendum o Maastrichtské smlouvě, kde hlasy pro jen těsně převýšily hlasy proti, je toho výmluvným příznakem. Tento odpor veřejnosti a pocit, že evropským institucím nebezpečně chybí demokratická legitimita, stále přetrvává.

Zatřetí, zatímco v těchto letech skutečně dochází k stále většímu zužování výkonných pravomocí a suverenity etablovaných národních států, došlo rovněž ke vzniku více než desítky nových národních států. Dnes najdeme na mapě Evropy více států než kdykoli předtím ve dvacátém století. V bývalé Jugoslávii tyto nové státy povstaly z krve a železa, prostřednictvím etnických čistek a násilného překreslování hranic. V bývalém Českoslo-

vensku proběhlo rozdělení klidně a nenásilně formou dohody. V bývalém Sovětském svazu jsme byli svědky obou těchto postupů.

Nehodlám tvrdit, že tyto rozpady byly odrazem jistých hlubších nezbytností nebo zákonů historického vývoje. Je tu specifická etiologie, rozličná případ od případu, která má však velmi často něco společného s jednáním postkomunistických politiků, s manipulativním využitím nacionalismu za účelem získání a udržení vlastní moci. Nicméně, diplomatický pozorovatel, který by usnul v roce 1897 a probudil se v roce 1997, by jistě zvolal: „Ano, to znám. Tato moderní touha každého národa požadovat svůj vlastní stát zjevně pokročila." Jak vždy tvrdil Ernest Gellner, zesnulý pražský doyen studia národnostních otázek, pravidlo „jedna kultura, jeden stát" je neobyčejně moderní. Navíc jeho logika je, nebo může být, blízká logice demokracie. Demokracie vyžaduje důvěru. Vyžaduje to, že menšina je připravena akceptovat rozhodnutí většiny, jelikož stále považuje stát v podstatě za „svůj". Tento názor není nikterak originální. Lze ho nalézt již v *Úvahách o zastupitelské vládě* Johna Stuarta Milla. „Mezi lidmi bez pocitů sounáležitosti," píše Mill, „zvláště když čtou a hovoří různými jazyky, nemůže existovat společné veřejné mínění, nezbytné k fungování zastupitelské vlády."

Tento fenomén „anti-sjednocování" není nikterak omezen pouze na postkomunistickou polovinu Evropy. Klišé „integrace na západě, dezintegrace na východě" při bližším zkoumání neobstojí. Mě, například, vždy překvapí, když se pokračující dezintegrace Belgie uvádí jako důkaz úpadku národního státu a nárůstu regionalismu. Protože tlaky, které rozdělují Belgii, by byly liberálnímu nacionalistovi devatenáctého století důvěrně známé. Každá etnicko-jazyková skupina požaduje stále větší samosprávu. Moje vlastní země, Británie, byla po desítky let neobvyklou moderní variací na téma národního státu: národa složeného ze čtyř národů (nebo, abychom byli přesní, ze tří a kousku). Ale nyní tyto národy, zejména Skotsko, směřují k větší samosprávě.

A co evropská centrální moc? Bylo by obtížné argumentovat proti tomu, že po roce 1989 se Německo znovu objevuje na evropském jevišti jako plně suverénní národní stát. V Berlíně jsme svědky mimořádné architektonické rekonstrukce velkolepého hlavního města historického národního státu. A přesto ve stejné době se němečtí politici vůdci, a především Helmut Kohl, vší silou snaží vzdát důležité složky národní suverenity – a, zvláště v případě současného Německa, také identity – jakou je národní měna. Je tu překvapivý rozdíl mezi, takřkajíc, architekturou v Berlíně a rétorikou v Bonnu.

Nevěřím, že tento rozpor může být vyřešen dialekticky, a to ani v rodné zemi dialektiky. Ve skutečnosti je dnešní Německo v politicko-psychologickém stavu, jenž by mohl být charakterizován jako faustovský (*zwei Seelen wohnen, ach, in meiner Brust*) nebo, ve volnějším, hovorovém významu toho slova, jako schizofrenický. Pokud se v roce 1999 uskuteční měnová unie a německá vláda se přesune do Berlína, celá země se probere prvního ledna roku 2000, podrbe se na hlavě a položí si otázku: „Proč jsme se, proboha, zřekli marky?" Jsem přesvědčen, že nevyřčená odpověď dr. Kohla, „protože si nemůžeme věřit", novou generaci neuspokojí. Budou se ptát „proč ne?"

Což mě přivádí k ústřednímu, nevyhnutelnému tématu měnové unie. Tímto tématem bychom se mohli zabývat celý den. Omezím se jen na tři stručné poznámky: jednu o příčinách, dvě o následcích. Existují samozřejmě ekonomické důvody pro měnovou unii jako doplněk jednotného trhu a disciplinární mechanismus k podpoře omezených rozpočtů, nízkých úrokových sazeb, a tudíž vyššího růstu. Avšak měnová unie je v první řadě

ekonomickým prostředkem k uskutečnění politické [illegible]. Obecně vzato, je to pokračování funkcionalistického přístupu, který francouzští a němečtí tvůrci Společenství využívají už od padesátých let: postupovat od ekonomické integrace k integraci politické. Právě v tomto duchu byl projekt měnové unie oživen v Paříži, Bruselu a Římě na konci osmdesátých let, jako součást výše zmíněné dynamické epochy předcházející roku 1989.

Za rozhodnutím, aby se měnová unie stala hlavním cílem evropské integrace let devadesátých, však stojí daleko specifičtější politické zájmy. Tak jako už tolikrát předtím, klíč k řešení spočívá v kompromisu mezi francouzskými a německými národními zájmy. V roce 1990 existovala přinejmenším skrytá souvislost mezi ustrašenou a váhavou podporou Françoise Mitterranda pro sjednocení Německa a podporou Helmuta Kohla pro rozhodný krok směrem k evropské měnové unii. Opravdu bychom mohli charakterizovat německou snahu o evropskou měnovou unii jako postdatovaný šek za německé sjednocení. Federální republika možná zaplatila miliardy německých marek Sovětskému svazu za jeho váhavý souhlas se sjednocením, ale to nebylo nic ve srovnání s šekem vystaveným Francii. Na tomto šeku s datem 1. ledna 1999 stojí: Zavazujeme se zaplatit držiteli proti předložení ne tolik a tolik miliard marek, ale marku samotnou! Nebo, jak to vyjádřil jeden zainteresovaný diplomat: celé Německo pro Kohla, polovinu marky pro Mitterranda.

Nicméně, brano z širšího pohledu, toto je cena, kterou chce Helmut Kohl zaplatit. Chce vidět nově sjednocené Německo pevně a – podle svých vlastních slov – „nezvratně" připoutané k „Evropě". Věří, dokonce víc než jeho učitel Konrad Adenauer, že pro Německo s tak kritickou rozlohou a populací – pro Německo „příliš velké pro Evropu, příliš malé pro svět", jak si jednou posteskl Henry Kissinger – je nebezpečné zůstat osamocené ve středu Evropy a snažit se vyvažovat svých devět sousedů a řadu partnerů kolem. Otázkou však zůstává, zda zvolené konkrétní prostředky jsou ty pravé k dosažení vytouženého cíle.

Jeden z důsledků měnové unie lze pozorovat dokonce ještě před tím, než k unii došlo. Není pochyb, že práce na vnitřním sjednocení spojená s Maastrichtem stála západoevropské vůdce mnoho času, pozornosti a energie na úkor rozšiřování směrem na východ. Jistě neexistuje žádný teoretický rozpor mezi – použijeme-li běžného žargonu – „prohlubováním" a „rozšiřováním" Evropské unie. Rozšiřování vyžaduje prohlubování. Pokud mají hlavní instituce Evropské unie – Rada ministrů, Evropská komise, Evropský parlament, Soudní dvůr –, původně vytvořené pro šest členských států, fungovat ve společenství dvaceti a více, pak jsou nezbytné zásadní reformy včetně dalšího postoupení suverenity. Avšak tyto změny jsou jiného rázu než změny, které vyžaduje měnová unie. Tudíž, i když zde není žádný teoretický rozpor, v praxi dochází k pnutí mezi prohlubováním a rozšiřováním.

Jednoduše řečeno, jsem přesvědčen, že vedoucí představitelé našich zemí si po roce 1989 vytyčili špatné priority. Byli jsme jako lidé, kteří čtyřicet let žili ve velkém zchátralém domě, který byl uprostřed rozdělen betonovou zdí. V jeho západní části jsme dům přestavovali, spravili jsme střechu, některé místnosti spojili dohromady, znovu jsme vymalovali a zavedli novou instalaci a elektrické rozvody, zatímco východní polovina nebezpečně chátrala. Pak se zbourala dělicí zeď. A co jsme udělali? Rozhodli jsme, že ten dům nejvíc potřebuje novou, luxusní, počítačem ovládanou klimatizaci v jeho západní polovině. A zatímco jsme se ji chystali zavést, východní část se začala rozpadat, a dokonce – protože elektrické vedení bylo v tak mizerném stavu – tam vypukl požár. My jsme si

hráli v Maastrichtu, a Sarajevo mezitím začalo hořet. Zda jsme tomu mohli zabránit, je jiná otázka; ale určitě jsme se problémům východní části nevěnovali ani s polovinou úsilí, s nímž jsme se jim mohli věnovat, kdybychom se nepustili do tohoto projektu vnitřního zdokonalování.

I když ponecháme stranou tuto obrovskou politickou „cenu za nevyužitou příležitost" (abych použil ekonomického termínu), jakou má tento projekt dnes perspektivu ve svých mezích a podmínkách? Bez ohledu na zjevný nedostatek podpory ze strany veřejnosti, zejména v Německu, a vážné pochybnosti mnoha bankéřů, obchodníků, ekonomů a politiků se dnes zdá pravděpodobné – ačkoli stále ne jisté –, že měnová unie bude v mnoha evropských státech 1. ledna 1999 uskutečněna. Znamená to, že uspěje?

Bohužel nalézám mnoho pádných důvodů pro velkou nepravděpodobnost jejího úspěchu. Ty hlavní jsou z oblasti politické ekonomie a historie. Velmi stručně, politicko-ekonomický důvod je následující. Různé oblasti tak velkého ekonomického celku, jakým je evropský volný trh, se potřebují umět přizpůsobit ekonomickým nárazům a nerovnoměrnostem, které na ně působí odlišným způsobem. Volný měnový kurz je jedním z nástrojů, které umožňují jednoduché úpravy mezi jednotlivými členskými státy. Jinými mechanismy jsou cenová a mzdová flexibilita, pohyb pracovních sil nebo přímé finanční převody do negativně ovlivněných oblastí. Měnová unie ve Spojených státech amerických disponuje všemi těmito vyrovnávacími mechanismy. Má pružnost, pohyb a opatření pro rozsáhlé rozpočtové převody do negativně ovlivněných států. Občané a plátci daní výdaje na tyto převody akceptují, protože patří k jednomu národu, mluví stejným jazykem, a kdyby se sami ocitli v nevýhodné pozici, očekávali by totéž. A také proto, že tento druh solidarity se vyvíjel po dlouhá léta společných dějin v jednom státě.

Evropa nemá v porovnání se Spojenými státy takovou flexibilitu ani mobilitu. Jediným významným vyrovnávacím mechanismem by byly rozpočtové převody. Ale Evropská unie v současnosti přerozděluje méně než dvě procenta hrubého domácího produktu svých členských států a většina těchto prostředků je již započítána do existujících programů. Co se tedy stane, jestliže, řekněme, část Francie (nebo Belgie nebo Itálie) bude těžce postižena, znevýhodnění Francouzi vyjdou do ulic (jak to obyčejně dělávají) a jejich vláda bude své úspěšnější partnery, především Německo, žádat o převod finančních prostředků? Od roku 1989 jsme mohli pozorovat, s jakou nelibostí platili západoněmečtí daňoví poplatníci na své východní krajany. Skutečně očekáváme, že budou ochotni platit na francouzské nezaměstnané? Protože neexistuje žádný evropský *demos*, žádná evropská *polis*, a už vůbec ne *Nation Europa*. Ta nezbytná minimální důvěra a vzájemná solidarita mezi občany, která je křehkým pokladem demokratického státu, bohužel zatím mezi občany Evropy neexistuje. Jak se od sebe budou jednotlivé části unie odlišovat, za absence jiných vyrovnávacích mechanismů může docházet pouze k růstu napětí.

Tento důvod z komparativní politické ekonomie může být doplněn důvodem historickým. Úspěšné měnové unie v dějinách vždy následovaly, nikoli předcházely, unie politické. To byl i případ prvního sjednocení Německa, jak připomněl německý ústavní soud ve svém vyjádření k Maastrichtské smlouvě. Skutečně, německá říše dospěla k jednotné měně v roce 1909, tedy třicet osm let po politickém sjednocení. To byl také případ Spojených států, které neměly úplnou měnovou unii až do vzniku *Federal Reserve Board* (federálního ministerstva rezerv) v roce 1913 – nějakých sto dvacet let po politickém vytvoření státu!

Se svou argumentací jsem bohužel musel být velmi stručný. Ale závěr, k němuž vede, je alarmující. „Evropu", do níž, jak doufám, Česká republika vstoupí v roce 2000 nebo krátce poté, s velkou pravděpodobností ovládne spíše narůstající než zmenšující se napětí mezi velkými členskými státy a národy, neboť vůdci Evropské unie v Maastrichtu postavili bryčku před koně. Ze známé směsice tří různých motivů – motivu idealistického, národně-instrumentalistického a motivu vnímaného společného zájmu – se zavázali k tomu, co mělo být rozhodujícím krokem ke sjednocení Evropy. Teď však podle všeho rozdělí i ty, kdo k měnové unii patří. Přinejmenším z krátkodobého hlediska určitě oddělí stávající členy Evropské unie, kteří se na měnové unii podílejí, od těch, kteří se jí neúčastní: na ty „uvnitř" a „vně". Obrovská pozornost, která se tomuto projektu věnuje, přispěla k opomenutí velkých příležitostí a výzev, které se objevily ve východní části kontinentu po stržení dělicí zdi.

To nejlepší se často stává nepřítelem dobrého. Racionalistický, funkcionalistický, perfekcionalistický pokus „vytvořit Evropu" nebo „dodělat" Evropu pomocí pevného základu vybudovaného kolem rychlé měnové unie by docela dobře mohl mít přesně opačný efekt. Myslím, že si mohu dovolit prohlásit, že v příštích pěti nebo deseti letech budeme pravděpodobně svědky vzniku dalšího záznamu v Toynbeeho rejstříku pod heslem: „Evropa, sjednocení, neúspěch pokusů o sjednocení."

Některé Kasandry současnosti jdou ještě dál a naznačují, že možná budeme svědky vzniku dalšího záznamu pod heslem: „Evropa, jako bojiště." Mohli bychom namítnout, že to už se stalo, v bývalé Jugoslávii. Nicméně myšlenka, že nedobrovolný pochod ke sjednocení prostřednictvím peněz s sebou ponese nebezpečí vypuknutí krvavého konfliktu mezi státy západní Evropy, se zdá, dokonce i takovému pesimistovi jako jsem já, velmi přehnaná, a to přinejmenším ze tří důvodů. Jednak je zde silný neokantovský argument, že je velmi nepravděpodobné, aby buržoazní demokracie válčily mezi sebou. Zadruhé, v porovnání s Evropou před rokem 1945 se nacházíme v odlišné situaci, jelikož máme laskavého mimoevropského sjednotitele v podobě Spojených států.

Zatřetí, pomíjí to obrovské opravdové úspěchy evropské integrace, kterých se k dnešnímu dni dosáhlo: sblížení našich národů, a zejména našich elit, jedinečný a bezprecedentní rámec a hluboko zakořeněné zvyky trvalé, institucionalizované spolupráce, která zaručuje, že stávající a budoucí střety zájmů mezi členskými státy nebudou nikdy řešeny silou. Všechny ty nekonečné hodiny a dny jednání ministrů patnácti evropských států v Bruselu, kteří se nakonec navzájem znají lépe než s vlastními rodinami: to je podstata této „Evropy". Samozřejmě je to hospodářské společenství, ale je to také bezpečnostní společenství, podle dnes již klasické definice Karla Deutsche: skupina států, které považují za nemyslitelné řešit své neshody válkou.

IV

Tuto přednášku bych mohl zakončit několika různými způsoby. Mohl bych se ještě podrobněji věnovat základu politické reality a pokusit se nastínit, jak by bylo možné odvrátit nebezpečí, na něž jsem upozornil. Mohl bych se znovu odebrat do nebeských výšin a hovořit o důsledcích tohoto výkladu pro historiografii, o souhře jednotlivců a hlubších sil v nedávné evropské historii a o nebezpečí, že si politikové z této historie vezmou špatný příklad. Místo toho nabídnu skromný paradigmatický posun v našem smýšlení o Evropě.

Jistě bychom mohli tvrdit, že by se západní Evropa nikdy nedostala tak daleko bez utopického cíle nebo telosu „jednoty". Jen díky rozhodnému přijetí a v mnoha případech víře v cíl „stále užší unie", jenž byl slavnostně potvrzen v několika následných dohodách, jsme dosáhli mírnějšího stupně trvalé institucionální spolupráce, s důležitými prvky právní a ekonomické integrace. Avšak jako paradigma pro evropskou politiku naší doby je pojem „sjednocování" od základu chybný. Poslední období evropských dějin neposkytuje žádnou známku toho, že by neuvěřitelně rozmanité evropské národy, které hovoří tolika různými jazyky, mají natolik odlišné dějiny, zeměpisnou polohu, kulturu a hospodářství, byly připraveny spojit se dobrovolně a mírovou cestou do jednotného státu. Poskytuje to významný důkaz o přímo vyrovnávacím trendu: směrem k ustavení – nebo znovuustavení – národních států. Jestliže k „jednotě" nedošlo u malého počtu západoevropských států se silnými prvky společných dějin za paradoxně příznivých podmínek studené války, jak můžeme očekávat, že by k tomu mohlo dojít v neskonale větší a rozmanitější Evropě – celém kontinentu –, s jakou máme co do činění po skončení studené války?

Na druhé straně je stejně nereálné se domnívat, že se můžeme nebo že bychom se měli vrátit k Evropě v podobě oslavované zóny volného obchodu Harolda Macmillana nebo k de Gaullově *Europe des Patries*. Věřím, že zde nikdo nebude zaměňovat můj intelektuální skepticismus se šovinistickým euroskepticismem některých mých krajanů. Dívám se na Evropu ze středoevropského pohledu stejně jako z britského, a na rozdíl od britských euroskeptiků mi velmi záleží na zachování toho, čeho už bylo při budování nové Evropy dosaženo. Ale právě tyto úspěchy považuji za ohrožené nedobrovolným pochodem ke sjednocení.

Jak tedy charakterizovat, čeho bylo dosaženo a o co je žádoucí a reálné usilovat na cestě k rozšířené Evropě? Jsem přesvědčen, že nejlepším paradigmatem je paradigma *liberálního řádu*. Hledání liberálního řádu je pokusem vyhnout se oběma extrémům, mezi nimiž Evropa nešťastně osciluje po většinu své moderní historie: násilným nepokojům a na druhé straně hegemonickému řádu, který je sám založen na použití síly a popření národních a demokratických aspirací uvnitř konstitutivních říší, bloků a sfér vlivu. (Češi vědí lépe než kdo jiný, o čem hovořím.) Evropská unie, NATO, Rada Evropy a Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě, to vše jsou prvky, stavební kameny takového liberálního řádu.

Liberální řád se od všech předchozích evropských řádů liší v několika klíčových momentech. Jeho prvním přikázáním je odmítnutí násilí při řešení sporů mezi jeho členy. Jistě, tento cíl je prastarý. Předjímá ho už slavný návrh krále Jiřího z Poděbrad z roku 1464 na „nastolení míru po celém křesťanském světě". Dočteme se zde, že on ani jiní panovníci by neměli „sáhnout ke zbrani kvůli neshodám, stížnostem nebo sporům, ani nikomu dovolit, aby tak učinil jejich jménem". Avšak v těchto současných výtvorech toho, čemu se dá říkat buržoazní internacionalismus, máme různé instituce dobré na „žvanění radši než válčení", jak říkal Churchill.

Liberální řád je už svou podstatou nehegemonický. Jistě, celý systém závisí do jisté míry na vnějším hegemonickém vyrovnavači, Spojených státech – „evropském usmiřovači", jak vtipně poznamenal jeden americký učenec. A samozřejmě, Lucembursko nemá stejnou váhu jako Německo. Ale nový modelový řád, který jsme v Evropské unii vyvinuli, umožňuje menším státům uplatnit svůj vliv, často neúměrný jejich velikosti. Dalším

klíčovým prvkem modelového řádu Evropské unie je [illegible]b, jakým umožňuje vytváření různých státních spojení k řešení jednotlivých [illegible]e než upevňování jakýchkoli trvalých aliancí.

Liberální řád se též liší od předchozích evropských [illegible]ů tím, že výslovně legitimuje zájem účastnických států na vnitřních záležitostech [illegible]ch. Na základě toho, co bylo započato v sedmdesátých letech takzvaným helsinským procesem, jsou práva lidská, občanská a v neposlední řadě práva menšin považována za hlavní a legitimní předmět mezinárodního zájmu. Tato práva mají být potvrzována mezinárodními normami, podporována, a tam, kde bude třeba, také vynucována. Liberální řád uznává, že když si národy hovořící stejným jazykem a sdílející stejnou kulturu a tradice chtějí samy vládnout ve vlastním státě, má to svou logiku. Existuje něco jako liberální nacionalismus. Rovněž však chápe, že na mnoha místech je mírové, klidné rozdělení na jednotlivé národní státy nemyslitelné. V takových případech si je vědom odpovědnosti pokusit se udržet to, co lze různě nazývat multietnickou, multikulturní nebo mnohonárodní demokracií v mezinárodním rámci. To je to, co jsme neudělali pro Bosnu a co mělo tak tragické následky. A co ještě stále můžeme udělat pro Makedonii či Estonsko.

Jistě si všimnete, že v tomto paradigmatu chybí jedna myšlenka, která je stále velmi důležitá v současných evropských vizích, zejména vizích bývalých velmocí, jako je Francie, Británie a Německo. Je to vize „Evropy" jako jediného herce na světovém jevišti, světové velmoci schopné se vyrovnat Spojeným státům, Rusku nebo Číně. Po pravdě řečeno, já tuto vizi nesdílím. Nemyslím si, že snaha o světovládu se stane přitažlivější nebo snad legitimnější jen proto, že je společným podnikem, než když se o ni – jaksi primitivněji – pokoušely jednotlivé evropské státy. Jistě, ve světě velkých obchodních seskupení musíme být schopni ochránit své vlastní zájmy. Jistě, liberální řád také znamená řád, který umožňuje a získává tolik volného obchodu, kolik je jen možné. Jistě, jistý stupeň projekce síly, včetně koordinovaného využití vojenské síly, může být zapotřebí k realizaci cílů liberálního řádu dokonce i na evropském kontinentu a v jiných, pro nás životně důležitých oblastech, jakými jsou například severní Afrika a Střední východ. Ale už samotné uvedení našeho celoevropského domu do pořádku by bylo dostatečně velkým příspěvkem pro blahobyt celého světa.

Teď můžete namítnout, že věnuji příliš velkou pozornost sémantice. Proč bychom nenazývali společenství „unií" a proces „sjednocováním", i když jimi ve skutečnosti nejsou? Ve svém novoročním projevu v roce 1994 se prezident Havel, zdá se, k tomuto názoru přiblížil, když řekl: „Dnes se Evropa pokouší objevit pro sebe historicky nový druh řádu v rámci procesu, kterému říkáme sjednocování." A samozřejmě stěží očekávám, že Evropská unie zůstane nepojmenovaná. Koneckonců se světová organizace států nazývá Organizace spojených národů! Otevřeně také připouštím, že jsem až příliš mnoho anglickým empirikem, než aby mě uspokojovalo systematicky chybné pojmenovávání. Co je však daleko důležitější: doufám, že jsem dostatečně naznačil, jak snaha o sjednocení může ohrozit dokonce už dosažené výsledky, které má korunovat. Skutečně, přesvědčíme-li sami sebe, že zastavení postupu na cestě k „jednotě" se rovná neúspěchu, pak riskujeme takřkajíc vyrvání neúspěchu ze chřtánu úspěchu. Protože to, čeho bylo zatím v části Evropy dosaženo při budování liberálního řádu, je velkým úspěchem.

Upevnit tento liberální řád a rozšířit ho po celém kontinentu je podle mého názoru naléhavější a ve světle dějin realističtější cíl pro evropské státníky počátku jednadvacáté-

ho století než marné prosazování sjednocení v jeho části. A také si nemyslím, že liberální řád je nutně méně idealistickým cílem než jednota. Jednota totiž není primární hodnotou sama o sobě. Je prostředkem k vyšším cílům. Na druhé straně liberální řád v sobě přímo zahrnuje ne jednu, nýbrž dvě primární hodnoty: mír a svobodu.

Z angličtiny přeložily Kateřina Hronová a Eva Štěpánková.

Recenze

Americká politika a konec komunismu ve východní Evropě

Oldřich Tůma

BAKER III, James A. – DEFRANK, Thomas M.: *The Politics of Diplomacy*: Revolution, War and Peace 1989–1992. New York, G. Putnam and Sons 1995, XVI+687 s.

Tak jako většina těch, kteří úřad zastávali před ním, i James Baker, ministr zahraničí v administrativě prezidenta Bushe (od února 1989 do srpna 1992), publikoval rozsáhlé memoáry. Bakerovy paměti jsou mimořádně zajímavé i pro historiografii střední Evropy a komunismu, vždyť během jeho úřadování skončila studená válka, zhroutily se komunistické režimy ve východní Evropě a nakonec se rozpadl samotný Sovětský svaz. Ve všech těchto událostech byla americká zahraniční politika intenzivně angažována a logicky především jim je věnována hlavní pozornost ve zhruba první polovině Bakerových pamětí (vedle některých dalších témat, jako je Blízký východ, Střední Amerika, vnitřní politika USA atd.). Stěžejním tématem druhé poloviny knihy je pak tvoření nového, postkomunistického globálního pořádku a válka v Perském zálivu.

Převratný význam nadcházejících událostí na Východě si na začátku roku 1989 podle Bakera dobře uvědomoval jak on sám, tak i prezident Bush. Prioritou americké politiky bylo nenechat ztroskotat „perestrojku". Srozumitelněji řečeno: v době, kdy SSSR procházel zrychlujícím se úpadkem, bylo nutno politiku USA vést tak, aby tento vývoj proběhl produktivně a v míru, tedy na sestupné dráze bylo třeba pomoci Sovětskému svazu k *soft landing* (s. 41). Přístup, který Baker a Bush zformulovali vůči Východu, spočíval na třech základních principech: 1. ve dvoustranných vztazích se SSSR být aktivní, přicházet se stále novými iniciativami, nedopustit, aby se „perestrojka" změnila v pouhou „pauzu k nabrání dechu"; 2. vyvíjet stálý tlak na demokratizaci poměrů ve východní Evropě; 3. snažit se řešit regionální konflikty (Nikaragua, Angola, Afghánistán, Kambodža).

Vývoji situace ve východní Evropě věnovala Bushova administrativa stálou pozornost a Baker to dokládá některými zajímavými informacemi. Již během své první návštěvy v Evropě ve funkci ministra zahraničí hovořil ve Vídni v únoru 1989 s maďarským ministrem zahraničí Péterem Várkonyim a jeho polským kolegou Tadeuszem Oleszkow-

skim, přičemž oba vyjádřili očekávání, že USA budou reformní vývoj v jejich zemích podporovat (s. 63–64). V Moskvě se Baker v květnu 1989 ještě ujišťoval, že SSSR nemá v zásobě žádné překvapení (rozuměj intervenci) pro východní Evropu. Sovětský ministr zahraničí ho v tomto ohledu uklidnil a na otázku, proč je tak rozdílná situace v Polsku a Maďarsku na jedné a v Československu, NDR a Rumunsku na druhé straně, odpověděl: situace v těchto zemích je velmi komplikovaná a Sovětský svaz nikomu nemůže svůj model vnucovat. Tedy přesně ve smyslu Gorbačovovy doktríny – to jest zásady sovětského nevměšování do vnitřního vývoje v satelitních zemích. Tato doktrína (v aktuálním žurnalistickém žargonu nazývaná podle písně „Dělám to svým způsobem" jako Sinatrova doktrína) měla ovšem v dané situaci z hlediska Gorbačovových reformních snah dosti ambivalentní efekt.

Podobné výroky zazněly i na dalších jednáních Bakera se Ševardnadzem v červenci v Paříži, a hlavně v září na několikadenním ministerském summitu na Bakerově venkovském sídle v Jackson Hole ve Wyomingu. Mimochodem, Baker zdůrazňuje, že mezi ním a Ševardnadzem se vyvinuly velmi blízké přátelské vztahy (s. 135) a i sovětský ministr takový vztah koneckonců ve svých memoárech připomíná.[1] Baker potvrzuje, že základní linií sovětské politiky vůči satelitům bylo nevměšovat se, vyhnout se násilí a nestabilitě. Podobné priority zastávala i americká politika a Baker na několika místech připomíná naléhání, aby se sovětské vedení vystříhalo užití násilí nejen v souvislosti s východní Evropou, ale i s domácími nepokoji (stávky a národnostní problémy). Nejsoustavnější pozornost ze středo/východoevropské problematiky věnuje Baker pádu komunistického režimu v NDR a předcházející exilové vlně. I v této souvislosti zaznamenává zajímavé, mezi čtyřma očima vyřčené stanovisko Eduarda Ševardnadzeho: on sám by uprchlíky nechal z NDR odejít, i kdyby jich měl být milion, nicméně Sověti se nemohou nijak vměšovat (s. 150). Podle Bakerova svědectví měl ovšem Ševardnadze o skutečných poměrech v tehdejší NDR svérázné názory: „...mají vysokou životní úroveň. Mají rozvinutou sociální infrastrukturu. Jejich bytový problém je vyřešen. Mají mateřské školky. Mají mnoho sportovních šampionů." Baker kontroval přesně: „A jak byste tedy vysvětlil, že všichni tito lidé odcházejí?" (s. 149). Otevření maďarských hranic pro východoněmecké uprchlíky dohodl podle Bakerova svědectví Kohl s premiérem Némethem a ministrem zahraničí Hornem už 24. srpna (s. 160).

Československá problematika se objevuje jen několikrát a stručně, někdy s faktickými nepřesnostmi. Během krize v září 1989, kdy exulanti z NDR okupovali pražskou ambasádu SRN, navrhoval údajně západoněmecký ministr zahraničí Genscher, aby USA o situaci jednaly s Československem. Baker ovšem takové jednání nechtěl, protože by propůjčovalo legitimitu režimu, jenž jí měl velmi málo (s. 160). O protirežimních demonstracích v Československu mluví až ke 4. prosinci (kdy už šlo jen o protesty proti Adamcově vládě „15:5"). Obšírněji se věnuje Československu jen u příležitosti své návštěvy Prahy v únoru 1990, z větší části ho ovšem tehdy zajímaly hlavně názory československých státníků na problém znovusjednocení Německa. Pozoruhodnou příhodu vypráví Baker o svém setkání s Alexandrem Dubčekem (s. 201). Dubček měl před

1 O americkém ministru zahraničí a jeho manželce mluví dokonce jako o Jimovi a Susan. Srv. SHEVARDNADZE, Eduard: *The Future Belongs to Freedom*. Londýn, Sinclair-Stevenson 1991, např. s. 72.

jednáním s posledním komunistickým premiérem [illegible]em Modrowem a zajímal prý se o Bakerovo mínění, co mu má říci. Baker byl [illegible] „vobodné volby a volný trh," načež Dubček odvětil: „To přesně jsem vždy podp[illegible]" Dalo by se pochybovat, zda Dubček skutečně podporoval volný trh v únoru 1[illegible] Rozhodně je ovšem jisté, že svobodné volby ani volný trh nepodporoval *vždy*. Baker[illegible]va odpověď: „Já vím, a vždy jsem Vás proto obdivoval," svědčí, že v detailech československých soudobých dějin se americký ministr skutečně orientoval jen povrchně.

Celkově podává Baker obrázek sice opatrné, ale promyšlené a konsekventně uplatňované americké politiky vůči rozpadajícímu se sovětskému bloku. Politiky, která si uvědomovala rizika Gorbačovovy pozice a snažila se mu být nápomocna, aniž by si ovšem o Gorbačovovi dělala nemístné iluze. Exprezident Nixon to přesně vyjádřil v dopise, který napsal Bushovi před summitem na Maltě (s. 170). Ocenil sice Gorbačovovu roli pro uvolnění vztahů a vítězství demokracie ve východní Evropě, ale dodal: „Zhodnotíte-li fakta, zjistíte, že [Gorbačov] dělá z nouze ctnost." Zahraniční politika Spojených států, která byla po dlouhá poválečná desetiletí formována především sovětskou hrozbou a nebezpečím komunismu (s. 61), v klíčovém momentu studené války rozhodně nespočívala v pouhém *wait-and-see*.

Recenze

O polsko-ukrajinské spolupráci

Jaroslav Vaculík

MOTYKA, Grzegorz – WNUK, Rafał: *Pany i rezuny*: Współpraca AK–WiN i UPA 1945–1947. Warszawa, Oficyna Wydawnicza Volumen 1997, 212 s.

Dva mladí polští historici z Ústavu politických studií Polské akademie věd, nezatížení starými stereotypy, se ujali zpracování velmi citlivé a kontroverzní problematiky – poválečné spolupráce mezi dřívějšími nepřáteli, a to příslušníky někdejší polské Zemské armády (AK – *Armija Krajowa*) a Ukrajinské povstalecké armády (UPA). V poválečném období, kdy polsko-ukrajinská nenávist dosahovala zenitu, uzavírali nižší velitelé, někdy bez souhlasu, či dokonce přes zákaz vyššího velení, místní dohody, jež v mnoha místech zastavily vzájemné vyvražďování.

Po rozpuštění AK v roce 1945 nevznikly nové podzemní organizace hnutí za nezávislost v Polsku, ale dosavadní ilegální síť začala jen používat jiné názvy. V září 1945 vzniklo sdružení Svoboda a nezávislost (WiN – *Wolność i Niezawisłość*), které se přestalo spoléhat na rychlý výbuch třetí světové války. Mezi AK a WiN existovala nepřerušená personální návaznost i organizační, a proto autoři používají pro polské podzemní hnutí tohoto období zkratku AK–WiN.

Kniha představuje z polské strany první pokus o popsání vojenských vztahů mezi AK–WiN a UPA. Autoři si uvědomují, že vstupují na zrádnou půdu, když ukazují na případy spolupráce, ovšem spíše výjimečné, proti orgánům sovětské a polské státní bezpečnosti. Autorský podíl obou historiků není upřesněn, ale z témat jejich doktorských disertací lze vyvodit, že Wnuk se zabývá hlavně činností polského podzemí, zatímco Motyka se soustřeďuje na polsko-ukrajinský konflikt.

Kniha je rozdělena do deseti kapitol. První kapitola podává nástin činnosti AK v letech 1942–1945, Delegatury ozbrojených sil ve vlasti (*Delegatura Sił Zbrojnych na Kraj* – DSZ) a sdružení WiN. AK tvořila společně s polskými ozbrojenými silami na Západě polskou brannou moc. Po příchodu Rudé armády začala v Polsku působit sovětská vojenská kontrarozvědka *Smerš* (*Smerť špionam*) a vojska sovětského ministerstva vnitra (NKVD). Tyto složky pak nutily oddíly AK, které obklíčily, ke složení zbraní, zatýkaly jejich velitele a deportovaly je do SSSR. Zároveň začal budovat svůj aparát i polský komunistický Úřad

bezpečnosti (UB). V lednu 1945 byla AK, která byla určena k boji proti německým nacistům, rozpuštěna. Nato polská londýnská vláda jmenovala Delegaturu ozbrojených sil ve vlasti, která měla řídit rostoucí hnutí odporu proti nastupující komunistické totalitě. Delegatura se opřela o dosavadní struktury AK, s výjimkou někdejšího východního pohraničí, které připadlo SSSR. Po skončení druhé světové války, za situace, kdy nedošlo ke konfliktu mezi Západem a Sověty, jak očekávalo polské podzemí, byla delegatura v srpnu 1945 rozpuštěna a začala se formovat civilní podzemní organizace. V září 1945 vystoupilo sdružení Svoboda a nezávislost – WiN a požadovalo svobodu slova, sdružování, realizaci křesťanských ideálů ve veřejném životě, spojenectví s Anglosasy a rovnoprávné vztahy Polska se SSSR. Otázku východních hranic ponechávalo otevřenou. Pozice WiN byla oslabena zfalšovaným referendem z 30. června 1946, jehož výsledek vedl v polské společnosti k apatii a fatalismu. To byl počátek konce WiN.

Druhá kapitola podává nástin dějin Organizace ukrajinských nacionalistů (OUN) a Ukrajinské povstalecké armády. Autoři upozorňují, že v září 1939 ukrajinští nacionalisté nepřistoupili na německé návrhy, aby zahájili protipolské povstání. Vyhlásili pouze bojovou pohotovost, která však v mnoha případech vedla k organizované diverzi. Na území zabraném Sověty stoupal v letech 1939–1941 vliv OUN, přestože probíhal frakční konflikt mezi „starými", seskupenými kolem Andreje Melnyka, a „mladými", podporujícími Stepana Banderu. V roce 1940 došlo k rozdělení organizace na dvě vzájemně soupeřící části – melnykovce (OUN-M) a banderovce (OUN-B). Obě frakce však realizaci svých cílů spojovaly s nacistickým Německem, a proto německo-sovětskou válku přijaly s nadšením. Německá okupační politika na Ukrajině však vedla k postupnému rozchodu ukrajinských nacionalistů, zvláště banderovců, s nacisty a k přechodu do ilegality. V roce 1942 bezohledný postup okupantů, zvláště masové vyvážení pracovní síly na nucené práce do Německa, vedl, nejprve na Volyni, ke vzniku živelného partyzánského hnutí. Kromě skupin, které nebyly spjaty s žádnou politickou organizací, a sovětských partyzánů se objevily tři ukrajinské vojenské formace. Největší byla zpočátku takzvaná první ukrajinská povstalecká armáda vedená Tarasem Borovcem – „Bulbou", sympatizujícím s petljurovci. Řada dalších dobře organizovaných partyzánských skupin byla podřízena OUN-M. Nejdynamičtěji však jednali banderovci, jejichž první lesní oddíl vznikl v říjnu 1942. To byl počátek existence Ukrajinské povstalecké armády (UPA), jejíž název přejali banderovci od bulbovců. V srpnu 1943 banderovci násilně začlenili do vlastních řad i oddíly konkurenčních ukrajinských nacionalistických seskupení. Jednotkám ukrajinské pomocné policie vydali rozkaz, aby dezertovaly z německých služeb. Asi pět tisíc policistů tak podstatně posílilo řady UPA. Boj se všemi nepřáteli – Sověty, Poláky i Němci – UPA zahájila zároveň. Pod její kontrolou byly koncem léta 1943 rozsáhlé prostory na Volyni, Němci kontrolovali pouze města a jejich okolí, Poláci byli seskupeni v základnách sebeobrany a sovětští partyzáni se cítili bezpečně pouze v severním volyňském Polesí. UPA měla na Volyni tři partyzánské skupiny, každá čítala šest až osm tisíc mužů. Kromě regulérních partyzánských oddílů vznikly oddíly sebeobrany na ochranu ukrajinských vesnic v síle družstva či čety. K provádění rozvědky a kontrarozvědky disponovala UPA bezpečnostní službou. Správní administrativu vedla civilní síť Organizace ukrajinských nacionalistů a vesnické rady, které prováděly i pozemkovou reformu rozdělováním konfiskované půdy Poláků.

Třetí sjezd OUN–B v srpnu 1943 znamenal ústup od dosavadní totalitní ideologie a vedl ke snaze o rozšíření politické základny Ukrajinské povstalecké armády. V červenci 1944 došlo ke vzniku Ukrajinské hlavní osvobozenecké rady (*Ukrajins'ka Holovna Vyzvol'na Rada* – UHVR), v níž banderovci ovšem dominovali. Na počátku roku 1944 disponovala UPA třiceti tisíci muži a po vstupu Rudé armády na západní Ukrajinu prováděla diverzní a sabotážní akce s cílem dezorganizovat život v týlu fronty za všeobecné podpory ukrajinského obyvatelstva. Rozsah ukrajinského odporu Sověty zaskočil, brzy však vojska NKVD za pomoci sovětských partyzánů a nově formované pomocné policie z řad obyvatelstva – takzvaných vyhlazovacích praporů (*istrebitelne bataljony* – IB) – přistoupila k brutální pacifikaci, která způsobila UPA velké ztráty. V roce 1946 se ve všech vesnicích západní Ukrajiny objevily posádky vojsk NKVD o síle 25 až 100 mužů, aby zabránily zásobování partyzánů. Ukrajinská povstalecká armáda byla nucena snížit počet svých oddílů i jejich velikost, v partyzánském boji měly pokračovat pouze nevelké oddíly. Po hlavní demobilizaci UPA na přelomu let 1946–1947 zůstaly pouze malé partyzánské skupiny o síle družstva či čety, které bojovaly v Karpatech a Polesí. Poslední elitní oddíly UPA ukončily svou činnost v roce 1949, zbytky podzemí v roce 1956. Stranou pozornosti autorů nezůstaly ani sovětské deportace takzvaných aktivních nacionalistů, během nichž bylo v letech 1944–1952 z Ukrajiny vysídleno 204 tisíc osob. Není opomenuta ani činnost OUN–B v emigraci, zejména její podíl na vytvoření Antibolševického bloku národů, který se snažil vystupovat jako představitel porobeného lidu střední Evropy.

Polsko-ukrajinskému konfliktu v letech 1943–1948 je věnována třetí kapitola. V roce 1943 vydala Ukrajinská povstalecká armáda rozkaz polskému obyvatelstvu, aby opustilo Volyni a Polesí. Text rozkazu se nedochoval, ale víme, že jeho neuposlechnutí vedlo k fyzické likvidaci osob, které padly do rukou UPA. K prvním – zpočátku ojedinělým – vraždám Poláků došlo již v roce 1942. Nelze však odlišit zločiny provedené ukrajinskou policií v rámci německých pacifikačních akcí od vlastní činnosti UPA. K hromadným vraždám došlo až na jaře 1943. Všeobecné zúčtování proběhlo 11. července 1943, kdy UPA jen na Volyni zaútočila současně na 167 polských lokalit. Poláci byli nuceni utíkat do měst nebo se shromažďovat ve větších obcích, kde si vytvořili základny sebeobrany, ukrývali se však i v polích, lesích a bažinách. Nacisté mezi nimi prováděli nábor do polské pomocné policie, která měla nahradit ukrajinskou. Několik tisíc Poláků přešlo k sovětským partyzánům, z důvodů nikoli ideologických, ale praktických, pro zajištění své bezpečnosti. Polskou sebeobranu spoluorganizovala AK; na Volyni působilo devět partyzánských jednotek. V lednu 1944 vznikla 27. volyňská divize pěchoty AK; patřily sem polské partyzánské oddíly, část příslušníků sebeobrany a konspirační oddíly činné ve městech. Útoky UPA na polské obyvatelstvo v Haliči začaly až v srpnu 1943 podle poněkud pozměněného scénáře. V důsledku ukrajinsko-polských bojů zahynulo na západní Ukrajině na sto tisíc Poláků a 10 až 20 tisíc Ukrajinců. Po příchodu Sovětů vstoupila řada Poláků do jejich vyhlazovacích praporů, aby si tak zajistili bezpečnost pro své rodiny ohrožované UPA, zachránili se před sovětskými deportacemi do táborů ve vnitřním Rusku a zároveň se pomstili Ukrajincům za nedávné masakry. Autoři věnují pozornost i takzvané repatriaci Poláků ze západní Ukrajiny, v jejímž průběhu odešlo na 700 tisíc lidí.

Pokusy o polsko-ukrajinské porozumění v někdejším východním polském pohraničí se zabývá čtvrtá kapitola. K prvním rozmluvám došlo již v letech 1940–1943, kdy Poláci slibovali Ukrajincům, pokud západní Ukrajina zůstane součástí Polska, plnou politickou

a kulturní rovnoprávnost. Ukrajinci naproti tomu žádali spolupráci v boji se Sověty a Němci, zřeknutí se polských požadavků na západní Ukrajinu a přerušení spolupráce se sovětskými partyzány. Tyto rozhovory nepřinesly žádné pozitivní výsledky. Předpoklady pro spolupráci nevytvořila ani výzva polské domácí politické reprezentace k ukrajinskému národu z července 1943, která poukazovala na spolupráci Ukrajinců s okupanty, vytýkala jim vraždy Poláků a hrozila tresty. Tak byly pohřbeny poslední šance na nalezení nějakého *modu vivendi*.

Další tři kapitoly se věnují pokusům o místní dohody mezi AK–WiN a UPA v některých regionech po příchodu Rudé armády. Jednalo se o oblasti západně od Curzonovy linie, nynější polské pohraničí východně od Lublina a Řešova. Následující osmá kapitola sleduje vývoj názorů polského podzemního hnutí na uzavřené lokální dohody mezi AK–WiN a UPA. V době takzvané druhé okupace působily v jihovýchodním Polsku i jiné polské vojenské protirežimní organizace, zejména Národní ozbrojené síly a Národní vojenský svaz, které nepovažovaly Sovětský svaz za spojence, ale za nepřítele již v době války. V deváté kapitole se autoři zabývají konkrétními společnými vojenskými akcemi AK–WiN a UPA v letech 1945–1947, ať již uskutečněnými nebo jen zamýšlenými. Poslední část rozebírá stanoviska vedení obou organizací k uzavřeným lokálním dohodám. Hlavním důvodem, který znemožnil podpis formální dohody na vyšší úrovni, byl spor o polsko-ukrajinskou hranici.

Publikaci doplňují krátké biografie některých aktérů dohod, seznam pramenů a literatury, jmenný rejstřík, fotografická příloha, mapka východního Polska a schémata organizační struktury AK a UPA. Fakta a pohledy, které kniha přináší, svědčí o otevřenosti polské historiografie a o její připravenosti k dialogu s ukrajinskými historiky. Pravděpodobně nadešel čas na zdokumentování všech stránek složitého vztahu obou národů v letech druhé světové války a krátce po ní.

Recenze

Téma, které by nás mělo stále více zajímat

Oldřich Tůma

LUŇÁK, Petr: *Západ*: Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce. Praha, Libri 1997, 460 s.

Kniha Petra Luňáka zpracovává téma dosud v české historické literatuře výrazně zanedbané. Problematice vývoje západního světa během studené války se věnovalo jen velmi málo prací českých autorů, v tak komplexním věcném a časovém záběru jako nyní Luňák zatím nikdo. Příliš šťastnou ruku při výběru titulů překladové literatury neměli dosud ani nakladatelští redaktoři, a tak se ani mezi publikovanými překlady prací cizích autorů zatím neobjevilo dílo, jež by se mohlo rozsahem, hloubkou a kvalitou zpracování rovnat Luňákově knize.[1] *Západ* tedy vyplňuje velmi citelnou mezeru, tím spíše že jde o téma stále aktuálnější. Téma je ovšem velmi obtížné: nejen časově rozsáhlé a věcně komplikované, ale sestává z celé řady dílčích, jednotlivých témat, jejichž souvislosti a propojenost je třeba vyložit. Existuje k němu množství publikovaných pramenů a také obrovská, takřka nepřehledná cizojazyčná sekundární literatura, již je nezbytné zpracovat a kriticky se s ní vyrovnat.

Je třeba říci, že autor se zhostil svého úkolu v zásadě velmi úspěšně. Splétá svůj výklad z mnoha zdrojů, různé výkladové linie a úrovně se sbližují, logicky propojují a doplňují. Práce je dobře a přehledně strukturovaná, do výkladu jsou vloženy krátké medailonky protagonistů, což popisované děje nenásilně a vynalézavě oživuje. Studie je postavena na využití velkého množství pramenů různého druhu (publicistika, memoáry, a především diplomatické a politické dokumenty), na rozsáhlých znalostech a samostatné interpretaci obrovského množství sekundární literatury. Jde ovšem pouze o publikované prameny, práce se neopírá o samostatný archivní výzkum.

---

1 Dost možná právě naopak: některé přeložené a česky vydané tituly (např. BRADLEY, John F. N.: *Válka a mír po roce 1945*: Dějiny vztahů mezi Sovětským svazem a Západem. Praha, Victoria Publishing 1994; VANDEN BERGHE, Yvan: *Velké nedorozumění*: Dějiny studené války 1917–1990. Praha, Ústav mezinárodních vztahů 1996) jsou způsobilé čtenáře spíše mást a uvést v omyly nejrůznějšího druhu.

Autor postupuje při výkladu mezinárodních vztahů do hloubi minulosti – nastiňuje jej prakticky od počátku novověku. Studenou válku chápe především jako konflikt geopolitický – konflikt mezi dvěma velmocemi či dvěma bloky. Poněkud do pozadí je odsunuta ideologická rovina studené války jako zásadního konfliktu mezi dvěma různými civilizačními koncepcemi. Hlavním předmětem Luňákova zájmu není ani tak to, jak Západ studenou válku vedl; spíše ho zajímá, jak se během ní a s ohledem na ni vnitřně organizoval a strukturoval. Problematika integrace západní Evropy je druhým velkým (a postupně spíše stěžejním) tématem Luňákova výkladu. Z tohoto zaměření pak plyne i skutečnost, že autor jen velmi letmo či vůbec neanalyzuje reakci Západu na některé události, jež bezpochyby patřily k uzlovým bodům studené války – například vývoj v SSSR po Stalinově smrti, krize východního bloku v roce 1956 či události v Polsku v letech 1980–1981. Obecně věnuje jen málo pozornosti souvislostem vývoje v západní Evropě s událostmi na Východě (nezabývá se například v tomto ohledu klasickým tématem – vlivem československého „února" na výsledek voleb v Itálii v dubnu 1948). V zásadě jen velmi málo je dotčena problematika ingerence SSSR do vývoje na Západě (například podpora a dirigování západních komunistických stran).

Celek je velmi dobře komponován, zdá se pouze, že určitou chaotičností trpí pasáže věnované vývoji v 60. a 70. letech (hlava IV–VI). Zde se hlavní linie výkladu jakoby ztrácí, jednotlivé kapitolky se časově překrývají, výklad se vrací i o desetiletí nazpět a není zcela dokonale vyvážen. Zabývá se například vývojem v Portugalsku a Řecku, nikoli však vývojem ve Španělsku a jeho začleněním do NATO. Kapitolka Principy a moc (s. 274–278) sestává vlastně jen z medailonků několika politiků atd.

Jak ani není jinak možné v tak obrovském množství dat, informací a rozborů, objevilo se v knize i několik chybných či nepřesných údajů. Nejde však o záležitosti, jež by zásadně ovlivnily úroveň výkladu. Někde se jedná o nepřesná vyjádření, jinde možná o pouhé přehlédnutí. Jsou to spíše drobnosti, někdy zanedbatelné, ovšem povinností recenzenta je na takové nejasnosti upozornit. Namátkou: s. 15 – nelze asi říci, že oblasti hlásící se k pravoslaví byly vždy ve vztahu k politickému jádru Evropy periferií, rozhodně to neplatilo v raném a vrcholném středověku; termín „národní stát" lze jen těžko užívat už pro kontext 16. století; s. 47 – formulace, že po vstupu sovětských vojsk na území Polska v lednu 1944 vznikl lublinský výbor, je přinejmenším nepřesná (vznikl v červenci); s. 205 – ofenzivu Tet v lednu 1968 nelze označit pouze za útok proti velvyslanectví USA v Saigonu; s. 227 – komunisté dosáhli vítězství ve Vietnamu v dubnu 1975, nikoli 1973; s. 236 – lze opravdu říci, že v roce 1968 hrozilo, že studentské bouře ve Francii přerostou v občanskou válku?; s. 237 – referendum, po němž abdikoval prezident de Gaulle, se konalo na jaře 1969, nikoli 1968; s. 336 – není pravda, že se většina Poláků neúčastnila referenda v roce 1987 (účast byla asi 66 procent), polské volby v červnu 1989 přinesly rozhodující, ne ovšem drtivé vítězství opozice (pro PSDS hlasovalo v absolutních počtech přes 30 procent voličů, tedy více než pro většinu komunistických stran východní Evropy v prvních svobodných volbách); Tadeusz Mazowiecki nebyl „předákem Solidarity" v pravém slova smyslu; s. 337 – události v Bulharsku na konci roku 1989 těžko snesou označení „revolta".

Podobně by se asi slušelo připomenout, že ačkoli Luňák pracoval s obrovským množstvím sekundární literatury, pominul některé důležité tituly. S ohledem na kvantum existující a stále přibývající literatury a její ne vždy snadnou dostupnost jde ovšem o zcela

nevyhnutelné omezení. Stranou nechal také celé výkladové směry (například feministická literatura).[2] Závažnější je opomíjení existujících českých publikací: například při užití domácích edic dokumentů a prací k problematice Marshallova plánu (zvláště práce Karla Kaplana) by výklad odmítnutí tohoto plánu musel být přesnější (s. 82). Vytknout lze i někdy neúplné bibliografické odkazy (například články bez paginace).

Uvedené výtky se ovšem týkají pouze detailů, zčásti okrajových, a opomenutí či nepřesností, jež jsou při obrovském věcném i časovém záběru práce skutečně takřka nevyhnutelné. I u velmi renomovaných světových autorů takových nepřesností najdeme dost – a většinou spíše více než zde.

Západ je prací slušných vědeckých kvalit, širokého rozhledu a většinou nadstandardně pečlivého zpracování. V kontextu domácí historiografie či politologie je zcela výjimečným příspěvkem k dané problematice. Možná by se dalo říci, že než dospějeme k situaci, kdy integrační procesy budou bezprostředně aktuální záležitostí i pro nás, musíme se kromě mnoha jiného zcela vážně zabývat i smyslem a dějinami západoevropského sjednocování. Fakt, že taková kniha jako *Západ* byla napsána, je z této perspektivy počinem potěšitelným nejen z vědeckého, ale svým způsobem i občanského hlediska.

2 Např. ENLOE, Cynthia: *Sexual Politics at the End of the Cold War*. Berkeley, University of California Press 1993. Srv. také ZALEWSKI, Marysia: Feminist Theory and International Relations. In: BOWKER, Mike – BROWN, Robin (eds.): *From Cold War to Collapse*: Theory and World Politics in the 1980s. Londýn, Cambridge University Press 1993, s. 115–144.

Recenze

Zamyšlení nad stoletím české politiky

Blanka Císařovská

ŠOLLE, Zdeněk: *Století české politiky*: Počátky moderní české politiky od Palackého a Havlíčka až po realisty Kaizla, Kramáře a Masaryka. Praha, Mladá fronta 1998, 234 s., 54 s. poznámek. Knihu sponzoroval Archiv Akademie věd České republiky.

Zdeněk Šolle zúročil svá celoživotní studia novějších českých dějin v knize, v níž v jedenácti kapitolách pojednává o vzniku, vývoji a osudech českého politického programu v letech 1848–1914 a hodnotí názory a činy pěti jeho nejvýznamnějších představitelů: Palackého, Havlíčka, Kaizla, Kramáře a Masaryka. Své zaujetí problémy novodobého českého programu projevil už před třiceti lety, kdy v období „obrodného procesu" se znovu přemýšlelo o kontinuitě s demokratickou národní tradicí. Napsal stať O smyslu novodobého českého politického programu (*ČČH*, č. 1, 1970), v níž si kladl otázku po jeho významu pro současnost. Mám v paměti, jak Šolleho studie silně zapůsobila a byla inspirující k zamyšlení o smyslu českých dějin.

Podtitul knihy napovídá, že autor bude řešit především dva problémy: vznik české moderní politiky a její rozvíjení v myšlení a praktické činnosti pěti předních politiků jmenovaných v podtitulu knihy.

Povšimněme si především, že autor (na rozdíl od citované studie z konce šedesátých let) změnil charakteristiku svého tématu: novodobý český politický program překvalifikoval na moderní politiku. Užívání pojmu moderní politiky je však poněkud problematické. Modernost je převážně spojována s kulturními a uměleckými jevy, směry a styly, které přinášejí nové podněty zejména v tvůrčím postupu, v hledání nových vyjadřovacích forem. A pokud například v první polovině devadesátých let 19. století splývá politika a umění v jeden avantgardní proud, jak tomu bylo u pokrokového hnutí, pak politici zůstali pokrokáři, ale umělci se stali modernou (Manifest české moderny, 1895). Chápeme-li však modernost v nejvšeobecnějším slova smyslu, tj. že moderní je vše, co přežívá z minulosti do přítomnosti a budoucnosti a že tyto tři časové fáze tvoří integrální dějovou a myšlenkovou spojnici, do níž se přelévají a přetvářejí impulzy z časově různých dějišť, pak Šolleho bádání o počátcích české moderní politiky a jejím dalším vývoji je víc než aktuální. A o to právě Šollemu především šlo: označil přelom 18. a 19. století jako bod,

odkud se odvíjí moderní politika vlivem výrazného společenského přelomu, kdy se v protikladu k výsadním právům stavovským, religiózním a monarchistickým začíná prosazovat zájem o občanská a lidská práva. Palacký jako první český politik pochopil a analyzoval nové impulzy a problémy své doby a syntetizoval je do programu, v němž jsou zahrnuty vedle historicko-státoprávních principů i principy občanské, přirozenoprávní – lidskost, rovnost a svoboda. Proto Šolle právem označil Palackého za zakladatele české moderní politiky.

Předpoklady vzniku Palackého moderní české politiky

Zdeněk Šolle věnuje celou kapitolu národnímu obrození, které, jak známo, položilo základy pro moderní český národní program. Byla to doba přelomu století, kdy národní buditelé osvobodili vědecké bádání od náboženské ideologie a stavovských bariér a položili svobodné vědecké základy v oborech historie, filologie, filozofie a literatury pro zdůvodnění oprávněnosti nároků na svébytnou národní existenci. Je známo, že na Palackého působil vědecký kriticismus Dobrovského i literární tvorba Jungmanna, aby se tak obojí vliv spojil k rozpoznání národní integrity a k vypracování nové koncepce národního programu.

Dalším podnětem k zrodu moderní české politiky byl vliv evropského Západu, kde ve Francii vzplál revoluční entuziasmus, který vyzdvihl do popředí ideje rovnosti, svobody a bratrství. Evropu zachvátila idea občana jako rovnoprávného a svobodného člena společnosti. Tento obrat k člověku provázela nová duchovní atmosféra, která předznamenala moderní dobu. Nejvýrazněji ji vyjádřili velikáni Mácha a Němcová, kteří pronikli do hloubky intimního bohatství člověka a položili tak základ životní filozofie, vyznávající přirozenost, duchovní a společenskou nezávislost. V politice, tedy konkrétně v národním programu Palackého, se tento obrat k člověku projevil víc celostně společensky. Svoboda a rovnoprávnost člověka se měly realizovat skrze svobodu a rovnost národa. V tomto smyslu nazval T. G. Masaryk Palackého program „moderní idejí národnostní".

Byla však „moderní idea národnostní" prakticky uskutečnitelná? Dnes víme, že tehdy, v 19. století, nikoli. Přesto ale to byla jediná cesta, kterou se mohly ubírat všechny reálné kroky směřující k zápasu o rovnoprávnost a svobodu. Palacký vycházel z reálné situace, z etnické skladby obyvatelstva Rakouska, kdy pod rakousko-německou nadvládou žil mnohonásobný počet příslušníků ostatních národů: Češi, Poláci, Rusíni, Vlaši, Slováci, Maďaři, Rumuni, Ilyrové (Jihoslované). Věřil, že nejlepší léčbou tohoto neblahého stavu je metoda federalizace, zrovnoprávnění národů v rámci mnohonárodnostního státu. Někteří historikové staršího období chápali federalizaci Rakouska jako úsilí o převahu Slovanstva nad Germány. Nikoli, Palacký usiloval o rovnoprávnost všech národů, i neslovanských, jako byli Maďaři, Vlaši, Rumuni.

Šolle ve své práci bohužel nezvýraznil filozofické předpoklady vzniku Palackého programu; zmiňuje se toliko o filozofii Augustina Smetany, který anticipoval syntézu národních a demokratických ideálů: „Národnost má krásné oprávnění, ale nikoliv na úkor humanity." Když však vstoupil Palacký do politiky, dal jí filozofické základy, věřil v „božnost", v potřebnost hledání souvislostí mezi pozemským a transcendentálním – tj. ideálem dobra a etična, korigujícím politiku o hlubší duchovní rozměry. V tomto smyslu chápal politiku i TGM, podle něhož všechno praktické dění má být měřeno podle

vyšších mravních kritérií a mělo by postupovat v souladu s Prozřetelností. Tato duchovní ušlechtilost byla silnou složkou českého národního programu od Palackého po Masaryka a pro výchovu národa se stala neocenitelnou.

Český politický program Palackého a Havlíčka

Palacký věnoval celý život úsilí, aby dosáhl přeměny monarchistického Rakouska ve federální stát, v němž by se realizovala rovnoprávnost národů. Pokusil se dvakrát o reformu ústavy, v níž by byly spojeny požadavky českého státního práva s novými přirozenoprávními prvky podle idejí rovnosti a bratrství. V ústavním výboru kroměřížského sněmu v letech 1848–1849 bojoval za svůj ústavní návrh, v němž byla obsažena správní a jazyková autonomie, spojení všech tří zemí Koruny české, vlastní sněm a vláda. Po rozpuštění kroměřížského sněmu a porážce revoluce se stáhl do ústraní. O reformu státu se znovu pokusil s poslanci českých zemí v Memorandu českých poslanců (1870) a získal u rakouské vlády slib nových zákonů o správní a jazykové autonomii (takzvané fundamentální články, připravené knížetem Hohenwartem v roce 1871). I tento pokus ztroskotal; postavili se proti němu tvrdě a nesmiřitelně rakouští a němečtí nacionální politikové, kteří po celé 19. století bránili své mocenské postavení proti všem autonomistickým tendencím ovládaných národů.

Pozoruhodné je, že František Palacký rozvedl myšlenku rovnoprávnosti národů jako metodu rekonstrukce celé Evropy v programu Manifest k evropským národům, přijatém 12. června 1848 na Slovanském sněmu v Praze. V první světové válce navázal na Palackého vizi rekonstrukce Evropy T. G. Masaryk, který nastínil ideu spojených malých evropských národů ve své knize *Nová Evropa*.

Šolle věnuje pozornost vývoji vztahů českých a slovenských politiků v 19. století, v současnosti dovršenému definitivní emancipací ve dva samostatné státy proti duchu Palackého federalistických idejí. Šolle ukazuje, jak už v 19. století dochází k zajímavému křížení názorů Čechů a Slováků na způsob řešení národní emancipace (s. 56–57). Češi vlastně sami ospravedlňovali již v 19. století budoucí postup Slováků svou ideologií českého státního práva s prosazováním českých historických hranic, ruku v ruce s jazykovou emancipací od Němců. Na rozdíl od Čechů Slováci nehledali svou identitu v jazykovém vymezení vůči vládnoucímu maďarskému národu, ale v jazykové odluce od češtiny. Tak tomu bylo například u Bernoláka a později u Štúra, Hurbana a Hodži, kteří jazykovou odluku provedli podle středoslovenského nářečí. Palacký, Kollár a Šafařík byli proti Štúrově odluce a roku 1846 vydali *Hlasy o potřebě jednotného spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky*. Štúrovu a Hurbanovu jazykovou emancipaci Slováků odsoudil i Karel Havlíček Borovský. Šolle cituje jeho slova z *Epištol kutnohorských*, která platí jako vzor pro všechny, které citlivě zasáhla současná definitivní emancipace slovenského národa od českého: „Kdyby ještě nyní veliká většina Slováků na tom stála, že chtějí být Slováci zcela zvláštním kmenem ... budu já, ačkoliv jsem jiného přesvědčení, přece první, který tuto vůli jejich za pravidlo pro sebe uznám a jim jako samostatnému slovanskému kmenu ke společnému bratrskému svazku a k vzájemné podpoře zase ruku podám..."[1]

1 *Století české politiky*, s. 41.

Havlíček byl žák Palackého, jeho český politický program byl konkretizací Palackého programu, jako on uznával požadavek spojení historického práva s přirozeným právem. Na rozdíl od svého učitele byl ovšem spíš filozof praxe a kladl důraz na dobrý a čestný život, na uskutečnění mravních principů v denním životě. V politice zdůrazňoval velkou zodpovědnost vlády vůči národu: „Vláda pro národ ... zkrátka když sebe vláda nevymaňuje z mravních zásad..." Nejdůležitějším kritériem dobré vlády je poctivost: „Naše barva červená a bílá znamená poctivost a síla!" Dále v *Epištolách kutnohorských* připomíná, že vše, i dobrá vláda, záleží na úrovni národa. „Jenom národ zachovalý a vzdělaný může míti svobodu a spojenou s ní dobrou vládu. Tuto pravdu, kterou nás učí zkušenost dějepisu, musíme vždy především na zřeteli míti."[2]

Ne nadarmo věnoval T. G. Masaryk Havlíčkovi objemnou monografii. Palacký se stal „otcem národa", Havlíček miláčkem národa. Oba dva se doplňovali ve své genialitě. Palacký na základě znalostí dějin a analýz vývojových trendů společnosti tvořil programové konstrukce, Havlíček svým bystrým politickým postřehem je konfrontoval s praxí. Stojí za srovnání, jak oba dva tušili budoucí vývoj národních hnutí. Palacký postřehl vlivy a souvislosti civilizačního a ekonomického růstu a světové centralizace na vzrůst významu národností. Poznal, že moderní doba se vyvíjí nerovnoměrně, a tam, kde vzrůstá ekonomická síla, sílí národní vědomí oproti moci politicky silnějšího. Proto podle Palackého má národnost své morální oprávnění a posiluje i nárok na národní sebeurčení.

Havlíček, který zemřel daleko dřív než Palacký, takže už nemohl sledovat hospodářský vzestup a jeho souvislosti s národnostní otázkou, přesto postřehl trhliny v možné realizaci „moderní ideje národnostní", tj. ve federativním uspořádání. Ačkoli sdílel víru v uskutečnění programu rovnoprávnosti národů, viděl jedno z hlavních nebezpečí pro realizaci federalismu v egoismu a nevraživosti národů, neboť v praxi utlačoval Polák Rusína, Maďar Slováka, Němec Čecha atd. Ukazovalo se, že existence federativního státu je nesmírně složitý úkol.

Kaizl, Kramář a Masaryk: Nové podněty moderní české politiky

Konec století posunul českou otázku do nové dimenze. Palacký a Rieger se snažili o fundamentální přeměnu rakouské ústavy, o prosazení rovnoprávnosti všech národů, uznání občanských svobod a náboženské tolerance. Šolle ukazuje, jak Kaizl, Kramář a Masaryk začali provozovat politiku pragmatickou. Tito „tři králové" byli roku 1891 zvoleni do poslanecké sněmovny a usilovali nikoli o převrat poměrů, o změnu ústavy, ale zabývali se hlavně konkrétními reformními kroky, národohospodářskou, školskou či sociální otázkou. Kaizl, svým vzděláním právník a ekonom, věnoval velkou pozornost hospodářství. Kramář, který studoval po doktorátu práv v Berlíně a Paříži, se věnoval finančním a správním dějinám Rakouska-Uherska. Masaryk byl filozof a sociolog, vystupující jako analytik a kritik duchovního stavu evropské, a především české společnosti.

Brzy došlo k ideovému rozchodu Masaryka s Kaizlem a částečně i s Kramářem. Masaryk považoval oba za konzervativce a oportunisty, kteří uznávají jako nejvyšší hodnotu stát a podíl na moci. Měl jim za zlé celkem nekritický vztah k mladočeské straně, na níž

2 *Tamtéž.*

mu vadila mělkost a povrchnost. Dočasně se odvrátil od politiky s vědomím, že se může k politické práci vrátit, až důkladně prostuduje českou otázku v její humanitní a sociální perspektivě a na tomto základě znovu promyslí poslání české politiky. Během let 1895–1901 vydal celkem sedm knih o české otázce, o současné politické krizi, o humanismu a podobně.

Josef Kaizl šel jinou cestou. Jako vynikající národohospodář uvažoval pragmaticky, smysl politiky viděl v podílu na moci, v těsné spolupráci s rakouskou vládou. Dík svému talentu se stal ministrem financí Badeniho vlády a získal si velké uznání u premiérů hraběte Badeniho i hraběte Thuna. Oba dva se pod jeho vlivem pokusili o vyrovnání s Čechy. Kaizlův program na rozdíl od velkorysé koncepce Palackého byl méně náročný, spočíval jen v nastolení jazykové rovnoprávnosti. Badeni se chystal prosadit rovnoprávnost češtiny a němčiny ve vnitřní a civilní správě; když však jazyková nařízení byla 22. dubna 1897 vydána, Němci byli rozhořčeni, organizovali bouřlivé demonstrace a v tisku označovali Čechy za „barbarský národ" a „polocivilizovanou hordu". Ani další pokusy premiérů Gautsche a Thuna se nezdařily pro odpor, neústupnost a agresivitu rakouských Němců. Čechům nevyšla ani radikální opozičnost, ani oportunistická spolupráce. Konec století znamenal konec nadějí na uplatnění českého politického programu metodou federalizace. Přišla doba, kdy se musela hledat nová cesta.

Český politický program a Masaryk

Po pádu Badeniho a Thunovy vlády T. G. Masaryk pochopil, že česká otázka je politicky neřešitelná. Přední problém doby, česko-německá otázka, nebyl schůdný ani pokusem o ústavní přeměny či drobné zákonné úpravy, ani radikální opozicí, ani oportunistickou parlamentní taktikou. Masaryk si uvědomil, že za této situace je třeba najít novou alternativu, která by dovedla čelit mocenské zvůli větší a vyšší silou – mravností a vzdělaností. Šolle uvádí šest úkolů, které vytyčil Masaryk jako program pro svou nově založenou Lidovou stranu: vést národ k demokracii, řídit politiku jako praktickou vědu, usilovat o smír a dohodu s Němci, spolupracovat se Slováky, usilovat o politickou samostatnost, vzdělávat český a slovenský lid. Šolle pokládá Masarykův politický program za adaptaci Palackého myšlenek z jeho *Ideje státu rakouského* na českou situaci z konce století, kdy pokračuje buditelské úsilí a kdy největší politickou silou je zdánlivě paradoxně „nepolitická politika" čili mravní idea humanitní. To je zhruba obsah Masarykovy politiky, kterou Šolle nazývá prorakouskou.

Další Masarykovo období, které Šolle označuje jako revoluční, bylo podle některých historiků paradoxním, poněkud nelogickým obratem v jeho původní prorakouské orientaci. Jak známo, Masaryk v den Husových oslav v Ženevě roku 1915 vyslovil za svůj cíl československý stát a stal se poté představitelem československé revoluce. Šolle si klade zajímavou otázku: Proč se jím nestal Karel Kramář, za války národní hrdina odsouzený doma k trestu smrti? Kramář, který na poválečných mírových konferencích se zasazoval o hranice republiky podle historického státního práva? Šolleho odpověď odkazuje na mimopolitickou sféru: „Důležitým předpokladem tohoto Masarykova dějinného úspěchu bylo právě jeho historicko-filozofické dílo zahájené v polovině 90. let 'Českou otázkou'. Chci znovu zdůraznit, že bez této ideologické přípravy, která tehdy u některých Masarykových odpůrců vyvolala nesouhlasnou kritiku, by náš odboj za první světové války byl

kusý a náhodný, bez souvislosti s minulým vývojem."[3] Dodejme však, že přece jen nejvíc rozhodlo o úctě, lásce a obdivu lidu, že se Masaryk postavil neohroženě do čela boje za svobodu jako vůdce československých legií.

Třetí Masarykova vývojová etapa, „varianta československá", je už mimo téma Šolleho práce, a tudíž analyzována velmi stručně. Na malém území ČSR uskutečňuje Masaryk staronovou ideu Palackého o státu národnostně rovnoprávném, humanitně orientovaném a sociálně spravedlivém. V „obrodném procesu" roku 1968 realizuje se po více než sto letech Palackého idea federalizace. Oba moderní státní útvary žijí jen krátce, jsou vyvráceny totalitními a nedemokratickými režimy, ke slovu přicházejí zcela protikladné principy, a když už se konečně naskytne příležitost, aby se mohla idea federalizace svobodně realizovat, jak tomu bylo po roce 1989, myšlenka zbytněla jako neživotná.

Závěr Šolleho knihy není nijak optimistický. Interpretuje úryvek z Palackého doslovu k německému vydání *Spisů drobných* z roku 1874, tedy z doby, kdy Palackého ideje byly zmařeny a kdy na něj dolehl pocit zmaru a pochyb o smyslu a budoucnosti lidství. Sám Šolle nechává českou otázku otevřenou. Východisko nalézá ve slovech Palackého, které jsou výzvou pro budoucí generace: „Přičiňuj se jen o své vzdělání, napotom ještě pilněji než dosavad, hleď povznésti ducha svého více a více a neměj pak strachu před katastrofami jakýmikoliv: konečný los jeho záviseti bude jen na něm samém."[4]

O metodě vědecké práce Zdeňka Šolleho

Šolle je jedním z mála současných historiků, kteří promýšlejí historii v souvislostech staletí uplynulých i nastávajících, kteří hledají identitu a kořeny života české společnosti v hlubinném ponoru do „duše" národa a měří podle hodnot, které nám odkázali naši významní předkové: podle mravně-humanistických ideálů.

Dnes už se Palacký snad kromě *Dějin národu českého* téměř nečte, málo se čte i Havlíček a Masaryk. Jak autor zdůrazňuje na přebalu knihy, půlstoletí přerušení demokratického vývoje způsobilo absenci vědomí souvislostí s demokratickými národními tradicemi. Aby autor oživil a přiblížil plasticky minulost, doplnil svůj historický exkurz četnými citacemi osobností české historie, aby ony samy „svými ústy" promluvily o svých činech, myšlenkách a idejích. To má výhodu bezprostředního svědectví o době, o myšlenkovém bohatství, vysoké kultuře jazyka, hluboké vzdělanosti a o vzácné ušlechtilosti, jíž se dali naši předkové do služeb vlasti.

Na druhé straně tato metoda však vykazuje znaky „profesionální deformace". Jako by si autor neuvědomoval, že jeho z podrobného a hlubokého studia vytěžené poznatky a objevné pramenné materiály nejsou často pro čtenáře pochopitelné, ba někdy jej mohou i unavovat. Laický čtenář se dost těžko může vyznat v dobových událostech, které citovaný autor komentuje (zejména v korespondenci), takže mu unikají příčiny a okolnosti sdělení (to se týká zejména 5. a 6. kapitoly: například není vysvětlen, ale jen zmíněn rozchod Masaryka s Gollem, Hostinským atd.). Nicméně autor vybral citáty, které mají velkou aktuální platnost a vzrušují svou jasnozřivostí (například předpověď Masaryka o znehodnocení marxismu, trvalé hodnotě socialismu atd.).

---

3 *Tamtéž*, s. 226.
4 *Tamtéž.*

Šollemu poněkud uniká postava Kramáře. Zatímco se velmi obšírně zabývá spory mezi Masarykem a Kaizlem o pojetí české otázky, shody či rozpory Masaryka a Kramáře, eventuálně Kaizla a Kramáře nejsou v knize zřetelně vyloženy. V knize mi dosti schází hlubší pojednání o vztahu státoprávní a přirozenoprávní teorie, výklad o tom, jaká stanoviska vůči nim čeští politici zaujímali a jak je měnili pod vlivem dobových událostí.

Šolleho kniha představuje jednu z nejvýznamnějších publikací o českých dějinách z posledních let. Ač se jedná o 19. století, je podnětná pro současnost, a neměla by proto ujít pozornosti těch, kteří přemýšlejí o významu a smyslu českých dějin.

Diskuse

Zorinova pražská mise v únoru 1948

Nad novými dokumenty

Tajemství se sedmi pečetěmi?

Vilém Prečan

Vzájemný vztah a složitá souhra vnějších a vnitřních podmínek sovětizace a začlenění zemí střední a východní Evropy do sovětského bloku patří k nejfrekventovanějším problémům studia dějin rané fáze studené války. Pokud jde o zkoumání sovětské politiky a mnohostranné aktivity sovětských institucí v daném regionu, připadla prvořadá úloha ruským historikům. Nutno ocenit, co všechno na tomto poli v uplynulých osmi letech vykonali a jak pokračují v úsilí o získání přístupu k archivním pramenům a při jejich zveřejňování.

Česká historiografie těchto výsledků práce ruských historiků bohatě využívá. Například jen *Soudobé dějiny* za krátkou dobu své existence publikovaly dva články Gibianského, informace o knihách Adibekova a dalších publikacích, nepočítáme-li původní článek českého historika Michala Reimana Stalin po válce,[1] a znovu daly ruským historikům pracujícím na dané problematice mnoho místa v dvojčísle 3–4 v roce 1997.

---

1 GIBIANSKIJ, Leonid: Informbyro a východní Evropa. In: Soudobé dějiny, č. 4–5 (1994), s. 463–472; týž: Moskva a východní Evropa. In: *Tamtéž*, č. 1 (1997), s. 26–41. REIMAN, Michal: Stalin po válce (1945–1948). In: *Tamtéž*, s. 42–63. Viz též jeho recenzi Východní Evropa v dokumentech ruských archivů. In: *Tamtéž*, č. 3–4 (1997), s. 538–544. Několik cenných dokumentů sovětského původu bylo publikováno v českém překladu ve sborníku *ČSR a SSSR 1945–1948*: Dokumenty mezivládních jednání. K vydání připravili Karel Kaplan a Alexandra Špiritová. Brno, Doplněk a ÚSD 1997. (Zde zejména dokument č. 144 a přílohy 2 a 3.) Na některé sovětské dokumenty z období před únorem 1948, podobně relevantní v daných souvislostech, upozornili už v roce 1994 Jiří Bílek a Jiří Dufek (Zajímavé materiály k československé historii v moskevských archivech. In: *Historie a vojenství*, č. 5/1994). Viz též referát Jiřího Bílka *K voprosu o sovetizacii čechoslovackoj armii v period do fevralja 1948 g.* na konferenci v Moskvě v dubnu 1997, publikovaný ve sborníku citovaném v následující poznámce pod čarou.

V dubnu 1997 se v rámci druhého zasedání česko-ruské komise historiků a archivářů konala v Moskvě konference, respektive sympozium Únor 1948 – Moskva a Praha, pohled po padesáti letech.[2] Tři z referátů ruských historiků, přepracované na články, byly uveřejněny v českém překladu časopisecky.[3] Na tomto poli chybí k dokonalému obrazu ještě velice mnoho, jak co do dokumentů, tak zejména co do poznatků o všech úrovních spojení a styků mezi oběma stranickými centrálami – KSČ a VKS(b) (zejména informace o tajném telegrafickém spojení vedení KSČ s Moskvou jsou velmi kusé a málo spolehlivé). Nicméně se právě zásluhou neúnavného úsilí ruských historiků v posledních letech velmi podstatně rozšířil dokumentárně doložený obraz o tom, jak byla situace v Československu vnímána a traktována na různých úrovních sovětských diplomatických, stranických a vojenských institucí, jakož i o tom, jaké důsledky měl obrat v politice Moskvy směrem ke konfrontaci se Západem, rýsující se od jara 1947, pro postavení Československa a pro politiku KSČ.[4]

Jedna „tajemná komnata" soustředěnému úsilí historiků však vytrvale odolávala – ta, v níž jsou uloženy prameny o Zorinově misi. Ještě v dubnu 1997 konstatovala Galina Murašková, že bohužel nejsou k dispozici dokumenty, které by umožnily vysledovat reakci nejvyššího sovětského vedení na informace z Prahy a jeho následující kroky, a výslovně uvedla: „Svazek dokumentů týkajících se činnosti vysokého sovětského diplomata v Československu mezi 19. a 25. únorem zůstává historikům bohužel utajen."[5] *V tomto ohledu zůstávalo základní informací ústní svědectví z druhé ruky, totiž pozdější výroky Alexeje Čepičky, které zveřejnil a o něž se opíral při interpretaci Zorinovy mise Karel Kaplan (srv. pozn. 9). Za necelý rok od moskevské konference v roce 1997 se situace změnila k lepšímu v tom smyslu, že ve svém referátu předneseném na pražské konferenci Československý „únor" 1948 – předpoklady a důsledky doma a ve světě, která se konala v únoru 1998, mohla Galina Murašková seznámit účastníky s některými novými dokumenty z Archivu zahraniční politiky Ruské federace (Archiv vnešnej politiky RF – AVP RF)*; přesněji s výňatky z několika depeší vyměněných mezi Zorinem za jeho pobytu v Praze a jeho moskevskými adresáty (pravděpodobně Molotovem, který podepsal dva Muraškovou citované telegrafické pokyny z 22. února Zorinovi, a bezpochyby Stalinem v pozadí).[6]

---

2 Soubor všech referátů sedmi ruských a čtyř českých historiků spolu s informací o „kulatém stole" organizovaném k 60. výročí úmrtí T. G. Masaryka (1937–1997), který byl rovněž součástí programu zasedání komise, byl publikován ve sborníku *Fevral' 1948*: Moskva i Praga. Vzgljad čerez polveka. Materialy vtorogo zasedanija komissii istorikov i archivistov Rossii i Čechii. Moskva, 26–30 aprelja 1997 g. Odp. red. akademik G. N. Sevost'janov. Moskva 1998.

3 MARJINOVÁ, Valentina V.: Od důvěry k podezíravosti: Sovětští a českoslovenští komunisté v letech 1945–1948; MURAŠKOVÁ, Galina P.: Únorová politická krize roku 1948 v Československu a „sovětský faktor": Z materiálů ruských archivů; NARINSKIJ, Michail M.: Sovětský svaz a Marshallův plán: Ještě k otázce sovětského veta. Všechny tři články viz *Soudobé dějiny*, č. 3–4 (1997), s. 451–491.

4 Tak například upozornila V. Marjinová na dikci vystoupení generálního tajemníka KSČ R. Slánského na zakládající poradě Informačního byra ve Szklarské Porębě v září 1947. Byla publikována ve spolehlivém ruském znění a v anglickém překladu, česky však ještě nevyšla, což lze považovat za manko dosavadního českého bádání. (Srv. *The Cominform*: Minutes of Three Conferences: 1947/1948/1949. Milán, Annali 1994.)

5 Podle znění publikovaného v *Soudobých dějinách, č. 3–4 (1997), s. 473.*

6 Nicméně i nadále, v článku publikovaném rusky po pražské konferenci, který je v podstatě syntézou obou jejích předcházejících textů na dané téma, totiž referátu z konference v Moskvě v roce 1997

Nepovažujeme za účelné publikovat pasáže referátu Galiny Muraškové (respektive jejího výše citovaného článku z roku 1998, uveřejněného po pražské konferenci), které se víceméně překrývají s textem, který vyšel v *Soudobých dějinách* v čísle 3–4 v roce 1997, a uveřejňujeme překlad jen té části referátu, v níž autorka seznamuje s novými dokumenty a skutečnostmi a kde je komentuje. Kromě Zorinovy pražské korespondence jsou nové údaje také z informace sovětského diplomatického představitele v Praze M. F. Bodrova o rozhovoru s Klementem Gottwaldem 17. února 1948, jimiž níže otištěný příspěvek Muraškové začíná.

Ještě na konferenci komentoval sdělení Galiny Muraškové Leonid Gibianskij a upozornil na některá úskalí interpretace nových dokumentů, s nimiž Murašková konferenci seznámila. Své poznámky pak formuloval na požádání *Soudobých dějin* i písemně a dal je redakci k dispozici. Vzhledem k závažnosti problematiky požádal redakční kruh o vyjádření k věci také Karla Kaplana, autora dosavadního výkladu o Zorinově pražské misi v únoru 1948.

Takto sestavený soubor tří textů uveřejňujeme jako příspěvek do diskuse, která bude bezpochyby pokračovat, zejména podaří-li se získat přístup k dalším, stále ještě utajovaným dokumentům. Překlad textu Muraškové, který vychází ze znění jejího konferenčního referátu, a poznámek Gibianského pořídila Jana Váchová. Titulky Gibianského a Kaplanova textu jsou dílem redakce časopisu.

Únorová krize roku 1948 v Československu a sovětské politické vedení

Podle materiálů ruských archivů

Galina P. Murašková

[...] Materiály ruských archivů dokazují, že před únorem 1948 Klement Gottwald považoval mimoparlamentní metody v boji o moc za reálnou nutnost. Potvrzuje to informace dočasného pověřence pro záležitosti SSSR v Československu M. F. Bodrova. Na základě rozhovoru s Gottwaldem sděloval Bodrov 17. února do Moskvy, že pravicové strany s podporou sociálních demokratů dokázaly izolovat komunisty ve vládě a prosadit proti nim několik rozhodnutí. Přijetí nové ústavy a zákonů navržených komunisty je ve vzniklé situaci nereálné. Gottwald, který v rozhovoru s Bodrovem rozebral vzniklou

a referátu předneseného v Praze, Murašková uvádí, že by bylo naivní domnívat se, že je k dispozici celý soubor dokumentů odhalujících stanoviska sovětského vedení v souvislosti s politickou krizí v Československu v roce 1948. O Zorinově misi pak píše doslova: „Pro ruské historiky zůstává soubor dokumentů souvisejících s určením úkolů a aktivit Zorina v Praze stále ještě 'tajemstvím se sedmi pečetěmi'. V současnosti máme k dispozici pouze jistý, velmi omezený okruh dokumentů, které ukazují, jaké argumenty používala sovětská strana, když usilovala o vyřešení politické krize v Československu podle svých potřeb." (MURAŠKO, G. P.: Fevral'skij krizis 1948 g. v Čechoslovakii i sovetskoje rukovodstvo: Po novym materialam rossijskich archivov. In: *Novaja i novejšaja istorija*, č. 3 (1998), s. 50–63, zde s. 57 n.)

situaci, nevylučoval, že pravicové strany s podporou Edvarda Beneše učiní takový krok, jakým je vyslovení nedůvěry současné vládě, aby mohl být sestaven nový kabinet. Za takového vývoje událostí, řekl Gottwald, komunisté „také půjdou až do krajnosti, tj. s pomocí ministerstva vnitra ovládaného komunisty a většiny armády *silou uchopí veškerou moc v zemi a definitivně se vypořádají s reakcí*"[7] (podtrhla G.M.). V Gottwaldových plánech důležité místo zaujímala příprava a provedení celostátní konference závodních rad 22. února, na níž, jak řekl Bodrovovi, „budou vypracovány a přijaty požadavky dělníků na vládu. Ihned po ní se plánuje svolání konference rolníků."[8]

Z uvedeného je zřejmé, že Moskva byla podrobně informována jak o situaci v zemi, tak i o předpokládaných postupech vůdců KSČ.

Dne 19. února přijíždí do Prahy náměstek ministra zahraničních věcí Valerian A. Zorin. V současné době máme k dispozici některé nové dokumenty. Dovolují nám poopravit široce rozšířený výklad Zorinova poslání v Praze.

V pracích vážených českých kolegů se tvrdí, že Zorin, který do Prahy oficiálně přicestoval údajně proto, aby sledoval průběh dodávek sovětského obilí do Československa, měl Gottwaldovi přivézt Stalinův příkaz využít vládní krizi ke konečnému převzetí moci a v případě nutnosti požádat Moskvu o vojenskou pomoc. Po Gottwaldově odmítnutí násilného řešení navrženého Stalinem se měl Zorin pokoušet získat sovětské vedení pro uspořádání manévrů sovětských vojsk na rakousko-československé hranici.[9] Dodejme, že tato charakteristika Zorinovy mise vycházela z ústních sdělení Alexeje Čepičky, Gottwaldova zetě a bývalého ministra obrany. Tyto výroky byly vysloveny v situaci, kdy bylo pro Čepičku výhodné prezentovat někdejší vedení KSČ (k němuž sám patřil) jako zastánce národní suverenity.

Co říkají dokumenty, které máme zatím k dispozici, totiž Zorinovy telegramy z Prahy do Moskvy? Zorin sděloval, že 19. února jednal s ministrem zásobování Václavem Majerem o postupu dodávek obilí a s tím spojených dopravních problémech. S ministrem zahraničních věcí Janem Masarykem jednal o politické situaci v zemi. V telegramu zdůraznil, že dal Masarykovi na srozuměnou, že „zaujímáme zamítavý postoj k pokusům o rozkol ve vládě". Dále Zorin sděluje, že měl rozhovor s Gottwaldem a „vyřídil Gottwaldovi radu: být tvrdší, neustupovat pravičákům a neváhat, což on (tj. Gottwald – G.M.) přijal bez jakýchkoli pochyb".[10]

Žádný Stalinův příkaz tedy Zorin Gottwaldovi nepřivezl. Nebyl ani zapotřebí, protože v Moskvě už věděli o rozhodnutí vedení KSČ využívat mimoparlamentních metod boje s politickými protivníky. „Rada", kterou Zorin vyřizoval Gottwaldovi, umožňuje zjistit hlavní důvod Zorinova příjezdu. Sovětská strana pozorně a s nedůvěrou sledovala „povolnost" a „sklon ke kompromisům" československých komunistických lídrů v obavě, že by mohli ustoupit od deklarovaných záměrů, čímž by se otázka charakteru vlády

7 *AVP RF*, f. 048, op. 57, p. 428, d. 2, l. 130.

8 *Tamtéž.*

9 KAPLAN, K.: *Mocní a bezmocní*. Toronto 1989, s. 223–225. Týž: *Pět kapitol o únoru*. Praha 1997, s. 353.

10 „...передал Готвальду совет: быть потверже, не идти на уступки правым и не колебаться, что он (т.е. Готвальд - Г.М.) воспринял без каких-либо сомнений." *AVP RF*, f. 048, op. 57, p. 428, d. 2, l. 133.

odsunula do parlamentních voleb, jejichž výsledek byl nejistý. Zkušenost z Francie a Itálie byla v paměti sovětských vůdců ještě příliš čerstvá.

Dvacátého února, hned po demisi ministrů tří stran, došlo k setkání Zorina s Gottwaldem a Slánským. Dovolím si přímo ocitovat Zorinovu zprávu o tomto setkání: „Upozornil jsem je na to, že musí být připraveni na rozhodné akce a na možnost porušení některých formálních ustanovení současné ústavy a zákonů, čehož, jak jsem pocítil, se silně obávají. Gottwald začal mluvit o tom, že zatím nemusí jít proti prezidentovi; jiné to bude, jestliže proti němu budou muset jít. Odpověděl jsem mu, že zbytečně zveličuje své potíže a že prezidentova autorita se do značné míry drží jejich podporou. Gottwald se tvářil, že chce jednat rozhodněji, ale myšlenka normální parlamentní cesty vývoje v Československu, bez jakýchkoli otřesů, ho očividně ovládá. Je příznačné, že mi Gottwald ukázal hlášení rozvědky, ve kterém se psalo o rozhovoru jakéhosi kanadského rozvědčíka o tom, že americká vojska hodlají vstoupit do Československa v případě 'komunistického puče' a zeptal se mě, zdali jsou takové výroky něčím opodstatněné. Odpověděl jsem, že podle mého názoru nemají žádný seriózní podklad a jsou vypočítány na to, aby je zastrašily. Gottwald se přitom vyjadřoval v tom smyslu, že by bylo dobré (pro ovlivnění Beneše a všech pravičáků), kdyby některé sovětské oddíly v Německu a v Rakousku začaly určité přesuny u československých hranic. Gottwald mě žádal, abych o tom referoval v Moskvě. Slíbil jsem mu to. Zdá se, že by se Gottwald chtěl rozhodně vyhnout jakýmkoli tvrdým opatřením v boji s reakcí, i když ta je teď troufalá a vyzývá ve svém tisku k boji s policejním režimem, který nastolují komunisté, atp.

Bylo by užitečné, kdyby Gottwald dostal z Moskvy po stranické linii pokyny, aby postupoval rozhodněji a nebyl v zajetí parlamentních iluzí...

Z pochopitelných důvodů zde nemohu veřejně projevovat náš postoj ke všem událostem. Bylo by proto dobré, kdyby moskevský rozhlas a tisk (v prvé řadě *Pravda*) zveřejnily naše hodnocení událostí a tím podpořily přátele a odhalily pravicovou propagandu."[11]

---

11 "Я обратил их внимание на необходимость быть готовыми к решительным действиям и к возможности нарушений некоторых формальных положений существующей конституции и законов, чего, как я почувствовал, они упорно боятся. Готвальд стал говорить, что пока им не приходится идти против президента, но иное будет, если им придется идти против него. Я ответил ему, что он зря преувеличивает свои трудности и что авторитет президента в значительной мере держится на их сторожке. Готвальд как бы по настроился действовать более решительно, но идея нормального парламентского пути развития Чехословакии, без всяких потрясений, пока чужда ему, еще довлеет над ним. Характерно, что Готвальд показал мне сводку разведки, в которой говорилось о разговоре какого-то канадского разведчика о том, что американские войска намерены войти в Чехословакию в случае "коммунистического путча", и спросил меня имеются ли какие-либо основания для подобных высказываний. Я ответил, что по моему мнению, эти высказывания лишены каких-либо серьезных оснований в том смысле, что было бы хорошо (для воздействия на Бенеша и всех правых), если бы некоторые советские части в Германии и в Австрии начали некоторые передвижения у границ Чехословакии. Готвальд просил сообщить об этом в Москву. Я обещал это сделать. Чувствуется, что Готвальд хотел бы обязательно избежать каких-либо острых мер борьбы против реакции, хотя последняя обнаглела и призывает в своей печати к борьбе против полицейского режима, устанавливаемого коммунистами и тому подобное. Было бы полезно, если бы по партийной линии были даны из Москвы Готвальду указания действовать решительнее и не быть в плену парламентских иллюзий... По понятным причинам я не могу здесь выявлять публично наше отношение ко всем событиям. Поэтому было бы хорошо, если бы московское радио и печать (в первую очередь "Правда") дали бы нашу оценку событиям и этим поддержали бы друзей и разоблачили пропаганду правых."

Z této Zorinovy informace je patrné, že nadále přesvědčoval vedení KSČ o nutnosti rozhodných akcí. Nebyl spokojen s výsledky rozhovorů a považoval za nutné, aby v tomto duchu na Gottwalda působilo ústřední sovětské vedení. Přitom je zřejmé, že Zorin nevnucoval vedení KSČ vojenskou pomoc, ale že naopak Gottwald a Slánský žádali demonstraci sovětských vojsk, aby tak byly demokratické strany demoralizovány a aby bylo dosaženo Benešova souhlasu s demisí ministrů. Otázka bezprostředního využití těchto vojsk na československém území se vůbec nevyskytla.

Jaké kroky podniká vedení KSČ po setkání se Zorinem? Jednadvacátého února se na Staroměstském náměstí shromáždila stotisícová demonstrace – svědectví toho, že KSČ překročila rámec parlamentních metod řešení vládní krize. Během jednání s Benešem Gottwald, zřejmě přesvědčený, že Moskva neodmítne žádost o vojenské manévry, na Benešovu otázku „a když demisi nepřijmu?" pohrozil nejenom všeobecnou stávkou, ale také mnohoznačně prohlásil: „Je tu ještě Sovětský svaz." To byl přímý psychologický nátlak hraničící s vyděračstvím.

A tak je 22. února postoj sovětské strany už jasný. Zorin dostává do Prahy dva telegramy podepsané Molotovem: „22. února Pravda zveřejní hodnocení událostí v Československu. *Návrhy na přemístění sovětských vojsk v Německu a Rakousku a také o tom, aby byly dány z Moskvy Gottwaldovi pokyny, považujeme za nevhodné.*"[12] (Zdůraznila G.M.) Týž den následoval ještě druhý telegram: „Nenavštěvovat Beneše jednotlivě ani s delegací přátel SSSR, dokud od nás nedostanete příslušné pokyny."[13]

V hodnocení „československých událostí" otištěném 22. února v *Pravdě* zaznělo pro sovětskou propagandu tradiční tvrzení o pokusech mezinárodní reakce a zdůrazňovala se nepřípustnost jakýchkoli kompromisů. Rezolutní odmítnutí Moskvy uspořádat manévry vojenských oddílů v Rakousku a Německu a vyvinout „stranický nátlak" na Gottwalda mohlo znamenat, že sovětské vedení je spokojeno. Zorinovo poslání bylo tudíž v podstatě ukončeno a on opustil Prahu.

[...][14]

Materiály z ruských archivů tedy i v tak omezeném rozsahu, v jakém jsou přístupny badatelům, dovolují zásadním způsobem korigovat výklad úlohy, kterou hrálo sovětské politické vedení v únorovém střetu, zříci se konjunkturálních hodnocení a stavět na konkrétním historickém faktu.

Tamtéž, l. 133–134.

12 "22 февраля "Правда" выступит с оценкой событий в Чехословакии. Предложения о передвижении советских войск в Германии и Австрии, а также о даче указаний Готвальду по партийной линии признаны нецелесообразными." *Tamtéž*, l. 134.

13 "Не следует посещать Бенеша отдельно или с делегацией друзей СССР, пока не получите от нас соответствующих указаний." *Tamtéž*, l. 134.

14 Vynechána pasáž o poznatcích tajemníka Slovanského výboru I. N. Medveděva, které učinil za pobytu v Praze od 20. února do 11. března 1948. O tom je pojednáno v článku Muraškové publikovaném v *Soudobých dějinách*, č. 3–4 (1997), kde je jako příloha otištěna i Medveděvova zpráva pro příslušné sovětské orgány.

Otevřené otázky zůstávají

Leonid J. Gibianskij

Nová archivní fakta o postoji Kremlu k československé krizi v únoru 1948, obsažená v referátě Galiny Muraškové, mají bezesporu velký význam. Po dlouhých letech utajování se konečně objevily první sovětské dokumentární zprávy o zákulisí Zorinovy mise. A ty, jak vidíme, obsahují leccos nečekaného. Murašková dokonce dochází k závěru, že fakta, která přináší, „dovolují zásadním způsobem korigovat výklad úlohy, kterou hrálo sovětské politické vedení v únorovém střetu". Takový závěr je jistě správný v tom smyslu, že zmíněné Zorinovy telegramy do Moskvy a Molotovovy depeše zaslané Zorinovi skutečně vyvracejí verzi, podle níž Kreml v té chvíli považoval za vhodné, aby sovětská vojska vtrhla do Československa, a Gottwald se tomu bránil. Z telegramů vyplývá, že vedení SSSR vycházelo právě z neúčelnosti nejen svého bezprostředního vojenského zásahu v Československu, ale i jakékoli sovětské vojenské demonstrace u jeho hranic, o kterou ho žádali Slánský s Gottwaldem.

Při znalosti těchto dokumentů však na sebe poutá pozornost i další podstatná okolnost. Zachycují totiž jen ten postoj, který Kreml zaujal v momentě, kdy jednak považoval možnosti československých komunistů uchopit moc vlastními silami za dostatečné, jednak už viděl, že vůdci KSČ úspěšně začali v zájmu tohoto cíle s masovými neústavními akcemi, na nichž trval sovětský patron. Zmíněné dokumenty neobsahují žádné zprávy o tom, zda se vedení SSSR domnívalo, že je zcela nemožné uchýlit se k využití sovětské vojenské síly, aby se dosáhlo řešení, které považovalo za žádoucí v československé krizi, nebo zda jen dalo přednost tomu zdržet se takového kroku a přidrželo se mínění, že KSČ sama dokáže podobného řešení dosáhnout. Z širšího hlediska tedy zůstávají otázky sovětského postoje v době únorové krize a motivů konkrétního, momentálního rozhodnutí Moskvy stále ještě nevyjasněné. Zůstává proto ne zcela vyjasněná i odpověď na otázku, zda Československu hrozila sovětská vojenská intervence v případě, že by komunistická akce uvnitř republiky narazila na nějaké překážky.

A konečně, hodnotíme-li sovětskou úlohu v únorovém převratu, nemůžeme nepřihlédnout k velmi závažné okolnosti, že totiž českoslovenští odpůrci komunistů včetně Beneše netušili, jaké rozhodnutí bylo učiněno v Kremlu. Pro ně to zůstávalo tajemstvím. Možnost sovětského zásahu zůstávala tudíž na československé vnitropolitické scéně nadále psychologicky reálným faktorem, jejž mohlo vedení KSČ využít jako nátlakového prostředku. To mimochodem potvrzuje i Galina Murašková, když ve svém referátě poukazuje na vyděračskou Gottwaldovu poznámku o Sovětském svazu, poté co odpovídal na Benešův dotaz, co se stane v případě, když nepřijme demisi ministrů tří stran. Účinek podobných narážek na možnost sovětského zásahu mohl zesílit jak ostrý článek v moskevské *Pravdě* z 22. února, tak Zorinovy výroky, záměrně vpuštěné do Benešova okolí, že jakýkoli odpor ze strany prezidenta a demitujících ministrů tří stran je beznadějný.[15] A pokud budeme věřit tvrzení Pavla Sudoplatova o tajném přesunu brigády zvláštního určení v počtu 400

15 Viz KAPLAN, Karel: *Poslední rok prezidenta*: Edvard Beneš v roce 1948. Brno 1994, s. 36–37; týž: *Pět kapitol o únoru*. Brno 1997, s. 354–355.

mužů do Prahy,[16] pak byla sovětská strana v případě potřeby připravena přinejmenším k dílčímu a utajenému (nelegálnímu) násilnému zásahu do průběhu únorových událostí.

Dosavadní a nové poznatky

Předběžné závěry

Karel Kaplan

Dokumenty o Zorinově působení v Praze během státního převratu v únoru 1948 jsou cenným příspěvkem k vyjasnění sovětského postoje k těmto událostem, třebaže dosud postrádáme podrobnější záznamy účastníků Zorinova jednání s Gottwaldem a Slánským. Pozornost zasluhují dva poznatky.

Potvrzuje se, že Zorin zřejmě tlumočil stanovisko vedoucích sovětských činitelů, když doporučoval a prosazoval tvrdý postup ve vládní krizi a její využití k rozhodujícímu mocenskému střetnutí. U Gottwalda, který měl svou představu o řešení vládní krize a způsobu nastolení komunistické monopolní moci, se nesetkal s úplným pochopením. Sovětští činitelé se pro tvrdý postup rozhodovali na základě obrazu, který si o politické situaci v Československu vytvořili z informací vlastní zpravodajské služby, jejích československých spolupracovníků v pražském velvyslanectví a některých funkcionářů KSČ. Z jejich zpráv totiž vyplynulo, že komunistické vedení svou váhavostí a nerozhodností ztrácí naději na úspěch v mocenském střetu nejen ve volbách, ale i v konfliktu mimo ně. Autoři zpráv poukazovali na značnou aktivitu „reakce" a na její přípravy k využití armády.

Sovětské doporučení postupovat nekompromisně, tlumočené Gottwaldovi 19. února, tedy vycházelo z obavy nebo z přesvědčení, že hrozí nebezpečí komunistického neúspěchu v rozhodující mocenské srážce, čímž by Československo vypadlo z formujícího se sovětského bloku. Tato možnost byla pro Moskvu těžko představitelná a nepřijatelná. Dvaadvacátého února sovětští představitelé svůj názor změnili: považovali za nevhodné chtít na Gottwaldovi nekompromisní postup, doporučovaný a Zorinem požadovaný před dvěma dny. Vývoj událostí od podání demise ministrů tří stran potvrzoval, že komunistické vedení je pánem situace a jejím hlavním aktérem a že obavy z aktivity „reakce", kterou strašili autoři zpráv posílaných do Moskvy, se nepotvrdily. Naopak strany, jejichž ministři podali demisi, nečekaně a překvapivě vyzývaly ke klidu a počínaly si pasivně.

Pro průběh státního převratu v únoru 1948 je z dokumentů o Zorinově působení nejdůležitější poznatek, že se sovětská koncepce nekompromisního postupu z 19. února lišila od koncepce Gottwaldova vedení KSČ. Sovětská koncepce směřovala k masovému zatýkání odpůrců (jak nepřímo potvrzuje pozdější kritika politiky KSČ v únoru 1948), a tedy k puči. Československé komunistické vedení takovou možnost nevylučovalo, připravovalo se na ni; mezi vedoucími funkcionáři měla své zastánce. Chtělo se však puči vyhnout a přistoupit k němu jen v nejkrajnějším případě. V důsledku nepatrného odporu

16 SUDOPLATOV, Pavel: *Razvedka i Kreml'*: Zapiski neželatel'nogo svidetelja. Moskva 1996, s. 278.

a pasivity svých odpůrců, a zejména v důsledku činnosti protiústavních, komunisty ovládaných akčních výborů Národní fronty nastolila komunistická strana svou monopolní moc formou státního převratu.

Zadruhé přinášejí dokumenty o Zorinově pražském působení v únoru 1948 jinou, druhou verzi o iniciativě směřující k uvedení sovětských vojsk do pohybu. Zorinova zpráva se o možnosti či doporučení požádat v krajním případě o sovětskou vojenskou pomoc nezmiňovala. Naopak uváděla, že Gottwald se vyjadřoval v tom smyslu, že by byly vhodné pohyby sovětských vojsk v Rakousku a Německu směrem k československým hranicím. Protože není známo, z jaké souvislosti Gottwaldův námět vyplynul, zda nereagoval na jiné Zorinovo doporučení, které odmítl a o kterém se Zorin nezmiňoval, nezbývá než vyčkat na zpřístupnění dalších dokumentů, které by potvrdily správnost jedné z verzí, nebo dovolovaly vyslovit verze nové. Sovětské vedení si vojenský zásah nepřálo, ale jeho původní představa o situaci v Československu, o možném nezdaru komunistů a o ztrátě této středoevropské země nabízela úvahu o žádosti předsedy vlády o vojenskou pomoc v případě krajní nutnosti; s propočtem, že už samotná žádost vytvoří dostatečný politický nátlak, aby k vojenskému zásahu nemuselo dojít. Přitom sama přítomnost Rudé armády při řešení mocenskopolitických problémů v zemích sovětského bloku hrála nikoli bezvýznamnou roli. Tato praxe byla v sovětské velmocenské politice běžná. I když to není přímý důkaz, nelze ani tyto skutečnosti opomenout. Kromě toho v sovětské struktuře moci nefungovala pouze jediná složka, která se podílela na tvorbě oficiální i neoficiální politiky a směrnic. (Dosud nevíme, zda Zorin reprezentoval a tlumočil stanoviska jenom jednoho z nich, a kterého.)

Z dosud získaných dokumentů a výpovědí sovětských i československých lze vyvodit dva poznatky: 1. O pohybu sovětských vojsk se na různých místech a v různých souvislostech hovořilo a uvažovalo. 2. Pohyb sovětských vojsk se neuskutečnil a v tomto smyslu nehrál v únorovém státním převratu žádnou roli. Avšak informace či dezinformace, které o pohybu sovětských vojsk u československých hranic dostali politikové včetně prezidenta, přece jen nezůstaly bez vlivu. Demitující ministři sice věřili, že sovětské vedení se z mezinárodních důvodů k takovému kroku neodhodlá, ale prezident takovou možnost nevylučoval. (Gottwaldovo odvolání na Sovětský svaz v jednání s prezidentem postrádá datum rozhovoru a pramen; jeho varování či nátlak lze chápat jako pouhé strašení, nebo také – jde-li o ověřený důkaz – o potvrzení toho, že o takové úvaze a možnosti něco věděl.) K přesnějšímu objasnění této otázky, jejíž význam v průběhu státního převratu v únoru 1948 nelze přeceňovat, přispějí další dokumenty. Přitom nelze opomenout ani zmíněné rozdílné představy o způsobu řešení mocenského konfliktu v Československu složek ovlivňujících sovětskou politiku, ani skutečnost, že rychlý spád únorových událostí korigoval původní obraz o situaci a o možnostech komunistického vítězství u vedoucích sovětských míst. O tom svědčilo i velmi pozitivní ocenění postupu československých komunistů sovětskými představiteli (nikoli ústředním komunistickým aparátem), jakým způsobem „vyřídili reakci" („v glazé rukavičkách", jak Václav Kopecký tlumočil Gottwaldův výklad rozhovoru se Stalinem v září 1948).

Diskuse

Pramen vody živé, poněkud zkalené

Jan Měchýř

HUSÁK, Petr: *Budování kapitalismu v Čechách*: Rozhovory s Tomášem Ježkem. Praha, Volvox Globator 1997, 293 s.[1]

Kniha je koncipována dnes častým způsobem jako interview, kdy skriptor klade autorovi otázky a pak převede magnetofonový záznam rozmluvy do knižní podoby. Tazatel vystupuje jako potenciální čtenář a ptá se i na to, o čem by respondent možná rád pomlčel. Editor (či autor?) Petr Husák doplnil publikaci řadou graficky zřetelně odlišených vysvětlivek a informací. Jsou užitečné, zasvěcené, přitom stručné a objektivní – bez nejmenšího náznaku jakékoli předpojatosti.

Jako zdroj historických informací patří publikace do kategorie memoárů či vzpomínek, které jsou vždy – i když různou měrou – pro historika pramenem živé vody. Často mohou suchým faktům dodat trochu vláhy. Maje na paměti důstojenství svého vědeckého díla, dějepisec většinou z živého pramene odfiltruje zdravotně škodlivé pojmy jako „blbec", „sračka" a jiné podobné, jimiž Ježek neskrblí. Ale také Kosmas a další letopisci svá vyprávění dovedli dobře okořenit nespisovnými pojmy i historkami velice intimními a lascivními.

Nadpis této recenze proto ani v nejmenším neovlivnily pojmy v odborné literatuře neobvyklé, ani jazyk někdy poněkud hospodský. To pramen nekalí, spíš naopak. Problém je jinde. Tomáš Ježek odmítl publikovanou verzi autorizovat, autorem je proto fakticky editor Petr Husák. Tím se pramen stává vodou trochu kalnou. Nikoli z hlediska etického či právního. Občan může editorský počin Petra Husáka posuzovat jako zneužití důvěry a nepříliš mravný způsob výdělku. Dějepisec se v tomto punktu musí chovat cynicky. Zajímá ho pouze autentičnost výpovědi: co píše Husák a co skutečně řekl Ježek. Ten (*Lidové noviny*, 31.10.1997) prohlásil, že nehodlá nastoupit cestu práva. Můžeme z toho vyvodit, že své publikované výroky nechce zpochybnit. Asi některé formulace nepovažoval po formální stránce za nejvhodnější, ale jejich smysl lze zřejmě považovat za Ježkovu autentickou výpověď.

---

1 Číslovky v závorkách v textu označují číslo strany, odkud pocházejí uvedené citace.

O čem vlastně Ježkova zpráva, či spíše mozaika historek a ekonomických sentencí vypovídá? Jaký kapitalismus chtěl budovat? „Já sám jsem snil o čistém a spořádaném rakouském městečku s bílými domy, hospůdkami a rovnováhou v duši. Představoval jsem si ty krásné neděle, kdy lidé vycházejí z kostelů, všechny domy jsou už obílené, všechny ploty natřené, všechny trávníky sestříhané. Není nic, co by někdo pečlivý neměl na starosti – prostě taková ta nudná Evropa." (15) Krásná vize mnoha generací. Vyslovil ji už před více než půldruhým stoletím například i utopický komunista Etiénne Cabet ve svém *Voyage en Ikaria*. Dávné utopie nás dnes už nepálí, protože zůstaly jen v knihách. Ježek měl možnost svou vizi realizovat. Ve víře, že v čistotných soukromých chaloupkách žijí lidé s „rovnováhou v duši". Do duše čtenáře se někdy vtírá pocit, že náš velký posametový převrat kormidlovali blouznivci našich či alpských hor. Ale především, že se jim privatizace postupně stala nikoli prostředkem, cestou ke „krásným nedělím", ale cílem jejich životního díla.

Potvrzuje to poměrně názorně i kapitola Hřebíček do ministerské rakve (161–162). Spor dvou Titánů transformace (nebo snad spíše Titaniků?), Ježka a Klause, o termín startu takřečené velké privatizace se s odstupem času jeví ani ne tak jako *titanomachia*, ale spíš jako *batrachomyomachia* – žabomyší vojna. Ježek odsunul start o několik měsíců, aby mohli své privatizační projekty předložit i soukromí podnikatelé. Klaus trval na dodržení harmonogramu, který předpokládal předložení privatizačních projektů do konce roku 1991. V podstatě šlo o spor pouze prestižní, neboť je evidentní, že oba protagonisté měli jediný cíl: zbavit stát jakéhokoli vlivu na řízení podniků, a to bez ohledu na to, jakou cestou se dostanou do rukou soukromých vlastníků.

Na jakých základech měl být postaven Ježkův kapitalismus? Na základech pouze ideologických, bez přesné představy o cestě k němu: „Bylo by nepoctivé říci, že sny o privatizaci měly od počátku konkrétní podobu privatizačních technik nebo postupů," praví Ježek na straně 16. „Zpočátku jsme stavěli na jediné všeobecné jistotě, že tady zavedeme tržní hospodářství, založené na soukromém vlastnictví, na sílící jistotě, že vyvést tuto zemi z marasmu rovná se privatizovat, že nemůže být žádné jiné cesty à la perestrojka, à la maďarská reforma, à la jugoslávský model samostatnosti podniků." Přitom „jsme neudělali nic jiného než to, že jsme aplikovali učebnicové poznatky".

Jaké to byly učebnice? Především půl století stará Hayekova *The Road to Serfdom*. „V takové krásné společnosti" – mohl by Ježek zpívat společně s Jiřím Suchým – „no nedivte se, prosím vás, že unikly mi souvislosti." Jako by si Ježek nad překladem Hayekova evangelia opravdu nevšiml, že život je už někde jinde. A snad by se mělo ještě dodat, že Hayek proporcionálně věnuje více místa nikoli kritice stalinského socialismu, ale odhalování iluzí a podstaty hitlerovského nacionálního socialismu.

Jak velkou roli v Ježkových vizích vedle vědeckých (či učebnicových) pouček hrála i víra? I o tom se zmiňuje několikrát, mimo jiné na straně 148: „V lednu 1991 byl učiněn jeden z nejriskantnějších a současně nejdůležitějších kroků ekonomické reformy. Po odstranění dovozní přirážky a po devalvaci v roce 1990 jsme 1. ledna 1991 přikročili ... k liberalizaci cen. Byli jsme tenkrát všichni hrozně nervózní, jak to dopadne ... [ale] jako Kolumbus tušil, že země není placatá a že do Indie doplout musí, my jsme věřili v restriktivní makroekonomickou politiku." Žádný z odpůrců Ježkovy koncepce by nenašel vhodnější přirovnání pro jeho experiment. Dnes je přece dostatečně známo, že Kolumbus byl fanatik, který ve skutečnosti nevěděl, jak je zeměkoule veliká, jak svět

opravdu vypadá. Vždyť přece nenašel cestu do Indie, ale jen pouhou náhodou objevil Ameriku. Také Tomáš Ježek sobě i jiným namlouvá, že našel „cestu do Indie", čili že obnovil kapitalismus. Ve skutečnosti objevil „Ameriku" – nikoli však „Nový", nýbrž dávno zaniklý svět.

Husák cituje na straně 16 Ježkovo přesvědčení vyslovené v srpnu 1992: „Dám hlavu na špalek za to, že stejně tak jako se v padesátých a šedesátých letech hovořilo o německém zázraku, tak se do pěti let – a možná ještě dříve – začne hovořit o českém ekonomickém zázraku." Přesně po pěti letech ten zázrak měl podobu vládních „balíčků" a návratu k floskulím o „utahování opasků". Tomáš Ježek měl proto začít obnažovat krk, aby se kat dobře strefil. Místo toho několikrát do Husákova magnetofonu opakoval, že se privatizace podařila... Tak například na straně 260, kde říká, že „reforma se povedla", a na následující straně, když konstatuje, že „si lidi v nově nabyté svobodě bahněj ... a jak ji tvořivým způsobem vychutnávají". Kdo a jak, kolik procent občanů si v této svobodě „bahnilo", jak „tvořivým způsobem si ji vychutnávalo", vypovídají údaje statistických ročenek. Ty zaznamenávají na jedné straně pokles spotřeby masa a mléčných výrobků a zhruba třistaprocentní vzestup cen kojeneckého a dětského oblečení, a na druhé straně vzestup „spotřeby" v nákupu desítek tisíc zahraničních luxusních automobilů, jejichž cena činila sto- i vícenásobek průměrné měsíční mzdy řadového zaměstnance. Jen z Japonska se v letech 1995 a 1996 dovezlo asi dvacet tisíc aut, která se prodávala za ceny přesahující půl milionu korun. Věří Tomáš Ježek, že by to bylo možné v „jeho kapitalismu"? Jistěže nikoli. Neboť v opravdovém kapitalismu by skutečný kapitalista (oba pojmy používám bez uvozovek a bez ironie, jako neideologický *terminus technicus*) za současné hospodářské situace věnoval zisk na investice, nikoli na luxusní spotřební zboží.

Ježek se hrdě hlásí k otcům kuponové privatizace. Budiž mu za to vzdána čest v době, kdy by se mnoho jiných ekonomů a politiků na jeho místě snažilo o své zneviditelnění, protože stále větší část zahraničních expertů i českých občanů soudí, že kuponová privatizace nastartovala cestu k současné hospodářské situaci, jejíž stav nepotřebuje komentáře. Jen za jakousi drobnou chybu krásy či nezbytný a v principu nepodstatný průvodní jev považuje skutečnost, že kuponová privatizace nesplnila svůj hlavní cíl: dát podniky a vlastně celé národní hospodářství do rukou konkrétních vlastníků. To jest těm, kteří by měli zájem a možnost zajistit, aby nový systém fungoval. Ježek si uvědomuje, že takzvaní Dikové (Držitelé investičních kuponů), co velice menšinoví vlastníci, neměli reálnou možnost uplatnit svá majetková práva, ale přehlíží důsledky tohoto stavu. A to nikoli pouze to, že jak podniky, které ovládly různé investiční fondy, tak i „Dikové" se stali předmětem spekulací. Zejména však přehlíží skutečnost, že kuponová privatizace ponechala fakticky management bývalých státních podniků v rukou nomenklaturních zplozenců komunistického systému. Při své obhajobě kuponové privatizace Ježek uvádí argumenty, které řádově patří do kategorie komunistické demagogie. K jejím „heslům" patřily teze, že „lid je pánem ve své vlasti", že „výrobní prostředky ... patří lidu". Čím se od těchto podvodných frází liší Ježkova teze, že „demokratičnost privatizace spočívala v tom, že garantovala právo každého občana předložit privatizační projekt na majetek státu" (178)? Jak možná věřit, že tomu věřil? („Sire, lid se bouří nemaje chleba," řekl prý kdysi jeden z rádců francouzskému králi. „A proč tedy nejedí koláče?" měl údajně opáčit panovník. Stejnou znalost situace prokázal tehdy a dokládá dnes Tomáš Ježek.) Lid v Československu měl v letech 1990–1991 pocit, že se mu tenčí jeho „krajíc chleba". Jeho

chyba, nejedl koláče, neboť nevyužil právo „každého občana předložit privatizační projekt na majetek státu".

Duch, a dokonce i dikce generální linie KSČ z roku 1949 zaznívá v řadě článků Ježkova kréda. V kapitole Jedinečnost československé privatizace (193–194) Ježek říká, že „naší privatizací ... musel (nejprve) vzniknout tržní řád, aby se potom v jeho rámci mohly naděje na vyšší rentabilitu podniku teprve vytvářet... V tomto smyslu byla rentabilita našich privatizovaných podniků až tou druhou starostí vlády." Na jiném místě to potvrzuje výrokem, že „smyslem privatizace nebylo na prvním místě zvýšení efektivnosti fungování jednotlivých podniků, nýbrž vytvoření primární struktury soukromých vlastníků, tak aby nejprve mohly začít působit procesy, zejména trh kapitálu, které teprve umožní efektivnost jednotlivých soukromých podniků vyjadřovat... Smyslem privatizace v Československu bylo zásadní zlomení ekonomické moci komunistického státu." (196)

Po únoru 1948 likvidoval stalinský režim prakticky veškeré soukromé vlastnictví a podnikání i za cenu absolutního znehybnění ekonomického života. Zejména při kolektivizaci zemědělství také platilo, že rentabilita našich (tehdy *vyvlastněných*) podniků je až tou druhou starostí vlády a že smyslem (tehdy *socializace*) v Československu bylo zásadní zlomení moci ... (tehdy *buržoazie*). Ostatně Ježek, jako bývalý člen KSČ, také ještě mohl číst Stalinovy *Otázky leninismu*. Pro část inženýrů staré doby byly obdobně písmem svatým, jakým je pro některé inženýry doby nové Hayekova *The Road to Serfdom*. Některé podobnosti obou systémů jsou až neuvěřitelné. Poúnoroví komunisté zahnali zemědělce do kolektivistického „otroctví či nevolnictví" (*Serfdom*), do družstevní velkovýroby, ale (zároveň vedle mnoha jiných absurdností i zločinů) pro nezbytné investice s tím spojené jim neposkytli přijatelný úvěr. Polistopadoví liberálové otevřeli *Freedom Road* (H. Fast), cestu ke svobodnému podnikání a potřebným investičním úvěrům, při zhruba dvacetiprocentní úrokové míře.

Kdysi bylo veřejným tajemstvím, že i poctiví družstevníci v JZD se zachraňovali před nouzí rozkrádáním družstevního, formálně svého „vlastního vlastnictví". Ze stodol formálně družstevních nosili potajmu úrodu do stodoly vlastní. Dnes je veřejným tajemstvím, že i opravdu poctiví drobní podnikatelé, o těch šikovnějších nemluvě, když například nemohou splácet lichvářské úroky komerčním bankám, postupují obdobně, jen modernějšími metodami. Už nikoli potajmu a za noci, ale legálně a podle zákona přenášejí „zrní" ze své vlastní „stodoly" do „stodol" jakoby cizích, ve skutečnosti do svých vlastních nových firem, které si mezitím dodatečně založili a kam levně prodali většinu majetkové podstaty své původní zadlužené firmy. Nejsou to vlastně ani tunely, jen myší dírky v ekonomickém zázraku předvídaném poněkud nepřesně Tomášem Ježkem.

Jeho iluze vyvracejí i dvě pověstné privatizační aféry známé jako kauza Muroň a superkauza Lízner. Oba vlivní pracovníci privatizační instituce byli obviněni z přijetí úplatku za podporu určitého privatizačního projektu. V případě Muroň to byla zřejmá provokace nepřátel privatizace, v superkauze Lízner jakási špinavá hra. V obou případech učinili trestní oznámení ti, kdož nabídli úplatek. Není podstatné, zda obvinění bylo prokázáno. Podstatné je to, že systémově, v samé své podstatě Tomášem Ježkem realizovaný způsob privatizace umožňoval, aby se uplatnil „lidský faktor" – úplatkářství.

Někteří ekonomové také zjišťují, že v našem údajném kapitalismu neexistuje ani tržní hospodářství, kde se ceny řídí zákonem nabídky a poptávky. Nemohou to doložit relevantními statistickými údaji, ale tuší správně. Lze to ověřit empiricky. Každý český piva

pitel i automobilista u benzinového čerpadla potvrdí, že rozdíl ceny obou základních tekutin, které potřebují k životu, se rozsahem marže u jednotlivých pivních či benzinových čerpadel liší řádově i ve stovkách procent a jsou v každém skutečně tržním hospodářství nemyslitelné. Inženýři transformace rozhodli, že se metodou kuponové privatizace rozdá národní majetek fakticky zadarmo. (Viz například Václav Klaus, *O tvář zítřka*, Praha 1991, s. 59 i jinde.) Ježek (195) ještě v roce 1996, když mluví do Husákova magnetofonu, souhlasí s touto koncepcí i s jejím zdůvodněním: „Obyvatelstvo Československa po roce 1989 disponovalo jen velmi omezeným objemem úspor, které byly v poměru k majetku státu téměř zanedbatelné... Privatizace přizpůsobená tempu úspor obyvatelstva by trvala desítky let." To je sporný názor. Tou dobou totiž úspory občanů uložené v peněžních ústavech (nepočítaje v to desítky milionů, které doslovně jen tak v kapsách nosili jako mobilní kapitál například veksláci) čítaly přibližně tři sta miliard. Za tuto částku, nekrytou dostatkem zboží v obchodech (inflační časovaná nálož), mohl stát, při dobře vedené osvětové kampani, získat dostatek zájemců o koupi akcií, pokud by řadový občan pochopil možný vyšší úrok, spojený ovšem zároveň s vyšším rizikem. Popírá-li Ježek, že kuponovou privatizaci zachránil (bohužel, dodejme) před debaklem Viktor Kožený, pak je to omyl, který nestojí za komentář.

Ježek právem praví, že všechny „pozemské statky" musí mít svého „hospodáře", „konkrétního vlastníka". A vyvodil závěr, který s oblibou opakují i ti, kdož nevědí, o čem hovoří: stát je vždy ten nejhorší vlastník-hospodář. Zde se ideologicky instrumentálně směšují dva modely: 1. Stát jako samovládce, nařizovatel, reglementátor a zároveň jako protektor, který subvencuje nerentabilní podniky, aniž by bral zřetel na zákony trhu, zákon hodnoty, konkurence, prosperity... 2. Stát jako vlastník, který se řídí stejnými zásadami jako kterýkoli podnikatel nebo jako rentiér na kapitálovém trhu.

I v předmnichovské kapitalistické republice existovaly podniky ve státním vlastnictví. Stát například otevřel a provozoval tehdy nejmodernější uhelný důl Masaryk. Prosperoval se stejnými problémy, ani lépe, ani hůře než jiné doly, provozované velkými akciovými společnostmi „soukromých vlastníků". Některé akciové společnosti „konkrétních vlastníků" hospodařily dobře, jiné zbankrotovaly. Nezáleželo to na odborných znalostech technologie, nýbrž na výběru schopného ředitele, dnes bychom řekli managementu. O tom, že pojem „soukromý podnikatel" se nerovná pojmu „dobrý podnikatel", není třeba se zmiňovat.

I Tomáš Ježek kdysi použil pojem „rodinné stříbro" pro podniky, kterých by se stát nemusel nezbytně zbavovat. I státy velmi liberální si držely tabákový monopol jako spolehlivý zdroj příjmů. Privatizovat tabákový průmysl proto, že jen soukromý vlastník může zajistit jeho prosperitu stále dokonalejšími a kvalitnějšími výrobky – tento způsob privatizace zdá se být poněkud nešťastným, nemluvě o tom, že si privatizátor udržel na trhu monopolní postavení.

Jednu z nejtypičtějších pasáží najdeme na stránce 262. Poté kdy Ježek vysloví své přesvědčení, že „nyní jsme zatím v budování České republiky dospěli ... k období nastartování hospodářského zázraku", dodává chmurnou vizi, že pak „i u nás bezpochyby přijdou na řadu sociální demokraté, aby orvali ovoce stromů, které jsme zasadili". Skvělý postřeh. Když přišli roku 1998 „na řadu" sociální demokraté, měli opravdu co „orvat" z košatého stromu a šťavnatého ovoce, který pro ně zasadil a pěstoval Tomáš Ježek a jeho bratři ve víře.

Ježkovy intimní charakteristiky některých známých osobností, které pravděpodobně pronesl jen na okraj mezi řečí, zařadil schopný editor do prvních kapitol, věda jak se dělá bestseller. Současný historik z nich využije jen zlomek. Všichni jmenovaní a více či méně právem i neprávem znectění budovatelé kapitalismu v Čechách si nakreslili svůj portrét sami. Zasvěcenější pozorovatel politické scény najde v knize jen málo skutečně dosud neznámých důležitých rysů jejich tváře. A samozřejmě, že Tomáš Ježek vypovídá především o Tomáši Ježkovi. Pokud Richarda Salzmanna charakterizuje slovy „bankéř, bankéř a ještě jednou bankéř", znamená to v ústech Tomáše Ježka „obdiv, obdiv a ještě jednou obdiv". Je v tom obsaženo Ježkovo krédo, vyslovené i na jiných místech: za prioritu dobrého fungování dobrého kapitalismu nepovažuje vytváření materiálních statků (to, co Marx označuje za „užitnou hodnotu" a normální občan za potřebné zboží či služby), ale „kapitálový trh".

(Pokud je třeba vysvětlení: Kapitálovým trhem je mimo jiné nákup a prodávání akcií. Ve špatném slova smyslu burzovní spekulace – v podstatě prodej akcií, když začínají klesat, a nákup, když jejich kurz začíná stoupat. Hazardní hra bohatců. Zároveň však za „normální situace" je kapitálový trh jedním z nejspolehlivějších indikátorů prosperity či úpadku akciových společností, protože to sledují a analyzují z desítek ukazatelů tisíce makléřů a jiných odborníků.) Omyl, ovšem nejen Ježkův, spočíval v iluzi, že kapitálový trh podnítí aktivitu manažerů a bude je nutit k tomu, aby zvyšovali produktivitu, konkurenční schopnost svých podniků. Ve skutečnosti je tomu naopak. Jen prosperující či o prosperitu se snažící podniky mohou být na kapitálovém trhu zajímavé. V situaci, kdy pro převážnou část manažerů zdrojem zisku nebylo zvyšování výroby, ale urvání tučných soust z mršiny státního vlastnictví, zůstávala naivní víra a naděje čtenářů starých učebnic na zrození fungujícího kapitálového trhu jen „čekáním na Godota".

Ježkovo *Budování...* občas nabízí srovnání s *Kronikou českou* Václava Hájka z Libočan. Já se ke své lítosti nemohu ani stínem srovnávat s Gelasiem Dobnerem, a tak nikoli větu za větou, ale jen namátkou o některých Ježkových „hájkovinách". Prakticky se všemi pamětníky se shoduje v kritice ministra Valtra Komárka. A v názvu jedné kapitoly neopomene citovat Komárkův nejvíce zesměšňovaný výrok, že československá měna je podhodnocena a že její směnný kurz by měl odpovídat poměru „dolar za šest a marka za tři" koruny. To bylo řečeno roku 1990, kdy podle údajů *Statistické ročenky* o průměrné mzdě mohl koupit v průměru placený zaměstnanec jednu marku za to, co vydělal za jednu pracovní hodinu. Od té doby se zvýšila průměrná mzda třikrát až čtyřikrát. Kurz marky zůstává na úrovni roku 1991...

Ježek vyznává, že byl a zůstává evangelíkem, staroanglickým puritánem. Za své členství v komunistické straně, z níž vystoupil 21. srpna 1968, se neomlouvá, pouze je vysvětluje, aniž by mu záleželo na tom, zda mu kdokoli dá rozhřešení. Pokud vím, nikde neporušil žádné Boží přikázání. A závěrem, na Husákův dotaz, zda „Bůh musí existovat", odpovídá: „Kdyby nebyl, tak je veliké smutno a prázdno a naše liberálně laděná ekonomická reforma by byla pouhou bezduchou inženýrskou konstrukcí."

Kdo může lépe vystihnout podstatu osudného životního omylu Tomáše Ježka, než to učinil on sám? Smysl, výsledek, „dobro" transformace byly a jsou tedy v rukou Božích? Ať tedy soudí jeho Bůh, zda opravdu věřil, že v situaci, kdy je možné zmocnit se mnohamilionových majetků jen obratným jednáním, budou se smrtelníci řídit nějakými

morálními zásadami, ať již křesťanskými či skautskými, masarykovskými nebo jakýmikoli jinými.

Tomáši Ježkovi odpustí jeho Bůh, neboť nevědomost hříchu nečiní. Těm, kteří zneužili jeho vize ke kořistění a rozchvácení národního bohatství a kteří vyznávají víru nekřesťanskou, odpustí všechny pozemské soudy pro nedostatek důkazů, i kdyby, nedej Bože, byli snad obžalováni, a dokonce někdy před soud pohnáni. Ale těm milionům občanů, kteří dnes nesou na svých bedrech důsledky Ježkovy víry v Boha trojjediného: von Hayeka, Toho na nebesích a kapitálový trh, všem těm, kteří v Boha nevěří – kdo a co jim pomůže? Zeman, Grebeníček? Nežertujme! Zbývá opravdu jen Bůh všemohoucí. Amen!

Diskuse

Kauza Oskara Schindlera v dvojím pohledu

Jaroslav Valenta

Během pouhého půl roku se na našem knižním trhu objevily dvě speciální monografie[1] věnované osobě a činnosti Oskara Schindlera, rodáka ze Svitav, jehož jméno a příběh nedávno ve světě a také u nás zpopularizoval, ovšem také vyšperkoval a oslaďil podle standardních hollywoodských receptů známý Spielbergův film *Schindlerův seznam*, jehož scénář jako základ použil stejnojmenný román australského spisovatele T. Keneallyho. Nedávno jsme se dočetli v denním tisku, že Steven Spielberg dostal 10. září 1998 od německého prezidenta Romana Herzoga Velký kříž SRN za zásluhy. Je nepochybné, že film se přičinil o významné zlepšení image SRN ve světě. Film a pravda o historii jsou však dvě značně vzdálené věci. Nejde však nyní o film, ač kombinace australského autora a amerického režiséra spolu s osvědčenou hollywoodskou rutinou kolorizování historie může vést k obavě z barvotiskového výsledného dojmu. Nyní máme ovšem co činit se dvěma historickými monografiemi našich autorů, pro něž by ani *tempus*, ani *locus* neměly být nijak exotické a vzdálené; začátek i finále příběhu se odehrávají v našich zemích, mezihra v nepříliš vzdáleném Krakově válečných let.

Taková frekvence publikací na jediné téma je na našem knižním trhu jistě neobvyklá; je vysvětlitelná jen náhle vzbuzeným zájmem o jistě mimořádnou událost přežití víc než tisíce židovských vězňů, jejíž finále se odehrálo právě u nás, v Brněnci na Svitavsku. Nejde ovšem o téma snadné. Údaje zatím známých pramenů a literatury jsou pouze fragmentární a namnoze rozporné. Bylo nepochybně nemálo obtížné pracovat s nimi tak, aby se podařilo vyloupnout ne-li jistou skutečnost, tak aspoň její realitě co nejbližší obraz. V recenzi nevykládám obsah obou monografií, jak se někdy děje, je určena těm, kdo si obě knihy přečetli; ostatně základní obsah příběhu je obecně znám. Také se nezabývám podrobným srovnáváním odlišné interpretace týchž dokumentů oběma autory; vyžadovalo by to speciální studium přímo těchto pramenů. Abych předešel případným nedoro-

---

1 Tato recenze byla v poněkud obměněné podobě původně napsána pro litomyšlský sborník *Pomezí Čech a Moravy*, 2 (1998). Téma obou recenzovaných prací zcela nepochybně přesahuje pouze úzce regionální rámec, považuji proto za vhodné upozornit na ně, a zvláště na rozdíly v metodice práce obou autorů, také širší českou historickou obec.

zuměním, poznamenávám, že jsem se Schindlerem nezabýval a ani se jím nehodlám zabývat vlastním monografickým studiem; recenzi obou publikací píši jako čtenář obou knih, jenž ovšem nemůže při četbě potlačit, že je nejen čtenářem, ale i profesionálním historikem.

* * *

První položkou je práce Jitky Gruntové *Oskar Schindler – legenda a fakta*, vydaná na podzim 1997,[2] která je prvním českým pokusem monograficky toto téma zpracovat po záplavě více či méně (namnoze spíše méně) ve věci orientovaných novinářských článků. Právě v podstatě pouhá tříšť materiálu, z níž nutno biografii Schindlerovu rekonstruovat, měla být autorce podnětem, aby řekla na úvod něco o povaze pramenů, s nimiž pracovala; už také proto, že by čtenář-neodborník měl takto možnost aspoň dílčím způsobem nahlédnout do dílny historika. Činí tak do jisté míry v průběhu výkladu, je sympatické, že soustavně konfrontuje různé prameny a hledá optimální řešení, respektive nejpravděpodobnější odpověď.[3]

Už název naznačuje, že autorským záměrem je konfrontace *legendy* a *faktů*, zvláště v denním tisku byla veřejnosti servírována přednostně ona legenda. Právě pro čtenáře-neodborníka, který zná jen film či český překlad Keneallyho románu, je cenné, když autorka konkrétně demonstruje, jak například Keneally „dotvořuje" čili fabuluje, prostě vymýšlí nedokazatelné a reálně nemožné epizody.[4] Románu, ovšem pouze románu či filmu to ovšem lze žánrově tolerovat.[5] Jen zcela stručně referuje o Schindlerově mládí, jistě by bylo možno bezpečně ověřit, zda Schindler navštěvoval reálku či reálné gymnázium a zda školu dokončil; školní katalogy či výroční zprávy se většinou v archivech zachovaly.[6] Je zcela na místě, že maximálně vytěžuje československé archivní údaje o Schindlerově činnosti jako protičeskoslovenského agenta abwehru na sklonku třicátých let, a to nejen proto, že si tím budoval základnu pro svůj budoucí parazitní „sladký život" v Krakově.[7] V této souvislosti se dotýká otázky, byl-li Schindler vskutku nositelem Zlatého

---

2 GRUNTOVÁ, Jitka: *Oskar Schindler – legenda a fakta*. Brno, Barrister et Principal 1997, 158 s., 8 s. fotografií.

3 Nemyslím, že je vhodné v poznámkách přetiskovat původní polské znění citovaných pasáží, nadto bez diakritických znamének (autorka se mýlí na s. 38, na počítači lze napsat polskou diakritiku). Zcela nevhodné je překládání názvů polských novin (17). Snad chybou korektury jsou názvy Stradon – správně Strndom (19), Montelupech – správně Montelupich (20); jde vesměs o krakovská toponymika, ulici a tradiční budovu věznice.

4 Klasickým příkladem je onen údajný „raid na Brno" pro cigarety vězňům (Gruntová 128) začátkem května 1945, jako vystřižený z westernu či takzvaného akčního filmu, zahraničnímu čtenáři to musí imponovat. Možná by tomu snadno uvěřil asi i leckdo u nás, zvláště z mladších čtenářů: kdopak ví dnes zpaměti, že Brno bylo osvobozeno už týden předtím!

5 Ovšem desetimiliony lidí zhlédly film a podle něj si udělaly zcela zkreslený obraz o historii, možná statisíce lidí četly překlady Keneallyho románu s týmž výsledkem, snad tisícovka, a to jen u nás, si přečte věcnou a střízlivou knížku J. Gruntové. To je moc médií vytvářet virtuální realitu.

6 Hned v první větě je lapsus: reálné gymnázium bylo osmileté, ukončení po třech letech „vyššího stupně" znamená vyloučení ze školy čili zdvořileji *consilium abeundi*. Schindler středoškolské studium tedy nedokončil. Zmiňuje se o tom R. Fikejz, mluví však o reálce, která byla sedmiletá. Pro vyloučení v poslední třídě musel být neobyčejně pádný důvod, asi kriminální.

7 Autorčin předpoklad, že se podaří nalézt Schindlerovy zprávy abwehru (18), se sotva splní. Pátral jsem po tom před lety v jiné souvislosti a získal v *Militärgeschichtliches Forschungsamt* ve Freiburgu

odznaku NSDAP, zmínka se později znovu vrací. Potvrzení této informace by jednoznačně řadilo svitavského rodáka mezi nacistickou elitu. V poznámce na straně 14 se odvolává na Schindlerovu členskou kartu z bývalého amerického *Berlin Documentation Center*, nyní součásti Spolkového archivu: není-li tam příslušný záznam o udělení Zlatého odznaku, není vůbec o čem uvažovat a jde zas jen o jednu z mnoha legend, které o sobě v poválečné době Schindler šířil.

Gruntová si opakovaně klade otázku, byl-li Schindler členem SS (19 aj.), přičemž se opírá o poválečné výpovědi různých nižších zaměstnanců abwehru u československých soudů. Jde o zásadní nedorozumění, obě služby se vůbec nijak neprolínaly, naopak ostře soupeřily a byly až do roku 1944 striktně odděleny;[8] SS byla organizace stranická, abwehr armádní, tj. státní složka. Doporučoval bych také krajní opatrnost a větší zdrženlivost při formulování úsudků o možné dvojí, či snad dokonce trojí hře Schindlera (26, 29). To je v podmínkách války a nacistického režimu jen krajně obtížně představitelné, v takovém podniku se hrálo o život, nadto jediný pramen, o nějž se tyto kombinace opírají, je výpověď bývalého vězně (po více než dvaceti letech). Sám pamětník to ale označil pouze za svou domněnku, jde tedy ve skutečnosti o informaci naprosto irelevantní: co mohl *vědět* židovský vězeň v lágru o přirozeně nejpřísnější tajných služebních či neslužebních kontaktech svého pána? *Vůbec nic.* Vězni v táboře si mohli leccos snad šuškat, v podmínkách trvalého extrémního fyzického i psychického tlaku, který si těžko dovedeme představit, to bylo běžné; to je ovšem jako opora, či dokonce důkaz, příliš málo. Ovšem, Schindler mohl být nasazen abwehrem, aby sondoval kontakty polského odboje, i k tomu by však bylo třeba svědectví zasvěcenější osoby, než je ubohý vězeň. Totéž platí o pověstech o jakýchsi převozech zlata a briliantů Schindlerovými sekretářkami do Švýcar (48) – o omezených možnostech takových cest mluvím v dalším, to je opravdu zase pouze *Dichtung*. Myslím, že není důvod přeceňovat Schindlerovo postavení v abwehru; i případné výtečné postavení v Krakově (bylo však opravdu takové?) znamenalo jen málo v berlínské centrále.

Plasticky autorka vykládá nestydaté metody, jimiž se arizátoři zmocňovali postupně židovského majetku, obvykle zcela zdarma; dnešnímu čtenáři jsou tyto reálie obvykle cizí. Schindler překonal standard, protože si i na splátku zlomkové hodnoty podniku německé okupační správě vypůjčil peníze od dosavadního židovského majitele. Pro toto období autorka s prospěchem využívá výsledků výzkumu polských badatelů.

Také při výkladu poslední, už brněnecké fáze je cenné, že autorka respektuje klíčový fakt, že šlo o jednu z mnoha poboček koncentráku, nadto chystanou zřejmě už mnohem dříve, než Schindler musel svůj prosperující podnik přestěhovat z Krakova. V těchto pracovních pobočkách koncentráků byl obecně snesitelnější režim, byla tu obecně značně větší naděje na přežití (vím to od lidí, kteří byli osobně v takových detašovaných pracovních komandech a pobočkách): cílem bylo vyždímat z vězňů výkon, nebyly to

---

(dnes v Berlíně) informaci, že operační akta abwehru byla v roce 1945 spálena. Nelze ovšem vyloučit, že dnes, po odtajnění a zpřístupnění masy archivního materiálu, se podaří některé spisy najít, případně v jiných fondech. Vyžadovalo by to ovšem široký a soustavný průzkum v německých archivech.

8 Výpověď J. Aueho (18–19), že vedoucím krakovské *Abwehrstelle* byl důstojník SS, je nevěrohodná ze zásadních organizačních důvodů, mohl jím být až po převzetí abwehru SS po červenci 1944. Zde autorka tápe v kompetencích a struktuře nacistického aparátu.

tábory vyhlazovací jako Osvětim, Majdanek a další. Velmi střízlivě a věrohodně autorka popisuje pracovní podmínky, ale i poměry zdravotní, léčebné a další, konfrontuje různá mínění, závěry většinou dokládá svědeckými výpověďmi. Množství cenných informací se zachovalo v obecních kronikách a ve spisech lokální provenience.

Autorčina rekonstrukce, jak patrně vznikal proslulý „Schindlerův seznam", je zcela střízlivá a věrohodná. Stejně střízlivě a s dobrou znalostí reálií (vězně bylo možno od hospodářské správy SS koupit, respektive najmout) rekonstruuje i „záchranu" tří set žen už z Osvětimi do Brněnce. Už pouhá četba bez dalšího ověřování ukazuje, že autorka nepracuje s prameny selektivně. Mám značné pochybnosti o často detailně líčeném společném poslechu Churchillovy řeči 8. května 1945 v továrně. Je to jen těžko představitelné už technicky – bylo by nutné mít silný krátkovlnný přístroj, neboť domácí vysílání BBC nebylo u nás vůbec slyšitelné a evropské relace Londýna byly vysílány krátkovlnně, a asi také zajistit ozvučení haly továrny pro poslech tisícovkou lidí, museli bychom předpokládat soustavný odposlech BBC v brněnecké továrně, aby bylo vůbec známo, že a kdy Churchill promluví. Nadto není jisté, zda Churchillův projev byl vůbec do evropského vysílání zařazen, a pokud ano, tak kdy, atd.; v BBC to lze nepochybně zjistit, respektive ověřit jediným dopisem s vhodně formulovanými otázkami. Ostatně: kolik vězňů rozumělo mluvené angličtině? Rozuměl jí Schindler? Velmi málokdo a Schindler také sotva. Celá historka mi připadá velmi vyumělkovaná a nerealistická, jako typická dodatečně fabulovaná sentimentální kulisa. Autorka tuto oblíbenou „parádní tezi" nehájí, je k ní, zdá se, spíše skeptická: poukazuje totiž na různé dochované, vesměs memoárové verze, dle kterých Schindler opustil Brněnec už před 8. květnem (128); to bylo ostatně velmi žádoucí, aby vůbec mohl nerušeně projet českými zeměmi.

Kniha Jitky Gruntové nebyla u nás, pokud vím, dosud důkladněji recenzována, i když o ní vyšlo několik článků.[9] Dostalo se jí však také pozornosti ze sudetoněmecké strany,[10] ovšem značně nekvalifikovaně, jak ostatně zcela odpovídá pseudohistorickým představám, jež jsou v dotyčném listě běžné. Už sám název dostatečně ukazuje trivialitu recenzentova myšlení. Je příznačné, že ze sto padesáti řádek textu je plných šedesát (40 %) věnováno obecným frázím o věcech, jež se Schindlerem nemají pranic společného, totiž antihitlerovské činnosti abwehru a různých německých opozičních skupin. Autor nemůže popřít, že kniha je perfektně dokumentována, hrubým falšováním jejího obsahu je, tvrdí-li, že „podle místních (svitavských? českých? – JV) pojmů tkví vina (Schindlerova – JV) už v jeho sudetoněmeckém původu". Těžko by v knize nalezl byť jedinou větu pro potvrzení této hrubé lži. Jeho čtenáři to ovšem nemohou vědět, nemají knihu k dispozici a většinou neumějí česky; proto lze takovou dezinformaci a špinění bez rizika provozovat. Doslova absurdní je autorova stížnost, že „další komplex viny spatřuje (Gruntová –JV) v jeho vazbě na abwehr". Zřejmě mu vůbec nevadí, že Schindler pracoval profesionálně za tučný plat (tedy žádné ryzí ideové důvody) špionážně proti republice, jejímž občanem byl. Schindlerovi přece pranic nebránilo požádat o občanství říšskoněmecké. To je dle představ recenzenta „sovětizace" českého myšlení. Vadí mu prostě, že autorka pracuje

9 Např. ZRZAVÝ, Jan: Legenda o dobrotivém nacistovi. In: *Lidové noviny*, příloha Orientace, (22.11.1997). Moje zběžné upozornění na knihu v denním tisku (srv. Schindlerovská legenda pod rentgenem. In: *Slovo*, (3.12.1997), s. 12) není přirozeně recenzí v obvyklém smyslu slova.

10 SEEBAUER, F: Sowjetische Weltsicht konserviert. In: *Sudetendeutsche Zeitung*, (6.3.1998), s. 2.

s prameny kriticky a nepřijímá slepě kdejakou legendu, že respektuje fakta, nikoli bajky. Kniha Jitky Gruntové by stála za doplnění a přepracování pro nové vydání; má k tomu všechny předpoklady, téma nepřestane být aktuální.

* * *

Druhou monografií je práce Radoslava Fikejze *Oskar Schindler (1908–1974)*[11] z jara 1998. Ani zde nechci věnovat recenzi jednotlivostem. Také v této knížce, která je založena na poněkud širší dokumentární základně než už dříve dokončená monografie Gruntové,[12] postrádám v úvodu kritické zhodnocení pramenné a dokumentační základny, které by nemělo chybět ani v knize určené širšímu čtenářskému okruhu; zvláště když je psána jako práce historická a nechybí jí ani standardní poznámkový aparát. Autor hojně používá například dvou rukopisných prací O'Neilla (patrně amatérského historika) a v Argentině vydaných vzpomínek Schindlerovy manželky Emilie (těchto dokonce jen v O'Neillově překladu a výtahu, nevíme, zda mu byly známy zásady výběru, ty mohly být velmi ošidné a subjektivní), tedy prací rozhodně neznámých jak čtenářům, tak recenzentovi. Bylo by tudíž na místě informovat o povaze, pramenné základně, a zejména o vypovídací hodnotě těchto, dle frekvence odkazů a citací soudě, autorem velmi vydatně využívaných informačních zdrojů. V řadě případů, a to nemálo závažných, jak zjišťujeme při četbě, je odkaz právě na memoáry Schindlerovy choti jedinou oporou. Tím spíše bylo žádoucí nespoléhat na výběr třetí osobou a knihu si opatřit (je dost pravděpodobné, že ji vzhledem k tématu má některá z knihoven v SRN).

Po bedlivém pročtení celé knihy, opravdu naplněné informacemi, považuji za potřebné uvést několik spíše metodických poznámek, z četby textu a sledování odkazů vyplývajících. Co nejobjektivnější prezentace všech shromážděných informací je samozřejmě jen základním předpokladem práce a prvním krokem, nicméně tím nemůže úkol historika končit, pak by byl jen jakýmsi kronikářem, registrátorem změti zjištěných informací. Historik asi nikdy nenapíše do knihy naprosto vše, co ví, co k tématu našel, četl atd. Chtě nechtě musí provádět výběr informací, jež musí také vážit a utřídit; soudím, že je jeho povinností vůči čtenáři zjištěná fakta nikoli soudit, ale posuzovat, hodnotit a komentovat, upozornit na jejich rozpornost atd. Při bedlivé četbě zjistíme, že autor provází text takovým osobním komentářem, který vyvolává pochybnost, co bylo vlastně jeho autorským cílem: zda se pokusit napsat jako historik objektivní biografii Schindlerovu, nebo zda chce napsat spíše *hagiografii*. Kupříkladu v závěru svého Slova úvodem napsal: „Jsou fakta, která si navzájem protiřečí a ze kterých vycházet – nechceme-li se pohybovat na okraji historických nebo pseudohistorických tezí – nelze. Nechť si tedy čtenář udělá závěr sám." (9) Vyjadřuje to zřejmě autorovo programové stanovisko, s nímž k práci přistupoval.

Cítím se nucen poznamenat, že je to stanovisko zcela zásadně nesprávné a scestné. Proti historickým tezím, ať jakýmkoli, by snad nemělo být námitek, čím se rozumí teze pseudohistorické, ví jen autor sám. Proč je vůbec řeč o jakýchsi tezích? Nepatří se dávat čtenáři hádanky. Je přece zcela běžné, že se v pramenech setkáváme s kontradiktorními

11 FIKEJZ, Radoslav: *Oskar Schindler (1908–1974)*. Svitavy, Městské muzeum a galerie 1998, 165 s., 16 s. fotografií.

12 Upozornění na zdroje informací, jež použila Gruntová, vytěžuje však Fikejz, žel, jen velmi selektivně, zvláště pokud jde o zasvěcené informace polské provenience. Snad proto, že málo ladí s legendou.

údajů, a je povinností autora-historika se s nimi vyrovnat – je k tomu povolán, odborně školen v kritice pramenů, je k tomu tudíž také rozhodně lépe připraven (mimo jiné také svou jistě nesrovnatelně úplnější znalostí materie tématu) než běžný čtenář. Autorovo stanovisko odkazuje čtenáře, aby si učinil závěr, třebas by byl zcela náhodný a mylný. Zajisté, také historikovo poznání má meze, někdy nelze s plnou jistotou říci, který ze dvou odporujících si údajů je správný, či aspoň dle autorova zvládnutí látky asi bližší skutečnosti; pak se na rozpor poukáže například v poznámce pod čarou, zpravidla lze také aspoň naznačit, která z verzí se jeví pravděpodobnější. Mějme na paměti, že autor je v každém okamžiku a v každém detailu vybaven lepším přehledem o faktech a souvislostech než kdokoli z čtenářů. Historik není ani prokurátor, ani soudce, ale proto také pro něj neplatí zásada *in dubio pro reo*, je profesionálně povinen zvážit všechny okolnosti a možnosti a vyříknout úsudek, jenž může být i váhavý a neurčitý.

Autorova programová nechuť zaujmout stanovisko, zejména v případech, kdy by musel připustit možnost ne zcela příznivé interpretace chování svého hrdiny, se opakuje i jinde. V situaci, kdy pod tlakem blížící se fronty nezbývá než likvidovat skvěle prosperující a výnosný krakovský závod, autor uvádí opět jen poválečný výrok Schindlera, který se jím jednoznačně stylizoval do role, v níž prý jeho jediným zájmem byla záchrana jeho židovských dělníků, ač tím prý zahodil možnost údajně nabídnutého pohodlného odchodu do Švýcar, přirozeně s našmeleným majetkem.[13] Autor kupodivu tuhle velmi pozdní hyperaltruistickou autostylizaci plně a bezvýhradně akceptuje. Připustí sice na okamžik, že je možná i odlišná interpretace, že Schindler začal kalkulovat s prohrou Německa, tedy s vytvářením alibi pro poválečnou dobu. Tento směr úvah, soudím zcela střízlivý a pravděpodobný, autor ovšem vůbec nezváží, ale vzápětí odmítne slovy, u historika věru překvapivými: „Ale to jsou pouze hypotézy, které by vyvrátil nebo potvrdil pouze Oskar Schindler. A ten si dobrovolně zvolil cestu do komplikací." (89) Teze o možnosti odchodu do Švýcar je, připomeňme si, přece také jen hypotéza, respektive pouhé tvrzení z poválečné doby. Míní snad autor, že historik nemůže vyslovit *logický soud*, tedy *úsudek*, pokud nemá výslovný výrok příslušné osoby? To by byla situace pro historika dost žalostná, nevím věru, jak bychom takto obraz historie tvořili. Odkud autor ví, že si jeho hrdina

13 Pramenem tvrzení o údajně nabídnuté možnosti odchodu do Švýcar je opět rukopis O'Neilla, nevíme však, o jaké podklady toto tvrzení opírá. Abwehr jistě mohl své lidi do Švýcar dopravit, používalo se toho však jen v případech hodných mimořádného zřetele. Nic z toho, co je zatím známo, nenaznačuje, že by Schindler do kategorie mimořádných případů patřil. Pouhé dobré styky s kýmsi ze zbrojního inspektorátu (což je ovšem zas armádní složka zcela odlišná od abwehru) k tomu sotva mohly stačit, takových přičinlivých dodavatelů měla wehrmacht tisíce. Přesuny tohoto druhu, jak víme z literatury, byly i pro abwehr stále obtížnější (mj. pro rivalitu a slídění SD a RSHA) a rozhodovalo se o nich až na nejvyšší úrovni; po červenci 1944 ovšem byl abwehr už plně pod kontrolou SS. Nic nenasvědčuje tomu, že by Schindler patřil do okruhu až tak privilegovaných osob, byl, pokud víme, jen zcela řadovým agentem abwehru. Krom toho byl také jen jedním z desetitisíců arizátorů, jimž se za války skvěle vedlo, protože měli styky a lokty a mohli bezostyšně parazitovat na otrocké práci vězňů: jejich jmění byly skutečně *ex definitione* „špinavé peníze". Nabídku diskrétního odchodu do Švýcar považuji za krajně nepravděpodobnou pouhou legendu, kterou kolem sebe dodatečně Schindler vytvářel. Tuto jeho poválečnou tendenci k autoreklamě autor zcela v závěru (151) generálně připouští, ač předtím v textu jednotlivé její projevy zcela nekriticky přejímá. Uvědomí si běžný čtenář tento zásadní rozpor? Asi sotva, není-li profesionálně navyklý čtené stále analyzovat; spíše bude stržen předkládanou vnější kulisou příběhu.

„cestu komplikací" zvolil *dobrovolně*? Pouze ze Schindlerova poválečného alibistického výroku, což je základna podle všech regulí historické kritiky pramenů velmi subjektivní, a tedy nespolehlivá, vyžadující kritický pohled. Nabídnu autorovi jinou, zcela střízlivou logickou hypotézu, dokonce vedle možné úvahy o alibi pro poválečnou dobu, kterou Fikejz tak kvapně a bezdůvodně zamítá. Hypotézu, která sice nevytváří Schindlerovi automaticky aureolu, ale je to úvaha u podnikatele zcela normální: přestěhování podniku do týlu sice vyžadovalo nemalé investice do úplatků, ale skýtalo na druhé straně možnost pokračovat ve výrobě a výnosných obchodech ještě po řadu měsíců. Rozhodně tedy neplatí bezpodmínečně jednoznačný autorův závěr, že evakuační rozhodnutí Schindlera „zbavilo vyhlídek do budoucna" (91) – naopak, prodloužilo mu je!

Velmi vyhraněně formulované stanovisko prezentuje autor také v souvislosti s údajnými Schindlerovými styky s emisary z Budapešti, zastupujícími americkou pomocnou židovskou organizaci *Joint*.[14] Informace o tomto zprostředkování jsou čerpány jen z rukopisu O'Neillova, jenž zas vychází zřejmě jen z poválečných vyprávění Schindlerovy ženy i jejího muže; nic není na překážku tomu, abychom považovali tato vyprávění za silně přibarvená – profesionálně obligátní historikova skepse to dokonce ukládá. Nechme stranou bizarní představy o možnostech zpravodajského pěšáka provozovat hru na více stran. Autor knihy nepochybuje, že Schindler zprostředkoval tyto kontakty se sionisty nikoli zadarmo, ale dodává z hlediska metodiky historikovy práce zas zcela neuvěřitelnou větu: „Jednalo-li se o zpravodajské hry nebo o výnosný obchod, se pro mne stává *informací nadbytečnou*" (kurziva JV) – prý z toho důvodu, že pro autora je nejdůležitější, že jeho hrdina „byl s to převzít na sebe díl jisté zodpovědnosti". Přiznávám se, že nedosti dobře rozumím, co všechno přesně má dotyčnou větou autor vůbec na mysli. Také při riskantním obchodě se nezbytně přejímá odpovědnost! Působení emisarů *Joint* v Budapešti je v literatuře známo, je prokázáno, že odtud hledali kontakty na vysoká místa nacistického aparátu, do jistých jednání tu byli přímo či nepřímo angažováni i lidé z bezprostředního okolí Eichmannova, a dokonce i Himmlerova, v tomto okruhu vznikla také myšlenka záchrany většího počtu židovských dětí z táborů a ghett výměnou za dodávku tisíců nákladních aut včetně benzinu pro Německo. Píše o tom i Jitka Gruntová. Nevíme přesně a neví (a nemůže vědět) ani autor, co z poválečného vyprávění Schindlerových je *Dichtung* a co *Wahrheit*; nelze přece kategoricky vyloučit například ani zcela přijatelnou pracovní hypotézu, že Schindler se zapojil do těchto kontaktů na přímý pokyn svých nadřízených z abwehru, kteří možná sondovali stav a obsah těchto jednání, jež z německé strany vedli příslušníci špiček SS. Poznamenejme, že ovšem nelze vyloučit ani variantu, že celý údajný podíl na této akci je pouze poválečná Schindlerova *Dichtung*. Jestliže však historik označí za nadbytečnou (tedy vlastně za vůbec ho nezajímající) informaci, zda jistá riskantní operace spadá na vrub spontánního volního rozhodnutí dané osoby pomoci, prospět, nebo zda je na místě ji přičíst její ochotě dobrodružnou akcí bez oficiálního krytí získat značnou sumu peněz, nebo zda dokonce šlo vskutku o zpravodajskou hru, tedy o plnění služebního rozkazu, pak nepracuje jako historik, jenž se chce dobrat toho, *wie es eigentlich gewesen ist*, jak zní okřídlená věta, ale programově jako

14 V relaci převzaté opět z O'Neilla je lapsus. V Krakově nikdy neexistoval hotel Gellért, jde o známý luxusní hotel v Budapešti na úbočí stejnojmenného návrší na budínské straně. Patrně jde o omyl v O'Neillově spise a schůzka se konala nikoli v Krakově, ale v Budapešti.

hagiograf a legendista, jednoznačně jen *ad maiorem Schindleri gloriam*. Pak už věru není nutno si klást otázku, proč autor – nemaje bezpečné, v spolehlivém prameni opřené jistoty – odmítá tak kategoricky a aprioristicky opakovaně jiné varianty odpovědí, které mají to společné, že jsou sice zcela reálné a možné, jen se ovšem pramálo hodí do předem daného idealizujícího legendistického záměru. Myslím, že soucit, samaritánství, obchod (navíc snad s příchutí riskantního dobrodružství) nebo plnění rozkazu jsou pojmy navzájem si značně vzdálené a nelze jejich zásadní rozdíly programově ignorovat.

Nevím, proč samo o sobě beztak dost široké a obtížné biografické téma, kde hlavní obtíží historikovou je kusost a namnoze jednostrannost a rozpornost informací, jež jsou zatím k dispozici, rozšiřuje autor ještě o jakési širší zobecňující kapitoly, nejspíše v chvályhodném úmyslu uvést čtenáře do historických souvislostí. Shrnování rozsáhlé materie se mu však nedaří, dílem asi pro nedostatek dobrých pramenů informací,[15] dílem snad i pro formulační neobratnost. Například o holocaustu existuje dnes již dostatek literatury, aby bylo možno napsat hutný a srozumitelný úvod pro čtenáře; autor však tuto literaturu, zejména nejzasvěcenější literaturu polskou,[16] nezná. Opírat se pouze o Johnsonovu knihu *Dějiny židovského národa* je dost ošidné, byť je snad u nás nejdostupnější, protože byla vydána v českém překladu. Johnson je totiž zřejmě autor, který pracuje s výtahy z literatury, připravenými jeho „pomocníky", což mu umožňuje psát rychle „velká díla" s příznačnou novinářskou povrchností.[17] Bůhsuď, odkud autor čerpal takové formulace a představy hrubě zavádějící čtenáře, jako že německá ekonomika byla, rozumí se před válkou, „odvislá na židovském kapitálu" (10); v této hrubě zvulgarizované podobě to byla totiž typická oblíbená teze nacistické propagandy. Podobnou hodnotu má o stránku dále naplno řečená věta, že „židovské hospodářství (jako komponenta celoněmecké ekonomiky) se ocitlo v totální regresi". Představa, že existovalo něco jako německá *arijská* a německá *židovská* ekonomika (nebo třebas nějaká komplexní německá ekonomika se zvláštní židovskou složkou), je prostě bizarní a absurdní. Totéž platí o tvrzení, že známé norimberské zákony z roku 1935 byly „zásadním ohrožením podstaty národní koexistence". Jaké národní koexistence? Snad německé a židovské? To je ovšem projev zoufalé neinformovanosti: daleko převažující většina německých židů se cítila prostě Němci, často dokonce vyhraněně nacionálními Němci, plně asimilovanými v německém národním prostředí; namnoze ani nebyli židy vyznáním, laicizace tu postupovala (stejně jako například v českých zemích) velmi pronikavě, z původního židovství zbylo u mnohých leda trochu rodinné tradice. Ve větším počtu se Židé (s velkým Ž, tedy jako národnost) vyskytovali na východě, v Polsku, na Ukrajině, v Rumunsku, u nás na Podkarpatské Rusi

---

15 Pro celkový obraz války jsou dnes např. k dispozici jistě lepší práce než český překlad Žukovovy a Žilinovy oficiální sovětské publikace.

16 Upozorňuji např. na práci J. Tomaszewského a d.: *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce w zarysie (do 1950 r.)*, která byla ohlášena referátem v *ČČH*, č. 92, (1994), s. 148–150, tudíž informace o ní byla při práci na knize snadno dostupná.

17 Tito „pomocníci" excerpují zpravidla jen anglosaskou literaturu, jim jazykově nejdostupnější. Neuvěřitelné množství povrchních úsudků i vyslovených nesprávností a nesmyslů např. v *Dějinách 20. století* od téhož autora (Praha 1991) prokázali v recenzi M. Gregorovič, B. Litera a V. Moulis, viz *Slovanský přehled*, č. 2 (1992), s. 196–201. Johnsonovy *Dějiny židovského národa* u nás, pokud vím, odborně recenzovány nebyly, ale i svrchu zmíněná recenze je pro pozorného badatele vodítkem, pokud ovšem vědecké časopisy sleduje.

a východním Slovensku. Naprosto nesrozumitelný je odstavec na straně 14 tvrdící, že nacistický systém „začal zkomírat" na nedostatek židů, snad jako jakýchsi „organizátorů východu" (!?). Značně plochá a bezdůvodně optimisticky laděná je charakteristika ghett („malých království"). Základem jejich existence či dočasného přežívání nebylo ani židovské divadlo, ani koncerty (to byly pokusy o seberealizaci), ale vysilující dřina (za hladové mzdy) při výrobě výstrojních součástí pro německou válečnou mašinerii a podobně. Místo poučení čtenáře důkladný pojmový zmatek, nadto (jistě nechtěně) s nepěknou příchutí.

Autor knížky pečlivě vypátral asi všechna dnes vůbec dosažitelná biografická data jak o Oskaru Schindlerovi, tak o jeho rodině. Vyplývá z nich koneckonců dost zajímavý profil: nedostudovaný středoškolák (ze svitavské reálky byl pro jakýsi podvod vyloučen), sukničkář, ač ženatý, také otec dvou nemanželských dětí se dvěma ženami. Nechápu dost dobře, proč autor knihy je až tak ohleduplný a diskrétní, že Schindlerovy opakované konflikty se zákonem označuje jen paragrafy tehdy platného trestního zákona z roku 1852: ani dnešní právníci už bez nahlédnutí do zákoníku nevědí, o jaké delikty jde. Vůbec přitom ovšem nešlo o takzvané „kavalírské delikty".[18]

Mnohem závažnější byla ovšem v roce 1938 prokázaná špionáž pro Německo. Na tuto ošidnou cestu se Schindler dal – podle toho, co nám o životním stylu svého hrdiny řekl autor knihy – sám, zřejmě protože umožňovala silně nadprůměrné příjmy a poživačný život; uvedl-li při výsleších československými orgány, že jako agent abwehru měl příjmy 6000–10 000 korun měsíčně, dlužno si uvědomit, že náš učitel měl tehdy 800–1000 Kč, definitivní středoškolský profesor 2500–3000 Kč, univerzitní profesor nebo poslanec 5000 Kč, známý automobil Škoda-Popular stál 16 000 korun. Trestu však nakonec unikl, protože po „Mnichově" byli odsouzeni, pokud pocházeli z takzvaných Sudet, vydáni Německu, tj. fakticky propuštěni na svobodu. Jistě pak vyinkasoval odškodné za „české pronásledování", možná by se to dalo dohledat ve spisech příslušného landratu nebo úřadu regierungspräsidenta, jsou-li zachovány. Autor neinformuje zřetelněji, co je ono neurčité „vše", co prý naznačuje, že Schindler byl československým soudem odsouzen k absolutnímu trestu. Praví výslovně, že příslušný trestní spis byl skartován, odtud tedy nemohl informaci čerpat. Uvádí jen tvrzení Schindlerovy ženy Emilie dle O'Neillova překladu a excerpce, že její muž byl odsouzen k smrti. To je opravdu málo, vlastně nic; jen opět subjektivní smyšlenka, legenda – nevylučuji ovšem vůbec, že sám Schindler mohl své ženě i okolí namlouvat, že se nad ním houpala oprátka. Autor se pro výměru trestu odvolává na § 2 a § 6 zákona na ochranu republiky (29). Zřejmě se neobtěžoval vůbec do znění zákona nahlédnout, zjistil by, že za skutkové podstaty v § 2 a § 6 stanovil pouze tresty žaláře, ale v žádném případě trest smrti.[19] Těžko se ubránit závěru, že autor si v tak

18 Neobvyklá diskrétnost autorova vzbudila mou zvědavost, nahlédl jsem tedy do příslušné pomůcky, takovou možnost však nemá běžný čtenář. U deliktů někdy jde snad o banality, jako rychlá a neopatrná jízda (§ 427), zřejmě tam došlo i k úrazům. Fikejz uvádí rvačky (§ 431, činy a opomenutí proti bezpečnosti těla), ale jsou i delikty vážnější: nebezpečné vyhrožování a veřejné násilí (§ 99, § 100), posléze i podvod, dokonce s větší škodou (§ 197, 200) a ohrožování na životě. Vcelku hezky strmý vývoj ještě před zatčením pro špionáž už šestkrát trestaného kriminálního recidivisty. Srv. *Příruční sbírka justičních zákonů platných v zemích České a Moravskoslezské*. Sest. A. Bedě a K. Gerlich. Praha 1933, s. 1136, 1146–1147, 1168, trestní zákoník.

19 *Tamtéž*, s. 1180–1181, zákon č. 50 ze dne 19.3.1923 na ochranu republiky.

závažné věci nic neověřil, ale prostě slepě a nekriticky akceptoval, a dokonce pro standardního čtenáře stylisticky potvrdil a rozvinul („vše nasvědčuje...") tvrzení paní Emilie. Proč? Ověření bylo přece tak snadné a jednoduché! Jak se ubránit závěru, že takový postup diktoval záměr schystat lehce pro hrdinu knihy skoromučednickou korunu? Taková lehkověrnost a nekritičnost autora historické monografie (a historika odbornou přípravou!) je skutečně velmi na pováženou; na téže stránce měl přece autor po ruce pádný důkaz, že paní Emilii opravdu nelze slepě věřit. Tamtéž totiž cituje její tvrzení „můj manžel nikdy nebyl nacista", aby sám vzápětí uváděl data, kdy se Schindler do NSDAP přihlásil a kdy byl přijat.

Zaráží mne, že autor opět zcela beze slova komentáře přejímá poválečné Schindlerovo stanovisko: „jako Němec jsem měl zájem na připojení německého pohraničí ČSR k Říši" (30). To je přece doslova a do písmene dodnes omílané alibistické sudetoněmecké stanovisko, naprosto přehlížející zásadní fakt, že šlo o odtržení území od demokratické republiky k nacistickému Německu, že nešlo o žádné sebeurčení ani zdola ani shora (to tvrdila pouze goebbelsovská propaganda tak hlučně a tak dlouho, až se toho chopili i hlasatelé appeasementu v Paříži a Londýně), ale o krok k přípravě agresivní války. Od českého historika bych opravdu neočekával tak hypertolerantní postoj k deklarované velezradě. Zcela vykonstruovaně a nevěrohodně pak působí další citovaná Schindlerova věta, že byl prý „překvapen německým hospodařením na území protektorátu, hlavně zacházením se Židy". Ostatně sotva mohly být tehdy Schindlerovy skrupule příliš velké, pakliže neváhal podílet se jako pracovník abwehru na upevňování nacistického režimu podílet a inkasovat ovšem také svůj nemalý díl kořisti luxusním životem parazita. V protektorátě toho Schindler ostatně mnoho vidět nemohl, protože strávil v Ostravě jen první měsíce okupace, od září 1939 přenesl svou působnost do okupovaného Polska. Je to doslova školský příklad toho, o čem se autor zmiňuje až o víc než stovku stránek dál (151), aniž se ovšem z toho sám poučil, že po válce Schindler zjevně ve svých výrocích provozoval autoreklamu; čtenář jeho knihy to ovšem při čtení tohoto citátu ještě vědět nemůže, sotva si na to vzpomene po přečtení dalších asi sto dvaceti stránek. Také musíme připustit možnost, že Schindler tyto výhrady vůči nacistickému režimu měl už v létě 1939, ale zaťal zuby a raději odjel do okupovaného Polska, kde sice musel být každodenně svědkem nesrovnatelně, řádově drastičtějšího okupačního režimu jak vůči Židům, tak vůči Polákům, ale také mu kynuly předtím netušené možnosti závratně rychlého zbohatnutí pro všechny přisluhovače zcela bez skrupulí (také pro lidi zcela bez občanské kvalifikace, i pro naprosté nýmandy, jako byl on). Otázku, zda Schindler dostal, či nedostal Zlatý odznak NSDAP, je možno s konečnou platností rozhodnout ověřením ve fondech *Berlin Documentation Center*, dnes už volně přístupného i našim badatelům: je tam totiž zachována prakticky úplná kartotéka členů NSDAP s příslušnými kariérními záznamy.[20]

Předehru Schindlerových osudů před zářivým vzestupem kariéry zbohatlíka v Polsku za okupace uzavírá kratičká vsunutá kapitola Akce „Hlivice". Tvrzení, jako by se Schindler významně podílel na přípravě známé provokace opatřením polských stejnokrojů, zbraní

20 Gruntová (15) se ovšem na Schindlerovu kartu odvolává, i když zřejmě nepochopila, že tím je věc Zlatého odznaku s konečnou platností vyřízena; Fikejz však tento její údaj nerespektuje a nedomyslel také význam registrační karty, v níž tento záznam chybí.

atd., by znamenalo skutečné novum v literatuře; podle dosavadních znalostí tyto věci opatřil na Heydrichův příkaz A. Naujocks ze *Sicherheitsdienst* (SD). Tato provokace byla připravována na velmi vysoké úrovni. Pochybuji ovšem, zda prezentovaná verze je dostatečně podložená; zřejmě se opírá vlastně zas jen o svědectví Schindlerovy manželky, což je opora, jak už víme, víc než chatrná. V každém případě představa, že profesionální zpravodajec vykládá své ženě, s níž bůhvíproč jen zcela formálně žije zas nějakou dobu, než se opět uchýlí ke svým milenkám, podrobnosti o věcech, jež patřily vesměs do kategorie *Geheime Reichssache*, je opravdu přinejmenším naivní a bizarní.[21] Autorova představa, že by „ochrana abwehru" mohla Schindlera nebo kohokoli jiného z nepohodlných, příliš mnoho vědoucích „malých rybek" zachránit před dlouhýma rukama takřka všemocného SD, je jen málo relevantní. Obávám se však, že mladý svitavský historik je tak lehkověrný a tak zahleděn do svatozáře svého hrdiny, že kdyby O'Neillův prefabrikát z poválečných bajek paní Schindlerové tvrdil, že se Schindler podílel i na atentátu na Hitlera a v převleku dokonce na invazi v Normandii, neváhal by příslušnou bajkou obšťastnit i naše čtenáře. Hlivická provokace má už svou speciální literaturu, německou i polskou, Fikejze ovšem ani nenapadlo do ní nahlédnout. Stejně tak jsou plané úvahy, byl-li Schindler členem SD; autor pomíjí klíčovou skutečnost, že Schindler byl zřejmě jen jedním z mnoha malých poslušných výkonných agentů abwehru, zatímco SD byl klubem bedlivě vybrané elity, s abwehrem ostře soupeřící – mohl být leda agentem SD v abwehru, ale byť jen stopy důkazu pro takové mínění ovšem zcela chybějí.

Jádro Schindlerova příběhu se začíná odvíjet až v Krakově, kde rodák ze Svitav obratně využívá příležitosti, svých styků, a závratně rychle se stává jedním z *nouveaux riches*, válečných zbohatlíků, arizátorů (pseudolegálních lupičů) židovského majetku. Pro lepší orientaci v poměrech v okupovaném Krakově by autorovi bylo rovněž prospělo, kdyby se byl seznámil aspoň s některými historickými pracemi polskými o tomto tématu,[22] O'Neill sotva může být postačujícím vodítkem. Je tu několik nesprávností či nepřesností, těžko říci, zda způsobených neobratným překladem či jinak.[23] Nehodlám sledovat či ověřovat

---

21 Rozhodně podivné představy má autor knihy o práci zpravodajce vůbec, je-li s to tvrdit, že „zpravodajské hry na více stran byly zcela obvyklé" (60). Zpravodajské hry může provozovat služba jako taková, nikdy jedinec, pro toho to zcela jednoznačně znamená hrát nerovnou hazardní hru o svůj život, zejména za války.

22 Např. zmínku, že masové vraždění Židů v krakovském ghettu mělo udělat místo pro „etnické Poláky", by bylo na místě (pokud vůbec o takový záměr šlo, byl to argument zcela podřízený a *ad hoc*) doplnit o informaci, že z území připojených přímo k říši bylo do Generálního gouvernementu deportováno na 700 tisíc Poláků, jež bylo prostě nutno někde umístit. – Memoáry T. Pankiewicze jsou pramenem cenným, anglické vydání je však zkrácené, plné znění vyšlo polsky v Krakově roku 1982. Pohled z polské strany (šéfa akce pomoci Židům) podává St. W. Dobrowolski: *Memuary*. Krakov 1989.

23 Nešlo o „obřadné prolévání krve na židovských jatkách" (38), ale o zákaz rituální porážky; I. Stern sotva studoval „obchodní management" (39), snad obchodní akademii, možná vídeňskou vysokou školu obchodní; okupanti vydávali *Krakauer Zeitung*, nikoli *Cracower Zeitung* (anglicismus); Wienerové sotva byli „vlastníky obchodní komory" (44), která byla veřejnoprávní institucí; standardní zkratka pro říšskou marku je RM, nikoli ŘM (48), atd. Zřetelnou chybou překladu je „Boží narození" (112), neboť *Boże narodzenie* jsou Vánoce. V Sudetech nemohl existovat prefekt, jak úředníka označil O'Neill, ale byl to *Landrat*. Anglické *Galicia* (128) je česky Halič, v této době lépe Malopolsko. „Náplň do děl", kterou se dle Schindlera stali sudetští Němci pro říši (151), je jistě „potrava pro děla" čili *Kanonenfutter*.

všechny peripetie Schindlerovy obchodní a podnikatelské činnosti, jsou sice zajímavé, ale pro celkový obraz osobnosti nikoli rozhodující. Podotkl bych, že Fikejzův výklad o tom je značně roztříštěný a nepřehledný. Sotva ovšem lze souhlasit s autorovou formulací, že židovská kolaborace, tj. existence takzvaných judenratů, židovské policie atd., je „jeden z nejpalčivějších problémů moderních dějin" (54). Myslím, že moderní dějiny mají dnes tucty problémů nesrovnatelně palčivějších, čímž nechci popírat důležitost dotčené otázky. Kdyby se ovšem autor aspoň trochu orientoval v polské (a také polskožidovské) literatuře k dějinám okupace a holocaustu, zmíněnou větu by nenapsal, neboť by věděl, že touto otázkou, analyzovanou zvláště na dějinách varšavského ghetta (protože tam se dochovaly příslušné memoáry a jiné dobové prameny), se relevantní literatura už poměrně dost zabývala.[24] Nijak nepolemizuji s Wiesenthalem, jehož autor cituje, nicméně při posuzování celého problému dlužno rozlišit období vzniku judenratů a dobu pozdější, kdy rady už dokonce sestavovaly transporty do vyhlazovacích táborů, tušíce, kam vlaky jedou. Na počátku si nikdo nedovedl cíle a rozsah holocaustu představit, převládala představa, že orgány židovské samosprávy mohou aspoň v něčem život v ghettech snad ulehčit. Je aspoň stylistickou neobratností mluvit o „porušení etiky" políbením židovské dívky při domácí pitce (53). Šlo totiž o delikt dle nacistických měřítek značně závažný, bylo jej možno totiž vykládat jako porušení norimberských zákonů, jako takzvané hanobení rasy. Také sotva přiléhavý je autorův komentář, který spatřuje „svědectví o jakési zdravotní (snad: zdravotnické!) solidaritě" v poděkování, které měl okupační zdravotní ústav zaslat za zorganizování kurzů zřejmě pro pomocné sestry. Je notoricky známo, jak se Němci báli epidemií, Židy a židovské čtvrtě pak považovali za jejich semeniště. Šlo evidentně o kurzy výlučně pro personál židovské nemocnice, výklad o přísné rasové segregaci lékařů, sester a pacientů je proto nadbytečný. Asi by bylo vhodné v němčině uváděné hodnosti SS buď převést na jim odpovídající hodnosti armádní, nebo ještě lépe připojit vzadu v knize příslušnou převodní tabulku, běžný dnešní čtenář už tyto reálie neovládá.[25]

Radoslav Fikejz vskutku neopomine ani sebemenší příležitost, aby vyzvedl před čtenářem Schindlerovy „humánní činy", i když současně sám musí občas uvést i skutečnosti, které tak jednoznačné zařazení spíše zpochybňují. Mám na mysli údajné zřízení noclehárny dělníků přímo v Schindlerově závodě; autor sám praví, že „tento fakt nesmíme

---

24 Hlavní práce je TRUNK, I.: *Judenrat*: The Jewish Council in Eastern Europe in the Nazi Occupation. New York 1977.

25 Autor uvádí v náčrtu životopisu obzvlášť odporného typu, jímž byl sadistický A. L. Goeth, velitel koncentračního tábora v Plaszowě a Schindlerův kumpán (62), dost zmatené údaje o jeho kariéře ve wehrmachtu a SS. Byl-li Goeth členem SS už od roku 1932, tedy ještě před „převzetím moci", pak patřil mezi „staré kamarády", tj. elitu moci; nemohl být odveden do armády jako pouhý nižší poddůstojník, rukoval by přímo do jednotek SS. Chyba vznikla opět asi prostým převzetím údajů O'Neillových, jemuž jsou dobové středoevropské reálie zřejmě zcela cizí, český historik doby okupace by je však mohl a měl znát. Také oblíbený „lovecký zelený klobouk" nepotřeboval Goeth získávat na frontě (kde podle vylíčení jeho kariéry vůbec nebyl), takový klobouk patřil k oděvu pseudomysliveckého rázu, resp. k takzvanému tyrolskému svérázu, oblíbenému mezi Němci a Rakušany dodnes. Do téže kategorie zřejmě mylných údajů patří tvrzení (83), že zástupcem velitele abwehru v Krakově byl příslušník SS – k takovému prolínání dvou soupeřících služeb nedocházelo; byla už o tom ostatně zmínka. Ani po atentátu na Hitlera v červenci 1944, kdy organizace SS v krátké době převzala řízení abwehru, nespokojila se přirozeně s funkcemi zástupců, ale dosadila své lidi do vedoucích pozic.

přeceňovat" (53), šlo o to zajistit si chod továrny a ušetřit dělníky (i sebe) rizika přepadů hlídkami SS při přechodu z továrny do ghetta atd. Bez levné pracovní síly by továrna nevyráběla, a tudíž nevydělávala. Vykoupení čtrnácti dělníků (včetně ředitele závodu!) za dva litry vodky byl vlastně jen drobný úplatek, nikoli výkupné, cena, která v poměrech okupace v Polsku vlastně nestála vůbec za zmínku. O výrobu ani odbyt se Schindler nepotřeboval starat, jeho „prací" bylo udržovat pomocí pitek, úplatků a podobně vhodné styky a protekce, obchodovat na černém trhu, ovšem také vhodně ukládat bezcenné okupační zloté či říšské marky do nákupu zlata, briliantů, porcelánu, starožitností, kožichů atd. V tomto směru byl v okupovaném Polsku černý trh podstatně víc rozvinutý, než jak je to známo z protektorátu; zcela běžně se tu na černém trhu od jisté úrovně obchodů platilo zlatými rubly a dolary: ostatně dolary a zlaté mince dodávala k financování odboje doma také polská exilová vláda v Londýně prostřednictvím parakurýrů, odtud se přirozeně dostávaly i do prostředí okupantů, šmelinářů a organizovaného zločinu.

Otázkou, jaké byly či mohly být zcela reálné motivy přesunu krakovského závodu do obce pod Orlickými horami, na hranici takzvaného Sudetenlandu a protektorátu, jsme se už zabývali svrchu, stejně jako legendou o údajném odmítnutí ukrýt se ve švýcarském bezpečí. Opět podle O'Neilla uvádí autor dvojí údaj, či snad spíše odhad nákladů na přesun, lišící se o plných sto procent (89, 97). Líčení řady situací, zřejmě kvůli nedostatku či kontroverznosti existujících údajů, působí jen málo pravděpodobně, jako například úspěšné „poslání" jakési „kurýrky do Osvětimi", zcela nezasvěcené osoby, která měla jen s kufry alkoholu a lahůdek pro velitele tábora vydobýt z lágru tři sta židovských dělnic, poslaných z Krakova do Osvětimi místo do Brněnce.[26] Ani úplatky se nepřijímají od kohokoli; bylo to nebezpečné, protože obvinění z korupce bylo v soupeření uvnitř nacistického aparátu nejspolehlivější zbraní.

Autorův závěr knihy (151 n.) je podivným koktejlem stanovisek a názorů, čtenář si vskutku může vybrat kdeco. Autor připustí jednou větou Schindlerovu soustavnou poválečnou autoreklamu, půlvětou jeho „vnitřní egoismus", ale víc než stránku textu vzápětí věnuje přetisku obratně stylizovaného autoreklamního povídání, překypujícího nejušlechtilejšími myšlenkami. Z formulací „jeho čin, domnívám se, probíhal mimo něj"[27] či „Schindler se narodil pouze pro jediný okamžik svého bytí" na mne padá transcendentno a iracionalita, vhodné pro hagiografii, legendu nebo homiletiku (nebo také pro nezávaznou dobrodružnou literaturu), pro které je historie jen kulisou, nikoli pro odbornou historickou publikaci nebo pro žánr literatury faktu, od nichž se, buď jak buď, očekává respektování aspoň základních pravidel historické práce.

Za násilnou a nevhodnou, ne-li přímo urážlivou takzvanou aktualizaci považuji představu, že by právě Schindler „mohl tvořit bod sblížení", rozuměj česko-německého (149; doporučuje to i p. Seebauer), ledaže uvažujeme tím způsobem, že si ze životní dráhy osobnosti vybereme výlučně „jediný okamžik" a vše ostatní potlačíme. To považuji za zcela nepřijatelné, to je totiž likvidace vědeckého poznání a nastolení čirého voluntaris-

---

26 Tak choulostivým posláním měla být pověřena snad sekretářka nebo jen jakási známá ze Svitav, ač by to byl obtížný úkol i pro protřelého *Parteigenosse*, šlo přece o Židy! Gruntová (79) připisuje tento zákrok osobně Schindlerovi, což je pravděpodobnější, Fikejz se s tím nevyrovnává.

27 Při nejlepší vůli si nedovedu představit čin probíhající mimo člověka, který jej činí. Asi neovládám dosti dobře okultní a hermetické pseudovědy.

mu. Nikdo nepopírá, že v Schindlerově továrně přežilo víc než tisíc židovských vězňů, kteří by patrně jinak byli vyletěli komínem. Zachování vězňů-dělníků jako zdroje zisku bylo ovšem primárním zájmem jejich zaměstnavatele, jeho po léta docilované zisky z vykořisťování otrocké práce byly, díky nacistickému systému, jehož byl Schindler z vlastní vůle kolečkem, nepochybně tučné. Ani Fikejz však věrohodně neprokázal, že by záchrana židovských dělníků byla *cílem* Schindlerova konání, nikoli pouze *nezbytným vedlejším produktem* úsilí udržet v chodu továrnu, slepici snášející příslovečná zlatá vejce. V příliš mnoha uzlových bodech se alternativní varianta interpretace motivů chování nejen nabízí, ale je mnohem přesvědčivější.[28] To už vůbec neberu v úvahu zcela reálnou možnost konstruování poválečného alibi. Schindler zřejmě nebyl fanatickým nacistou, spíše člověkem ochotným udělat jakoukoli špinavost, kynul-li za ni luxusní příživnický život; po létě 1944 nebyl zdaleka jediný, kdo hledal dobré alibi pro okamžik porážky. Nechápu, proč autor dává najevo svou nespokojenost nad zájmem československých justičních orgánů o Schindlera (148): je to zcela normální, stíhání pro velezradu a špionáž bylo přece pouze přerušeno pro Schindlerovo zmizení. Negativní tendence dnes jsou pak namířeny proti *legendě*. Odmítám však *zásadně*, že by nějakým „bodem sblížení" mezi Čechy a (sudetskými) Němci mohl být kriminální recidivista, špion pro peníze, člověk zapsaný na československé listině válečných zločinců,[29] zbohatlický parazit a *Mitläufer* zločineckého režimu, který při zachraňování zdroje svého špinavými metodami získaného bohatství patrně jen shodou okolností zachránil také lidské životy. *Od osobnosti, která by měla být oboustranně přijatelným vzorem či „bodem sblížení", očekávám zcela jiné parametry.*

Nepochopil jsem vůbec, proč byl k Fikejzově knize, ukončené obvyklým shrnujícím závěrem, připojen ještě doslov z pera Libora Vykoupila (160–161). Je to silně kontroverzní text, vnímám ho jako chtěné a značně neobratně didaktický. Pokouší se o jakýsi přehledný výklad poměru křesťanské většiny k židovské menšině v průběhu staletí (se zcela nefunkčními rozvláčnými příklady ze středověku). Funkční doslov by spíše měl vyložit, proč, kdy a jak se tradiční křesťanský, nábožensky zdůvodněný antijudaismus změnil v rasistický antisemitismus; tuto zásadní kvalitativní změnu autor doslovu vůbec nepostřehl. Lze-li říci o Bulharsku a Dánsku, že tyto země své Židy nevydaly, respektive umožnily jim hromadný tajný útěk do Švédska, musím se důrazně ohradit proti tvrzení, že „jediná země dokázala Eichmannovu statistiku hrůzy naplnit skoro z poloviny" (163); totiž Polsko. Je to věta hrubě zkreslující skutečnost. To naplnění totiž neobstaralo *Polsko* nebo *Poláci*, ale *němečtí okupanti Polska* – to je *zcela zásadní rozdíl*. Dobře přitom znám polský antisemitismus. Také souvislosti a okolnosti odnětí polského státního občanství v zahraničí žijícím polským Židům v roce 1938 tehdejším varšavským režimem byly

28 Autor nechává bez komentáře Schindlerovu žádost o *odškodné za arizované fabriky* v Krakově a v Brněnci podanou po návratu do SRN. Odškodné ve výši 160 tisíc DM podle informací tisku nakonec obdržel; v šedesátých letech to byla horentní částka, vše ovšem vbrzku rozházel. Považuji za bezmeznou nestydatost nejen chtít odškodné za arizovaný (tj. fakticky uloupený) majetek, ale i skutečnost, že bylo možné se jej domoci. Naznačuje to také hrubě pokřivenou podobu jistých právních pojmů v SRN, zvláště ve srovnání například s postojem k odškodnění hrstky ještě žijících vězňů koncentráků, o cynismu vůči totálně nasazeným a na nucené práce deportovaným otrokům nemluvě. Slyšíme-li pak z oné strany hranic o „zraněném právním cítění" (*verletztes Rechtsgefühl*), nezbývá než podotknout, že naše a tamní právní cítění má nepochybně i jiné než jen sémantické rozdíly.

29 Srv. GRUNTOVÁ, J.: *Oskar Schindler*, s. 146 – dle čs. archivních podkladů.

podstatně odlišné[30] (tím onen krok polské vlády nijak neospravedlňuji),[31] a v polské literatuře je to už zpracováno. Grynszpan se mstil nikoli za opatření polské, ale za deportaci německými úřady.

Teprve závěrečné odstavce doslovu mluví k tématu knihy. Mám z nich pocit, že některé věty značně relativizují výklad, možná dokonce i zásadní postoj jejího autora k Schindlerově činnosti (164–165), zejména k jejím motivům a pohnutkám, zvláště v otázce, zda Schindlerova role „zachránce" byla vědomá, či určená pouhým sběhem okolností. Tyto věty vnímám, snad oprávněně, jako nenápadné, velmi opatrné distancování od zřetelně jednostranného přístupu autora knihy. Věta o jihnoucích tvrdých byznysmenech je ovšem příliš naivní a do historického textu rozhodně nepatří. Nejracionálnějším sdělením doslovu čtenáři je upozornění, že „skutečnost mohla být zcela jiná" – rozumí se, než příběh vyprávěný ve filmu *Schindlerův seznam* (a možná také než příběh, který vypráví Fikejz) – a že je omylem vnímat Spielbergův film jako hraný dokument. Pro toto sdělení však opravdu nebylo zapotřebí skoro šesti stran.

Fikejz předložil velmi podrobné vylíčení příběhu přežití více než tisíce židovských vězňů. Jak vyplývá tuším dosti zřetelně z předchozích připomínek, soudím, že výsledek své práce znehodnotil soustavným, ba programovým opomíjením historicky kritického přístupu jak k tématu jako celku, tak ke klíčovým narativním pramenům, o něž svůj výklad opírá.[32] Schopnost kriticky zhodnotit prameny a literaturu je však doslova *abecedou* historikovy práce. Křečovitá snaha zapudit sebemenší pochybnost o Schindlerových skrz naskrz a od počátku do konce ryze vznešených pohnutkách a zásluhách je až příliš zřetelná, a to do té míry, že vyřazuje tuto publikaci ze žánru historické vědecké práce nebo i jen solidní literatury faktu. Na řadu klíčových případů jsem poukázal svrchu. Námitky a možné odlišné interpretace se buď vůbec nepřipouštějí, nebo odbývají nepříliš průkaznými argumenty, namnoze ovšem jen frázemi. Dramatické a drastické nejniternější osobní zážitky, v nichž šlo po dlouhé měsíce, ba roky denně doslova o život, jistě

30 Neodpovídá vůbec skutečnosti, že „Beck svoje rozhodnutí konzultoval s Němci" (163); právě naopak, akce byla, byť neúspěšně, před Německem utajována. Z početné speciální literatury viz např.: TOMASZEWSKI, J.: Wygnanie Żydów polskich z Niemiec 28–29.X.1938 r. In: *Midrasz*, č. 6 (1997); JONCA, K.: „Noc kryształowa" i casus H. Grynszpana. Vratislav 1992; ADLER, H. G.: *Der verwaltete Mensch*: Studie zur Deportation der Juden aus Deutschland. Tübingen 1974. Vyčerpávající výklad nejnověji viz TOMASZEWSKI, J.: *Preludium zagłady*: Wygnanie Żydów polskich z Niemiec w 1938 r. Varšava, PWN 1998, 340 s.; tuto práci už L. Vykoupil využít nemohl.

31 Daleko převážnou většinou šlo o Židy z někdejších západních gubernií Ruska, kteří se usadili v Německu dávno před rokem 1918, nebo se dokonce už tam narodili a stali se formálně polskými občany po roce 1918 vcelku náhodně proto, že jejich (či jejich předků) rodiště se octlo na západ od hranic rižského míru z roku 1921. Početní byli i z Haliče pocházející Židé v Rakousku, jichž se norimberské zákony začaly po anšlusu týkat; byla obava, že se tato pauperizovaná masa (Německo jim zabavilo majetek a deportovalo na hranice pouze s 10 RM na osobu) vrátí do Polska.

32 Velmi znepokojivá je pro mne informace, že autor cituje ve své práci archiválie, které – aspoň dle písemného vyjádření správ příslušných archivů – nikdy nestudoval, tedy bez udání publikačního pramene převzal (snad lze prostě říci, že opsal) z monografie J. Gruntové. Zjištění bylo velmi snadné: v jisté poznámce (s. 13, pozn. 2) byla v práci Gruntové drobná tisková chyba v signatuře, prostě překlep. To je nemilé, ale snad každému z nás se to někdy stalo, chybička unikla. Ovšem týž „překlep" je v práci Fikejze (s. 22, pozn. 29). Neučesané okřídlené úsloví praví, že „náhoda je blbec"; je to ovšem pouhá náhoda, nebo také součást pracovní metody? Věřit v takovou náhodu by znamenalo věřit v zázraky. Recenzent nemá možnost ověřit, kolik takových zázračných náhod je v celé práci.

opravňují oněch 1200 přeživších, aby v Schindlerovi subjektivně viděli rytíře bez bázně a hany, dokonce anděla, spasitele a podobně, řečeno slovy jednoho ze šťastných, uvedenými v mottu knihy. Tuto emocionální licenci však nemá historik. Nehistorická metoda Fikejzova zpracování, které přes formální vnější známky není seriózní historickou prací a nemůže být ani pro zásadní metodické vady východiskem dalšího bádání, ovšem znamená, že „kauza Oskar Schindler" zůstává otevřena. Skutečně objektivní historickou biografii Oskara Schindlera bude teprve nutno napsat, a to s důsledným respektováním základních metodických pravidel historického řemesla; podkladem k tomu může být ovšem mnohem spíše a snáze přes některé drobnější dílčí nedostatky metodicky dobrá, věcná a střízlivě hodnotící práce Jitky Gruntové, nikoli práce Radoslava Fikejze, která je, bohužel, přes řadu pozitivních zjištění slepou uličkou našeho schindlerovského bádání.

Kronika

Mezinárodní historická konference

Československý „únor" 1948 – předpoklady a důsledky doma a ve světě

Jiří Kocian

Ve dnech 19.–21. února 1998 se konala v Praze mezinárodní historická konference *Československý „únor" 1948 – předpoklady a důsledky doma a ve světě*. Konferenci připravil a organizoval Ústav pro soudobé dějiny AV ČR (Praha). Jejími spolupořadateli a sponzory byly *The National Security Archive* (Washington D.C.), *The Woodrow Wilson International Center for Scholars* (Washington D.C.), *Konrad Adenauer Stiftung* (Praha), *Centre francais de recherche en sciences sociales* (CEFRES, Praha), *Open Society Fund* (Praha) a Historický ústav SAV (Bratislava). Záštitu nad konferencí převzal předseda Senátu České republiky Petr Pithart, který mimo jiné poskytl pro závěrečné setkání účastníků konference působivé prostředí Valdštejnského paláce, a na jejím zabezpečení se rovněž podílely Rádio Svobodná Evropa a Telecom Praha.

V konferenčním sále pražského hotelu Duo se setkalo a jednalo téměř sto historiků – kromě domácích účastníků z České republiky tu bylo téměř padesát zahraničních odborníků ze třinácti zemí. Účast přijala i řada významných hostů – ministr zahraničí České republiky a historik Jaroslav Šedivý, předseda Akademie věd ČR Rudolf Zahradník, programový ředitel Národního bezpečnostního archivu ve Washingtonu Malcolm Byrne, politik a publicista Pavel Tigrid, náměstek ministra zahraničí ČR Otto Pick, Jiří Ripka, syn národněsocialistického politika a publicisty Huberta Ripky, žijící v Paříži, a další.

Konferenci zahájil a účastníky přivítal ředitel ÚSD Vilém Prečan. V úvodu vystoupil ministr zahraničí Jaroslav Šedivý, který připomněl, že téma konference – československý únor 1948 – patří nejen k základním, byť tragickým milníkům poválečné české a československé vnitřní politiky a historie, ale je zároveň nezanedbatelnou součástí mezinárodních vztahů po druhé světové válce.

I

Program konference byl uspořádán do osmi tematických panelů, s akcentem na mezinárodní souvislosti února 1948. První panel nazvaný *Československo a velmoci* zahájil

Vlacislav Moulis (emeritní vědecký pracovník bývalého Ústavu dějin východní Evropy ČSAV, Praha, autor publikace *Podivné spojenectví* o československo-sovětských vztazích 1945–1948) referátem Sovětský faktor v československé zahraniční politice mezi květnem 1945 a únorem 1948. Připomněl, že „nejtěsnější spojenectví s vítěznou slovanskou velmocí" – tedy se Sovětským svazem – se stalo vůdčí linií poválečné československé politiky v celém jejím komplexu, analyzoval přístup k SSSR u všech hlavních politických sil, a zejména upozornil na omyly československých demokratů při hodnocení sovětské politiky. Osudovým rokem pro ČSR se v mnoha ohledech stal dle Moulise rok 1947, kdy se sovětské zájmy prosadily v československé politice jako rozhodující faktor. Jako druhá se ujala slova Valentina Vladimirovna Marjinová (Ústav slavistiky a balkanistiky Ruské akademie věd, Moskva) a přednesla referát Československo – nástupní prostor sovětského vlivu ve střední Evropě: Z materiálů k vzájemným vztahům VKS(b) a KSČ 1945–1948. Na formování politických cílů a směru postupu zahraničního vedení KSČ mělo dominující vliv kominternovsko-sovětské prostředí. Českoslovenští komunisté spatřovali v Sovětském svazu a jeho komunistické straně staršího bratra a v Stalinovi svého vůdce. Byli samostatní při určování svého postupu, ale jen v té míře, jak to určil a dovolil Kreml. SSSR přisuzoval Československu zvláštní roli jako základně a předvoji sovětského vlivu ve střední a východní Evropě. Z toho dle referentky vyplývala soustředěná pozornost Moskvy na KSČ v rámci dění v ČSR. (Tímto problémem se zabývala také v článku Od důvěry k podezíravosti: Sovětští a českoslovenští komunisté v letech 1945–1948, uveřejněném v *Soudobých dějinách*, č. 3/4 (1997), s. 468–477.)

Harry Hanak (*School of Slavonic and East European Studies, University of London*) vystoupil s referátem Britská labouristická vláda 1945 a paměť appeasementu. Připomněl, že vítězství labouristů v parlamentních volbách v červenci 1945 bylo sice překvapivé, avšak i oni zastávali, podobně jako jejich předchůdci v čele s Winstonem Churchillem, tvrdou linii vůči sovětskému vedení. Po skončení války chtěla i Attleeho vláda prosazovat nezávislou britskou politiku a pokračovat v ochraně britských zájmů. – Ronald W. Preussen (*Department of History, University of Toronto*) připravil příspěvek s názvem Vývoj pohledu USA na Československo a východní Evropu v letech 1943–1948, který je uveřejněn v tomto čísle *Soudobých dějin*.

Antoine Marès (INALCO, Paříž; nyní CEFRES, Praha) ve svém příspěvku Francouzsko-československé vztahy v letech 1945–1948 zkoumal jejich vývoj na pozadí nově se utvářejících mezinárodních poměrů v Evropě po druhé světové válce. Na základě studia diplomatických pramenů vyčlenil tyto vztahy ve třech etapách, v nichž dle něho sehrála důležitou roli zejména očekávání výsledku československých voleb v květnu 1946, možná francouzská podpora československým požadavkům na mezinárodní mírové konferenci v Paříži v létě téhož roku a jednání o uzavření nové spojenecké smlouvy v roce 1947. Marès připomněl roli francouzského velvyslance v ČSR Mauricea Déjeana jako prozíravého pozorovatele domácího vývoje v ČSR, který počátkem roku 1948 předpovídal ve svých depeších blízké převzetí moci KSČ, jež definitivně zavede zemi do utvářejícího se východního bloku tehdejších „lidových demokracií". Referent zdůraznil, že vzájemné vztahy mezi ČSR a Francií po roce 1945 byly příznačné pro tehdejší úroveň styků mezi Východem a Západem, charakterizovaných vzrůstající nedůvěrou Západu k vývoji poměrů ve střední Evropě.

Jednání prvního bloku konference uzavřel příspěvek Igora I. Orlika (Ústav mezinárodních studií Ruské akademie věd, Moskva) Mezinárodní aspekty komunistického převratu v Československu. Podle Orlika není možné vysledovat v československých událostech v únoru 1948, na rozdíl od jiných východoevropských zemí v obdobných situacích, prokazatelné vměšování Kremlu. Zjevný byl ovšem nátlak při jednání československé vládní delegace se Stalinem na počátku července 1947, aby se ČSR v zájmu zachování oboustranného přátelství a spojenectví vzdala účasti na pařížské konferenci o Marshallově plánu. Zdali existují obdobné materiály dokazující sovětský nátlak v předvečer února 1948, není dosud známo. Únorový převrat dle Orlika znamenal zhoršení mezinárodní situace, dobudování *cordon sanitaire* proti Západu a posílení sovětské pozice ve střední Evropě a samotného sovětského bloku. Ze strany Západu sice zazněly po únoru 1948 odsuzující deklarace, ale konkrétní viníky – KSČ a SSSR – neuváděly. USA neměly zájem bojovat za demokracii v zemi, kterou považovaly za sféru zájmů SSSR.

II

Druhý panel pod názvem *Cesta k sovětskému bloku – komunistické převraty v sousedních zemích* otevřel Jerzy Tomaszewski z Varšavské univerzity referátem Komunistické strany na cestě k moci ve střední Evropě; je rovněž zařazen v tomto čísle *Soudobých dějin*. – Janos M. Rainer (Institut pro dějiny maďarské revoluce 1956, Budapešť) ve vystoupení nazvaném Změny v Maďarsku 1944–1948 upozornil na to, že sovětský systém v této zemi nebyl výsledkem jediné radikální změny po druhé světové válce, ale byl instalován v sérii po sobě následujících kroků. – Peter Kende (Institut pro dějiny maďarské revoluce 1956, Budapešť) ve svém srovnání Budapešť 1947 a Praha 1948: Podrobnosti a rozdíly dvou převratů uvedl, že i když tyto dvě země vyšly z druhé světové války s rozdílným mezinárodním statutem, jedno jim zůstalo společné: relativně svobodné volby a vícestranický systém, ještě ne zcela ovládaný komunisty. Následující dva příspěvky – Constantina Buseho (Univerzita Bukurešť) Studená válka, NATO a sjednocení Evropy a Kostadina Grozeva (Historická fakulta Univerzity v Sofii) Komunistické převzetí moci v Bulharsku – charakterizovaly vývoj událostí souvisejících s převzetím moci komunisty v období 1944–1948 v těchto sousedních balkánských státech.

Jacques Rupnik (CERI, *Fondation Nationale des Sciences Politiques*, Paříž) v podnětném příspěvku „Elegantní převrat" 1948, nebo 1945? si položil otázku, jak je možné vysvětlit „českou výjimku", že převrat proběhl jako poslední, a to bez použití násilí a bez účasti sovětských jednotek. Zdůraznil, že radikální zásahy do politicko-ekonomického systému a národnostně-sociální struktury vytvářely předpoklady, jež spoluurčovaly specifické rysy únorového převratu, stejně jako ten fakt, že KSČ byla ve skutečnosti velkou stalinistickou stranou, což nemělo ve východní Evropě obdobu. Rupnik konstatoval, že k začlenění Československa do sovětské sféry vlivu došlo už v roce 1945 a že tento proces integrace podporoval prezident Beneš. Uvedl, že vysídlení Němců posílilo alianci Gottwalda s demokraty, vyslovil však nesouhlas s někdejší tezí Johanna W. Brügla, že by února 1948 nebylo bez odsunu Němců. Geopolitické faktory v tomto ohledu podle Rupnika fungovaly takřka fatálně a Mnichov 1938 je klíčem k pochopení mezinárodní pozice Československa a jeho zahraniční politiky po válce.

III

Důsledky ve světě byly tématem třetího panelu. Ve svém příspěvku Ohlasy pražského převratu v Rakousku a jeho vliv na rakouskou vnitřní politiku Oliver Rathkolb (Ústav pro soudobé dějiny Univerzity Vídeň a Archiv Bruno Kreiského, Vídeň) postavil do popředí svého výkladu otázku, proč se Rakousko nestalo součástí mocenského bloku ovládaného Sověty. Uvedl, že někteří rakouští politici si mysleli, že ČSR bude pro Rakousko koaličním partnerem na mezinárodní scéně; ke sblížení obou zemí však nedošlo a nebyl zaznamenán ani přímý kontakt mezi oběma komunistickými stranami, navíc v roce 1946 bylo z rakouské KS vyloučeno její levé křídlo. Specifikum rakouské politické scény spočívalo oproti situaci v ČSR podle Rathkolba v tom, že sociální demokracie, odbory i vláda byly silně protikomunistické a podpora komunistů mezi obyvatelstvem byla zanedbatelná. Po československé krizi se mnoho Rakušanů obávalo obklíčení nepřátelskými satelitními státy, což se projevilo i při blokádě Berlína v červnu 1948, kdy panovaly obavy z obdobné blokády Vídně. Přímým důsledkem československého únorového převratu v Rakousku bylo posílení vůle bránit rakouskou suverenitu a zesílení vazeb na USA, jakož i tajný program vyzbrojení Rakouska s pomocí Západu jako prevence proti možnosti vnitřního převratu, nikoli proti eventuálnímu ohrožení ze strany Sovětského svazu. Následující referát Vojtěcha Mastného (*Woodrow Wilson International Center for Scholars*, Washington) Pražský převrat 1948 a počátky Severoatlantického paktu přinášíme opět v tomto čísle *Soudobých dějin*.

Heikki Larmola (Univerzita Turku) vystoupil s tématem Nevyhnutelnost československého února ve srovnání s odlišným osudem Finska. Uvedl, že Finská komunistická strana šla obdobnou cestou jako KSČ, což přimělo finské nekomunisty vytlačit ji z politické scény. Podle Larmoly měly velký vliv na poválečný vývoj ve Finsku i v ČSR předešlé události, především německo-ruské vztahy z let 1939–1940 a domácí hnutí odporu, respektive postup Rudé armády na konci války do střední Evropy, který rozhodl o osudu ČSR na dalších 44 let. Finský historik vznesl na závěr diskusní otázku, zda by došlo k únoru 1948, kdyby se americká armáda dostala do Prahy před Sověty. – Friederike Sattlerová (*Freie Universität*, Berlín) v příspěvku Základy NDR leží v Praze konstatovala, že únor 1948 nehrál pro poválečné Německo velkou roli. V roce 1946 došlo v sovětské okupační zóně k nucenému sjednocení Německé komunistické strany se sociální demokracií. Vznikla tak Sjednocená socialistická strana Německa (SED), která odmítla v červenci 1947 Marshallův plán. Ani po únoru 1948 nenásledovala rychlá transformace sovětské zóny v lidovou demokracii. SED neměla ani právo účastnit se zakládajícího zasedání Informbyra. Únor naopak jednoznačně zeslabil politické postavení Německé komunistické strany v západních okupačních zónách.

Jean Jacques Becker (*Université Paris X – Nanterre*) ve svém příspěvku Pražský převrat a jeho důsledky ve Francii zkoumal dopad únorových událostí na francouzské veřejné mínění. Upozornil, že po roce 1945 veřejné mínění ve Francii pociťovalo více sympatií k SSSR než v jiných západních státech. Obrat nastal podle referenta na podzim 1947, a ne v květnu 1947, tedy v době vytlačení francouzských komunistů z vlády, jak se mylně přijímá. Na podzim totiž došlo k několika významným událostem – vytvoření Informbyra, které bylo vnímáno jako rétorické vyhlášení války Západu, poprava agrárního vůdce Petkova v Bulharsku, de Gaullovo prohlášení, že Francie je ohrožena komunismem, a ostré sociální střety, které ochromily Francii; veřejné mínění je omylem vnímalo jako

pokus komunistů chopit se moci, byť pro to nebyly žádné důkazy. Francouzská společnost se rozdělila na dva tábory: na komunisty, kteří měli zhruba čtvrtinovou podporu veřejnosti, a tábor představovaný širokým spektrem od socialistů až k pravici, který podporovali ostatní občané. Československý únor již neovlivnil francouzský názor na komunismus, jen vznikly neopodstatněné obavy, že varianta „února" by mohla proběhnout i ve Francii a že Sovětský svaz zamýšlí obsadit západní Evropu, což by vedlo k jisté válce. Z této mentality ohrožení se zrodily předpoklady k souhlasu se založením Bruselského a později Severoatlantického paktu a k francouzské účasti v nich.

IV

Úvodní referát čtvrtého panelu nazvaného *Staré a nové důkazy o „mírové cestě" Československa k socialismu* přednesl Pavel Bret (Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, Praha) na téma Případ Jan Masaryk. Uvedl, že o jeho smrti nelze ani po padesáti letech s určitostí říci něco jistějšího. V krátkém exkurzu podal výsledky dobového vyšetřování v letech 1948 a 1968 a poznatky z dosavadního šetření po roce 1990, včetně zhodnocení rozsahu dochovaných a přístupných archiválií. V závěru shrnul vliv událostí v únoru 1948 na smrt Jana Masaryka. – Malcolm Byrne (*The National Security Archives*, Washington) v referátu Americký pohled na československý převrat: Nové dokumenty rozvědky USA informoval o rozsáhlém souboru materiálů CIA k zahraničním vztahům USA, které jsou již k dispozici. Mezi nejzajímavější patří právě dokumenty zabývající se Ruskem a východní Evropou, kde lze čerpat i primární zdroje informací o ČSR. Obsahují depeše diplomatů, vojenské zpravodajství a zprávy dalších spolupracovníků. V denních sumářích pro prezidenta Trumana jsou i analytické studie sovětských motivací a postojů k událostem v sovětském bloku. Byrne upozornil, že zdroje těchto informací o Československu nebyly vždy stejného typu – některé pocházely od nejvyšších politických špiček, jako byl Masaryk a Gottwald, jindy šlo o běžné dílčí zprávy. Fakt, že se tyto informace dostávaly až na Trumanův stůl, dokládá jejich důležitost. Hodnocení únorového převratu v ČSR mělo dopad i na práci rozvědky, neboť umožnilo prezidentu Trumanovi zahájit přípravu široce založených tajných operací.

Galina Tachněnková (Ministerstvo zahraničních věcí Ruské federace v Moskvě) hovořila o dokumentech uložených v Archivu zahraniční politiky RF, které se týkají poválečného vývoje v ČSR. Oznámila mimo jiné, že tolik hledaná Zorinova zpráva o návštěvě u Gottwalda v únoru 1948 nebyla zatím v tomto archivu objevena. – Igor Lukeš (Univerzita v Bostonu) v úvodu svého příspěvku Krize 1948 ve světle zpráv československé rozvědky formuloval několik tezí o československém roce 1948, především v tom směru, že československá společnost vstoupila do poválečného období připravená na nějaký druh socialismu a že většinu práce pro nastolení komunistické diktatury udělali Češi sami. Lukeš předložil informace o tom, že komunistická tajná služba pravidelně posílala vedoucím funkcionářům KSČ zprávy o možných reakcích západních politiků na vývoj v ČSR. Podala zprávu i o schůzce amerických vojenských atašé v Paříži v únoru 1948, kteří se shodli na tom, že USA nejsou schopny se vojensky utkat se SSSR – jejich vojska by musela opustit Evropu a vyzbrojit Německo, mezinárodní situace by pak zdůvodňovala postup KSČ. Spojené státy se poté rozhodly, že jako odpověď na únorové události v ČSR nebudou vyvíjet žádnou vojenskou aktivitu. Podle zpráv rozvědky Stalin neměl ani v březnu 1948 důvod provokovat USA, ve střední Evropě již totiž mocensky dosáhl svých cílů.

Galina Pavlovna Murašková (Ústav slavistiky a balkanistiky Ruské akademie věd, Moskva) dospěla ve svém vystoupení Únorová krize a sovětské politické vedení na základě analýzy dokumentů z ruských archivů k závěru, že v průběhu první poloviny roku 1947 naléhalo sovětské vedení na vedoucí funkcionáře KSČ, aby používali radikální metody boje o moc. ČSR byla podle těchto materiálů kriticky hodnocena jako země, ve které se namísto toho příliš uplatňovaly politické kompromisy. Analýza řady nových dokumentů pak dle Muraškové umožňuje postihnout cíle Zorinova příjezdu do Prahy 19. února a poodhalit tajemství nad jeho rozhovory s vedoucími funkcionáři KSČ i nad rozpory v hledání způsobu řešení krize. (Ruská badatelka na toto téma publikovala článek Únorová politická krize roku 1948 v Československu a „sovětský faktor": Z materiálů ruských archivů v *Soudobých dějinách*, č. 3–4 (1997), s. 468–477.) Podstatnou část jejího referátu uveřejňuje aktuální číslo *Soudobých dějin*.

Michal Reiman (*Freie Universität*, Berlín) ve svém příspěvku Nové údaje o sovětské politice 1945–1948 a problémy její interpretace ozřejmil, že v těchto letech se sovětská politika neorientovala pouze na rozšíření území vlastního státu a vytvoření „sovětského bloku". Měla zájem na zakotvení SSSR jako uznávané velmoci, a tím i na zachování určité úrovně spolupráce se západními mocnostmi. Možnosti tohoto vývoje před rokem 1947 Stalin zřejmě přecenil (viz *Soudobé dějiny*, č. 1 (1997), s. 42–63) a naděje na pro SSSR pozitivní změny v americké politice přetrvávaly až do roku 1948. Nové archivní materiály však přitom nikterak nezpochybňují úsilí SSSR o plnou zahraničněpolitickou a mocenskou kontrolu zemí příslušejících do jeho zájmové sféry. Sovětská politika byla značně diferencovaná ve vztahu k různým zemím a do roku 1947 neprosazovala zavedení jednotného sovětského modelu.

Karel Bartošek (*Institut d'Historie du Temps Présent*, CNRS, Paříž) obohatil archivní novinky referátem Únor 1948 v dokumentech archivu Francouzské komunistické strany. Po otevření tohoto archivu se zabýval studiem fondů a materiálů věnovaných problematice února 1948 a československého vývoje v letech 1947–1953, tedy v prvních letech studené války. V probádaných fondech politického byra, sekretariátu ústředního výboru a generálního tajemníka jsou o únoru 1948 pouze dvě malé zprávy z 23. a 26. února 1948. Jejich význam podle Bartoška tkví v tom, že zachycují reakci FKS na únorový převrat; v jejích očích se ČSR tímto okamžikem odpoutala od perspektivy, že se stane součástí „imperialistického bloku". Řečník podotkl, že značná část materiálů v těchto archivech chybí a je třeba pokusit se je nalézt v jiných zemích. – Slavomír Michálek (Historický ústav SAV, Bratislava) v příspěvku Výklad pražského převratu v Kongresu USA přinesl v závěru panelu informaci o obsahu úředního dokumentu zahraničního výboru Kongresu USA o únorovém převratu 1948.

V

Pátý panel nesl název *Sociální a politické předpoklady* a zahájil jej Jaroslav Krejčí (*Lancaster University*, Velká Británie) pokusem stanovit Tři diagnózy komunistického převratu. (Text jeho referátu je uveřejněn jako první příspěvek z konference v tomto čísle *Soudobých dějin*.) – Peter Heumos (*Collegium Carolinum*, Mnichov) v pregnantním referátu Válka, okupace a sociální otřes: Sociální předpoklady komunistického převratu konstatoval, že válečné důsledky, násilné metody hospodářské a společenské rekonstrukce a kritika první republiky vedly po roce 1945 v Československu k ustavení hospodář-

sko-společenského systému, který nenavazoval na předválečnou republiku a spočíval ve vyšší míře na násilné integraci. V reorganizaci společnosti se projevovaly autoritářské prvky, nedošlo k obnovení tradic první republiky. Únor 1948 je dle Heumose třeba analyzovat v delším časovém období od začátku války, kterou vyvolali Němci a která nakonec vedla k sociální a politické revoluci.

Jaroslav Kučera (Institut mezinárodních studií Fakulty sociálních věd UK, Praha) přednesl referát na téma Německý faktor v československém vývoji 1945–1948. Úvodem se zabýval důsledky zásadních vývojových obratů v sousedním Německu pro českou společnost a její směřování. Hlavní pozornost pak věnoval genezi a peripetiím dosavadních domácích i exilových diskusí o tom, nakolik vysídlení Němců ovlivnilo poválečný československý vývoj. Otázku, zda by Němci, pokud by zůstali v ČSR, zabránili sovětizaci země, označil nicméně za spekulativní. Nelze dovodit, jaký stupeň vlivu by mohli v poválečné společnosti uplatnit a jaké by byly jejich politické postoje. Kučera se soustředil na analýzu, jak se vysídlení Němců projevilo v nejrůznějších oblastech života české společnosti a zdali je objektivně v přímé souvislosti s počátkem její sovětizace. Podle Kučery nelze tezi, že vysídlení bylo jakousi přímou cestou k únoru, uspokojivě doložit a většina historiografie ji nesdílí.

Christiane Brennerová (*Osteuropa Institut, Freie Universität*, Berlín) si zvolila zajímavé téma z dějin idejí: „Demokracie" v diskurzu českých politických elit 1945–1948. Pojem demokracie měl v debatách v ČSR těchto let širokou škálu významů a evokoval nejrůznější asociace. Jednotlivá pojetí a chápání demokracie se referentka pokusila analyzovat a srovnat. Upozornila zároveň, že na jedné straně demokracie zprostředkovávala tradici, na druhé straně vyjadřovala dalekosáhlé politické naděje pro budoucnost. A to v podobě zamítnutí politických a sociálně-ekonomických „omylů" první republiky, jimiž byla zdůvodňována nutnost národnostních, sociálních a politických změn – utváření „lidové" demokracie pro všechny „Čechy a Slováky", „dočasně" bezopozičního systému Národní fronty, národní emancipace Čechů a Slováků a podobně. V obou případech byl demokracii přisuzován jednoznačně kladný význam. Navíc vytvářela prostor pro dohody, překrývala protiklady, které nebylo vidět nebo se o nich nesmělo mluvit. Po euforii prvních poválečných měsíců se stala též bojovým pojmem. Podle autorky bylo možné vystopovat v tomto diskurzu českých politických elit nápadné zdůrazňování jednoty a zachovávání pozoruhodného odstupu od plurality uvnitř společnosti.

Milan Drápala (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha) ve svém příspěvku Helena Koželuhová a zánik liberalismu v Československu sledoval osudy liberalismu v poválečné ČSR. Upozornil, že poválečný režim se vymezoval v distanci či přímo v protikladu k liberálnědemokratickému systému jako režim lidovědemokratický, a tomuto sémantickému posunu odpovídaly hluboké strukturální reformy v politice i v ekonomice, které byly determinantami celého údobí a tabuizovanými tématy pro veřejnou kritiku. Proto nepřekvapuje, že téma liberalismu, ať již ve smyslu politicko-ekonomického uspořádání či ideového konceptu, bylo ve veřejné komunikaci až na výjimky přítomno jen prostřednictvím odsudků či účtování. Liberálním idejím byla přičítána zodpovědnost za různá zla, včetně dvou největších traumat předmnichovské republiky – hospodářské krize a „Mnichova" s následnou ztrátou národní samostatnosti. V tom bylo téměř zajedno celé intelektuální spektrum poválečné doby. Shoda panovala i v mínění, že ke společenskému řádu založenému na liberalismu není možný návrat. Označovat se za liberála bylo

společensky neúnosné. Dle Drápaly jedinou osobností, která se pokusila veřejně obhajovat liberální přístupy a prosadit je také do politiky, byla Helena Koželuhová. Referent se zabýval osudy této novinářky a političky, která ve shodě se svými nekonformními přístupy k poválečnému vývoji neváhala vystoupit i proti vedení vlastní Československé strany lidové, což vedlo k tomu, že ji po volbách v roce 1946 její vlastní strana zbavila poslaneckého mandátu.

Benjamin Frommer (*Harvard University, Department of History, Centre for Europe Studies*, USA) si názvem svého referátu položil otázku: Uvolnila retribuce cestu k únoru 1948? Analyzoval úlohu retribuce jako nástroje politické spravedlnosti, který sehrál v poválečném mocenském boji významnou roli. Výsledkem byla destrukce vícestranického systému a „zglajchšaltování" československé společnosti. Výklad řečníka se zaměřil na otázky, zda poválečná retribuce zničila předválečnou českou elitu, zda byli komunisté schopni použít soudy jako nástroje proti svým ekonomickým a politickým nepřátelům a byla-li poválečná retribuce přípravou k „únoru". O tom, že retribuce připravila společenský a sociální prostor pro únor 1948, není dle Frommera pochyb. – Profesor Zdeněk Suda svým referátem Generační rozdíly v chápání komunistického převratu v roce 1948 ilustroval skutečnost, že rozdílné zkušenosti generací vedou i k odlišným pohledům na politické spory a jevy. Ve svém zamyšlení se pokusil přiblížit dobu krátce po únorovém převratu a okolnosti, které se týkaly organizování a publikačních aktivit různých seskupení nekomunistické mládeže a studentských skupin, jež vyvíjely činnost v letech 1945 až 1948. – Bradley Adams (*Department of History, Columbia University*, USA) v referátu Jiné generace, jiné vnímání: Pohledy na 28. říjen 1918 a 5. květen 1945 srovnával společenské ocenění těchto dvou významných mezníků české moderní historie.

VI

Šestý panel věnovaný *Slovenskému faktoru* uvedl referát Michala Barnovského (Historický ústav SAV, Bratislava) Slovenská otázka a únorový převrat. Autor zdůraznil, že postavení Slovenska ve společném státě po válce vyžadovalo čas, klidný dialog a prozíravé, vstřícné politiky. To všechno ovšem chybělo. Deklarovaná samostatnost a rovnoprávnost slovenského národa se střetávala se sílícími retardačními snahami o centralizaci. Státoprávní uspořádání Československa se stalo problémem zejména po květnových volbách v roce 1946. Nekomunistické strany, zatížené minulými postoji v této otázce a vlastními zájmy, nenašly společnou řeč. Komunisté naopak podřídili řešení národnostní otázky boji o mocenský monopol, což české strany včas nepostřehly. Únor 1948 zmrazil česko-slovenský dialog a nastolil tuhou centralizaci.

Jozef Jablonický (Politologický kabinet SAV, Bratislava) pohovořil na téma Kriminalizace Demokratické strany 1946–1947. Dovodil, že KSČ po prohraných volbách na Slovensku usilovala o odsouzení slovenských demokratů jako protistátních živlů za každou cenu. K tomu účelu byli vybráni dva její představitelé – Jozef Kempný a Otto Obuch. Státní bezpečnost chtěla zkompromitovat generálního tajemníka Demokratické strany Kempného jako nadějného politika obviněním ze styků s luďáckým podzemím, což se jí podařilo na základě zmanipulovaných výpovědí Rudolfa Komandery. Díky konspirativní korespondenci s luďáckou emigrací, kterou z Prahy zajišťoval Obuch, tiskový tajemník náměstka předsedy vlády za Demokratickou stranu Jána Ursínyho, se obdobně rozhořel druhý případ, který akceleroval proces kriminalizace Demokratické

strany. Obuch brzy pod nátlakem [illegible] že o jeho kontaktech s luďáky věděl i Ursíny. Tato aféra se „spiknutím" n[illegible] Slovensku demokratickou stranu před únorem 1948 dosti oslabila, avšak nezlomila, jak [illegible] komunisté.

Michal Štefanský (Politologický kabinet SAV, Bratislava) ve svém vystoupení Společenské organizace a únorový převrat vyličil, jak do mocenského zápasu na Slovensku již před únorem 1948 účinně zasahovaly společenské organizace ovládané komunisty, mezi něž patřily zejména odbory, rolnické komise a Svaz slovenských partyzánů. Komunisté vystupňovali jejich aktivitu již v době podzimní krize roku 1947, ale nepodařilo se jim změnit stranicko-politickou strukturu na Slovensku. Jejich působení v únoru 1948 však již dopomohlo ke komunisty požadovaným společenským změnám. – Referát Jana Peška (Historický ústav SAV, Bratislava) Mocenskopolitické aspekty únorového převratu 1948 na Slovensku a příspěvek Edity Ivaničkové (z téhož pracoviště) Pohled britské diplomacie na slovensko-český vztah v mocenském zápasu v ČSR 1945–1948 uveřejňujeme v tomto čísle *Soudobých dějin*.

VII

Panel sedm, nesoucí název *Benešův poslední zápas*, zahájilo vystoupení Victora M. Fice (*Brock University*, St. Catharines, Kanada) Zlom v Benešově strategii: Neděle odpoledne, 22. února 1948. Přední národněsocialističtí politici Petr Zenkl a Hubert Ripka se s Benešem předtím radili o možnosti podat demisi ve vládě. Podle Fice prezident demisi doporučil, ale zároveň oba politiky upozornil, že ji nepřijme, pokud ji nepodá většina členů vlády. Spoléhal se přitom na spolupráci stran v Národní frontě i na výsledek blížících se voleb v roce 1948. O změně v postoji prezidenta Beneše 22. února 1948 Fic uvedl, že ji ovlivnily dva faktory: domácí, mezi něž počítal shromáždění na Staroměstském náměstí v sobotu 21. února, radikální požadavky sjezdu závodních rad o den později a dohodu Gottwalda s těmi politiky nekomunistických stran, kteří byli ochotni spolupracovat v nové vládě s komunisty; a zahraniční, tedy možnost sovětské intervence. – Charles Andras (historik, emeritní vedoucí pracovník *Radio Free Europe*, Mnichov) v zamyšlení nazvaném Tázání o Benešovi podrobil analýze motivy obav a nadějí, jež ovlivňovaly Benešovu politiku, jeho plány do budoucna a rozhodování, a také neúspěch pokusů udržet nezávislost země. Upozornil přitom mimo jiné na Benešův verbální optimismus, který byl často v rozporu s jeho politickými rozhodnutími. Andras konstatoval, že se nepotvrdilo nedávné přesvědčení odborníků, že se k benešovskému tématu již nepodaří objevit žádné významné dokumenty. Nicméně je nutno vzít na vědomí, že k politice patří také jistá dávka tajemství a nevysvětlitelných okolností, což právě činí její studium tak fascinujícím.

VIII

Osmý panel nazvaný *Důsledky doma a ve světě* uzavřel hlavní část jednání konference. Úvodní příspěvek Zbyňka Zemana (*Oxford University*, Velká Británie) Československý uran a únor 1948 o strategickém zájmu Moskvy na těžbě uranu v Jáchymově přinášíme v tomto čísle časopisu. – Jan Měchýř (Ústav hospodářských a sociálních dějin FF UK, Praha) ve vystoupení nazvaném „Únor" byl ve skutečnosti v březnu nadhodil zajímavé, „provokativní" otázky. Konstatoval, že bylo ještě v moci parlamentu zvoleného v květnových volbách 1946 neschválit 11. března 1948 Gottwaldem předložený vládní program

nové „poúnorové" vlády, neboť komunisté při tomto hlasování stále ještě neměli ústavní většinu. Výsledek však byl téměř neuvěřitelný: ani jeden z přítomných poslanců zastupujících již oslabené a zastrašené nekomunistické strany nehlasoval proti tomuto návrhu. Podle Měchýře se v tom projevil zcela obyčejný strach z důsledků nekonformního postoje. Takto neslavně v Československu skončila hra na demokracii, za níž padla železná opona.

Jiří Bílek (Historický ústav Armády České republiky, Praha) referoval o Československé armádě a únoru 1948. Protože armáda do řešení politické krize v únoru aktivně nezasáhla, byly její postoje interpretovány různě, zejména tak, že svou neutralitou údajně dopomohla komunistům k převzetí moci. Bílek se pokusil analyzovat skutečnou roli armády nejen v únorových dnech, ale už ve vnitropolitickém vývoji československého státu po osvobození z nacistické okupace. Sledoval vztahy politických stran k armádě, věnoval pozornost jejímu složení a velitelskému sboru, který byl v důsledku svého poválečného utváření nejednotný a z hlediska všech protagonistů února 1948 politicky i profesionálně velmi heterogenní. Oba tábory tak měly zájem ponechat armádu stranou politického boje, neboť nikdo nevěděl, jak by se v takovém případě zachovala. Bílek dospěl k závěru, že armáda zůstala v únoru 1948 věrná svému nadstranickému charakteru i vrchnímu veliteli prezidentu Benešovi, který její případný vstup do krize pokládal ze velmi nešťastný a nebezpečný a nepřál si jej.

Leonid Gibianskij (Institut slavistiky a balkanistiky Ruské akademie věd, Moskva) v referátu Vítězná KSČ jako zajatec Moskvy uvedl, že v důsledku převratu provedeného československými komunisty se ČSR definitivně změnila v sovětský satelit. Do téže situace se dostala i sama KSČ a její vedení. Po únoru 1948 se s konečnou platností podřídila Moskvě a musela přesně dodržovat všechny důležité záměry stalinské politiky. To se brzy projevilo v souvislosti se sovětsko-jugoslávskou roztržkou. – Stéphane Dufoix (*Centre d'Analyse Comparative des systèmes Politiques, Sorbonne*, Paříž) se zamýšlel v referátu nazvaném Únorový exil ve Francii a ve světě nad problematikou politické emigrace. Upozornil, že francouzské výzvědné organizace pomohly uprchnout Hubertu Ripkovi a francouzská rozvědka plánovala i útěk prezidenta Beneše. Přesto se Francie nestala hlavním politickým centrem poúnorového exilu z Československa. Tuto úlohu plnil Londýn, odkud však pokračoval početný tranzit exulantů do USA, kde zakotvila většina politických emigrantů, zejména slovenských, jako byli Ján Slávik, Ján Papánek, Jozef Lettrich, ale i Štefan Osuský.

* * *

Prezentace referátů v jednotlivých sekcích byla provázena živou diskusí, na kterou zbylo díky disciplíně referentů (dodržování dvacetiminutového časového limitu) v každém panelu dost času. Diskusi usnadnilo simultánní tlumočení ve všech třech konferenčních jazycích (čeština/slovenština, angličtina, ruština) a skutečnost, že mnohé referáty byly v průběhu konference distribuovány v písemné podobě. Bylo by nad možnosti tohoto referátu vyjmenovat všechny otázky, jichž se diskuse dotkla, budiž však připomenuto, že existuje magnetofonový záznam celého konferenčního jednání, jehož je možné v budoucnu využít, aby žádný z podnětů, které na konferenci zazněly, nevyšel nazmar.

* * *

Konferenci uzavřela veřejná pódiová diskuse v Rádiu Svobodná Evropa v sobotu 21. února 1998 za účasti předsedy Senátu České republiky Petra Pitharta a dalších představitelů politického života, četných zástupců sdělovacích prostředků i zájemců z řad veřejnosti. V úvodu k panelové diskusi ředitel ÚSD AV ČR Vilém Prečan zařadil konferenci o únoru 1948 do řady mezinárodních vědeckých setkání devadesátých let, která mapují významné mezníky dějin studené války. Charakterizoval její jednání jako součást úsilí mezinárodní obce historiků, politických vědců a odborníků z celé řady dalších humanitních oborů a sociálních věd znovu promyslet a pochopit dějiny světa posledních šedesáti let. Zdůraznil, že toto úsilí je zbaveno rétoriky studené války, snaží se o kritické zkoumání a opírá se o nové prameny. Ocenil příspěvky zahraničních kolegů, mezi nimiž byla celá řada historiků českého původu, kteří od roku 1948 nebo ve druhé etapě emigračního exodu v roce 1968 působili na zahraničních univerzitách, neboť nejen bilancovali své poznatky, ale poskytli řadu podnětů pro další práci. Zároveň vyzdvihl jako výrazný úspěch konference, že se jejího jednání aktivně účastnila celá řada mladých vědců.

Podle Prečanových slov únor 1948 připomíná nejen omyly a selhání české politiky, ale všechny promarněné příležitosti dvacátého století v celosvětovém měřítku, a zůstává v mnoha směrech varovným mementem. Při jeho hodnocení se tak či onak vybavují další osudové přelomy a mezníky českých moderních dějin – Mnichov 1938 a jím vržený dlouhý stín na poválečný vývoj, rok 1968 jako hledání východiska z hluboké krize, v níž se československá společnost ocitla v konečném důsledku mocenského monopolu komunistické strany nastoleného v roce 1948, ale i listopadová revoluce roku 1989, která zahájila proces demokratické transformace společnosti a kterou lze označit za pozitivní odčinění února 1948.

V následující pódiové diskusi vystoupili Vojtěch Mastný, Jerzy Tomaszewski, Jacques Rupnik, Karel Kaplan, Vladislav Moulis, Jaroslav Krejčí, Leonid Gibianskij, Ronald Pruessen, Michal Barnovský a Peter Heumos, kteří prezentovali nejdůležitější a nejzajímavější otázky a závěry, jež na konferenci zazněly.

Karel Kaplan, který na konferenci nevystoupil se samostatným referátem, si položil otázku, která bude patrně i nadále jitřit zájem historiků i části laické veřejnosti. Existovala nějaká šance, jak zastavit československý skluz do komunistického područí a zabránit únorovému převratu? Kaplan se k tomu vyslovil skepticky. Poválečný vývoj v ČSR podle jeho názoru podstatným způsobem podmiňovaly nepříznivé vnější i vnitřní faktory. Z geopolitického hlediska bylo rozhodující, že západní velmoci už před válkou mocensky vyklidily prostor střední Evropy. Hřebíkem do rakve československé demokracie pak byla v druhé polovině roku 1947 změna politiky Sovětského svazu, který začal přeměňovat sféru svého vlivu v pevně organizovaný mocenský blok řízený z jednoho centra. V komplexu vnitropolitických příčin vystupuje do popředí nepřipravenost nekomunistických stran se utkat se svými politickými soupeři mimo půdu institucí parlamentní demokracie.

Jakkoli tedy demokraté v únoru 1948 nemohli vyhrát, měli podle Kaplana alespoň šanci lépe prohrát. V jejich možnostech totiž bylo přinutit komunisty k použití evidentně neústavních prostředků, k puči v pravém smyslu slova, se kterým KSČ počítala jako s eventuálním scénářem. Namísto toho svou pasivitou a neschopností důraznějšího odporu pomohli vyvolat dojem, že většina obyvatel komunistické tažení k moci podporuje či schvaluje. Tímto umožnili odvozovat legitimitu poúnorového režimu z „vůle lidu", což zproblematizovalo předpoklady demokratického odporu v budoucnu.

* * *

V čem spočívá přínos konference? Zejména byly naznačeny současné hlavní trendy historického výzkumu československého i mezinárodního vývoje, který provázel únor 1948. Mnohá vystoupení upozornila na fakt, že únor 1948 na jedné straně nezměnil chod mezinárodních vztahů ani do něj výrazně nezasáhl. Na druhé straně jeho důsledky v mezinárodním kontextu prokázaly, že poválečné velmoci dospěly k definitivnímu vymezení prostoru svých zájmů a tento prostor navzájem respektovaly. Třebaže byly poměrně důkladně zmapovány vztahy podřízenosti domácího komunistického vedení moskevské centrále, stále ještě chybějí dokumenty, na jejichž základě by bylo možné popsat a analyzovat všechny mechanismy sovětského vměšování do československých vnitřních poměrů.

Inspirativně vyzněly příspěvky zkoumající domáci sociální a společenské předpoklady únorového převratu. K hlubší analýze vnitřního československého vývoje přispěly též výklady slovenských kolegů. Četné referáty potvrdily nezastupitelnost a naléhavou potřebu dalšího intenzivního základního pramenného výzkumu v domácích i v zahraničních archivech. Mezinárodní historická konference o československém „únoru" 1948, právem posuzovaná jako přínosná a zdařilá, prokázala, že dané téma má své pevné místo jak v domácí a zahraniční historiografii, tak i v širším společenském povědomí. Je také svědectvím o tom, že česká historiografie si je vědoma potřeby, nutnosti a povinnosti přispívat k tomu, aby velká témata české a československé minulosti byla začleňována do evropských a světových dějin a stala se jejich integrální součástí.

Vzhledem k tomu, že při její přípravě a v jejím průběhu byly bilancovány výsledky a evidována bílá místa dosavadního studia na jedné straně a naznačeny směry i desiderata dalšího bádání na straně druhé, stala se konference zdrojem podnětů a inspirace pro budoucí výzkum. Z jejích výsledků bude česká historiografie ještě dlouho čerpat.

Kronika

Zpráva ze zasedání

Matthias Roeser

Německo-český *workshop* historiků. Nové perspektivy pro českou a německou historickou vědu: společné otázky, rozpory, bílá místa

Konference duchovědného centra pro dějiny a kulturu východní a střední Evropy/GWZO a Německo-české komise historiků (Lipsko, 15.–18. října 1998)

První společnou konferenci mladých bohemistů z Německa a České republiky svolalo na první polovinu října 1998 centrum GWZO (*Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas*), které bylo založeno v roce 1995. Na konferenci se dostavilo 25 referentů, z nichž většina dokončuje svá studia nebo nedávno promovala. Dodržování časové kázně při přednesu stručných referátů umožňovalo i diskusi. Již z názvů jednotlivých částí akce lze poznat, jakým směrem se ubírá zkoumání německo-české problematiky v pohledu mladé generace: Problémy po roce 1945, Národ a politika v médiích a umění, Stranou velkých bojů, Středověk/raný novověk: církve, šlechta, poddaní, stát. Nejucelenější dojem zanechala sekce Za anexe a okupace s příspěvky Volkera Zimmermanna, Ralfa Gebela a René Küppera k dějinám Sudet a protektorátu (část dizertační práce Volkera Zimmermanna byla zveřejněna ve sborníku *Studie k sudetoněmecké otázce*, vydaném v Praze v roce 1996); bezesporu nejzajímavější příspěvek přednesla Lenka Klášterková (Fakulta sociálních věd UK) na téma podíl rozhlasu na politickém a ideologickém vývoji v Sudetech v letech 1923–38. Zájemce o soudobé dějiny zaujala přednáška Christiany Brennerové Politická diskuse české společnosti v letech 1945–48 a Šárky Nepalové o postavení Židů v českých zemích v témže období.

Živou diskusi, do níž ovšem zasáhli příslušníci takzvané *Erlebnisgeneration*, kteří zažili druhou světovou válku, vyvolala přednáška Roberta Lufta Národní utrakvismus: Lidé mezi národy, vyjadřující se k otázce kategorií národa v 19. a raném 20. století. Luft pod pojmem utrakvismus nechápe jen dvojjazyčnost, ale klade důraz na osoby, které se orientovaly jak v německém, tak i v českém kulturním prostředí. Nápadné bylo, že takováto „dráždivá témata" představovala výjimku a na rozdíl od dříve vedených národních a ideologických diskusí byly středem pozornosti spíše méně konfliktní otázky kulturní a sociálně-historické; lze jen obtížně rozhodnout, do jaké míry to odráží skutečné trendy bohemistických výzkumů a zda to nebyla jen náhodná konstelace.

S potěšením bylo možné konstatovat, že čeští účastníci se suverénně zapojovali do diskusí vedených v německém jazyce. Nebylo však možné přeslechnout, že ani česky vedená diskuse by značné části mladších německých kolegů nedělala problémy. Pražským ministerstvem školství velkoryse poskytovaná stipendia pro dlouhodobé studijní pobyty

v České republice nesou ovoce. Možná, že se opravdu jednou uskuteční česko-německá konference vědeckého dorostu v češtině jako jednacím jazyku; v polštině se již takové setkání konalo v Herderově institutu.

Někteří účastníci konference postrádali základní diskusi k četným palčivým problémům bohemistického bádání v Německu, a tak o nich intenzivně diskutovali v malých kroužcích. Není jasné, kdo je vlastně „bohemistou" – přesně vzato by to měli být jen absolventi několika málo odpovídajících studijních oborů v Německu, v případě referujících však tomu tak nebylo. Jak je vidět, tento „obor", za jehož existenci lze především poděkovat angažovanosti Němců s rodinnými kořeny v českých zemích, s odchodem poslední „válečné generace" z aktivní vysokoškolské činnosti stojí před cézurou. Na jedné straně lze očekávat, že nyní bude možné nezaujatě zkoumat „černá místa" v předa poválečné době; na druhé straně právě osobní angažmá poslední „válečné generace" zaručovalo intenzivní podporu bohemistického dorostu v míře pro jiné obory neobvyklé – například při péči o studenty nebo při obstarávání prostředků na výzkum. Bohužel si bohemisté pěstují ke svému oboru často poněkud „neproblematický" vztah, v jehož důsledku se bohemistika uzavřela před novějšími teoretickými a metodickými poznatky historické vědy, což souvisí s přesvědčením, že „normální historici" nebudou bez srovnatelných jazykových znalostí nikdy znamenat skutečnou konkurenci. Především mladí „bohemisté", kteří se po ukončení studia náhle opět setkávají s „normálními historiky", jsou konfrontováni se značným teoretickým deficitem. Jeden z referujících se vyjádřil v tom smyslu, že je rád, že svou dizertační práci nepsal u bohemistů.

Účastníci z obou zemí rozdílně posuzovali změny způsobu podpory výzkumu z „financování institucí" na „financování projektů". Krátkodobě asi toto opatření zajistí zvýšení „produktivity", nezajistí však zvýšení průhlednosti použití těchto prostředků. V České republice se problém ještě zostřuje přímo směšnou úrovní platů v této sféře. Problémem mladých německých vědců jsou zase smlouvy, které se ve veřejných službách smějí uzavírat na dobu určitou maximálně jen na pět let, a poté musí být uzavřena smlouva na dobu neurčitou; protože však volná pracovní místa již téměř neexistují, nezbývá jim než změnit zaměstnavatele. Zbývá doufat, že tyto problémy budou ještě jednou „oficiálně" diskutovány.

Anotace

BENČÍK, Antonín: *Rekviem za Pražské jaro*: Důvěrná informace o přípravě a provedení srpnové intervence varšavské pětky v Československu 1968. Třebíč, Tempo 1998, 269 s., bibliografie, poznámkový aparát a fotodokumentace.

Antonín Benčík, spolupracovník Ústavu pro soudobé dějiny, vojenský historik, který se podílel na práci Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970, zpřístupňuje nové materiály k této problematice pro širší okruh čtenářů. Podařilo se mu spojit syntézu profesionálního výkladu s poutavým a živým podáním.

V prvních čtyřech kapitolách se autor věnuje přípravě vojenské intervence. K prvořadým mocensko-politickým prostředkům nátlaku sovětského vedení proti „obrodnému procesu" patřily vojenské manévry a posléze invaze do Československa. Před závěrečnou operací „Dunaj" v srpnu 1968 došlo celkem k sedmi vojenským přípravným operacím všech pěti armád Varšavské smlouvy na území sousedních států Československa. Autor dokumentuje, že na vojenské přípravě invaze i na ideologické propagandě proti Československu se aktivně podílel nejen SSSR v čele s Brežněvem, ale i ostatní představitelé varšavské pětky, Gomułka, Kádár, Ulbricht i Živkov. Proto autor nikde nepoužívá termín sovětská intervence, jak je obvyklé v jiných historických či publicistických pracích. První hrozba intervence byla vyřčena – i když zastřeně – na schůzce varšavské pětky v Drážďanech. O konečné přípravě intervence se rozhodlo po varšavské schůzce 14. července 1968. Poté co se Dubčekovo vedení této nátlakové schůzky odmítlo zúčastnit, přetekla Brežněvovi poslední kapka trpělivosti. Na předsednictvu Komunistické strany SSSR podal zprávu na téma „socialistické Československo nikomu nedáme", což ještě upřesnil Kosygin s tím, že „československé hranice jsou i naše hranice". Cesta k intervenci byla otevřena. Podle Gromykova referátu na schůzi sovětského politbyra ministr zahraničí USA Dean Rusk na otázku, co Američané udělají v případě sovětské vojenské invaze, údajně odpověděl, že „nic". Benčík cituje z rozkazů zaslaných sovětskými veliteli přípravným vojskům na cvičení v Polsku a Maďarsku pokyny, že pokud narazí v Československu na odpor, mají střílet a protivníka rozdrtit.

Autor sleduje celé drama vývoje „obrodného procesu" uvnitř země, zdůrazňuje význam dubnového pléna ÚV KSČ, na kterém byl přijat Akční program a od nějž se odvíjela zřetelná diferenciace na „progresivní" a „konzervativní" křídla komunistické strany. Věnuje se veřejnému mínění, podpoře obyvatelstva Dubčekovu kurzu, ale unikají mu pokusy o vytvoření občanské společnosti, které by přesahovaly „obrodnou" politiku KSČ v čele s Dubčekem (KAN, K 231, pokus o založení sociální demokracie).

V samostatné kapitole podává svědectví o průběhu intervence a hodnotí ji jako politickou prohru konzervativních sil, jejichž snaha o sestavení dělnicko-rolnické vlády splaskla v důsledku neohroženosti a odporu občanů. V závěrečné kapitole pojednává – na základě autentických pramenů – o moskevské schůzce 23.–26. srpna 1968.

Blanka Císařovská

Čechy v Halyčyni: Biografičnyj dovidnyk. Lvov, Centr Jevropy 1998, 119 s.

Biografickou příručku *Češi v Haliči* připravil autorský kolektiv lvovských krajanů a odborníků, kteří se zabývají česko-ukrajinskými vztahy, pod vedením předsedy České besedy ve Lvově Evžena Topinky. Česká beseda je zároveň vydavatelem této publikace, která vyšla za finanční podpory odboru krajanských a kulturních styků Ministerstva zahraničních věcí České republiky a je uvedena slovy čestného člena České besedy ve Lvově profesora Mykoly Kolessy.

Příručka seznamuje ukrajinskou veřejnost s představiteli české menšiny v Haliči, jejichž vliv na haličský společenský život byl, bez ohledu na jejich malou početnost, značný. Již v letech 1924–1925 vyšla ve dvou dílech kniha Ludvíka Feigla *Sto let českého života ve Lvově*, která je detailní kronikou česko-polských a česko-ukrajinských vztahů v 30.–90. letech 19. století. Třetí díl, který měl být doveden do meziválečného období, se již nepodařilo vydat. Centrem českého života v této oblasti byla od roku 1867 Česká beseda ve Lvově, jedna z nejstarších dosud působících kulturně-osvětových organizací zahraničních krajanů. Její činnost byla přerušena po sovětské okupaci východní Haliče v roce 1939 a obnovena byla teprve v závěru sovětské éry v roce 1990, kdy na Ukrajině vznikly i další české společenské organizace.

Příručka obsahuje medailony 375 Čechů, kteří přímo v Haliči působili (uvedeno je i několik krajanů z Volyně) nebo svou prací, talentem, znalostmi a praktickou činností přispěli k rozvoji zdejší vědy, kultury, umění a společenského života, případně se zabývají česko-ukrajinskými vztahy. Vedle představitelů zdejšího českého života jsou uvedeni i čeští političtí či soudobí vědečtí pracovníci, kteří v Haliči strávili třeba jen několik dní. Tento široký soubor přináší sice větší rozsah informací, ale podle mého názoru poněkud přesahuje vytčený cíl uvedený v titulu práce. Bez ohledu na tuto skutečnost autoři odvedli velký kus poctivé práce, neboť soustředili biografické údaje osobností z řad haličských krajanů. Příručka se nepochybně stane nezbytnou pomůckou pro každého badatele, který se bude zabývat česko-ukrajinskými vztahy v 19. a 20. století.

Jaroslav Vaculík

DEJMEK, Jindřich: *Historik v čele diplomacie*: Kamil Krofta. Studie z dějin československé zahraniční politiky v letech 1936–1938. Praha, Karolinum 1998, 397 s.

Po edici vzpomínek Vojtěcha Mastného (MASTNÝ, Vojtěch: *Vzpomínky diplomata*. Ed. Eduard Kubů a.j. Praha 1997) a deníku Camilla Hoffmanna (HOFFMANN, Camill: *Politisches Tagebuch 1932–1938*. Ed. Dieter Sudhoff. Paderborn 1995) vyšlo v podobě monografie Jindřicha Dejmka další dílo umožňující podrobnější pohled na zahraniční politiku první republiky, zvlášť vzhledem k Německu. Skutečné badatelské objevy se už nedají očekávat; ovšem různé detaily si zasluhují bližší zkoumání.

Po krátkém popisu Kroftovy kariéry před nástupem do funkce ministra zahraničních věcí koncem února 1936 se Dejmek zaměřuje na jeho aktivity státnické. Autor se chronologickým líčením událostí vyvaroval skoků v čase, na druhé straně však množství a spletitost problémů, o kterých paralelně pojednává, nepřispívají k jasnosti výkladu. Ve středu jeho zájmu stojí samozřejmě znovuvzkříšení Německa jako velmoci a s tím spojená sudetská otázka, rozkladné tendence v Malé dohodě a změna poměru západních mocností k Československu.

Pozoruhodné je Dejmkovo hodnocení německého „aktivismu". Zatímco německá a velká část novější české historiografie tvrdí, že český politický establishment považoval německé aktivisty spíš za „vývěsní štíty" než za skutečné podílníky moci ve státě, zdůrazňuje Dejmek oprávněnost nedůvěry vůči německým aktivistickým stranám. Také ve svém hodnocení Benešových memorand na mírové

konferenci v Paříži v roce 1919 vychází v podstatě z nacionálně českých stanovisek.

Kladnou zmínku si zaslouží skutečnost, že autor využil ve značné míře zahraniční literaturu. Bohužel se do cizojazyčných citací a přepisů cizích jmen vloudilo tolik chyb, že nelze věřit v prosté překlepy. Je jen škoda, že Dejmkův styl není živější. Jeho kniha zaujme nejspíš jen profesionální historiky, ti však budou odměněni množstvím faktografických informací a výborným průvodcem k pramenům a odborné literatuře.

Matthias Roeser

DOROVSKÝ, Ivan a kol.: *Charváti ještě žijí mezi námi*: Sborník studií a vzpomínek. Brno, Společnost přátel jižních Slovanů v ČR 1996, 127 s.

Za podpory Ministerstva kultury České republiky vydala v roce 1996 Společnost přátel jižních Slovanů v ČR se sídlem v Brně za redakce Ivana Dorovského sborník studií a vzpomínek. Sborník má dvě části, historicko-etnografickou a vzpomínkovou, a je doplněn několika fotografickými přílohami.

V prvním oddílu najdeme celkem sedm studií. Úvodní z pera Ivana Dorovského charakterizuje moravské Charváty jako ostrůvek v německém a českém moři na jižní Moravě. Následující teoretická stať od téhož autora je věnována kultuře národnostních menšin a etnických skupin v Evropě a snaží se o terminologické objasnění pojmů spjatých s národem a státem. Folklorem charvátské menšiny v Československu se zabývá Oldřich Sirovátka; jedná se o příspěvek přednesený na *třetím* kongresu jugoslávských folkloristů v Cetini v roce 1958. Etnokulturní vědomí moravských Charvátů zkoumá Eva Večerková, která navazuje na své předchozí studie věnované obřadům životního cyklu u moravských Charvátů a etnosociálnímu charakteru charvátské diaspory z hlediska sňatkových vztahů. Osídlování bývalého německého jazykového ostrova na Drahanské vrchovině moravskými Charváty bylo předmětem zájmu Miloše Melzera; je zde přetištěna jeho stať publikovaná v roce 1988. Poválečnými osudy jihomoravských Charvátů se zabývá v dalším příspěvku Ivan Dorovský, a to na základě dosavadních výsledků výzkumu charvátské etnické skupiny prováděného seminářem balkanistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Poslední studie, opět z pera Ivana Dorovského, zkoumá kroj, příbytky a slovesnou tvorbu moravských Charvátů.

V druhé části sborníku jsou přetištěny vzpomínky na různé svátky, zvyky a obyčeje, ale také na stěhování jihomoravských Charvátů na severní Moravu. Ze čtyř uveřejněných vzpomínek zvláště poslední z pera Ivana Malinara vrhá ostré světlo na poválečné poměry u nás, na průběh násilného vysídlování moravských Charvátů z jižní Moravy. Sborník představuje cenný příspěvek ke studiu etnických procesů v pohraničí českých zemí a k lepšímu poznání naší moderní historie.

Jaroslav Vaculík

GAĎOUREK, Ivan – NEHNĚVAJSA, Jiří: *Zatýkání, pronásledování a zneuznání*: Svědectví ještě žijících obětí stalinismu v českých zemích. Brno, Masarykova univerzita a Mezinárodní politologický ústav 1997, 129 s., anglické resumé.

Sociologické průzkumy a analýza dat získaných pomocí dotazníků nepatří jistě mezi standardní metody historické vědy. S tím větším úžasem a potěšením přijímá čtenář, a to laik i odborník, brilantní ukázku toho, jak i tento postup může být přínosný. Anotovaná kniha dvou významných zahraničních sociologů, původem z Československa, je toho nejlepším dokladem. Profesor univerzity v Pittsburghu Jiří Nehněvajsa za pomoci vedení Konfederace politických vězňů (dále KPV) rozeslal širokému okruhu politických vězňů sdružených v KPV koncem roku 1994 sedmistránkový dotazník umožňující získat šedesát různých údajů o příčinách, průběhu a následcích jejich věznění. Vyplněný dotazník vrátilo 623 vězňů a profesor Nehněvajsa zahájil práci na sociologické analýze, kterou však přerušila jeho smrt. Po dalších peripetiích práci převzal profesor Gaďourek z univerzity v holandském Groningenu, který ji také úspěšně dokončil a za pomoci brněnské univerzity vydal.

Šíři průzkumu nejlépe vynikne uvedením názvů jednotlivých kapitol – Odkud pocházejí; Vazba a věznění; Perzekuce a následky;

Rehabilitace, kompenzace a odškodnění; Postoje, názory, opětné začlenění; Ještě některá svědectví; Epilog: znevidiltelnění odboje proti stalinismu a jeho obětí; Dodatek: metodologické zdůvodnění. Studii pak uzavírá přetištění dotazníku, na jehož základě analýza proběhla. Text je doplňován kvalitně zpracovanými a snadno čitelnými grafy a tabulkami, které předkládané závěry potvrzují a umožňují čtenáři s pochopením sledovat autorův postup analýzy.

Jen několik poznámek o výsledcích průzkumu, který v mnoha případech nejenže potvrdil skutečnosti známé, někdy však i fakta dosud jen s vysokou pravděpodobností očekávaná. Jde třeba o podíl věřících mezi vězněnými a stupeň intenzity jejich víry, který mnohonásobně převyšuje průměrné hodnoty celé populace; zjištění průměrné délky trestu (119 měsíců) a skutečné doby vězněnní (72,8 měsíce); údaj o převažujícím počtu vězňů pocházejících z Moravy a Slezska (55,3%). Zajisté můžeme mít i některé výhrady k předkládaným závěrům. To však nijak nemůže snížit shora vyjádřené uspokojení nad prací, kterou by měli historici období komunismu využít v co nejširší míře. A díky přesahu do současnosti je i svědectvím o tom, jak političtí vězni vnímají současné dění, což rozhodně není nezajímavé, stejně jako uvedená svědectví o nových křivdách při rehabilitacích a navrácení majetku.

Jaroslav Cuhra

Informace o Chartě 77: 1978–1990. Článková bibliografie. Sestavil Jiří Gruntorád. Brno, Doplněk ve spolupráci s Libri prohibiti 1998, 634 s. (567 s. bibliografie, 59 s. rejstřík).

Konečně je na knižním trhu příručka, kterou jistě uvítají všichni badatelé studující občanskou rezistenci v období 70. a 80. let v Československu. V publikaci jsou zpracovány základní bibliografické informace o příspěvcích, které byly každý měsíc v průběhu dvanácti let vydávány v samizdatovém časopise *Informace o Chartě 77* (stručně: v *Infochu*). Jak je uvedeno v každém čísle tohoto periodika, vydávala jej nezávislá skupina signatářů Charty 77; jmenovitě je uveden hlavní redaktor Petr Uhl s adresou, v době jeho vězněnní Anna Šabatová.

Informace o Chartě 77 byly nejzákladnějším a nejrozšířenějším periodikem samizdatu, rozmnožovaným formou strojopisných kopií nebo cyklostylem. Průběžně zde byly zveřejňovány dokumenty Charty 77, sdělení Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných a veškeré dostupné zprávy o činnosti disidentského hnutí.

V zajímavém a zasvěceném úvodu popsal Petr Uhl stručnou historii tohoto významného časopisu a současně i kus pohnuté historie disentu. Jiří Gruntorád připsal archeografický úvod, z něhož lze zřetelně poznat jeho přísloveční pracovní svědomitost. Příručka usnadní orientaci při hledání informací; dřív bylo nezbytné trpělivě procházet jednotlivá čísla měsíc po měsíci, rok po roku, neboť obsah jednotlivých čísel je uveden na titulní stránce. Nyní v jednom svazku čtenář nalezne v kostce obsah všech dvanácti ročníků.

Na první pohled je zřetelné, jak pracná a časově náročná byla příprava této publikace. Záznamy splňují všechny předepsané náležitosti bibliografických norem, navíc je v mnohém překračují: anotace jsou mnohdy tak obšírné, že plně nahrazují text předlohy, navíc se odkazuje na další texty, na recenze a uvádějí se další informace směřující k souhrnnému bibliografickému sdělení. V knize se odrážejí také některé problémy, které souvisely s mimořádnými podmínkami samizdatové produkce: z konspirativních důvodů nebo z nedostatku profesionálních zkušeností chyběly náležité údaje o článcích – název, autor, datace aj. Přesto je nutno upozornit na jistou nesystematičnost při tvorbě záhlaví. Někde je jako záhlaví uvedeno jméno autora, jinde jméno, jež tvoří součást názvu, některá záhlaví jsou nic neříkající: spojky (a, i), předložky (k, v), tituly (ing.).

Editor opravil chyby ze samizdatového vydání *Infochu*, zůstalo jich minimum (cena Monismanien 1975, nikoliv 1995). Kvalitu a užitečnost publikace potvrzují tři druhy rejstříků: jmenný, autorský a rejstřík institucí. Podle mého názoru by nebylo od věci vydat jako dodatek věcný rejstřík. Hledá-li čtenář záznam o určité problematice, pak průvodce bibliografických údajů selže a čtenář musí projít knihu od začátku do konce. To je ale

vzhledem k vysokému počtu záznamů (4129) velmi obtížné.

Bibliografická čítanka o *Informacích o Chartě 77* je významným přínosem nejen pro badatele, ale i pro celou laickou veřejnost. Zaznamenává souhrnně činy, názory a děje občanského společenství, které se postavilo proti totalitním metodám moci.

Blanka Císařovská

JANDOUREK, Jan: *Tomáš Halík*: Ptal jsem se cest. Praha, Portál 1997, 288 s.

Tomáš Halík rozmlouvá s autorem knihy v předvečer svých čtyřicátých devátých narozenin, aby rekapituloval svůj dosavadní život. Kniha oživuje atmosféru „ranních červánků" šedesátých let, hektičnosti Pražského jara i nekonečné normalizační beznaděje. Jednou z neklamných známek nového svítání bylo vyhlášení Desetiletí duchovní obnovy pražským arcibiskupem a kardinálem Františkem Tomáškem v závěru roku 1987. Tím do našich dějin vstoupil, zatím skrytě, do té doby většinou neznámý pražský intelektuál, tajně vysvěcený katolický kněz, kardinálův soukromý poradce, jehož zpověď máme před sebou.

Cesta k víře začala sotva znatelnými stezkami – přístup k příhodné filozofické literatuře, návštěvy varhanních koncertů u sv. Jakuba, kázání pátera Reinsberga v Týnském chrámu, vnitřní odpor k oficiální bezduchosti režimu –, které se splétaly a vedly až k Reinsbergovu: „No to je gól!" Tím reagoval na nesměle vyslovené přání čerstvého maturanta stát se aktivním katolíkem. Příčiny náboženské indiferentnosti generace svých rodičů hledá Tomáš Halík v kapitole Cesta do minulosti, ve které podává obraz náboženské situace první republiky a obrací se hlouběji i do historie, aby se nakonec pokusil ukázat českou religiozitu jako plachou zbožnost a najít kladnou stránku českého antiklerikalismu. Vědomé cestě ke kněžství předcházely pohnuté události roku 1968 a Palachova oběť, která podle Halíka svědčila o tom, že tehdy „šlo o něco mnohem hlubšího než o politický zápas uvnitř komunistické strany, šlo o zápas o samu mravní a kulturní podstatu národa". Tak to tehdy vnímal mladý posluchač filozofické fakulty, Palachův kolega. Také setkání s řadou vzácných kněžských osobností – portréty některých z nich jsou v knize vykresleny – měla na mladého konvertitu silný vliv. Své touhy vědecky pracovat se musel vzdát pro své neplánované vystoupení na doktorské promoci v roce 1972. Místo aby za svého nepřítomného kolegu-svazáka přečetl jeho připravené a schválené poděkování straně a vládě, promluvil vlastními slovy a nakonec slovy Karla Čapka: „Pravda je víc než moc, protože je trvalá." Zaměstnání, která mohl v dalších letech vykonávat, mu umožňovala věnovat volný čas intenzivnímu studiu teologie a duchovním cvičením. Kněžské svěcení přijal tajně ve svých třiceti letech v německém Erfurtu. Trpké paradoxy životních nepředvídatelností se nevyhýbají ani teologům, a tak životní období bezprostředně následující po nabytí svobody je zachyceno v kapitole nazvané Cesta nocí. Tomáš Halík v ní objasňuje, jak hluboce byl zklamán z nepochopení tehdejšího vedení Katolické teologické fakulty UK pro své snahy předat své znalosti a osobní zaujetí budoucím kněžím.

V kapitole Cesty přemýšlení zavádí duchovní otec pražských studentů, filozof a teolog P. Tomáš Halík, profesor religionistiky na Filozofické fakultě UK a prezident České křesťanské akademie, čtenáře do své knihovny a poodkrývá před ním mimořádné bohatství vlastního myšlenkového světa. V závěrečné kapitole najdeme Halíkovo osobní vyznání obdivu k myslitelům a světcům, kteří ve svém díle předjali naši současnost konce 20. století. Tak se uzavírá kniha, která je nejen živým svědectvím naší doby, ale i zdrojem poučení a inspirací pro kladení nových otázek.

Věra Škvorová

MAXA, Hubert: *Alexander Dubček*: Člověk v politice (1990–1992). Bratislava, Kaligram a Brno, Doplněk 1998, 219 s.

K tridsiatemu výročiu sovietskej intervencie vyšli spomienky Huberta Maxu na Alexandra Dubčeka. Autor, niekdajší politický tajomník Josefa Smrkovského, patril po novembri 1989 medzi najbližších Dubčekových spolupracovníkov v jeho kancelárii

predsedu Federálneho zhromaždenia. Kniha je rozdelená do siedmych kapitol, a aj keď je pozornosť upriamená na Dubčekovu „druhú jar", jeho činnosť po zmene režimu, nevyhne sa návratom do roku 1968. Práve v kapitole Spor o Dubčeka rozoberá útoky, ktoré prichádzali kvôli jeho politickej minulosti najmä zo strany pravice, reprezentovanej poslancami M. Mackom, V. Bendom a M. Šútovcom.

Maxa vysvetľuje, prečo Dubček nebol prijateľný pre pravicu. Smrteľný hriech osemašesťdesiatnikov v očiach českej pravice nebol rok 1968 sám o sebe, ale súčasná orientácia prevažne západoeurópskeho typu spájajúca transformáciu so sociálnym, ekologickým a etickým obsahom. Novej českej pravici nevadili niektorí prednovembroví členovia komunistickej strany, ktorí vstúpili do jej radov a stali sa funkcionármi, ale tí, ktorí sa s komunizmom rozišli pred dvadsiatimi rokmi. Autor poukazuje aj na hrubé chyby ODS, pokiaľ to ovšem nebol zámer, keď nedocenila národnostný motív, úlohu Dubčeka ako stabilizujúceho činiteľa spoločnej štátnosti. Poukazuje aj na Havlov vzťah k Dubčekovi, ktorý trpel určitou nedôslednosťou, vyplývajúcou z rozdielov povâh a prístupu k politike. Na jednej strane nezastane sa ho na pražskom mítingu v dobe vyhrocujúcich sa pomerov spoločného súžitia Čechov a Slovákov, na druhej strane mu za to pošle po vedúcom svojej kancelárie Schwarzenbergovi ospravedlňujúci list. Ten však nemohol napraviť chyby spôsobené na verejnosti, najmä na Slovensku, a navyše nebol ani nikdy uverejnený. Kapitola nazvaná O česko-slovenský štát chronologicky mapuje udalosti od januára 1990, keď išlo o pomlčku v názve štátu, ku ktorej dala podnet Havlova prekvapivá a nepripravená iniciatíva s návrhom na nový názov republiky, až k odstúpeniu prezidenta Havla v júli 1992. Maxa venuje pozornosť Dubčekovým zahraničnopolitickým aktivitám, ale nepopiera, že sa mu niekedy nepodarilo zorientovať a správne sa rozhodnúť v čoraz búrlivejších a kalnejších vodách. Nie sú to spomienky v klasickom slova zmysle, kniha je písaná s nadhľadom. Autor v nej dobre vystihol Dubčekovu nielen politickú, ale aj ľudskú podobu.

Vojtech Čelko

NĚMEČEK, Jan: *Mašínové – Zpráva o dvou generacích*. Praha, Torst 1998, 315 s. + 20 fotografií.

Je třeba o Mašínech podat – pokud to prameny dovolují – co nejpřesnější obraz, který by umožnil pravdivě hodnotit, protože za uplynulých padesát let vyšlo několik knih falšujících pravou tvář historie rodu Mašínů. Přibližně těmito slovy charakterizuje autor hlavní cíl publikace zabývající se jedním z nejkontroverznějších témat naší moderní historie. A je třeba doplnit, že téma rodu Mašínů jako interpretační problém překračuje omezené období totality, rezonuje v historické obci a dosud vyvolává značně emociální výpady, mezi které patří i tvrzení, že bratři Mašínové „svými akcemi komunistický režim neoslabovali, nýbrž posilovali" (MĚCHÝŘ, Jan: In: *Dějiny a současnost*, č. 6/1995).

Stranou pak nemůžeme nechat ani specifický vývoj rehabilitačních řízení spojených s odbojovou činností bratří Mašínů dovedených do konce až zákonem č. 198/93 z 9. července 1993 o protiprávnosti komunistického režimu. Vzhledem k faktickému nenaplnění usnesení o promlčení jejich trestního stíhání existuje podle některých interpretací možnost, že by byli zadrženi a souzeni pro trestný čin vraždy, kdyby se vrátili do vlasti. V souvislosti s jejich situací propukají čas od času mediální kampaně, v nichž jednou vystupují jako hrdinové, podruhé jako sprostí vrazi. To však spíš vypovídá o reflexi minulosti v České republice než o jejich vlastní činnosti.

Na archivních i svědeckých pramenech vystavěná práce si tedy v prvé řadě klade za cíl posunout diskusi na vyšší stupeň znalostí a vymýtit některé dosud přetrvávající nejasnosti. Není ani apologií, ani obžalobou, jakkoli autor neskrývá své sympatie k prosté lidské odvaze a boji v beznadějí. Deset kapitol zachycuje ve zkratce životní osudy hrdiny protinacistického odboje brigádního generála Josefa Mašína a jeho slavných „spolukrálů", vykresluje generálův předchozí život, odvahu v legiích a dlouhou vojenskou službu, vedoucí logicky k osudovému rozhodnutí obětovat svůj život pro vlast. Zřetelně tak vyniká prostředí, v kterém vyrůstala dvojice Mašínových synů Josef a Ctirad, od dětství postavených před nelehký osud dětí hrdiny,

který však již není. Autor připomíná i jejich vlastní účast v protinacistickém odboji, z které si odnesli nechuť podřizovat se bezpráví a odvahu riskovat. V následujících kapitolách o jejich protikomunistickém odboji a známém následném útěku do Západního Berlína však kniha částečně ztrácí své dosavadní odborné zakotvení, neboť vstupuje na tenký led několika osobních svědectví a minima archivního materiálu. Z tohoto důvodu je hodnota této části spíše v ucelení dosavadních poznatků než v přínosu nových. Jednu z kapitol pak nešťastně poznamenává nekritické přejmutí informace Petra Radosty o počtu obětí komunistického režimu, *nota bene* z roku 1992! V současné době jsou tato čísla skutečným výsměchem poctivému výzkumu historiků zabývajících se daným obdobím a nakonec ani nekorespondují s orientačními čísly ministerstva spravedlnosti o počtu rehabilitovaných obětí komunismu u nás. Druhou drobnou výhradou k práci je autorovo přehlédnutí faktu, že jím často citovaná zpráva o průběhu operací německé policie vůči bratřím Mašínům, zpracovaná W. Mittmannem, byla již v českém tisku jednou využita – v časopise *Svědomí*, č.7–9 (1996).

Objektivně je třeba říci, že odvaha a způsob, s jakým Němeček téma zpracoval, imponuje. Má-li mít další diskuse o protikomunistickém odboji nějaký smysl, nemůže být kniha v žádném případě opominuta, neboť přivádí, díky propojení druhého a třetího odboje, k mnoha palčivým otázkám. A nijak se přitom člověk nemusí zříkat svého odmítání takových věcí, jako je zabití zajatého. Poprava těch, které moc dostihla, či smrt vdovy po generálu Mašínovi ve věznici pomáhají čtenáři lépe pochopit dobu i dějinné kulisy celého případu.

Jaroslav Cuhra

Organizace a řízení represe v ČSSR: Operační štáby generála Lorence 1988–1989. Edice dokumentů. In: *Securitas Imperii*, 4/I–III. Praha, Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu 1998, 821 s.

Kolekce sto devíti, resp. sto dvaceti osmi dokumentů (některé přílohy označené písmeny lze chápat jako samostatné dokumenty) je dílem kolektivu pracovníků 2. odboru dokumentace Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu (dále ÚDV) vedených Pavlem Žáčkem. Dokumenty jsou prezentovány v souladu s pravidly i vžitou praxí (datum, regest, místo uložení) a pečlivě opatřeny textovými i věcnými poznámkami. Publikace má obvyklé náležitosti: úvod, úvodní studii, ediční poznámku, seznam dokumentů, jmenný rejstřík a velmi potřebný seznam zkratek.

Pro období, o nichž se ministr vnitra domníval, že bezpečnostní situaci nelze zvládnout běžným výkonem služby (obvykle významné události a výročí, důležité státní návštěvy), vyhlašoval svými rozkazy tzv. mimořádná bezpečnostní opatření. Je proto přirozené, že autoři zařadili tyto rozkazy mezi publikované dokumenty. Řízení a koordinaci zajišťovaly v těchto případech operační štáby; jednalo se o vyčleněné složky rezortu, případně Lidové milice a armádu. Na nejvyšší úrovni to byl operační štáb FMV, jehož řízením pověřoval ministr svého prvního náměstka generála ing. A. Lorence. Nejvíce prostoru proto dostávají dokumenty spojené s činností tohoto štábu. (Nejdůslednější z nich jsou zápisy z jednání, tzv. Závěry z jednání operačního štábu.) Doplňují je některé zápisy z operativních porad federálního ministra a z jednání štábu prvního náměstka. Důležitou součástí souboru dokumentů jsou různé informace o bezpečnostní situaci, zpracovávané jak pro vnitřní potřebu rezortu, tak i pro předsednictvo ÚV KSČ či vládu.

Rozkazy ministra jsou převzaty z Archivu MV ČR, třináct dokumentů týkajících se událostí v listopadu 1989 je z vlastní sbírky ÚDV, ostatní pocházejí z vyšetřovacího svazku „A. Lorenc a spol.", vedeného u bývalé Vyšší vojenské prokuratury Příbram.

Obsáhlá úvodní studie (55 s.) Pavla Žáčka seznamuje v první části čtenáře se smyslem a stupni mimořádných bezpečnostních opatření, se způsoby vytváření a složením operačních štábů, s pravidly a metodami jejich činnosti. Ve druhé a třetí části pak autor přehledně uvádí a komentuje příslušné rozkazy ministra, činnost operačního štábu FMV při jednotlivých opatřeních i obsah informací o bezpečnostní situaci.

Pochvalu zaslouží poznámkový aparát, který obsahuje značné množství informací a dalších dokumentů, především z provenience StB. Věcné poznámky často svým rozsahem i vypovídací hodnotou převyšují vlastní dokumenty. Čtenář v nich najde rovněž základní údaje o nejvyšších funkcionářích rezortu ministerstva vnitra.

V souladu s titulem objasňuje publikace organizaci a řízení represivních opatření a přináší mnoho dosud nepublikovaných informací o akcích bezpečnostního aparátu vůči protirežimním vystoupením a disentu v období od února 1988 do listopadu 1989. Pro historiky a veřejnost zpřístupňuje cenné a jinak nedostupné prameny k poznání poslední fáze totalitního režimu v Československu. Je proto nutné ocenit záslužnou práci autorského kolektivu a současně vyslovit naději, že to není poslední publikace tohoto druhu.

František Koudelka

PÁNEK, Jaroslav: *Jiří Tywoniak (1919–1995)*: Život a dílo českého historika, archiváře a organizátora vlastivědné práce. Benešov, Státní okresní archiv Benešov a Muzeum okresu Benešov 1997, 140 s.

Publikace Jaroslava Pánka je věnována památce českého historika Jiřího Tywoniaka, který se výrazně zasloužil o rozvoj vlastivědného bádání na Podblanicku ve druhé polovině 20. století. Autor vyzdvihuje výrazný podíl Tywoniaka na rozvoji a činnosti regionálních historických pracovišť v Benešově. Připomíná ho jako osobnost, která stála též u počátků profesionální dráhy mnohých nadějných příslušníků mladší historické generace. Autor vykresluje životní a pracovní dráhu Tywoniaka (pedagog na sedlčanském gymnáziu a pozdější jedenáctiletce, archivář benešovské pobočky Státního archivu v Praze, historik hospodářských a sociálních dějin). Připomíná jeho zásluhy při zrodu dvou významných regionálních periodik – *Středočeského sborníku historického* a *Sborníku vlastivědných prací z Podblanicka*, pro které získal významné spolupracovníky z centrálních historických institucí. Obě periodika si získala záhy oprávněné uznání i širší povědomí mezi historiky. Organizačnímu úsilí v regionálních institucích a organizacích věnoval Tywoniak celé své nadání a půli a stal se tak výraznou zakladatelskou osobností moderní české vlastivědy. Pánek také právem věnuje pozornost Tywoniakovu odhodlání nepodlehnout tlaku „normalizace" 70. letech, který měl vést k propuštění „nepoddajného archiváře".

Studie obsahuje i tři přílohy. První je výběrem z písemné pozůstalosti a korespondence J. Tywoniaka a svědčí o jeho mnohých kontaktech jak s významnými osobnostmi historické vědy, tak i s laickou veřejností a zájemci o vlastivědu. Druhá obsahuje ohlasy Tywoniakových přátel a spolupracovníků na jeho dílo a osobnost. Třetí přináší přehlednou bibliografii vědeckých a populárněnaučných prací J. Tywoniaka, jak je zpracovala Eva Procházková. Práce J. Pánka je cenným příspěvkem k současnému historiografickému bádání, které nelze opomíjet ani v oboru soudobých dějin.

Jiří Kocian

Politická elita meziválečného Československa: Kdo byl kdo 1918–1938. Napsal kolektiv pracovníků Historického ústavu AV ČR pod vedením Františka Koláře. Praha, Pražská edice 1998, 304 s.

Biografický slovník přináší základní informace o široké škále osobností politického a společenského života první Československé republiky v meziválečném dvacetiletí. Zaměřil se vedle portrétů významných prvorepublikových politických vůdců a osobností zejména na okruh dnes již neznámých či zdánlivě okrajových postav z okruhu řadových politiků, úředníků, diplomatů, stranických činitelů, podnikatelů, vojáků apod. Vybraný soubor necelých pěti set osobností je svým způsobem ojedinělý, neboť bere v úvahu, že k československým elitám patřili také Němci, Maďaři, Rusíni a Poláci.

Výběr osobností zasluhuje pozornost i z dalších důvodů. Jen samotné úsilí přinést u řady postav co nejúplnější životopisná data muselo být velmi pracné a vyžadovalo zřejmě velkou badatelskou trpělivost a půli. To samé se týká i skutečnosti, že až na výjimky se všem představeným osobnostem můžeme podívat „do tváře" díky fotografiím. Tato slovníková publikace, specifická svým záběrem, by si zasloužila přesto doplnit například o historický úvod, o bibliografické odkazy či

bibliografickou přílohu nebo o jmenný rejstřík, což je námětem pro její případné další vydání. Publikace však jistě zaujme důležité místo v řadě domácí a zahraniční biografické literatury a bude patřit k titulům vyhledávaným odborníky i laickou veřejností.

Jiří Kocian

VOPATRNÝ, Gorazd: *Pravoslavná církev v Československu 1945–1951*. Vydalo Centrum pro náboženský a kulturní dialog při Husitské teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Brno, nakl. 3K 1998, 124 s.

Přestože v názvu knihy je vymezeno časové období 1945–1951, začíná autor svoji práci líčením osudů pravoslavné církve v Československu v letech první republiky a v době nacistické okupace, se zdůrazněním podílu pravoslavných duchovních na atentátu na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha. Důraz klade na řešení složitých organizačních otázek české, příp. československé pravoslavné církve, jež byla zpočátku podřízena Srbské ortodoxní církvi, v roce 1945 se pod vlivem všeobecného nadšení z osvoboditelské mise Sovětského svazu iniciativně podřídila moskevskému patriarchátu a v roce 1951 získala postavení církve autokefální, tedy samostatné. To bylo umožněno růstem počtu věřících na území Československa, k němuž došlo jednak návratem do vlasti volyňských Čechů – z nichž značná část patřila k vyznavačům pravoslaví –, jednak však také násilnými administrativními zákroky komunistického státu vůči ostatním církvím, především vůči církvi uniatské.

Gorazd Vopatrný, pravoslavný duchovní, charakterizoval knihu, kterou napsal, jako „pokus o stanovení diagnózy" své církve ve snaze vypořádat se s úlohou, již sehrála v prvních letech komunistického režimu. Pokouší se v ní o kritický rozbor procesu sjednocování pravoslavné církve s církví uniatskou (řecko-katolickou), jenž byl v letech 1949–1951 iniciován státními církevními úřady. Dospěl k závěru, že pravoslavná církev se stala obětí, ale též ochotným nástrojem komunistické snahy „využít náboženství jako spojence režimu" (s. 64). Podrobně popisuje kroky stranického aparátu i pravoslavné církevní hierarchie při násilné likvidaci uniatské církve, a přestože v krátkém exkurzu do vzdálenější historie dokazuje, že uniatská církev vznikla jako nástroj papežské politiky k likvidaci, případně oslabení pravoslaví, dospívá nakonec k závěru, že snaha o opětovné spojení obou církví násilnými prostředky a s podporou komunistického státu nebyla správná, neboť se neopírala o dobrovolnou vůli věřících.

Na knize je zřejmé, že ji nepsal historik, celé stránky jsou montáží citátů z jiných, již existujících děl o dějinách pravoslaví a jiných církví, z časopisů *Hlas pravoslaví* a *Svjet pravoslavija*, z knihy Karla Kaplana *Stát a církev v Československu 1948–1953* (Brno 1993), avšak též z dosud nepublikovaných archivních pramenů uložených ve Státním ústředním archivu v Praze. Celkově ji však lze hodnotit jako užitečný příspěvek k poznání vztahu státu a církví v prvních letech existence komunistického režimu v Československu.

Jiří Pernes

WOLF, Jiří – RAWLINGS, Stuart: *Good Soldier Wolf*: One Man's Struggle for Freedom in Czechoslovakia. Lanham, University Press of America 1994, 145 s., 19 fotografií + 5 příloh a odkaz na anglicky psanou literaturu.

Jiří Wolf (1954), dlouholetý politický vězeň, napsal za pomoci Stuarta Rawlingse, profesora americké univerzity, autobiografii, která odráží život v Československu v „normalizačních" letech v poněkud jiné podobě, než dnes bývá zvykem. Bohužel, kniha vyšla za pomoci *Amnesty International* pouze v angličtině. V českém prostředí se na překlad dosud nenašly peníze, takže vyprávění zůstává jaksi zprostředkované, což mu trochu ubírá na naléhavosti.

Autoři líčí Wolfovo neradostné mládí strávené po dětských domovech, z něhož čiší děsivá surovost a beznaděj. Několik šťastných okamžiků života, kdy nalezne adoptivní rodinu a nakonec se i sám žení, je přerušeno zásahem shora, zatčením a odsouzením za údajnou protistátní činnost. Té se měl Wolf společně se svými přáteli dopustit šířením letáků Výboru proti diktatuře, který založili, a *Prohlášení Charty 77*. Od roku 1978 se tak odvíjí další autorův těžký životní úsek – na jeho začátku je nuceně rozveden a poté trávi

téměř deset let po českých žalářích, převážně v Minkovicích a Valdicích, ve třetí nápravně-výchovné skupině. Během krátkého období mezi propuštěním a následujícím vězněním se Wolf pokusil o pravdivé vylíčení poměrů v Minkovicích, což mu vyneslo dalších šest let vězení, většinou mezi nejtěžšími recidivisty. I tak nadále psal, často ve formě pohádek, motáky, které se dostávaly nejrůznějšími způsoby přes bránu věznic. Ač naprosto izolován od vnějšího prostředí, nebyl zapomenut, a za jeho propuštění nebojoval jen český VONS, ale i zástupci mezinárodních organizací: AI, ACAT, IGFM, *Helsinky Watch*...

Kniha je dotažena až do současnosti, přes depresivní období propuštění (17.5.1989, stejně jako Václav Havel) a ochranného dohledu až k listopadu 1989 a rokům následujícím. Tehdy přichází rozčarování, kdy se o zapomenutého Wolfa dokáží postarat pouze přátelé z USA, kde také píše s profesorem Rawlingsem tuto knihu. Zvláště cenná je příloha B, která tlumočí závěry lékařské komise v červnu 1988, jíž na nátlak mezinárodních organizací byla správa Valdic nucena povolit. V ní je konstatován kritický stav uvězněného, a díky tomu dochází k mírnému zlepšení Wolfových vězeňských podmínek.

Třebaže historici v líčení jistě objeví řadu nepřesností, vyplývajících jak z neznalosti širších souvislostí, tak i ze značného subjektivního zaujetí autorů, není možné upřít knize její vypovídací hodnotu. Právě osobní zaujatost totiž přináší živější obraz minulých let, tolik se lišící od dnešní strnulé interpretace. Navíc je varující i fakt, že navzdory nemalému úsilí autora se dosud nenašel nakladatel, který by Wolfovy zážitky zprostředkoval české veřejnosti.

Libuše Cuhrová

FRIEDLÄNDER, Saul: *Das Dritte Reich und die Juden*. Díl 1: Die Jahre der Verfolgung 1933–1939, 458 s. Mnichov, C. H. Beck 1998. (Orig.: *Nazi Germany and the Jews*, I: The Years of Persecution 1933–39. New York, Harper Collins 1997.)

Autor této pozoruhodné knihy se narodil v roce 1932 v Praze, válku přežil v okupované Francii, dnes vyučuje historii na telavivské univerzitě.

Jestliže o vlastním holocaustu existuje v obecném povědomí alespoň rámcová představa mašinerie transportů do ghett a pak vyhlazovacích táborů, mnohem méně zřetelný obraz je zafixován i mezi historiky pro to, co mu v nacistickém Německu předcházelo. Friedländer rekonstruuje tuto předehru způsobem v literatuře zatím nezvyklým: nezůstává jen v rovině úvah a rozhodnutí nejvyšších nacistických mocenských článků a jejich realizace shora po „služební linii", ale sleduje také iniciativní a horlivé akce středních a nižších hodnostářů, někdy až na úroveň malé obce, městečka, firmy, univerzity, i běžné školy, dokonce i zemské protestantské církve. Vzniká tím zcela nový a neobyčejně plastický obraz jednak skutečných životních a existenčních podmínek židů v nacistickém státě ještě v době hlubokého míru, jednak zcela mimořádné ochoty nejen nižších nacistických složek, ale také pracovníků státního a samosprávného aparátu sloužit protižidovské mašinerii režimu. Ostudně vyniká např. „píle" a vstřícnost volených reprezentantů vysokých škol angažovat se ve „vytěsňování" dosavadních židovských kolegů-profesorů nejen z univerzit, ale i z jakéhokoli podílu na intelektuálním životě vůbec (např. zákazem navštěvovat univerzitní knihovny a čítárny). To vše se dělo v době, kdy nelze ještě hovořit o masovém vnitřním teroru v třetí říši, kdy děkanům a rektorům sotva hrozily nějaké vážnější důsledky za jen trochu statečný občanský postoj. Autor sleduje, aniž čtenář ztrácí orientaci o celkovém trendu, onu zvláštní směs rozmáchlé velkorysosti a až malicherného puntičkářství s někdy nesrozumitelnými kompromisy a polovičatostí (autor se snaží vždy důvody zjistit či odvodit), jíž se vyznačovaly jednotlivé kroky vytlačující, omezující a perzekvující německé občany považované nacisty za židy (ale také osoby sdílející s nimi manželství) v hospodářském životě, zaměstnání, majetkových právech, v užívání veřejných prostor atd. Bylo by ovšem omylem soudit, že k brutálnímu násilí vůči židovským spoluobčanům došlo teprve v „křišťálové noci"; tehdy bylo pouze poprvé uplatněno v masovém měřítku a státně organizované formě. Už předtím však k němu hojně docházelo, samozřejmě zcela beztrest-

ně, z iniciativy složek a členů NSDAP v měřítku lokálním, individuálním či skupinovém. Není bez zajímavosti, že konzervativní politici, dočasně spojení s nacisty po 30. lednu 1933, zprvu poněkud oslabovali razanci některých protižidovských kroků militantních nacistických míst.

Pro osvětlení celé tehdejší atmosféry v Německu vůči židům vůbec je cenné postižení projevů nejen latentního, ale i nepříliš skrývaného, namnoze dokonce okázalého antisemitismu nejen stran německé konzervativní pravice (zejména *Deutschnationale Volkspartei*), ale také např. složek státního aparátu, justice atd. Právě pro posouzení otázek vynořujících se v souvislosti s diskusemi o známé Goldhagenově knize tematizující postoje „normálních Němců" k holocaustu (vyšla nyní také v českém překladu) a jejich aktivní podíl na něm, které probíhají v SRN již delší dobu, avšak u nás jsou jen velmi nedostatečně známy z dost povrchních publicistických referátů, mají tyto antecedence klíčový význam. V podstatě přece šlo o to, nakolik byla německá společnost receptivní pro protižidovská hesla a opatření vůbec; pak šlo už jen o jejich stupňování. Hlavní přednost zvoleného způsobu prezentace tkví v tom, že je maximálně historicky konkrétní, zaznamenává i střety a diskuse uvnitř aparátu nacistické strany (až po špičky) o vhodnosti určitých opatření a předkládá čtenáři zcela reálné případy, při nichž nelidskost, aforisticky řečeno, neztrácí svůj lidský rozměr, dimenzi osudů živých lidí.

O Československu je tu zmínka v souvislosti s Hitlerovou ideou vypovědět do zbytkové republiky 27 tisíc čs. židovských občanů, kteří se dostali do moci nacistů v Rakousku; vskutku prý bývali gestapem ilegálně deportováni přes čs. hranice i rakouští židé. Je zmínka o „pendlování" židů mezi okupovaným čs. pohraničím a zbytkovou republikou.

Friedländerova kniha, která vyjadřuje současný stav poznání nacistické protižidovské politiky před vypuknutím války, je, jak už řečeno, svým originálním a komplexním přístupem i promyšlenou konstrukcí, ukazující nejrůznější podoby a aspekty pronásledování židů, mimořádně zdařilá; ukazuje velmi konkrétně relativně nejméně známou tvářnost této zločinné obsese. Nemohu se zdržet poznámky, že názorně ukazuje, jak scestný vliv na společnost jako celek má netečnost a bázlivost vystoupit proti byť jen „mírným" a údajně „neškodným" formám rasistické zášti. Kniha by zasluhovala český překlad.

Jaroslav Valenta

GRAJEWSKI, Andrzej: *Rusko a kříž*. Doslov a překlad z polštiny Petruška Šustrová. Praha, Česká křesťanská akademie 1997, 149 s. + 4 s. fotografií.

Po osmi letech svobodného knižního trhu, kdy se nakladatelství doslova zahleděla západním směrem, máme v překladech k dispozici pramálo prací, které by se týkaly moderních dějin našich nejbližších sousedů, sdílejících s námi v minulých letech tíži komunistického režimu. Nejen však z tohoto důvodu je deset kapitol knihy vydané Křesťanskou akademií hodno pozornosti širší historické obce, jakkoliv občas balancují na hranici mezi odbornou a spíše žurnalistickou prací.

Dějiny ruského pravoslaví za komunistické vlády jsou jednoznačnou ukázkou cílů a metod komunistického hnutí, jeho sebezbožnění a paranoické nenávisti ke všemu, co by mu mohlo konkurovat ve snaze ovládnout člověka, a to nejen fyzicky. Grajewského kniha ukazuje, jak se na této cestě bolševická moc neřídila ničím jiným než vlastním zájmem, a dokumentuje to jak známým fyzickým utrpením těch, kdo se k církvi hlásili, tak i neuvěřitelnou devastací kulturních hodnot, jež nesměly přežít, neboť upomínaly na Boha, který přece není. Desetitisíce mrtvých, tisíce kostelů vyhozených do vzduchu, vyhlášení „bezbožné pětiletky" a také plán, podle kterého do roku 1938 budou zničeny všechny kostely a nikdo už nebude používat slovo Bůh, takové byly dějiny křesťanství v Rusku od bolševické revoluce do druhé světové války.

Podle Grajewského přinesla válka alespoň určité ulehčení těžké situace pravoslavné církve, ale nová situace měla svá úskalí. Namísto církve otevřeně trpící nastupuje skrytější teror a otevřenější korupce, zapojování pravoslavné hierarchie do rituálů moci a budování struktury spolupracovníků a udavačů

v samotném středu církve. Pro českého čtenáře je nesmírně zajímavá část věnovaná epoše N. Chruščova, který se projevil jako důsledný odpůrce křesťanství a za jehož vlády ateizace nabrala znovu dech. Pro informované čtenáře se zde nabízí zajímavá paralela se zostřením proticírkevního boje v Československu na začátku 60. let a sériemi církevních procesů v té době.

Kniha probírá dané téma až téměř do současnosti. Připomíná, že i v rámci ruského disentu působil silný proud ovlivněný pravoslavným náboženstvím, a v závěru naznačuje další perspektivy vývoje pravoslaví po sedmdesáti letech důsledné ateizace společnosti. Pro čtenáře žijícího v zemi s podobnou zkušeností jsou velmi aktuální problémy, se kterými se potýká pravoslavná církev v souvislosti s „otevíráním archivu" a odhalováním nejrůznějších „spolupracovníků". Grajewski správně připomíná, že vedle mnohých trpících se našli i ti, kdo byli ochotni ke kompromisům, ne vždy důstojným. I v tomto směru je kniha výzvou pro české historiky dějin církví, aby se nebáli přímých pohledů na jejich minulost. Na samotný závěr je vřazen rozhovor autorky překladu Petrušky Šustrové s bývalým disidentem a pravoslavným knězem Glebem Jakuninem o současnosti a živé minulosti ruské pravoslavné církve a knihu uzavírá krátká poznámka o autorovi.

Jaroslav Cuhra

HEIBER, Helmut – HEIBEROVÁ, Beatrice: *Odvrácená tvář hákového kříže*: Neznámá fakta o vůdcích Třetí říše. Překlad Jaroslav Hulák. Praha, Mladá fronta, edice Archiv 1997, 320 s.

Helmut Heiber (nar. 1924) byl dlouhá léta spolupracovníkem mnichovského Ústavu pro současné dějiny. Beatrice Heiberová (nar. 1953) studovala historii a filozofii a působí jako redaktorka v nakladatelství. Jejich společné dílo je vlastně edicí dokumentů, které Heiber nashromáždil v průběhu let. Obsahuje dopisy, výnosy, nařízení či oběžníky, jejichž autory, schvalovateli a adresáty byli Hitler a další nacističtí pohlaváři. Hlavním kritériem výběru dokumentů byl jejich kuriózní, groteskní, ale i banální a přízemní obsah.

Kniha se skládá ze dvou částí, z nichž první pod názvem Největší z vůdců je věnována Hitlerovi. V pododdíle Vřele milovanému vůdci shromáždili autoři přání, vzkazy a nabídky německých občanů adresované Hitlerovi, v oddíle Vůdce si přeje, poroučí a rozhoduje, zamýšlí a zakazuje se soustředili na Hitlerovy příkazy, výnosy atd., které se týkaly kuriózních záležitostí. Druhá část nazvaná ...a jeho malí vůdcové obsahuje především vzájemnou korespondenci ostatních mocipánů třetí říše. Jednotlivé dokumenty jsou řazeny chronologicky a opatřeny vysvětlujícími poznámkami. Na závěr jsou připojeny základní životopisné údaje významnějších Hitlerových „malých vůdců".

Edice dokumentů, kterou Heiberovi shromáždili a uspořádali, nepřináší navzdory podtitulu zádná převratná či šokující odhalení o nejmocnějším z nacistů. Není však také jen sbírkou kuriozit a komických bizarností, protože vypovídá o mentalitě obyvatel a vládců Německa v letech 1933–1945.

Lubomír Nenička

The Hungarian Revolution of 1956: Reform, Revolt and Repression 1953–1963. Ed. György Litván. Londýn – New York, Longmann 1996, XV+221 s.

Po maďarském vydání (1991) následovala německá verze (1994) a nyní vyšly dějiny maďarského povstání z roku 1956 i anglicky. Je to první výklad historie roku 1956, který napsali maďarští historici – pracovníci nově založeného Ústavu pro dějiny maďarské revoluce 1956 v Budapešti, když se jim po pádu komunistického režimu otevřela možnost studia archivního materiálu a mohli uskutečnit velkorysý projekt *oral history*. V maďarském diskurzu o nejnovějších dějinách mají události roku 1956 klíčové místo: dalo by se dokonce říci, že mezi někdejšími aktéry a jejich dnešními politickými a ideovými následníky se dodnes vede boj o to, komu vlastně revoluce patřila a patří. Nárokují si ji reformní komunisté, někdejší protistalinistická vnitrostranická opozice, ale také povstalci z budapešťských ulic a náměstí, jež lze jen stěží charakterizovat jinak než jako antikomunisty. Do dnešní reality převedeno, jde o spor mezi socialisty a konzervativci o výklad roku

1956. Ústav pro dějiny revoluce 1956 je mimochodem po ustavení vlády konzervativní koalice vystaven silnému tlaku, neboť je považován za centrum reformněkomunistického či socialistického pohledu na rok 1956. Že takové vidění je přinejmenším značně zjednodušené, dokládá anotovaná kniha, jež podává střízlivý, věcný a ideologicky nezatížený výklad dramatických událostí maďarského povstání.

Jádro práce tvoří výklad událostí, které se odehrály na podzim 1956: eskalace masových protestů, ozbrojené povstání, dvojí sovětská intervence, porážka revoluce, mezinárodní kontext událostí (kap. 3–7). Tomuto výkladu předchází analýza předehry událostí roku 1956, jíž byl první neúspěšný pokus o reformu komunismu v Maďarsku během let 1953–1955, kdy stál poprvé v čele vlády Imre Nag (kap. 2). Závěr je pak věnován represím, které začaly po upevnění Kádárova režimu na přelomu let 1956–1957 a trvaly až do roku 1963 (kap. 8): fakta (22 000 zatčených, 350 popravených) velmi zpochybňují představy o kádárismu jako nejliberálnější verzi reálného socialismu. Poslední kapitola je pak věnována reflexi událostí z podzimu 1956 v Maďarsku i ve světě v následujících desetiletích. Práci doplňují chronologie událostí, přehled a charakteristika nejdůležitějších organizací, krátká biografická hesla k několika desítkám protagonistů těchto událostí a výběr základní literatury v angličtině. Protože pro anglické vydání byla kniha opatřena i úvodní kapitolou z pera maďarsko-anglického historika Georgea Schöpflina, jež se zabývá poválečným obdobím a prvními lety stalinistického režimu v Maďarsku, je vlastně *The Hungarian Revolution of 1956* zároveň dějinami Maďarska pro léta 1944–1963.

Upřímně řečeno je s podivem, že nejdramatičtější epizoda z dějin komunismu ve středovýchodní Evropě nebyla dosud českému zájemci zpřístupněna jinak než v propagačních brožurách starého režimu anebo v několika časopiseckých článcích nesnadno dostupných širšímu publiku.

Oldřich Tůma

Kapitoly z dejín sociálnej demokracie na Slovensku. Sestavil Stanislav Sikora a kol. Bratislava 1996, 499 s., poznámky a odkazy. Faktografia (stručné dejiny slovenskej sociálnej demokracie vo faktoch), Menný register, O autoroch. (1. svazek edice Pramene demokracie)

Sborník je hoden svého názvu, jeho sestavovatel neusiloval o syntetický „přehled dějin". Přesto se některé ze 14 kapitol zabývají sociálnědemokratickým hnutím a stranou od jejich počátků až po rok 1989. Další kapitoly si všímají tématu v jednotlivých periodách vývoje sociální demokracie, jiné jsou věnovány jejím osobnostem (Emanuel Lehocký, Ivan Dérer). Někteří autoři věnují pozornost internacionálním vazbám hnutí (tj. socialistické a komunistické internacionále); ocenění zaslouží kapitola o maďarské sociální demokracii na Slovensku. V samostatné kapitole je pojednán vztah sociálních demokratů a komunistů v letech 1935–1938, kdy se rýsovala možnost společného postupu levice proti fašismu. Z historiografického pojetí příspěvků se vymyká první kapitola Petera Greguše Teoretické východiská sociálnodemokratickej politiky a třináctá kapitola Ku zmyslu sociálnej demokracie v slovenských dejinách. Nad knihou se sešel autorský kolektiv zkušených historiků (např. Marián Hronský, autor a pořadatel sborníku Stanislav Sikora, Anna Magdolenová, Anna Krivá či Michal Štefanský a Karol Fremal) a jejich mladších kolegů (Peter Zelenák, Viera Hlavová, Ladislav Ruman a Xénie Šuchová). Vedle nich přispěli autoři příbuzných oborů (Viliam S. Hotár) nebo i politici a publicisté, jako Boris Zala, Ivan Laluha a Peter Greguš, někdy osobně spjatí se sociálnědemokratickým hnutím, kteří však zároveň působí i odborně jako vysokoškolští učitelé.

Úroveň jednotlivých kapitol je pochopitelně nestejná, jen zřídka sáhli autoři k primárním pramenům (kromě denního tisku). Výjimku tu tvoří především kapitola Viery Hlavové o letech 1945–1948 a Michala Štefanského o období 1948–1989. Vyskytují se ovšem i některé faktografické chyby; škoda, že nebyla připojena i obrazová příloha a že jmenný rejstřík je v údajích nevyrovnaný.

Přes tyto výhrady jde o dílo velmi zdařilé, které je pro české historiky výzvou. Za kuriózní lze považovat výňatek z recenzního posudku Vladimíra Mináče citovaný v knize: „Tak ako stroskotal u nás pokus o vzkriesenie sociálnej demokracie na Slovensku prostredníctvom čechoslovackych prstov: sociálna demokracia na Slovensku bude buď slovenská, alebo nebude mať nijaký politický význam."

Zdeněk Kárník

LITERA, Bohuslav – VORÁČEK, Emil – WANNER, Jan: *Armáda jako nástroj státní integrace SSSR (1923–1941)*. Praha, Historický ústav AV ČR a nakl. Eva 1997, 319 s., angl. resumé.

Sborník věnovaný historii Rudé armády obsahuje osm studií. První dvě jsou zaměřeny na celkový vývoj sovětských ozbrojených sil (již od roku 1920), zbývající statě jsou tematicky zúženější. Autoři se opírají o bohatou literaturu sovětské i západní provenience a také o prameny. Úvodní studie podávají zevrubný rozbor historie vytváření Rudé armády, „hledání místa" ozbrojených sil v mocenské struktuře státu na počátku 20. let a zvratů v jejich vývoji do roku 1941. Zabývají se představou o blížící se světové revoluci, úlohou armády při ovládnutí východních oblastí, úvahami a diskusemi o vojenské doktríně a materiálně-technickém budování armády, ale i vztahy k Reichswehru. Více místa by si zasloužily čistky v armádě koncem 30. let, situace ve dvou předválečných letech je však vyličena podrobně, včetně analýzy stavu Rudé armády po válce s Finskem. Ta odhalila řadu jejích slabin. V Moskvě si je sice uvědomili, v ostatních státech, především v Německu, z nich však vyvodili kritické závěry.

Sborník zahrnuje i statě věnované v naší literatuře téměř neznámé problematice, a to politice prováděné sovětskou vládou vůči muslimům (vojenské otázky tu občas ustupují otázce vztahu muslimského obyvatelstva ve střední Asii k režimu) nebo národnostní otázce, resp. vzniku, působení a zániku národnostních jednotek v armádě. Zvlášť přínosná je studie o vlivu bezpečnostních faktorů na vývoj armády na přelomu 20. a 30. let a o expanzivním budování vojenského průmyslu po roce 1930. Vhodně ji doplňuje následující příspěvek o souvislostech programu modernizace státu a zajištění obranyschopnosti.

Na závěr rozebírá jeden z autorů na základě vlastních zkušeností možnosti pramenného studia dějin SSSR mezi válkami. Autoři prokázali, že jsou velmi dobře obeznámeni s celou problematikou, podrobnější údaje chybí jen o tom, jak SSSR získával moderní vojenskou technologii (zejména z ČSR – od samopalů po tanky a protiletadlová děla). Sborník je přínosem naší sovětologii.

Vladislav Moulis

LUNDESTAD, Geir: *„Empire" by Integration: The United States and European Integration, 1945–1997*. Oxford, Oxford University Press 1998, X+200 ss.

Významný norský historik, respektovaná autorita v oboru dějin studené války a mezinárodních vztahů, se ve své nejnovější publikaci zabývá evropskou integrací po roce 1945 a úlohou, kterou v tomto příběhu hrály USA.

V kapitolách 4 až 9 podává chronologicky uspořádaný výklad podpory evropské integrace všemi americkými administrativami od Trumana po Clintona. USA prosazovaly a podporovaly integraci Evropy nejprve usilovně a zcela bezpodmínečně, zhruba od poloviny 60. let pak přece jen trochu méně výrazně a s větším zřetelem na vlastní zájmy ekonomické (snaha čelit protekcionismu a preferencionismu Evropy, snížit vlastní rozpočtový deficit a přenést na spojence část výdajů na obranu) i na politické zájmy (snaha udržet evropskou integraci v širším, to jest „atlantickém" rámci – zvláště jako reakce na nový postoj, který Francie zaujala za de Gaulla).

Kapitoly 1 až 3 a 10 až 13 pak odpovídají především na otázku po motivech a jedinečnosti americké politiky. Lundestad nachází pět hlavních motivů amerického postoje: 1. snaha šířit „americký model" (federalismus, demokracie, volný trh), tedy hodnoty, jež Američané považují za univerzálně platné a aplikovatelné; 2. odhad, že integrovaná Evropa bude fungovat racionálněji a efektivněji (samozřejmě ekonomicky, ale i politicky) a bude tak Spojeným státům lepším spojencem; 3. očekávání, že bude možné o něco snížit břemeno (ekonomická pomoc, výdaje na obranu), jež USA nesly; 4. nutnost „zadr-

žovat" SSSR; 5. nezbytnost zabránit obnově německého nacionalismu a militarismu, zrovnoprávnit Německo a zároveň ho pevně připoutat k Západu – optimální způsob byl nalezen právě v integraci (především Německa a Francie). „Německý" motiv považuje Lundestad za klíčový a v aktuální historické situaci za rozhodující. Ačkoli Evropané přistoupili k integraci také ze své vůle a významných bylo více faktorů, Lundestad se přece jen domnívá, že americké úsilí a bezvýhradná podpora měly – především v 50. letech – zásadní roli.

Lundestad se v této studii také snaží nalézt odpověď na otázku, proč se USA chovaly vůči západní Evropě, tj. ve sféře svých zájmů a svého vlivu (tedy ve svém „impériu"), jinak než Francie, Británie, Sovětský svaz či jiné velmoci v různých dobách v jejich sférách vlivu a proč se nesnažily prosadit vlastní přímou kontrolu, ale naopak vytrvale podporovaly proces, který v sobě skrýval přinejmenším potenci, že dojde k vytvoření alternativního mocenského centra. Důvody nachází především v zásadách, na nichž americká zahraniční politika spočívala (USA exportovaly svůj politický systém, viz motiv č. 1), v civilizační blízkosti Severní Ameriky a západní Evropy, ale samozřejmě také v tom, že integrace vyhovovala velmocenským zájmům USA, které se tak mohly prosadit levněji a úspěšněji. Základem amerického postoje pochopitelně nebyl altruismus. USA si nepřály vytvořit v Evropě „třetí sílu", usilovaly o prioritu „atlantického" rámce. Na transatlantické úrovni ovšem žádné nadnárodní struktury nevznikly – USA samy nebyly a nejsou ochotny vzdát se ani části své vlastní suverenity.

Oldřich Tůma

Bibliografie k soudobým dějinám

Bibliografický přehled zachycuje české knihy, sborníky, články, recenze a polemiky vydané v letech 1996–1998.
Jmenné záznamy jsou tříděny v prvé řadě do skupin I.–III. V oddílech IV. a V., které přinášejí informace o sekundární literatuře, je prvotním hlediskem členění chronologické. Jednotlivé tituly jsou zařazeny do sedmi časových období. Práce, které svým časovým záběrem přesahují vymezené periody, jsou pak zařazeny do sedmi tematických skupin v oddíle V. anebo, pokud jde o práce obecnější, do podskupiny IV.H. Pro uživatele uvádíme odkazy v oddílech IV. a V., které propojují chronologické a tematické podskupiny, ale také informují o relevantních titulech uvedených v oddílech I.–III.
Bibliografie má výběrový charakter. Počítačová databáze knih a článků je přístupná ve studovně Ústavu pro soudobé dějiny.

Zpracovali Věra Břeňová, Slavěna Rohlíková a Oldřich Tůma.

Schéma:

I. Historiografie
I.A Obecné problémy historiografie, historici
I.B Archivy, vědecké společnosti, organizace vědecké práce, sborníky z konferencí s historickou tematikou, katalogy výstav
I.C Bibliografie
I.D Encyklopedická literatura, slovníky, příručky
I.E Světové / evropské dějiny

II. Společenské vědy, publicistika
II.A Ekonomie
II.B Filozofie, politologie, publicistika
II.C Sociologie, demografie, urbanistika
II.D Právo
II.E Ekologie

III. Prameny
III.A Projevy, stati
III.B Dokumenty, fotografie
III.C Memoáry, deníky, svědectví
III.D Rozhovory
III.E Korespondence

IV. Chronologická část
IV.A 1918–1939
IV.B 1939–1945
IV.C 1945–1948
IV.D 1948–1967
IV.E 1968–1970
IV.F 1970–1989
IV.G 1990–1998
IV.H Více období (mimo tituly uvedené pod V.A – G)

V. Tematická část
V.A Střední / východní Evropa
V.B České / československé vztahy se zahraničím (mimo tituly uvedené pod V.C a D)
V.C Slovensko, česko-slovenské vztahy
V.D Česko / československo-německé vztahy
V.E Židé v Československu
V.F Osobnosti, biografie
V.G Kultura, umění, literatura

I. Historiografie

I.A Obecné problémy historiografie, historici

ACTA 1
Acta contemporanea : K pětašedesátinám Vilé-ma Prečana / Uspoř. Jindřich Pecka. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998. - 468 s.

ANTOLOGIE 2
Antologie francouzských společenských věd : Politika paměti. - Praha : Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, 1998. - 194 s. - (Cahiers du CEFRES ; Č. 13/1998)

BARTOŠ, Josef 3
Historiografie okupovaného pohraničí českých zemí 1938-1945 / Josef Bartoš. - In: Studie o sudetoněmecké otázce / Václav Kural ...[a kol.]. - Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1996. - 231 s. - S. 9-22. - Problémy zahraniční politiky. Výzkumný projekt MZV ČR.

BERÁNEK, Jan 4
+ Univ. prof. Dr. Otto Urban / Jan Beránek. - In: Podbrdsko. - Roč. 3, (1996), s. 139.

BEZCHLEBOVÁ, Maria 5
Vymezení cílů předmětu dějepis a problematika standardů / Maria Bezchlebová. - In: Sborník prací Pedagogické fak. Masarykovy univerzity v Brně. - Roč. 138, č. 16 (1997), s. 103-107. - Res. něm.

ČAPEK, Vratislav 6
Tvorba a výzkum učebnic dějepisu / Vratislav Čapek. - In: Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice = Scientific Papers of the University of Pardubice. Ser. C Ústav jazyků a humanitních studií. - Roč. 1, (1995), s. 37-54. - Res. angl.

ČESKÉ 7
České země a Československo v Evropě 19. a 20. století : Sborník prací k 65. narozeninám prof. dr. Roberta Kvačka / Uspoř. Jindřich Dejmek, Josef Hanzal. - Praha : Historický ústav AV ČR, 1997. - 534 s.

DĚJINY 8
Dějiny obyvatelstva českých zemí / Odp. red. Božena Pravdová. - Praha : Mladá fronta, 1996. - 399 s. : fotogr., tab., grafy.

DULLOVÁ, Valéria 9
Regionálne dejiny ako didaktický fenomén / Valéria Dullová. - In: Sborník prací Pedagogické fak. Masarykovy univerzity v Brně. - Roč. 138, č. 16 (1997), s. 97-102. - Res. něm.

DVOŘÁČKOVÁ, Blanka 10
Ze zkušeností výuky dějepisu na středních odborných školách aneb dějepis v úhlu čísel / Blanka Dvořáčková. - In: Východočeské listy historické. - Roč. 11/12, (1997), s. 147-149.

GRACOVÁ, Blažena 11
Češi a české země v současných polských učebnicích dějepisu / Blažena Gracová. - In: Sborník prací Pedagogické fak. Masarykovy univerzity v Brně. - Roč. 138, č. 16 (1997), s. 88-96. - Res. něm.

GRACOVÁ, Blažena 12
Stereotypní obrazy Čechů, Poláků a Němců a dějepisné vyučování / Blažena Gracová. - In: Historie - Historica. - Roč. 4(162), (1996), s. 119-140. - (Acta facultatis philosophicae Universitatis Ostraviensis ; Historica 4) - Res. něm.

HISTORICKÉ 13
Historické studie : K sedmdesátinám Milana Otáhala / Uspoř. Oldřich Tůma. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998. - 285 s.

HISTORIKOVÉ 14
Historikové na cestách : Cyklus sedmipřednáškový / Sest. Jiří Pešek. - Praha : Sdružení historiků ČR, 1997. - 102 s. - Res. angl.

HRDLIČKA, Jaroslav 15
Vlastimil Kybal a Univerzita Karlova / Jaroslav Hrdlička. - Brno : 3K, 1997. - 176 s. - (Pontes Pragenses ; Sv. 5)

IN MEMORIAM 16
In memoriam Josefa Macka : 1922-1991 = In memoriam Josef Macek / Uspoř. Miloslav Polívka, František Šmahel. - Praha : Historický ústav AV ČR, 1996. - 339 s.

JECHOVÁ, Květa 17
Životní příběh v moderních dějinách / Květa Jechová. - In: Historické studie / Uspoř. Oldřich Tůma. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998. - 287 s. - S. 58-65.

JIROUŠEK, Bohumil 18
Osudy českého historika za protektorátu : Příspěvek k životopisu Josefa Klika / Bohumil Jiroušek. - In: Jihočeský sborník historický. - Roč. 65, (1996), s. 120-128. - Res. něm.

JIROUŠEK, Bohumil 19
Sto let od narození Josefa Kliky / Bohumil Jiroušek. - In: Jihočeský sborník historický. - Roč. 65, (1996), s. 221.

JULÍNEK, Stanislav 20
Plánování dějepisné výuky / Stanislav Julínek. - In: Sborník prací pedagogické fak. Masarykovy univerzity v Brně. - Roč. 131, č. 13 (1996), s. 89-99. - Res. něm.

KOLLMANN, Josef 21
Dr. Jaroslav Prokeš, archivář, historik, učitel :

Medailón k 100. výročí narození / Josef Kollmann. - In: Paginae historiae. - Roč. 5, (1997), s. 123-162. - Res. něm.

KUTNAR, František -MAREK, Jaroslav 22
Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví : Od počátku národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století / František Kutnar, Jaroslav Marek. - Praha : Lidové noviny, 1997. - 1065 s. : fotogr. - (Česká historie ; Sv. 3)

LOEWENSTEIN, Bedřich 23
Evropská občanská válka 1917-1945 / Bedřich Loewenstein. - In: Historické studie / Uspoř. Oldřich Tůma. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998. - 287 s. - S. 97-109. - Rec. na : Der europäische Bürgerkrieg 1917-1945 : Nationalsozialismus und Bolschewismus / Ernst Nolte. - München, 1997. - 553 s.

MANDLEROVÁ, Jana 24
Methodologische Erwägungen in der deutschböhmischen Historiographie am Ende der Habsburgermonarchie / Jana Mandlerová. - In: Die Böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848. 1. - Ústí nad Labem : Univerzita J. E. Purkyně, 1996. - S. 31-47. - (Acta Universitatis Purkynianae ; Slavogermanica 3/1996)

MAREČKOVÁ, Marie 25
K využití statistických materiálů ve výuce dějepisu / Marie Marečková. - In: Sborník prací pedagogické fak. Masarykovy univerzity v Brně. - Roč. 131, č. 13 (1996), s. 80-88. - Res. něm.

MÜLLER, Karel 26
PhDr. Vladimír Spáčil jubilantem / Karel Müller. - In: Ročenka Státního okresního archivu v Olomouci. - Roč. 4(23), (1995, vyd. 1996), s. 9-10.

NESEJT, František -WOLF, Vladimír 27
Výzkum postojů studentů k výuce dějepisu na Ústavu historických věd PdF Vysoké školy pedagogické v Hradci Králové / František Nesejt, Vladimír Wolf. - In: Východočeské listy historické. - Roč. 11/12, (1997), s. 127-130.

NESEJT, František 28
Životní jubileum doc. PhDr. Karla Štefka, CSc. / František Nesejt. - In: Východočeské listy historické. - Roč. 11/12, (1997), s. 239-240.

NIŽŇANSKÝ, Eduard 29
„Historikerstreit" v SRN po desiatich rokoch / Eduard Nižňanský. - In: Listy katedry historie a Historického klubu - pobočka Hradec Králové. - Roč. 10, (1996), s. 87-101.

OCCURSUS 30
Occursus-Setkání-Begegnung : Sborník ku poctě 65. narozenin prof. dr. Jana Křena / Ed. Zdeněk Pousta, Pavel Seifter, Jiří Pešek. - Praha : Karolinum, 1996. - 220 s.

PÁNEK, Jaroslav 31
Jiří Tywoniak 1919-1995 : Život a dílo českého historika, archiváře a organizátora vlastivědné práce / Jaroslav Pánek. - Benešov : Státní okresní archiv, 1997. - 135 s. : fotogr. - Res. něm.

PITRONOVÁ, Blanka 32
Andělín Grobelný - historik Slezska / Blanka Pitronová. - In: Ostrava. - Roč. 18, (1997), s. 454-461.

REIMAN, Michal 33
Ruské dějiny v kontextu moderního českého vývoje / Michal Reiman. - In: Slovanské historické studie : 1, Pocta Milanu Švankmajerovi. - Roč. 24, (1998), s. 33-38.

SAK, Robert 34
Šedesát let Jindřicha Pecky / Robert Sak. - In: Jihočeský sborník historický. - Roč. 65, (1996), s. 221-222.

SLÁDEK, Zdeněk 35
K sedmdesátinám Milana Švankmajera / Zdeněk Sládek. - In: Slovanské historické studie : 1, Pocta Milanu Švankmajerovi. - Roč. 24, (1998), s. 9-13.

SLEZÁK, Lubomír 36
K poctě Jaroslava Marka : Sborník prací k 70. narozeninám prof. dr. Jaroslava Marka / Uspoř. Lubomír Slezák, Radomír Vlček. - Praha : Historický ústav AV ČR, 1996. - 270 s. : fotogr. - (Práce Historického ústavu ČAV ; Řada C, Miscellanea ; Sv. 13) - Soub. něm. tit. list.

STANČÍK, Vladimír 37
Dvojí hospodářské dějiny? / Vladimír Stančík. - In: Historie - Historica. - Roč. 5(168), (1997), s. 131-136. - (Acta facultatis philosophicae Universitatis Ostraviensis ; Historica 5) - Res. angl.

ŠŤASTNÝ, Vladislav 38
Přínos Josefa Macůrka k rozvoji české historické polonistiky / Vladislav Šťastný. - In: Slovanské historické studie ; Pocta Henrykovi Batowskému. - Roč. 23, (1997), s. 11-22. - Res. angl.

ŠTEFEK, Karel 39
Josef Šusta : K filozofické a metodologické problematice jeho díla / Karel Štefek. - In: Listy katedry historie a Historického klubu - pobočka Hradec Králové. - Roč. 10, (1996), s. 66-75.

TEICH, Mikuláš 40
Milan Otáhal, Vilém Prečan a britští historici v roce 1971 / Mikuláš Teich. - In: Historické studie / Uspoř. Oldřich Tůma. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998. - 287 s. - S. 17-21.

VACULÍK, Jaroslav 41
K životnímu jubileu Stanislava Julínka / Jaroslav Vaculík. - In: Sborník prací Pedagogické fak. Masarykovy univerzity v Brně. - Roč. 138, č. 16 (1997), s. 132-133.

VALENTA, Jaroslav 42
Laudatio k 90. narozeninám prof. dr.hab. Henryka Adama Batowského (1907-1997) / Jaroslav Valenta. - In: Slovanské historické studie : Pocta Henrykovi Batowskému. - Roč. 23, (1997), s. 7-9.

VAŠÍČEK, Zdeněk 43
Obrazy minulosti : O bytí, poznání a podání minulého času / Zdeněk Vašíček. - Praha : Prostor, 1996. - 140 s. - (Střed ; Sv. 13) - Z franc. orig. přel. autor.

VEBER, Václav 44
Ruské a sovětské dějiny v české poválečné historiografii / Uspoř. Václav Veber. - Praha : Karolinum, 1996. - 94 s.

VELFL, Josef 45
Odešel navždy PhDr. Jiří Tywoniak / Josef Velfl. - In: Podbrdsko. - Roč. 3, (1996), s. 135-137.

VELFL, Josef 46
Významné životní jubileum PhDr. Jiřího Majera, CSc. / Josef Velfl. - In: Podbrdsko. - Roč. 4, (1997), s. 190-193.

WIESNER, Ivo 47
Národ v lénu bohů / Ivo Wiesner. - Ústí nad Labem : AOS Publ., 1996. - 133 s.

Z ARCHIVNÍCH 48
Z archivních depozitářů : Pavle Burdové k 70. narozeninám. - Praha : Státní ústřední archiv, 1998. - 135 s. : fotogr.

ZWETTLER, Otto 49
K problematice interpretace dějin ve výuce dějepisu v Německu v letech 1933-1945 / Otto Zwettler. - In: Sborník prací pedagogické fak. Masarykovy univerzity v Brně. - Roč. 131, č. 13 (1996), s. 71-79. - Res. něm.

Viz též 73, 112, 114, 120, 148, 151, 173, 175, 450, 469, 489, 512, 537, 569, 973

I.B Archivy, vědecké společnosti, organizace vědecké práce, sborníky z konferencí s historickou tematikou, katalogy výstav

BEČVÁŘ, Josef 50
Ústav pro výzkum veřejného mínění ČSAV : 1967-1972 / Josef Bečvář. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1996. - 143 s. : 4 s. příl. - (Materiály, studie, dokumenty ; 4/1996) - Výzkumný projekt Česká společnost v období normalizace a revoluce 1969-1989.

CELOSTÁTNÍ 51
Celostátní studentská vědecká konference „Historie 1996" : [Konference]. Hradec Králové, 26.11.1996-28.11.1996. - Hradec Králové : Pedagogická fak. VŠP, 1997. - 198 s.

6. CELOSTÁTNÍ 52
6. Celostátní konference archivářů ČR : Výpočetní technika v archivnictví. Benešov, 02.05.1995-04.05.1995. - Praha : Státní ústřední archiv, 1996. - 130 s. - (Zpravodaj ČIS-Státní ústřední archiv v Praze ; Č. 44)

ČESKÉ 53
České a slovenské zemědělství v letech 2. světové války : [Konference]. Uherské Hradiště, 17.04.1996-18.04.1996 / Sest. Blanka Rašticová. - Uherské Hradiště : Slovácké muzeum, 1996. - 159 s. - (Studie Slováckého muzea ; 1)

ČESKÉ 54
České země a Španělsko : Z dějin česko-španělských vztahů : [Sympozium]. Ostrava, 03.10.1994-06.10.1994 / Uspoř. Ivo Barteček, Jaroslav Reska. - Ostrava : Filozofická fak. Ostravské univerzity, 1996. - 157 s. - Res. špan.

ČESKOSLOVENSKO 55
Československo po sovětské okupaci 1968 : [Seminář]. Olomouc, 21.11.1996. - Olomouc : Pedagogická fak. UP, 1997. - 42 s. - (Práce Katedry občanské výchovy Pedagogické fak. UP ; Sv. 7)

ČESKOSLOVENSTVÍ 56
Československí, středoevropanství, evropanství : 1918-1998 : Úvahy, svědectví a fakta : Výběr studií, myšlenek, shrnujících přehledů encyklopedické povahy, návrhů a závěrů odborné mezinárodní konference konané k 80. výročí vzniku Československa : [Konference]. Luhačovice, 25.08.1997-26.08.1997 / Red. Stanislava Kučerová ...[aj.]. - Brno : Konvoj, 1998. - 536 s.

ČEŠI 57
Češi v nacistických koncentračních táborech, káznicích a věznicích : Materiály z vědecké konference : [Konference]. Praha, 19.09.1996-20.09.1996 / Uspoř. Miloslav Moulis. - Praha : Český svaz bojovníků za svobodu, 1996. - 93 s.

FONDY 58
Fondy Archivu Akademie věd České republiky zpracované v desetiletí 1986-1995 / Hana Barviková, Helena Janderová, Magdalena Pokorná, Václav Podaný. - In: Práce z dějin Akademie věd = Studia historiae Academiae scientiarum. - Roč. 5, (1997), s. 297-357. - Res. angl.

GAWRECKI, Dan 59
Věstník Matice opavské - Slezský sborník 1878-

1996 / Dan Gawrecki. - In: Mikulovská sympozia. - Roč. 24, (1997), s. 83-88. - Res. něm. - Akce: 24. mikulovské sympozium : Kulturní periodika na Moravě, Mikulov, 17.10.1996-18.10.1996.

HANZALOVÁ, Jarmila 60
Soupis písemných pozůstalostí a rodinných archivů v České republice / Uspoř. Jarmila Hanzalová. - Praha : Sekce archivní správy Ministerstva vnitra ČR, 1997. - 769 s.

HISTORIE 61
Historie 1995 : [Celostátní studentská vědecká konference]. Ostrava, 27.11.1995-29.11.1995 / Ed. Ivo Barteček. - Ostrava : Filozofická fak. Ostravské univerzity, 1996. - 139 s.

CHOCHOLÁČ, Bronislav 62
Matice moravská : Dějiny spolku od počátku do současnosti / Bronislav Chocholáč. - Brno : Matice moravská, 1997. - 32 s.

12. INTERNATIONAL 63
12. International Economic History Congress : Sess. B 13 The Cooperative Movement in Historical Perspective its Role, Forms and Economic Social and Cultural Impact : [Kongres]. Sevilla, 1998 / Ed. Lidmila Němcová. - Praha : Vysoká škola ekonomická, 1998. - 84 s. - (Studie z hospodářských dějin ; 2/1998)

-JAVA- 64
Zasedání česko-polské komise humanitních věd ve Vratislavi / -java-. - In: Slovanský přehled. - Roč. 83, č. 4 (1997), s. 439. - Akce: Zasedání česko-polské komise humanitních věd (dř. historiků), Wroclaw, 28.10.1997-29.10.1997.

JIROUŠEK, Bohumil 65
Dějiny jako argument / Bohumil Jiroušek. - In: Jihočeský sborník historický. - Roč. 65, (1996), s. 226-227. - Akce: Geschichte als Argument [41. Deutscher Historikertag], München, 17.09.1996-20.09.1996.

KAHUDA, Jan 66
Dodatky a doplňky ke sbírce patentů Státního ústředního archivu v Praze / Zprac. Jan Kahuda. - Praha : Státní ústřední archiv, 1997. - 27 s. - Res. něm.

KAŇÁK, Bohdan -KOUDELA, Miroslav 67
Konference o problematice archivních badatelen / Bohdan Kaňák, Miroslav Koudela. - In: Ročenka Státního okresního archivu v Olomouci 1997. - Roč. 6(25), (1998), s. 55-57. - Akce: Badatelna a badatelé - využívání a ochrana archiválií [7. celostátní konference archivářů ČR], Benešov u Prahy, 05.05.1997-07.05.1997.

KAŇÁK, Bohdan 68
Využívání archivních fondů ve Státním okresním archivu v Olomouci v letech 1973-1995 / Bohdan Kaňák. - In: Ročenka Státního okresního archivu v Olomouci 1997. - Roč. 6(25), (1998), s. 41-44.

KLIMEK, Antonín 69
Průvodce Armádním muzeem / Aut. textu Antonín Klimek ; Fotogr. Aleš Knížek, Jitka Svitáková. - Praha : Historický ústav Armády ČR, 1996. - 97 s. : fotogr.

KNÍŽEK, Aleš -RAJLICH, Jiří 70
Historický ústav Armády České republiky = The History Institute of the Army of the Czech Republic / Zprac. Aleš Knížek, Jiří Rajlich. - Praha : Ministerstvo obrany ČR, 1997. - 75 s. : fotogr.

KOHÁROVÁ, Marta 71
Česko-slovenské vztahy V. : Česká a slovenská společnost mezi válkou a mírem v letech 1945-1946 / Marta Kohárová. - In: Listy katedry historie a Historického klubu - pobočka Hradec Králové. - Roč. 10, (1996), s. 36. - Akce: Česká a slovenská společnost mezi válkou a mírem v letech 1945-1946 [Seminář], Liberec, 21.08.1995-22.08.1995.

KOHÁROVÁ, Marta 72
Tvorba učebnic dějepisu v Polsku, na Slovensku a v České republice / Marta Kohárová. - In: Listy katedry historie a Historického klubu - pobočka Hradec Králové. - Roč. 10, (1996), s. 35. - Akce: Tvorba učebnic dějepisu [Mezinárodní konference], Brno, 21.06.1995-22.06.1995.

KORDIOVSKÝ, Emil 73
Periodika jihomoravských archivářů / Emil Kordiovský. - In: Mikulovská sympozia. - Roč. 24, (1997), s. 53-59. - Res. něm. - Akce: 24. mikulovské sympozium : Kulturní periodika na Moravě, Mikulov, 17.10.1996-18.10.1996.

KOTYK, Jiří 74
Mezinárodní vědecká konference o Janu Masarykovi / Jiří Kotyk. - In: Východočeské listy historické. - Roč. 11/12, (1997), s. 221-223. - Akce: Jan Masaryk, diplomat - státník - humanista [Mezinárodní vědecká konference], Praha, 13.09.1996-15.09.1996.

KOUDELA, Miroslav 75
Zpřístupňování fondů ve Státním okresním archivu v Olomouci v letech 1976-1997 / Miroslav Koudela. - In: Ročenka Státního okresního archivu v Olomouci 1997. - Roč. 6(25), (1998), s. 37-41.

KRYSTALIZACE 76
Krystalizace struktury politických stran v České republice po roce 1989 : [Konference], Praha, 21.09.1995-22.09.1995 / Uspoř. Vladimíra Dvořáková, Aleš Gerloch. - Praha : Česká spo-

lečnost pro politické vědy, 1996. - 127 s.

KUKÁNOVÁ, Zlatuše - MATUŠÍKOVÁ, Lenka 77
Soupis matrik židovských náboženských obcí na Moravě / Zlatuše Kukánová, Lenka Matušíková. - In: Paginae historiae. - Roč. 5, (1997), s. 187-218.

KUKÁNOVÁ, Zlatuše - MATUŠÍKOVÁ, Lenka 78
Soupis matrik židovských náboženských obcí v Čechách. 4 / Zlatuše Kukánová, Lenka Matušíková. - In: Paginae historiae. - Roč. 4, (1996), s. 152-181. - Část [1]-3 in: Paginae historiae, roč. 1-3 (1993-1995), s. 72-151, 90-138, 208-247.

KUKÁNOVÁ, Zlatuše 79
Zřízení a historie českého oddělení konzultační knihovny ve Vatikánu / Zlatuše Kukánová. - In: Paginae historiae. - Roč. 4, (1996), s. 216-226. - Res. něm.

KUNT, Miroslav 80
Vývoj dopravního archivnictví v Československu se zvláštním zřetelem k archivům železničním / Miroslav Kunt. - In: Paginae historiae. - Roč. 4, (1996), s. 227-262. - Res. něm.

MAJER, Jiří 81
Muzeum třetího odboje v Příbrami (1992-1997) / Jiří Majer. - In: Podbrdsko. - Roč. 4, (1997), s. 199-202.

MALINA, Jiří - MUSIL, František 82
Východočeské historicko-vlastivědné sborníky : Stručná historie jejich vydávání / Jiří Malina, František Musil. - In: Východočeské listy historické. - Roč. 11/12, (1997), s. 131-146.

MASARYK, JAN 83
Jan Masaryk : Diplomat, státník, humanista : Sborník příspěvků na mezinárodní konferenci ke 110. výročí narození Jana Masaryka. 1-2 : [Konference]. Praha. 13.09.1996-14.09.1996 / Sest. Otto Klička, Zuzana Lehmannová [...aj.]. - Praha : Vysoká škola ekonomická, 1996. - 223 s. ; 230 s. - Res. angl.

MEZINÁRODNÍ 84
Mezinárodní vědecká konference : TGM, Rusko a Evropa, dílo-vize-přítomnost : Zprávy o průběhu jednotlivých sekcí / Jindřich Srovnal, Vladimír Svatoň, Radomír Vlček, -ev-. - In: Slovanský přehled. - Roč. 83, č. 4 (1997), s. 450-455. - Akce: TGM, Rusko a Evropa, dílo-vize-přítomnost [Mezinárodní konference]. Praha. 12.09.1997-14.09.1997.

MIŠKOVSKÁ, Zuzana - PEJŠA, Jaroslav 85
Archivní prameny Kolínska / Sest. Zuzana Miškovská, Jaroslav Pejša. - Kolín : Státní okresní archiv, 1996. - 99 s. : fotogr.

MORÁVEK, Jan 86
Mezinárodní letní škola „Mnohonárodnostní Evropa : Historie a politologie", Krym, 12.-24.8.1996 / Jan Morávek. - In: Východočeské listy historické. - Roč. 11/12, (1997), s. 227-228. - Akce: Mnohonárodnostní Evropa : Historie a politologie [Mezinárodní letní škola]. Olenevka. 12.08.1996-24.08.1996.

NÁRODNÍ 87
Národní odboj a politické, kulturní a vojenské aspekty osvobození Plzně a západních Čech americkou armádou : Sborník : Kultura, historie a současnost Plzně : [Mezinárodní konference]. Plzeň. 03.05.1995-04.05.1995. - Plzeň : Západočeská univerzita, 1996. - 114 s. : fotogr. - (Sborník Západočeské univerzity v Plzni a USIS Prague)

NEKUDA, Vladimír 88
Padesát let Vlastivědného věstníku moravského / Vladimír Nekuda. - In: Mikulovská sympozia. - Roč. 24, (1997), s. 61-65. - Res. něm. - Akce: 24. mikulovské sympozium : Kulturní periodika na Moravě . Mikulov. 17.10.1996-18.10.1996.

NĚMEČEK, Jan 89
Bohemika k 1. polovině 20. století v Hoover Institution Archives ve Stanfordu / Jan Němeček. - In: Slovanský přehled. - Roč. 83, č. 3 (1997), s. 335-339.

NĚMEČEK, Jan 90
Konference o prvních poválečných volbách ve střední a jihovýchodní Evropě / Jan Němeček. - In: Slovanský přehled. - Roč. 82, č. 3/4 (1996), s. 347-348. - Akce: Prvé povojnové voľby v strednej a juhovýchodnej Európe [Vědecká konference]. Bratislava. 15.10.1996-16.10.1996.

NESEJT, František 91
Studentská vědecká konference - Historie 1995 / František Nesejt. - In: Listy katedry historie a Historického klubu - pobočka Hradec Králové. - Roč. 10, (1996), s. 37-38. - Akce: Historie 1995 [Studentská vědecká konference]. Ostrava. 27.11.1995-29.11.1995.

PACLÍK, Jiří 92
Kolektivní reakce na nacistickou invazi a zřízení okupačního režimu v evropských státech : Konference - sborník - zpráva editora / Jiří Paclík. - In: Historie - Historica. - Roč. 4(162), (1996), s. 183-185. - (Acta facultatis philosophicae Universitatis Ostraviensis ; Historica 4) - Rec. na : Anpassung - Kollaboration - Widerstand : Kollektive Reaktionen auf die Okkupation / Hrsg. W. Benz, J. Houwink ten Cate, G. Otto. - Berlin : Metropol, 1996. - 303 s. - Akce: Anpassung - Kollaboration - Widerstand [Pracovní setkání]. Wien. 04.10.1995-06.10.1995.

PALUZGOVÁ, Vanda 93
Německá historicko-vlastivědná periodika na severní Moravě a ve Slezsku / Vanda Paluzgová. - In: Mikulovská sympozia. - Roč. 24, (1997), s. 95-100. - Res. něm. - Akce: 24. mikulovské sympozium : Kulturní periodika na Moravě. Mikulov. 17.10.1996-18.10.1996.

PANTŮČEK, Svetozár 94
Akademie věd České republiky : Informační příručka / Odp. red. Svetozár Pantůček. - Praha : Informační servis kanceláře AV ČR, 1996. - 180 s.

PÍSKOVÁ, Milada 95
Časopis Vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci / Milada Písková. - In: Mikulovská sympozia. - Roč. 24, (1997), s. 89-94. - Res. něm. - Akce: 24. mikulovské sympozium : Kulturní periodika na Moravě. Mikulov. 17.10.1996-18.10.1996.

PODANÝ, Václav - SCHWIPPEL, Jindřich 96
Předchůdci Archivu Akademie věd České republiky (konec 18. století - 1992) / Václav Podaný, Jindřich Schwippel. - In: Práce z dějin Akademie věd = Studia historiae Academiae scientiarum. - Roč. 5, (1997), s. 223-264. - Res. angl.

PODANÝ, Václav - BARVÍKOVÁ, Hana 97
Ruská a ukrajinská emigrace v Československé republice 1918-1938 : Přehled archivních fondů a sbírek uložených v České republice / Václav Podaný, Hana Barvíková ... [aj.]. - Praha : Archiv AV ČR, 1996. - 106 s. - (Práce z dějin ČAV : Series B ; 9/1996)

PRÁCE 98
Práce studentů. 2, Práce z historického semináře katedry historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity / Red. a úvod Jiří Paclík. - Ostrava : Filozofická fak. Ostravské univerzity, 1996. - 106 s. - (Folia historica ; 2)

RŮŽE 99
Růže mezi trním : Ženy v politickém životě : Sborník ze semináře Žena a politika : [Seminář]. Praha. 03.05.1996-05.05.1996 / Sest. Eva Hauserová. - Praha : Zelený kruh, 1996. - 78 s. : obr. - Zvl. č. Zpravodaje Zeleného kruhu.

SETKÁNÍ 100
Setkání na hranici : 2. Česko-hornofalcké archivní symposium (1994) = Treffen an der Grenze : 2. Böhmisch-Oberpfalzer Archivsymposium. 1994. - Ústí nad Labem : Albis international, 1997. - 175 s.

SLOUKA, Zdeněk J. 101
Průhledy k vědní politice České republiky / Zdeněk J. Slouka. - In: Práce z dějin Akademie věd = Studia historiae Academiae scientiarum. - Roč. 5, (1997), s. 97-129. - Res. angl.

SMUTNÁ, Kateřina 102
Publikační činnost Moravského zemského archivu v Brně / Kateřina Smutná. - In: Mikulovská sympozia. - Roč. 24, (1997), s. 149-154. - Res. něm. - Akce: 24. mikulovské sympozium : Kulturní periodika na Moravě. Mikulov. 17.10.1996-18.10.1996.

SOUPIS 103
Soupis polonik. 2 / Zprac. kol. aut. pod ved. H. Sýkorové. - Praha : Státní ústřední archiv, 1996. - 120 s. - (Retroinformace ; 12) - Část 1 vyd. v r. 1995.

SPÁČIL, Vladimír 104
Minulost a současnost Státního okresního archivu v Olomouci / Vladimír Spáčil. - In: Ročenka Státního okresního archivu v Olomouci. - Roč. 4(23), (1995 vyd. 1996).

SPÁČIL, Vladimír 105
Zpráva o činnosti Státního okresního archivu v Olomouci za rok 1996 / Vladimír Spáčil. - In: Ročenka Státního okresního archivu v Olomouci 1996. - Roč. 5(24), (1997), s. 9-13.

SPÁČIL, Vladimír 106
Zpráva o činnosti Státního okresního archivu v Olomouci za rok 1997 / Vladimír Spáčil. - In: Ročenka Státního okresního archivu v Olomouci 1997. - Roč. 6(25), (1998), s. 11-30.

SPOLEČNĚ 107
Společné cesty, oddělené cesty : Budoucnost vztahů mezi státem a církvemi = Gemeinsame Wege, getrennte Wege : Die Zukunft der Beziehungen zwischen Staat und Kirchen. Akce: Budoucnost vztahů mezi státem a církvemi : [Konference]. Praha. 06.09.1996-07.09.1996. - Praha : Nadace Konrada Adenauera, 1996. - 80 s. - (Středoevropské perspektivy ; 4) - Tištěno zvratmo. - Soub. text něm.

STÍSKAL, Jiří - ONDERKA, Tomáš 108
Zapadlí vlastenci / Jiří Stiskal, Tomáš Onderka. - In: Historie - Historica. - Roč. 5(168), (1997), s. 187-195. - (Acta facultatis philosophicae Universitatis Ostraviensis ; Historica 5) - Res. angl.

ŠMIDÁK, Miroslav 109
Legislativní úprava vědecké a výzkumné činnosti v České republice po listopadu 1989 / Miroslav Šmidák. - In: Práce z dějin Akademie věd = Studia historiae Academiae scientiarum. - Roč. 5, (1997), s. 77-96. - Res. angl.

ŠTARHA, Ivan 110
Časopis Selský archiv a počátky místních archivů na Moravě / Ivan Štarha. - In: Mikulovská sympozia. - Roč. 24, (1997), s. 141-147. - Res. něm. - Akce: 24. mikulovské sympozium : Kulturní periodika na Moravě. Mikulov. 17.10.1996-18.10.1996.

ŠTĚPÁNEK, Kamil 111
Na téma : Historické vzdělávání / Kamil Štěpánek. - In: Sborník prací Pedagogické fak. Masarykovy univerzity v Brně. - Roč. 138, č. 16 (1997), s. 132-136. - Akce: Historické vzdělávání [Mezinárodní konference]. Brno. 30.10.1996.

TVORBA 112
Tvorba učebnic dějepisu v Polsku, na Slovensku a v České republice : Sborník příspěvků z mezinárodní konference : [Konference]. Brno. 21.06.1995-22.06.1995 / Sest. Jaroslav Vaculík. - Brno : Masarykova univerzita, 1996. - 114 s.

VEBER, Václav 113
Zpráva o 2. zasedání česko-ruské komise historiků a archivářů / Václav Veber. - In: Slovanský přehled. - Roč. 83, č. 2 (1997), s. 246. - Akce: 2. zasedání česko-ruské komise historiků a archivářů. Moskva. 28.04.1997-30.04.1997.

VLČEK, Radomír 114
Konference o životě a díle profesora Josefa Macůrka / Radomír Vlček. - In: Slovanský přehled. - Roč. 82, č. 2 (1996), s. 221-222. - Akce: Josef Macůrek a jeho přínos pro dějepisectví o střední a východní Evropě [Kolokvium]. Brno. 02.04.1996.

VOJENSKÁ 115
Vojenská letiště v Čechách a na Moravě po roce 1918 : [Konference]. České Budějovice. 06.06.1997-07.06.1997 / Sest. Jiří Petráš. - České Budějovice : Jihočeské muzeum, 1997. - 93 s. : fotogr.

VOJTÁŠEK, Filip 116
Digitální faksimilia dokumentů z historických fondů jako prostředek jejich ochrany a širokého zpřístupnění / Filip Vojtášek. - In: Práce z dějin Akademie věd = Studia historiae Academiae scientiarum. - Roč. 5, (1997), s. 171-220. - Res. angl.

VORÁČEK, Emil 117
„Elity v procesu konsolidace společensko-politických struktur ve východní Evropě" / Emil Voráček. - In: Slovanský přehled. - Roč. 83, č. 2 (1997), s. 189-194. - Akce: Elity v procesu konsolidace společensko-politických struktur ve východní Evropě [Konference]. Berlín. 19.04.1996-20.04.1996.

VORÁČEK, Emil 118
Současné možnosti pramenného studia vývoje SSSR ve 20.-30. letech v ústředních ruských archivech / Emil Voráček. - In: Slovanský přehled. - Roč. 82, č. 3/4 (1996), s. 273-285. - Res. angl.

WOLF, Vladimír - FELCMAN, Ondřej 119
Ústav historických věd PdF v roce 1996 / Vladimír Wolf, Ondřej Felcman. - In: Východočeské listy historické. - Roč. 11/12, (1997), s. 121-126.

Viz též 21, 48, 121, 125, 172, 438, 744

I.C Bibliografie

BALATKOVÁ, Jitka 120
Epilog životního díla prof. MUDr. E. Wondráka CSc. / Jitka Balatková. - In: Ročenka Státního okresního archivu v Olomouci 1997. - Roč. 6(25), (1998), s. 58-59.

BAREŠOVÁ, Jana 121
Soupis periodik okresu Příbram uložených ve Státním okresním archivu Příbram / Jana Barešová. - In: Podbrdsko. - Roč. 4, (1997), s. 207-209.

BEČVÁŘOVÁ, Iveta 122
Přírůstky regionální literatury : 1993-1995 / Zprac. Iveta Bečvářová. - Plzeň : Státní vědecká knihovna, 1996. - 80 s.

BIBLIOGRAFIE 123
Bibliografie české knižní tvorby : 1945-1960. Díl 5, Rejstřík překladů. - Praha : Národní knihovna ČR, 1996. - 217 s.

BIBLIOGRAFIE 124
Bibliografie dějin Československa za rok 1991 = The Bibliography of the History of Czechoslovakia for the Year 1991 / Na databáz. zprac. spoluprac. Ivana Mikuličová, Milada Drašnarová, Jiří Novotný, Vendula Vaňková, Jan Vlk ; Slov. část sest. a red. přehl. Alžbeta Sedliaková. - Praha : Historický ústav AV ČR, 1997. - 340 s. - (Práce HÚ AV ČR : Řada D, Bibliographia ; Sv. 4)

BIBLIOGRAFIE 125
Bibliografie zahraniční archivní literatury 1990-1992. - In: Sborník archivních prací. - Roč. 46, č. 1 (1996), s. 3-253.

BOROVEC, Petr 126
Regionální literatura Pardubicka z let 1991-1995 / Sest. Petr Borovec. - In: Listy katedry historie a Historického klubu - pobočka Hradec Králové. - Roč. 10, (1996), s. 144-154.

BŘEŇOVÁ, Věra - 127
ROHLÍKOVÁ, Slavěna - TŮMA, Oldřich
Bibliografie českých/československých dějin 1918-1945 : Výběr knih, sborníků a článků vydaných v letech 1990-1995. Sv. 1-2, Rejstříky. / Zprac. Věra Břeňová, Slavěna Rohlíková, Oldřich Tůma ; Úvod Vilém Prečan. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1997. - 419 s. ; 148 s. - Res. angl.

BŘEŇOVÁ, Věra 128
Bibliografie prací Milana Otáhala / Z podkladů

autora a databází ÚSD zprac. Věra Břeňová. - In: Historické studie / Uspoř. Oldřich Tůma. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998. - 287 s. - S. 280-285.

ČESKÁ 129
Česká národní bibliografie : Zahraniční bohemika : 1994 = Czech National Bibliography : Foreign Bohemica = Tschechische national Bibliographie : Ausländische Bohemika = Češskaja nacional'naja bibliografija : Zarubežnaja bogemika / Odp. red. Bohdana Stoklasová. - Praha : Národní knihovna ČR, 1996. - 472 s.

DOHNALOVÁ, Emilie - MUSILOVÁ, Eva 130
Bibliografie okresu Olomouc. 1, Město Olomouc / Emilie Dohnalová, Eva Musilová. - Brno : Státní vědecká knihovna, 1997. - 441 s. - (Bibliografie a prameny k vývoji Moravy ; 27)

DOHNALOVÁ, Emilie - MUSILOVÁ, Eva 131
Bibliografie okresu Olomouc. 2, Ostatní města a obce olomouckého okresu / Emilie Dohnalová, Eva Musilová. - Brno : Muzejní a vlastivědná společnost, 1996. - 431 s. - (Bibliografie a prameny k vývoji Moravy ; 26)

DOHNALOVÁ, Emilie 132
Retrospektivní bibliografie zpracovávané ve Státní vědecké knihovně v Olomouci / Emilie Dohnalová. - In: Ročenka Státního okresního archivu v Olomouci 1997. - Roč. 6(25), (1998), s. 49-53.

DVOŘÁKOVÁ, Tereza 133
Česká kinematografie v období normalizace 1969-1975 : Výběrová bibliografie / Zprac. Tereza Dvořáková. - In: Iluminace. - Roč. 9, č. 1(25) (1997), s. 216-227.

FIKEJZ, Miloš 134
Česká nová vlna - článková bibliografie / Zprac. Miloš Fikejz. - In: Iluminace. - Roč. 8, č. 1(21) (1996), s. 149-158.

GRUNTORÁD, Jiří 135
Informace o Chartě 77 : 1978-1990 : Článková bibliografie / Sest. Jiří Gruntorád. - Brno : Doplněk, 1998. - 628 s.

HANÁKOVÁ, Jitka 136
Edice českého samizdatu : 1972-1991 / Jitka Hanáková. - Praha : Národní knihovna ČR, 1997. - 368 s.

HROMÁDKA, Miloslav - ŠIMKOVÁ, Marie 137
Ochrana přírody ve východních Čechách 1991-1992 : Výběrová bibliografie / Miloslav Hromádka, Marie Šimková. - Hradec Králové : Státní vědecká knihovna, 1996. - 83 s.

KATALOG 138
Katalog knižních přírůstků za rok 1996. 1, A-J ; 2, K-O.. - Olomouc : Státní vědecká knihovna, 1997. - Přeruš. str. - (Publikace Státní vědecké knihovny ; 2/1997)

KNOPP, František 139
Česká literatura v exilu 1948-1989 : Bibliografie / František Knopp ; Předml. Jaroslav Dresler ; Ed. Lubomír Houdek. - Praha : Makropulos, 1996. - 634 s.

KOVÁŘOVÁ, Alena 140
Severní Morava : Regionální přírůstky knih a časopisů za rok 1996 / Alena Kovářová. - Olomouc : Státní vědecká knihovna, 1997. - 199 s. - (Publikace Státní vědecké knihovny ; Č. 16/1997)

KRÁTKÝ, Karel 141
O evropské integraci, bezpečnosti a spolupráci : Bibliografie prací z produkce ÚMV 1990-1996 / Sest. Karel Krátký. - Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1996. - 75 s.

KUBÍČEK, Jaromír 142
Bibliografie k dějinám měst České republiky / Zprac. Jaromír Kubíček ; Úvod Jaroslav Pánek. - Brno : Sdružení knihoven ČR, 1997. - 275 s.

KUPKOVÁ, Stanislava - 143
ŠIMKOVÁ, Marie - VORLOVÁ, Dana
Tvorba východočeských autorů 1991-1992 : Bibliografický přehled / Zprac. Stanislava Kupková, Marie Šimková, Dana Vorlová. - Hradec Králové : Státní vědecká knihovna, 1997. - 115 s.

LABUŤOVÁ, Jindřiška 144
Kruh 1967-1992 : Bibliografie nakladatelství Kruh v Hradci Králové se vzpomínkou koláží Jana Dvořáka Letokruhy / Zprac. Jindřiška Labuťová. - Hradec Králové : Státní vědecká knihovna, 1996. - 198 s.

LABUŤOVÁ, Jindřiška 145
Východní Čechy v tisku 1994 : Soupis článků / Sest. Jindřiška Labuťová. - Hradec Králové : Státní vědecká knihovna, 1996. - 392 s.

LITERÁRNÍ 146
Literární bibliografie : Severní Morava 1990-1995 / Red. Naďa Smékalová. - Olomouc : Státní vědecká knihovna, 1997. - 165 s. - (Publikace Státní vědecké knihovny v Olomouci ; 17/1997)

MARTINCOVÁ, Šárka 147
Bibliografie [Židé v Československu 1983-1996] / Šárka Martincová. - In: Židé v novodobých dějinách / Uspoř. Václav Veber. - Praha : Univerzita Karlova, 1997. - 323 s. - S. 289-309.

MIČKA, Stanislav 148
Bibliografie diplomových prací obhájených na katedře historie filozofické fakulty OU (dřívější pedagogické fakultě v Ostravě) v letech 1961-

1996 / Stanislav Mička. - In: Ostrava. - Roč. 18, (1997), s. 471-484.

MINAŘÍKOVÁ, Heda 149
Personální bibliografie 1986-1995 PhDr. Vladimíra Spáčila / Heda Minaříková. - In: Ročenka Státního okresního archivu v Olomouci. - Roč. 4(23), (1995 vyd. 1996), s. 11-13.

NĚMEC, Jiří - SOUČEK, David 150
Jan Patočka : Bibliografie 1928-1996 / Sest. Jiří Němec, David Souček ; Dohotovili Ivan Chvatík, Karel Novotný, Věra Soudilová-Schifferová, Ladislava Švandová. - Praha : Oikoymenh, 1997. - 303 s.

PAČÍSKOVÁ, Taťána 151
Výběrová bibliografie historiografické literatury Karlovarska z let 1990-1996 / Taťána Pačísková. - In: Historický sborník Karlovarska. - Roč. 5, (1997), s. 199-230.

PEKOVÁ, Jana 152
Severočeský kraj v tisku 1976 : Soupis publikací a článků. 1, Severočeský kraj jako celek-Liptice ; 2, Liska-Žíželice ; 3, Rejstříky. / Zprac. Jana Peková. - Ústí nad Labem : Státní vědecká knihovna, 1996. - 250 s. ; S. 251-523 ; S. 524-635. - (Prameny k souběžné regionální bibliografii Čech a Moravy)

PEKOVÁ, Jana 153
Severočeský kraj v tisku 1988 : Soupis publikací a článků. 1, Ahníkov-Lipová ; 2, Liptice-Židovice ; 3, Rejstříky. / Zprac. Jana Peková. - Ústí nad Labem : Státní vědecká knihovna, 1996. - 256 s. ; S. 257-527 ; S. 528-707. - (Prameny k souběžné regionální bibliografii Čech a Moravy)

PELANT, Jan 154
Bibliografie Gustava Hofmanna do roku 1994 / Jan Pelant. - Plzeň : Albis international, 1996. - 81 s. - Příl. sb. Minulostí Západočeského kraje 31.

PLANÁ, Ivana - KOVÁŘOVÁ, Alena 155
Město Ostrava v roce 1996 : Soupis publikací a článků / Ivana Planá, Alena Kovářová. - Olomouc : Státní vědecká knihovna, 1997. - 75 s. - (Publikace Státní vědecké knihovny ; 12/1997)

PLANÁ, Ivana 156
Morava v literatuře : 1995 / Ivana Planá. - Olomouc : Státní vědecká knihovna, 1996. - 113 s. - (Publikace Státní vědecké knihovny v Olomouci ; 5/1996)

PLANÁ, Ivana 157
Morava v literatuře : 1996 / Ivana Planá. - Olomouc : Státní vědecká knihovna, 1997. - 109 s. - (Publikace Státní vědecké knihovny v Olomouci ; 5/1997)

PLANÁ, Ivana - KOVÁŘOVÁ, Alena 158
Okres Bruntál v roce 1996 : Soupis publikací a článků / Ivana Planá, Alena Kovářová. - Olomouc : Státní vědecká knihovna, 1997. - 44 s. - (Publikace Státní vědecké knihovny ; 6/1997)

PLANÁ, Ivana - KOVÁŘOVÁ, Alena 159
Okres Frýdek-Místek v roce 1996 : Soupis publikací a článků / Ivana Planá, Alena Kovářová. - Olomouc : Státní vědecká knihovna, 1997. - 52 s. - (Publikace Státní vědecké knihovny ; 7/1997)

PLANÁ, Ivana - KOVÁŘOVÁ, Alena 160
Okres Karviná v roce 1996 : Soupis publikací a článků / Ivana Planá, Alena Kovářová. - Olomouc : Státní vědecká knihovna, 1997. - 42 s. - (Publikace Státní vědecké knihovny ; 8/1997)

PLANÁ, Ivana - KOVÁŘOVÁ, Alena 161
Okres Nový Jičín v roce 1996 : Soupis publikací a článků / Ivana Planá, Alena Kovářová. - Olomouc : Státní vědecká knihovna, 1997. - 52 s. - (Publikace Státní vědecké knihovny ; 9/1997)

PLANÁ, Ivana - KOVÁŘOVÁ, Alena 162
Okres Olomouc v roce 1996 : Soupis publikací a článků / Ivana Planá, Alena Kovářová. - Olomouc : Státní vědecká knihovna, 1997. - 134 s. - (Publikace Státní vědecké knihovny ; 10/1997)

PLANÁ, Ivana - KOVÁŘOVÁ, Alena 163
Okres Opava v roce 1996 : Soupis publikací a článků / Ivana Planá, Alena Kovářová. - Olomouc : Státní vědecká knihovna, 1997. - 76 s. - (Publikace Státní vědecké knihovny ; 11/1997)

PLANÁ, Ivana - KOVÁŘOVÁ, Alena 164
Okres Přerov v roce 1996 : Soupis publikací a článků / Ivana Planá, Alena Kovářová. - Olomouc : Státní vědecká knihovna, 1997. - 53 s. - (Publikace Státní vědecké knihovny ; 13/1997)

PLANÁ, Ivana - KOVÁŘOVÁ, Alena 165
Okres Šumperk v roce 1996 : Soupis publikací a článků / Ivana Planá, Alena Kovářová. - Olomouc : Státní vědecká knihovna, 1997. - 43 s. - (Publikace Státní vědecké knihovny ; 14/1997)

PLANÁ, Ivana - KOVÁŘOVÁ, Alena 166
Okres Vsetín v roce 1996 : Soupis publikací a článků / Ivana Planá, Alena Kovářová. - Olomouc : Státní vědecká knihovna, 1997. - 46 s. - (Publikace Státní vědecké knihovny ; 15/1997)

POLAKOVIČ, Daniel 167
The Jewish Museum in Prague : A Selective Bibliography [1911-1996] / Daniel Polakovič. - In: Judaica Bohemiae. - Roč. 32, (1996 vyd. 1997), s. 164-181.

PŘEROSTOVÁ, Lea 168
Jižní Morava v letech 1991-1995 : Bibliografický soupis historicko-vlastivědných publi-

kací a článků / Sest. Lea Přerostová. - Brno : Moravská zemská knihovna, 1998. - 306 s.

RACHŮNKOVÁ, Zdeňka - ŘEHÁKOVÁ, Michaela 169
Práce ruské, ukrajinské a běloruské emigrace vydané v Československu 1918-1945 : Bibliografie s biografickými údaji o autorech. Díl 1, sv. 1-3. / Bibliogr. zprac. Zdeňka Rachůnková, Michaela Řeháková. - Praha : Národní knihovna ČR, 1996. - xviii, 424 s. ; S. 427-849 ; S. 853-1472. - Soub. rus. tit. list.

TĚŠÍNSKÁ, Emilie 170
Bibliografie prací doc. PhDr. Ladislava Niklíčka, CSc. / Sest. Emilie Těšínská. - In: Práce z dějin Akademie věd = Studia historiae Academiae scientiarum. - Roč. 5, (1997), s. 11-28.

VACULÍK, Jaroslav 171
Diplomové práce z dějepisu obhájené na pedagogické fakultě MU v Brně v letech 1991-1995 / Jaroslav Vaculík. - In: Sborník prací pedagogické fak. Masarykovy univerzity v Brně. - Roč. 131, č. 13 (1996), s. 110-113.

VINDUŠKOVÁ, Anna - ŠATOCHINOVÁ, Marie 172
Informativní přehled : Výběrová bibliografie z archivnictví, pomocných věd historických a příbuzných oborů. Č. 11-14 / Sest. Anna Vindušková, Marie Šatochinová. - Praha : Státní ústřední archiv, 1996-1997. - 100 s. ; 65 s. ; 92 s. ; 71 s.

VÝBĚROVÁ 173
Výběrová bibliografie Milana Švankmajera. - In: Slovanské historické studie : 1, Pocta Milanu Švankmajerovi. - Roč. 24, (1998), s. 14-19.

Viz též 943

I.D Encyklopedická literatura, slovníky, příručky

ADRESÁŘ 174
Adresář nadací, občanských sdružení a církevních organizací : 1995/1996. - Praha : Informační centrum nadací a jiných neziskových organizací, 1996. - 247 s.

BENEŠ, Luděk 175
Adresář historiků v muzeích České republiky : 1996 / Luděk Beneš. - Praha : Asociace českých a moravskoslezských muzeí a galerií, 1996. - 46 s.

BIOGRAFICKÝ 176
Biografický slovník Slezska a severní Moravy. Seš. 5-9 / Red. Lumír Dokoupil. - Opava : Optys, 1996-1997. - 148 s. ; 147 s. ; 157 s. ; 136 s. ; 146 s. - Seš. 1-4 vyd. 1993-1995.

BITTNEROVÁ, Dana - SCHINDLER, Franz 177
Česká přísloví : Soudobý stav konce 20. století / Dana Bittnerová, Franz Schindler. - Praha : Karolinum, 1997. - 315 s.

BŘEZINA, Václav 178
Lexikon českého filmu : 2000 filmů 1930-1996 / Václav Březina. - Praha : Cinema, 1996. - 530 s. : fotogr.

ČEJKA, Eduard - HALADA, Jan 179
Slovník Klubu autorů literatury faktu / Uspoř. Eduard Čejka, Jan Halada. - Praha : Klub autorů literatury faktu, 1996. - Nestr.

ČESKÁ 180
Česká státní a vojenská symbolika = Czech State and Military Symbols / Ved. red. Jaroslav Roušar. - Praha : Ministerstvo obrany ČR, 1996. - 44 s. : fotogr.

EVROPSKÁ 181
Evropská unie od A do Z : Příručka evropské integrace / Ed. Werner Weidenfeld, Wolfgang Wessels ; Z něm. orig. přel. Alois Mikeštík a Marie Bednaříková. - Praha : Karolinum, 1997. - 398 s.

FAKTA 182
Fakta o sociální situaci v České republice. - Praha : Český statistický úřad, 1997. - 372 s.

HOJDA, Zdeněk - POKORNÝ, Jiří 183
Pomníky a zapomníky / Zdeněk Hojda, Jiří Pokorný. - Praha : Paseka, 1996. - 280 s.

JIŘÍK, Karel 184
Ostravské kalendárium 1996 / Karel Jiřík. - Šenov u Ostravy : Tilia, 1997. - 62 s.

JIŘÍK, Karel - PRZYBYLOVÁ, Blažena 185
Ostravské kalendárium 1997 / Karel Jiřík, Blažena Przybylová. - Šenov u Ostravy : Tilia, 1998. - 73 s. : fotogr.

KDO 186
Kdo je kdo : Obec spisovatelů. - Praha : Modrý jezdec, 1996. - 183 s.

KMONÍČKOVÁ, Eva 187
V roce 1995 zemřeli / Zprac. Eva Kmoníčková. - Brno : Moravská zemská knihovna, 1996. - 38 s.

KMONÍČKOVÁ, Eva 188
V roce 1996 zemřeli / Zprac. Eva Kmoníčková. - Brno : Moravská zemská knihovna, 1997. - 40 s.

KOHN, George C. 189
Velká encyklopedie válek : Průvodce válečnými konflikty od starověku až po dnešek / George C. Kohn ; Z angl. přel. Naděžda Funioková. - Brno : Jota, 1997. - 646 s. : fotogr. - (Military ; Sv. 16)

KUČA, Karel 190
Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. 1, A-G ; 2, H-Kole. / Karel Kuča. - Praha : Libri, 1996-1997. - 874 s. ; 938 s. : fotogr., mp. příl.

KUDRLIČKA, Vilém 191
Kalendárium kulturních osobností Šumavy a Chodska / Vilém Kudrlička ; Il. Iva Markvartová. - Praha : MMM, 1997. - 153 s.

KULTURNÍ 192
Kulturní instituce v České republice. - Praha : Informační a poradenské středisko pro místní kulturu, 1997. - 145 s.

LAŠŤOVKA, Marek 193
Pražský uličník : Encyklopedie názvů pražských veřejných prostranství. 1, A-N ; 2, O-Ž. / Zprac. Marek Lašťovka ...[aj.]. ; Úvod. stať Václav Ledvinka. - Praha : Libri, 1997-1998. - 604 s. ; 725 s. : fotogr.

LUTTERER, Ivan - ŠRÁMEK, Rudolf 194
Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku : Slovník vybraných zeměpisných jmen s výkladem jejich původu a historického vývoje / Ivan Lutterer, Rudolf Šrámek. - Havlíčkův Brod : Tobiáš, 1997. - 317 s.

MACHALA, Lubomír 195
Průvodce po nových jménech české poezie a prózy 1990-1995 / Lubomír Machala. - Olomouc : Rubico, 1996. - 221 s.

MALÝ 196
Malý slovník sekt : Sekty a nová náboženská hnutí v kontextu tradičních církví / Z něm. přel. Alžběta Sirovátková ; Lektor čes. vyd. Aleš Opatrný. - Kostelní Vydří : Karmelitánské nakl., 1998. - 143 s.

MELOUNEK, Pavel 197
Čeští filmaři, něžní barbaři : 22 + 2 portréty našich režisérů / Pavel Melounek. - Praha : Bohemia, 1996. - 169 s. : fotogr.

MEZIHORÁK, František 198
Průvodce evropanstvím / František Mezihorák. - Olomouc : Alda, 1997. - 150 s.

MIKULÁŠEK, Alexej - 199
GLOSÍKOVÁ, Viera - SCHULZ, Antonín B.
Literatura s hvězdou Davidovou : Slovníková příručka k dějinám česko-židovských a česko-židovsko-německých literárních vztahů 19. a 20. století / Alexej Mikulášek, Viera Glosíková, Antonín B. Schulz ...[aj.]. - Praha : Votobia, 1998. - 450 s. : fotogr.

OBCE 200
Obce a města v České republice : Abecední seznam. - Praha : Informační a poradenské středisko pro místní kulturu, 1997. - 133 s.

PAVLÍK, Jan 201
Budou vás vydávat soudům. 2, Nekrology zemřelých členů české provincie Tovaryšstva Ježíšova / Jan Pavlík. - Praha : Societas, 1996. - 156 s. - Díl 1, Dějiny české provincie Tovaryšstva Ježíšova v době komunistického útlaku v letech 1950-1990 vyd. v r. 1995.

STATISTICKÁ 202
Statistická ročenka České republiky '96 = Statistical Yearbook of the Czech Republic '96. - Praha : Scientia, 1996. - 707 s. - Res. angl.

STATISTICKÁ 203
Statistická ročenka České republiky '97 = Statistical Yearbook of the Czech Republic '97. - Praha : Scientia, 1997. - 711 s.

ŠKŇOUŘIL, Evžen 204
Světoběžník '96-'97 : Zastupitelské úřady, velvyslanectví, konzuláty, obchodní mise, obchodní komory, čs. majetkové účasti, vízové povinnosti / Evžen Škňouřil. - Praha : Forma, 1996. - 310 s.

VOLBY 205
Volby do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky v roce 1996. 1, Základní informace o volbách, právních podkladech, zpracování volebních výsledků a základní souhrnné výsledky voleb ; 2, Výsledky hlasování podle skupin obcí, vybraných obcí a výsledky přednostního hlasování pro jednotlivé kandidáty. - Praha : Český statistický úřad, 1996-1997. - 72 s. ; 194 s. - (Česká statistika ; 12)

VOLBY 206
Volby do Senátu Parlamentu České republiky v roce 1996 ; Základní informace o volbách, právních podkladech, zpracování výsledků hlasování a souhrnné výsledky voleb. - Praha : Český statistický úřad, 1997. - 221 s. : map. příl. - (Česká statistika)

ŽALOUDEK, Karel 207
Encyklopedie politiky / Karel Žaloudek. - Praha : Libri, 1996. - 511 s.

Viz též 953

I.E Světové/evropské dějiny

ADAMOVÁ, Karolina 208
K historii evropského federalismu / Karolina Adamová. - Praha : Karolinum, 1997. - 110 s.

BERGHE, Yvan Vanden 209
Velké nedorozumění? : Dějiny studené války 1917-1990 / Yvan Vanden Berghe ; Přel. Petr Drulák. - Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1996. - 231 s. : fotogr.

BLANDFORD, Edmund L. 210
Hitlerova druhá armáda / Edmund L. Blandford ; Z angl. přel. David Doll ; Ed. Antonín Pohlodek. - Brno : Bonus, 1997. - 223 s. : fotogr.

BOJKO, Olexandr - GONČ, Vladimír 211
Nejnovější dějiny Ukrajiny / Olexandr Bojko, Vladimír Gonč ; Z ukr. přel. Marek Pavka. - Brno : Jota, 1997. - 207 s. : fotogr.

BUTLER, Rupert 212
Hitlerova mladá garda : Dějiny Hitlerjugend / Rupert Butler ; Z angl. přel. Ivan Ryčovský. - Praha : Columbus, 1997. - 157 s.

FAIRBANK, John F. 213
Dějiny Číny / John F. Fairbank ; Z angl. přel. Martin Hála ...[aj.]. - Praha : Lidové noviny, 1998. - 656 s. : fotogr.

FIDLER, Jiří - MAREŠ, Petr 214
Dějiny NATO / Jiří Fidler, Petr Mareš ; Úvod. slovo Václav Havel ; Předml. Josef Zieleniec. - Praha : Paseka, 1997. - 243 s. : fotogr.

GALEOTTI, Mark 215
Čas úzkosti : Bezpečnost a politika v sovětském a postsovětském Rusku / Mark Galeotti ; Z angl. přel. Pavel Vereš. - Praha : Themis, 1998. - 257 s.

GOLDHAGEN, Daniel Jonah 216
Hitlerovi ochotní katani / Daniel Jonah Goldhagen ; Z angl. přel. Miloslav Korbelík. - Praha : Lidové noviny, 1997. - 607 s. : fotogr.

HAD, Miloslav - URBAN, Luděk 217
Evropská společenství : První pilíř Evropské unie / Miloslav Had, Luděk Urban. - Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1997. - 149 s.

HOBSBAWM, Eric 218
Věk extrémů : Krátké 20. století 1914-1991 / Eric Hobsbawm ; Z angl. přel. Jana Pečírková, Petr Štěpánek. - Praha : Argo, 1998. - 619 s. - (Historické myšlení ; Sv. 4)

HÝBNEROVÁ, Stanislava 219
Mezinárodní vztahy po roce 1945 / Stanislava Hýbnerová. - Praha : Karolinum, 1997. - 170 s.

CHALUPA, Jiří 220
Jak umírá diktatura : Pád Frankova režimu ve Španělsku / Jiří Chalupa. - Olomouc : Votobia, 1997. - 220 s.

IRVING, David 221
Norimberk : Poslední bitva / David Irving ; Z angl. přel. Milena Poláčková. - Praha : Grafoprint-Neubert, 1997. - 299 s. : fotogr.

KEEGAN, John 222
Druhá světová válka / John Keegan ; Z angl. orig. přel. Leonid Křížek. - Praha : Beta, 1996. - 607 s. : fotogr.

KOČÍKOVÁ, Pavla 223
Evropská unie a životní prostředí : Politika, strategie, legislativa / Pavla Kočíková. - Ostrava : Montanex, 1998. - 182 s.

KUČERA, Jaroslav 224
Zpráva o stavu světa / Jaroslav Kučera. - Praha : J. Weber, 1997. - 30 s. - (Dokumentace)

LAMB, Richard 225
Válka v Itálii : 1943-1945 / Richard Lamb ; Přel. Karel Šuchmann. - Plzeň : Mustang, 1996. - 296 s. : fotogr. - (Military ; Sv. 20)

LITERA, Bohuslav - 226
VORÁČEK, Emil - WANNER, Jan
Armáda jako nástroj státní integrace SSSR : 1923-1941 / Bohuslav Litera, Emil Voráček, Jan Wanner. - Praha : Historický ústav AV ČR, 1997. - 319 s. - Res. angl.

LITERA, Bohuslav 227
Sovětská verze tzv. dlouhého telegramu : Novikovovův a Molotovovův pohled na Spojené státy z roku 1946 / Bohuslav Litera. - In: Slovanské historické studie. - Roč. 23, (1997), s. 239-249. - Res. angl.

LOFTUS, John - 228
AARONS, Mark
Tajná válka proti Židům : Jak západní zpravodajské služby zrazovaly židovský lid / John Loftus, Mark Aarons ; Přel. manželé Benešovi. - Praha : Goldstein & Goldstein, 1997. - 555 s. - 1. vyd. v nakl. St. Martin's Press, New York.

LUŇÁK, Petr 229
Západ : Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce / Petr Luňák. - Praha : Libri, 1997. - 460 s. : fotogr.

MURRAY, Donald 230
Demokracie despotů / Donald Murray ; Z angl. přel. Michal Komárek. - Praha : G + G, 1997. - 248 s.

NÁLEVKA, Vladimír 231
Kapitoly z dějin studené války. Díl 1 / Vladimír Nálevka. - Praha : Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1997. - 146 s.

PLECHANOVOVÁ, Běla - FIDLER, Jiří 232
Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1941-1995 / Běla Plechanovová, Jiří Fidler. - Praha : Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1997. - 240 s.

REIMAN, Michal 233
Obrat roku 1953 a Chruščov / Michal Reiman. - In: Slovanský přehled. - Roč. 83, č. 4 (1997), s. 403-413. - Res. angl.

SARIN, Oleg - DVORECKÝ, Lev 234
Vetřelci : Agrese Sovětského svazu proti světu

1919-1989 / Oleg Sarin, Lev Dvorecký ; Z angl. přel. Vlado Paulány. - Brno : Jota, 1998. - 219 s. : fotogr. - (Jota military ; Sv. 27)

SLÁDEK, Zdeněk 235
Rusko a Evropa : Ekvivalence či disparita? / Zdeněk Sládek. - In: Slovanské historické studie : 1, Pocta Milanu Švankmajerovi. - Roč. 24, (1998), s. 21-31.

SMITH, Michael 236
Britské tajné služby / Michael Smith ; Z angl. přel. Roman Marhold. - Praha : I. Železný, 1998. - 323 s.

SZANYA, Anton 237
Úloha katolické církve v epoše fašismu / Anton Szanya ; Z něm. orig. přel. K. Kousal, K. Říha, J. Tobiáš. - Praha : J. Weber, 1996. - 107 s. - (Dokumentace)

ŠVEC, Luboš - 238
MACURA, Vladimír - ŠTOL, Pavel
Dějiny pobaltských zemí / Luboš Švec, Vladimír Macura, Pavel Štol. - Praha : Lidové noviny, 1996. - 423 s. : fotogr.

TEJCHMAN, Miroslav - 239
HRADEČNÝ, Pavel - ŠESTÁK, Miroslav
Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie / Miroslav Tejchman, Pavel Hradečný, Miroslav Šesták. - Praha : Historický ústav AV ČR, 1996. - 255 s. - Res. angl.

TERNON, Yves 240
Genocidy 20. století : Zločinný stát / Yves Ternon ; Z franc. přel. Věra Skálová. - Praha : Themis, 1997. - 358 s.

UTITZ, Bedřich 241
Německo - nový stát v Evropě / Bedřich Utitz. - Praha : Český spisovatel, 1996. - 88 s. - (Svazky ; 6)

WANNER, Jan 242
Zájmové a alianční křižovatky v britsko-amerických vztazích 1933-1939 / Jan Wanner. - In: Slovanské historické studie. - Roč. 23, (1997), s. 145-177. - Res. angl.

Viz též 33, 44, 49, 118, 290, 388, 416, 425, 435, 501, 536, 540, 553, 626, 645, 693, 705, 1015, 1028, 1042

II. Společenské vědy, publicistika

II.A Ekonomie

ECONOMIC 243
Economic policy framework in CEECs for the Process of Moving towards the European union : International Workshop / Ed. Miloslav Had. - Prag : The Foundation for the Study of International Relations, 1996. - 226 s.

MLČOCH, Lubomír 244
Zastřená vize ekonomické transformace : Česká ekonomika mezi minulostí a budoucností : Institucionální pohled / Lubomír Mlčoch. - Praha : Karolinum, 1997. - 317 s.

ŠVEJNAR, Jan 245
Česká republika a ekonomická transformace ve střední a východní Evropě / Jan Švejnar ...[aj.]. - Praha : Academia, 1997. - 359 s.

TEICHOVÁ, Alice 246
Úvaha o transformaci a dědictví minulosti ve střední a východní Evropě / Alice Teichová. - In: Historické studie / Uspoř. Oldřich Tůma. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998. - 287 s. - S. 206-216.

ZMENA 247
Zmena hospodárskeho systému : Skúsenosti na Slovensku / Z něm. přel. Viera Pacurar. - Praha : Nadace Konrada Adenauera, 1996. - 78 s. - (Stredoeurópske perspektívy ; 2)

Viz též 355, 360, 389, 588, 623, 632, 660, 780, 782, 846, 866, 881, 900

II.B Filozofie, politologie, publicistika

ADAMOVÁ, Karolina - 248
KŘÍŽKOVSKÝ, Ladislav
Politologie / Karolina Adamová, Ladislav Křížkovský. - Praha : Codex Bohemia, 1997. - 381 s. - Res. angl.

ARENDTOVÁ, Hannah 249
Původ totalitarismu. 1-3 / Hannah Arendtová ; Z angl. orig. přel. Jana Fraňková, Helena Vebrová, Jan Rybka, Zdenka a Mario Strettiovi. - Praha : Oikoymenh, 1996. - 679 s.

BAUER, Winfried M. 250
Tyranie blahobytu / Winfried M. Bauer ; Z něm. orig. přel. Radovan Charvát. - Praha : Volvox Globator, 1997. - 118 s.

BEDNÁŘ, Miloslav 251
České myšlení / Miloslav Bednář. - Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1996. - 390 s. - (Studie a prameny k dějinám myšlení v českých zemích ; Sv. 2)

BĚLOHRADSKÝ, Václav - 252
MUSIL, Jiří - NOVÁK, Josef
Občanská společnost : Texty k semináři : [Seminář]. Praha. 21.11.1997 / Václav Bělohradský, Jiří Musil, Josef Novák. - Praha : Grada, 1997. - 31 s.

BOČEK, Jaroslav 253
Hry s českou otázkou / Jaroslav Boček. - Praha : Melantrich, 1997. - 172 s. - (České myšlení)

BROKL, Lubomír 254
Reprezentace zájmů v politickém systému České republiky / Lubomír Brokl ...[aj.]. - Praha : Sociologické nakl., 1997. - 210 s. - (Studie ; Sv. 14)

BUBÍLKOVÁ, Zuzana - ŠIMEK, Miloslav 255
Politici nevyhynou : ale snažit se o to musíme / Zuzana Bubílková, Miloslav Šimek ; Il. Michal Hrdý. - Praha : M. Švarc-Šulc, 1997. - 282 s.

CÍRKEV 256
Církev a stát : Vztah státu a církve a postavení jednotlivce : Sborník příspěvků z konference. Roč. 1. : [Konference]. Brno. 20.09.1995. - Brno : Masarykova univerzita, 1996. - 76 s. - (Spisy právnické fakulty Masarykovy univerzity ; Sv. 171) - Res. angl.

ČANĚK, David 257
Národ, národnost, menšiny a rasismus / David Čaněk. - Praha : Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1996. - 96 s.

ČAPKA, František 258
Na okraj pojetí české otázky / František Čapka. - In: Sborník prací pedagogické fak. Masarykovy univerzity v Brně. - Roč. 131, č. 13 (1996), s. 34-44. - Res. něm.

ČERMÁK, Vladimír 259
Otázka demokracie. 3, Společnost a stát / Vladimír Čermák. - Olomouc : Nakl. Olomouc, 1997. - 254 s. - Sv. 1 vyd. v Praze v r. 1992.

DANEŠ, Martin 260
Kdo zabil Václava Klause? / Martin Daneš. - Praha : Tichá Byzanc, 1998. - 155 s.

DOLEŽAL, Bohumil 261
Nesamozřejmá politika : Výběr z publicistických statí 1991/1996 / Bohumil Doležal. - Praha : Torst, 1997. - 273 s.

EKMAN, Ulf 262
Základy svobody pro jednotlivce a společnost / Ulf Ekman. - Brno : Postilla, 1996. - 94 s. - Přel. ze švéd. orig.

FIDELIUS, Petr 263
Řeč komunistické moci / Petr Fidelius. - Praha : Triáda, 1998. - 216 s. - (Paprsek ; Sv. 2)

FISCHER, Josef Ludvík 264
Zrcadlo doby : Abeceda skoro filosofická / J. L. Fischer ; Doslov Lubomír Valenta ; Ed. pozn. Květoslava Komárková. - Olomouc : Votobia, 1996. - 211 s.

FLAMANDOVÁ, Barbara Y. 265
Jiná svátost / Barbara Y. Flamandová ; Přel. Jana Černá, Vlasta Misařová. - Praha : Orego, 1997. - 221 s.

GÁL, Fedor 266
O jinakosti / Fedor Gál ; Přel. Joachim Dvořák. - Praha : G + G, 1998. - 173 s. : fotogr.

GELLNER, Ernest 267
Podmínky svobody : Občanská společnost a její rivalové / Ernest Gellner ; Z angl. přel. Jan Richter, Eva Musilová. - Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 1997. - 187 s.

IRMANOVÁ, Eva 268
Kádárismus jako fenomén socialismu / Eva Irmanová. - In: Slovanské historické studie. - Roč. 23, (1997), s. 259-268. - Res. angl.

JEŠ, Jiří 269
Hovořil Jiří Ješ : Rozhlasové komentáře 1992-1997 / Jiří Ješ. - Praha : Brána, 1997. - 223 s.

JUST, Vladimír 270
Poklona není můj obor / Vladimír Just ; Předml. Ludvík Vaculík. - Praha : Academia, 1996. - 212 s. - (Amphora ; Sv. 2)

KINKOR, Jiří 271
Trh a stát : K čemu potřebujeme filozofii / Jiří Kinkor. - Praha : Svoboda, 1996. - 173 s.

KLAUS, Václav 272
Mezi minulostí a budoucností : Filozofické a humanologické úvahy a eseje / Václav Klaus ; Il. Adolf Born. - Brno : Nadace Universitas Masarykiana, 1996. - 389 s. - Res. angl.

KLÍMA, Michal 273
Volby a politické strany v moderních demokraciích / Michal Klíma. - Praha : Radix, 1998. - 273 s.

KOHÁK, Erazim 274
Post scriptum : Psové / Erazim Kohák ; Doslov Mikuláš Huba. - Praha : Panglos, 1996. - 73 s. - (Edice & ; Sv. 1)

KOHÁK, Erazim 275
Průvodce po demokracii : Vzpomínky z amerického života, naděje z pražského návratu / Erazim Kohák. - Praha : Sociologické nakl., 1997. - 156 s. : obr. - (Studijní texty ; Sv. 12)

KOMÁREK, Martin - VERECKÝ, Ladislav 276
Co jsme dokázali / Martin Komárek, Ladislav Verecký. - Praha : Apsida, 1997. - 187 s. : fotogr.

KOMÁRKOVÁ, Božena 277
Lidská práva / Božena Komárková. - Heršpice : Eman, 1997. - 122 s. - (Spisy B. Komárkové ; Sv. 1)

KOSÍK, Antonín 278
Pospojovaný svět / Antonín Kosík. - Praha : Prostor, 1997. - 132 s. - (Střed ; Sv. 16)

KOSÍK, Karel 279
Předpotopní úvahy / Karel Kosík. - Praha : Torst, 1997. - 257 s.

KRÁL, Miloslav 280
Kam směřuje civilizace? : Věda a proměna lidské skutečnosti / Miloslav Král. - Praha : Filosofia, 1998. - 134 s.

KRATOCHVÍL, Antonín 281
Rozhlasová univerzita Svobodné Evropy. 3 / Univerzitu ed. a pro knižní vyd. přeprac. Antonín Kratochvíl. - Brno : Mova, 1996. - 248 s. - Část 2 vyd. v r. 1994.

KREJČÍ, Oskar 282
Mezinárodní politika / Oskar Krejčí. - Praha : Victoria Publ., 1997. - 511 s. : mapy, grafy.

KREJČÍ, Oskar 283
Povaha dnešní krize / Oskar Krejčí. - Praha : East Publ., 1998. - 216 s.

KRISTEK, Jan 284
Násilí, moc, totalita / Jan Kristek. - Praha : b.n., 1996. - 43 s.

KŘESŤAN, Jiří 285
Pojetí české otázky v díle Zdeňka Nejedlého / Jiří Křesťan. - Praha : Státní ústřední archiv, 1996. - 143 s.

KŘESŤANÉ 286
Křesťané v občanské společnosti : Sborník přednášek : [Konference]. Praha. 08.11.1997 / Odp. red. Josef Cuhra. - Praha : Křesťansko demokratická společnost, 1998. - 72 s.

LÉVINAS, Emmanuel 287
Totalita a nekonečno : Esej o exterioritě / Emmanuel Lévinas ; Z franc. přel. Miroslav Petříček jr., Jan Sokol. - Praha : Oikoymenh, 1997. - 274 s.

LOEWENSTEIN, Bedřich W. 288
My a ti druzí : Dějiny, psychologie, antropologie / Bedřich W. Loewenstein. - Brno : Doplněk, 1997. - 354 s.

MAREŠ, František 289
Otázky filosofické, národní a sociální v politice / František Mareš. - Praha : Neklan, 1997. - 184 s.

MASARYK, Tomáš Garrigue 290
Rusko a Evropa : Studie o duchovních proudech v Rusku. Díl II část 2-5 a díl III část 1 : díl III. část 2-3., K ruské filozofii dějin a náboženství : Sociologické skicy, sv. 2 / Tomáš Garrigue Masaryk ; Díl II. připr. Jan Pochman, Vladimír Svatoň ; díl III připr. Vratislav Doubek ; Dopl. a rev. překlad Jiří Horák, 1996. - 495 s. ; 456 s. - (Spisy TGM ; Sv. 12-13) - Díl I vyd. v r. 1995.

MEZI 291
Mezi liberalismem a totalitou : Komunální politika ve středoevropských zemích 1918-1948 : Sborník příspěvků z konference Archivu hlavního města Prahy 1994 : [Konference]. Praha. 00.00.1994 / Sest. Jiří Pešek, Václav Ledvinka. - Praha : Scriptorium, 1997. - 238 s. - (Documenta pragensia ; 14)

MLYNÁŘ, Zdeněk 292
Proti srsti : Politické komentáře 1990-1995 / Zdeněk Mlynář. - Praha : Periskop, 1996. - 265 s.

MORÉE, Peter C. A. - PRUDKÝ, Martin 293
Církev jako menšina / Uspoř. Peter C. A. Morée, Martin Prudký. - Heršpice : Eman, 1996. - 64 s. - (Rozpravy = Samenspraak ; 1996/1997)

NOVÁK, Miroslav 294
Systémy politických stran : Úvod do jejich srovnávacího studia / Miroslav Novák. - Praha : Sociologické nakl., 1997. - 275 s.

PEŠKOVÁ, Jaroslava 295
Role vědomí v dějinách a jiné eseje / Jaroslava Pešková. - Praha : Lidové noviny, 1998. - 137 s.

POLITIKA 296
Politika, politologie, vzdělávání : Sborník : Česko-německé příspěvky = Politik, Politikwissenschaft, Bildung : Sammelband : Tschechisch-Deutsche-Bestandsaufnahmen / Uspoř. Ludomír Kocourek, W. J. Patzelt. - Ústí nad Labem : Univerzita J. E. Purkyně, 1996. - 212 s. - (Acta Universitatis Purkynianae Ustensis ; 17. Politologica 1)

POPPER, Karl R. 297
Život je řešení problémů : O poznání, dějinách a politice / Karl R. Popper ; Z něm. přel. Jaroslav Kohout, Eva Stuchlíková. - Praha : Mladá fronta, 1997. - 287 s.

PYNSENT, Robert B. 298
Pátrání po identitě / Robert B. Pynsent ; Z angl. orig. přel. Blanka Hemelíková ; Předml. Jiří Rak. - Praha : H & H, 1996. - 278 s.

RANSDORF, Miloslav 299
Nové čtení Marxe. Díl 1 / Miloslav Ransdorf. - Praha : Futura, 1996. - 414 s.

RAVIK, Slavomír 300
A smyčec : Dokázali jsme, že to dokážeme : Začínáme znovu, jak nejlépe jsme se to naučili : samizdatem / Slavomír Ravik. - Praha : Periskop, 1996. - 62 s. - Na volných listech.

RAVIK, Slavomír 301
Dali mi tu medaili / Slavomír Ravik. - Praha : Periskop, 1996. - 71 s. - (Bylo nebylo ; 5/1996)

RAVIK, Slavomír 302
Kdo bude brečet? / Slavomír Ravik. - Praha :

Periskop, 1996. - 61 s. - (Bylo nebylo ; 6/1996)

SCHILDBERGER, František 303
1996 : Komentáře pro Radio Proglas / František Schildberger. - Brno : Datel, 1997. - 159 s.

SKALICKÝ, Karel 304
Za naději a smysl / Karel Skalický ; Vybr. a uspoř. Jolana Poláková. - Praha : Zvon, 1996. - 236 s. - (Sofia ; Sv. 4)

SOKOL, Jan 305
Malá filosofie člověka a Slovník filosofických pojmů / Jan Sokol. - Praha : Vyšehrad, 1998. - 389 s.

SPOR 306
Spor o liberalismus a komunitarismus / Ed. Josef Velek. - Praha : Filosofický ústav AV ČR, 1996. - 152 s. - (Morální a politická filosofie ; Sv. 2) - Přel. z něm. orig.

STANĚK, Josef - BRZOBOHATÁ, Jana 307
Česká otázka 2000 / Josef Staněk, Jana Brzobohatá. - Brno : Agape, 1996. - 46 s. : 3 s. obr. příl.

STO 308
Sto let Masarykovy České otázky : Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference : [Konference]. Brno. 26.09.1995-28.09.1995 / Uspoř. a red. připr. Eva Broklová. - Praha : Ústav T. G. Masaryka, 1997. - 375 s.

SVATOŇ, Jan 309
Vládní orgán moderního státu : jeho původ, význam a vývoj v některých evropských zemích / Jan Svatoň. - Brno : Doplněk, 1997. - 139 s.

ŠERÝ, Ladislav 310
První knížka o tom, že řád je chaos a že potřebujem světlo a nedovedem žít ve tmě a že každýmu obsahu se vnutí nějaká forma a že moc je všude a nikde a že i ta blbá svoboda je jenom jako a že ještě nenastala ta pravá dekolonizace a že i to umění je jeden velkej mýtus / Ladislav Šerý. - Praha : Dharmagaia, 1997. - 239 s.

ŠIBRAVA, Vladimír 311
Několik poznámek k pojetí „české otázky" u Ernesta Denise / Vladimír Šibrava. - In: Paginae historiae. - Roč. 5, (1997), s. 55-71. - Res. něm.

ŠTAMPACH, Odilo Ivan 312
Náboženství v dialogu : Kritické studie na pomezí religionistiky a teologie / Odilo Ivan Štampach. - Praha : Portál, 1998. - 205 s. - (Studium)

TEXLER, Jiří 313
Despotický socialismus : selhání utopie / Jiří Texler. - Praha : Academia, 1996. - 139 s. - Res. angl.

TUCKER, Aviezer 314
Fenomenologie a politika : Od J. Patočky k V. Havlovi / Aviezer Tucker ; Z angl. přel. Klára Cabalková. - Olomouc : Votobia, 1997. - 245 s. - (Velká řada ; Sv. 34)

VÁGNER, Ivan 315
Televizní zprávy - psychický nátlak? / Ivan Vágner. - Praha : Argo, 1997. - 149 s.

VAŠÍČEK, Zdeněk 316
Přijetí podmínek / Zdeněk Vašíček. - Praha : Torst, 1996. - 262 s.

VEIS, Jaroslav - 317
HANÁK, Jiří - RŮŽIČKA, Michal
Týden po týdnu : Sloupky Veise, Hanáka a Růžičky z let 1994-97 : Jak jsme budovali stát / Jaroslav Veis, Jiří Hanák, Michal Růžička. - Praha : Ježek, 1997. - 166 s. - (Volná řada ; 24)

VORÁČEK, Emil 318
Eurasijská syntéza : Koncepce politického a ekonomického systému / Emil Voráček. - In: Slovanské historické studie : 1, Pocta Milanu Švankmajerovi. - Roč. 24, (1998), s. 193-215. - Res. něm.

VORÁČEK, Emil 319
Vznik eurasijství : Úvod do problematiky / Emil Voráček. - In: Slovanské historické studie. - Roč. 23, (1997), s. 35-51. - Res. angl.

Viz též 23, 47, 107, 150, 207, 220, 354, 364, 368, 390, 577, 603, 671, 728, 736, 766, 816, 838, 852, 962, 975, 1009, 1018, 1024

II.C Sociologie, demografie, urbanistika

BLÁHA, Inocenc Arnošt 320
Československá sociologie : Od svého vzniku do roku 1948 / Inocenc Arnošt Bláha. - Brno : Doplněk, 1997. - 126 s. - (Studijní texty ; Sv. 6)

ČESKÁ 321
Česká společnost a etnické skupiny : Sborník k 65. narozeninám PhDr. Jiřího Kořalky. - Praha : Karolinum, 1996. - 227 s. - (Lidé města ; 11) - Res. angl.

ČESKÁ 322
Česká společnost a senioři : Sociální, ekonomické a politické aspekty demografického stárnutí české společnosti : [Konference]. Brno. 16.10.1997-17.10.1997 / Sest. a uspoř. Ladislav Rabušic. - Brno : Masarykova univerzita, 1997. - 189 s.

HÁJEK, M. 323
Vývoj vybraných oborů vzdělání z hlediska genderu / M. Hájek. - Praha : Sociologický ústav AV ČR, 1997. - 56 s. - (Working Papers ; 5/97)

HANŠPACH, D. 324
Political, Organizational and Policy Transformation at the Municipal Level : The Case of Liberec / D. Hanšpach. - Praha : Sociologický ústav AV ČR, 1997. - 40 s. - (Working Papers ; 1/97)

HOUŽVIČKA, Václav 325
Sudetoněmecká otázka v názorech a postojích obyvatel českého pohraničí / V. Houžvička. - Praha : Sociologický ústav AV ČR, 1996. - 38 s., 9 s. příl. - (Working Papers ; 2/96)

ILLNER, Michal 326
The territorial dimension of public administration reforms in East Central Europe / Michal Illner. - Praha : Sociologický ústav AV ČR, 1997. - 61 s. - (Working Papers ; 7/97)

JEŘÁBEK, Milan 327
Individuální kontakty obyvatel na česko-německé hranici / Milan Jeřábek. - Praha : Sociologický ústav AV ČR, 1996. - 46 s. - (Working Papers ; 11/96)

JEŘÁBEK, Milan - 328
JEŽEK, J. - ŠINDELÁŘOVÁ, E.
Průmyslové podniky se zahraničním kapitálem v česko-německém pohraničí / Milan Jeřábek, J. Ježek, E. Šindelářová. - Praha : Sociologický ústav AV ČR, 1997. - 52 s. - (Working Papers ; 2/97)

JIŘÍK, Karel - PROKOP, Radim 329
Zvláštnosti vývoje a skladby obyvatel Ostravy na pozadí hospodářských a sociálních proměn po roce 1945 / Karel Jiřík, Radim Prokop. - In: Ostrava. - Roč. 18, (1997), s. 46-87.

KDO 330
Kdo žije v pohraničí : Česká část česko-německého pohraničí v procesech společenské transformace a evropské integrace / František Zich, Václav Houžvička, Milan Jeřábek, Quido Kastner. - Ústí nad Labem : Sociologický ústav AV ČR, 1996. - 129 s.

KELLER, Jan 331
Sociologie a ekologie / Jan Keller. - Praha : Sociologické nakl., 1997. - 232 s. - (Základy sociologie ; Sv. 4)

KOZERA, Nicole 332
Czech Women in the Labor Market Work and Family in a Transition Economy / Nicole Kozera. - Praha : Sociologický ústav AV ČR, 1997. - 45 s. - (Working Papers ; 6/97)

KREIDL, Martin 333
Percepce příčin chudoby a bohatství / Martin Kreidl. - Praha : Sociologický ústav AV ČR, 1997. - 58 s. - (Pracovní texty ; 7/1997)

MANSFELDOVÁ, Zdenka 334
Tripartita jako model prostředkování zájmů v politickém systému České republiky / Zdenka Mansfeldová. - Praha : Sociologický ústav AV ČR, 1996. - 42 s. - (Working Papers ; 5/96)

MASS 335
Mass Privatization, Distributive politics, and popular Support for Reform in the Czech Republic. - Praha : Sociologický ústav AV ČR, 1997. - 51 s. : tab. - (Working Papers ; 4/97)

MATĚJŮ, Petr 336
Beliefs about Distributive Justice and Social Change, Czech Republic 1991-1995 / Petr Matějů. - Praha : Sociologický ústav AV ČR, 1997. - 63 s. - (Working Papers ; 6/97)

MATĚJŮ, Petr - VLACHOVÁ, Klára 337
The Crystallization of political Attitudes and political Spectrum in the Czech Republic / Petr Matějů, Klára Vlachová. - Praha : Sociologický ústav AV ČR, 1997. - 34 s. - (Working Papers ; 9/97)

MATĚJŮ, Petr - VLACHOVÁ, Klára 338
Krystalizace politického spektra a faktory působící na volební rozhodování v České republice / Petr Matějů, Klára Vlachová. - Praha : Sociologický ústav AV ČR, 1997. - 61 s. - (Pracovní listy ; 8/97)

MATĚJŮ, Petr 339
Objektivní mobilita, subjektivní mobilita a životní šance v postkomunistické Evropě : Nemarxistický přístup ke studiu subjektivní mobility a jejího významu pro studium transformace / Petr Matějů. - Praha : Sociologický ústav AV ČR, 1997. - 56 s. - (Pracovní texty ; 1/97)

MATĚJŮ, Petr - ŘEHÁKOVÁ, Blanka 340
Obrat doleva nebo proměna vzorců volebního chování sociálních tříd? : Anylýza změny v efektu příslušnosti k sociální třídě na volební chování v České republice 1992-1996 / Petr Matějů, Blanka Řeháková. - Praha : Sociologický ústav AV ČR, 1997. - 58 s. - (Pracovní texty ; 2/97)

MATĚJŮ, Petr 341
Představy o distributivní spravedlnosti v transformující se společnosti : Vývoj představ o distributivní spravedlnosti v České republice v letech 1991-1995 v mezinárodní komparativní perspektivě / Petr Matějů. - Praha : Sociologický ústav AV ČR, 1997. - 66 s. - (Pracovní texty ; 5/97)

MATĚJŮ, Petr - VLACHOVÁ, Klára 342
The Role of Politically Relevant Attitudes and Value Orientations in Electoral Decisions : The Czech Republic in 1996 / Petr Matějů, Klára Vlachová. - Praha : Sociologický ústav AV ČR, 1997. - 33 s. - (Working Papers ; 10/97)

MATĚJŮ, Petr - ŘEHÁKOVÁ, Blanka 343
Turning Left or Class Realignment? : Analysis of the Changing Relationship between Class and Party in the Czech Republic, 1992-1996 / Petr Matějů, Blanka Řeháková. - Praha : Sociologický ústav AV ČR, 1996. - 53 s. - (Working Papers ; 1/96)

MEZIETNICKÉ 344
Mezietnické dialogy. - Praha : Institut základů vzdělanosti UK, 1996. - 129 s. - (Lidé města ; 9) - Res. angl.

MUSILOVÁ, Dana 345
Životní příběhy ročníku 1924 : Lidský osud v dějinách 20. století : Historicko-biografický výzkum. 2-3 / Dana Musilová. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1996-1997. - 102 s. ; 111 s. - (Studijní materiály výzkumného projektu Československo 1945-1967 ; 15 ; 23) - Díl 1 vyd. v r. 1995.

NEDOMOVÁ, A. - KOSTELECKÝ, Tomáš 346
Národní identita / A. Nedomová, Tomáš Kostelecký. - Praha : Sociologický ústav AV ČR, 1996. - 37 s. - (Working Papers ; 9/96)

PAVELČÍKOVÁ, Nina 347
Problém sedentarizace olašských Romů : Metodické poznámky a náměty / Nina Pavelčíková. - In: Historie - Historica. - Roč. 5(168), (1997), s. 137-143. - (Acta facultatis philosophicae Universitatis Ostraviensis ; Historica 5) - Res. něm.

PAVLÍK, Zdeněk - KUČERA, Milan 348
Populační vývoj České republiky 1995 / Ed. Zdeněk Pavlík, Milan Kučera. - Praha : Demo-Art, 1996. - 89 s.

PURKRÁBEK, Miroslav 349
Veřejná politika a její aktéři : Z poznatků empirických výzkumů občanů, lokálních reprezentantů a poslanců parlamentu České republiky 1994-1996 / Miroslav Purkrábek ...[aj.]. - Praha : Institut sociologických studií Fak. sociálních věd UK, 1996. - 180 s. - (Veřejná a sociální politika ; Sv. 4)

RITZER, George 350
Mcdonaldizace společnosti : Výzkum měnící se povahy soudobého společenského života / George Ritzer ; Z angl. přel. Věra Topilová. - Praha : Academia, 1996. - 176 s.

ŘEHÁKOVÁ, Blanka 351
Vývoj představ o spravedlivém příjmu / Blanka Řeháková. - Praha : Sociologický ústav AV ČR, 1997. - 35 s. - (Pracovní texty ; 4/97)

SOCIÁLNÍ 352
Sociální politika / Vojtěch Krebs, Jaroslava Durdisová, Olga Poláková, Jana Žižková. - Praha : Codex, 1997. - 326 s. - Res. angl.

[illegible]IVÁ, Gabriela - 353
[illegible]VÁ, Šárka - ŠRAJEROVÁ, Oľga
[illegible]váci a Poláci na Těšínsku a jejich vzá[illegible]ztahy / Gabriela Sokolová, Šárka Her[illegible]ľga Šrajerová. - Opava : Tilia, 1997. - [illegible] Res. pol., angl.

[illegible] Jiří 354
Civ[illegible]ní teorie Norberta Eliase / Jiří Šubrt. - Pra[illegible] Karolinum, 1996. - 106 s. - (Acta Universitatis Carolinae. Monographia : Philosophica et Historica ; 40/1995) - Res. angl.

TOMŠÍK, Vladimír 355
Komparace makroekonomického vývoje transformačních ekonomik - České republiky, Maďarska a Polska s důrazem na vývoj zahraničního obchodu a platebních bilancí / Vladimír Tomšík. - Praha : Sociologický ústav AV ČR, 1997. - 61 s. - (Pracovní texty ; 11/97)

TSCHECHISCHE 356
Tschechische Republik und Deutschland in Kürze : 1997 = Stručně o České republice a Německu : 1997. - Praha : Český statistický úřad, 1997. - 38 s.

VACEK, Lubomír 357
Čtení o veřejném mínění : Pozvání do světa názorů lidí / Lubomír Vacek. - Praha : Orego, 1997. - 125 s.

VAJDOVÁ, Zdena 358
Politická kultura lokálních politických elit: Srovnání českého a východoněmeckého města / Zdena Vajdová. - Praha : Sociologický ústav AV ČR, 1997. - 40 s. - (Working Papers ; 3/97)

VEČERNÍK, Jiří 359
Privatizace, formování středních tříd a postoj populace / Jiří Večerník. - Praha : Sociologický ústav AV ČR, 1997. - 50 s. - (Pracovní texty ; 3/97)

VEČERNÍK, Jiří 360
Social stratification and income distribution : Socio-economic policies and the middle classes in Czech reforms / Jiří Večerník. - Praha : Sociologický ústav AV ČR, 1997. - 44 s. - (Working Papers ; 12/97)

ZNEBEJÁNEK, František 361
Sociální hnutí : Teorie, koncepce, představitelé / František Znebejánek. - Praha : Sociologické nakl., 1997. - 175 s. - (Základy sociologie ; Sv. 3)

Viz též 2, 8, 17, 27, 182, 374, 731, 746, 791, 813, 816, 833, 839, 840, 841, 845, 846, 850, 901, 910, 985

II.D Právo

BESTOVÁ, Cornelie C. 362
Trest smrti v německo-českém porovnání / Cornelie C. Bestová ; Z něm. orig. přel. Jana Jandová. - Brno : Doplněk, 1996. - 177 s.

HENDRYCHOVÁ, Soňa 363
Postavení ženy v České republice / Ed. Soňa Hendrychová. - Praha : Nadace Gender Studies, 1998. - 71 s.

KUNC, Jiří 364
Demokracie a ústavnost / Uspoř. Jiří Kunc. - Praha : Karolinum, 1996. - 263 s.

ONDRÁČKOVÁ, Jana 365
Co je Úmluva o právech dítěte / Jana Ondráčková. - Praha : Český helsinský výbor, 1996. - 16 s.

OSNOVA 366
Osnova zákona k podpoře domácí filmové výroby. - In: Iluminace. - Roč. 9, č. 4(28) (1997), s. 151-175.

PRÁVNÍ 367
Právní a politologické problémy voleb : Sborník příspěvků z konference Volební rok 1996 : [Konference]. Brno. 25.09.1996 / Uspoř. Vojtěch Šimíček. - Brno : Masarykova univerzita, 1997. - 117 s.

PŘIBÁŇ, Jiří 368
Suverenita, právo a legitimita : V kontextu moderní filosofie a sociologie práva / Jiří Přibáň. - Praha : Karolinum, 1997. - 270 s. - Res. angl.

REPORT 369
Report on the State of Human Rights in the Czech Republic : 1996 / Ed. Daniel Kindl, Helena Nováková, Libuše Šilhánová. - Prague : Czech Helsinki Committee, 1996. - 81 s.

SUDRE, Fréderic 370
Mezinárodní a evropské právo lidských práv / Fréderic Sudre ; Z franc. přel. Jiří Malenovský. - Brno : Masarykova univerzita, 1997. - 364 s. - (Učebnice PrF MU ; Č. 160)

ZPRÁVA 371
Zpráva o stavu lidských práv v České republice : 1996 / Ed. Daniel Kindl, Helena Nováková, Libuše Šilhánová. - Praha : Český helsinský výbor, 1996. - 80 s.

ZPRÁVA 372
Zpráva o stavu lidských práv v České republice v roce 1997. - Praha : Český helsinský výbor, 1998. - 131 s.

Viz též 109, 424, 434, 704, 735, 741, 755

II.E Ekologie

DRKAL, František 373
Ekologie a ochrana životního prostředí / František Drkal ...[aj.]. - Praha : Vyd. ČVUT, 1997. - 120 s.

KELLER, Jan - 374
GÁL, Fedor - FRIČ, Pavol
Hodnoty pro budoucnost / Jan Keller, Fedor Gál, Pavol Frič. - Praha : G + G, 1996. - 94 s.

KELLER, Jan 375
Šok z ekologie aneb politické systémy v rozpacích / Jan Keller. - Praha : Český spisovatel, 1996. - 51 s. - (Svazky ; 5)

PRAHA 376
Praha : Životní prostředí 1997. - Praha : Institut městské informatiky hl. města, 1997. - 221 s. : fotogr.

ŠMAJS, Josef 377
Konflikt přirozené a kulturní evoluce / Josef Šmajs. - Brno : Masarykova univerzita, 1997. - 46 s.

ŠMAJS, Josef 378
Kultura proti přírodě / Josef Šmajs. - České Budějovice : Dobromysl, 1996. - 63 s. : obr.

ŠMAJS, Josef 379
Ohrožená kultura : Od evoluční ontologie k ekologické politice / Josef Šmajs. - Praha : Hynek, 1997. - 205 s. : il. - Res. angl., rus. a něm.

Viz též 137, 223, 274, 331, 824, 825, 827

III. Prameny

III.A Projevy, stati

BENEŠ, Bohuš 380
Amerika jde s námi : Reportáž z přednáškového turné Edvarda Beneše po amerických univerzitách v roce 1939 / Bohuš Beneš. - Praha : Společnost E. Beneše, 1998. - 125 s.

BENEŠ, Edvard 381
Odsun Němců z Československa : Výbor z Pamětí, projevů a dokumentů 1940-1947 / Edvard Beneš ; K vyd. připr. Karel Novotný ; Předml. Jan Křen. - Praha : Dita, 1996. - 237 s.

BENEŠ, Edvard 382
Přednášky na Univerzitě Karlově : 1913-1948 / Edvard Beneš ; K vyd. připr. Věra Olivová ; Úvod Karel Malý. - Praha : Společnost E. Beneše, 1998. - 101 s. - (Knižnice Společnosti E. Beneše ; Sv. 13)

BENEŠ, Edvard 383
Živý odkaz TGM : Projevy 1937-1947 / Edvard Beneš ; K vyd. připr. Karel Novotný ; Předml. Věra Olivová. - Praha : Společnost E. Beneše, 1997. - 94 s. : obr.

ČERVINKA, Antonín 384
Co odkážeme svým potomkům? / Antonín Červinka. - Praha : Futura, 1996. - 54 s.

HAVEL, Václav 385
'95 / Václav Havel ; Il. Jaroslav Prokop. - Praha : Paseka, 1996. - 207 s. : fotogr.

HAVEL, Václav 386
'96 / Václav Havel. - Praha : Paseka, 1997. - 120 s. : fotogr.

HAVEL, Václav 387
'97 / Václav Havel. - Praha : Paseka, 1998. - 115 s. : fotogr.

ILJUCHIN, V. I. 388
Gorbačov bez masky : Řeč hlavního žalobce / V. I. Iljuchin ; Z rus. přel. Jitka Svobodová. - Praha : Orego, 1997. - 39 s.

KLAUS, Václav 389
Obhajoba zapomenutých myšlenek / Václav Klaus. - Praha : Academia, 1997. - 452 s.

KOMÁRKOVÁ, Božena 390
Přátelství mnohých : Studentské křesťanské hnutí / Božena Komárková ; K vyd. připr. Milena Šimsová, Jan Šimsa. - Heršpice : Eman, 1997. - 125 s. : fotogr. - (Spisy B. Komárkové ; Sv. 3)

MASARYK, Tomáš Garrigue 391
Cesta demokracie : Projevy-články-rozhovory. 4, 1929-1937 / Tomáš Garrigue Masaryk. - Praha : Ústav T. G. Masaryka, 1997. - 508 s. - (Spisy T. G. Masaryka ; Sv. 36) - Díl 3, 1924-1928 vyd. v r. 1994.

OD 392
Od vítězství k naději : Druhá světová válka a dnešek očima současníků = From Victory to Hope : The Second World War and Today in the Eyes of the Contemporaries. - Praha : David & Shoel, 1996. - 119 s. : fotogr.

SCRUTON, Roger 393
Projev v Plzni : K udělení „Ceny 1. června" v roce 1996 = Speech for Plzeň : On the occasion of „1st June Award" in 1996 / Roger Scruton. - Plzeň : Albis international, 1997. - 30 s.

SLÁDEK, Miroslav 394
Právě Váš hlas rozhodne / Miroslav Sládek. - B.m.n., 1996. - 205 s. : fotogr.

STANĚK, Jiří 395
Antologie textů s kulturně politickou problematikou k období 1945-1948. 1, 1945-1946 / Jiří Staněk. - Plzeň : Fak. pedagogická, 1997. - 245 s.

VACULÍK, Ludvík 396
Nad jezerem škaredě : Výběr z publicistiky 1990-1995 / Ludvík Vaculík. - Praha : I. Železný, 1996. - 111 s.

Viz též 581, 1006

III.B Dokumenty, fotografie

BENČÍK, Antonín - 397
NAVRÁTIL, Jaromír - PAULÍK, Jan
Vojenské otázky československé reformy 1967-1970 : Vojenská varianta řešení čs. krize 1967-1968 / Antonín Benčík, Jaromír Navrátil, Jan Paulík. - Brno : Doplněk, 1996. - 362 s. - (Prameny k dějinám československé krize 1967-1970 ; Díl 6, sv. 1) - Res. angl.

BORÁK, Mečislav 398
Opožděný „únos" Andreje Hlinky / Mečislav Borák. - In: Slovanské historické studie. - Roč. 23, (1997), s. 63-67. - Res. něm.

CYSAŘOVÁ, Jarmila 399
Fites a moc : První léta Svazu československých filmových a televizních umělců / Jarmila Cysařová. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1997. - Přeruš. str. - (Studijní materiály výzkumného projektu Československo 1945-1967 ; 22)

DUŠEK, Radim - MACKOVÁ, Marie 400
Osudy politických vězňů : 1948-1989. Díl 1, Zdokumentováno na území okresu Ústí nad Orlicí : říjen 1995 - únor 1996 / Radim Dušek, Marie Macková. - Ústí nad Orlicí : Státní okresní archiv, 1996. - 512 s. : fotogr.

FAKTA 401
Fakta, připomínky, události ; Samizdatový časopis 1971-1972. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1997. - Přeruš. str. - (Materiály, studie, dokumenty ; 6/1997)

HOPPE, Jiří 402
Prameny k dějinám české kinematografie 1966-1971 v archivu ÚV KSČ / Zprac. Jiří Hoppe. - In: Iluminace. - Roč. 9, č. 1(25) (1997), s. 213-215.

HOŘEC, Jaromír 403
Dokumenty o Podkarpatské Rusi / Uspoř. Jaromír Hořec. - Praha : Česká expedice, 1997. - 89 s. - (Podkarpatská Rus ; Sv. 17)

HYNDRÁKOVÁ, Anna - 404
KREJČOVÁ, Helena - SVOBODOVÁ, Jana
Prominenti v ghetu Terezín 1942-1945 : Edice dokumentů / Anna Hyndráková, Helena Krejčová, Jana Svobodová. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1996. - 338 s. - (Sešity ÚSD ; Sv. 26) - Res. angl.

JŮN, Libor 405
Pobyt Rudé armády na území Československa po květnu 1945 v jednacích protokolech první poválečné československé vlády. 1-2 / Libor Jůn. - In: Slovanský přehled. - Roč. 82, č. 3/4 (1996), s. 295-303. - Roč. 83, č. 1 (1997) s. 91-100.

JUROVÁ, Anna 406
Rómska problematika 1945-1967 : Dokumenty. 1-4 / Anna Jurová. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1996. - 137 s. ; S. 143-442 ; S. 447-779 ; S. 787-1034. - (Studijní materiály výzkumného projektu Československo 1945-1967 ; 16-19)

KAPLAN, Karel - ŠPIRITOVÁ, Alexandra 407
ČSR a SSSR 1945-1948 : Dokumenty mezivládních jednání / K vyd. připr. Karel Kaplan, Alexandra Špiritová. - Brno : Doplněk, 1996. - 540 s.

KLOBOUK, Jiří 408
Protikomunistický manifest : 1975 : Dokument doby / Jiří Klobouk. - Zlín : Atelier im, 1997. - 111 s. : fotogr.

KOKOŠKOVÁ, Zdeňka - 409
KOKOŠKA, Stanislav
Obroda - klub za socialistickou přestavbu : Dokumenty / Zdeňka Kokošková, Stanislav Kokoška. - Praha : Maxdorf, 1996. - 211 s. - (Historia Nova ; Sv. 8)

KOUDELKA, František - SUK, Jiří 410
Ministerstvo vnitra a bezpečnostní aparát v období Pražského jara 1968 : leden-srpen 1968 / František Koudelka, Jiří Suk. - Brno : Doplněk, 1996. - 350 s. - (Prameny k dějinám československé krize 1967-1970 ; 7) - Res. angl.

KREJČOVÁ, Helena - 411
SVOBODOVÁ, Jana - HYNDRÁKOVÁ, Anna
Židé v protektorátu : Hlášení Židovské náboženské obce v roce 1942 : Dokumenty = Die Juden im Protektoraten Böhmen und Mähren / Helena Krejčová, Jana Svobodová, Anna Hyndráková. - Praha : Maxdorf, 1997. - 491 s. : fotogr. - (Historia Nova ; Sv. 11)

KUMPERA, Jan 412
Plzeň v amerických dokumentech z jara 1945 : Materiálový příspěvek k osvobození západních Čech americkou armádou / Jan Kumpera. - In: Západočeský sborník historický. - Roč. 2, (1996), s. 401-406. - Akce: Kultura, historie a současnost Plzně [Mezinárodní konference]. Plzeň. 03.05.1995-04.05.1995.

MASARYK, Jan 413
Depeše z Londýna 1938 / Jan Masaryk ; K vyd. připr. Věra Olivová. - Praha : Společnost E. Beneše, 1996. - 120 s. : fotogr. - (Knižnice Společnosti E. Beneše ; Sv. 9)

MATĚJKA, Dobroslav 414
Proč NATO / Sest. Dobroslav Matějka. - Praha : Česká atlantická komise, 1997. - 71 s.

MEJDROVÁ, Hana 415
Trpký úděl : Výbor dokumentů k dějinám německé sociální demokracie v ČSR v letech 1937-1948 / Ed. Hana Mejdrová. - Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1997. - 260 s.

ODVRÁCENÁ 416
Odvrácená tvář hákového kříže : Neznáma fakta o vůdcích Třetí říše / Z archivů vybr. a uspoř. Beatrice a Helmut Heiberovi ; Z něm. orig. přel. Jaroslav Hulák. - Praha : Mladá fronta, 1997. - 319 s.

PARLAMENT 417
Parlament ČR. Poslanecká sněmovna : 2. volební období. - Praha : Poslanecká sněmovna, 1996. - 105 s. : fotogr.

PECKA, Jindřich 418
Odsun sovětských vojsk z Československa 1989-1991 : Dokumenty / Jindřich Pecka. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1996. - 351 s. - (Studie-materiály-dokumenty ; Sv. 8)

PECKA, Jindřich 419
Spontánní prameny k dějinám československé krize 1968-1969 / Jindřich Pecka. - In: Historické studie / Uspoř. Oldřich Tůma. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998. - 287 s. - S. 140-152.

PERNES, Jiří 420
Brno 1951 : Příspěvek k dějinám protikomunistického odporu na Moravě / Jiří Pernes. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1997. - 195 s.

PERNES, Jiří 421
Dělnické demonstrace v Brně v roce 1951 : Výběr dokumentů / Jiří Pernes. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny, 1996. - 146 s. - (Studijní materiály výzkumného projektu Československo 1945-1967 ; 13)

POKROK 422
Pokrok : Samizdatový časopis 1971. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1997. - Různ. str. - (Materiály, studie, dokumenty ; 7/1997)

PROKŠ, Petr 423
Marshallův plán - 50. výročí vyhlášení americké hospodářské pomoci poválečné Evropě : Dokumenty z českých archivů / Petr Prokš. - In: Slovanský přehled. - Roč. 83, č. 3 (1997), s. 307-333.

PŠENIČKOVÁ, Jana 424
Sborník právních a ostatních předpisů k provádění pozemkových reforem po roce 1945 / Výběr a uspoř. Jana Pšeničková. - Praha : Státní ústřední archiv, 1998. - 203 s.

REIMAN, Michal 425
Z dějin vnitropolitického zápasu v SSSR v Chruščovově době : Dokumenty k případu Malenkova v roce 1955 a Žukova v roce 1957 / Michal Reiman. - In: Slovanský přehled. - Roč. 83, č. 2 (1997), s. 195-209.

RYANTOVÁ, Marie 426
Osobní fond prof. Jana Kaprase v Archivu Národního muzea / Marie Ryantová. - In: Sborník archivních prací. - Roč. 46, č. 2 (1996), s. 537-578. - Res. angl., něm.

SBORNÍK 427
Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914-1918. 5, Rok 1918 / Zprac. Jaroslav Vrbata, Eva Drašarová. - Praha : Státní ústřední archiv, 1997. - 383 s. : 5 s. příl.

SECURITAS 428
Securitas imperii : Sborník k problematice bezpečnostních služeb. 3-4/1-3 / Ed. Pavel Žáček, Patrik Benda. - Praha : Themis, 1996-1998. - 215 s. ; 282 s. ; S. 283-570 ; S. 571-822.

SETON-WATSON, R. W. 429
R. W. Seton-Watson and His Relations with the Czechs and Slovaks : Documents 1906-1951. 2 = R. W. Seton-Watson a jeho vztahy k Čechům a Slovákům : Dokumenty = R. W. Seton-Watson a jeho vzťahy k Čechom a Slovákom : Dokumenty / Eds. Jan Rychlík, Thomas D. Marzik, Miroslav Bielik. - Praha : Ústav T. G. Masaryka, 1996. - 241 s. : fotogr. - Sv. 1 vyd. v r. 1995.

SLÁDEK, Oldřich 430
Osudové kroky Jana Masaryka : Výběr dokumentů ke 110. výročí narození Jana Masaryka / Odp. red. Oldřich Sládek. - Praha : Státní ústřední archiv, 1996. - 191 s.

SRPEN 431
Srpen '69 : Edice dokumentů / Oldřich Tůma, Oldřich Jaroš, František Koudelka, Alena Nosková. - Praha : Maxdorf, 1996. - 344 s. : fotogr. - (Historia Nova ; Sv. 10)

STRANA 432
Strana československých komunistů : Dokumenty 18. sjezdu. - Praha : ÚV Strany československých komunistů, 1996. - 36 s.

ŠOLC, Jiří 433
E. Beneš : Vzkazy do vlasti : Směrnice a pokyny československému domácímu odboji za druhé světové války / Sest. a úv. pozn. opatř. Jiří Šolc. - Praha : Historický ústav Armády ČR, 1996. - 196 s.

TÝČ, Vladimír 434
Česká republika a současný svět : Sborník dokumentů / Sest. a uspoř. Vladimír Týč. - Praha : Linde, 1998. - 351 s.

VACULÍK, Jaroslav 435
Texty ke studiu soudobých světových dějin : 1945-1994 / Jaroslav Vaculík. - Brno : Masarykova univerzita, 1996. - 114 s.

VOLEBNÍ 436
Volební program České strany sociálně demokratické „Lidskost proti sobectví" : Přijala Programová konference ČSSD 20. ledna 1996. - Praha : Česká strana sociálně demokratická, 1996. - 24 s.

VONDROVÁ, Jitka - NAVRÁTIL, Jaromír 437
Mezinárodní souvislosti československé krize 1967-1970 : Červenec-srpen 1968 ; Září 1968-květen 1970 / Jitka Vondrová, Jaromír Navrátil. - Brno : Doplněk, 1996-1997. - 321 s. ; 393 s. - (Prameny k dějinám československé krize 1967-1970 ; Díl 4, sv. 2-3) - Res. angl. - Část Prosinec 1967-červenec 1968 vyd. v r. 1995.

WASKA, Karel 438
Západočeské archivní prameny k osvobození západních Čech americkou armádou / Karel Waska. - In: Západočeský sborník historický. - Roč. 2, (1996), s. 407-410. - Akce: Kultura, historie a současnost Plzně [Mezinárodní konference]. Plzeň. 03.05.1995-04.05.1995.

ŽATKULIAK, Jozef 439
Federalizácia československého štátu 1968-1970 : Vznik česko-slovenskej federácie roku 1968 / Jozef Žatkuliak. - Brno : Doplněk, 1996. - 427 s. - (Prameny k dějinám československé krize 1967-1970 ; Díl 5, sv. 1) - Res. angl.

Viz též 887, 996

III.C Memoáry, deníky, svědectví

BEER, Fritz 440
A tys na Němce střílel, dědo? / Fritz Beer ; Z něm. orig. přel. Jitka Bodláková. - Praha : Artforum, 1997. - 237 s.

BENEŠ, Ladislav 441
Nedokončený deník československého stíhače RAF [Jiří Macháček] / Ladislav Beneš. - Olomouc : Votobia, 1997. - 149 s. : fotogr.

BOCK, Fedor von 442
Mezi povinností a pochybnostmi : Válečný deník / Fedor von Bock ; Z něm. přel. Luděk Matyska. - Brno : Books, 1998. - 618 s. : fotogr. - (Bonus A - Memorabilia)

BOKOVÁ, Marie - KLÍMA, Miloslav 443
Jan Grossman : Svědectví současníků : Sborník příspěvků ze setkání Odkaz Jana Grossmana divadelníkům : [Seminář]. Praha. 14.10.1995-15.10.1995 / Uspoř. Marie Boková, Miloslav

Klíma. - Praha : Divadelní ústav, 1996. - 195 s. : fotogr.

BOROVIČKOVÁ, Adriena 444
Voskovec & Wachsmanni : Z rodinné kroniky a dopisů / Adriena Borovičková. - Praha : Lidové noviny, 1996. - 308 s. : fotogr.

BORSKÝ, Karel 445
Zítra začne obyčejný den / Karel Borský. - Třebíč : Tempo, 1998. - 300 s. : fotogr.

BOUČEK, Bohuslav 446
Prosím, aby zápisník byl odevzdán mé ženě jako pozůstalost : Z válečných deníků z let 1914-1920 / Bohuslav Bouček ; Z dopisů a jiných pramenů vybr., upr. a sest. Petr Payne. - Praha : Medard, 1998. - 197 s. : fotogr.

BYSTROLETOV, Dmitrij A. - 447
JIRÁNEK, Tomáš
Listy z osmatřicátého roku : Cesta na GULag / Dmitrij A. Bystroletov ; Ed. a přel. Tomáš Jiránek. - In: Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice = Scientific Papers of the University of Pardubice. Ser. C Ústav jazyků a humanitních studií. - Roč. 3, (1997), s. 207-251. - Převzato z čas. Sovetskij voin.

CÍSAŘ, Čestmír 448
Člověk a politik : Kniha vzpomínek a úvah / Čestmír Císař. - Praha : ETC Publ., 1998. - 668 s. : fotogr. - (Profily generace)

ČAPKOVÁ, Jarmila 449
Vzpomínky / Jarmila Čapková ; K vyd. připr. a doslov Jiří Opelík, Jaroslav Dostál. - Praha : Torst, 1998. - 410 s. : fotogr.

ČELOVSKÝ, Bořivoj 450
Šel jsem svou cestou / Bořivoj Čelovský. - Opava : Vademecum, 1996. - 275 s. : fotogr.

ČELOVSKÝ, Bořivoj 451
Vzpomínka na msgre Josefa Nejedlého / Bořivoj Čelovský. - In: Ostrava. - Roč. 18, (1997), s. 443-447.

DEMETZ, Peter 452
České slunce, moravský měsíc : Eseje a vzpomínky / Peter Demetz ; Z něm. přel. Hana Žantovská ...[aj.]. - Šenov u Ostravy : Tilia, 1997. - 150 s.

DEML, Jakub 453
Haluciňák : Fragment zápisníku 1948-1960 / Jakub Deml ; Úvod Jiří Kuběna ; Ed. připr. a vyd. pozn. Mojmír Trávníček. - Brno : Vetus Via, 1997. - 47 s.

DORŮŽKA, Lubomír 454
Panoráma paměti / Lubomír Dorůžka. - Praha : Torst, 1997. - 543 s. : fotogr.

ECKELT, Gerda 455
Wo ist mein Heim, mein Vaterland / Gerda Eckelt ; Předml. Jan Horský. - Ústí nad Labem : Albis international, 1997. - 240 s. : fotogr.

FANTL, František 456
Memoirs / František Fantl. - In: Judaica Bohemiae. - Roč. 30/31, (1994/1995 vyd. 1996), s. 118-128.

FANTL, František 457
Už jsme se vlastně nikdy nesešli / František Fantl. - In: Židovská ročenka. - (5758 = 1997/1998 vyd. 1997), s. 63-75.

FANTLOVÁ, Zdenka 458
Klid je síla, řekl tatínek / Zdenka Fantlová. - Praha : Primus, 1996. - 279 s. : fotogr.

FEIERABEND, Ladislav Karel 459
Politické vzpomínky. 3 / Ladislav Karel Feierabend ; K vyd. připr. Magda Bilíková. - Brno : Atlantis, 1996. - 503 s. : fotogr. - Díl 1-2 vyd. v r. 1994.

FLEISCHMANN, Ivo 460
Boris Pasternak : Analýzy jedné návštěvy / Ivo Fleischmann ; Z franc. přel. Staša Fleischmann, Ivo Fleischmann ; Básně přel. Josef Hora. - Praha : Primus, 1997. - 39 s. : fotogr.

FRANKL, Viktor E. 461
Co v mých knihách není : Autobiografie / Viktor E. Frankl ; Z něm. orig. přel. Lea a Jose Švancarovi . - Brno : Cesta, 1997. - 117 s.

FRIESOVÁ, Jana Renée 462
Pevnost mého mládí / Jana Renée Friesová. - Praha : Trizonia, 1997. - 223 s. : fotogr.

GAĎOUREK, Ivan - NEHNĚVAJSA, Jiří 463
Zalářování, pronásledování a zneuznání : Svědectví ještě žijících obětí stalinismu v českých zemích / Ivan Gaďourek, Jiří Nehněvajsa. - Brno : Masarykova univerzita, 1997. - 129 s. - Res. angl.

GLAZAR, Richard 464
Autentická historie vyhlazovacího tábora Treblinka - líčení očitého svědka / Richard Glazar. - In: Židé v novodobých dějinách / Uspoř. Václav Veber. - Praha : Univerzita Karlova, 1997. - 323 s. - S. 163-179.

GRÉGR, Eduard - KOUTSKÁ, Ivana 465
Historie rodiny / Eduard Grégr ; Zprac. Ivana Koutská. - Praha : b.n., 1996. - 215 s. : fotogr.

GRUMLÍK, Josef Karel 466
Josef Karlík : Utkáno ze vzpomínek / Josef Karel Grumlík. - Brno : Š. Ryšavý, 1996. - 76 s. : fotogr. - (Vzpomínky brněnských umělců Sv. 2)

HÁJEK, Jiří 467
Paměti / Jiří Hájek ; Úvod František Janouch. - Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1997. - 349 s. : fotogr.

HÁJEK, Karel 468
Čtyři měsíce na Frossoule / Karel Hájek. - In: Židé v novodobých dějinách / Uspoř. Václav Veber. - Praha : Univerzita Karlova, 1997. - 323 s. - S. 181-189.

HÁJEK, Miloš 469
Má setkání s Milanem Otáhalem / Miloš Hájek. - In: Historické studie / Uspoř. Oldřich Tůma. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998. - 287 s. - S. 9-10.

HALAS, Jan 470
Dodatky / Jan Halas. - Praha : Český spisovatel, 1996. - 107 s. : fotogr.

HANUŠ, Jan 471
Labyrint svět : Svědectví z konce času / Jan Hanuš. - Praha : Odeon, 1996. - 328 s. : fotogr.

HERMANN, Adolf 472
Mých prvních pět životů / Adolf Hermann ; Ukázku vybr. a z angl. orig. přel. Marek Toman. - In: Židovská ročenka. - (5758 = 1997/1998 vyd. 1997), s. 112-131.

HIBLBAUER, Jan 473
Berlín 1943 aneb svědectví o zavlečení českých studentů z Pardubic do válečného Německa : Evokace z doby nedávno minulé s epizodami veselými, humornými, běžnými i poučnými, ale také s jednou tragickou, které se nám přihodily v době našeho mládí / Jan Hiblbauer. - Pardubice : Východočeské muzeum, 1996. - 59 s. : fotogr.

HOLLIDAYOVÁ, Laurel 474
Holocaust a válka očima dětí : Utajené deníky / Uspoř. Laurel Hollidayová ; Z angl. přel. Dagmar Steinová. - Praha : Prostor, 1997. - 307 s.

HOLUB, Václav 475
Vítězství i prohry : Život na pozadí 20. století : Vzpomíná autor / Václav Holub ; Předml. Karel Hrubý. - B.m. : vl. n., 1997. - 246 s. : fotogr.

HORÁKOVÁ-GAŠPARÍKOVÁ, Anna 476
Z lánského deníku : 1929...1937 / Anna Horáková-Gašparíková ; Vybr. a přel. Jaromír Hronek. - Praha : Radioservis, 1997. - 214 s.

HOŘEC, Jaromír - SÍGL, Miroslav 477
Hranice 45 / Uspoř. Jaromír Hořec, Miroslav Sígl ; Předml. Jiří Kocian. - Praha : Rio-press, 1997. - 271 s. : fotogr.

HOŘEC, Petr - ŠTERCLOVÁ, Růžena 478
76 yardů Jardy Štercla / Petr Hořec, Růžena Šterclová. - Praha : Art Benický a Jan Krigl, 1997. - 178 s. : il.

CHARTA 479
Charta 77 očima současníků : Po dvaceti letech / K vyd. připr. Blanka Císařovská, Milan Drápala, Vilém Prečan, Jiří Vančura. - Brno : Doplněk, 1997. - 331 s.

CHAUN, Igor 480
Deník aneb smrt režiséra. Díl 2, 1993-1995 / Igor Chaun. - Olomouc : Votobia, 1997. - 605 s. - Díl 1 vyd. v Praze r. 1995.

JAKEŠ, Miloš 481
Dva roky generálním tajemníkem / Miloš Jakeš. - Praha : Regulus, 1996. - 137 s. : fotogr. - (Dokumenty ; Sv. 1)

JANŮ, Zorka - GEORGIEV, Adam 482
Deník sestry Lidy Baarové / Zorka Janů ; Slovem a veršem provází Adam Georgiev. - Praha : Petrklíč, 1998. - 198 s. : fotogr.

JASNÝ, Vojtěch 483
Život a film : 1. kapitola knihy dvanácti lekcí o filmu / Vojtěch Jasný. - In: Iluminace. - Roč. 8, č. 1(21) (1996), s. 53-67.

JESTŘÁB, Vojtěch 484
Brno můj Amarcord / Vojtěch Jestřáb. - Brno : Doplněk, 1997. - 144 s. : fotogr.

JEŠ, Jiří 485
Co přinesl čas : Vzpomínky současníka / Jiří Ješ. - Praha : Akademia, 1997. - 159 s. - (Amphora ; Sv. 3)

JIROUS, Ivan M. 486
Magorův zápisník / Ivan M. Jirous ; Uspoř., ed. pozn. s koment. Michael Špirit. - Praha : Torst, 1997. - 801 s.

JURÁČEK, Pavel 487
Deník : [Seš.] 29. 5. října 1967-2. února 1969 - [Seš.] 30. 4. května 1969-7. prosince 1970 / Pavel Juráček. - In: Iluminace. - Roč. 9, č. 1(25) (1997), s. 5-52.

JUZA, Josef 488
Svědectví o PTP okresu Rychnov nad Kněžnou / Josef Juza. - Rychnov nad Kněžnou : Státní okresní archiv, 1996. - 349 s.

KALISTA, Zdeněk 489
Po proudu života. 1-2 / Zdeněk Kalista ; K vyd. připr. a jm. rejstříkem a vyd. pozn. opatř. Jarmila Víšková. - Brno : Atlantis, 1996-1997. - 755 s. ; 825 s.

KANTŮRKOVÁ, Eva 490
Záznamy paměti / Eva Kantůrková. - Praha : Hynek, 1997. - 330 s. - (Spisy E. Kantůrkové ; Sv. 1)

KAVANOVÁ, Rosemary 491
Cena svobody : Život Angličanky v Praze / Ro-

semary Kavanová ; Z angl. orig. přel. Bronislava Müllerová. - Brno : Doplněk, 1997. - 318 s. : fotogr.

KEMR, Josef 492
Český Don Quijote / Josef Kemr ; Lit. zprac. Milan Cais. - Praha : Petrklíč, 1996. - 329 s. : fotogr.

KLOBAS, Oldřich 493
Jak se chodí v laně : Svědectví politického vězně z padesátých let o jáchymovském táboře Nikolaj / Oldřich Klobas ; Il. Jan Kristofori. - Brno : Blok, 1996. - 255 s.

KLÜGEROVÁ, Ruth 494
Poslední stanice život / Ruth Klügerová ; Z něm. přel. Františka Faktorová. - Praha : Nakl. Franze Kafky, 1997. - 267 s.

KNAP, Josef 495
Bez poslední kapitoly / Josef Knap ; Doslov Zdeněk Kalista. - Praha : Torst, 1997. - 320 s. : 5 listů fotogr.

KNAPP, Viktor 496
Proměny času : Vzpomínky nestora české právní vědy / Viktor Knapp. - Praha : Prospektrum, 1998. - 255 s.

KNÍŽÁK, Milan 497
Bez důvodu / Milan Knížák ; Ed. Jiří Pánek. - Praha : Litera, 1996. - 243 s. : fotogr.

KOLÁŘ, Jiří 498
Přestupní rok : Deník / Jiří Kolář. - Praha : Mladá fronta, 1996. - 519 s. - (Dílo J. Koláře ; Sv. 6)

KOMÁRKOVÁ, Božena 499
Čemu nás naučila válka / Božena Komárková ; K vyd. připr. Milena Šimsová, Jan Šimsa. - Heršpice : Eman, 1997. - 92 s. : fotogr. - (Spisy B. Komárkové ; Sv. 2)

KOPECKÝ, Miloš 500
Já / Miloš Kopecký ; Uspoř. Pavel Kovář. - Praha : Eminent, 1996. - 346 s. : fotogr.

KOPELEV, Lev 501
Rusko - obtížná vlast / Lev Kopelev ; Z něm. přel. Hana Žantovská. - Brno : Doplněk, 1997. - 44 s. : fotogr. - (Edice osudů ; Sv. 3)

KORENÝ, Rastislav 502
Kniha pamětní pro Plíškovice a nejbližší okolí, kterou založil František Václav Košta Leta Páně 1925 : K téměř zapomenuté kronice lidového písmáka V. F. Koštu z Plíškovic / Rastislav Korený. - In: Podbrdsko. - Roč. 4, (1997), s. 181-184.

KOHOUT, Pavel 503
Z deníku kontrarevolucionáře aneb Životy od tanku k tanku / Pavel Kohout. - Praha : Mladá fronta, 1997. - 337 s. : fotogr. - 1. vyd.v r. 1969 něm. v nakl. C. J. Bucher v Luzernu.

KRASNOV, Nikolaj Nikolajevič jr. 504
Nezapomenutelné : 1945-1956 / Nikolaj Nikolajevič Krasnov jr. ; Z rus. přel. Jana Nevšímalová ; Doslov Stanislav Ausky. - Praha : Elka Press, 1997. - 230 s. : fotogr.

KŘENEK, Emanuel 505
Setkávání s Janem Bauchem / Emanuel Křenek. - Praha : b.n., 1998. - 53 s. : fotogr. - Vyd. k výstavě grafiky Jana Baucha, Praha.

KUBÁTOVÁ, Marie - NYKLOVÁ, Milena 506
Lidská komedie Marie Kubátové / Vyprávění Marie Kubátové zaps. Milena Nyklová. - Praha : Primus, 1997. - 193 s. : fotogr.

KUDRNÁČ, Jaroslav 507
Písecký prapor protektorátního vládního vojska : Československé samostatné brigády v Itálii v letech 1944-1945 / Jaroslav Kudrnáč. - Písek : Prácheňské muzeum, 1997. - 60 s. : fotogr. - Res. ital.

LACKOVÁ, Elena 508
Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou / Elena Lacková ; Podle vypr. aut. zprac., do češtiny přel. a předml. Milena Hübschmannová. - Praha : Triáda, 1997. - 270 s. : 4 listy fotogr. - (Delfín ; Sv. 9)

MACHULA, Jaromír 509
Vatikán a Československo 1938-1948 : Paměti / Jaromír Machula. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998. - 196 s. : fotogr. - (Svědectví o době a lidech ; Sv. 3)

MAŘATKA, Zdeněk 510
Paměti : Medicína, umění a život v osmi politických režimech / Zdeněk Mařatka. - Praha : Karolinum, 1997. - 261 s. : fotogr.

MASTNÝ, Vojtěch 511
Vzpomínky diplomata : Ze vzpomínek a dokumentů československého vyslance / Vojtěch Mastný ; Ed. Eduard Kubů, Petr Luňák, Otto Novák. - Praha : Karolinum, 1997. - 271 s.

MENCL, Vojtěch 512
V dobříšském zátiší / Vojtěch Mencl. - In: Historické studie / Uspoř. Oldřich Tůma. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998. - 287 s. - S. 11-13.

MENZEL, Jiří 513
Tak nevím / Jiří Menzel. - Praha : Motto, 1996. - 132 s. : il.

MENZEL, Jiří 514
Tak nevím podruhé / Jiří Menzel ; Il. Miroslav Barták. - Praha : Motto, 1998. - 124 s.

MERHAUT, Vladislav 515
Zápisky o Vladimíru Boudníkovi / Vladislav Merhaut ; K vyd. připr. a ed. pozn. Martin Machovec. - Praha : Sdružení na podporu vydávání časopisů, 1997. - 397 s. - (Revolver Revue ; Sv. 8)

MIROVSKÁ, Inna 516
Den pěti světel : Svědectví o posledním protižidovském pogromu na Moravě / Inna Mirovská. - Praha : Votobia, 1998. - 181 s. : fotogr.

MORAVEC, Bohumil 517
Pod třemi prapory / Bohumil Moravec. - Plzeň : Mustang, 1996. - 202 s. : fotogr.

MOUČKOVÁ, Kamila - JEŽEK, Vlastimil 518
Říkali jí lvice / Kamila Moučková, Vlastimil Ježek. - Praha : Primus, 1996. - 104 s. : fotogr.

NĚMCOVÁ, Jarmila 519
Ohlas Pražského jara v krajské organizaci KSČ v roce 1968 / Jarmila Němcová. - In: Ostrava. - Roč. 18, (1997), s. 398-432.

NEUWIRTH, Vladimír 520
Apokalyptický deník : Triáda / Vladimír Neuwirth ; Doslov Karel Skalický. - Praha : Triáda, 1998. - 321 s. - (Delfín ; Sv. 11)

NOVÁČEK, Silvestr 521
Vystěhování Němců z Brna a odsun z jihomoravského pohraničí / Silvestr Nováček. - Praha : Orego, 1996. - 39 s. : fotogr.

OLMER, Vít 522
Tváře jak dětské prdelky aneb příběhy českého filmaře / Vít Olmer. - Praha : HAK, 1997. - 240 s. : fotogr.

PAPE, Markus 523
A nikdo vám nebude věřit : Dokument o koncentračním táboře Lety u Písku / Markus Pape ; Z něm. orig. přel. David Čaněk. - Praha : G + G, 1997. - 197 s. : fotogr. - (Zde a nyní ; Sv. 9)

PAVLICA, Tomáš 524
Vzpomínky rotmistra Jana Kubiše / Tomáš Pavlica. - In: Historie - Historica. - Roč. 4(162), (1996), s. 163-181. - (Acta facultatis philosophiae Universitatis Ostraviensis ; Historica 4) - Res. něm.

PECKA, Dominik 525
Starý profesor vzpomíná : Vlastní životopis / Dominik Pecka ; Předml., red. a pozn. Václav Vaško. - Praha : Zvon, 1996. - 311 s. : fotogr. - (Memoria ; Sv. 2)

PEDRETTI, Erica 526
Nechte být, paní Smrti / Erica Pedretti ; Z něm. orig. přel. Lucy Topolská . - Olomouc : Votobia, 1997. - 153 s.

PERNES, Jiří 527
Československá memoárová literatura a únor 1948 / Jiří Pernes. - In: Historické studie / Uspoř. Oldřich Tůma. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998. - 287 s. - S. 153-167.

PEŠEK, Ladislav - HEDVÁBNÝ, Zdeněk 528
Ladislav Pešek / Ladislav Pešek, Zdeněk Hedvábný. - Praha : Columbus, 1997. - 442 s. : fotogr.

PICK, Miloš 529
Přes Acherón zpátky to šlo hůř ; Opožděná zpověď vnoučatům - Šimůnkovi a Terezce - až dorostou, aby porozuměla a nezapomněla / Miloš Pick. - Litomyšl : Augusta, 1997. - 61 s.

PLACÁK, Bedřich 530
Paměti lékaře / Bedřich Placák ; Příl. a obraz. doprovod vybr., životop. data sest. a doslov Petr Placák. - Praha : Torst, 1997. - 716 s. : fotogr.

PLESINGER-BOŽINOV, Miroslav 531
Vzpomínky na první odboj / Miroslav Plesinger-Božinov ; K vyd. připr. Eduard Kubů. - Praha : Společnost E. Beneše, 1997. - 84 s. - (Knižnice Společnosti E. Beneše ; Sv. 11)

PODSKALSKÝ, Zdeněk - 532
KOENIGSMARK, Alex - PODSKALSKÝ, Zdeněk jr.
Lásky a nelásky aneb není tam nahoře ještě někdo jinej? / Zdeněk Podskalský ; Uspoř. Alex Koenigsmark, Zdeněk Podskalský jr. - Praha : Forma, 1996. - 222 s. : fotogr.

POPPER, Bedřich 533
Cesta za svobodou / Bedřich Popper. - In: Židovská ročenka. - (5758 = 1997/1998 vyd. 1997), s. 76-89.

POSPÍŠIL, Ladislav 534
Ve znamení Halleyovy komety / Ladislav Pospíšil ; Lit. upr., předml. a doslov Michael Pospíšil. - Praha : Naše vojsko, 1996. - 197 s. : fotogr. - (Memoáry ; Sv. 11)

POSSELTOVÁ-LEDERER0VÁ, Hana 535
Máma a já : Terezínský deník / Hana Posseltová-Ledererová. - Praha : G + G, 1997. - 151 s.

PROCHÁZKA, Jaroslav 536
Z paměti amerického diplomata [Joseph E. Davies] / Sest. Jaroslav Procházka. - Praha : J. Weber, 1997. - 30 s. - (Dokumentace)

PŘÍHODA, Petr 537
Jak jsme spolu vojákovali aneb o Podivenovi / Petr Příhoda. - In: Historické studie / Uspoř. Oldřich Tůma. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998. - 287 s. - S. 14-17.

ROHAN, Bedřich 538
Kafka bydlel za rohem : Vzpomínky na Prahu dvacátých a třicátých let / Bedřich Rohan ; Z něm. přel. Lenka Chytilová. - Praha : Brána, 1997. - 153 s. : fotogr.

ROMAN, Petr 539
Vlečen pod šibenici : Dokumentární biografie / Petr Roman. - Zlín : Atelier Im, 1996. - 199 s. - (Vyznání ; Sv. 1)

SCHMIDT, Paul 540
Paměti Hitlerova tlumočníka / Paul Schmidt ; Z něm. přel. Pavel Váňa. - Brno : Barrister & Principal, 1997. - 317 s.

SCHUSTER, Rudolf 541
Ultimátum / Rudolf Schuster ; Ze slov. orig. přel. Jiří Polák . - Praha : Agentura Forpex, 1997. - 466 s. : fotogr.

SCHWARZENBERGOVÁ, Therese 542
Má cesta zpátky do života : Vyznání lékařky / Therese Schwarzenbergová ; Z něm. orig. přel. Eva Pátková. - Praha : Mladá fronta, 1996. - 188 s. : fotogr.

SIROVÝ, Zdeněk 543
Není zač, řekl Bůh : Vyprávění filmového režiséra / Zdeněk Sirový ; Uspoř., text. připr., ed. pozn. Jan Rejžek. - Praha : Český spisovatel, 1996. - 175 s. : fotogr.

SLÁMA, Jan 544
Vzpomínání na vnuky T. G. M. / Jan Sláma. - Středokluky : Z. Susa, 1996. - 67 s. : fotogr.

SMETANOVÁ, Jindřiška 545
TGM : „Proč se neřekne pravda"? : Ze vzpomínek dr. Antonína Schenka / Jindřiška Smetanová. - Praha : Primus, 1996. - 324 s. : fotogr.

SMUTNÝ, Jaromír 546
Svědectví prezidentova kancléře / Jaromír Smutný ; Předml. Josef Tomeš ; K vyd. připr. a ed. pozn. Šárka Grauová. - Praha : Mladá fronta, 1996. - 339 s. : fotogr. - (Archiv ; Sv. 73)

SOBOTA, Luděk 547
Facky místo pohádek / Luděk Sobota. - Praha : HAK, 1998. - 236 s. : fotogr.

STERNBERGOVÁ, Cecilia 548
Cesta : Paměti české aristokratky / Cecilia Sternbergová ; Z angl. orig. přel. Eva Kondrysová. - Praha : Mladá fronta, 1996. - 636 s. : fotogr.

STRCULA, Ján 549
I tak bolo. 1, 1938 / Ján Strcula. - Praha : Magnum Press, 1997. - 211 s. : fotogr.

SUCHÝ, Jiří 550
Tak nějak to bylo : Vzpomínání 1959-1969 / Jiří Suchý. - Praha : Blízká setkání, 1998. - 209 s. : fotogr.

SUK, Jaroslav - 551
HOCHMAN, Jiří - FILIP, Ota
Počátky odporu proti normalizačnímu režimu ve vzpomínkách účastníků / Jaroslav Suk, Jiří Hochman, Ota Filip. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1997. - 62 s. - (Materiály, studie, dokumenty ; 8/1997)

SUM, Antonín 552
Osudný krok Jana Masaryka / Antonín Sum. - Příbram : Elefant, 1996. - 168 s. : fotogr.

SUVOROV, Viktor 553
Můj život v Sovětské armádě : Z osvoboditele dezertérem / Viktor Suvorov ; Z angl. orig. přel. Jaroslava Novotná. - Brno : Jota, 1996. - 262 s.

SVOBODA, Jiří - MARTÍNEK, Vojtěch 554
Spisovatel a jeho doba : Ze soukromého deníku Vojtěcha Martínka / Jiří Svoboda. - In: Ostrava. - Roč. 18, (1997), s. 433-442.

SYLLABA, Jiří 555
Mé vzpomínky na presidenta T. G. Masaryka / Jiří Syllaba. - Praha : Maxdorf, 1997. - 175 s.

ŠEDIVÝ, Jaroslav 556
Černínský paiác v roce nula : Ze zákulisí polistopadové zahraniční politiky / Jaroslav Šedivý. - Praha : I. Železný, 1997. - 164 s. - (Knihovnička Literarních novin ; Sv. 3)

ŠIMON, Bohumil 557
Klobouk od Březněva / Bohumil Šimon. - Praha : Periskop, 1997. - 181 s. : fotogr.

ŠKVORECKÝ, Josef 558
Jak to bylo s kapelou, která to nevyhrála / Josef Škvorecký. - In: Iluminace. - Roč. 8, č. 1(21) (1996), s. 47-52.

ŠULC, Michal 559
Z pamětí československého diplomata Ivana Krna / Michal Šulc. - In: Práce z dějin Akademie věd = Studia historiae Academiae scientiarum. - Roč. 5, (1997), s. 133-170. - Res. angl.

ŠVEJCAR, Josef 560
Paměti profesora Švejcara / Josef Švejcar. - Praha : Petrklíč, 1997. - 255 s. : fotogr.

TERLECKÝ, Nikolaj 561
Curriculum vitae / Nikolaj Terlecký ; Pozn. a doprov. studie Anastasie Kopřivová ; Doslov Jan Vladislav. - Praha : Torst, 1997. - 224 s.

TONDER, Ivo - SITENSKÝ, Ladislav 562
Na nebi i v pekle / Ivo Tonder, Ladislav Sitenský. - Plzeň : Mustang, 1997. - 90 s. : fotogr. - (Pilot ; Sv. 59)

URBÁNEK, Zdeněk 563
Stvořitelé světa. Díl 3 / Zdeněk Urbánek. - Brno : Atlantis, 1997. - 164 s. - Stvořitelé světa [1]

vyd. r. 1995, Stvořitelé světa pokračují [2] vyd. r. 1996.

URBÁNEK, Zdeněk 564
Stvořitelé světa pokračují / Zdeněk Urbánek. - Brno : Atlantis, 1996. - 213 s.

VACULÍK, Ludvík 565
Nepaměti ; 1969-1972 / Ludvík Vaculík. - Praha : Mladá fronta, 1998. - 134 s. : fotogr.

VÁCHAL, Josef 566
Deníky : Výbor z let 1922-1964 / Josef Váchal ; K vyd. připr. a doslov Jiří Olič. - Praha : Paseka, 1998. - 367 s. - (Knihy J. Váchala ; Sv. 6)

VAVREČKA, Hugo - VAVRIS, Hugo 567
Život je spíš román : Výbor z knižně nepublikovaných prací Huga Vavrečky / Hugo Vavrečka, Hugo Vavris. - Třebíč : Arca JiMfa, 1997. - 212 s. : fotogr.

VOJTOVÁ, Maria 568
Proč jsem nemluvila / Maria Vojtová. - Třebíč ; Arca JiMfa, 1996. - 83 s., 20 s. obr. příl.

VRABEC, Václav 569
Jen malé připomenutí / Václav Vrabec. - In: Historické studie / Uspoř. Oldřich Tůma. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998. - 287 s. - S. 21-23.

VRBA, Rudolf 570
Utekl jsem z Osvětimi / Rudolf Vrba ; Z angl. přel. Iva Hrdličková, Tomáš Pěkný. - Praha : Sefer, 1998. - 437 s.

WIESEL, Elie 571
Všechny řeky spějí do moře : Paměti / Elie Wiesel ; Z franc. přel. Olga Sixtová. - Praha : Pragma, 1997. - 512 s.

WOLF, Otto 572
Deník Otty Wolfa : 1942-1945 / Otto Wolf ; Předml. Ludvík Václavek ; Ed. připr. Margita Kárná, Miroslav Kárný, Ludvík Václavek. - Praha : Sefer, 1997. - 359 s. : fotogr. - (Edice Prózy ; Sv. 4)

ZAVADIL, Blahoslav (Cyril) 573
Nebyli jsme svatí : Vzpomínky příslušníka československé zahraniční armády na válečná léta 1939-1945 / Blahoslav (Cyril) Zavadil. - Brno : Jota, 1996. - 170 s. : fotogr.

ZELENÝ, Karel 574
Vyhnání Čechů z pohraničí 1938 : Vzpomínky / Připr. a sest. Karel Zelený. - Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1996. - 237 s.

ŽALUD, František Herbert 575
Přežili jsme : Zkušeností z mého života 1919-1993 popsané pro má vnoučata a jejich generaci / František Herbert Žalud. - Praha : Trilobit, 1998. - 203 s. : fotogr.

Viz též 608, 616, 734

III.D Rozhovory

BĚLOHOUBEK, Antonín 576
Rozmluvy s Václavem Černým / Antonín Bělohoubek. - Praha : Primus, 1998. - 191 s. : fotogr.

BĚLOHRADSKÝ, Václav 577
Mezi světy & mezisvěty : Filosofické dialogy / Václav Bělohradský. - Olomouc : Votobia, 1997. - 194 s.

DOČEKAL, Boris 578
Život je jen náhoda / Boris Dočekal. - Havlíčkův Brod : Hejkal, 1996. - 156 s. : fotogr.

FRÝDLOVÁ, Pavla 579
Všechny naše včerejšky : Paměť žen / Ed. Pavla Frýdlová. - Praha : Nadace Gender Studies, 1998. - 207 s. : obr.

HANZELKA, Jiří - 580
ZIKMUND, Miroslav - SLONEK, Jaromír
Život snů a skutečnosti : 50 otázek položil a 2x50 odpovědí zprac. Jaromír Slomek / Jiří Hanzelka, Miroslav Zikmund. - Praha : Primus, 1997. - 192 s. : fotogr.

HAVEL, Václav - LUKEŠ, Jan 581
„Kde je vše dovoleno, nic nepřekvapí" : S Václavem Havlem o českém filmu let šedesátých i devadesátých : [Projev a rozhovor] / Václav Havel, Jan Lukeš. - In: Iluminace. - Roč. 8, č. 1(21) (1996), s. 89-100.

HŮLA, Jan 582
Úspěch se v Čechách neodpouští : Rozhovory s úspěšnými manažery / Jan Hůla. - Praha : Grada, 1996. - 181 s. : fotogr.

HVÍŽĎALA, Karel 583
Dialogy / Karel Hvížďala. - Praha : Torst, 1997. - 378 s. : fotogr.

JAK 584
Jak nastupovala v českém filmu normalizace : 1, „S nenávistí dělat nemůžu" : Hynek Bočan od Pasťáku k Partě hic : 2, „Sloužili jsme všichni" : Jaroslav Solnička od Královského omylu k Televizi v Bublicích aneb Bublicím v televizi : 3, „To, co dělám, má mít smysl" : Jiří Menzel od Skřivánků na niti ke Kdo hledá zlaté dno : Rozhovory / Jan Lukeš, Hynek Bočan, Jaroslav Solnička, Jiří Menzel. - In: Iluminace. - Roč. 9, č. 1((25) (1997), s. 113-155.

JANDOUREK, Jan 585
Tomáš Halík : Ptal jsem se cest / Jan Jandourek. - Praha : Portál, 1997. - 287 s. : fotogr. - (Rozhovory)

JANDOUREK, Jan 586
Václav Malý : Cesta za pravdou / Jan Jandourek. - Praha : Portál, 1997. - 109 s. - (Rozhovory)

JAŘAB, Josef 587
Večerní rozmluvy : S hosty Univerzity Palackého 1991-1996 / Josef Jařab ; Uspoř. Václav Burian, Tomáš Tichák. - Olomouc : Votobia, 1998. - 313 s. : fotogr.

JEŽEK, Tomáš - HUSÁK, Petr 588
Budování kapitalismu v Čechách : Rozhovory s Tomášem Ježkem / Tomáš Ježek, Petr Husák. - Praha : Volvox Globator, 1997. - 293 s. : fotogr.

JÜNGLING, Petr - 589
KOUDELA, Tomáš - ŽANTOVSKÝ, Petr
Tak pravil Václav Klaus / Petr Jüngling, Tomáš Koudela, Petr Žantovský. - Praha : Votobia, 1998. - 164 s. : fotogr.

KLUSÁKOVÁ, Jana - RUML, Jan 590
Jana Klusáková a Jan Ruml rozmlouvají nadoraz o tom, co bylo, je a bude / Jana Klusáková, Jan Ruml. - Praha : Argo, 1998. - 162 s. : fotogr.

KLUSÁKOVÁ, Jana - ZOUBEK, Olbram 591
Jana Klusáková a Olbram Zoubek rozmlouvají nadoraz o životě, o umění, o době / Jana Klusáková, Olbram Zoubek. - Praha : Primus, 1996. - 120 s. : fotogr.

KLUSÁKOVÁ, Jana - KLAUS, Václav 592
Jana Klusáková a Václav Klaus rozmlouvají nadoraz o osmi letech ve svobodném státě / Jana Klusáková, Václav Klaus. - Praha : Argo, 1997. - 150 s. : fotogr.

KOVÁŘÍK, Vladimír - PŘEUČIL, Jan 593
Zloun : Šestnáct setkání s Janem Přeučilem, kde se hovořilo o životě, herecké profesi a Divadle Na zábradlí / Vladimír Kovářík, Jan Přeučil. - Žďár nad Sázavou : Impreso plus, 1996. - 108 s. : fotogr.

KROUPA, Daniel 594
Svoboda a řád : Sváteční rozhovory / Daniel Kroupa ; K vyd. připr. Jan Šícha. - Praha : Éós, 1996. - 134 s. : fotogr.

PAVLÍK, Petr - PETŘÍK, Pavel 595
Umění a život v Čechách aneb Umění žít v Čechách / Petr Pavlík, Pavel Petřík. - Praha : Středoevropská galerie a nakl., 1997. - 153 s. : fotogr. - (Tête-à-tête ; 3)

REINSBERG, Jiří - VYŠOHLÍD, Zdeněk 596
Rozhovory před věčností : S Msgre Jiřím Reinsbergem o světě i o nás / Jiří Reinsberg, Zdeněk Vyšohlíd ; Il. Jiří Reinsberg. - Praha : Český spisovatel, 1997. - 172 s.

RULF, Jiří 597
Jací jsme : Rozhovory pro Reflex z let 1993-1997 / Jiří Rulf. - Praha : Votobia, 1997. - 189 s. : fotogr.

SCHWARZENBERG, Karel Jan - 598
HVÍŽĎALA, Karel
Knížecí život : Rozhovor s Karlem Hvížďalou / Karel Jan Schwarzenberg. - Praha : Mladá fronta, 1997. - 175 s. : fotogr.

SIDON, Efraim Karol - 599
HVÍŽĎALA, Karel - VONDRA, Viktor
Když umřít, tak v Jeruzalémě : Rozhovor s Karlem Hvížďalou a Viktorem Vondrou / Efraim Karol Sidon. - Praha : Mladá fronta, 1997. - 119 s. : fotogr.

ŠTAMPACH, Odilo Ivan - HANUŠ, Jiří 600
Snění v plné bdělosti : Rozhovory s Odilonem Ivanem Štampachem / Jiří Hanuš. - Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 1997. - 155 s.

TICHÁK, Tomáš - BURIAN, Václav 601
Sedmkrát sedm kruhů : Jaroslav Šabata : Příběh paradoxního politika / Tomáš Tichák, Václav Burian. - Olomouc : Votobia, 1997. - 167 s.

VLK, Miloslav - PIRNOSOVÁ, Blanka 602
Kardinál Vlk odpovídá na otázky hledajících a pochybujících / Miloslav Vlk ; Ptala se Blanka Pirnosová. - Praha : Sdružení sv. Jana Neumanna, 1997. - 79 s. - (Knihovna Setkání ; 12)

VLK, Miloslav - POLÁKOVÁ, Jolana 603
Ve službě evangelia / Miloslav Vlk ; Vybr. a uspoř. Jolana Poláková. - Praha : Zvon, 1997. - 93 s.

Viz též 724

III.E Korespondence

JAKOBSON, Roman 604
Z korespondence / Roman Jakobson ; Vybr., sest., z ruš. přel. a doprov. texty Alena Morávková. - Praha : Paseka, 1997. - 160 s.

JIRÁNEK, Tomáš 605
Z Prahy do La Pazu : Cesta československých důstojníků do Bolívie v roce 1934 / Tomáš Jiránek. - In: Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice = Scientific Papers of the University of Pardubice. Ser. C Ústav jazyků a humanitních studií. - Roč. 2, (1996), s. 201-224.

KAFKA, Franz 606
Dopisy Ottle a rodině / Franz Kafka ; Z něm. orig. uspoř., přel., pozn. opatř. a doslov Vojtěch Saudek. - Praha : Aurora, 1996. - 165 s. : fotogr.

MARTINŮ, Bohuslav 607
Dopisy domů : Z korespondence do Poličky / Bohuslav Martinů ; Edici připr. a předml. Iša Popelka. - Praha : Mladá fronta, 1996. - 213 s.

PALIVEC, Josef - RAMBOUSEK, Jiří 608
Prózy, listy z vězení, pozdravy přátel / Josef Palivec ; Uspoř., k vyd. připr., ed. pozn. a doslov Jiří Rambousek. - Praha : Torst, 1996. - 562 s. : fotogr.

PECHÁČEK, Jaroslav 609
Masaryk, Beneš, Hrad : Masarykovy dopisy Benešovi / Jaroslav Pecháček. - Praha : Faun, 1996. - 190 s. - (Exil)

ŠETŘILOVÁ, Jana - ČECHURA, Jaroslav 610
Listy důvěrné : Vzájemná korespondence Hany a Edvarda Benešových / K vyd. připr. Jana Šetřilová, Jaroslav Čechura. - Praha : Česká expedice, 1995. - 188 s. : fotogr. - (Hlas ; Sv. 5)

ŠVEJCAR, Jiří 611
Z rodinné korespondence Josefa Švejcara / Vybr. a uspoř. Jiří Švejcar. - Praha : Český spisovatel, 1996. - 177 s. : fotogr.

WERICH, Jan 612
Listování : Úryvky z korespondence a článků / Jan Werich ; Uspoř., koment. opatř., vyd. a ed. pozn. Marie Bělíková ; Předml. Vladimír Just ; Doslov Jarmila Týlová. - Praha : Mladá fronta, 1996. - 256 s. : fotogr.

Viz též 444

IV. Chronologická část

IV.A 1918–1939

AUGUSTIN, Milan 613
Sionistické kongresy v Karlových Varech / Milan Augustin. - In: Historický sborník Karlovarska. - Roč. 5, (1997), s. 186-198. - Res. něm.

BARTEČEK, Ivo 614
Vystěhovalectví z českých zemí a Československa do Brazílie / Ivo Barteček. - In: Historie - Historica - Roč. 4(162), (1996), s. 149-162. - (Acta facultatis philosophicae Universitatis Ostraviensis ; Historica 4) - Res. něm.

BŘACH, Radko 615
Československo a Evropa v polovině dvacátých let / Radko Břach. - Praha : Paseka, 1996. - 359 s. : fotogr.

BUDÍN, Viktor 616
Podkarpatská Rus očima Čechů / Viktor Budín. - Praha : Česká expedice, 1996. - 78 s. - (Podkarpatská Rus : Edice statí, reportáží, vzpomínek a dokumentů ; Sv. 12)

CIRONISOVÁ, Eva 617
Plzeňský společenský pivovar Prior (1896-1925) / Eva Cironisová. - In: Západočeský sborník historický. - Roč. 3, (1997), s. 207-227. - Res. něm.

ČECHOVÁ, Lenka 618
Symfonický orchestr v Mariánských Láznich - jeho vznik a vývoj do konce druhé světové války / Lenka Čechová. - In: Minulostí Západočeského kraje. - Roč. 31, (1996), s. 59-120. - Res. něm.

ČERNÍKOVÁ, Lenka 619
Masarykova vyšší škola lidová v Ostravě / Lenka Černíková. - In: Časopis Slezského zemského muzea. - Roč. 45, č. 3 (1996), s. 281-288. - Res. něm.

ČESKOSLOVENSKO 620
Československo a střední Evropa v meziválečném období = Die Tschechoslowakei und Mitteleuropa in der Zwischenkriegszeit. - Praha : Karolinum, 1996. - 223 s. - (Acta Universitatis Carolinae : Philosophica et historica ; 3/1994) - Věnováno 75. životnímu jubileu prof. PhDr. Alice Teichové, dr.h.c.

Neobsazeno 621

DEJMEK, Jindřich 622
Ministr Józef Beck a jeho zahraniční politika v pohledu československých diplomatů 1932-1939 : Příspěvek k dějinám československo-polských diplomatických vztahů / Jindřich Dejmek. - In: Slovanské historické studie. - Roč. 23, (1997), s. 105-143. - Res. angl.

DVOŘÁK, Jiří 623
K ovlivňování meziválečného jihočeského hospodářského vývoje elektrifikací / Jiří Dvořák. - In: Sborník prací pedagogické fak. Masarykovy univerzity v Brně. - Roč. 131, č. 13 (1996), s. 63-70. - Res. něm.

FERENČUHOVÁ, Bohumila 624
Rokovanie o francúzsko-československú zmluvu o spojenectve a priateľstve (máj 1923-január 1924) / Bohumila Ferenčuhová. - In: Slovanské historické studie. - Roč. 23, (1997), s. 79-89. - Res. franc.

FIDLER, Jiří 625
Československá útočná vozba a její proměna : V říjnu 1936 / Jiří Fidler. - In: Vojenské rozhledy. - Roč. 5(37), č. 5 (1996), s. 84-86.

GROEHLER, Olaf 626
Sebevražedné spojenectví : Německo-sovětská vojenská spolupráce 1920-1941 / Olaf Groehler ; Z něm. orig. přel. Vladimír Marek. - Praha : I. Železný, 1997. - 162 s. : fotogr.

HÁJEK, Jiří 627
Hlavní tendence literárního časopisectví mezi-

válečného období na Moravě / Jiří Hájek. - In: Mikulovská sympozia. - Roč. 24, (1997), s. 29-39. - Res. něm. - Akce: 24. mikulovské sympozium. Mikulov. 17.10.1996-18.10.1996.

HARBUĽOVÁ, Ľubica 628
Pobyt ruských študentov na slovenských stredných a vysokých školách / Ľubica Harbuľová. - In: Slovanské historické studie : 1, Pocta Milanu Švankmajerovi. - Roč. 24, (1998), s. 103-116.

HOFFMAN, Jaroslav 629
„Mnichov" a sudetoněmecký textilní průmysl / Jaroslav Hoffman. - Ústí nad Labem : Univerzita J. E. Purkyně, 1996. - 235 s. - (Acta Universitatis Purkynianae : Studia historica ; 13) - Res. něm.

JELEN, Jiří 630
Plzeňský Žumbera leden-únor 1939 : K vývoji plzeňské Vlajky / Jiří Jelen. - In: Západočeský sborník historický. - Roč. 3, (1997), s. 263-299. - Res. něm.

JESENSKÁ, Milena 631
Nad naše síly : Češi, Židé a Němci 1937-1939 / Milena Jesenská ; Vybr. a doslov Václav Burian ; Ed. připr. Květoslava Komárková . - Olomouc : Votobia, 1997. - 258 s.

JIRÁNEK, Tomáš 632
První svépomocná obchodní a živnostenská komora v Rakousku-Uhersku a její další činnost v Československé republice / Tomáš Jiránek. - In: Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice = Scientific Papers of the University of Pardubice. Ser. C Ústav jazyků a humanitních studií. - Roč. 2, (1996), s. 143-155. - Res. angl.

JIRÁNEK, Tomáš 633
Vývoj vztahů mezi Československem a Mexikem v druhé polovině 30. let 20. století / Tomáš Jiránek. - In: Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice = Scientific Papers of the University of Pardubice. - Roč. 1, (1995), s. 123-131. - Res. angl.

JOHN, Miloslav 634
Září 1938. 1, Přípravy nacistického Německa na přepadení Československa v roce 1938 ; 2, Možnosti obrany Československa. / Miloslav John. - Brno : Bonus, 1997. - 461 s. ; 844 s., 27 s. obr. příl. : 16 s. obr. příl.

KALVODA, Josef 635
Genese Československa / Josef Kalvoda ; Přel. Aleš Valenta. - Praha : PanEvropa, 1998. - 607 s. - 1. vyd. v USA r. 1986.

KÁRNÍK, Zdeněk 636
„S jakou malou moudrostí je možno řídit svět!" : Československý odboj za Velké války očima Edvarda Beneše na zlomu let 1916/1917, za obratu „od imperialistické války k imperialistickému míru" a zrodu hesla „mír bez anexí a kontribucí" / Zdeněk Kárník. - In: Historické studie / Uspoř. Oldřich Tůma. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998. - 287 s. - S. 72-85.

KÁRNÍK, Zdeněk 637
Socialisté na rozcestí : Habsburk, Masaryk či Šmeral / Zdeněk Kárník. - Praha : Karolinum, 1996. - 553 s. : fotogr.

KLIMEK, Antonín 638
Boj o Hrad. 1, Hrad a pětka : Vnitropolitický vývoj Československa 1918-1926 na půdorysu zápasu o prezidentské nástupnictví ; 2, Kdo po Masarykovi? : Vnitropolitický vývoj Československa 1926-1935 na půdorysu zápasu o prezidentské nástupnictví. / Antonín Klimek. - Praha : PanEvropa, 1996-1998. - 432 s. ; 591 s.

KLIMEŠ, Ivan 639
Stát a filmová výroba ve dvacátých letech / Ivan Klimeš. - In: Iluminace. - Roč. 9, č. 4(28) (1997), s. 141-150.

KOSÍKOVÁ, Jiřina - 640
POSPÍŠILOVÁ, Jana - TONCROVÁ, Mirta
Česká menšina v Rakousku - do roku 1945 / Jiřina Kosíková, Jana Pospíšilová, Mirta Toncrová. - In: Češi v cizině 9 / Uspoř. Stanislav Brouček. - Praha : Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1996. - 230 s. - S. 105-113. - Res. angl.

KOUTSKÁ, Ivana 641
Diplomatické a konzulární zastoupení ČSR v letech 1918-1938 : Tabulky / Zprac. Ivana Koutská. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny, 1996. - 45 s. - (Výzkumný projekt Politické elity v Československu a jejich změny v letech 1938-1953/55) - Na volných listech.

KOVÁČ, Dušan 642
Karpatská zima 1914-1915 a jej vplyv na československý odboj / Dušan Kováč. - In: Slovanské historické studie : Pocta Henrykovi Jatowskému. - Roč. 23, (1997), s. 23-34. - Res něm.

KOZÍLEK, Rostislav 643
Obranyschopnost ČSR v meziválečném období : Vojensko-politické souvislosti / Rostislav Kozílek. - In: Vojenské rozhledy. - Roč. 537), č. 6 (1996), s. 84-92.

KRLÍN, Jan 644
Projevy veřejného mínění v českých zemích v letech 1917-1918 / Jan Krlín. - In: Pagine historiae. - Roč. 5, (1997), s. 89-109. - Res něm.

KŘÍŽEK, Jaroslav 645
Němci, Lenin a čs. legie / Jaroslav Křížek. - Praha : Vyšehrad, 1997. - 110 s.

MAREK, Pavel 646
Politicko-organizační aktivity českých městských středních vrstev v letech 1918-1938 / Pavel Marek. - Olomouc : Univerzita Palackého, 1996. - 219 s. - Res. angl.

NEČAS, Jaromír 647
Politická situace na Podkarpatské Rusi rok 1921 / Jaromír Nečas ; Red., aut. doslovu a ed. pozn. Jaromír Hořec. - Praha : Česká expedice, 1997. - 75 s. - (Podkarpatská Rus ; Sv. 18)

NESLÁDKOVÁ, Ludmila - 648
DOKOUPIL, Lumír
Židovská populace Vítkovic v procesu vytváření industriální společnosti na Ostravsku (věkové složení, původ migrantů, profesní orientace 1869-1930) / Ludmila Nesládková, Lumír Dokoupil. - In: Historie - Historica. - Roč. 4(162), (1996), s. 51-69. - (Acta facultatis philosophicae Universitatis Ostraviensis ; Historica 4) - Res. něm.

NIKRMAJER, Leoš 649
Vznik Národního souručenství v Českých Budějovicích a jeho činnost do vypuknutí druhé světové války / Leoš Nikrmajer. - In: Jihočeský sborník historický. - Roč. 65, (1996), s. 106-119. - Res. něm.

OPAT, Jaroslav 650
Říjen 1918, T. G. Masaryk a československá státnost / Jaroslav Opat. - In: Historické studie / Uspoř. Oldřich Tůma. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998. - 287 s. - S.130-139.

PAČÍSKA, Petr - PAČÍSKOVÁ, Taťána 651
Stavba odborné školy pro porcelánový průmysl v Karlových Varech - Rybářích / Petr Pačíska, Taťána Pačísková. - In: Historický sborník Karlovarska. - Roč. 4, (1996), s. 197-220. - Res. něm.

PICHLÍK, Karel - 652
KLÍPA, Bohumír - ZABLOUDILOVÁ, Jitka
Českoslovenští legionáři : 1914-1920 / Karel Pichlík, Bohumír Klípa, Jitka Zabloudilová. - Praha : Mladá fronta, 1996. - 282 s. : fotogr. - (Archiv ; Sv. 74)

POTĚŠIL, Tomáš 653
Meziměstská autobusová doprava v okrese Olomouc. 1, Autobusové tratě ve státním provozu : Období 1919-1945 / Tomáš Potěšil. - In: Ročenka Státního okresního archivu v Olomouci 1996. - Roč. 5(24), (1997), s. 107-162.

RATAJ, Jan 654
O autoritativní národní stát : Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938-1939 / Jan Rataj. - Praha : Karolinum, 1997. - 279 s.

ROMPORTLOVÁ, Marta 655
Maďarská zahraničněpolitická doktrína a Polsko v meziválečném období / Marta Romportlová. - In: Slovanské historické studie. - Roč. 23, (1997), s. 69-78. - Res. něm.

RUSKÁ 656
Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR v letech 1918-1945 / Václav Veber, Zdeněk Sládek, Miluše Bubeníková, Ľubica Harbulová. - Praha : Karolinum, 1996. - 130 s. : 25 s. příl.

SAK, Robert 657
Anabáze : Drama československých legionářů v Rusku 1914-1920 / Robert Sak. - Jinočany : H & H, 1996. - 174 s. : fotogr.

SCHWUB, Oldřich 658
Návštěva presidenta Beneše v Olomouci ve dnech 22.-26.8.1937 / Oldřich Schwub. - In: Ročenka Státního okresního archivu v Olomouci 1997. - Roč. 6(25), (1998), s. 115-124.

SLÁDEK, Zdeněk 659
K politickému chorobopisu první republiky : Aféra Jiřího Stříbrného a Radoly Gajdy v roce 1926 / Zdeněk Sládek. - In: Historické studie / Uspoř. Oldřich Tůma. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998. - 287 s. - S. 176-194.

SLÁDEK, Zdeněk 660
Recepce hospodářského aspektu Briandova plánu v ČSR a ostatních středoevropských státech / Zdeněk Sládek. - In: Slovanské historické studie. - Roč. 23, (1997), s. 91-104. - Res. něm.

SLÁDEK, Zdeněk 661
Studie k otázkám ruské emigrace / Zdeněk Sládek. - In: Slovanský přehled. - Roč. 82, č. 2 (1996), s. 205-206. - Rec. na : Ofenzywa na Kijów w roku 1920 oraz jej konsekvencje dla armii i Rzadu URL w świetle prasy petlurowskiej w Polsce : Cześć T / Antoni Serednicki // In: Studia z dziejów Rossii i Europy Środkowo-Wschodniej. - Tom 28 (1993), s. 35-55.

SLÁDEK, Zdeněk 662
Štáby a zbrojovky Malé dohody / Zdeněk Sládek. - In: Slovanský přehled. - Roč. 83, č. 3 (1997), s. 275-294. - Res. něm.

SLÁDEK, Zdeněk 663
Malá dohoda ve stínu Locarna (1925-1929) / Zdeněk Sládek. - In: Slovanský přehled. - Roč. 83, č. 2 (1997), s. 141-152. - Res. něm.

SVATOŠOVÁ, Hana 664
Zahraniční půjčka hlavního města Prahy z roku 1922 aneb Jak okrást město / Hana Svatošová. - In: Documenta Pragensia. - Roč. 14, (1997), s. 127-151. - Res. něm.

ŠEDA, Oldřich 665
Příspěvek k vývoji odborových organizací v jihočeských pivovarech v letech 1897 až 1945 / Oldřich Šeda. - In: Jihočeský sborník historický. - Roč. 65, (1996), s. 73-76. - Res. něm.

ŠMÍDOVÁ, Lucie 666
Židé ve Spojených státech v letech 1929-1945 : Kapitola z diplomové práce / Lucie Šmídová. - In: Židé v novodobých dějinách / Uspoř. Václav Veber. - Praha : Univerzita Karlova, 1997. - 323 s. - S. 235-247.

ŠPIRITOVÁ, Alexandra 667
Odraz přípravy a rozpoutání první světové války v české poštovní přepravě / Alexandra Špiritová. - In: Paginae historiae. - Roč. 5, (1997), s. 72-88. - Res. něm.

ŠRÁMEK, Pavel 668
Československá armáda v roce 1938 / Pavel Šrámek. - Brno : Společnost přátel československého opevnění, 1996. - 78 s. : fotogr. - (Fakta ; Sv. 1) - Res. něm.

TEPLÝ, Jaroslav 669
Československá armáda a posádka v Pardubicích v letech 1935-1938 / Jaroslav Teplý. - In: Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice = Scientific Papers of the University of Pardubice. Ser. C Ústav jazyků a humanitních studií Univerzity Pardubice. - Roč. 2, (1996), s. 89-114. - Res. něm.

TGM 670
TGM na Vysočině : Masarykovi a Krucemburk : Pamětní tisk k pobytu Tomáše Garrigua Masaryka na Českomoravské vysočině. - Praha : Spolek přátel Krucemburku, 1996. - 56 s. : fotogr.

TOMEK, Václav 671
Český anarchismus : 1890-1925 / Vybr., uspoř. a studie Václav Tomek. - Praha : Filosofia, 1996. - 743 s : obr., fotogr. - (Studie a prameny k dějinám myšlení v českých zemích ; Sv. 1)

TOMS, Jaroslav 672
K problematice působení sociální demokracie a jejího představitele L. Pika v Plzni v letech 1918-1938 / Jaroslav Toms. - In: Západočeský sborník historický. - Roč. 2, (1996), s. 371-378. - Akce: Kultura, historie a současnost Plzně [Mezinárodní konference]. Plzeň. 03.05.1995-04.05.1995.

VACULÍK, Jaroslav 673
Vondrák kontra Masaryk / Jaroslav Vaculík. - In: Sborník prací pedagogické fak. Masarykovy univerzity v Brně. - Roč. 131, č. 13 (1996), s. 50-62. - Res. něm. - Příl. Memorandum zaslané Dr. V. Vondrákem předsedovi ministerské rady Ant. Švehlovi v roce 1927.

VALENTA, Jaroslav 674
Jaký vlastně byl český obraz Polska? / Jaroslav Valenta. - In: Slovanský přehled. - Roč. 82, č. 3/4 (1996), s. 305-311. - Rec. na : Polska i Polacy w czeskiej opinii publicznej w okresie miedzywojennym / Grażyna Pańko. - Wroclaw, 1996. - 220 s // (Acta Universitatis Wratislaviensis ; No. 1829, ser. Historia ; 127)

VALENTA, Jaroslav 675
Návštěva franko-britské mise v červenci 1920 u T. G. Masaryka / Jaroslav Valenta. - In: Slovanské historické studie : 1, Pocta Milanu Švankmajerovi. - Roč. 24, (1998), s. 135-144.

WINGFIELDOVÁ, Nancy M. 676
Film jako otázka národní identity : Zvukové filmy a pražské protiněmecké demonstrace v roce 1930 / Nancy M. Wingfieldová ; Přel. Gabriela Dupačová. - In: Iluminace. - Roč. 8, č. 4(24) (1996), s. 5-33. - Res. angl.

ZÁLOHA, Jiří 677
Jihočeské zemědělství mezi dvěma světovými válkami a v období okupace / Jiří Záloha. - In: Jihočeský sborník historický. - Roč. 65, (1996), s. 77-105. - Res. něm.

ZBOROV 678
Zborov 1917-1997 / Připr. Jan Galandauer, Petr Hofman, Ivan Šedivý. - Praha : Ministerstvo obrany ČR, 1997. - 158 s. : fotogr.

ZILYNSKYJ, Bohdan 679
Ukrajinští emigranti v Plzni / Bohdan Zilynskyj. - In: Západočeský sborník historický. - Roč. 2, (1996), s. 381-383. - Akce: Kultura, historie a současnost Plzně [Mezinárodní konference]. Plzeň. 03.05.1995-04.05.1995.

Viz též 3, 23, 24, 79, 89, 97, 110, 169, 226, 241, 318, 366, 380, 383, 391, 398, 403, 413, 415, 427, 446, 447, 476, 502, 509, 516, 531, 538, 544, 549, 559, 574, 605, 606, 609, 703, 705, 715, 980, 998, 1002, 1065

IV.B 1939–1945

ANDREJS, Jaroslav 680
Smrt boha smrti : Legendy a skutečnost kolem atentátu na Heydricha / Jaroslav Andrejs ; Předml. Jan Břečka. - Brno : Jota, 1997. - 367 s. : fotogr. - (Military ; Sv. 17)

BÁLEK, Alexej 681
Československo v letech 1939-1945 / Alexej Bálek. - In: Vědecký sborník Vysoké školy ekonomické v Praze : Hospodářský a sociální vývoj Československa (1945-1992). - Roč. 4, č. 3 (1996), s. 9-14.

BENEŠOVÁ, Miroslava - BLODIG, Vojtěch - POLONCARZ, Marek 682
Malá pevnost Terezín : 1940-1945 / Miroslava Benešová, Vojtěch Blodig, Marek Poloncarz. - Terezín : Památník Terezín, 1996. - 63 s. : fotogr.

BORÁK, Mečislav 683
Ruské protisovětské středisko v Moravské Ostravě za druhé světové války / Mečislav Borák. - In: Ostrava. - Roč. 18, (1997), s. 256-258.

BROOKS, Thomas F. 684
Hello boys! : Cesta V. sboru US Army z Louisiany do Plzně / Thomas F. Brooks ; Přel. Ivan Brož. - Praha : X-Egem, 1996. - 212 s. : fotogr.

CÍLEK, Roman 685
Krysí stezky aneb jak se prohrává válka / Roman Cílek. - Ostrava : Středoevropské nakl., 1996. - 221, xvi s. : fotogr.

ČEJKA, Eduard 686
Československý odboj na západě 1939-1945 / Eduard Čejka. - Praha : Mladá fronta, 1997. - 534 s.

DOLEŽAL, Jiří 687
Česká kultura za protektorátu : Školství, písemnictví, kinematografie / Jiří Doležal ; Úvod Jan Křen ; Ed. připr. Pavel Zeman, Jan Lukeš. - Praha : Národní filmový archiv, 1996. - 284 s. - (Knihovna Iluminace ; Sv. 8)

DRAŽAN, Radovan - JUZA, Josef 688
Holocaust Židů okresu Rychnov nad Kněžnou v letech 1939-1945 / Radovan Dražan, Josef Juza. - Rychnov nad Kněžnou : Okresní úřad, 1997. - 334 s. : fotogr., 8 s. obr. příl.

GEBHART, Jan - KUKLÍK, Jan 689
Dramatické i všední dny protektorátu / Jan Gebhart, Jan Kuklík. - Praha : Themis, 1996. - 284 s. : fotogr. - (Historie ; Sv. 2)

GLAZAR, Richard 690
Systém a krátká historie nacistických táborů koncentračních a vyhlazovacích : In memoriam Hermanna Langbeina / Richard Glazar. - In: Židé v novodobých dějinách / Uspoř. Václav Veber. - Praha : Univerzita Karlova, 1997. - 323 s. - S. 59-75.

HAVRÁNEK, Jan 691
Stěhování národů ve 20. století (1939-1946) / Jan Havránek. - In: Slovanské historické studie. - Roč. 23, (1997), s. 215-218. - Res. angl.

HOFFMAN, Jaroslav 692
K exportním možnostem sudetoněmeckého textilního průmyslu v letech 1939-1941 / Jaroslav Hoffman. - In: Minulostí Západočeského kraje. - Roč. 32, (1997), s. 135-180. - Res. něm.

HRBEK, Jaroslav 693
Tobrúk 1941 / Jaroslav Hrbek. - Praha : Argo, 1997. - 327 s. : fotogr.

HUŇÁČEK, Pavel 694
Od Dunkerque přes Cheb a Plzeň do Prahy / Pavel Huňáček ; Ed. Antonín Pohlodek. - Brno : Bonus A, 1997. - 139 s. : fotogr.

IVANOV, Miroslav 695
Atentát na Reinharda Heydricha / Miroslav Ivanov. - Opava : Optys, 1996. - 482 s. : fotogr.

JELEN, Jiří 696
Odbojová organizace 2. lehká divize a ilegální protinacistický tisk z jejího okruhu (1945) / Jiří Jelen. - In: Západočeský sborník historický. - Roč. 2, (1996), s. 231-284. - Res. něm.

KÁRNÝ, Miroslav 697
Terezín v „konečném řešení židovské otázky" / Miroslav Kárný. - In: Židé v novodobých dějinách / Uspoř. Václav Veber. - Praha : Univerzita Karlova, 1997. - 323 s. - S. 77-94.

KÁRNÝ, Miroslav 698
Vorgeschichte der Regierungsverordnung über die Rechtsstellung der Juden im öffentlichen Leben / Miroslav Kárný. - In: Judaica Bohemiae. - Roč. 30/31, (1994/1995 vyd. 1996), s. 108-117.

KLIMENT, Charles K. 699
Slovenská armáda : 1939-1945 / Charles K. Kliment. - Plzeň : Mustang, 1996. - 330 s. : fotogr.

KUKLÍK, Jan 700
Vznik Československého národního výboru a prozatímního státního zřízení ČSR v emigraci v letech 1939-1940 / Jan Kuklík. - Praha : Karolinum, 1996. - 196 s.

KURAL, Václav 701
Vlastenci proti okupaci : Ústřední vedení odboje domácího 1940-1943 / Václav Kural. - Praha : Karolinum, 1997. - 261 s.

MACDONALD, Callum 702
Úder z Londýna : Atentát na Obergruppenführera SS Reinharda Heydricha / Callum MacDonald ; Z angl. přel. Kateřina Březinová. - B.m. : BB art, 1997. - 263 s. : fotogr.

MEZIHORÁK, František 703
Hry o Moravu : Separatisté, iredentisté a kolaboranti 1938-1945 / František Mezihorák. - Praha : Mladá fronta, 1997. - 143 s. - (Archiv ; Sv. 77)

MIKULE, Vladimír 704
Dekrety prezidenta republiky po padesáti letech / Vladimír Mikule. - In: Studie o sudetoněmecké otázce / Václav Kural ...[a kol.]. - Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1996. - 231 s. - S. 189-202. - Problémy zahraniční politiky. Výzkumný projekt MZV ČR.

MOULIS, Miloslav 705
Přesuny obyvatelstva 1938-1948 / Miloslav Moulis. - In: Studie o sudetoněmecké otázce / Václav Kural ...[a kol.]. - Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1996. - 231 s. - S. 93-104. - Problémy zahraniční politiky. Výzkumný projekt MZV ČR.

NEČAS, Ctibor 706
Záhuba protektorátních Romů / Ctibor Nečas. - In: Studie o sudetoněmecké otázce / Václav Kural ...[a kol.]. - Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1996. - 231 s. - S. 205-215. - Problémy zahraniční politiky. Výzkumný projekt MZV ČR.

NĚMEČEK, Jan 707
Edvard Beneš a Sovětský svaz 1939-1940 / Jan Němeček. - In: Slovanské historické studie. - Roč. 23, (1997), s. 179-193. - Res. angl.

PACLÍK, Jiří 708
Rozpad mocenského seskupení Čtyřletého plánu - zdroj existenční nejistoty státního koncernu Reichswerke „Hermann Göring" : Problémy a stav zpracování / Jiří Paclík. - In: Historie - Historica. - Roč. 4(162), (1996), s. 71-91. - (Acta facultatis philosophicae Universitatis Ostraviensis ; Historica 4) - Res. něm.

PASÁK, Tomáš 709
17. listopad 1939 a Univerzita Karlova / Tomáš Pasák. - Praha : Karolinum, 1997. - 207 s. : obr. příl. - Res. angl., něm., rus., pol.

PASÁK, Tomáš 710
Pod ochranou říše / Tomáš Pasák. - Praha : Práh, 1998. - 429 s. : fotogr. - Res. něm., angl. franc., pol., rus.

POSPÍŠIL, Jaroslav 711
Hyeny / Jaroslav Pospíšil. - Vizovice : Lípa, 1996. - 441 s. : fotogr.

RAMBOUSEK, Jiří 712
Vítr - ilegální časopis mladých autorů z Vysočiny / Jiří Rambousek. - In: Mikulovská sympozia. - Roč. 24, (1997), s. 125-132. - Res. něm. - Akce: 24. mikulovské sympozium : Kulturní periodika na Moravě. Mikulov. 17.10.1996-18.10.1996.

RICHTER, Karel 713
A v zádech měli smrt / Karel Richter. - Třebíč : Tempo, 1997. - 325 s. : fotogr. - (Fakta)

RICHTER-ROHAN, Vladimír 714
Organizování ilegálních přechodů z Frýdku do Polska v roce 1939 / Vladimír Richter-Rohan. - In: Ostrava. - Roč. 18, (1997), s. 448-453.

ROTHKIRCHEN, Livia 715
Židé v domácím odboji (1938-1942) / Livia Rothkirchen. - In: Židé v novodobých dějinách / Uspoř. Václav Veber. - Praha : Univerzita Karlova, 1997. - 323 s. - S. 95-123.

RYCHLÍK, Jan 716
Postoj SSSR k myšlence samostatného Slovenska za druhé světové války / Jan Rychlík. - In: Slovanské historické studie. - Roč. 23, (1997), s. 195-204. - Res. angl.

SCHNEIDER, Dušan 717
Osudy letců. [1] / Dušan Schneider. - Brno : Doplněk, 1997. - 239 s. : fotogr. - (Osudy ; Sv. 2)

SKÁLA, Karel 718
Je nás pět a třistapět zároveň / Karel Skála. - Praha : vl. n., 1996. - 208 s. : fotogr.

SKÁLA, Karel 719
Šest dní pod červeným křížem / Karel Skála. - Praha : vl. n., 1997. - 112 s. : fotogr.

SLÁDEK, Oldřich 720
Radiové protihry jako prostředek boje proti výsadkům z SSSR a proti českému odboji : Zpravodajská síť sovětské vojenské rozvědky / Oldřich Sládek. - In: Západočeský sborník historický. - Roč. 2, (1996), s. 209-230. - Res. něm.

STANISLAV, Ján 721
Mocnosti protifašistickej koalície a ozbrojený zápas v SNP / Ján Stanislav. - In: Západočeský sborník historický. - Roč. 2, (1996), s. 411-422. - Akce: Kultura, historie a současnost Plzně [Mezinárodní konference]. Plzeň. 03.05.1995-04.05.1995.

STRÖBINGER, Rudolf 722
Rudá zrada : Archivy odhalují pravdu o partyzánském hnutí / Rudolf Ströbinger ; Z něm. přel. Lubomír Selinger. - Olomouc : Votobia, 1998. - 220 s. : fotogr.

ŠNOBL, Jan 723
Lidice žijí! / Jan Šnobl. - Praha : Orego, 1997. - 37 s. : kresby.

ŠŤOVÍČEK, Ivan - VALENTA, Jaroslav 724
Z počátků neoficiálních československo-polských kontaktů koncem roku 1939 : Rozhovor Beneš - Raczyński 2.12.1939 / Ivan Šťovíček, Jaroslav Valenta. - In: Slovanské historické studie. - Roč. 23, (1997), s. 205-214. - Res. něm.

TEICHOVÁ, Alice 725
Německá hospodářská politika v českých zemích v letech 1939-1945 / Alice Teichová. - Praha : Vysoká škola ekonomická, 1998. - 66 s.

TEREZÍN 726
Terezín Memorial Book : Jewish Victims of Nazi Deportations from Bohemia and Moravia 1941-1945 / Ed. Miroslav Kárný, Zdeněk Schindler, Margita Kárná ...[aj.]. - Praha : Melantrich, 1996. - 128 s.

VÁVROVÁ, Milada 727
Rytíři Vysočiny / Milada Vávrová. - Jihlava : M. Vávrová, 1996. - 242 s. : fotogr.

ZÁPADNÍ 728
Západní fronta očima reportérů BBC : Soubor reportáží válečných zpravodajců BBC, (britského rozhlasu) 6. června 1944 - 5. května 1945 / Odp. red. Jiří Ogrocký ; Z angl. orig. přel. Soňa Bartáková. - Brno : Bonus, 1996. - 305 s. : fotogr.

ZEMAN, Pavel 729
Týdeník Aktualita : České filmové zpravodajství na začátku druhé světové války / Pavel Zeman. - In: Iluminace. - Roč. 9, č. 4(28) (1997), s. 67-90. - Res. angl.

ZWETTLER, Otto 730
Vyučování dějepisu v Německu a sudetských zemích na rasově nacionalistickém základu v letech 1933-1945 / Otto Zwettler. - In: Sborník prací Pedagogické fak. Masarykovy univerzity v Brně. - Roč. 138, č. 16 (1997), s. 77-87. - Res. něm.

Viz též 3, 18, 23, 54, 58, 87, 89, 92, 169, 222, 226, 277, 381, 383, 392, 404, 411, 412, 415, 426, 433, 438, 440, 441, 442, 445, 457, 461, 468, 473, 474, 499, 507, 509, 517, 523, 524, 533, 534, 535, 562, 570, 572, 573, 618, 626, 629, 630, 640, 653, 665, 666, 677, 976, 989, 1012

IV.C 1945–1948

ADAMEC, Čeněk 731
Počátky výzkumu veřejného mínění v českých zemích / Čeněk Adamec. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1996. - 113 s. : fotogr. - (Studijní materiály výzkumného projektu Československo 1945-1967 ; 14)

BERÁNEK, Jan 732
Činnost Okresního akčního výboru Národní fronty v Příbrami / Jan Beránek. - In: Podbrdsko. - Roč. 3, (1996), s. 88-102. - Pokrač.: Místní akční výbor v Příbrami a Sokol in: Podbrdsko, roč. 4 (1997), s. 125-140.

BÍGL, Richard 733
Svaz Lužických Srbů v ČSR - místní skupina Sokolov 1947-1950 / Richard Bígl. - In: Slovanský přehled. - Roč. 82, č. 3/4 (1996), s. 287-294.

BORÁK, Mečislav 734
Internační tábor „Hanke" v Moravské Ostravě v roce 1945 / Mečislav Borák. - In: Ostrava. - Roč. 18, (1997), s. 88-124.

BORÁK, Mečislav 735
Spravedlnost podle dekretu : Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě 1945-1948 / Mečislav Borák. - Šenov u Ostravy : Tilia, 1998. - 450 s. - Res. angl.

BRENNEROVÁ, Christiane 736
Demokracie v českém politickém diskurzu 1945-1948 / Christiane Brennerová ; Přel. Helena Stejskalová. - In: Historické studie / Uspoř. Oldřich Tůma. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998. - 287 s. - S. 24-34.

BROD, Petr 737
Židé v poválečném Československu / Petr Brod. - In: Židé v novodobých dějinách / Uspoř. Václav Veber. - Praha : Univerzita Karlova, 1997. - 323 s. - S. 147-162.

ČESKOSLOVENSTVÍ 737a
Československý součást evropanství : O vzájemnosti a svébytnosti střední Evropy : Sborník odborné mezinárodní konference konané k 50. výročí osvobození Československa : Česko-slovenská vzájemnost a svébytnost v soudobé Evropě : [Konference]. Luhačovice. 28.08.1995-29.08.1995 / Red. Stanislava Kučerová. - Brno : Konvoj, 1996. - 429 s. - Res. angl.

DVOŘÁKOVÁ, Zora 738
Smrt pro tři ministry / Zora Dvořáková. - [Opava] : Opavsko, 1998. - 210 s. : fotogr.

HANZLÍK, František 739
Soumrak nad demokracií : Činnost vojenského obranného zpravodajství v Československu v letech 1945-48 / František Hanzlík. - In: Vojenské rozhledy. - Roč. 4(36), č. 1 (1996), s. 86-91.

HANZLÍK, František 740
Únor 1948 : Výsledek nerovného zápasu / František Hanzlík. - Praha : Prewon, 1997. - 255 s.

HON, Jan - ŠITLER, Jiří 741
Trestně právní důsledky událostí v období německé nacistické okupace Československa a v době těsně po jejím skončení a jejich řešení : Zákon 115/46 z 8. května 1946, jeho geneze, uplatňování a kritika / Jan Hon, Jiří Šitler. - In: Studie o sudetoněmecké otázce / Václav Kural ...[a kol.]. - Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1996. - 231 s. - S. 165-179. - Problémy zahraniční politiky. Výzkumný projekt MZV ČR.

HRADILOVÁ, Jana 742
Odsun Němců z Frývaldova po roce 1945 ve světle českých pramenů a literatury / Jana Hradilová. - Jeseník : Vlastivědné muzeum, 1996. - 68 s., : 27 s. příl. - (Z historie a přírody Jesenicka ; Sv. 1)

HŘEBÍČKOVÁ, Šárka 743
Vliv Marshallova plánu na zahraničně ekonomickou orientaci Československa a ohlasy na tento plán v českém tisku : Diplomová práce / Šárka Hřebíčková. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny, 1996. - 103 s., 5 s. příl. - (Studijní materiály výzkumného projektu Československo 1945-1967 ; Sv. 11)

KAISEROVÁ, Kristina 744
Odsun - die Vertreibung der Sudetendeutschen : Výstava v Sudetoněmeckém domě v Mnichově (květen-říjen 1995), scénář: Alois Harasko, Roland J. Hoffmann / Kristina Kaiserová. - In: Minulostí Západočeského kraje. - Roč. 31, (1996), s. 231-232. - Akce: Die Vertreibung der Sudetendeutschen [Výstava]. München. 05.1995-10.1995.

KAPLAN, Karel 745
Pět kapitol o únoru / Karel Kaplan. - Brno : Doplněk, 1997. - 557 s. - (Knihy-dokumenty)

KASTNER, Quido 746
Osidlování českého pohraničí od května 1945 / Quido Kastner. - Praha : Sociologický ústav AV ČR, 1996. - 88 s. : příl. - (Working Papers ; 12/96)

KOCIAN, Jiří 747
K programové a organizační činnosti Československé strany národněsocialistické před únorem 1948 / Jiří Kocian. - In: Historické studie / Uspoř. Oldřich Tůma. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998. - 287 s. - S. 86-96.

KOHÁROVÁ, Marta 748
Představy o vývoji východních Čech v roce 1945 / Marta Kohárová. - In: Listy katedry historie a Historického klubu - pobočka Hradec Králové. - Roč. 10, (1996), s. 139-143.

MAYER, Vera 749
Češi ve Vídni - situace po roce 1945 / Vera Mayer. - In: Češi v cizině 9 / Uspoř. Stanislav Brouček. - Praha : Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1996. - 230 s. - S. 114-120. - Res. angl.

MOULIS, Vladislav 750
Československo a Sovětský svaz ve 2. polovině roku 1947 : Kapitola z chystané práce o československo-sovětských vztazích v letech 1945-1948 / Vladislav Moulis. - In: Slovanský přehled. - Roč. 82, č. 3/4 (1996), s. 263-271. - Res. angl.

MOULIS, Vladislav 751
Podivné spojenectví : K československo-sovětským politickým a hospodářským vztahům mezi dubnem 1945 a únorem 1948 / Vladislav Moulis. - Praha : Karolinum, 1996. - 111 s.

NOSKOVÁ, Helena 752
Osídlovací komise ÚV KSČ a reemigrace v letech 1945-1948 / Helena Nosková. - In: Historické studie / Uspoř. Oldřich Tůma. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998. - 287 s. - S. 116-129.

PAVELČÍKOVÁ, Nina 753
Romové v Ostravě během poválečného desetiletí (1945-1955) / Nina Pavelčíková. - In: Historie - Historica. - Roč. 4(162), (1996), s. 93-109. - (Acta facultatis philosophicae Universitatis Ostraviensis ; Historica 4) - Res. něm.

PAVLÍČEK, Jaromír 754
Od konfrontace ke spojenectví : K československo-polským vztahům v letech 1945-1947 / Jaromír Pavlíček. - In: Historie - Historica. - Roč. 5(168), (1997), s. 89-130. - (Acta facultatis philosophicae Universitatis Ostraviensis ; Historica 5) - Res. něm.

PAVLÍČEK, Václav 755
O amnestiích, zákonu č. 115/1946 Sb. a aktech odporu proti Německu / Václav Pavlíček. - In: Studie o sudetoněmecké otázce / Václav Kural ...[a kol.]. - Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1996. - 231 s. - S. 151-164. - Problémy zahraniční politiky. Výzkumný projekt MZV ČR.

POLONCARZ, Marek 756
Internační tábor pro německé obyvatelstvo : Malá pevnost Terezín 1945-1948 / Marek Poloncarz. - Terezín : Památník Terezín, 1997. - 61 s.

POTOČNÝ, Miloslav 757
K otázce „vyhnání" tzv. sudetských Němců z Československa po skončení války Spojených národů s Německem / Miloslav Potočný. - In: Studie o sudetoněmecké otázce / Václav Kural ...[a kol.]. - Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1996. - 231 s. - S. 180-188. - Problémy zahraniční politiky. Výzkumný projekt MZV ČR.

PROKŠ, Petr 758
Poválečná rekonstrukce hospodářských vztahů Československa s Francií v letech 1945-1948 / Petr Prokš. - In: Slovanský přehled. - Roč. 83, č. 4 (1997), s. 389-402. - Res. angl.

RADVANOVSKÝ, Zdeněk 759
Konec česko-německého soužití v ústecké oblasti 1945-1948 / Zdeněk Radvanovský. - Ústí nad Labem : Univerzita J. E. Purkyně, 1997. - 204 s. - (Acta Universitatis Purkynianae : Studia historica ; 25) - Res. něm.

RADVANOVSKÝ, Zdeněk 760
Nucené vysídlení a odsun Němců z města a okresu Ústí nad Labem v letech 1945-1946 / Zdeněk Radvanovský. - In: Studie o sudetoněmecké otázce / Václav Kural ...[a kol.]. - Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1996. - 231 s. - S. 132-150. - Problémy zahraniční politiky. Výzkumný projekt MZV ČR.

RADVANOVSKÝ, Zdeněk 761
Události 31. července 1945 v Ústí nad Labem / Zdeněk Radvanovský. - In: Studie o sudetoněmecké otázce / Václav Kural ...[a kol.]. - Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1996. - 231 s. -

S. 120-131. - Problémy zahraniční politiky. Výzkumný projekt MZV ČR.

SOMMER, Karel 762
Z historie ostravské odbočky „Československé společnosti" / Karel Sommer. - In: Časopis Slezského zemského muzea. - Roč. 45, č. 3 (1996), s. 268-276. - Res. něm.

STANĚK, Tomáš 763
Perzekuce 1945 : Perzekuce tzv. státně nespolehlivého obyvatelstva v českých zemích (mimo tábory a věznice) v květnu - srpnu 1945 / Tomáš Staněk. - Praha : Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1996. - 231 s.

STANĚK, Tomáš 764
Tábory v českých zemích 1945-1948 / Tomáš Staněk. - Šenov u Ostravy : Tilia, 1996. - 263 s.

TOMS, Jaroslav 765
Dvě triumfální cesty prezidenta dr. Edvarda Beneše do západních Čech v letech 1945 a 1947 / Jaroslav Toms. - In: Západočeský sborník historický. - Roč. 3, (1997), s. 301-311. - Res. něm.

VLČEK, Radomír 766
Slovanská vzájemnost a panslavismus v českém pojetí v prvních letech po druhé světové válce / Radomír Vlček. - In: Slovanské historické studie. - Roč. 23, (1997), s. 219-238. - Res. angl.

VONDRÁŠEK, Václav 767
Dr. Edvard Beneš a armáda : K 50. výročí návštěvy dr. E. Beneše na Vysoké škole vojenské / Václav Vondrášek. - In: Vojenské rozhledy. - Roč. 5 (37), č. 4 (1996), s. 112-118.

Viz též 90, 123, 227, 381, 383, 395, 399, 405, 406, 407, 415, 423, 461, 477, 504, 509, 521, 527, 546, 562, 691, 704, 705, 976, 1056

IV.D 1948–1967

BERÁNEK, Jan 768
Místní akční výbor v Příbrami a Sokol / Jan Beránek. - In: Podbrdsko. - Roč. 4, (1997), s. 125-140. - Navaz. na: Činnost Okresního akčního výboru Národní fronty v Příbrami in: Podbrdsko, roč. 3 (1996), s. 88-102.

BÍLEK, Jiří 769
Pétépáci aneb Černí baroni úplně jinak : Vyprávění o jednom z bílých míst naší nedávné historie / Jiří Bílek. - Plzeň : Nava, 1996. - 165 s.

BORÁK, Mečislav - JANÁK, Dušan 770
Tábory nucené práce v ČSR 1948-1954 / Mečislav Borák, Dušan Janák. - Šenov u Ostravy : Tilia, 1996. - 285 s.

CÍLEK, Roman 771
Čas triumfu, čas pomsty : 1948-1952 : Pohled do zákulisí politických zločinů / Roman Cílek. - Třebíč : Tempo, 1997. - 195 s. : 12 s. obr. příl. - (Fakta)

CUHRA, Jaroslav 772
Proces s „Ilegální Křesťanskodemokratickou stranou" v roce 1961 : Diplomová práce / Jaroslav Cuhra. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1997. - 221 s. - (Studijní materiály výzkumného projektu Československo 1945-1967 ; 24)

CYSAŘOVÁ, Jarmila 773
Televize a moc : 1953-1967 / Jarmila Cysařová. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny, 1996. - Přeruš. str. - (Studijní materiály výzkumného projektu Československo 1945-1967 ; 12)

DOKOUPIL, Blahoslav 774
Časopisecké paradoxy : 1956-1958 / Blahoslav Dokoupil. - In: Mikulovská sympozia. - Roč. 24, (1997), s. 19-27. - Res. něm. - Akce: 24. mikulovské sympozium : Kulturní periodika na Moravě. Mikulov. 17.10.1996-18.10.1996.

FROLÍK, Jan 775
Plukovník Antonín Prchal a jeho doba / Jan Frolík. - In: Minulosti Západočeského kraje. - Roč. 31, (1996), s. 129-186. - Res. něm.

HAVEL, Jan 776
Smrt Jana Masaryka očima kriminalisty : Ve stínu úvah a ve světle dokumentů / Jan Havel ; Ed. A. J. Rychlík. - Vizovice : Lípa, 1998. - 189 s. : fotogr.

HOFFMANN, Roland J. 777
Die Anfänge der Emigration aus der Tschechoslowakei nach der kommunistischen Machtergreifung vom Februar 1948 und die provisorische Aufnahme der Flüchtlinge in der amerikanischen Besatzungszone Deutschland / Roland J. Hoffmann. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1996. - 150 s. - (Sešity ÚSD ; Sv. 27)

HUSEK, Jožka 778
Za vlády vrahů : Československý gulag : věnováno sestrám bolesti / Jožka Husek ; Ed. A. J. Rychlík. - Vizovice : Lípa, 1997. - 250 s. : fotogr.

JANÁK, Dušan - JIRÁSEK, Zdeněk 779
Sovětští poradci a ekonomický vývoj v ostravsko-karvinském revíru / Dušan Janák, Zdeněk Jirásek. - Opava : Open Education & Sciences, 1996. - 119 s.

JECH, Karel - 780
KAPLAN, Karel - VÁCHOVÁ, Jana
K ekonomické reformě 1965-1968 / K vyd. připr. Karel Jech, Karel Kaplan, Jana Váchová. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1996.

- 185 s. - (Studijní materiály výzkumného projektu Československo 1945-1967 ; 20)

JIRÁSEK, Zdeněk - TRAPL, Miloš 781
Exilová politika v letech 1948-1956 : Počátky politické organizovanosti a činnosti poúnorové emigrace a vznik Rady svobodného Československa / Zdeněk Jirásek, Miloš Trapl. - Olomouc : Centrum pro československá exilová studia, 1996. - 112 s.

KAPLAN, Karel 782
Ke vzniku ekonomické reformy v roce 1965 / Karel Kaplan. - In: Historické studie / Uspoř. Oldřich Tůma. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998. - 287 s. - S. 66-71.

KAPLAN, Karel 783
Všechno jste prohráli! : Co prozrazují archivy o IV. sjezdu Svazu československých spisovatelů 1967 / Karel Kaplan. - Praha : I. Železný, 1997. - 178 s.

KLÍMA, Jan 784
Obraz Portugalska v Čechách na počátku 60. let XX. století / Jan Klíma. - In: Východočeské listy historické. - Roč. 11/12, (1997), s. 77-99.

KUBÍČEK, Tomáš 785
Literární časopisy šedesátých a sedmdesátých let : Myšlení o literatuře / Tomáš Kubíček. - In: Mikulovská sympozia. - Roč. 24, (1997), s. 11-17. - Res. něm. - Akce: 24. mikulovské sympozium : Kulturní periodika na Moravě. Mikulov. 17.10.1996-18.10.1996.

LUKEŠ, Jan 786
Slovo nevezmu zpět : Nerealizované scénáře šedesátých let / Jan Lukeš. - In: Iluminace. - Roč. 8, č. 1(21) (1996), s. 9-46. - Res. angl.

OBĚTEM 787
Obětem komunistické zvůle : Popraveným z okresu Třebíč v letech 1951-53. - Třebíč : Arca JiMfa, 1996. - 36 s. : fotogr.

RAMBOUSEK, Ota 788
S prstem na spoušti / Ota Rambousek. - Praha : Primus, 1997. - 186 s. : fotogr.

RYCHLÍK, Jan 789
K problematice tzv. slovenského buržoazního nacionalismu / Jan Rychlík. - In: Slovanské historické studie. - Roč. 24, (1998), s. 373-396. - Res. angl.

SBORNÍK 790
Sborník prací moravských historiků / Josef Bieberle, Jana Burešová, Zdeněk Fišer, Vít Machálek. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1996. - 161 s.

SOMMER, Karel 791
První pokusy o řešení cikánské (romské) otázky v bývalém Ostravském kraji (1950-1954) / Karel Sommer. - In: Ostrava. - Roč. 18, (1997), s. 244-255.

ŠEDIVÝ, Zdeněk F. 792
Světlana : 1. čsl. partyzánská brigáda Jana Žižky z Trocnova ve třetím odboji / Zdeněk F. Šedivý. - Vimperk : Papyrus, 1997. - 151 s.

ŠEDIVÝ, Zdeněk F. 793
Velká operace : Pokus Státní bezpečnosti o likvidaci Třetího odboje / Zdeněk F. Šedivý. - Vimperk : Papyrus, 1996. - 173 s. : fotogr.

ŠTĚPÁNEK, Zdeněk 794
Plzeň 1. června 1953 - Berlín 17. června 1953 ; Srovnání - ohlas ve světě / Zdeněk Štěpánek. - In: Západočeský sborník historický. - Roč. 2, (1996), s. 393-395. - Akce: Kultura, historie a současnost Plzně [Mezinárodní konference]. Plzeň. 03.05.1995-04.05.1995.

ŽABKA, Josef 795
Vláda a úřad předsednictva vlády ČSSR : 1967-1972 / Josef Žabka. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1997. - 46 s. - (Materiály, studie, dokumenty ; 5/1997)

Viz též 51, 123, 139, 201, 232, 345, 400, 402, 406, 420, 421, 425, 453, 460, 463, 486, 488, 493, 498, 504, 534, 539, 550, 554, 562, 733, 753, 762, 908, 912, 991, 1061

IV.E 1968–1970

BENČÍK, Antonín 796
Rekviem za Pražské jaro : Důvěrná informace o přípravě a provedení srpnové intervence varšavské pětky v Československu 1968 / Antonín Benčík. - Třebíč : Tempo, 1998. - 269 s. : fotogr.

CIGÁNEK, František 797
Šejnova aféra a Národní shromáždění / František Cigánek. - In: Historické studie / Uspoř. Oldřich Tůma. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998. - 287 s. - S. 35-47.

FILIP, Zdeněk 798
Normalizační Levá fronta z let 1969-1970 / Zdeněk Filip. - In: Československo po sovětské okupaci 1968. - Olomouc : Univerzita Palackého, 1997. - 42 s. - S. 31-36. - (Práce Katedry občanské výchovy Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci ; 7) - Akce: [Seminář]. Olomouc. 21.11.1996.

CHALUPECKÝ, Jindřich 799
Tíha doby : Stati o časových souvislostech a situacích kultury 1968-1988 / Jindřich Chalupecký ; K vyd. připr. Jiřina Hauková, Miroslav Červenka. - Olomouc : Votobia, 1997. - 180 s.

JANÝR, Přemysl 800
Neznámá kapitola roku 1968 : Zápas o obnovení činnosti Československé sociální demokracie / Přemysl Janýr. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998. - 109 s. : fotogr. - (Svědectví o době a lidech ; Sv. 4)

JIŘÍK, Karel - 801
KNOP, Alois - PROKOP, Radim
Rok 1968 a počátky normalizace v Ostravě / Karel Jiřík, Alois Knop, Radim Prokop. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1997. - 46 s. - (Materiály, studie, dokumenty ; 9/1997)

MAŇÁK, Jiří 802
Čistky v Komunistické straně Československa 1969-1970 / Jiří Maňák. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1997. - 127 s. - (Sešity ÚSD ; Sv. 28) - Res. angl.

PAULÍK, Jan 803
Po invazi : Podkladová studie o vojenskopolitickém vývoji Československa od konce srpna 1968 do přelomu let 1968-1969 / Jan Paulík. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1996. - 289 s.

POČÁTKY 804
Počátky normalizace na severní a střední Moravě : Sborník studií / Uspoř. Emil Gimeš, František Koudelka. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1996. - 136 s. - (Sešity ÚSD ; Sv. 24)

Viz též 51, 56, 133, 139, 304, 397, 402, 410, 419, 431, 437, 439, 486, 487, 518, 519, 550, 551, 565, 568, 780, 786, 795, 806, 807, 808, 818, 825, 1068

IV.F 1970–1989

CUHRA, Jaroslav 805
Milenium pražského biskupství : Pandán k desetiletí duchovní obnovy / Jaroslav Cuhra. - In: Historické studie / Uspoř. Oldřich Tůma. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998. - 287 s. - S. 48-57.

CUHRA, Jaroslav 806
Trestní represe odpůrců režimu v letech 1969-1972 / Jaroslav Cuhra. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1997. - 154 s. - (Sešity ÚSD ; Sv. 29) - Res. angl.

CYSAŘOVÁ, Jarmila 807
Televize a totalitní moc 1969-1975 / Jarmila Cysařová. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998. - Přeruš. str. - (Materiály, studie, dokumenty ; 10/1998)

FELCMAN, Ondřej 808
Proměny sovětské okupační politiky v Československu let 1969-1990 / Ondřej Felcman. - In: Československo po sovětské okupaci 1968. - Olomouc : Univerzita Palackého, 1997. - 42 s. - S. 22-30. - (Práce Katedry občanské výchovy Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci ; 7) - Akce: [Seminář]. Olomouc, 21.11.1996.

GIMEŠ, Emil 809
Normalizace v politologické reflexi / Emil Gimeš. - In: Československo po sovětské okupaci 1968. - Olomouc : Univerzita Palackého, 1997. - 42 s. - S. 10-17. - (Práce Katedry občanské výchovy Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci ; 7) - Akce: [Seminář]. Olomouc. 21.11.1996.

HONAJZER, Jiří 810
Občanské fórum : Vznik, vývoj a rozpad / Jiří Honajzer ; Doslov Jan Ruml. - Praha : Orbis, 1996. - 107 s. : fotogr.

JEŠUTOVÁ, Eva - NOVÁKOVÁ, Jaroslava 811
Normalizace v Československém rozhlase / Eva Ješutová, Jaroslava Nováková. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998. - 142 s. - (Materiály, studie, dokumenty ; 11/1998)

LUKEŠ, Jan 812
Pád, vzestup a nejistota : Český film 1970-1996 / Jan Lukeš. - In: Iluminace. - Roč. 9, č. 1(25) (1997), s. 53-81. - Res. angl.

MATĚJŮ, Petr 813
Subjective Mobility and Perception of Life-Chances in Eastern Europe : Empirical evidence against a Marxist view of relationships between subjective and objective mobility / Petr Matějů. - Praha : Sociologický ústav AV ČR, 1996. - 40 s. - (Working Papers ; 7/96)

MĚCHÝŘ, Jan 814
Na okraj dějin takzvané sametové revoluce / Jan Měchýř. - In: Historické studie / Uspoř. Oldřich Tůma. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998. - 287 s. - S. 110-115.

OTÁHAL, Milan 815
K některým problémům výzkumu tzv. normalizace / Milan Otáhal. - In: Československo po sovětské okupaci 1968. - Olomouc : Univerzita Palackého, 1997. - 42 s. - S. 3-9. - (Práce Katedry občanské výchovy Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci ; 7) - Akce: [Seminář]. Olomouc. 21.11.1996.

PÁCL, Pavel 816
Nová svoboda 1975 : Pokus o obsahovou analýzu / Pavel Pácl. - In: Filozofie - Philosophica. - Roč. 2(160), (1996), s. 67-80. - (Acta facultatis philosophicae Universitatis Ostraviensis ; Philosophica 2)

PAVELČÍKOVÁ, Nina 817
Atmosféra počátečního období normalizace v centrech Severomoravského kraje / Nina Pavelčíková. - In: Československo po sovětské okupaci 1968. - Olomouc : Univerzita Palackého, 1997. - 42 s. - S. 18-21. - (Práce Katedry občanské výchovy Pedagogické fakulty Univerzity Palackého ; 7) - Akce: [Seminář]. Olomouc. 21.11.1996.

PECKA, Jindřich 818
Sovětská armáda v Československu 1968-1991 : Chronologický přehled / Jindřich Pecka. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1996. - 231 s. - (Studie-materiály-dokumenty ; Sv. 9)

PRYCE-JONES, David 819
Pád komunismu / David Pryce-Jones ; Z angl. orig. přel. Ladislav Smutek. - Liberec : Dialog, 1996. - 414 s.

REIMAN, Michal 820
Poznámky o společenské situaci a disidenství minulých let / Michal Reiman. - In: Historické studie / Uspoř. Oldřich Tůma. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998. - 287 s. - S. 168-175.

SUK, Jiří 821
Občanské fórum : listopad-prosinec 1989. 1, Události ; 2, Dokumenty. / Jiří Suk. - Brno : Doplněk, 1997-1998. - 238 s. ; 328 s. - (Knihy-dokumenty) - Res. angl.

TICHÝ, Jiří 822
Od dubna do dubna / Jiří Tichý. - Praha : Kovalam, 1998. - 171 s. - Některé eseje vyd. v samizdatu.

TŮMA, Oldřich 823
Listopad 1989 po letech : Interpretační schémata konce komunistického režimu v Československu / Oldřich Tůma. - In: Historické studie / Uspoř. Oldřich Tůma. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998. - 287 s. - S. 217-222.

VANĚK, Miroslav 824
Ekologické hnutí v českých zemích v letech 1969-1989 / Miroslav Vaněk. - In: Československo po sovětské okupaci 1968. - Olomouc : Univerzita Palackého, 1997. - 42 s. - S. 37-42. - (Práce Katedry občanské výchovy Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci ; 7) - Akce: [Seminář]. Olomouc. 21.11.1996.

VANĚK, Miroslav 825
Nedalo se tady dýchat : Ekologie v českých zemích v letech 1968 až 1989 / Miroslav Vaněk. - Praha : Maxdorf, 1996. - 170 s. : fotogr. - (Historia Nova ; Sv. 9)

VANĚK, Miroslav 826
Pozadí listopadových událostí roku 1989 v Plzni / Miroslav Vaněk. - In: Západočeský sborník historický. - Roč. 2, (1996), s. 83-86. - Akce: Kultura, historie a současnost Plzně [Mezinárodní konference]. Plzeň. 03.05.1995-04.05.1995.

VANĚK, Miroslav 827
Předehra k 17. listopadu 1989 : Ekologické demonstrace v Teplicích / Miroslav Vaněk. - In: Historické studie / Uspoř. Oldřich Tůma. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998. - 287 s. - S. 223-232.

VÉVODA, Rudolf 828
Brněnské studenstvo v poslední fázi totalitního režimu : Příběh Revue 88 / Rudolf Vévoda. - In: Historické studie / Uspoř. Oldřich Tůma. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998. - 287 s. - S. 233-259.

Viz též 51, 56, 133, 135, 136, 139, 152, 153, 401, 402, 408, 409, 422, 428, 479, 481, 486, 490, 551, 565, 583, 584, 594, 611, 795, 798, 799, 807, 911, 999, 1068

IV.G 1990–1998

BEZPEČNOSTNÍ 829
Bezpečnostní politika České republiky : Závěrečná zpráva z výzkumného projektu / Odp. red. Růžena Skálová. - Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1996. - 159 s.

ČERMÁK, Miloš - SOTONA, Jan 830
Klaus je mrtev, ať žije Klaus : Pohled do zákulisí vysoké politiky / Miloš Čermák, Jan Sotona. - Praha : Duel, 1997. - 102 s. : fotogr.

ČESKÁ 831
Česká zahraniční politika : Česká republika v Radě bezpečnosti OSN 1994-1995 / Ed. Karel Krátký. - Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1997. - 109 s.

ČESKÉ 832
České a slovenské zemědělství na přelomu tisíciletí : Sborník referátů z konference : [Konference]. Luhačovice. 26.09.1997. - Luhačovice : TOKO A/S, 1997. - 204 s.

GRAPPLING 833
Grappling with Democracy : Deliberations on Post-Communist Societies (1990-1995) / Ed. Elżbieta Matynia. - Praha : Sociologické nakl., 1996. - 298 s.

HALADA, Andrej 834
Český film devadesátých let : Od Tankového praporu ke Koljovi / Andrej Halada. - Praha : Lidové noviny, 1997. - 237 s. : fotogr.

HUBÁČEK, Jaroslav 835
Ke vzniku a počátkům rozvoje Ostravské univer-

zity / Jaroslav Hubáček. - In: Ostrava. - Roč. 18, (1997), s. 233-243.

JANDA, Jaroslav - 836
EICHLER, Jan - FUČÍK, Josef
The Security Policy of the Czech Republic / Připr. Jaroslav Janda, Jan Eichler, Josef Fučík ; ...[aj.] ; Engl. transl. by Ruth Tosková. - Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1997. - 103 s.

KAVAN, Jan 837
Spravedlnost s náhubkem / Jan Kavan ; Z angl. orig. přel. Hana Klimešová. - Brno : Doplněk, 1996. - 62 s. : fotogr.

KLÍMOVÁ, Jindra 838
Čas proměn v malých rozhlasových meditacích / Jindra Klímová. - Praha : Radioservis, 1997. - 165 s.

KUČERA, Milan - FIALOVÁ, Ludmila 839
Demografické chování obyvatelstva České republiky během přeměny společnosti po roce 1989 / Milan Kučera, Ludmila Fialová. - Praha : Sociologický ústav AV ČR, 1996. - 99 s. - (Working Papers ; 1/96)

MACHONIN, Pavel - TUČEK, Milan 840
Česká společnost v transformaci : K proměnám sociální struktury / Pavel Machonin, Milan Tuček. - Praha : Sociologické nakl., 1996. - 364 s. - Res. angl.

MACHONIN, Pavel 841
Socio-Economic Changes in the Czech Republic with an Appendix concerning the 1996 Election's Results / Pavel Machonin. - Praha : Sociologický ústav AV ČR, 1996. - 38 s. - (Working Papers ; 10/96)

MITROFANOV, Alexandr 842
Za fasádou Lidového domu : Česká sociální demokracie 1989-1998 : Lidé a události / Alexandr Mitrofanov. - Praha : Aurora, 1998. - 211 s. : fotogr.

ODKUD 843
Odkud přichází a kam jde sociální demokracie / Vyd. Jan Šabata. - Brno : Doplněk, 1997. - 62 s.

POSTAVENÍ 844
Postavení žen v České republice a demokratizační procesy v ženském hnutí : Projekt PHARE - Democracy 1995-1996. - Praha : Český svaz žen, 1997. - 111 s.

POTŮČEK, Martin - 845
PURKRÁBEK, Miroslav - HÁVA, Petr
Analýza událostí veřejné politiky v České republice. 2, Soubor analýz událostí veřejné politiky po roce 1989 / Martin Potůček, Miroslav Purkrábek, Petr Háva ...[aj.]. - Praha : Vesmír, 1996. - 211 s. - (Veřejná a sociální politika ; Sv. 3) - Díl 1 vyd. r. 1994.

POTŮČEK, Martin 846
Nejen trh : Role trhu, státu a občanského sektoru v proměnách české společnosti / Martin Potůček. - Praha : Sociologické nakl., 1997. - 188 s. - Res. angl.

ŘÍČAN, Pavel 847
S Romy žít budeme - jde o to jak : Dějiny, současná situace, kořeny problémů, naděje společné budoucnosti / Pavel Říčan. - Praha : Portál, 1998. - 143 s.

SOTONA, Jan 848
Tajemné konto : Viděl Václav Klaus do podivného financování ODS / Jan Sotona. - Praha : Duel, 1998. - 103 s. : fotogr. - (Akta ; Sv. 12)

SOUKUPOVÁ, Jana - JUST, Vladimír 849
Věc : Marta Chadimová : Kdo na Hradčanech zraje pro peklo : In dubio pro reo / Jana Soukupová, Vladimír Just ; Předml. Lenka Procházková. - Brno : KM-Publ., 1996. - 184 s. : fotogr.

STRATEGIE 850
Strategie sociální transformace české společnosti a jejich úspěšnost v parlamentních volbách 1996 / Pavel Machonin, Pavlína Šťastnová, Aleš Kroupa, Alice Glasová. - Brno : Doplněk, 1996. - 134 s. - (Studijní texty ; Sv. 5)

ŠAFAŘÍKOVÁ, Vlasta 851
Transformace české společnosti 1989-1995 / Vlasta Šafaříková ...[aj.]. - Brno : Doplněk, 1996. - 299 s. - Res. angl.

TREFULKA, Jan 852
Jistoty a nejistoty / Jan Trefulka. - In: Mikulovská sympozia. - Roč. 24, (1997), s. 7-10. - Res. něm. - Akce: 24. mikulovské sympozium. Mikulov. 17.10.1996-18.10.1996.

WOLF, Karol 853
Podruhé a naposled aneb Mírové dělení Československa / Karol Wolf. - Praha : G + G, 1998. - 141 s. : fotogr.

Viz též 50, 81, 101, 109, 119, 122, 124, 126, 135, 136, 137, 138, 140, 141, 145, 146, 155, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 185, 186, 205, 244, 246, 260, 261, 269, 276, 292, 300, 301, 302, 303, 317, 334, 336, 340, 341, 343, 367, 384, 385, 387, 394, 396, 414, 417, 418, 432, 436, 480, 556, 578, 582, 594, 805, 808, 810, 812, 813, 818, 910, 988

IV.H Více období (mimo tituly uvedené pod V.A – G)

BARTEČEK, Ivo 854
Vystěhovalectví do Latinské Ameriky / Ivo Bar-

teček. - In: Češi v cizině 9 / Uspoř. Stanislav Brouček. - Praha : Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1996. - 230 s. - S. 172-197. - (Národopisná knižnice). - Res. angl.

BARTOŠ, Josef - KOVÁŘOVÁ, Stanislava 855
Data českých dějin : Od příchodu Slovanů do r. 1996 / Josef Bartoš, Stanislava Kovářová. - Olomouc : Alda, 1997. - 240 s.

BĚLOHLÁVEK, Miloslav 856
Církve v Plzni v první polovině 20. století : Výstupové hnutí / Miloslav Bělohlávek. - In: Západočeský sborník historický. - Roč. 2, (1996), s. 351-360. - Akce: Kultura, historie a současnost Plzně [Mezinárodní konference]. Plzeň. 03.05.1995-04.05.1995.

BLAŽKOVÁ, Jitka 857
Všední život na Žluticku v letech 1930 až 1950 / Jitka Blažková. - In: Historický sborník Karlovarska. - Roč. 4, (1996), s. 232-249. - Res. něm.

BROUČEK, Stanislav 858
Češi ve Francii / Stanislav Brouček. - In: Češi v cizině 9 / Uspoř. Stanislav Brouček. - Praha : Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1996. - 230 s. - S. 136-154. - Res. angl.

BYSTRICKÝ, Vladimír 859
Plzeň jako regionální středisko nové doby / Vladimír Bystrický. - In: Západočeský sborník historický. - Roč. 2, (1996), s. 337-339. - Akce: Kultura, historie a současnost Plzně [Mezinárodní konference]. Plzeň. 03.05.1995-04.05.1995.

DĚJINY 860
Dějiny Univerzity Karlovy : 1348-1990. 3, 1802-1918 / Red. sv. - Praha : Karolinum, 1997. - 390 s. : fotogr.

DLUHOŠOVÁ, Helena 861
Vystěhovalectví na Ukrajinu / Helena Dluhošová. - In: Češi v cizině 9 / Uspoř. Stanislav Brouček. - Praha : Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1996. - 230 s. - S. 48-66. - Res. angl.

DUFEK, Vladimír 862
Kapitoly z dějin volyňských Čechů : Sborník historických souborných, vědeckých a memoárových prací / Vladimír Dufek. - Praha : Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel, 1997. - 252 s.

FELCMAN, Ondřej 863
České hranice a jejich souvislost se sudetoněmeckou otázkou / Ondřej Felcman. - In: Studie o sudetoněmecké otázce / Václav Kural ...[a kol.]. - Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1996. - 231 s. - S. 105-119. - Problémy zahraniční politiky. Výzkumný projekt MZV ČR.

FELCMAN, Ondřej 864
Hranice České republiky a jejich proměny v minulosti / Ondřej Felcman. - In: Listy katedry historie a Historického klubu - pobočka Hradec Králové. - Roč. 10, (1996), s. 43-65.

FIALA, Jaroslav 865
Úspěchy výroby hudebních nástrojů v Kraslicích po druhé světové válce / Jaroslav Fiala. - In: Západočeský sborník historický. - Roč. 3, (1997), s. 323-334. - Res. něm.

FORMÁNEK, Václav 866
Transformace uhelného průmyslu v OKR do nových ekonomických podmínek / Václav Formánek. - In: Ostrava. - Roč. 18, (1997), s. 7-45.

HEROLDOVÁ, Iva 867
Vystěhovalectví do jihovýchodní Evropy / Iva Heroldová. - In: Češi v cizině 9 / Uspoř. Stanislav Brouček. - Praha : Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1996. - 230 s. - S. 67-95. - (Národopisná knižnice) - Res. angl.

HEROLDOVÁ, Iva 868
Vystěhovalectví do Polska / Iva Heroldová. - In: Češi v cizině 9 / Uspoř. Stanislav Brouček. - Praha : Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1996. - 230 s. - S. 11-25. - (Národopisná knižnice). - Res. angl.

HOLUB, Václav - 869
HRUBÝ, Karel - JEŠINA, Čestmír
Léta mimo domov : K historii Československé sociální demokracie v exilu / Václav Holub, Karel Hrubý, Čestmír Ješina. - Praha : K. Hrubý, 1996. - 238 s.

HRUBÝ, Karel 870
Solidární společenství : Socialistická internacionála 1951-1992 / Karel Hrubý. - Praha : Fénix, 1996. - 76 s. - (Knižnice politického vzdělávání Masarykovy dělnické akademie ; Sv. 2)

KADLUBIEC, Karol Daniel 871
Polská národní menšina na Těšínsku v České republice : 1920-1995 / Karol Daniel Kadlubiec ...[aj.]. - Ostrava : Filozofická fak. Ostravské univerzity, 1997. - 315 s. : fotogr. - Res. pol., angl.

KÁRNÍK, Zdeněk 872
Odsun Němců a dlouhodobé sociální a hospodářské trendy ve vývoji obyvatelstva v industriální společnosti : Na příkladu dvou obcí při národnostní hranici v Orlických horách / Zdeněk Kárník. - In: Východočeské listy historické. - Roč. 11/12, (1997), s. 45-61. - Text pův. připr. pro seminář v Deštném (1995).

KOŘALKA, Jiří 873
Češi v Německu / Jiří Kořalka. - In: Češi v cizině 9 / Uspoř. Stanislav Brouček. - Praha : Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1996. - 230 s. - S. 121-132. - (Národopisná knižnice) - Res. angl.

KOŘALKA, Jiří 874
Češi ve Švýcarsku / Jiří Kořalka. - In: Češi v cizině 9 / Uspoř. Stanislav Brouček. - Praha : Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1996. - 230 s. - S. 133-135. - (Národopisná knižnice) - Res. angl.

KOTEK, Josef 875
Dějiny české populární hudby a zpěvu : 1918-1968 / Josef Kotek. - Praha : Academia, 1998. - 373 s. : fotogr. - Res. angl.

KRÁLOVÁ, Jindřiška 876
Cvočkářství na Rožmitálsku. 1-2 / Jindřiška Králová. - In: Podbrdsko. - Roč. 3, (1996), s. 73-87. - Roč. 4, (1997) s. 114-124.

KRAMNÁ, Jaromíra - KOČVARA, Vlastimil 877
Matice opavská 1877 : Matice slezská 1997 / Aut. textů Jaromíra Kramná, Vlastimil Kočvara. - Opava : Matice slezská, 1997. - 15 s. : fotogr.

KURAL, Václav 878
Hlavní organizace sudetoněmeckých vysídlenců v SRN 1945-1989 / Václav Kural. - In: Studie o sudetoněmecké otázce / Václav Kural ...[a kol.]. - Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1996. - 231 s. - S. 23-53. - Problémy zahraniční politiky. Výzkumný projekt MZV ČR.

MAGOCSI, Paul Robert 879
Rusíni a jejich vlast / Paul Robert Magocsi ; Z angl. přel. Bohumil Svoboda. - Praha : Společnost přátel Podkarpatské Rusi, 1996. - 70 s. - (Podkarpatská Rus : Edice statí, reportáží, vzpomínek a dokumentů ; Sv. 13)

MASARYKŮV 880
Masarykův sborník. 9, 1993-1995 / Ved. red. Stanislav Polák. - Praha : Ústav T. G. Masaryka, 1997. - 309 s.

MERVART, Josef 881
České banky v kontextu světového vývoje / Josef Mervart ; Předml. Josef Tošovský. - Praha : Lidové noviny, 1998. - 162 s.

MĚŠŤAN, Antonín 882
Česká emigrace, český exil a česká exilová literatura / Antonín Měšťan. - In: Slovanské historické studie. - Roč. 23, (1997), s. 251-257. - Res. angl.

MOULIS, Vladislav 883
Češi ve dvacátém století : Příspěvek k úvahám o české historii nejnovější doby, její kontinuitě a diskontinuitě / Vladislav Moulis. - In: Slovanské historické studie : 1, Pocta Milanu Švankmajerovi. - Roč. 24, (1998), s. 179-192.

NOVÉ 884
Nové rozpravy : Práce studentů studijního oboru Humanitních věd při Právnické fakultě Západočeské univerzity / Sest. red. rada Josef Baumruck, Michal V. Hanzelín,, Martin Kotouč, Josef Reissich. - Plzeň : Stavovská unie studentů, 1996. - 66 s.

PACNER, Karel 885
Osudové okamžiky Československa / Karel Pacner. - Praha : Themis, 1997. - 719 s.

PERNES, Jiří 886
Pod moravskou orlicí aneb dějiny moravanství / Jiří Pernes. - Brno : Barrister & Principal, 1996. - 285 s.

PEŠŤÁK, Michael 887
Organizační struktura ZKV KSČ v Plzni a jeho dochované písemnosti / Michael Pešťák. - In: Západočeský sborník historický. - Roč. 3, (1997), s. 313-322. - Res. něm.

PIŠTORA, Ladislav 888
Filmoví návštěvníci a kina na území České republiky. [1], Od vzniku filmu do roku 1945. [2], Od roku 1945 do současnosti. / Ladislav Pištora. - In: Iluminace. - Roč. 8, č. 4(24) (1996), s. 35-60. - Roč. 9, č. 2(26) (1997) s. 63-106. - Res. angl.

PROKOP, Radim 889
Nad některými geopolitickými a geoekonomickými aspekty vývoje českého Těšínska : U příležitosti jeho 75. výročí připojení k ČSR / Radim Prokop. - In: Časopis Slezského zemského muzea. - Roč. 45, č. 3 (1996), s. 258-267. - Res. něm.

PRZYBYLOVÁ, Blažena 890
Ostravská jízdní policie / Blažena Przybylová. - In: Ostrava. - Roč. 18, (1997), s. 280-287.

PŠENIČKOVÁ, Jana 891
Zbytkové statky v Čechách : 1918-1948 / Jana Pšeničková. - Praha : Státní ústřední archiv, 1998. - 139 s. : 10 s. příl.

ŘEHÁČEK, Karel 892
Věznice Krajského soudu v Klatovech (1928-1949) / Karel Řeháček. - In: Západočeský sborník historický. - Roč. 3, (1997), s. 247-262. - Res. něm.

SECKÁ, Milena 893
Češi v Rumunsku / Milena Secká. - In: Češi v cizině 9 / Uspoř. Stanislav Brouček. - Praha : Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1996. - 230 s. - S. 96-104. - (Národopisná knižnice) - Res. angl.

SEKOTOVÁ, Věra - MACKOVÁ, Marie 894
Ústecká radnice a městské dějiny : Od feudalismu k novodobé společnosti / Věra Sekotová, Marie Macková. - Ústí nad Orlicí : Oftis, 1998. - 122 s. : fotogr., 8 s. příl.

SOMMER, Karel 895
Z letopisů Malého Hradiska / Karel Sommer. - Malé Hradisko : Obecní úřad, 1997. - 317 s. : fotogr.

ŠATAVA, Leoš 896
Vystěhovalectví do USA / Leoš Šatava. - In: Češi v cizině 9 / Uspoř. Stanislav Brouček. - Praha : Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1996. - 230 s. - S. 155-171. - (Národopisná knižnice) - Res. angl.

ŠÍPEK, Zdeněk 897
Vystěhovalectví do Afriky, Asie (bez území bývalého SSSR), Austrálie a Oceánie / Zdeněk Šípek. - In: Češi v cizině 9 / Uspoř. Stanislav Brouček. - Praha : Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1996. - 230 s. - S. 198-230. - (Národopisná knižnice) - Res. angl.

ŠOLLE, Zdeněk 898
Století české politiky : Počátky moderní české politiky od Palackého a Havlíčka až po realisty Kaizla, Kramáře a Masaryka / Zdeněk Šolle. - Praha : Mladá fronta, 1998. - 298 s.

ŠTĚPÁNOVÁ, Ludmila 899
Bavlnářské závody Veba : Přehled vývoje v letech 1949-1992 / Ludmila Štěpánová. - In: Sborník archivních prací. - Roč. 47, č. 1 (1997), s. 205-250. - Res. angl., něm.

ŠULC, Zdislav 900
Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945-1995 / Zdislav Šulc. - Brno : Doplněk, 1998. - 117 s. - Res. angl.

TUČEK, Milan 901
Zpráva o vývoji sociální struktury české a slovenské společnosti 1945-1993 / Milan Tuček. - Praha : Sociologický ústav AV ČR, 1996. - 80 s. - (Working Papers ; 6/96)

VALÁŠKOVÁ, Naďa 902
Češi v Rusku / Naďa Valášková. - In: Češi v cizině 9 / Uspoř. Stanislav Brouček. - Praha : Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1996. - 230 s. - S. 26-47. - (Národopisná knižnice) - Res. angl.

VALENTA, Vladimír 903
Po stopách uranového hornictví na Příbramsku / Vladimír Valenta. - In: Podbrdsko. - Roč. 4, (1997), s. 141-170.

VELIČKOVÁ, Helena 904
Dějiny Státní vědecké knihovny v Olomouci : 1966-1995 / Helena Veličková. - Olomouc : Státní vědecká knihovna, 1996. - 49 s. : příl. - (Publikace Státní vědecké knihovny ; 17/1996)

WASKOVÁ, Eva 905
Grafika Plzeň : Příspěvek k dějinám sociálně demokratické tiskárny / Eva Wasková. - In: Západočeský sborník historický. - Roč. 3, (1997), s. 229-245. - Res. něm.

Viz též 329, 916

V. Tematická část

V.A Střední/východní Evropa

BIBÓ, István 906
Bída malých národů východní Evropy : Vybrané spisy / István Bibó ; Z maď. přel. Dana Gálová ...[aj.] ; Výber zost. János Kenedi ; Predslov Péter Kende ; Doslov Bohumil Doležal . - Brno : Doplněk, 1997. - 612 s.

HEMMERLING, Zygmunt 907
Vznik rolnických stran ve střední a jihovýchodní Evropě / Zygmunt Hemmerling. - In: Sborník prací pedagogické fak. Masarykovy univerzity v Brně. - Roč. 131, č. 13 (1996), s. 45-49. - Res. něm.

IRMANOVÁ, Eva 908
Několik pohledů na revoluci roku 1956 v Maďarsku / Eva Irmanová. - In: Slovanský přehled. - Roč. 83, č. 1 (1997), s. 69-89. - Res. angl.

LEŠKA, Vladimír 909
KBSE/OBSE : Minulost, přítomnost, perspektivy / Vladimír Leška. - Praha : Karolinum, 1997. - 197 s.

MACHONIN, Pavel 910
Social Transformation and Modernization : On Building Theory of Societal Changes in the Post-Communist European Countries = Sociální transformace a modernizace : K výstavbě teorie společenských změn v evropských postkomunistických zemích / Pavel Machonin. - Praha : Sociologické nakl., 1997. - 155 s. - (Anglická řada ; Sv. 3)

MARTENS, Ludo 911
Sovětský svaz a sametová kontrarevoluce / Ludo Martens. - Praha : Orego, 1996. - 268 s.

PELIKÁN, Jan 912
Jugoslávie a východní blok v závěru roku 1954 / Jan Pelikán. - In: Slovanský přehled. - Roč. 83, č. 2 (1997), s. 167-188. - Res. angl.

PŮVODNÍ 913
Původní a noví vlastníci : Strategie nabývání majetku ve střední a východní Evropě / Ed. Françoise Mayer, Anne Olivier, Milan Tuček. - Praha : Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, 1996. - 272 s. - (Cahiers du CEFRES ; Č. 11/1996)

STŘEDNÍ 914
Střední Evropa a Podkarpatská Rus : [Konference]. Praha. 22.10.1996-23.10.1996 / Uspoř. Jaromír Hořec. - Praha : Česká expedice, 1997. - 115 s. - (Podkarpatská Rus ; Sv. 16)

WANDYCZ, Piotr S. 915
Střední Evropa v dějinách od středověku do současnosti : Cena svobody / Piotr S. Wandycz ; Z angl. přel. Jaroslav Valenta. - Praha : Academia, 1998. - 301 s.

Viz též 57, 90, 117, 243, 245, 246, 291, 326, 339, 355, 660, 662, 663, 691, 737a, 819, 833, 836, 922

V.B České/československé vztahy se zahraničím (mimo tituly uvedené pod V.C a D)

BAKEŠOVÁ, Ivana 916
Československo-Čína : 1918-1949 / Ivana Bakešová. - B.m. : vl. n., 1997. - 147 s. : fotogr.

ČESKO-JIHOSLOVANSKÝ 917
Česko-jihoslovanský dialog. - Praha : Institut základů vzdělanosti UK, 1996. - 188 s. - (Lidé města ; 10) - Res. angl.

ČEŠI 918
Češi a jižní Slované. - Praha : Institut základů vzdělanosti UK, 1996. - 197 s. - (Lidé města ; 7) - Res. angl.

EVROPA 919
Evropa očima Čechů : [Sympozium]. Praha. 22.10.1996-23.10.1996 / Uspoř. a úv. pozn. Eva Hahnová. - Praha : Nakl. Franze Kafky, 1997. - 211 s.

KLÍMA, Jan 920
Přehled dějin česko-portugalských styků / Jan Klíma. - In: Listy katedry historie a Historického klubu - pobočka Hradec Králové. - Roč. 10, (1996), s. 102-125.

KOTYK, Václav 921
Česko-ruské vztahy v kontextu středoevropské politiky Ruska / Václav Kotyk. - In: Slovanské historické studie : 1, Pocta Milanu Švankmajerovi. - Roč. 24, (1998), s. 167-178.

PLZEŇSKÉ 922
Plzeňské rozhovory 1997 : Sborník z konference : [Konference]. Plzeň. 06.05.1997-07.05.1997 / Ed. Jiří Šedivý. - Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1997. - 156 s. : fotogr. - Res. angl.

SIWEK, Tadeusz 923
Česko-polská etnická hranice / Tadeusz Siwek. - Ostrava : Filozofická fak. Ostravské univerzity, 1996. - 94 s. - (Spisy Filozofické fakulty Ostravské univerzity ; 97/1996) - Res. pol.

SPOLEČNÉ 924
Společné pohledy na Evropu : [Seminář]. Praha. 04.1997. - Praha : Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, 1998. - 111 s. - (Cahiers du CeFReS ; Č. 14/1998)

YEGAR, Moshe 925
Československo, sionismus, Izrael : Historie vzájemných vztahů / Moshe Yegar ; Z hebr. přel. Eva Adamová, Petr Sláma. - Praha : Victoria Publ., 1997. - 235 s. : fotogr.

Viz též 11, 38, 42, 55, 418, 423, 605, 614, 615, 622, 624, 633, 640, 655, 660, 674, 675, 707, 724, 749, 750, 751, 754, 758, 784, 831, 854, 858, 861, 864, 867, 868, 873, 874, 879, 893, 896, 897, 902, 938, 1055

V.C Slovensko, česko-slovenské vztahy

ČESKO-SLOVENSKÉ 926
Česko-slovenské vztahy - Slovensko-české vztahy : Liberecký seminář 1996, 1997 / Uspoř. Miloslava Melanová. - Liberec : Technická univerzita, 1998. - 149 s.

Viz též 72, 247, 398, 541, 549, 619, 628, 699, 716, 721, 737a, 762, 789, 853, 1043

V.D Česko/československo-německé vztahy

A CONFLICTUAL 927
A Conflictual Community, Catastrophe, Detente : An outline of the portrayal of German-Czech history since the 19th century / Ed. Iva Weidenhofferová ; Transl. Ruth Tosková. - Prague : Institute of International Relations, 1996. - 44 s.

ČELOVSKÝ, Bořivoj 928
Mnichovský syndrom / Bořivoj Čelovský. - Ostrava : Syndikát novinářů, 1997. - 220 s.

ČEŠI 929
Češi a Němci : Doba podeklarační = Deutsche und Tschechen : Zeit nach der Erklärung. - Praha : Nadace Bernarda Bolzana, 1997. - 239 s. : fotogr.

ČEŠI 930
Češi a Němci cestou dialogu = Deutsche und Tschechen Weg des Dialogs. - Praha : Prago-Media-News, 1996. - 257 s.

HAHNOVÁ, Eva 931
Sudetoněmecký problém : Obtížné loučení s minulostí / Eva Hahnová. - Praha : Prago Media, 1996. - 276 s.

HILF, Rudolf 932
Němci a Češi : Sousedství ve střední Evropě, jeho význam a proměny : Symbióza-katastrofa-nové cesty / Rudolf Hilf ; Přel. Dana Sandner. - Praha : Prago Media News, 1996. - 219 s. : mapy, il.

HOUŽVIČKA, Václav - 933
ZICH, František - JEŘÁBEK, Milan
Reflexe sudetoněmecké otázky a postoje obyvatelstva českého pohraničí k Německu / Václav Houžvička, František Zich, Milan Jeřábek. - Ústí nad Labem : Sociologický ústav AV ČR, 1997. - 94 s.

KOHÁROVÁ, Marta 934
Tři přednášky pro německé učitele dějepisu / Marta Kohárová. - In: Listy katedry historie a Historického klubu - pobočka Hradec Králové. - Roč. 10, (1996), s. 31-32.

KONFLIKTNÍ 935
Konfliktní společenství, katastrofa, uvolnění : Náčrt výkladu německo-českých dějin od 19. století / Odp. red. Iva Weidenhofferová. - Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1996. - 39 s.

KURAL, Václav 936
Studie o sudetoněmecké otázce / Václav Kural ...[aj.]. - Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1996. - 231 s.

KVASNIČKA, Václav 937
Nepolepšitelní : Od Henleina k Neubauerovi / Václav Kvasnička. - Praha : Futura, 1996. - 88 s. : fotogr.

OBRAZ 938
Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století / Ed. Jan Křen, Eva Broklová. - Praha : Karolinum, 1998. - 314 s. - Res. něm.

PLICHTA, Dalibor 939
Nesmířenost a nesmiřitelnost německé politiky / Dalibor Plichta. - Praha : Fénix, 1996. - 71 s.

SEIBT, Ferdinand 940
Německo a Češi : Dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy / Ferdinand Seibt ; Z něm. orig. přel. Petr Dvořáček. - Praha : Academia, 1996. - 464 s.

ZIMMERMANN, Volker 941
Sudetští Němci a nacionální socialismus : Otevřené otázky v sudetoněmeckém historickém pohledu / Volker Zimmermann. - In: Studie o sudetoněmecké otázce / Václav Kural ...[a kol.]. - Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1996. - 231 s. - S. 54-92. - Problémy zahraniční politiky. Výzkumný projekt MZV ČR.

Viz též 24, 66, 100, 296, 307, 325, 327, 328, 330, 356, 452, 455, 521, 629, 631, 730, 742, 755, 756, 757, 759, 760, 761, 857, 863, 872, 873, 878, 980

V.E Židé v Československu

FRANĚK, Jiří 942
Asimilace / Jiří Franěk. - In: Židé v novodobých dějinách / Uspoř. Václav Veber. - Praha : Univerzita Karlova, 1997. - 323 s. - S. 39-57.

GLAZAR, Richard 943
Přehled literatury a problémů : Závěrečné slovo k přednáškovému cyklu na Filozofické fakultě UK Židé v novodobých dějinách / Richard Glazar. - In: Židé v novodobých dějinách / Uspoř. Václav Veber. - Praha : Univerzita Karlova, 1997. - 323 s. - S. 191-200.

GOLDSTÜCKER, Eduard 944
O židovské Praze / Eduard Goldstücker. - In: Židé v novodobých dějinách / Uspoř. Václav Veber. - Praha : Univerzita Karlova, 1997. - 323 s. - S. 29-38.

HYNDRÁKOVÁ, Anna - 945
LORENCOVÁ, Anna
Systematic Collection of Memories organized by The Jewish Museum in Prague. 4 / Anna Hyndráková, Anna Lorencová. - In: Judaica Bohemiae. - Roč. 32, (1996 vyd. 1997), s. 152-163. - 1-3 in: Judaica Bohemiae, roč. 28, č. 1/2 (1992), s.53-63 ; roč.29, č. 1/2(1993), s. 67-75 ; roč. 30/31 (1994/1995), s. 129-138.

KÁRNÝ, Miroslav 946
Genocida českých Židů : Z Terezínské pamětní knihy / Miroslav Kárný. - Praha : Terezínská iniciativa, 1996. - 40 s.

KLENOVSKÝ, Jaroslav 947
Židovská obec v Dolních Kounicích / Jaroslav Klenovský. - Dolní Kounice : Obecní úřad, 1997. - 43 s. : fotogr. - Res. angl., něm.

KLENOVSKÝ, Jaroslav 948
Židovské město v Prostějově / Jaroslav Klenovský. - Prostějov : Muzeum, 1997. - 63 s. : fotogr. - Res. angl., něm.

KLENOVSKÝ, Jaroslav 949
Židovské památky Kroměříže / Jaroslav Klenovský. - Kroměříž : Pálková, 1996. - 56 s. : fotogr. - Res. angl., něm.

KLENOVSKÝ, Jaroslav 950
Židovské památky Ostravy / Jaroslav Klenovský. - Ostrava : Moravskoslezské nakladatelství, 1998. - 54 s. : fotogr. - Res. něm., angl.

KLENOVSKÝ, Jaroslav 951
Židovské památky Velkého Meziříčí / Jaroslav Klenovský. - Velké Meziříčí : Muzeum silnic a dálnic, 1997. - 57 s. : fotogr. - Res. něm., angl.

KORTUS, Oldřich 952
Židé v Plzni / Oldřich Kortus. - In: Západočeský sborník historický. - Roč. 2, (1996), s. 379-380. - Akce: Kultura, histore a současnost Plzně [Mezinárodní konference]. Plzeň. 03.05.1995-04.05.1995.

MARTINCOVÁ, Šárka 953
Dějiny Židů : Stručný přehled / Šárka Martincová. - In: Židé v novodobých dějinách / Uspoř. Václav Veber. - Praha : Univerzita Karlova, 1997. - 323 s. - S. 269-287.

NOVÁČEK, Silvestr 954
Z dějin moravských Židů : O dějinách Židů v Ivančicích na Moravě a o jejich sbližování s Čechy / Silvestr Nováček. - Praha : Orego, 1998. - 175 s. : fotogr. - Res. angl., něm., rus.

PAŘÍK, Arno 955
The Slovak Jewish Museum in Prešov (Eperjes) : In memory of Eugen Bárkány / Arno Pařík. - In: Judaica Bohemiae. - Roč. 30/31, (1994/1995 vyd. 1996), s. 91-107.

PAVLÁT, Leo 956
Persekuce Židů jako historický fakt / Leo Pavlát. - In: Židé v novodobých dějinách / Uspoř. Václav Veber. - Praha : Univerzita Karlova, 1997. - 323 s. - S. 125-146.

SADEK, Vladimír 957
Židé - dějiny a kultura / Vladimír Sadek ... [aj.]. ; Il. Hana Pavlátová. - Praha : Židovské muzeum, 1997. - 144 s. : fotogr.

SCHÖNBACH, Rudolf 958
Vzestup a pád židovské obce v Karlových Varech / Rudolf Schönbach ; Z něm. přel. Milan Augustin. - In: Historický sborník Karlovarska. - Roč. 4, (1996), s. 221-231. - Res. něm.

TEREZÍNSKÉ 959
Terezínské studie a dokumenty : 1996-1997 / Ed. Miroslav Kárný, Margita Kárná. - Praha : Academia, 1996-1997. - 301 s. ; 334 s.

THERESIENSTÄDTER 960
Theresienstädter Studien und Dokumente : 1995-1997 / Hrsg. Miroslav Kárný, Raimund Kemper, Margita Kárná. - Prag : Theresienstädter Iniciative Academia, 1995-1997. - 333 s. ; 328 s., ; 359 s. : fotogr.

VEBER, Václav 961
Židé v novodobých dějinách : Soubor přednášek na FF UK : [Seminář]. Praha. 1996 / Uspoř. Václav Veber. - Praha : Karolinum, 1997. - 321 s.

WIESEL, Elie 962
Svody fanatismu : Přednáška - Praha 14.5.1996 / Elie Wiesel. - In: Židé v novodobých dějinách / Uspoř. Václav Veber. - Praha : Univerzita Karlova, 1997. - 323 s. - S. 201-211.

Viz též 77, 78, 147, 167, 199, 404, 411, 440, 456, 457, 458, 462, 464, 468, 472, 494, 516, 529, 533, 535, 570, 571, 572, 575, 599, 613, 631, 648, 666, 688, 690, 697, 698, 715, 726, 737, 979

V.F Osobnosti, biografie

ARMÁDNÍ 963
Armádní generál Josef Šnejdárek (*2.4.1875 Napajedla +13.5.1945 Casablanca). - In: Vojenské rozhledy. - Roč. 5(37), č. 6 (1996), s. 129-132.

BÁRTA, Josef 964
Armádní generál Ludvík Krejčí, náčelník generálního štábu čs. armády : v zářijových dnech 1938, hlavní velitel operujících armád : 1890-1972 / Sest. Josef Bárta. - Brno : Úřad městské části Brno-Tuřany, 1996. - 47 s. : fotogr.

BENEŠOVÁ, Olga 965
Nobelova cena : Historie Nobelovy nadace : Laureáti Nobelovy ceny 1901-1996 : Čeští laureáti Nobelovy ceny / Uspoř. Olga Benešová. - Praha : Psychiatrické centrum, 1996. - 91 s. : fotogr., obr. příl.

BLATNÝ, Richard 966
Potomci slavného maršála žijí v Praze a v Ostravě [Michel Ney] / Richard Blatný. - In: Historie - Historica. - Roč. 5(168), (1997), s. 183-186. - Res. angl.

BLOUDĚNÍ 967
Bloudění časem a prostorem : Jaroslav Durych známý i neznámý : [Literární laboratoř]. Hradec Králové. 25.01.1996-26.01.1996 / Uspoř., ed. práce a pozn. Jan Dvořák, Nella Mlsová. - Hradec králové : Gaudeamus, 1997. - 403 s. : fotogr. - Res. angl.

BREGANT, Michal 968
Abrakadabrantní proměny [Ludvík Toman] / Michal Bregant. - In: Iluminace. - Roč. 9, č. 2(26) (1997), s. 161-171.

BŘEZINA, Josef 969
Děti slavných rodičů : Osudy dětí našich básníků, spisovatelů, hudebních skladatelů, vědců a umělců / Josef Březina. - Praha : Melantrich, 1998. - 141 s. : fotogr.

ČELOVSKÝ, Bořivoj 970
Ota Hora : 1909-1997 / Uspoř. Bořivoj Čelovský. - Šenov u Ostravy : Tilia, 1998. - 26 s. : fotogr.

ČERMÁK, Miloš 971
Nanebevzetí Karla Kryla / Miloš Čermák. - Praha : Academia, 1997. - 157 s. : fotogr. - (Amphora ; Sv. 4)

ČERNÝ, Jindřich 972
Jiřina Štepničková / Jindřich Černý. - Praha : Brána, 1996. - 251 s. : fotogr.

DEJMEK, Jindřich 973
Český diplomat a historik Eduard Táborský (1910-1996) / Jindřich Dejmek. - In: Slovanský přehled. - Roč. 83, č. 1 (1997), s. 121-127.

DOUBRAVA, Jiří 974
Boris Jelcin : Car ruských změn / Jiří Doubrava. - Praha : Epocha, 1997. - 133 s. : fotogr. - (Portréty ; Sv. 7)

DUBSKÝ, Ivan 975
Filosof Jan Patočka / Ivan Dubský. - Praha : Oikoymenh, 1997. - 63 s.

DUDA, Zbyněk Miloš 976
Agónie svědomí : Generál Alois Vicherek a jeho generace ve světle českých dějin / Zbyněk Miloš Duda. - Praha : Votobia, 1997. - 395 s.

DVOŘÁK, Petr 977
Nakladatel Emil Šolc a jeho časopisy (Orel, Orlice, Radhošť a Historické rozhledy) / Petr Dvořák. - In: Mikulovská sympozia. - Roč. 24, (1997), s. 171-175. - Res. něm. - Akce: 24. mikulovské sympozium : Kulturní periodika na Moravě. Mikulov. 17.10.1996-18.10.1996.

FIDLER, Jiří 978
Stalinovi maršálové / Jiří Fidler. - Brno : Books, 1998. - 328 s. : fotogr. - (Jota Military ; Sv. 29)

FUCHS, Aleš 979
Dlouhá svatební cesta / Aleš Fuchs. - Praha : Faun, 1997. - 235 s. : fotogr.

GAJAN, Koloman 980
T. G. Masaryk a vztahy Čechů a Němců : 1882-1937 : Sborník příspěvků přednesených od listopadu 1993 do června 1995 v rámci Masarykovy společnosti na FF UK v Praze / Uspoř. Koloman Gajan. - Praha : Masarykova společnost, 1997. - 297 s.

GEORGIEV, Adam 981
Chytat slunce : Kniha o Martě Kubišové / Adam Georgiev. - Praha : Petrklíč, 1997. - 206 s. : fotogr.

GRUNTOVÁ, Jitka 982
Oskar Schindler : Legenda a fakta / Jitka Gruntová. - Brno : Barrister & Principal, 1997. - 158 s. : fotogr.

IRVING, David 983
Goebbels : Pán myšlenek Třetí říše / David Irving ; Z angl. přel. Radek Šimek ; Ed. Antonín Pohlodek. - Brno : Books, 1998. - 884 s. : fotogr.

IVANOV, Miroslav 984
Sága o životě a smrti Jana Bati a jeho bratra Tomáše / Miroslav Ivanov ; Ed. A. J. Rychlík. - Vizovice : Lípa, 1998. - 382 s. : fotogr.

JANIŠOVÁ, Helena 985
Zdeněk Ullrich : Příspěvek k dějinám československé sociologie let 1945-1949 / Helena Janišová. - Praha : Sociologické nakl., 1998. - 139 s.

JANKA, Otto 986
Generál Stanovský : Příběh legionáře a letce a také příběh o zapomenuté ctnosti / Otto Janka. - Praha : Elka Press, 1997. - 145 s. : fotogr. - (Militaria ; Sv. 9)

JEŘÁBEK, Dušan 987
Arne Novák / Dušan Jeřábek. - Brno : Georgetown, 1997. - 256 s. : fotogr. - Res. angl.

JÍLEK, Roman 988
Kronika podnikatelů 1990-1995 / Roman Jílek. - Praha : Historica, 1995. - 213 s. : fotogr.

JIRÁSKOVÁ, Marie 989
Stručná zpráva o trojí volbě : Milena Jesenská, Joachim von Zedtwitz a Jaroslav Nachtmann v roce 1939 a v čase následujícím / Marie Jirásková. - Praha : Nakl. Franze Kafky, 1996. - 159 s. : fotogr.

JUNGK, Peter Stephan 990
Franz Werfel : Příběh života / Peter Stephan Jungk ; Z něm. orig. přel. Alena Bláhová. - Praha : Sefer, 1997. - 451 s. : fotogr. - (Paměti, životopisy ; Sv. 3)

KNAPÍK, Jiří 991
Gustav Bareš - portrét padlého stalinisty / Jiří Knapík. - Opava : b.n., 1997. - 85 s. - Na volných listech.

KNOPP, Guido 992
Hitlerovi pomocníci / Guido Knopp ; Z něm. přel. Vladimír Čadský. - Praha : Pragma, 1998. - 361 s. : fotogr.

KOSATÍK, Pavel 993
Bankéř první republiky : Život dr. Jaroslava Preisse / Pavel Kosatík. - Praha : Motto, 1996. - 207 s. : fotogr.

KOSATÍK, Pavel 994
„Člověk má dělat to, nač má sílu" : Život Olgy Havlové / Pavel Kosatík. - Praha : Mladá fronta, 1997. - 317 s. : fotogr.

LACINA, Jan 995
Havel na Hrad! : Prostořeká knížka o tom jak se z disidenta stal prezident / Jan Lacina. - Praha : Duel, 1998. - 115 s. : fotogr. - (Akta ; Sv. 11)

MACEK, Jaroslav 996
Osobnost předsedy Sudetoněmeckého krajanstva dr. Lodgmana v. Auen ve světle dokumentů z jeho pozůstalosti / Jaroslav Macek. - In: Studie o sudetoněmecké otázce / Václav Kural ...[a kol.]. - Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1996. - 231 s. - S. 216-231.

MACKSEY, Kenneth 997
Guderian : Tankový generál / Kenneth Macksey ; Z angl. přel. Patricie Hovorková ; Ed. Antonín Pohlodek. - Brno : Bonus, 1996. - 283 s. : fotogr.

MAREK, Pavel 998
K politickému profilu Josefa Václava Najmana (*1882 Bohdanecká Skála u Jičína +1937 Praha) / Pavel Marek. - In: Východočeské listy historické. - Roč. 11/12, (1997), s. 35-43.

MARKOVÁ, Marta 999
Olga Havlová a ty druhé : Ženy ve vnitřní emigraci / Marta Marková. - Brno : Barrister & Principal, 1996. - 165 s. : fotogr.

MEZNÍK, Jaroslav 1000
Josef Podsedník : Čestný člověk, politik, ctitel Masarykův / Jaroslav Mezník. - Brno : Masarykova společnost, 1996. - 22 s. - (Edice informací ; Sv. 13)

MILÝ 1001
Milý Václave Tvůj : Přemýšlení o Václavu Havlovi / Úvod. slovo Anna Freimanová. - Praha : Divadelní ústav, 1997. - 197 s. : fotogr.

MORÁVEK, Jan 1002
Osobnost Grigorie Žatkoviče / Jan Morávek. - In: Listy katedry historie a Historického klubu - pobočka Hradec Králové. - Roč. 10, (1996), s. 84-87.

NÁLEVKA, Vladimír 1003
Fidel Castro : Podzim diktátora / Vladimír Nálevka. - Praha : Epocha, 1997. - 87 s. - (Portréty ; Sv. 6)

NĚMEČEK, Jan 1004
Mašínové : Zpráva o dvou generacích / Jan Němeček. - Praha : Torst, 1998. - 315 s. : fotogr.

O VÁCLAVU 1005
O Václavu Klausovi : K jeho kulatému výročí / Odp. red. Václav Musílek ; Il. Vladimír Jiránek. - Praha : Top Press, 1996. - 40 s. : fotogr.

OLIVOVÁ, Věra 1006
Dílo Edvarda Beneše 1996 : [Výstava : Projevy při zahájení výstavy : Ukázky z díla] / Připr. Věra Olivová. - Praha : Společnost E. Beneše, 1996. - 16 s. - (Knižnice Společnosti E. Beneše ; Sv. 10)

OPAT, Jaroslav 1007
Evropan a světoobčan T. G. Masaryk / Jaroslav Opat. - In: Slovanské historické studie : 1, Pocta Milanu Švankmajerovi. - Roč. 24, (1998), s. 117-134.

OPAT, Jaroslav 1008
Evropan a světoobčan T. G. Masaryk = T. G. Masaryk - The Great European and Citizen of the World = T. G. Masaryk, Européen et citoyen du monde = Europäer und Weltbürger T. G. Masaryk / Jaroslav Opat. - Praha : Nadace Jiřího z Poděbrad pro evropskou spolupráci, 1997. - 78 s.

OPAT, Jaroslav 1009
Ke sporům o dějinnou roli Masarykova prezidenství / Jaroslav Opat. - In: Slovanské historické studie. - Roč. 23, (1997), s. 53-62. - Res. angl.

ORT, Alexandr 1010
Edvard Beneš - evropský politik = Edvard Beneš - A European politician = Edvard Beneš - homme d'Etat européen = Edvard Beneš - europäischer Politiker / Alexandr Ort. - Praha : Nadace Jiřího z Poděbrad pro evropskou spolupráci, 1997. - 59 s.

PAPOUŠEK, Vladimír 1011
Egon Hostovský : Člověk v uzavřeném prostoru / Vladimír Papoušek. - Jinočany : H & H, 1996. - 187 s. : fotogr. - (Profily ; 4)

PASÁK, Tomáš 1012
JUDr. Emil Hácha : 1938-1945 / Tomáš Pasák. - Praha : Horizont, 1997. - 286 s. : fotogr. - Res. něm. a angl.

PASÁK, Tomáš 1013
Přemysl Pitter : Život pro druhé : Česko-německé soužití v díle Přemysla Pittra / Tomáš Pasák ; Z aut. pozůstalosti k vyd. připr. Jana Pasáková ; Doslov Robert Kvaček. - Praha : Paseka, 1997. - 185 s. : fotogr. - (Historická paměť ; Sv. 8) - Res. něm., pol., angl., franc.

PERNES, Jiří 1014
Až na dno zrady : Emanuel Moravec / Jiří Pernes. - Praha : Themis, 1997. - 239 s. : fotogr.

PETROVOVÁ, Ada - WATSON, Peter 1015
Hitlerova smrt : Nejnovější fakta z ruských tajných archivů / Ada Petrovová, Peter Watson ; Z angl. přel. Miroslav Košťál. - Brno : BB art, 1998. - 189 s. : fotogr.

POKORNÁ, Milada - REMEŠOVÁ, Michaela 1016
Dáša Veškrnová - první dáma : Neautorizovaný příběh bývalé herečky / Milada Pokorná, Michaela Remešová. - Praha : Duel, 1997. - 96 s. : fotogr. - (Akta ; Sv. 1)

POKORNÁ, Milada - REMEŠOVÁ, Michaela 1017
Rok na Hradě : Jak uspěla Dagmar Havlová v roli první dámy / Milada Pokorná, Michaela Remešová. - Praha : Duel, 1997. - 105 s. : fotogr.

POLÁKOVÁ, Jolana 1018
Teolog Oto Mádr / Jolana Poláková ...[aj.]. - Praha : Česká křesťanská akademie, 1997. - 114 s. - (České obzory ; 9) - Res. něm.

PRIMUSOVÁ, Hana - 1019
PEKÁRKOVÁ, Milena
Olga / Hana Primusová, Milena Pekárková. - Praha : Petrklíč, 1997. - 175 s. : fotogr.

RADZINSKIJ, Edvard 1020
Stalin : Zevrubný životopis založený na nových dokumentech z ruských tajných archivů / Edvard Radzinskij ; Přel. Anna Nováková, Vlasta Tafelová ; Rejstř. sest. Jarmila Fromková. - Praha : Mladá fronta, 1998. - 525 s. : fotogr.

RAKUŠANOVÁ, Lída 1021
Václav a Dagmar Havlovi : 2 osudy v jednom svazku / Lída Rakušanová. - [Praha] : Gallery, 1997. - 138 s. : fotogr.

RANSDORF, Miloslav 1022
Čechem volbou : Militantní racionalista Kurt Konrad / Miloslav Ransdorf. - Praha : Orego, 1997. - 61 s.

RICHTER, Karel - BENČÍK, Antonín 1023
Kdo byl Generál Píka : Portrét čs. vojáka a diplomata / Karel Richter, Antonín Benčík. - Brno : Doplněk, 1997. - 307 s. : fotogr. - (Edice osudů ; Sv. 4)

RŮT, VÁCLAV 1024
Václav Růt, Rozhlas, 1936-1996 : Sborník ze semináře Václav Růt : [Seminář]. Praha. 26.04.1996. - Praha : Sdružení pro rozhlasovou tvorbu, 1997. - 73 s.

SCHEINPFLUGOVÁ, Olga 1025
Živý jako nikdo z nás : O Karlu Čapkovi / Olga Scheinpflugová ; K vyd. připr. František Černý. - Praha : Hynek, 1997. - 266 s. : fotogr. - (Spektrum ; Sv. 3)

SPAHR, William J. 1026
Žukov : Vzestup a pád velkého generála / William J. Spahr ; Z angl. orig. přel. Tamara Váňová. - Brno : Jota, 1997. - 257 s. : fotogr.

STANKOVIČ, Andrej 1027
Okradli chudého : Příběh Josefa Floriana a jeho díla / Andrej Stankovič. - Olomouc : Votobia, 1998. - 232 s.

STRÖBINGER, Rudolf 1028
Stalin stíná hlavy : Případ maršála Tuchačevského / Rudolf Ströbinger. - Olomouc : Votobia, 1997. - 258 s. : fotogr.

SUCHAŘÍPOVÁ, Helena 1029
Jana Hlaváčová : Žena v množném čísle / Helena Suchařípová. - Praha : Achát, 1997. - 189 s. : fotogr.

ŠETŘILOVÁ, Jana 1030
Alois Rašín : Dramatický život českého politika / Jana Šetřilová. - Praha : Argo, 1997. - 173 s.

ŠULCOVÁ, Marie 1031
Brána věčnosti / Marie Šulcová. - Praha : Melantrich, 1997. - 478 s. : fotogr.

TOMÁŠEK, Dušan - KVAČEK, Robert 1032
Generál Alois Eliáš : Jeden český osud / Dušan Tomášek, Robert Kvaček. - Praha : Epocha, 1996. - 107 s. : fotogr. - (Portréty ; Sv. 5)

TRNKA, František 1033
Zlínští podnikatelé Tomáš Bata a František Čuba / František Trnka. - Praha : East Publ., 1998. - 166 s.

TŘEŠŇÁK, Zdeněk - 1034
ŠARMANOVÁ, Petra - PŮŽA, Bedřich
Otakar Borůvka / Zdeněk Třešňák, Petra Šarmanová, Bedřich Půža ; Ed. Jaroslav Malina. - Brno : Granos plus, 1996. - 240 s. : fotogr.

URBÁNEK, Zdeněk 1035
Václav Havel : Muž pokojných vzpour = A man of peaceful revolt = L'home des révoltes paisibles = Der Mann der stillen Wiederstände / Zdeněk Urbánek. - Praha : Nadace Jiřího z Poděbrad pro evropskou spolupráci, 1997. - 52 s.

VALIŠ, Zdeněk 1036
Armádní generál in memoriam Ing. Vojtěch Boris Luža (*26.3.1891 Uherský Brod +2.10.1944 Hřiště u Přibyslavi) / Zdeněk Vališ. - In: Vojenské rozhledy. - Roč. 5(37), č. 4 (1996), s. 149-152.

VALIŠ, Zdeněk 1037
Divizní generál in memoriam Ing. Jan Dostál (*6.5.1891 Trčín, okr. Prostějov +13.4.1945 Lipsko) / Zdeněk Vališ. - In: Vojenské rozhledy. - Roč. 5(37), č. 3 (1996), s. 160-161.

VALIŠ, Zdeněk 1038
Divizní generál in memoriam Josef Zmek (*16.10.1889 Počátky +8.7.1942 Sachsenhausen) / Zdeněk Vališ. - In: Vojenské rozhledy. - Roč. 4(36), č. 1 (1996), s. 145-146.

VALIŠ, Zdeněk 1039
Divizní generál in memoriam Mikuláš Doležal (*6.12.1889 Vlásenice, okr. Pelhřimov +1.10.1941 Praha-Ruzyně) / Zdeněk Vališ. - In: Vojenské rozhledy. - Roč. 5(37), č. 5 (1996), s. 119-120.

VALIŠ, Zdeněk 1040
Divizní generál in memoriam Oleg Svátek (*3.2.1888 Domoradice +1.10.1941 Praha-Ruzyně) / Zdeněk Vališ. - In: Vojenské rozhledy. - Roč. 5(37), č. 2 (1996), s. 143-144.

VALIŠ, Zdeněk 1041
Generál Karel Janoušek / Zdeněk Vališ. - Praha : V ráji, 1997. - 180 s. : fotogr.

VEBER, Václav 1042
Stalin : Stručný životopis / Václav Veber. - Praha : Karolinum, 1996. - 202 s.

VOKUŠOVÁ, Naďa - SKALSKÝ, Vladimír 1043
30 Slováků v České republice / Naďa Vokušová, Vladimír Skalský. - Praha : Bohemia, 1997. - 127 s. : fotogr. - (Edice časopisu Slovenské dotyky ; Sv. 1)

VOSTRÝ, Jaroslav 1044
Zdeněk Štěpánek : Herec a dějiny / Jaroslav Vostrý. - Praha : Achát, 1997. - 295 s. : fotogr.

WAGNEROVÁ, Alena 1045
Milena Jesenská / Alena Wagnerová ; Z něm. orig. přel. Alena Bláhová. - Praha : Prostor, 1996. - 211 s. : fotogr. - (Portréty ; Sv. 5)

WIRTHOVÁ, Anna 1046
Osudem nezlomen [Václav Strejček] / Anna Wirthová. - Praha : Vodnář, 1997. - 69 s. : fotogr.

ZGUSTOVÁ, Monika 1047
V rajské zahradě trpkých plodů : O životě a díle Bohumila Hrabala / Monika Zgustová. - Praha : Mladá fronta, 1997. - 219 s. : fotogr.

ŽÁČEK, Pavel 1048
Kariéra Alojze Lorence : Vzestup a pád chladného technokrata / Pavel Žáček. - In: Historické studie / Uspoř. Oldřich Tůma. - Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998. - 287 s. - S. 260-279.

Viz též 75, 83, 84, 150, 308, 429, 430, 451, 545, 552, 555, 650, 672, 673, 707, 727, 775, 776, 880

V.G Kultura, umění, literatura

BENEŠ, Bohuslav 1049
Malovaný kraj - vlastivěda a národopis Slovácka v regionálním časopise 1946-1995 / Bohuslav Beneš. - In: Mikulovská sympozia. - Roč. 24, (1997), s. 109-119. - Res. něm. - Akce: 24. mikulovské sympozium : Kulturní periodika na Moravě. Mikulov. 17.10.1996-18.10.1996.

ČEP, Jan 1050
Samomluvy a rozhovory / Jan Čep ; K vyd. připr. a doslov Bedřich Fučík, Mojmír Trávníček. - Praha : Vyšehrad, 1997. - 315 s.

DOKOUPILOVÁ, Marie 1051
Kulturní a historické časopisy v Prostějově od dvacátých let 20. století do současnosti / Marie Dokoupilová. - In: Mikulovská sympozia. - Roč. 24, (1997), s. 163-170. - Res. něm. - Akce: 24. mikulovské sympozium : Kulturní periodika na Moravě. Mikulov. 17.10.1996-18.10.1996.

GABRIELOVÁ, Bronislava - MARČÁK, Bohumil 1052
Brněnské kulturní časopisy v širších souvislostech / Bronislava Gabrielová, Bohumil Marčák. - In: Mikulovská sympozia. - Roč. 24, (1997), s. 41-45. - Res. něm. - Akce: 24. mikulovské sympozium : Kulturní periodika na Moravě. Mikulov. 17.10.1996-18.10.1996.

HOSPODY 1053
Hospody a pivo v české společnosti : [Konference]. Praha. 26.09.1994-27.09.1994 / Ed. Vladimír Novotný ; Il. Jiří Slíva. - Praha : Akademia, 1997. - 259 s.

JEŘÁBEK, Richard 1054
Národopis v moravské časopisecké produkci / Richard Jeřábek. - In: Mikulovská sympozia. - Roč. 24, (1997), s. 101-107. - Res. něm. - Akce: 24. mikulovské sympozium : Kulturní periodika na Moravě. Mikulov. 17.10.1996-18.10.1996.

JIRÁNEK, Tomáš 1055
Obraz dalekých zemí v českých časopisech před 2. světovou válkou (na příkladu Latinské Ameriky) / Tomáš Jiránek. - In: Mikulovská sympozia. - Roč. 24, (1997), s. 223-227. - Res. něm. - Akce: 24. mikulovské sympozium : Kulturní periodika na Moravě. Mikulov. 17.10.1996-18.10.1996.

KOCOUREK, Ludomír 1056
Kulturní a historická periodika v Mostě po r. 1945 / Ludomír Kocourek. - In: Mikulovská sympozia. - Roč. 24, (1997), s. 191-195. - Res. něm. - Akce: 24. mikulovské sympozium : Kulturní periodika na Moravě. Mikulov. 17.10.1996-18.10.1996.

KOCOURKOVÁ, Květoslava 1057
Kultura v regionálním tisku / Květoslava Kocourková. - In: Mikulovská sympozia. - Roč. 24, (1997), s. 197-201. - Res. něm. - Akce: 24. mikulovské sympozium : Kulturní periodika na Moravě. Mikulov. 17.10.1996-18.10.1996.

KOKOJANOVÁ, Michaela 1058
Záhorská kronika : Vlastivědný sborník Záhoří a Pobečví / Michaela Kokojanová. - In: Mikulovská sympozia. - Roč. 24, (1997), s. 177-182. - Res. něm. - Akce: 24. mikulovské sympozium : Kulturní periodika na Moravě. Mikulov. 17.10.1996-18.10.1996.

KULTURNÍ 1059
Kulturní periodika na Moravě : 24. Mikulovské sympozium : [Sympozium]. Mikulov. 17.10.1996-18.10.1996 / Sest. Emil Kordiov-

ský, Jaromír Kubíček. - Břeclav : Státní okresní archiv, 1996. - 230 s.

LITERATURA 1060
Literatura, vězení, exil = Literature, prison, exile : Literatura ve vězení a exilu - vězení a exil v literatuře : [Konference]. Praha. 29.02.1996-02.03.1996. - Praha : Nadace Readers International, 1997. - 221 s.

MÁLKOVÁ, Iva 1061
Ostravsko v Červeném květu rozpuštěné? : Několik poznámek nad prvním ročníkem časopisu / Iva Málková. - In: Mikulovská sympozia. - Roč. 24, (1997), s. 121-123. - Res. něm. - Akce: 24. mikulovské sympozium : Kulturní periodika na Moravě. Mikulov. 17.10.1996-18.10.1996.

MAREK, Jaroslav 1062
Česká moderní kultura / Jaroslav Marek. - Praha : Mladá fronta, 1998. - 335 s. : fotogr.

MĚSTO 1063
Město a jeho folklór. - Praha : Institut základů vzdělanosti UK, 1996. - 95 s. : obr. - (Lidé města ; 8) - Res. angl.

NÁVRAT 1064
Návrat Egona Hostovského : [Mezinárodní vědecké sympozium]. Hronov. 21.05.1993-23.05.1993. - Praha : Klub osvobozeného samizdatu, 1996. - 85 s.

SOLDÁN, Ladislav 1065
Mladí katoličtí kritici z časopisu Tvar (1927-1932) / Ladislav Soldán. - In: Mikulovská sympozia. - Roč. 24, (1997), s. 133-140. - Res. něm. - Akce: 24. mikulovské sympozium : Kulturní periodika na Moravě. Mikulov. 17.10.1996-18.10.1996.

ŠULÁKOVÁ, Ludislava 1066
Odraz kulturního dění Břeclavska na stránkách regionálních periodik / Ludislava Šuláková. - In: Mikulovská sympozia. - Roč. 24, (1997), s. 183-190. - Res. něm. - Akce: 24. mikulovské sympozium : Kulturní periodika na Moravě. Mikulov. 17.10.1996-18.10.1996.

UMÍNĚNOST 1067
Umíněnost jako osud : Jan Vladislav pětasedmdesátiletý / K vyd. připr. František Kautman, Vilém Prečan ; spolupr. Milan Drápala. - Praha : Nadace Československého dokumentačního střediska, 1998. - 185 s.

VILÍM, Karel 1068
Časopis Revue Teplice v letech 1969-1972 / Karel Vilím. - In: Mikulovská sympozia. - Roč. 24, (1997), s. 203-207. - Res. něm. - Akce: 24. mikulovské sympozium : Kulturní periodika na Moravě. Mikulov. 17.10.1996-18.10.1996

ZACH, Aleš 1069
Stopami pražských nakladatelských domů : Procházka mizející pamětí českých kulturních dějin / Aleš Zach. - Praha : Thyrsus, 1996. - 89 s. : fotogr.

Viz též 133, 134, 179, 186, 197, 366, 399, 402, 443, 444, 454, 460, 466, 470, 471, 477, 478, 480, 482, 483, 490, 492, 495, 497, 500, 505, 506, 514, 515, 522, 528, 532, 543, 547, 558, 561, 581, 583, 584, 591, 593, 595, 608, 612, 618, 627, 639, 676, 687, 729, 773, 774, 783, 785, 786, 799, 812, 834, 852, 875, 882, 888, 904, 955, 968, 969, 971, 977, 979, 1001, 1024, 1029, 1031, 1044, 1047

Jmenný rejstřík

AARONS, Mark 228
ADAMEC, Čeněk 731
ADAMOVÁ, Karolina 208, 248
ANDREJS, Jaroslav 680
ARENDTOVÁ, Hannah 249
AUGUSTIN, Milan 613
AUSKY, Stanislav 504
BAKEŠOVÁ, Ivana 916
BALATKOVÁ, Jitka 120
BÁLEK, Alexej 681
BAREŠ, Gustav 991
BAREŠOVÁ, Jana 121
BÁRTA, Josef 964
BARTÁK, Miroslav 514
BARTEČEK, Ivo 54, 61, 614, 854
BARTOŠ, Josef 3, 855
BARVÍKOVÁ, Hana 58, 97
BAŤA, Jan A. 984
BAŤA, Tomáš 984, 1033
BATOWSKI, Henryk Adam 42
BAUCH, Jan 505
BAUER, Winfried M. 250
BAUMRUCK, Josef 884
BECK, Józef 622
BEČVÁŘ, Josef 50
BEČVÁŘOVÁ, Iveta 122
BEDNÁŘ, Miloslav 251
BEER, Fritz 440
BĚLÍKOVÁ, Marie 612

BĚLOHLÁVEK, Miloslav 856
BĚLOHOUBEK, Antonín 576
BĚLOHRADSKÝ, Václav 252, 577
BENČÍK, Antonín 397, 796, 1023
BENDA, Patrik 428
BENEŠ, Bohuslav 1049
BENEŠ, Bohuš 380
BENEŠ, Edvard 380, 381, 382, 383, 609, 610, 636, 658, 707, 724, 765, 767, 1006, 1010
BENEŠ, Ladislav 441
BENEŠ, Luděk 175
BENEŠOVÁ, Hana 610
BENEŠOVÁ, Miroslava 682
BENEŠOVÁ, Olga 965
BENZ, W. 92
BERÁNEK, Jan 4, 732, 768
BERGHE, Yvan Vanden 209
BESTOVÁ, Cornelie C. 362
BEZCHLEBOVÁ, Maria 5
BIBÓ, István 906
BIEBERLE, Josef 790
BIELIK, Miroslav 429
BÍGL, Richard 733
BÍLEK, Jiří 769
BILÍKOVÁ, Magda 459
BITTNEROVÁ, Dana 177
BLÁHA, Inocenc Arnošt 320
BLANDFORD, Edmund L. 210
BLATNÝ, Richard 966
BLAŽKOVÁ, Jitka 857
BLODIG, Vojtěch 682
BOCK, Fedor von 442
BOČAN, Hynek 584
BOČEK, Jaroslav 253
BOJKO, Olexandr 211
BOKOVÁ, Marie 443
BORÁK, Mečislav 398, 683, 734, 735, 770
BORN, Adolf 272
BOROVEC, Petr 126
BOROVIČKOVÁ, Adriena 444
BORSKÝ, Karel 445
BORŮVKA, Otakar 1034
BOUČEK, Bohuslav 446
BOUDNÍK, Vladimír 515
BREGANT, Michal 968
BRENNEROVÁ, Christiane 736
BRIAND, Aristide 660
BROD, Petr 737
BROKL, Lubomír 254
BROKLOVÁ, Eva 308, 938
BROOKS, Thomas F. 684
BROUČEK, Stanislav 858
BRZOBOHATÁ, Jana 307
BŘACH, Radko 615
BŘEČKA, Jan 680
BŘEŇOVÁ, Věra 127, 128
BŘEZINA, Josef 969
BŘEZINA, Václav 178
BUBENÍKOVÁ, Miluše 656
BUBÍLKOVÁ, Zuzana 255
BUDÍN, Viktor 616
BURDOVÁ, Pavla 48
BUREŠOVÁ, Jana 790
BURIAN, Václav 587, 601, 631
BUTLER, Rupert 212
BYSTRICKÝ, Vladimír 859
BYSTROLETOV, Dmitrij A. 447
CAIS, Milan 492
CASTRO RUZ, Fidel 1003
CHRAMOSTOVÁ, Vlasta 999
CHRUŠČOV, Nikita Sergejevič 232, 425
CIGÁNEK, František 797
CÍLEK, Roman 685, 771
CIRONISOVÁ, Eva 617
CÍSAŘ, Čestmír 448
CÍSAŘOVSKÁ, Blanka 479
CUHRA, Jaroslav 772, 805, 806
CUHRA, Josef 286
CYSAŘOVÁ, Jarmila 399, 773, 807
ČANĚK, David 257
ČAPEK, Josef 449, 1031
ČAPEK, Karel 1025, 1031
ČAPEK, Vratislav 6
ČAPKA, František 258
ČAPKOVÁ, Jarmila 449
ČÁSLAVSKÁ, Věra 999
ČECHOVÁ, Lenka 618
ČECHURA, Jaroslav 610
ČEJKA, Eduard 179, 686
ČELOVSKÝ, Bořivoj 450, 451, 928, 970
ČEP, Jan 1050
ČERMÁK, Miloš 830, 971
ČERMÁK, Vladimír 259
ČERNÍKOVÁ, Lenka 619
ČERNÝ, František 1025
ČERNÝ, Jindřich 972
ČERNÝ, Václav 576
ČERVENKA, Miroslav 799
ČERVINKA, Antonín 384
ČUBA, František 1033
DANEŠ, Martin 260
DAVIES, Joseph E. 536
DEJMEK, Jindřich 7, 622, 973
DEMETZ, Peter 452
DEML, Jakub 453
DENIS, Ernest 311
DLUHOŠOVÁ, Helena 861
DOČEKAL, Boris 578

DOHNALOVÁ, Emilie 130, 131, 132
DOKOUPIL, Blahoslav 774
DOKOUPIL, Lumír 176, 648
DOKOUPILOVÁ, Marie 1051
DOLEŽAL, Bohumil 261, 906
DOLEŽAL, Jiří 687
DOLEŽAL, Mikuláš 1039
DÖNITZ, Karl 992
DORŮŽKA, Lubomír 454
DOSTÁL, Jaroslav 449
DOSTÁL, Josef 1037
DOUBEK, Vratislav 290
DOUBRAVA, Jiří 974
DRÁPALA, Milan 479, 1067
DRAŠAROVÁ, Eva 427
DRAŠNAROVÁ, Milada 124
DRAŽAN, Radovan 688
DRESLER, Jaroslav 139
DRKAL, František 373
DUBSKÝ, Ivan 975
DUDA, Zbyněk Miloš 976
DUFEK, Vladimír 862
DULLOVÁ, Valéria 9
DURDISOVÁ, Jaroslava 352
DURYCH, Jaroslav 967
DUŠEK, Radim 400
DVORECKÝ, Lev 234
DVOŘÁČKOVÁ, Blanka 10
DVOŘÁK, Jan 967
DVOŘÁK, Jiří 623
DVOŘÁK, Petr 977
DVOŘÁKOVÁ, Tereza 133
DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra 76
DVOŘÁKOVÁ, Zora 738
ECKELT, Gerda 455
EICHLER, Jan 836
EKMAN, Ulf 262
ELIÁŠ, Alois 1032
-EV- 84
FAIRBANK, John F. 213
FANTL, František 456, 457
FANTLOVÁ, Zdenka 458
FEIERABEND, Ladislav Karel 459
FELCMAN, Ondřej 119, 808, 863, 864
FERENČUHOVÁ, Bohumila 624
FIALA, Jaroslav 865
FIALOVÁ, Ludmila 839
FIDELIUS, Petr 263
FIDLER, Jiří 214, 232, 625, 978
FIKEJZ, Miloš 134
FILIP, Ota 551
FILIP, Zdeněk 798
FISCHER, J. L. 264
FIŠER, Zdeněk 790
FLAMANDOVÁ, Barbara Y. 265
FLEISCHMANN, Ivo 460
FLORIAN, Josef 1027
FORMÁNEK, Václav 866
FRANĚK, Jiří 942
FRANKL, Viktor E. 461
FRAŇKOVÁ, Jana 249
FREIMANOVÁ, Anna 1001
FRIČ, Pavol 374
FRIESOVÁ, Jana Renée 462
FROLÍK, Jan 775
FROMKOVÁ, Jarmila 1020
FRÝDLOVÁ, Pavla 579
FUČÍK, Bedřich 1050
FUČÍK, Josef 836
FUCHS, Aleš 979
GABRIELOVÁ, Bronislava 1052
GAĎOUREK, Ivan 463
GAJAN, Koloman 980
GAJDA, Radola 659
GÁL, Fedor 266, 374
GALANDAUER, Jan 678
GALEOTTI, Mark 215
GAWRECKI, Dan 59
GEBHART, Jan 689
GELLNER, Ernest 267
GEORGIEV, Adam 482, 981
GERLOCH, Aleš 76
GÍMEŠ, Emil 804, 809
GLASOVÁ, Alice 850
GLAZAR, Richard 464, 690, 943
GLOSÍKOVÁ, Viera 199
GOEBBELS, Joseph 983, 992
GOLDHAGEN, Daniel Jonah 216
GOLDSTÜCKER, Eduard 944
GOLIATH-GOROVSKÝ, Karel 790
GONĚC, Vladimír 211
GORBAČOV, Michail Sergejevič 242
GÖRING, Hermann 992
GRACOVÁ, Blažena 11, 12
GRAUOVÁ, Šárka 546
GRÉGR, Eduard 465
GRÉGR, Julius 465
GROBELNÝ, Anděĺín 32
GROEHLER, Olaf 626
GROSSMAN, Jan 443
GRUMLÍK, Josef Karel 66
GRUNTORÁD, Jiří 135
GRUNTOVÁ, Jitka 982
GUDERIAN, Heinz 997
HAAS, Hugo 979
HÁCHA, Emil 1012
HAD, Miloslav 217, 243
HAHNOVÁ, Eva 919, 931

HÁJEK, Jiří 467, 627
HÁJEK, Karel 468
HÁJEK, M. 323
HÁJEK, Miloš 469
HALADA, Andrej 834
HALADA, Jan 179
HALAS, František 470
HALAS, Jan 470
HALÍK, Tomáš 585
HANÁK, Jiří 317
HANÁKOVÁ, Jitka 136
HANŠPACH, D. 324
HANUŠ, Jan 471
HANUŠ, Jiří 600
HANZAL, Josef 7
HANZALOVÁ, Jarmila 60
HANZELÍN, Michal V. 884
HANZELKA, Jiří 580
HANZLÍK, František 739, 740
HARASKO, Alois 744
HARBUĽOVÁ, Ľubica 628, 656
HAUKOVÁ, Jiřina 799
HAUSEROVÁ, Eva 99
HÁVA, Petr 845
HAVEL, Jan 776
HAVEL, Václav 214, 314, 385, 386, 387, 581, 995, 1001, 1021, 1035
HAVLÍN, Milan viz ROMAN, Petr
HAVLOVÁ, Dagmar 1016, 1017, 1021
HAVLOVÁ, Olga 994, 999, 1019
HAVRÁNEK, Jan 691, 860
HEDVÁBNÝ, Zdeněk 528
HEIBER, Kelmut 416
HEIBEROVÁ, Beatrice 416
HEMMERLING, Zygmunt 907
HENDRYCHOVÁ, Soňa 363
HERMANN, Adolf 472
HERNOVÁ, Šárka 353
HEROLDOVÁ, Iva 867, 868
HESS, Rudolf 992
HEYDRICH, Reinhard 680, 695, 702
HEYROVSKÝ, Jaroslav 965
HIBLBAUER, Jan 473
HILF, Rudolf 932
HIMMLER, Heinrich 992
HITLER, Adolf 540, 992
HLAVÁČOVÁ, Jana 1029
HLINKA, Andrej 398
HOBSBAWM, Eric 218
HOFFMAN, Jaroslav 629, 692
HOFFMANN, Roland J. 744, 777
HOFMAN, Petr 678
HOCHMAN, Jiří 551
HOJDA, Zdeněk 183
HOLLIDAYOVÁ, Laurel 474
HOLUB, Václav 475, 869
HON, Jan 741
HONAJZER, Jiří 810
HOPPE, Jiří 402
HORA, Ota 970
HORÁKOVÁ-GAŠPARÍKOVÁ, Anna 476
HORSKÝ, Jan 455
HOŘEC, Jaromír 403, 477, 647, 914
HOŘEC, Petr 478
HOSTOVSKÝ, Egon 1011, 1064
HOUDEK, Lubomír 139
HOUWINK TEN CATE, J. 92
HOUŽVIČKA, Václav 325, 330, 933
HRABAL, Bohumil 1047
HRADEČNÝ, Pavel 239
HRADILOVÁ, Jana 742
HRBEK, Jaroslav 693
HRDLIČKA, Jaroslav 15
HRDÝ, Michal 255
HROMÁDKA, Miloslav 137
HRUBÝ, Karel 475, 869, 870
HŘEBÍČKOVÁ, Šárka 743
HUBA, Mikuláš 274
HUBÁČEK, Jaroslav 835
HÜBSCHMANNOVÁ, Milena 508
HŮLA, Jan 582
HUŇÁČEK, Pavel 694
HUSÁK, Petr 588
HUSEK, Jožka 778
HVÍŽĎALA, Karel 583, 598, 599
HÝBNEROVÁ, Stanislava 219
HYNDRÁKOVÁ, Anna 404, 411, 945
CHALUPA, Jiří 220
CHALUPECKÝ, Jindřich 799
CHAUN, Igor 480
CHOCHOLÁČ, Bronislav 62
CHVATÍK, Ivan 150
ILJUCHIN, V. I. 388
ILLNER, Michal 326
IRMANOVÁ, Eva 268, 908
IRVING, David 221, 983
IVANOV, Miroslav 695, 984
JAKEŠ, Miloš 481
JAKOBSON, Roman 604
JANÁK, Dušan 770, 779
JANDA, Jaroslav 836
JANDEROVÁ, Helena 58
JANDOUREK, Jan 585, 586
JANIŠOVÁ, Helena 985
JANKA, Otto 986
JANOUCH, František 467
JANOUŠEK, Karel 1041
JANŮ, Zorka 482

JANÝR, Přemysl 800
JAROŠ, Oldřich 431
JAŘAB, Josef 587
JASNÝ, Vojtěch 483
-JAVA- 64
JECH, Karel 780
JECHOVÁ, Květa 17
JELCIN, Boris 242, 974
JELEN, Jiří 630, 696
JEŘÁBEK, Dušan 987
JEŘÁBEK, Milan 327, 328, 330, 933
JEŘÁBEK, Richard 1054
JESENSKÁ, Milena 631, 989, 1045
JESTŘÁB, Vojtěch 484
JEŠ, Jiří 269, 485
JEŠINA, Čestmír 869
JEŠUTOVÁ, Eva 811
JEŽEK, J. 328
JEŽEK, Tomáš 588
JEŽEK, Vlastimil 518
JÍLEK, Roman 988
JIRÁNEK, Tomáš 447, 605, 632, 633, 1055
JIRÁNEK, Vladimír 1005
JIRÁSEK, Zdeněk 779, 781
JIRÁSKOVÁ, Marie 989
JIROUS, Ivan M. 486
JIROUŠEK, Bohumil 18, 19, 65
JIŘÍK, Karel 184, 185, 329, 801
JOHN, Miloslav 634
JULÍNEK, Stanislav 20, 41
JŮN, Libor 405
JUNGK, Peter Stephan 990
JÜNGLING, Petr 589
JURÁČEK, Pavel 487
JUROVÁ, Anna 406
JUST, Vladimír 270, 612, 849
JUZA, Josef 488, 688
KADLUBIEC, Karol Daniel 871
KAFKA, Franz 606
KAHUDA, Jan 66
KAISEROVÁ, Kristina 744
KALISTA, Zdeněk 489, 495
KALVODA, Josef 635
KAŇÁK, Bohdan 67, 68
KANTŮRKOVÁ, Eva 490, 999
KAPLAN, Karel 407, 745, 780, 782, 783
KAPRAS, Jan 426
KARLÍK, Josef 466
KÁRNÁ, Margita 572, 726, 959, 960
KÁRNÍK, Zdeněk 636, 637, 872
KÁRNÝ, Miroslav 572, 697, 698, 726, 946, 959, 960
KASTNER, Quido 330, 746
KAUTMAN, František 1067
KAVAN, Jan 837
KAVANOVÁ, Rosemary 491
KEEGAN, John 222
KELLER, Jan 331, 374, 375
KEMPER, Raimund 960
KEMR, Josef 492
KENDE, Péter 906
KENEDI, János 906
KINDL, Daniel 369, 371
KINKOR, Jiří 271
KLAUS, Václav 260, 272, 389, 589, 592, 830, 1005
KLENOVSKÝ, Jaroslav 947, 948, 949, 950, 951
KLIČKA, Otto 83
KLIK, Josef 18, 19
KLÍMA, Jan 784, 920
KLÍMA, Michal 273
KLÍMA, Miloslav 443
KLIMEK, Antonín 69, 638
KLIMENT, Charles K. 699
KLIMEŠ, Ivan 639
KLÍMOVÁ, Jindra 838
KLÍPA, Bohumír 652
KLOBAS, Oldřich 493
KLOBOUK, Jiří 408
KLÜGEROVÁ, Ruth 494
KLUSÁKOVÁ, Jana 590, 591, 592
KMONÍČKOVÁ, Eva 187, 188
KNAP, Josef 495
KNAPÍK, Jiří 991
KNAPP, Viktor 496
KNÍŽÁK, Milan 497
KNÍŽEK, Aleš 69, 70
KNOP, Alois 801
KNOPP, František 139
KNOPP, Guido 992
KOCIAN, Jiří 477, 747
KOCOUREK, Ludomír 296, 1056
KOCOURKOVÁ, Květoslava 1057
KOČÍKOVÁ, Pavla 223
KOČVARA, Vlastimil 877
KOENIGSMARK, Alex 532
KOHÁK, Erazim 274, 275
KOHÁROVÁ, Marta 71, 72, 748, 934
KOHN, George C. 189
KOHOUT, Pavel 503
KOKOJANOVÁ, Michaela 1058
KOKOŠKA, Stanislav 409
KOKOŠKOVÁ, Zdeňka 409
KOLÁŘ, Jiří 498
KOLLMANN, Josef 21
KOMÁREK, Martin 276
KOMÁRKOVÁ, Božena 277, 390, 499, 999
KOMÁRKOVÁ, Květoslava 264, 631

KONRAD, Kurt 1022
KOPECKÝ, Miloš 500
KOPELEV, Lev 501
KOPŘIVOVÁ, Anastasie 561
KORDIOVSKÝ, Emil 73, 1059
KORENÝ, Rastislav 502
KORTUS, Oldřich 952
KOŘALKA, Jiří 873, 874
KOSATÍK, Pavel 993, 994
KOSÍK, Antonín 278
KOSÍK, Karel 279
KOSÍKOVÁ, Jiřina 640
KOSTELECKÝ, Tomáš 346
KOŠTA, František Václav 502
KOTEK, Josef 875
KOTOUČ, Martin 884
KOTYK, Jiří 74
KOTYK, Václav 921
KOUDELA, Miroslav 67, 75
KOUDELA, Tomáš 589
KOUDELKA, František 410, 431, 804
KOUTSKÁ, Ivana 465, 641
KOVÁČ, Dušan 642
KOVÁŘ, Pavel 500
KOVÁŘÍK, Vladimír 593
KOVÁŘOVÁ, Alena 140, 155, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166
KOVÁŘOVÁ, Stanislava 855
KOZERA, Nicole 332
KOZÍLEK, Rostislav 643
KRÁL, Miloslav 280
KRÁLOVÁ, Jindřiška 876
KRAMNÁ, Jaromíra 877
KRASNOV, Nikolaj Nikolajevič jr. 504
KRÁTKÝ, Karel 141, 831
KRATOCHVÍL, Antonín 281
KREBS, Vojtěch 352
KREIDL, Martin 333
KREJČÍ, Ludvík 964
KREJČÍ, Oskar 282, 283
KREJČOVÁ, Helena 404, 411
KRISEOVÁ, Eda 999
KRISTEK, Jan 284
KRISTOFORI, Jan 493
KRLÍN, Jan 644
KRNO, Ivan 559
KROUPA, Aleš 850
KROUPA, Daniel 594
KRYL, Karel 971
KŘEN, Jan 30, 381, 687, 938
KŘENEK, Emanuel 505
KŘESŤAN, Jiří 285
KŘÍŽEK, Jaroslav 645
KŘÍŽKOVSKÝ, Ladislav 248
KUBÁTOVÁ, Marie 506
KUBĚNA, Jiří 453
KUBÍČEK, Jaromír 142, 1059
KUBÍČEK, Tomáš 785
KUBIŠ, Jan 524
KUBIŠOVÁ, Marta 981
KUBŮ, Eduard 511, 531
KUČA, Karel 190
KUČERA, Jaroslav 224
KUČERA, Milan 348, 839
KUČEROVÁ, Stanislava 56, 737a
KUDRLIČKA, Vilém 191
KUDRNÁČ, Jaroslav 507
KUKÁNOVÁ, Zlatuše 77, 78, 79
KUKLÍK, Jan 689, 700
KUMPERA, Jan 412
KUNC, Jiří 364
KUNT, Miroslav 80
KUPKOVÁ, Stanislava 143
KURAL, Václav 701, 878, 936
KUTNAR, František 22
KVAČEK, Robert 7, 1013, 1032
KVASNIČKA, Václav 937
KYBAL, Vlastimil 15
LABUŤOVÁ, Jindřiška 144, 145
LACINA, Jan 995
LACKOVÁ, Elena 508
LAMB, Richard 225
LAŠŤOVKA, Marek 193
LEDVINKA, Václav 193, 291
LEHMANNOVÁ, Zuzana 83
LEŠKA, Vladimír 909
LÉVINAS, Emmanuel 287
LITERA, Bohuslav 226, 227
LODGMAN von AUEN, Rudolf 996
LOEWENSTEIN, Bedřich W. 23, 288
LOFTUS, John 228
LORENC, Alojz 1048
LORENCOVÁ, Anna 945
LUKEŠ, Jan 581, 584, 687, 786, 812
LUŇÁK, Petr 229, 511
LUTTERER, Ivan 194
LUŽA, Vojtěch Boris 1036
MACDONALD, Callum 702
MACEK, Jaroslav 996
MACEK, Josef 16
MACKOVÁ, Marie 400, 894
MACKSEY, Kenneth 997
MACURA, Vladimír 238
MACŮREK, Josef 38, 114
MÁDR, Oto 1018
MAGOCSI, Paul Robert 879
MACHÁČEK, Jiří 441
MACHALA, Lubomír 195

MACHÁLEK, Vít 790
MACHONIN, Pavel 840, 841, 850, 910
MACHOVEC, Martin 515
MACHULA, Jaromír 509
MAJER, Jiří 46, 81
MALENKOV, Georgij Maksimilianovič 425
MALINA, Jaroslav 1034
MALINA, Jiří 82
MÁLKOVÁ, Iva 1061
MALÝ, Karel 382
MALÝ, Václav 586
MAŇÁK, Jiří 802
MANDLEROVÁ, Jana 24
MANSFELDOVÁ, Zdenka 334
MARČÁK, Bohumil 1052
MAREČKOVÁ, Marie 25
MAREK, Jaroslav 22, 36, 1062
MAREK, Pavel 646, 998
MAREŠ, František 289
MAREŠ, Petr 214
MARKOVÁ, Marta 999
MARKVARTOVÁ, Iva 191
MARTENS, Ludo 911
MARTINCOVÁ, Šárka 147, 953
MARTÍNEK, Vojtěch 554
MARTINŮ, Bohuslav 607
MARZIK, Thomas D. 429
MAŘATKA, Zdeněk 510
MASARYK, Jan 75, 83, 413, 430, 552, 776
MASARYK, Tomáš Garrigue 84, 290, 308, 391, 476, 544, 545, 555, 609, 650, 670, 673, 880, 980, 1007, 1008, 1009
MASTNÝ, Vojtěch 511
MAŠÍN, Ctirad 1004
MAŠÍN, Josef 1004
MATĚJKA, Dobroslav 414
MATĚJŮ, Petr 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 813
MATUŠÍKOVÁ, Lenka 77, 78
MATYNIA, Elżbieta 833
MAYER, Françoise 913
MAYER, Vera 749
MĚCHÝŘ, Jan 814
MEJDROVÁ, Hana 415
MELANOVÁ, Miloslava 926
MELOUNEK, Pavel 197
MENCL, Vojtěch 512
MENZEL, Jiří 513, 514, 584
MERHAUT, Vladislav 515
MERVART, Josef 881
MĚŠŤAN, Antonín 882
MEZIHORÁK, František 198, 703
MEZNÍK, Jaroslav 1000
MIČKA, Stanislav 148
MIKULÁŠEK, Alexej 199
MIKULE, Vladimír 704
MIKULIČOVÁ, Ivana 124
MINAŘÍKOVÁ, Heda 149
MIROVSKÁ, Inna 516
MIŠKOVSKÁ, Zuzana 85
MITROFANOV, Alexandr 842
MLČOCH, Lubomír 244
MLSOVÁ, Nella 967
MLYNÁŘ, Zdeněk 292
MOLOTOV, Vjačeslav Michajlovič 227
MORAVEC, Bohumil 517
MORAVEC, Emanuel 1014
MORÁVEK, Jan 86, 1002
MORÁVKOVÁ, Alena 604
MORÉE, Peter C. A. 293
MOUČKOVÁ, Kamila 518
MOULIS, Miloslav 57, 705
MOULIS, Vladislav 750, 751, 883
MÜLLER, Karel 26
MURRAY, Donald 230
MUSIL, František 82
MUSIL, Jiří 252
MUSÍLEK, Václav 1005
MUSILOVÁ, Dana 345
MUSILOVÁ, Eva 130, 131
NACHTMANN, Jaroslav 989
NAJMAN, Josef Václav 998
NÁLEVKA, Vladimír 231, 1003
NAVRÁTIL, Jaromír 397, 437
NEČAS, Ctibor 706
NEČAS, Jaromír 647
NEDOMOVÁ, A. 346
NEHNĚVAJSA, Jiří 463
NEJEDLÝ, Josef 451
NEJEDLÝ, Zdeněk 285
NEKUDA, Vladimír 88
NĚMCOVÁ, Jarmila 519
NĚMCOVÁ, Lidmila 63
NĚMEC, Jiří 150
NĚMEČEK, Jan 89, 90, 707, 1004
NESEJT, František 27, 28, 91
NESLÁDKOVÁ, Ludmila 648
NEUWIRTH, Vladimír 520
NEY, Michel 966
NIKLÍČEK, Ladislav 170
NIKRMAJER, Leoš 649
NIŽŇANSKÝ, Eduard 29
NOLTE, Ernst 23
NOSKOVÁ, Alena 431
NOSKOVÁ, Helena 752
NOVÁČEK, Silvestr 521, 954
NOVÁK, Arne 987
NOVÁK, Josef 252

NOVÁK, Miroslav 294
NOVÁK, Otto 511
NOVÁKOVÁ, Helena 369, 371
NOVÁKOVÁ, Jaroslava 811
NOVIKOV, N. V. 227
NOVOTNÝ, Jiří 124
NOVOTNÝ, Karel 150, 381, 383
NOVOTNÝ, Vladimír 1053
NYKLOVÁ, Milena 506
OGROCKÝ, Jiří 728
OLIČ, Jiří 566
OLIVIER, Anne 913
OLIVOVÁ, Věra 382, 383, 413, 1006
OLMER, Vít 522
ONDERKA, Tomáš 108
ONDRÁČKOVÁ, Jana 365
OPAT, Jaroslav 650, 1007, 1008, 1009
OPATRNÝ, Aleš 196
OPELÍK, Jiří 449
ORT, Alexandr 1010
OTÁHAL, Milan 13, 40, 469, 537, 815
OTTO, G. 92
PÁCL, Pavel 816
PACLÍK, Jiří 92, 98, 708
PACNER, Karel 885
PAČÍSKA, Petr 651
PAČÍSKOVÁ, Taťána 151, 651
PALACH, Jan 568
PALIVEC, Josef 608
PALUZGOVÁ, Vanda 93
PÁNEK, Jaroslav 31, 142
PÁNEK, Jiří 497
PAŃKO, Grażyna 674
PANTŮČEK, Svetozár 94
PAPE, Markus 523
PAPOUŠEK, Vladimír 1011
PAŘÍK, Arno 955
PASÁK, Tomáš 709, 710, 1012, 1013
PASÁKOVÁ, Jana 1013
PATOČKA, Jan 314, 975
PATZELT, W. J. 296
PAULÍK, Jan 397, 803
PAVELČÍKOVÁ, Nina 347, 753, 817
PAVLÁT, Leo 956
PAVLÁTOVÁ, Hana 957
PAVLICA, Tomáš 524
PAVLÍČEK, Jaromír 754
PAVLÍČEK, Václav 755
PAVLÍK, Jan 201
PAVLÍK, Petr 595
PAVLÍK, Zdeněk 348
PAYNE, Petr 446
PECKA, Dominik 525
PECKA, Jindřich 1, 34, 418, 419, 818
PEDRETTI, Erica 526
PECHÁČEK, Jaroslav 609
PEJŠA, Jaroslav 85
PEKÁRKOVÁ, Milena 1019
PEKOVÁ, Jana 152, 153
PELANT, Jan 154
PELIKÁN, Jan 912
PERNES, Jiří 420, 421, 527, 886, 1014
PEŠEK, Jiří 14, 30, 291
PEŠEK, Ladislav 528
PEŠKOVÁ, Jaroslava 295
PEŠŤÁK, Michael 887
PETRÁŠ, Jiří 115
PETROVOVÁ, Ada 1015
PETŘÍK, Pavel 595
PICK, Miloš 529
PICHLÍK, Karel 652
PIK, Luděk 672
PÍKA, Heliodor 1023
PIRNOSOVÁ, Blanka 602
PÍSKOVÁ, Milada 95
PIŠTORA, Ladislav 888
PITRONOVÁ, Blanka 32
PITTER, Přemysl 1013
PLACÁK, Bedřich 530
PLACÁK, Petr 530
PLANÁ, Ivana 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166
PLECHANOVOVÁ, Běla 232
PLESINGER-BOŽINOV, Miroslav 531
PLICHTA, Dalibor 939
PODANÝ, Václav 58, 96, 97
PODSKALSKÝ, Zdeněk 532
PODSKALSKÝ, Zdeněk jr. 532
POHLODEK, Antonín 210, 694, 983, 997
POCHMAN, Jan 290
POKORNÁ, Magdalena 58
POKORNÁ, Milada 1016, 1017
POKORNÝ, Jiří 183
POLÁK, Stanislav 880
POLÁKOVÁ, Jolana 304, 603, 1018
POLÁKOVÁ, Olga 352
POLAKOVIČ, Daniel 167
POLÍVKA, Miloslav 16
POLONCARZ, Marek 682, 756
POPELKA, Iša 607
POPPER, Bedřich 533
POPPER, Karl R. 297
POSEDNÍK, Josef 1000
POSPÍŠIL, Jaroslav 711
POSPÍŠIL, Ladislav 534
POSPÍŠIL, Michael 534
POSPÍŠILOVÁ, Jana 640
POSSELTOVÁ-LEDERER OVÁ, Hana 535

POTĚŠIL, Tomáš 653
POTOČNÝ, Miloslav 757
POTŮČEK, Martin 845, 846
POUSTA, Zdeněk 30
PRAVDOVÁ, Božena 8
PRCHAL, Antonín 775
PRCHALA, Lev 62
PREČAN, Vilém 1, 40, 127, 479, 1067
PREISS, Jaroslav 993
PRIMUSOVÁ, Hana 1019
PROCHÁZKA, Jaroslav 536
PROCHÁZKOVÁ, Lenka 849
PROKEŠ, Jaroslav 21
PROKOP, Jaroslav 385
PROKOP, Radim 329, 801, 889
PROKŠ, Petr 423, 758
PRUDKÝ, Martin 293
PRYCE-JONES, David 819
PRZYBYLOVÁ, Blažena 185, 890
PŘEROSTOVÁ, Lea 168
PŘEUČIL, Jan 593
PŘIBÁŇ, Jiří 368
PŘÍHODA, Petr 537
PŠENIČKOVÁ, Jana 424, 891
PURKRÁBEK, Miroslav 349, 845
PŮŽA, Bedřich 1034
PYNSENT, Robert B. 298
RABUŠIC, Ladislav 322
RACZYŃSKI, Edward 724
RADVANOVSKÝ, Zdeněk 759, 760, 761
RADZINSKIJ, Edvard 1020
RACHŮNKOVÁ, Zdeňka 169
RAJLICH, Jiří 70
RAK, Jiří 298
RAKUŠANOVÁ, Lída 1021
RAMBOUSEK, Jiří 608, 712
RAMBOUSEK, Ota 788
RANSDORF, Miloslav 299, 1022
RAŠÍN, Alois 1030
RAŠTICOVÁ, Blanka 53
RATAJ, Jan 654
RAVIK, Slavomír 300, 301, 302
REIMAN, Michal 33, 233, 425, 820
REINSBERG, Jiří 596
REISSICH, Josef 884
REJŽEK, Jan 543
REMEŠOVÁ, Michaela 1016, 1017
RESKA, Jaroslav 54
REVILLIOD, Herbert 544
REVILLIOD, Leonard 544
RICHTER, Karel 713, 1023
RICHTER-ROHAN, Vladimír 714
RITZER, George 350
ROHAN, Bedřich 538
ROHLÍKOVÁ, Slavěna 127
ROMAN, Petr 539
ROMPORTLOVÁ, Marta 655
ROTHKIRCHEN, Livia 715
ROUŠAR, Jaroslav 180
RULF, Jiří 597
RUML, Jan 590, 810
RŮT, Václav 1024
RŮŽIČKA, Michal 317
RYANTOVÁ, Marie 426
RYCHLÍK, A. J. 776, 778, 984
RYCHLÍK, Jan 429, 716, 789
ŘEHÁČEK, Karel 892
ŘEHÁKOVÁ, Blanka 340, 343, 351
ŘEHÁKOVÁ, Michaela 169
ŘÍČAN, Pavel 847
SADEK, Vladimír 957
SAK, Robert 34, 657
SARIN, Oleg 234
SCHENK, Antonín 545
SCHINDLER, Oskar 982
SCHWARZENBERGOVÁ, Therese 542
SCRUTON, Roger 393
SECKÁ, Milena 893
SEDLIAKOVÁ, Alžbeta 124
SEIBT, Ferdinand 940
SEIFERT, Jaroslav 965
SEIFTER, Pavel 30
SEKOTOVÁ, Věra 894
SEREDNICKI, Antoni 661
SCHEINPFLUGOVÁ, Olga 1025
SCHILDBERGER, František 303
SCHINDLER, Franz 177
SCHINDLER, Zdeněk 726
SCHMIDT, Paul 540
SCHNEIDER, Dušan 717
SCHÖNBACH, Rudolf 958
SCHULZ, Antonín B. 199
SCHUSTER, Rudolf 541
SCHWARZENBERG, Karel Jan 598
SCHWARZENBERGOVÁ, Therese 542
SCHWIPPEL, Jindřich 96
SCHWUB, Oldřich 658
SIDON, Efraim Karol 599
SÍGL, Miroslav 477
SIROVÝ, Zdeněk 543
SITENSKÝ, Ladislav 562
SIWEK, Tadeusz 923
SKÁLA, Karel 718, 719
SKALICKÝ, Karel 304, 520
SKÁLOVÁ, Augusta 999
SKÁLOVÁ, Růžena 829
SKALSKÝ, Vladimír 1043
SLÁDEK, Miroslav 394

SLÁDEK, Oldřich 430, 720
SLÁDEK, Zdeněk 35, 235, 656, 659, 660, 661, 662, 663
SLÁMA, Jan 544
SLEZÁK, Lubomír 36
SLÍVA, Jiří 1053
SLOMEK, Jaromír 580
SLOUKA, Zdeněk J. 101
SMÉKALOVÁ, Naďa 146
SMETANOVÁ, Jindřiška 545
SMITH, Michael 236
SMUTNÁ, Kateřina 102
SMUTNÝ, Jaromír 546
SOBOTA, Luděk 547
SOKOL, Jan 305
SOKOLOVÁ, Gabriela 353
SOLDÁN, Ladislav 1065
SOLNIČKA, Jaroslav 584
SOMMER, Karel 762, 791, 895
SOTONA, Jan 830. 848
SOUČEK, David 150
SOUDILOVÁ-SCHIFFEROVÁ, Věra 150
SOUKUPOVÁ, Jana 849
SPÁČIL, Vladimír 26, 104, 105, 106, 149
SPAHR, William J. 1026
SPEER, Albert 992
SROVNAL, Jindřich 84
STALIN, Josif Vissarionovič 1020, 1042
STANČÍK, Vladimír 37
STANĚK, Jiří 395
STANĚK, Josef 307
STANĚK, Tomáš 763, 764
STANISLAV, Ján 721
STANKOVIČ, Andrej 1027
STANOVSKÝ, Vilém 986
STERNBERGOVÁ, Cecilia 548
STÍSKAL, Jiří 108
STOKLASOVÁ, Bohdana 129
STRCULA, Ján 549
STREJČEK, Václav 1046
STRÖBINGER, Rudolf 722, 1028
STŘÍBRNÝ, Jiří 659
SUDRE, Fréderic 370
SUCHAŘÍPOVÁ, Helena 1029
SUCHÝ, Jiří 550
SUK, Jaroslav 551
SUK, Jiří 410, 821
SUM, Antonín 552
SUVOROV, Viktor 553
SVÁTEK, Oleg 1040
SVATOŇ, Jan 309
SVATOŇ, Vladimír 84, 290
SVATOŠOVÁ, Hana 664
SVITÁKOVÁ, Jitka 70
SVOBODA, Jiří 554
SVOBODOVÁ, Jana 404, 411
SÝKOROVÁ, H. 103
SYLLABA, Jiří 555
SZANYA, Anton 237
ŠABATA, Jan 843
ŠABATA, Jaroslav 601
ŠABATOVÁ, Anna 999
ŠAFAŘÍKOVÁ, Vlasta 851
ŠARMANOVÁ, Petra 1034
ŠATAVA, Leoš 896
ŠATOCHINOVÁ, Marie 172
ŠEDA, Oldřich 665
ŠEDIVÝ, Ivan 678
ŠEDIVÝ, Jaroslav 556
ŠEDIVÝ, Jiří 922
ŠEDIVÝ, Zdeněk F. 792, 793
ŠEJNA, Jan 797
ŠERÝ, Ladislav 310
ŠESTÁK, Miroslav 239
ŠETŘILOVÁ, Jana 610, 1030
ŠIBRAVA, Vladimír 311
ŠÍCHA, Jan 594
ŠILHÁNOVÁ, Libuše 369, 371
ŠIMEK, Miloslav 255
ŠIMÍČEK, Vojtěch 367
ŠIMKOVÁ, Marie 137, 143
ŠIMON, Bohumil 557
ŠIMSA, Jan 390, 499
ŠIMSOVÁ, Milena 390, 499
ŠINDELÁŘOVÁ, E. 328
ŠÍPEK, Zdeněk 897
ŠITLER, Jiří 741
ŠKŇOUŘIL, Evžen 204
ŠKVORECKÝ, Josef 558
ŠMAHEL, František 16
ŠMAJS, Josef 377, 378, 379
ŠMIDÁK, Miroslav 109
ŠMÍDOVÁ, Lucie 666
ŠNEJDÁREK, Josef 963
ŠNOBL, Jan 723
ŠOLC, Emil 977
ŠOLC, Jiří 433
ŠOLLE, Zdeněk 898
ŠPIRIT, Michael 486
ŠPIRITOVÁ, Alexandra 407, 667
ŠRAJEROVÁ, Oľga 353
ŠRÁMEK, Pavel 668
ŠRÁMEK, Rudolf 194
ŠTAMPACH, Odilo Ivan 312, 600
ŠTARHA, Ivan 110
ŠŤASTNOVÁ, Pavlína 850
ŠŤASTNÝ, Vladislav 38
ŠTEFEK, Karel 28, 39

ŠTĚPÁNEK, Kamil 111
ŠTĚPÁNEK, Zdeněk 794, 1044
ŠTĚPÁNOVÁ, Ludmila 899
ŠTEPNIČKOVÁ, Jiřina 972
ŠTERCL, Jaroslav 478
ŠTERCLOVÁ, Růžena 478
ŠTOL, Pavel 238
ŠTOVÍČEK, Ivan 724
ŠUBRT, Jiří 354
ŠULÁKOVÁ, Ludislava 1066
ŠULC, Michal 559
ŠULC, Zdislav 900
ŠULCOVÁ, Marie 1031
ŠUSTA, Josef 39
ŠVANDOVÁ, Ladislava 150
ŠVANKMAJER, Milan 35, 173
ŠVEC, Luboš 238
ŠVEJCAR, Jiří 611
ŠVEJCAR, Josef 560, 611
ŠVEJNAR, Jan 245
TÁBORSKÝ, Eduard 973
TEICH, Mikuláš 40
TEICHOVÁ, Alice 246, 725
TEJCHMAN, Miroslav 239
TEPLÝ, Jaroslav 669
TERLECKÝ, Nikolaj 561
TERNON, Yves 240
TĚŠÍNSKÁ, Emilie 170
TEXLER, Jiří 313
TICHÁK, Tomáš 587, 601
TICHÝ, Jiří 822
TOMAN, Ludvík 968
TOMAN, Marek 472
TOMÁŠEK, Dušan 1032
TOMEK, Václav 671
TOMEŠ, Josef 546
TOMS, Jaroslav 672, 765
TOMŠÍK, Vladimír 355
TONCROVÁ, Marta 640
TONDER, Ivo 562
TOSKOVÁ, Ruth 999
TOŠOVSKÝ, Josef 881
TRAPL, Miloš 781
TRÁVNÍČEK, Mojmír 453, 1050
TREFULKA, Jan 852
TRNKA, František 1033
TŘEŠŇÁK, Zdeněk 1034
TUCHAČEVSKIJ, Michail Nikolajevič 1028
TUCKER, Aviezer 314
TUČEK, Milan 840, 901, 913
TÚMA, Oldřich 13, 127, 431, 823
TÝČ, Vladimír 434
TÝLOVÁ, Jarmila 612
TYWONIAK, Jiří 31, 45
ULLRICH, Zdeněk 985
URBAN, Luděk 217
URBAN, Otto 4
URBÁNEK, Zdeněk 563, 564, 1035
UTITZ, Bedřich 241
VACEK, Lubomír 357
VÁCLAVEK, Ludvík 572
VACULÍK, Jaroslav 41, 112, 171, 435, 673
VACULÍK, Ludvík 270, 396, 565
VÁGNER, Ivan 315
VÁCHAL, Josef 566
VÁCHOVÁ, Jana 780
VAJDOVÁ, Zdena 358
VALÁŠKOVÁ, Naďa 902
VALENTA, Jaroslav 42, 674, 675, 724
VALENTA, Lubomír 264
VALENTA, Vladimír 903
VALIŠ, Zdeněk 1036, 1037, 1038, 1039, 1040, 1041
VANČURA, Jiří 479
VANĚK, Miroslav 824, 825, 826, 827
VAŇKOVÁ, Vendula 124
VAŠÍČEK, Zdeněk 43, 316
VAŠKO, Václav 525
VAVREČKA, Hugo viz VAVRIS, Hugo
VAVRIS, Hugo 567
VÁVROVÁ, Milada 727
VEBER, Václav 44, 113, 656, 961, 1042
VEČERNÍK, Jiří 359, 360
VEIS, Jaroslav 317
VELEK, Josef 306
VELFL, Josef 45, 46
VELIČKOVÁ, Helena 904
VERECKÝ, Ladislav 276
VEŠKRNOVÁ, Dagmar viz HAVLOVÁ, Dagmar
VÉVODA, Rudolf 828
VÍCHEREK, Alois 976
VILÍM, Karel 1068
VINDUŠKOVÁ, Anna 172
VÍŠKOVÁ, Jarmila 489
VLADISLAV, Jan 561, 1067
VLACHOVÁ, Klára 337, 338, 342
VLČEK, Radomír 36, 84, 114, 766
VLK, Jan 124
VLK, Miloslav 602, 603
VOJTÁŠEK, Filip 116
VOJTOVÁ, Maria 568
VOKUŠOVÁ, Naďa 1043
VONDRA, Viktor 599
VONDRÁK, Václav 673
VONDRÁŠEK, Václav 767
VONDROVÁ, Jitka 437
VORÁČEK, Emil 117, 118, 226, 318, 319
VORLOVÁ, Dana 143

VOSKOVEC, Jiří 444
VOSTRÝ, Jaroslav 1044
VRABEC, Václav 569
VRBA, Rudolf 570
VRBATA, Jaroslav 427
VYŠOHLÍD, Zdeněk 596
WAGNEROVÁ, Alena 1045
WANDYCZ, Piotr S. 915
WANNER, Jan 226, 242
WASKA, Karel 438
WASKOVÁ, Eva 905
WATSON, Peter 1015
WEIDENFELD, Werner 181
WEIDENHOFFEROVÁ, Iva 927, 935
WERFEL, Franz 990
WERICH, Jan 612
WESSELS, Wolfgang 181
WIESEL, Elie 571, 962
WIESNER, Ivo 47
WINGFIELDOVÁ, Nancy M. 676
WIRTHOVÁ, Anna 1046
WOLF, Karol 853
WOLF, Otto 572
WOLF, Vladimír 27, 119
WONDRÁK, E. 120
YEGAR, Moshe 925
ZABLOUDILOVÁ, Jitka 652
ZACH, Aleš 1069
ZÁLOHA, Jiří 677
ZAVADIL, Blahoslav (Cyril) 573
ZEDTWITZ, Joachim von 989
ZELENÝ, Karel 574
ZEMAN, Pavel 687, 729
ZGUSTOVÁ, Monika 1047
ZIELENIEC, Josef 214
ZICH, František 330, 933
ZIKMUND, Miroslav 580
ZILYNSKYJ, Bohdan 679
ZIMMERMANN, Volker 941
ZMEK, Josef 1038
ZNEBEJÁNEK, František 361
ZOUBEK, Olbram 591
ZWETTLER, Otto 49, 730
ŽABKA, Josef 795
ŽÁČEK, Pavel 428, 1048
ŽALOUDEK, Karel 207
ŽALUD, František Herbert 575
ŽANTOVSKÝ, Petr 589
ŽATKOVIČ, Grigorij 1002
ŽATKULIAK, Jozef 439
ŽIŽKOVÁ, Jana 352
ŽUKOV, Georgij Konstantinovič 425, 1026

Názvový rejstřík

A nikdo vám nebude věřit 523
A smyčec 300
A tys na Němce střílel, dědo? 440
A v zádech měli smrt 713
Abrakadabrantní proměny 968
Acta contemporanea 1
Adresář historiků v muzeích 175
Adresář nadací, občanských... 174
Agónie svědomí 976
Akademie věd České republiky 94
Alois Rašín 1030
Amerika jde s námi 380
Anabáze 657
Analýza událostí veřejné politiky... 845
Andělín Grobelný - historik Slezska 32
Die Anfänge der Emigration... 777
Anpassung - Kollaboration... 92
Antologie francouzských společenských... 2
Antologie textů s kulturně politickou... 395
Apokalyptický deník 520
Archivní prameny Kolínska 85
Armáda jako nástroj státní integrace... 226
Armádní generál in memoriam Ing.V. B. Luža 1036
Armádní generál Josef Šnejdárek... 963
Armádní generál Ludvík Krejčí,... 964
Arne Novák 987
Asimilace 942
Atentát na Reinharda Heydricha 695
Atmosféra počátečního období... 817
Autentická historie vyhlazovacího... 464
Až na dno zrady 1014
Bankéř první republiky 993
Bavlnářské závody Veba 899
Beliefs about Distributive... 336
Berlín 1943 aneb svědectví... 473
Bez důvodu 497
Bez poslední kapitoly 495
Bezpečnostní politika ČR 829
Bibliografie [Židé v Československu... 147
Bibliografie české knižní tvorby 123
Bibliografie dějin Československa... 124
Bibliografie diplomových prací... 148

Bibliografie Gustava Hofmanna... 154
Bibliografie k dějinám měst ČR 142
Bibliografie okresu Olomouc 130, 131
Bibliografie prací doc.PhDr.L.Niklíčka 170
Bibliografie prací Milana Otáhala 128
Bibliografie zahraniční archivní literatury 125
Bibliografie českých/československých... 127
Bída malých národů východní Evropy 906
Biografický slovník Slezska... 176
Bloudění časem a prostorem 967
Bohemika k 1. polovině 20. století... 89
Boj o Hrad 638
Boris Jelcin 974
Boris Pasternak 460
Brána věčnosti 1031
Britské tajné služby 236
Brněnské kulturní časopisy... 1052
Brněnské studenstvo v poslední... 828
Brno 1951 420
Brno můj Amarcord 484
Budou vás vydávat soudům 201
Budování kapitalismu v Čechách 588
Celostátní studentská vědecká... 51
Cena svobody 491
Cesta 548
Cesta demokracie 391
Cesta za svobodou 533
Církev a stát 256
Církev jako menšina 293
Církve v Plzni v první polovině... 856
Civilizační teorie Norberta Eliase 354
Co je Úmluva o právech dítěte 365
Co jsme dokázali 276
Co odkážeme svým potomkům? 384
Co přines' čas 485
Co v mých knihách není 461
A Conflictual Community,... 927
The Crystallization of political... 337
Curriculum vitae 561
Cvočkářství na Rožmitálsku 876
Czech Women in the Labor Market... 332
Čas proměn v malých rozhlasových... 838
Čas triumfu, čas pomsty 771
Čas úzkosti 215
Časopis Revue Teplice v letech... 1068
Časopis Selský archiv a počátky... 110
Časopis Vlasteneckého spolku... 95
Časopisecké paradoxy 774
Čechem volbou 1022
Čemu nás naučila válka 499
Černínský palác v roce nula 556
Česká emigrace, český exil... 882
Česká kinematografie v období... 133
Česká kultura za protektorátu 687
Česká literatura v exilu 1948-1989 139
Česká menšina v Rakousku... 640
Česká moderní kultura 1062
Česká národní bibliografie 129
Česká nová vlna - článková... 134
Česká otázka 2000 307
Česká přísloví 177
Česká republika a ekonomická... 245
Česká republika a současný svět 434
Česká společnost a etnické skupiny 321
Česká společnost a senioři 322
Česká společnost v transformaci 840
Česká státní a vojenská symbolika 180
Česká zahraniční politika 831
České a slovenské zemědělství... 53, 832
České banky v kontextu světového... 881
České hranice a jejich souvislost... 863
České myšlení 251
České slunce, moravský měsíc 452
České země a Československo... 7
České země a Španělsko 54
Česko-jihoslovanský dialog 917
Česko-polská etnická hranice 923
Česko-ruské vztahy v kontextu... 921
Československé vztahy V. 71
Česko-slovenské vztahy... 926
Československá armáda a posádka... 669
Československá armáda v roce 1938 668
Československá memoárová... 527
Československá sociologie 320
Československá útočná vozba... 625
Československo a Evropa... 615
Československo a Sovětský svaz... 750
Československo a střední Evropa... 620
Československo po sovětské... 55
Československo v letech 1939-1945 681
Československo, sionismus, Izrael 925
Československo-Čína 916
Československý gulag 778
Československý odboj na západě... 686
Československství součást evropanství 737a
Československství, středoevropanství... 56
Českoslovenští legionáři 652
Český anarchismus 671
Český diplomat a historik E. Táborský 973
Český Don Quijote 492
Český film devadesátých let 834
Češi a české země v současných... 11
Češi a jižní Slované 918
Češi a Němci 929
Češi a Němci cestou dialogu 930
Češi, Slováci a Poláci... 353
Češi v nacistických... 57
Češi v Německu 873

Češi v Rumunsku 893
Češi v Rusku 902
Češi ve dvacátém století 883
Češi ve Francii 858
Češi ve Švýcarsku 874
Češi ve Vídni - situace... 749
Čeští filmaři, něžní barbaři 197
Činnost Okresního akčního výboru... 732
Čistky v Komunistické straně... 802
Člověk a politik 448
„Člověk má dělat to, nač má sílu" 994
ČSR a SSSR 1945-1948 407
Čtení o veřejném mínění 357
Čtyři měsíce na Frossoule 468
Dajli mi tu medaili 301
Dáša Veškrnová - první dáma 1016
Data českých dějin 855
Dějiny české populární hudby a zpěvu 875
Dějiny Číny 213
Dějiny jako argument 65
Dějiny NATO 214
Dějiny obyvatelstva českých zemí 8
Dějiny pobaltských zemí 238
Dějiny Státní vědecké knihovny... 904
Dějiny Univerzity Karlovy 860
Dějiny Židů 953
Dekrety prezidenta republiky... 704
Dělnické demonstrace v Brně... 421
Demografické chování obyvatelstva... 839
Demokracie a ústavnost 364
Demokracie despotů 230
Demokracie v českém politickém... 736
Den pěti světel 516
Deník 487
Deník aneb smrt režiséra 480
Deník Otty Wolfa 572
Deník sestry Lídy Baarové 482
Deníky 566
Depeše z Londýna 1938 413
Despotický socialismus: selhání... 313
Děti slavných rodičů 969
'95 385
'96 386
'97 387
Dialogy 583
Digitální faksimilia dokumentů... 116
Dílo Edvarda Beneše 1996 1006
Diplomatické a konzulární... 641
Diplomové práce z dějepisu... 171
Divizní generál in memoriam Ing.J.Dostál 1037
Divizní generál in memoriam J. Zmek 1038
Divizní generál in memoriam O. Svátek 1040
Divizní generál in memoriam M. Doležal 1039
Dlouhá svatební cesta 979
Dodatky 470
Dodatky a doplňky ke sbírce... 66
Dokumenty o Podkarpatské Rusi 403
Dopisy domů 607
Dopisy Ottle a rodině 606
Dr. Edvard Beneš a armáda 767
Dr. Jaroslav Prokeš, archivář,... 21
Dramatické i všední dny protektorátu 689
Druhá světová válka 222
Dva roky generálním tajemníkem 481
Dvě triumfální cesty prezidenta... 765
Dvojí hospodářské dějiny? 37
E. Beneš : Vzkazy do vlasti 433
Economic policy framework... 243
Edice českého samizdatu 136
Edvard Beneš - evropský politik 1010
Edvard Beneš a Sovětský svaz... 707
Egon Hostovský 1011
Ekologické hnutí v českých zemích... 824
Ekologie a ochrana životního... 373
„Elity v procesu konsolidace..." 117
Encyklopedie politiky 207
Epilog životního díla prof.MUDr.E.Wondráka 120
Eurasijská syntéza 318
Der europäische Bürgerkrieg... 23
Evropa očima Čechů 919
Evropan a světoobčan T. G. Masaryk 1007, 1008
Evropská občanská válka 1917-1945 23
Evropská společenství 217
Evropska unie a životní prostředí 223
Evropská unie od A do Z 181
Exilová politika v letech 1948-1956 781
Facky místo pohádek 547
Fakta o sociální situaci v ČR 182
Fakta, připomínky, události 401
Federalizácia československého... 439
Fenomenologie a politika 314
Fidel Castro 1003
Film jako otázka národní identity 676
Filmoví návštěvníci a kina... 888
Filosof Jan Patočka 975
Fites a moc 399
Fondy Archivu Akademie věd ČR 58
Franz Werfel 990
Generál Alois Eliáš 1032
Generál Karel Janoušek 1041
Generál Stanovský 986
Genese Československa 635
Genocida českých Židů 946
Genocidy 20. století 240
Goebbels 983
Gorbačov bez masky 388

Grafika Plzeň 905
Grappling with Democracy 833
Guderian 997
Gustav Bareš - portrét... 991
Halucináž 453
Havel na Hrad! 995
Hello boys! 684
Historické souvislosti rozpadu... 239
Historické studie 13
Historický ústav Armády ČR 70
Historie 1995 61
Historie rodiny 465
„Historikerstreit" v SRN... 29
Historikové na cestách 14
Historiografie okupovaného... 3
Hitlerova druhá armáda 210
Hitlerova mladá garda 212
Hitlerova smrt 1015
Hitlerovi ochotní katani 216
Hitlerovi pomocníci 992
Hlavní organizace sudetoněmeckých... 878
Hlavní tendence literárního... 627
Hodnoty pro budoucnost 374
Holocaust a válka očima dětí 474
Holocaust Židů okresu Rychnov n.Kn. 688
Hospody a pivo v české společnosti 1053
Hovořil Jiří Ješ 269
Hranice 45 477
Hranice České republiky a jejich... 864
Hry o Moravu 703
Hry s českou otázkou 253
Hyeny 711
Charta 77 očima současníků 479
Chytat slunce 981
I tak bolo 549
In memoriam Josefa Macka 16
Individuální kontakty obyvatel... 327
Informace o Chartě 77 135
Informativní přehled 172
Internační tábor „Hanke"... 734
Internační tábor pro německé... 756
12. International Economic... 63
Já 500
Jací jsme 597
Jak jsme spolu vojákovali... 537
Jak nastupovala v českém filmu... 584
Jak se chodí v laně 493
Jak to bylo s kapelou... 558
Jak umírá diktatura 220
Jaký vlastně byl český obraz Polska? 674
Jan Grossman 443
Jan Masaryk 83
Jan Patočka 150
Jana Hlaváčová 1029
Jana Klusáková a Jan Ruml... 590
Jana Klusáková a Olbram Zoubek... 591
Jana Klusáková a Václav Klaus... 592
Je nás pět a třistapět zároveň 718
Jen malé připomenutí 569
The Jewish Museum in Prague 167
Jihočeské zemědělství mezi... 677
Jiná svátost 265
Jiří Tywoniak 1919-1995 31
Jiřina Štěpničková 972
Jistoty a nejistoty 852
Jižní Morava v letech 1991-1995 168
Josef Karlík 466
Josef Podsedník 1000
Josef Šusta 39
JUDr. Emil Hácha 1012
Jugoslávie a východní blok... 912
K ekonomické reformě 1965-1968 780
K exportním možnostem... 692
K historii evropského federalismu 208
K některým problémům výzkumu.... 815
K otázce „vyhnání" tzv. ... 757
K ovlivňování meziválečného... 623
K poctě Jaroslava Marka 36
K politickému chorobopisu... 659
K politickému profilu J.V.Najmana 998
K problematice interpretace dějin... 49
K problematice působení sociální... 672
K problematice tzv. slovenského... 789
K programové a organizační... 747
K sedmdesátinám Milana Švankmajera 35
K využití statistických materiálů... 25
K životnímu jubileu S. Julínka 41
Kádárismus jako fenomén socialismu 268
Kafka bydlel za rohem 538
Kalendárium kulturních osobností... 191
Kam směřuje civilizace? 280
Kapitoly z dějin mezinárodních... 232
Kapitoly z dějin studené války 231
Kapitoly z dějin volyňských Čechů 862
Kardinál Vlk odpovídá na otázky... 602
Kariéra Alojze Lorence 1048
Karpatská zima 1914-1915 a jej... 642
Katalog knižních přírůstků za rok... 138
KBSE/OBSE 909
„Kde je vše dovoleno, nic..." 581
Kdo bude brečet? 302
Kdo byl Generál Píka 1023
Kdo je kdo 186
Kdo zabil Václava Klause? 260
Kdo žije v pohraničí 330
Když umřít, tak v Jeruzalémě 599
Ke sporům o dějinnou roli... 1009
Ke vzniku a počátkům rozvoje... 835

Ke vzniku ekonomické reformy... 782
Klaus je mrtev, ať žije Klaus 830
Klid je síla, řek' tatínek 458
Klobouk od Brežněva 557
Kniha pamětní pro Plíškovice... 502
Knížecí život 598
Kolektivní reakce na nacistickou... 92
Komparace makroekonomického... 355
Konec česko-německého soužití... 759
Konference o problematice... 67
Konference o prvních poválečných... 90
Konference o životě a díle... 114
Konflikt přirozené a kulturní... 377
Konfliktní společenství,... 935
Kronika podnikatelů 1990-1995 988
Kruh 1967-1992 144
Krysí stezky aneb jak se prohrává... 685
Krystalizace politického spektra... 338
Krystalizace struktury... 50
Křesťané v občanské společnosti 286
Kultura proti přírodě 378
Kultura v regionálním tisku 1057
Kulturní a historická periodika... 1056
Kulturní a historické časopisy... 1051
Kulturní instituce v České republice 192
Kulturní periodika na Moravě 1059
Labyrint svět 471
Ladislav Pešek 528
Lásky a nelásky aneb není tam... 532
Laudatio k 90. narozeninám prof. ... 42
Legislativní úprava vědecké... 109
Léta mimo domov 869
Lexikon českého filmu 178
Lidice žijí! 723
Lidská komedie Marie Kubátové 506
Lidská práva 277
Listopad 1989 po letech 823
Listování 612
Listy důvěrné 610
Listy z osmatřicátého roku 447
Literární bibliografie 146
Literární časopisy šedesátých... 785
Literatura s hvězdou Davidovou 199
Literatura, vězení, exil 1060
Má cesta zpátky do života 542
Má setkání s Milanem Otáhalem 469
Maďarská zahraničněpolitická... 655
Magorův zápisník 486
Malá dohoda ve stínu Locarna... 663
Malá filosofie člověka a Slovník... 305
Malá pevnost Terezín 682
Malovaný kraj - vlastivěda... 1049
Malý slovník sekt 196
Máma a já 535
Marshallův plán - 50. výročí... 423
Masaryk, Beneš, Hrad 609
Masarykova vyšší škola lidová... 619
Masarykův sborník 9 880
Mass Privatization, Distributive... 335
Mašínovci 1004
Matice moravská 62
Matice opavská 1877 877
Medonaldizace společnosti 350
Mé vzpomínky na presidenta... 555
Memoirs 456
Města a městečka v Čechách,... 190
Město a jeho folklór 1063
Město Ostrava v roce 1996 155
Methodologische Erwägungen in... 24
Mezi liberalismem a totalitou 291
Mezi minulostí a budoucností 272
Mezi povinností a pochybnostmi 442
Mezi světy & mezisvěty 577
Mezietnické dialogy 344
Meziměstská autobusová doprava... 653
Mezinárodní a evropské právo... 370
Mezinárodní letní škola... 86
Mezinárodní politika 282
Mezinárodní souvislosti... 437
Mezinárodní vědecká konference 74, 84
Mezinárodní vztahy po roce 1945 219
Milan Otáhal, Vilém Prečan... 40
Milena Jesenská 1045
Milenium pražského biskupství 805
Milý Václave Tvůj 1001
Ministerstvo vnitra... 410
Ministr Józef Beck a jeho... 622
Minulost a současnost SOA... 104
Místní akční výbor v Příbrami... 768
Mladí katoličtí kritici... 1065
„Mnichov" a sudetoněmecký... 629
Mnichovský syndrom 928
Mocnosti protifašistickej... 721
Morava v literatuře 156, 157
Můj život v Sovětské armádě 553
Muzeum třetího odboje v Příbrami... 81
My a ti druzí 288
Mých prvních pět životů 472
Na nebi i v pekle 562
Na okraj dějin takzvané sametové... 814
Na okraj pojetí české otázky 258
Na téma : Historické vzdělávání 111
Náboženství v dialogu 312
Nad jezerem škaredě 396
Nad naše síly 631
Nad některými geopolitickými... 889
Nakladatel Emil Šolc a jeho... 977
Nanebevzetí Karla Kryla 971

Národ v lénu bohů 47
Národ, národnost, menšiny a rasismus 257
Narodila jsem se pod šťastnou... 508
Národní identita 346
Národní odboj a politické,... 87
Národopis v moravské časopisecké... 1054
Násilí, moc, totalita 284
Návrat Egona Hostovského 1064
Návštěva franko-britské mise... 675
Návštěva presidenta Beneše... 658
Nebyli jsme svatí 573
Nedalo se tady dýchat 825
Nedokončený deník... 441
Nechte být, paní Smrti 526
Nejen trh 846
Nejnovější dějiny Ukrajiny 211
Několik pohledů na revoluci roku... 908
Několik poznámek k pojetí „české..." 311
Němci a Češi 932
Němci, Lenin a čs. legie 645
Německá historicko-vlastivědná... 93
Německá hospodářská politika... 725
Německo - nový stát v Evropě 241
Německo a Češi 940
Není zač, řekl Bůh 543
Nepaměti 565
Nepolepšitelní 937
Nesamozřejmá politika 261
Nesmířenost a nesmiřitelnost... 939
Nezapomenutelné 504
Neznámá kapitola roku 1968 800
Nobelova cena 965
Norimberk 221
Normalizace v Československém... 811
Normalizace v politologické reflexi 809
Normalizační Levá fronta z let... 798
Nová svoboda 1975 816
Nové čtení Marxe 299
Nové rozpravy 884
Nucené vysídlení a odsun Němců... 760
O amnestiích, zákonu č. 115/1946... 755
O autoritativní národní stát 654
O evropské integraci, bezpečnosti... 141
O jinakosti 266
O Václavu Klausovi 1005
O židovské Praze 944
Obce a města v České republice 200
Občanská společnost 252
Občanské fórum 810, 821
Obětem komunistické zvůle 787
Obhajoba zapomenutých myšlenek 389
Objektivní mobilita, subjektivní... 339
Obranyschopnost ČSR... 643
Obrat doleva nebo proměna vzorců... 340
Obrat roku 1953 a Chruščov 233
Obraz dalekých zemí v českých... 1055
Obraz Němců, Rakouska a Německa... 938
Obraz Portugalska v Čechách... 784
Obrazy minulosti 43
Obroda - klub za socialistickou... 409
Occursus-Setkání-Begegnung 30
Od dubna do dubna 822
Od Dunkerque přes Cheb a Plzeň... 694
Od konfrontace ke spojenectví 754
Od vítězství k naději 392
Odbojová organizace 2. lehká... 696
Odešel navždy PhDr. Jiří Tywoniak 45
Odkud přichází a kam jde sociální... 843
Odraz kulturního dění Břeclavska... 1066
Odraz přípravy a rozpoutání první... 667
Odsun - die Vertreibung... 744
Odsun Němců a dlouhodobé sociální... 872
Odsun Němců z Československa 381
Odsun Němců z Frývaldova po roce... 742
Odsun sovětských vojsk... 418
Odvrácená tvář hákového kříže 416
Ofenzywa na Kijów w roku 1920... 661
Ohlas Pražského jara v krajské... 519
Ohrožená kultura 379
Ochrana přírody ve východních... 137
Okradli chudého 1027
Okres Bruntál v roce 1996 158
Okres Frýdek-Místek v roce 1996 159
Okres Karviná v roce 1996 160
Okres Nový Jičín v roce 1996 161
Okres Olomouc v roce 1996 162
Okres Opava v roce 1996 163
Okres Přerov v roce 1996 164
Okres Šumperk v roce 1996 165
Okres Vsetín v roce 1996 166
Olga 1019
Olga Havlová a ty druhé 999
Opožděný „únos" Andreje Hlinky 398
Organizační struktura ZKV KSČ... 887
Organizování ilegálních přechodů... 714
Osídlovací komise ÚV KSČ... 752
Osidlování českého pohraničí... 746
Oskar Schindler : Legenda a fakta 982
Osnova zákona k podpoře domáci... 366
Osobní fond prof. Jana Kaprase... 426
Osobnost Grigorie Žatkoviče 1002
Osobnost předsedy Sudetoněmeckého... 996
Ostravská jízdní policie 890
Ostravské kalendárium... 184, 185
Ostravsko v Červeném květu... 1061
Osudem neziomen [Václav Strejček] 1046
Osudný krok Jana Masaryka 552
Osudové kroky Jana Masaryka 430

Osudové okamžiky Československa 885
Osudy českého historika... 18
Osudy letců 717
Osudy politických vězňů 400
Ota Hora 970
Otakar Borůvka 1034
Otázka demokracie 259
Otázky filosofické, národní... 289
Pád komunismu 819
Pád, vzestup a nejistota 812
Padesát let Vlastivědného... 88
Paměti 467, 510
Paměti Hitlerova tlumočníka 540
Paměti lékaře 530
Paměti profesora Švejcara 560
Panoráma paměti 454
Parlament ČR 417
Pátrání po identitě 298
Percepce příčin chudoby a bohatství 333
Periodika jihomoravských archivářů 73
Persekuce Židů jako historický fakt 956
Personální bibliografie 1986-1995... 149
Perzekuce 1945 763
Pět kapitol o únoru 745
Pétépáci aneb Černí baroni úplně... 769
Pevnost mého mládí 462
PhDr. Vladimír Spáčil jubilantem 26
Písecký prapor protektorátního... 507
Plánování dějepisné výuky 20
Plukovník Antonín Prchal a jeho doba 775
Plzeň jako regionální středisko... 859
Plzeň 1. června 1953 - Berlín... 794
Plzeň v amerických dokumentech... 412
Plzeňské rozhovory 1997 922
Plzeňský společenský pivovar... 617
Plzeňský Žumbera leden-únor 1939 630
Po invazi 803
Po proudu života 489
Po stopách uranového hornictví... 903
Pobyt Rudé armády na území... 405
Pobyt ruských študentov... 628
Počátky normalizace na severní... 804
Počátky odporu proti... 551
Počátky výzkumu veřejného mínění... 731
Pod moravskou orlicí aneb dějiny... 886
Pod ochranou říše 710
Pod třemi prapory 517
Podivné spojenectví 751
Podkarpatská Rus očima Čechů 616
Podmínky svobody 267
Podruhé a naposled aneb Mírové... 853
Pojetí české otázky v díle Z.Nejedlého 285
Poklona není můj obor 270
Pokrok 422
Politics, Organizational and... 324
Politika nevyhnou 255
Politická kultura lokálních... 358
Politická situace na Podkarpatské... 647
Politické vzpomínky 459
Politicko-organizační aktivity... 646
Politika, politologie, vzdělávání 296
Politologie 248
Polska i Polacy w czeskiej opinii... 674
Polská národní menšina... 871
Pomníky a zapomníky 183
Populační vývoj České republiky 1995 348
Poslanecká sněmovna 417
Poslední stanice život 494
Pospojovaný svět 278
Post scriptum : psové 274
Postavení žen v České republice... 844
Postavení ženy v České republice 363
Postoj SSSR k myšlence... 716
Potomci slavného maršála žijí... 966
Povaha dnešní krize 283
Poválečná rekonstrukce... 758
Pozadí listopadových událostí... 826
Poznámky o společenské situaci... 820
Práce ruské, ukrajinské... 169
Práce studentů 98
Praha 376
Prameny k dějinám české... 402
Právě Váš hlas rozhodne 394
Právní a politologické problémy... 367
Pražský uličník 193
Privatizace, formování středních... 359
Problém sedentarizace olašských Romů 347
Proces s „Ilegální..." 772
Proč jsem nemluvila 568
Proč NATO 414
Projev v Plzni 393
Projevy veřejného mínění... 644
Proměny času 496
Proměny sovětské okupační... 808
Prominenti v ghetu Terezín 1942-1945 404
Prosím, aby zápisník byl odevzdán... 446
Proti srsti 292
Protikomunistický manifest 408
Prózy, listy z vězení, pozdravy... 608
Průhledy k vědní politice České... 101
Průmyslové podniky se zahraničním... 328
Průvodce Armádním muzeem 69
Průvodce evropanstvím 198
Průvodce po demokracii 275
Průvodce po nových jménech české... 195
První knížka o tom, že řád... 310
První pokusy o řešení cikánské... 791
První svépomocná obchodní... 632

Přátelství mnohých 390
Předehra k 17. listopadu 1989 827
Předchůdci Archivu Akademie věd... 96
Přednášky na Univerzitě Karlově 382
Předpotopní úvahy 279
Představy o distributivní... 341
Představy o vývoji východních... 748
Přehled dějin česko-portugalských... 920
Přehled literatury a problémů 943
Přehledné dějiny českého... 22
Přemysl Pitter 1013
Přes Acherón zpátky to šlo hůř 529
Přestupní rok 498
Přesuny obyvatelstva 1938-1948 705
Přežili jsme 575
Přijetí podmínek 316
Přínos Josefa Macůrka k rozvoji... 38
Přírůstky regionální literatury 122
Příspěvek k vývoji odborových... 665
Publikační činnost Moravského... 102
Původ totalitarismu 249
Původní a noví vlastníci 913
R. W. Seton-Watson and... 429
Radiové protihry jako prostředek... 720
Recepce hospodářského aspektu... 660
Reflexe sudetoněmecké otázky... 933
Regionálne dejiny ako didaktický... 9
Regionální literatura Pardubicka... 126
Rekviem za Pražské jaro 796
Report on the State of Human... 369
Reprezentace zájmů v politickém... 254
Retrospektivní bibliografie... 132
Rok 1968 a počátky normalizace... 801
Rok na Hradě 1017
Rokovanie... 624
The Role of Politically Relevant... 342
Role vědomí v dějinách a jiné eseje 295
Romové v Ostravě během... 753
Rómska problematika 1945-1967 406
Rozhlasová univerzita Svobodné... 281
Rozhovory před věčností 596
Rozmluvy s Václavem Černým 576
Rozpad mocenského seskupení... 708
Rudá zrada 722
Rusíni a jejich vlast 879
Ruská a ukrajinská emigrace... 97, 656
Ruské a sovětské dějiny v české... 44
Ruské dějiny v kontextu moderního... 33
Ruské protisovětské středisko... 683
Rusko - obtížná vlast 501
Rusko a Evropa 235, 290
Růže mezi trním 99
Rytíři Vysočiny 727
Řeč komunistické moci 263
Říjen 1918, T. G. Masaryk... 650
Říkali jí lvice 518
„S jakou malou moudrostí je možno..." 636
S prstem na spoušti 788
S Romy žít budeme - jde o to jak 847
Sága o životě a smrti Jana Bati... 984
Samomluvy a rozhovory 1050
Sborník dokumentů k vnitřnímu... 427
Sborník prací moravských historiků 790
Sborník právních a ostatních... 424
Sebevražedné spojenectví 626
Securitas imperii 428
The Security Policy of the Czech... 836
76 yardů Jardy Štercla 478
Sedmkrát sedm kruhů 601
17. listopad 1939 a Univerzita... 709
Setkání na hranici 100
Setkávání s Janem Bauchem 505
Severní Morava 140
Severočeský kraj v tisku... 152, 153
Sionistické kongresy v Karlových... 613
The Slovak Jewish Museum... 955
Slovanská vzájemnost... 766
Slovenská armáda 699
Slovník klubu autorů literatury... 179
Slovo nevezmu zpět 786
Smrt boha smrti 680
Smrt Jana Masaryka očima... 776
Smrt pro tři ministry 738
Snění v plné bdělosti 600
Social Stratification and... 360
Social Transformation and... 910
Socialisté na rozcestí 637
Sociální hnutí 361
Sociální politika 352
Socio-Economic Changes in... 841
Sociologie a ekologie 331
Solidární společenství 870
Současné možnosti pramenného... 118
Soumrak nad demokracií 739
Soupis matrik židovských... 77, 78
Soupis periodik okresu Příbram... 121
Soupis písemných pozůstalostí... 60
Soupis polonik 103
Sovětská armáda v Československu... 818
Sovětská verze tzv. dlouhého... 227
Sovětský svaz a sametová... 911
Sovětští poradci a ekonomický... 779
Spisovatel a jeho doba 554
Společné cesty, oddělené cesty 107
Společné pohledy na Evropu 924
Spontánní prameny k dějinám... 419
Spor o liberalismus a komunitarismus 306
Spravedlnost podle dekretu 735

Spravedlnost s náhubkem 837
Srpen '69 431
Stalin 1020, 1042
Stalin stíná hlavy 1028
Stalinovi maršálové 978
Starý profesor vzpomíná 525
Stát a filmová výroba... 639
Statistická ročenka ČR... 202, 203
Stavba odborné školy pro... 651
Stěhování národů ve 20. století... 691
Stereotypní obrazy Čechů, Poláků... 12
Sto let Masarykovy České otázky 308
Sto let od narození Josefa Kliky 19
Století české politiky 898
Stopami pražských nakladatelských... 1069
Strana československých komunistů 432
Strategie sociální transformace... 850
Stručná zpráva o troji volbě 989
Stručné dějiny ekonomických... 900
Střední Evropa a Podkarpatská Rus 914
Střední Evropa v dějinách... 915
Studentská vědecká konference... 91
Studie k otázkám ruské emigrace 661
Studie o sudetoněmecké otázce 936
Stvořitelé světa 563
Stvořitelé světa pokračují 564
Subjective Mobility and... 813
Sudetoněmecká otázka v názorech... 325
Sudetoněmecký problém 931
Sudetští Němci a nacionální... 941
Suverenita, právo a legitimita 368
Svaz Lužických Srbů v ČSR... 733
Svědectví o PTP okresu Rychnov n.K. 488
Svědectví prezidentova kancléře 546
Světlana 792
Světoběžník 204
Svoboda a řád 594
Svody fanatismu 962
Symfonický orchestr v Mariánských... 618
Systém a krátká historie... 690
Systematic Collection of Memories... 945
Systémy politických stran 294
Šedesát let Jindřicha Pecky 34
Šejnova aféra a Národní shromáždění 797
Šel jsem svou cestou 450
Šest dní pod červeným křížem 719
6. Celostátní konference... 52
Šok z ekologie aneb politické... 375
Štáby a zbrojovky Malé dohody 662
T. G. Masaryk a vztahy Čechů a Němců 980
Tábory nucené práce v ČSR 1948-1954 770
Tábory v českých zemích 1945-1948 764
Tajemné konto 848
Tajná válka proti Židům 228
Tak nějak to bylo 550
Tak nevím 513
Tak nevím podruhé 514
Tak pravil Václav Klaus 589
Televize a moc 773
Televize a totalitní moc 1969-1975 807
Televizní zprávy - psychický nátlak? 315
Teolog Oto Mádr 1018
Terezín Memorial Book 726
Terezín v „konečném řešení..." 697
Terezínské studie a dokumenty 959
The territorial dimension... 326
Texty ke studiu soudobých... 435
TGM : „Proč se neřekne pravda"? 545
TGM na Vysočině 670
Theresienstädter Studien und... 960
Tíha doby 799
1996 : Komentáře pro Radio Proglas 303
Tobrúk 1941 693
Tomáš Halík 585
Totalita a nekonečno 287
Transformace české společnosti... 851
Transformace uhelného průmyslu... 866
Trest smrti v německo-českém... 362
Trestně právní důsledky událostí... 741
Trestní represe odpůrců režimu... 806
Trh a stát 271
Tripartita jako model... 334
Trpký úděl 415
Tři přednášky pro německé... 934
30 Slováků v České republice 1043
Tschechische Republik und... 356
Turning Left or Class Realignment? 343
Tváře jak dětské prdelky aneb... 522
Tvorba a výzkum učebnic dějepisu 6
Tvorba učebnic dějepisu v Polsku....72, 112
Tvorba východočeských autorů... 143
Týden po týdnu 317
Týdeník Aktualita 729
Tyranie blahobytu 250
Události 31. července 1945 v Ústí n.L. 761
Úder z Londýna 702
Ukrajinští emigranti v Plzni 679
Úloha katolické církve v epoše... 237
Ultimátum 541
Umění a život v Čechách aneb... 595
Umírněnost jako osud 1067
+ Univ. prof. Dr. Otto Urban 4
Únor 1948 740
Úspěch se v Čechách neodpouští 582
Úspěchy výroby hudebních nástrojů... 865
Ústav historických věd PdF v roce... 119
Ústav pro výzkum veřejného mínění... 50
Ústecká radnice a městské dějiny 894

Utekl jsem z Osvětimi 570
Úvaha o transformaci a dědictví... 246
Už jsme se vlastně nikdy nesešli 457
V dobříšském zátiší 512
V rajské zahradě trpkých plodů 1047
V roce 1995 zemřeli 187
V roce 1996 zemřeli 188
Václav a Dagmar Havlovi 1021
Václav Havel 1035
Václav Malý 586
Václav Růt, Rozhlas, 1936-1996 1024
Válka v Itálii 225
Vatikán a Československo... 509
Ve službě evangelia 603
Ve znamení Halleyovy komety 534
Věc : Marta Chadimová 849
Večerní rozmluvy 587
Věk extrémů 218
Velká encyklopedie válek 189
Velká operace 793
Velké nedorozumění? 209
Veřejná politika a její aktéři 349
Věstník Matice opavské... 59
Vetřelci 234
Věznice Krajského soudu... 892
Vítězství i prohry 475
Vítr - ilegální časopis mladých... 712
Vláda a úřad předsednictva vlády... 795
Vládní orgán moderního státu 309
Vlastenci proti okupaci 701
Vlastimil Kybal a Univerzita Karlova 15
Vlečen pod šibenici 539
Vliv Marshallova plánu... 743
Vojenská letiště v Čechách... 115
Vojenské otázky československé... 397
Volby a politické strany... 273
Volby do Poslanecké sněmovny... 205
Volby do Senátu Parlamentu ČR... 206
Volební program České strany... 436
Vondrák kontra Masaryk 673
Vorgeschichte der... 698
Voskovec & Wachsmanni 444
Všední život na Žluticku... 857
Všechno jste prohráli! 783
Všechny naše včerejšky 579
Všechny řeky spějí do moře 571
Výběrová bibliografie M. Švankmajera 173
Výběrová bibliografie... 151
Vyhnání Čechů z pohraničí 1938 574
Východní Čechy v tisku 1994 145
Východočeské... 82
Vymezení cílů předmětu dějepis... 5
Vystěhovalectví do Afriky, Asie... 897
Vystěhovalectví do jihovýchodní... 867
Vystěhovalectví do Latinské Ameriky 854
Vystěhovalectví do Polska 868
Vystěhovalectví do USA 896
Vystěhovalectví na Ukrajinu 861
Vystěhovalectví z českých zemí... 614
Vystěhování Němců z Brna a odsun... 521
Vyučování dějepisu v Německu... 730
Využívání archivních fondů... 68
Vývoj dopravního archivnictví... 80
Vývoj představ o spravedlivém příjmu 351
Vývoj vybraných oborů vzdělání... 323
Vývoj vztahů mezi Československem... 633
Výzkum postojů studentů k výuce... 27
Významné životní jubileum PhDr.J.Majera 46
Vzestup a pád židovské obce... 958
Vznik Československého národního... 700
Vznik eurasijství 319
Vznik Národního souručenství... 649
Vznik rolnických stran ve střední... 907
Vzpomínání na vnuky T. G. M. 544
Vzpomínka na msgre Josefa Nejedlého 451
Vzpomínky 449
Vzpomínky diplomata 511
Vzpomínky na první odboj 531
Vzpomínky rotmistra Jana Kubiše 524
Wo ist mein Heim, mein Vaterland 455
Z archivních depozitářů 48
Z dějin moravských Židů 954
Z dějin vnitropolitického zápasu... 425
Z deníku kontrarevolucionáře aneb... 503
Z historie ostravské odbočky... 762
Z korespondence 604
Z lánského deníku 476
Z letopisů Malého Hradiska 895
Z pamětí amerického diplomata... 536
Z pamětí československého... 559
Z počátků neoficiálních... 724
Z Prahy do La Pazu 605
Z rodinné korespondence Josefa... 611
Za fasádou Lidového domu 842
Za naději a smysl 304
Za vlády vrahů 778
Záhorská kronika 1058
Zahraniční půjčka hlavního města... 664
Záhuba protektorátních Romů 706
Zájmové a alianční křižovatky... 242
Základy svobody pro jednotlivce... 262
Západ 229
Zapadlí vlastenci 108
Západní fronta očima reportérů BBC 728
Západočeské archivní prameny... 438
Zápisky o Vladimíru Boudníkovi 515
Září 1938 634
Zasedání česko-polské komise... 64

Zastřená vize ekonomické... 244
Záznamy paměti 490
Zborov 1917-1997 678
Zbytkové statky v Čechách 891
Zdeněk Štěpánek 1044
Zdeněk Ullrich 985
Ze zkušeností výuky dějepisu... 10
Zeměpisná jména v Čechách,... 194
Zítra začne obyčejný den 445
Zlínští podnikatelé Tomáš Baťa... 1033
Zloun 593
Zmena hospodárskeho systému 247
Zpráva o 2. zasedání česko-ruské... 113
Zpráva o činnosti SOA... 105, 106
Zpráva o stavu lidských práv... 371, 372
Zpráva o stavu světa 224
Zpráva o vývoji sociální... 901
Zpřístupňování fondů ve Státním... 75
Zrcadlo doby 264
Zřízení a historie českého... 79
Zvláštnosti vývoje a skladby... 329
Žalářovaní, pronásledovaní... 463
Židé - dějiny a kultura 957
Židé v [illegible] odboji (1938-1942) 715
Židé v [illegible]ých dějinách 961
Židé v [illegible] 52
Židé v p[illegible]ném Československu 737
Židé v p[illegible]ktorátu 411
Židé ve S[illegible]ých státech... 666
Židovská [illegible]ec v Dolních Kounicích 947
Židovská p[illegible]ulace Vítkovic... 648
Židovské město v Prostějově 948
Židovské památky Kroměříže 949
Židovské památky Ostravy 950
Židovské památky Velkého Meziříčí 951
Život a film 483
Život je jen náhoda 578
Život je řešení problémů 297
Život je spíš román 567
Život snů a skutečnosti 580
Životní jubileum doc. PhDr. K. Štefka 28
Životní příběh v moderních dějinách 17
Životní příběhy ročníku 1924 345
Živý jako nikdo z nás 1025
Živý odkaz TGM 383
Žukov 1026

Soupis excerpovaných časopisů a sborníků

Die Böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848 (1996)
Časopis Slezského zemského muzea - 45 (1996)
Československo po sovětské okupaci 1968 (1997)
Češi v cizině 9 (1996)
Documenta Pragensia - 14 (1997)
Filozofie - Philosophica - 2 (160) (1996)
Historické studie (1998)
Historický sborník Karlovarska - 4 (1996), 5 (1997)
Historie - Historica - 4 (162) (1996), 5 (168) (1997)
Iluminace - 8 (1996), 9 (1997)
Jihočeský sborník historický - 65 (1996)
Judaica Bohemiae - 30/31 (1994/1995 vyd. 1996), 32 (1996 vyd. 1997)
Listy katedry historie a Historického klubu - pobočka Hradec Králové - 10 (1996)
Mikulovská sympozia - 24 (1997)
Minulostí Západočeského kraje - 31 (1996), 32 (1997)
Ostrava - 18 (1997)
Paginae historiae - 4 (1996), 5 (1997)
Podbrdsko - 3 (1996), 4 (1997)
Práce z dějin Akademie věd = Studia historiae Academiae scientiarum - 5 (1997)
Ročenka Státního okresního archivu v Olomouci - 4 (23) (1995 vyd. 1996), 5 (24) (1997), 6 (25) (1998)
Sborník archivních prací - 46 (1996), 47 (1997)
Sborník prací pedagogické fak. Masarykovy univerzity v Brně (1996) - 131 (1996), 138 (1997)
Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice - 1 (1995), 2 (1996), 3 (1997)
Slovanské historické studie - 23 (1997), 24 (1998)
Slovanský přehled - 82 (1996), 83 (1997)
Studie o sudetoněmecké otázce (1996)
Vědecký sborník Vysoké školy ekonomické v Praze - 4 (1996)
Vojenské rozhledy - 4 (36) (1996), 5 (37) (1996)
Východočeské listy historické - 11/12 (1997)
Západočeský sborník historický - 2 (1996), 3 (1997)
Židé v novodobých dějinách (1997)
Židovská ročenka - (5758 = 1997/1998 vyd. 1997)

Summaries

Three Diagnoses of One Communist Takeover: Coup d'état, Exported Revolution, Clash of Civilizations
Jaroslav Krejčí

The author considers the nature of events in Czechoslovakia in February 1948 in the broader context. He accepts the claim that it was a coup d'état, but sees its roots in the changes in political thinking in modern European history. From the Enlightenment spirit and the French Revolution (and the local tradition it was grafted on to) there arose two radically opposed views of the world and the social systems based upon them: the Western parliamentary democracies, professing respect for civil liberty, and the revolutionary socialism of the Bolsheviks, which subordinated the individual to the machinery of the state.

The Czechoslovak Republic based itself on the Western model, yet the social shocks of the 1930s, including the Great Depression and, later, the Nazi German occupation, detracted from the attraction of the model, and paved the way for its replacement with the model exported from the Soviet Union. This was clearly manifested in the Communists' success in the first Czechoslovak general elections after the liberation; this success was also due to the new Communist strategy, which purposefully joined 'international' revolutionary ideology with anti-German nationalism. The conditions within post-war Czechoslovakia were a reflection of the increasingly tense relations between the Great Powers. The attempt to merge authoritarian populism with a façade of parliamentary democracy created a hybrid system, whose transformation into a totalitarian régime was only a matter of time. The author, using a sports metaphor, says it was as if two teams were playing against each other using the same ball on the same field, but one playing handball, the other rugby. The February coup ushered in the revolutionary changes in Czechoslovakia, and condemned the country to become the bridgehead of 'Eurasian civilization'.

The Communist Parties' Road to Power in Central Europe: A Comparative Study
Jerzy Tomaszewski

The author defines Central Europe as an area for which relations with Germany and Russia are of key importance in international politics. After World War II the countries here came

under Soviet domination, and the coming to power of Communist Parties within them shared similarities but also had their own particular features.

The author begins with an excursus into Central Europe between the first and second world wars. At that time, the region was on the periphery of Great Power interests; Great Power behaviour then prepared the soil for Soviet domination when it undermined confidence in formal obligations, such as treaties and alliances. After 1944 a certain division of influence took place so that the Allies would not be drawn into a war with one another. Favourable conditions for Communist victories were inherent in the internal factors of the Central European states before the war, when economic, social, and national conflicts had led to the radicalization of societies and to the rise of political extremism.

In the analysis that follows, the author examines these states and societies in the years 1945–48, and provides a lucid comparison: in all the countries special legislation was created for the punishment of war criminals, which enabled the Communists to control the justice systems; compromised police forces were replaced by new ones led by Communists; in the armed forces experienced commanding officers who were not Communists were demoted or discharged; the civil service came under Communist control wherever a Communist had become minister or deputy minister of the interior; Communists infiltrated the other coalition parties; and last but not least the presence of the Red Army and knowledge of Communist strategy and tactics enabled the Communist parties at the end of W.W. II to take decisions in accord with Moscow.

The Western governments were not determined to check Soviet influence, and limited themselves only to anti-Communist propaganda instead of actual help. They clearly had written the area off as early as 1945, and the Communists controlled it by 1947, except for Czechoslovakia, until provided with a convenient pretext there in February 1948.

Symbol to Catalyst to Symbol: The Evolution of US Perceptions of Czechoslovakia and Eastern Europe, 1943-48
Ronald W. Pruessen

In this period, American policy towards the Soviets and countries under its influence is, the author believes, complicated and ambiguous. It had multifarious results, frequently contradictory impetuses, reactions, and priorities. This conception contrasts with the melodramatic, black-and-white picture drawn by the first commentators and diplomats in their memoirs, as a struggle of Good embodied by the Americans with Evil represented by Stalin and his henchmen. Pruessen distinguishes and characterizes three stages of changes this policy went through. From the beginning of 1943 till April 1945 the idealism of this vision of free self-determination of nations clashed with Roosevelt's 'Great-Power' realism, which sought good relations with the Soviet Union, even at the price of acknowledging its sphere of influence; the hope prevailed, however, that this influence would not be a matter of absolute control and that the country in question would maintain a considerable measure of democracy and open relations with the West. Between April 1945 and March 1947 there was, maintains the author, a relatively loose combination of uneasiness and realism, which alternated with a combination of anger and helpless resignation. With the Truman Doctrine, the USA demonstrated its determination to

contain Communism; on the other hand, in relations with Eastern Europe, following dramatic protests, there were acts of appeasement. In Act Three the USA attempted to confront Soviet ambitions with increased political activity, the most marked expression of which was the Marshall Plan. After this offer of foreign aid was refused by Moscow and its soon-to-be vassals, the Americans concentrated on stirring up tension within the expanding totalitarian empire, and joined in preparations for the establishment of NATO. The author emphasizes that in American policy heterogeneous tendencies were at work in all stages. In general one can safely say Eastern Europe ranked rather low on the list of American interests, and that cold-blooded realism in its relations with the region predominated over championing freedom there.

The February 1948 Prague Coup and the Origins of NATO
Vojtech Mastny

The author examines how, if at all, the Communist take-over in Czechoslovakia influenced the formation of NATO. The initiator and driving force of the West's defensive military alliance against Soviet expansion was Great Britain. Her Foreign Minister, Bevin, in early 1948 consulted with his French counterpart, Bidault, about a plan for a bilateral military treaty. The Belgian Premier, Spaak, on the other hand, was pushing for a multilateral treaty that would not only contain provisions for collective defence but also for other areas of cooperation. The United States of America maintained a reserved attitude, yet tended to support the Belgian proposal without committing itself. After the Prague putsch, Western politicians began increasingly to fear Communist subversion in their own countries, and also a military conflict with the Soviet Union came to be seen as a real threat. Nevertheless, the author claims, the only tangible result of events in Czechoslovakia was the shift in British and French conceptions towards the Belgian ideas, as well as the conclusion of the Treaty of Brussels between Britain, France, and the Netherlands, which became the precursor of NATO. The immediate impulse to preparations for the founding of a new, broadly conceived alliance were the rumours in early March 1948 that the USSR intended to draw Norway into its empire of satellites.

The Prague putsch had the most importance for the stabilization of domestic politics in Italy, where the spectre of a Communist victory had been cast over the April elections. The Communists' opponents had been able skilfully to employ propaganda to exploit the danger to Italy of the 'Czechoslovak contagion', and thereby dissuaded most of the Italian electorate from supporting the Communists. In other Western European states, too, sympathy for the revolutionary solution was fading, which was demonstrated also in furious strike action in France – nor was the recollection of the perfidy of the Communists in February 1948 forgotten later. Stalin thus paid a rather high price for his easy Czechoslovak booty. The psychological significance of the Prague putsch for public opinion in the West was in essence, therefore, more important that its impact on the formation of military-political structures that would, the author concludes, have undoubtedly emerged even without the impulse provided by the Czechoslovak Communists.

Czechoslovak Uranium and the February 1948 Communist Takeover
Zbyněk A. B. Zeman

A world-wide uranium-rush took place between 1944 and 1948. Uranium ore was the essential raw material for the construction of the atomic weapon. The only known source of uranium at the time, which was in Stalin's reach, was at Jáchymov/Joachimstahl, Czechoslovakia. It became the subject of a secret treaty of 23 November 1945, which provided the Russians with direct access soon after the war to the only working uranium mine in Europe and to the fastest growing sector of local industry. It also gave them a unique and close-up view of Czechoslovak home and foreign policies. Soviet policies for Jáchymov contradicted the local political programme on critical points such as the nationalization of industry (the Soviets proposed a joint-stock company) and the expulsion of the Germans (POWs began arriving at Jáchymov in 1946). In addition the Czechoslovak Communist Party (CPCz) found it difficult to extend its organization and control to the Jáchymov state-owned company. For London and Washington the secret treaty and its immediate aftermath became an important indicator of the direction of Czechoslovak foreign policy, and confirmed the view that Stalin aimed to include Czechoslovakia in a zone of influence that would be inimical to the West.

Zeman argues that the mere fact of ownership of the uranium mines, as well as the way in which this ownership was handled by the Government, became fateful for post-war Czechoslovakia. This, he points out, has been a neglected subject of Czechoslovak history.

The February Takeover of 1948 in Slovakia
Jan Pešek

The February 1948 crisis was initiated in Prague, where a decisive struggle was under way. The situation developed in Slovakia according to this, and constituted part of the solution throughout the country. The resignation of several ministers in Prague, on 20 February 1948, had no equivalent in Slovakia because the members of the Board of Commissioners (*Zbor poverenikov*, the Slovak government), who were in the Democratic Party, did not tender their resignations. On the order of Klement Gottwald, however, Gustáv Husák, Chairman of the Board of Commissioners, stripped them of office. Unlike the government crisis in Prague, formally solved in a more or less parliamentary way, the Slovak approach was clearly unconstitutional and illegal.

The Communists in Slovakia approached taking power just as energetically as their counterparts Bohemia and Moravia. The shaken Democratic Party as actually the sole rival quickly fell apart. A unique phenomenon in Slovakia was the disarming of the partisans under the influence of the Slovak Communist Party. The Commission of the Interior (that is to say, the ministry) was led by a man without party affiliation, General M. Fejenčík, but the security organs were for all intents and purposes under Communist control. Most of the national committees, in which the Democratic Party was predominant, were replaced by management boards. Within days, the leadership of the Slovak Communist Party had all the reins of power firmly in its hands.

Slovak-Czech Relations in the 1945-48 Power Struggle as Seen by the British Foreign Office
Edita Ivaničková

This contribution, prepared on the basis of research in the Public Records Office, London, represents the first probe into this topic. It starts from the fact that beginning in the spring of 1945 Slovak-Czech relations, from the point of view of the British Foreign Office, had run into difficulties, and London's interest was concentrated on the struggle for power between the Communists and a broad spectrum of democratic forces in the restored Czechoslovakia. Only after the general elections of May 1946, however, did the British become truly aware that the Slovak question was in fact an integral part of this struggle, particularly after the crisis in the autumn of 1947 in Slovakia. They did not especially intervene in Slovak-Czech relations, with the exception of the case of Jozef Tiso, who had been President of the Slovak State during the war. The situation began to change towards the end of 1947 when Britain began to reconsider her foreign policy towards Czechoslovakia. One aspect of this policy was meant to be support for non-Communist political parties in Czechoslovakia. Its principles, however, were not formulated till just before the February 1948 Communist takeover, and their postulates, including the impact on British foreign policy, became irrelevant to Slovak-Czech relations.

Horizon
The Direction of European History
Timothy Garton Ash

Originally delivered as a paper at Charles University, this article was conceived as a historical and political essay. In it the author considers the prospects of an integrated Europe. The history of Europe, he believes, is unique in that it is shot through with the teleological conception of the Continent as a vision that is in the process of being realized. After 1945 unification became the clear content of this vision. The author tends to doubt the optimistic assumption that the historical abnormality of this effort as a peace process was the result of the lessons of two world wars. The unification of Europe was considerably helped by three external factors: negatively, the Soviet Union; positively, the United States; and also the violent excommunication of the East European states with their chaotic relations behind the Iron Curtain. In the motivation of the participants in integration sheer idealism was mixed with pragmatic national interests; with time positive common goals came to the fore.

After the collapse of Communism, moreover, there are reasons for a certain scepticism about the early realization of hopes invested in an integrated Europe. The new dynamic of unification, marked by the realization of monetary union and the preparations for expansion of the Union, has clashed with striking factors of deceleration in the form of the return of wartime atrocities in the Balkans, the continuation of the crumbling and disintegration of national units, and the lukewarm support for integration among the inhabitants of Western Europe. The expansion of the Union is, moveover, not entirely compatible with its intensification, which had hitherto been preferred, because the project of monetary union does not include reforms of the institutions necessary for the acceptance

of new members. Prospects of the success of monetary u: , claims Garton Ash, are made uncertain by two factors: there are economic and polit: al risks in the fact that the redistribution of funds might run up against intensifie: tional interests, owing to the absence of a European *demos* and a European *polis*, that is t say, there is no *nation Europe*. In addition, examples from history demonstrate that succe ssful monetary unions always preceded, never followed, political union. The consequence of the rationalist and perfectionist attempt to 'create' Europe might ultimately mean its undoing, and putting its achievements at risk.

The author does not share the vision of Europe as a single actor on the world stage, and concludes by stating that the paradigm of 'unification at any price' is basically a mistake for current European policy, and ought to be replaced with the paradigm of a 'liberal order'. This order rejects the violent solution of disputes, is non-hegemonic, and undogmatic, ensuring the rights and freedoms of its citizens. Whereas, he points out, unity is not a primary value in and of itself but only a means to a higher end, the liberal order contains not one, but two primary values, namely peace and freedom.

Reviews

American Policy and the End of Communism in Eastern Europe

Oldřich Tůma

James A. Baker III and Thomas M. Defrank, *The Politics of Diplomacy: Revolution, War and Peace 1989–1992*, New York: Putnam, 1995, 687 pp., is the work discussed here. The reviewer says that Baker, US Secretary of State from 1989 to 1992, has written memoirs of extraordinary interest, including on matters related to central Europe and the collapse of Communism. At least the first half of these extensive memoirs are on precisely those topics.

The reviewer sketches out Baker's references to discussions with Hungarian Foreign Minister Várkonyi and his Polish counterpart Tadeusz Oleszkowski in Vienna in February 1989, and in Moscow in May with Shevardnadze, in Paris in July, and in Jackson Hole, in September. Baker pays the most concentrated attention to East Germany, the reviewer writes, while Czechoslovakia appears only a few times and occasionally with slight factual errors. The reviewer cites a curious example of a meeting between Dubček and Baker in Prague in February 1990. Dubček was to meet with the last Communist Premier of the GDR, Hans Modrow, and asked Baker's opinion about what to say. Baker concisely said, 'Free elections and a free market', to which Dubček replied, 'That is exactly what I have always supported.' While one may venture to express doubts about Dubček's support of free markets in February 1990, one can confidently say he certainly did not *always* support them. Baker's reply, 'I know, and that's why I've always admired you', is evidence of a certain lack of depth in the Secretary of State's knowledge of contemporary Czechoslovak history.

The reviewer concludes that US foreign policy, which was for years formed above all by the Soviet threat and the danger of Communism, was at a key moment of the Cold War, namely dealing with the Soviets under Gorbachev's rule, clearly not based merely on a wait-and-see attitude.

Polish-Ukrainian Cooperation
Jaroslav Vaculík

Grzegorz Motyka and Rafał Wnuk, *Pany i rezuny: Współpraca AK–WiN i UPA 1945–1947*, Warsaw: Oficyna Wydawnicza Volumen, 1997, 212 pp. is the work reviewed here. The two young Polish historians from the Institute of Political Studies, at the Polish Academy of Science, are not burdened with the old stereotypes. They have taken on a sensitive and controversial topic, namely the collaboration after W.W. II between two erstwhile adversaries, namely members of the former Polish Army (Armija Krajowa, the AK) and the Ukrainian Insurgents Army (UPA). In the period following W.W. II, when Polish-Ukrainian hatred was reaching its zenith, lower-ranking commanding officers, sometimes without the consent of their superiors, or even clearly breaking orders, concluded locally-based agreements that in many places put a halt to the mutual slaughter.

A Topic That Ought to Be of Increasing Interest to Us
Oldřich Tůma

The reviewer calls Petr Luňák's *Západ: Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce* [The West: The USA and Western Europe in the Cold War], Prague: Libri, 1997, 460 pp., the first thorough work on the history of West European integration to have appeared in Czech. It is based on a sound knowledge of a vast number of secondary sources, taking the reader back almost to the beginning of the modern era. Though the emphasis is on the process of integration, the cold war is discussed, and Luňák sees it as a geopolitical conflict, rather than as a clash of civilizations.

Despite it being an exceptional work of scholarship on account of its logical and comprehensive approach, the work, the reviewer is compelled to add, suffers from several oversights (the change in direction of Soviet policy after Stalin's death, crisis in the bloc in 1956, and events in Poland in 1980-1; and on the whole it pays little attention to the link between developments in the West and events in the East). The author's discussion of the 1960s and 1970s, moreover, seems somewhat chaotic to the reviewer. And while admitting it is impossible not to have errors in a work of this scope, the reviewer corrects a half dozen, which though they are of a nature that does not affect the overall interpretation, still need pointing out. Lastly, Luňák has also ignored certain important sources, which is particularly apparent in the case of Czech literature on the subject.

Meditations on a Century of Czech Politics
Blanka Císařovská

The reviewer discusses Zdeněk Šolle's *Století české politiky: Počátky moderní české politiky od Palackého a Havlíčka až po realisty Kaizla, Kramáře a Masaryka* [A Century of Czech politics: The beginnings of modern Czech politics from Palacký and Havlíček to the realists Kaizl, Kramář and Masaryk] (Prague 1998). The author, Zdeněk Šolle, has spent his whole professional life studying this period of Czech history. His book discusses the emergence and development of the modern Czech programme in the years 1848-1914, and the deeds

of its most important actors, namely the historian and politician František Palacký, the political poet and journalist Karel Havlíček Borovský, the lawyers and politicians J. Kaizl and Karel Kramář, and the philosopher and politician Tomáš Masaryk. In the spirit of the West, particularly France after the Revolution, their politics were linked primarily with ideas such as democracy, constitutionalism, and humanism, ideas which became all the more compelling the more the Czech nation became convinced of its right to a national existence of its own.

The modern national idea, as Masaryk put it, had been developed into a programme by Palacký in the form of an Austro-Hungarian federation on the basis of the rights of man and of its constituent nations being on an equal footing with one another. Within this federation, the Czech political programme was to be based on administrative independence and on its own government of the Bohemian Crown, and on linguistic equality. Havlíček Borovský applied Palacký's programme.

The reviewer takes issue with Šolle's use of the term 'modern', which may be appropriate for the arts, but not necessarily for politics of this period, unless one understands Šolle to mean that which has survived from the past to help to create the present. Šolle does in fact want to say that the turn of the eighteenth and nineteenth centuries is the point from which modern politics develop; the key problem was to reform the Austro-Hungarian monarchy into a state in which each constituent nation was equal and practised social justice.

The reviewer describes Šolle's discussion of the emergence of Palacký's modern Czech politics in the Czech National Revival, and his desire for equality of all nations (and not, as he was sometimes accused of, of Slavs over Germans). Unfortunately, notes the reviewer, Šolle somewhat neglects the philosophical prerequisites of Palacký's programme. But Šolle does dedicate space to the evolution of Czech and Slovak political relations in the period.

In his discussion of the actors who appear later in the period, Šolle points out that whereas Palacký and Rieger had endeavoured to bring about a fundamental revolution in the Austrian Constitution, with Kaizl, Kramář and Masaryk, a period of pragmatic politics begins.

Šolle, the reviewer writes, is one of the few living Czech historians who reflects on Czech history in a broader time frame, who searches for the identity and roots of Czech society in a deep probe into the 'soul' of the nation. Šolle enlivens his portrait of the past by using numerous quotations from the work of those men – which, the reviewer warns, might be risky, when one recalls that today few of Šolle's readers will have read Palacký, Havlíček, Masaryk, let alone Kramář. The reviewer, furthermore, doubts whether the last named, a conservative, rightly belongs among the ranks of the other three. The work also suffers from a more detailed discussion of the relationship between the state-rights and natural-rights theories, as various Czech politicians conceived and developed them, and what actually was modern. The reviewer concludes that Šolle's work is an especially important piece of history writing and, though it discusses the nineteenth century, is inspirational for the present.

Discussion

Zorin's Mission to Prague, February 1948: In the Light of the New Documents

(V. Prečan, G. P. Muraško, L. Y. Gibiansky and K. Kaplan)

The complex interplay of external and internal factors of Sovietization and the incorporation of the countries of central and Eastern Europe into the Soviet bloc constitute a frequently discussed topic of early Cold-War history. Recently the document-based picture of how Czechoslovakia was perceived at various levels of Soviet diplomatic, Party, and military institutions has been broadened; few documents, however, are available to provide evidence on direct intervention by the Soviet leaders, such as Stalin's veto against Czechoslovak participation in Marshall Plan negotiations.

At the international conference in Prague the Russian historian Galina Muraško at least partially began to unlock the mystery of the mission to Prague by Valerian Zorin, one of Soviet Foreign Minister Molotov's deputys. Zorin was in Prague from 19 to 25 February 1948, that is, at the height of the government crisis that resulted in the Communist coup d'état and the exclusion of non-Communist coalition partners. Muraško did not have at hand the entire set of documents necessary to come to a definite conclusion about the options open to Zorin and the work he carried out. From the several telegrams between Zorin and Moscow which are now available, it is clear, however, that Moscow wanted the Czechoslovak Communist Party (CPCz) to proceed more resolutely, and the Kremlin was not afraid to use unconstitutional methods.

The newly released documents argue against the currently widespread version, which claims that the Kremlin considered it appropriate for the Soviet Army in Hungary to move towards the frontier with Czechoslovakia or even to enter Czechoslovak territory. It is clear from the telegrams, that the Soviet leadership considered the Soviet demonstration of military might at the frontier with Czechoslovakia, which according to Zorin Premier Gottwald and General Secretary Slánský were demanding, to be inappropriate. Molotov also thought it inappropriate for Moscow to give Gottwald any orders 'along Party lines', and warned against Zorin visiting Beneš without direct orders from Moscow. The Soviet Communist Party publicly expressed its position on the events in Czechoslovakia with only a commentary in *Pravda*, remarking on the international 'reactionnaries' and emphasis on the inadmissibility of any compromise.

The Editors of *Soudobé dějiny* have included with Muraško's article the comments of Russian historian Leonid Gibiansky and Czech historian Karel Kaplan. Both scholars point out that even after the publication of part of the documents connected with the Zorin mission a number of open questions remain concerning the evaluation of the Soviet role in the February takeover. The Communists' opponents, including President Beneš, had no idea of what decisions had been taken in the Kremlin, and so the CPCz leadership could use the Soviet threat as an instrument of political and psychological pressure. And, Kaplan argues, Moscow had no need to give Gottwald instructions emphasizing a tough, uncompromising approach, as Zorin had originally said about him, when in the meantime it became apparent that the CPCz had become master of the situation.

The Spring of the Water of Life, Somewhat Muddied
Jan Měchýř

The reviewer takes a look at Petr Husák (ed.), *Budování kapitalismu v Čechách: Rozhovory s Tomášem Ježkem*, Prague: Volvox Globator, 1997, 293 pp. He discusses and sometimes polemicizes with the views of the post-1989 Czech politician Tomáš Ježek (b. 1940). Ježek was trained as an economist, and after the changes beginning 17 November 1989 was active in Civic Forum, later joining the faction that formed the Civic Democratic Alliance (Občanská demokratická aliance, ODA), and then defecting to Václav Klaus's Civic Democratic Party (ODS). In June 1990 he became the Czech Government's Minister of State Property and Its Privatization, was later entrusted with running the National Property Fund, and thus established a reputation as one of the so-called 'fathers of privatization'.

The reviewer reproaches Ježek for having made three basic mistakes. First, for him privatization was not a means to an end, as can be seen from his statement 'The profitability of our privatization projects was not the primary concern of the Government'. Second, Ježek, to the detriment of things, 'was building capitalism in the Czech Republic' on the basis of antiquated ideas and drawing only from textbooks, which he himself admits. In 1992 he believed 'within five years, if not earlier, one will begin to talk about the Czech economic miracle.' Third, Ježek is perhaps the last economist to say 'the reform was a success'. He has either not understood or does not fully appreciate that the voucher-based privatization did not create an institution of genuine owners who could claim their rights as owners, let alone execute them, and that the privatization scheme in fact left the management of the former state-owned enterprises in the hands of managers from the Communist régime. Ježek, says the reviewer, has entirely ignored the fact that privatization has not created a genuine market economy, has not undermined the power of the monopolies, and has not, with few exceptions, created an environment for genuine and fair competition.

The Oskar Schindler Case: Two Views
Jaroslav Valenta

With Steven Spielberg's film *Schindler's List* (based on Thomas Keneally's book *Schindler's Ark*, Oskar Schindler became an international name. While both the film and the book have a right to a certain poetic licence when dealing with the historical facts, the reader and member of the film audience all too frequently believes such work to be recorded or filmed history. In the course of a few months in 1996 and 1997, two biographies of Schindler appeared, written by Czech historians (one by Jitka Gruntová, the other by Rudolf Fikejz), with a focus on his activity during the war years, his role, and his motives in saving Jewish prisoners who were deployed in his business as cheap labour. Both biographies have a regional interest in the topic and a link to the town of Svitavy/Zwittau and its environs, from which Schindler came and to where he evacuated his Cracow factory. The subject matter is of course of greater interest than merely regional, being almost international. The known primary sources on the topic are scanty, and to a certain

extent also controversial and contradictory; only the post-war claims of Schindler, or in some cases his wife, must be approached with extreme caution and with a competent historical approach. It is from this angle that the reviewer examines the two monographs on Schindler.

Schindler has not been sufficiently researched, and the known data must be carefully and critically certified. Of the two works Gruntová's book provides the better starting point; despite its somewhat moot interpretation of the details, its author's approach is clearly that of the historian. Fikejz, on the other hand, had a wider spectrum of sources at his disposal, but his work unfortunately suffers from an uncritical, indeed at times almost hagiographical acceptance of the later claims of its hero. Another reviewer, writing in the *Sudetendeutsche Zeitung* (No. 10, 1998), said that Gruntová's book (whose superb documentation cannot be denied) meant the 'conservation of the Soviet general view of the world', but this opinion is easily refuted by a reading of Gruntová's work; the clichés expressed in the German review were clearly intended to insult the author.

Chronicle

Report on the International Conference of Historians 'The Czechoslovak "February", 1948: The Preconditions and Repercussions at Home and Abroad'

Jiří Kocian

From 19 to 21 February 1998 an international history conference was held in Prague 'The Czechoslovak "February", 1948: The Preconditions and Repercussions at Home and Abroad'. It was organized by the Institute of Contemporary History, Czech Academy of Sciences (Prague) in collaboration with the National Security Archive (Washington D.C.), the Woodrow Wilson International Center for Scholars (Washington D.C.), the Konrad Adenauer Stiftung (Prague), Centre français de recherche en sciences sociales (CEFRES, Prague), the Open Society Fund (Prague), and the Institute of History, Slovak Academy of Sciences (Bratislava). The conference was held under the aegis of Leader of the Czech Senate, Petr Pithart, and was opened by Minister of Foreign Affairs, Jaroslav Šedivý, which gave the conference a broader social and political scope than were it merely academic. Almost one hundred historians participated – apart from Czechs, there were nearly fifty experts present from over a dozen countries.

The conference programme comprised eight panels: 'The International Context', 'Czechoslovakia and the Great Powers', 'The Road to the Soviet Bloc: Communist Take-overs in the Neighbouring Countries'; 'The Repercussions Abroad'; 'The Old and New Evidence on "Czechoslovakia's Peaceful Road to Socialism"', 'Internal Dimensions I: The Social and Political Preconditions' and Internal Dimensions II: The Slovak Factor', 'Beneš's Last Struggle', and 'The Aftermath at Home and Abroad'. The conference concluded with a panel discussion open to the public held at the Radio Free Europe building. The discussion was opened by Vilém Prečan, Director of the Institute of Contemporary History, who pointed out the conference's place in the series of international conferences held in the 1990s, which have been charting the milestones of the Cold War. He characterized it as another attempt by historians, political scientists, and other scholars to re-consider and

understand international history of the last sixty years. February 1948 is not only a reminder of the errors and failures of Czech policy, he said, but also of all the lost opportunities of the twentieth century throughout the world, and remains in many senses a warning. In evaluating it, one is reminded of other fateful watersheds and milestones in Czech modern history – Munich 1938 and the long shadow it cast upon developments following W. W. II; 1968 as the search for a way out of the deep crisis Czechoslovak society had been led in twenty years of monopoly rule by the Communist Party, and also the revolution of November 1989, which began the democratic transformation of society and can be called the positive undoing of February 1948.

The conference outlined the main trends in research on the historical development that had accompanied February 1948 in Czechoslovakia and round the world. Many of the papers pointed out that February 1948 may not have changed the course of international relations, but it did mean a definitive delimitation of great-power spheres of interest, which were mutually respected for years. Though the subordination of local Communist leaderships to the Kremlin was discussed rather thoroughly, documents are still needed that would allow one to describe and analyze all the mechanisms of Soviet interference in Czechoslovak affairs. The papers on the Czechoslovak social preconditions for the February takeover were particularly inspirational, and the papers by the Slovak scholars also helped in this area. Many papers confirmed the indispensability and urgent need for more intensive basic archive research at home and abroad. The conference demonstrated that February 1948 occupies an important place as a topic in historiography, and also in the public consciousness, and Czech historians are increasingly aware of the need to incorporate the important topics of Czech and Czechoslovak history into world history as its integral part.

A Report on a Conference of Young German and Czech Historians
Matthias Roeser

'The German-Czech historians workshop. New Prospects for Czech and German historiography: Shared Questions, Differences, and Blank Spots' was the compact title of a conference of the equally compactly named Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas and the German-Czech Committee of Historians, which was held in Leipzig, 15–18 October 1998. It was the first joint conference of Bohemists from Germany and the Czech Republic. Twenty-five papers were delivered, mostly by young scholars who were either in their final year of studies or had just graduated. From the names of the various conference sections the direction this generation is taking in this field is clear: problems after 1945; the nation and politics in the media and the arts; apart from the great struggles; the Middle Ages and the Early Modern Age: the Church, the Nobility, the Serfs, the State; Annexation and occupation.

Annotations

Bibliography

Contributors

Blanka Císařovská (1927) has been a Senior Researcher at the Institute of Contemporary History since its founding in 1990. She is primarily concerned with Czech civil initiatives in the 1970s and 1980s. Her most recent publication is *Charta 77 očima současníků: Po dvaceti letech* [Charter 77 as seen by contemporaries: Twenty Years On] (1997).

Timothy Garton Ash (1955) is a Research Fellow in contemporary European history, StAntony's College, Oxford. He has published in many journals. His most recent monograph is *In Europe's Name, Germany and the Divided Continent* (1993). Some of his work, including *The Magic Lantern* (1990) and *The File* (1997), has been translated into Czech.

Leonid Y. Gibiansky (1936) is a Senior Researcher at the Institute of Slavonic and Balkan Studies, Russian Academy of Sciences, Moscow. He is chiefly interested in contemporary history and central and south-east European international relations.

Edita Ivaničková (1948) is a Senior Researcher of the History Institute, the Slovak Academy of Sciences, Bratislava. She is concerned with the history of international relations in the 1940s and, most recently, with British foreign policy towards central Europe.

Karel Kaplan (1928) has been a Senior Researcher in the Institute of Contemporary History, Prague, since its founding. Among his many books are *Největší politický proces. M. Horáková a spol.* [The biggest show trial. The state vs Horáková et al] (1995), and *Pět kapitol o únoru* [Five chapters about February 1948] (1997).

Jiří Kocian (1956) took a degree in history at Charles University, Prague. He is a Senior researcher at the Institute of Contemporary History, Prague. History after 1945, with a focus on politics and society, is his chief academic concern.

Jaroslav Krejčí (1916) is Professor Emeritus, Lancaster University, member of the Czech Learned Society, trained in law and economics, but predominantly an historian and sociologist. Among his numerous publications are *Great Revolution Compared: The Search for a Theory* (1983) and, as co-author, *Czechoslovakia, 1918–92: A Laboratory for Social Change* (1996).

Vojtech Mastny (1936), formerly Professor of International Relations and Director of the Center of International Relations, the Bologna Center of Johns Hopkins University, is now at the Woodrow Wilson International Center of Scholars, Washington. His best-known monographs are *Russia's Road to the Cold War* (1979) and its sequel, *The Cold War and Soviet Insecurity* (1996).

Jan Měchýř (1930) is Docent at the Institute of Economic and Social History, Charles University. His principal field is Czechoslovak history from 1945 on.

Galina P. Muraško (1932) is a Senior Researcher at the Institute of Slavonic and Balkan Studies, Russian Academy of Sciences, Moscow. She is concerned particularly with Czechoslovakia and other countries of the former East bloc.

Jan Pešek (1949) is Senior Researcher at the History Institute of the Slovak Academy of Sciences. She is author of *Štátna bezpečnosť na Slovensku 1948–1953* [The secret police in Slovakia, 1948-53] (1996), *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948–53* [Church and State in Slovakia, 1948-53] (1997), and *Odvrátená tvár totality: Politické perzekúcie na Slovensku v rokoch 1948–1953* [Political persecution in Slovakia, 1948-53] (1998).

Vilém Prečan (1933) is Docent of History, Charles University, Prague. He is a founder of the Institute of Contemporary History and its first Director. He is concerned primarily with Czechoslovakia in the European context following the Munich Agreement. A volume of his essays, *V kradeném čase*, was published in 1994.

Ronald W. Pruessen (1944) is Professor of History at the University of Toronto and a Director of the Stalin-Era Research and Archives Project. His publications include *John Foster Dulles: The Road to Power* (1982), and 'Cold War Threats and America's Commitment to the European Defense Community' *Journal of European Integration History* (Spring 1996).

Matthias Roeser (1968) took a degree in medieval and modern history as well as economics in Cologne. In 1992–93 he was on a scholarship at Charles University, Prague, and after a shorter period at the Institute of Contemporary History was a researcher at the Hannah Arendt Institute, Dresden. He has published on the sovietization and militarization of the Czechoslovak aircraft industry (*Soudobé dějiny* 1/96).

Jerzy Tomaszewski (1930) is a Professor at Warsaw University, and Director of the Centre for Jewish History. His chief areas of interest are 20th-century economic history and international relations, minorities in Poland, and particularly the Jews in Poland before the Shoah. His *Preludium zagłady: Wygnanie Żydów polskich z Niemiec w 1938 r.* [Prelude to tragedy: Expulsion of Polish Jews from Germany, 1938] was published in 1998.

Oldřich Tůma (1950) was recently elected Director of the Institute of Contemporary History. He began as a specialist on Byzantium, and since the early 1990s has been concerned with contemporary history, particularly the period 1969–89. He has published many articles related to this period.

Jaroslav Vaculík (1947) is Docent at the School of Education, Masaryk University, Brno. He lectures in world history from the 17th centuryon. His main area of interest is the Czech minority abroad.

Jaroslav Valenta (1930) is a Professor and Senior Researcher in the Historical Institute, Prague. He is concerned with central-European history, particularly Czechoslovak and Polish, from the 19th century on. His recent publications include a work on the expulsion of the Germans from Poland (*Sborník ÚMV*, 1998) and, as co-author, an English-language edition of documents on wartime plans for a Czech-Polish confederation.

Zbyněk A. B. Zeman (1928) is Professor Emeritus of European History, Oxford. Central and Eastern European and the breakup of the Austro-Hungarian Empire are his main areas of interest. He has published widely in English; his *Pursued by a Bear: The Making and Breaking of Communist Europe*, has appeared in Czech, and his biography of Edvard Beneš is about to be published here.

Contents

Jaroslav Krejčí	Three Diagnoses of One Communist Takeover: Coup d'état, Exported Revolution, Clash of Civilizations	203
Jerzy Tomaszewski	The Communist Parties' Road to Power in Central Europe: A Comparative Study	208
Ronald W. Pruessen	Symbol to Catalyst to Symbol: The Evolution of US Perceptions of Czechoslovakia and Eastern Europe, 1943-48	238
Vojtech Mastny	The February 1948 Prague Coup and the Origins of NATO	247
Zbyněk A. B. Zeman	Czechoslovak Uranium and the February 1948 Communist Takeover	257
Jan Pešek	The February Takeover of 1948 in Slovakia	266
Edita Ivaničková	Slovak-Czech Relations in the 1945-48 Power Struggle as Seen by the British Foreign Office	275
Horizon		
Timothy Garton Ash	The Direction of European History	281
Reviews		
Oldřich Tůma	American Policy and the End of Communism in Eastern Europe	295

Jaroslav Vaculík Polish-Ukrainian Cooperation 298

Oldřich Tůma A Topic That Ought to Be of Increasing Interest to Us . . . 302

Blanka Císařovská Meditations on a Century of Czech Politics 305

Discussion
Zorin's Mission to Prague, February 1948: In the Light of the New Documents
(V. Prečan, G. P. Muraško, L. Y. Gibiansky and K. Kaplan) 312

Jan Měchýř The Spring of the Water of Life, Somewhat Muddied 321

Jaroslav Valenta The Oskar Schindler Case: Two Views 328

Chronicle
Jiří Kocian Report on the International Conference of Historians:
'The Czechoslovak "February", 1948: The Preconditions
and Repercussions at Home and Abroad' 344

Matthias Roeser A Report on a Conference of Young German
and Czech Historians 356

Annotations 358

Bibliography 373

Summaries 448

Autorům

Časopis *Soudobé dějiny* vychází čtyřikrát do roka. Redakce přijímá výhradně původní práce, které jsou výsledkem vlastní badatelské činnosti autora, jsou psány česky nebo slovensky. Články, materiály, vzpomínky, edice dokumentů dodržují zpravidla rozsah jednoho až dvou autorských archů (16–32 stran).

K úpravě rukopisu:

1. Rukopis napsaný na stroji nebo počítači ob řádek po jedné straně normalizovaného formátu A4 odevzdejte v počtu 1 originálu + 2 kopií nebo disketu (WP nebo T602) + 1 otisk textu.
2. Celý rukopis průběžně stránkujte.
3. Pokud vyžadujete zvýraznění některých slov nebo pasáží zvláštní sazbou, podtrhněte je. Požadavek na sazbu petitem označte svislou čarou na okraji příslušné pasáže s poznámkou „petit".
4. Poznámkový aparát připojte ve WP jako poznámky pod čarou, v T602 na konec rukopisu.
   a) V odkazech na archivní fondy a sbírky dodržujte toto pořadí údajů: název archivu nebo jeho vžitá zkratka, název nebo značka fondu (sbírky), signatura.
   b) V odkazech na literární prameny dodržte toto pořadí údajů: **Monografie**: Jméno autora (v pořadí: PŘÍJMENÍ [verzálkami], křestní jméno [nebo iniciály] – spoluautoři (maximálně dva): Název (kurzivou): Podnázev. Místo vydání, nakladatel rok vydání, počet stran. **Pro recenzi, anotaci apod.**: uveďte ještě další údaje o původcích (překladatel, editor, autor úvodu, doslovu, ilustrátor ap.) a o publikaci (např. vydavatel, liší-li se od nakladatele; edici, rejstříky, bibliografie ap.) **Stať ze sborníku**: Autor stati (viz výše; maximálně 3 autoři): Název: Podnázev. In: Název sborníku (kurzivou). Místo vydání, nakladatel rok vydání, rozmezí stran. **Stať z časopisu a dalších periodik**: Autor stati (viz výše; maximálně 3 autoři): Název. In: Název časopisu (kurzivou), ročník, číslo (rok), rozmezí stran.
5. Vyžaduje-li povaha vašeho článku použití obrazových příloh, grafů apod., očíslujte je a jejich čísla uveďte červenou tužkou také v textu.
6. Připojte **resumé** v rozsahu 15–30 řádek pro překlad do angličtiny. Navrhněte zkrácený název článku pro živé záhlaví. Pro poznámky o autorech uveďte: rok narození, stručné sdělení o své odborné činnosti (působiště, nejdůležitější práce, na čem právě pracujete).

Soudobé dějiny
budou s potěšením publikovat anotace nejnovější knižní a časopisecké produkce domácí i zahraniční a předem za ně děkují.

Redakce

PE6387 $

